BIBLIOTHEEK KITLV
0220 0903

KONINKLIJK INSTITUUT
voor
TAAL- LAND- & VOLKENKUNDE
van
NEDERLANDSCH - INDIË

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

ONDER REDACTIE

VAN

Mr. J. H. ABENDANON

EN

P. J. F. LOUW.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL XXXVI.

BATAVIA. ALBRECHT & RUSCHE. | 's HAGE. M. NIJHOFF.

1893.

INHOUD:

BLADZ.

Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara, door A. M. K. DE DOES:

Algemeen overzicht 1
Het batiken 9
Het weven 28
Het blauwverven 44
Goud- en zilversmeden 50
IJzersmeden 62
Koperslagers 76
Timmerlieden 82
Het bakken van steenen en pannen 86
Het maken van gamelans en wajangpoppen 94
Eenige kleinere takken van nijverheid 108

Dagboek van den controleur van Bima, J. W. MEERBURG, gehouden gedurende zijne reis door het binnenland van Manggarai (West-Flores) van Reo via Kai-Tjiba-Dege-Roetè-Lolah en Todo naar Nanga Ramo van den 14en April tot en met den 6en Mei 1890 113

Geschiedenis van het bondgenootschap Masenrempoeloe of Masenre-Boeloe, door D. F. VAN BRAAM MORRIS . . . 149

Nota van toelichting op het contract gesloten met het landschap Maiwa (Masenrempoeloe) op den 8en September 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS 152

Nota van toelichting op het contract, gesloten met het landschap Doerie (Masenrempoeloe) op den 30sten September 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS 164

Nota van toelichting behoorende bij het contract gesloten met het landschap Kassa (Masenrempoeloe) op den 23en November 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS. 178

Nota van toelichting op het contract gesloten met het landschap Batoelappa (Masenrempoeloe) op den 23en November 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS 185

Nota van toelichting op het contract gesloten met het landschap Alietta (Adjatapparang) op den 20en Juli 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS. 193

Nota van toelichting op het contract gesloten met het landschap Soeppa (Adjatapparang) op den 18en Juli 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS 202

BLADZ.

Nota van toelichtingen op het contract gesloten met het landschap Sawietto (Adjatapparang) op den 30en October 1890, door D. F. VAN BRAAM MORRIS. 213

Bladvulling. Eene kunstige Javaansche strophe . . . 231

Over eenige weinig bekende oudheden van de Residentie Madoera, door A. G. VORDERMAN 233

Schets van het regentschap Kadjang (Celebes en Onderhoorigheden), door H. D. WIGGERS 247

Gewone eed der Timoreezen en Rottineezen, door H. D. WIGGERS. 279

Verslag der reis van den Controleur HOEDT naar de Noordkust van West Flores. 281

Das niassische Mädchen von seiner Geburt bis zu seiner Verheiratung, Vortrag von H. LAGEMANN 296

Nota over den politieken en economischen toestand van het landschap Kwantan, door H. J. E. F. SCHWARTZ. . . 325

Beschrijving van den Sapoedi Archipel, met eene kaart van het eiland Sapoedi, door E. F. JOCHIM. 343

Een paar bijzonderheden uit een handschrift van de hikajat Kalila dan Damina, door Dr. J. BRANDES. . . . 394

Errata. De kongsi's van Montrado 417

Bladvulling. Nog een Javaansch geheimschrift. . . . 419

Woordenlijstje van de Soloreesche taal (Soloreesch-Hollandsch), verzameld door H. H. O. LEEMKER. . . . 421

Javaansch Dialekt van Dërmajoe (Indramajoe), door Dr. J. GRONEMAN 462

Bijdrage tot de kennis der oudheden van Java, door A. G. VORDERMAN. 481

Nota, betreffende de rijstcultuur in de Residentie Tapanoeli, samengesteld uit bijdragen van de in die Residentie dienende ambtenaren van het Binnenlandsch-Bestuur, ingezonden door den heer A. L. VAN HASSELT 502

De Koranische verhalen in het Maleisch (Vervolg en slot), door D. GERTH VAN WIJK. 531

Alphabetisch-systematische inhouds-opgave van deel XXV t/m XXXVI van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde door Mr. J. A. VAN DER CHIJS. 700

Alphabetische lijst van de Medewerkers aan deel XXV t/m XXXVI van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde door Mr. J. A. VAN DER CHIJS. 724

TOESTAND DER NIJVERHEID

IN DE AFDEELING

BANDJARNEGARA

DOOR

A. M. K. DE DOES.

ALGEMEEN OVERZICHT.

Kunstnijverheid is in deze afdeeling bijna niet aan te wijzen. Er zijn natuurlijk als overal elders wel personen, die zich bezighouden met weven, batikken en blauwverven, met de bewerking van hout en metalen, en met het vlechten van rottan en bamboe, doch hun aantal is luttel en de voortbrengselen hunner industrie hebben geen eigenlijk gezegde kunstwaarde.

Hier en daar zijn er wel, die het in hun vak verder hebben gebracht dan het gros der Inlandsche nijveren, doch zij zijn uitzonderingen en hun aantal is niet groot genoeg om de door hen uitgeoefende industrie eenigszins een naam te doen verwerven.

Tot de kunstnijverheid van deze afdeeling zou men dan ook alleen het batikken kunnen brengen, welke industrie nog niet eens op zeer hoogen trap staat, daar zoo goed als alle hier gebruikte patronen directe navolgingen zijn van *Solosche, Djokjasche* en *Bagelensche* batik.

Een eigen locaal cachet ontbreekt geheel.

Onder kunst zou men kunnen brengen het stempelsnijden in hout, steen of metaal (koeningan), waarin eenige personen

hier zeer ervaren zijn, doch van kunstnijverheid is geen sprake, daar die personen geen van allen hun brood verdienen met dien arbeid, doch alleen in hun vrijen tijd zich daaraan wijden. Zij toch bekleeden betrekkingen in Gouvernements dienst (een desahoofd, een mantri tjatjar, een koffieinkoop-pakhuismeester.)

Niet onverdienstelijk maken zij ook andere voorwerpen uit hout en steen, als net uitgesneden heften voor messen, vouwbeenen, presse papier e. d.

Het borduren van laken en fluweel, waarmede zich hier slechts één persoon *Hadji Mohamad Saleh* bezighoudt, zou desnoods nog onder kunstnijverheid gebracht kunnen worden, doch dan heeft men ook alles gezegd, wat over de kunstnijverheid in deze afdeeling valt mede te deelen.

En dan de nijverheid in het algemeen. Haar voor- of achteruitgang in de laatste vijf jaren en den loop der bevolking in de controle-afdeeling *Bandjarnegara*, gedurende datzelfde tijdvak, kan men uit het onderstaande eenigszins nagaan.

ZIELENTAL.				AANTAL.								
1 Januari.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Batiksters.	Weefsters.	Blauwverfsters.	Goud- en zilversmeden.	Yzersmeden.	Koperslagers.	Timmerlieden.	Krisset eedenmakers.	Hardsteenwerkers.
1885	55649	57083	112732	—	—	—	74	42	28	14	8	6
1886	56210	57499	113709	350	121	61	55	52	12	17	6	4
1887	56887	57565	114452	345	126	56	64	54	18	16	6	4
1888	58976	59722	118698	334	112	55	68	53	13	10	4	9
1889	59443	61260	120703	327	108	55	63	57	14	11	2	7
1890	60292	62421	122713	323	92	49	59	59	21	12	5	8

De contrôle-afdeeling *Karangkobar* is buiten beschouwing gelaten, omdat in deze bergstreek nagenoeg in het geheel geen nijverheid, laat staan kunstnijverheid, voorkomt.

De cijfers omtrent den loop der bevolking zijn overgenomen uit de jaarstatistieken, model IV; die omtrent het aantal der

goud- en ijzersmeden, bewerkers van hardsteen, krisscheedenmakers, koperslagers en timmerlieden uit de leggers en de suppletoire leggers der bedrijfsbelasting van de jaren 1885 tot en met 1890, terwijl de overige gegevens verkregen zijn door zoo nauwkeurig mogelijke navraag in iedere desa.

De cijfers van de laatste jaren omtrent het aantal batiksters, weefsters en blauwverfsters zullen dus vrij wel nauwkeurig zijn (1); die van vroegere jaren zullen waarschijnlijk te gering zijn, daar men misschien personen, die toen batikten, weefden of blauwverfden reeds vergeten was, en alleen die heeft opgenomen, welke men zich nog herinnerde.

Men zou dus gerust de achter 1888, 1887 en 1886 voorkomende cijfers eenigszins kunnen verhoogen, en dan blijkt nog sterker de achteruitgang van deze 3 takken van industrie.

Waarom de kunst van batikken steeds minder beoefenaars gaat tellen, is omstandig uiteengezet in ons opstel over dat gedeelte der Inlandsche nijverheid handelende, en waarheen wij dus beleefd verwijzen.

Bij het nagaan van het aantal weefsters in de twee districten *Singomerto* en *Bandjar*, waaruit de controle-afdeeling *Bandjarnegara* bestaat, valt het dadelijk op, hoe dit aantal in *Singomerto* zoo goed als constant is gebleven, terwijl het aantal te *Bandjar* sterk verminderde.

Het ondervolgende staatje toone dit aan:

Aantal weefsters in het district		
jaar.	*Singomerto.*	*Bandjar.*
1886	40	81
1887	42	84

(1). Batiksters en weefsters worden nimmer in de bedrijfsbelasting aangeslagen, daar de van haar afkomstige producten niet voor den handel, doch voor eigen gebruik bestemd zijn.

Blauwverfsters worden wel opgenomen, doch alleen zij, die er werkelijk een bedrijf van maken; als criterium wordt daarbij aangenomen, dat zij, die 3 djambangans (blauwkuipen) hebben, belasting moeten betalen. Dit aantal bedroeg in 1885. 27, 1886. 24, 1887. 21, 1888. 21, 1889. 12, 1890. 11.

Daar bij navraag omtrent het aantal batiksters, weefsters en blauwverfsters in 1885 en vroeger de te verkrijgen uitkomsten toch zeer onnauwkeurig zouden zijn, zijn opgaven van vóór 1886 weggelaten.

jaar.	*Singomerto.*	*Bandjar.*
1888	40	72
1889	40	68
1890	39	53

Terwijl dus in 5 jaren het aantal weefsters in *Singomerto* met $2\frac{1}{2}$% verminderde, verminderde dat in het district *Bandjaar* met 34 á 35%. Wat kan daarvan de oorzaak, dan wel wat kunnen daarvan de oorzaken zijn?

Waarschijnlijk de volgende:

Het district *Bandjar* grenst onmiddellijk aan de afdeeling *Poerbolinggo* en verreweg het meerendeel der van daar komende personen nemen hun weg door dit district.

Poerbolinggo is nu het land, waarvan de bewoners bij uitstek de kunst verstaan om fijne en toch goedkoope weefsels te maken (1).

Door het gestadig verkeer tusschen het district *Bandjar* en de aangrenzende districten van de afdeeling *Poerbolinggo*, zijn de kains tënoenan daar bijna even goedkoop als op de plaatsen, waar zij geproduceerd worden.

Niet alleen toch zij, die zich uitsluitend met den handel in lijnwaden en weefsels bezighouden, doch ook andere handelaars brengen, van *Poerbolinggo* komende, weefsels hierheen, wetende dat zij grifweg van de hand gezet kunnen worden. *Bandjar* kan zich dus altijd zeer goedkoop van goede weefsels voorzien, beter dan *Singomerto*, waar de kain tënoenan niet in zoo groote mate worden aangeboden, en waar dan ook nog, door den verderen afstand tot de plaats van oorsprong, een hoogere prijs voor de weefsels bedongen wordt.

In het district *Singomerto* zijn verder op de pasars, van *Bagelen* (n. l. *Keboemen*) aangevoerde garens goedkoop te krijgen, terwijl *Bandjar* zich moet voorzien van uit *Pekalongan* aangebrachte grondstoffen.

---

(1) Even voor het einde van de vastenmaand in dit jaar (1890) kwamen verschillende kooplieden uit *Poerbolinggo* op de pasar te *Bandjarnegara* hunne waren aanbieden en kon men voor *f* 2 reeds een betrekkelijk fijn geweven en net afgewerkte tapih koopen.

De weg *Pekalongan — Bandjarnegara* is lastig en het getal dergenen, die zich van *Pekalongan* hierheen begeven om garens te verkoopen, is ook daarom niet bijzonder groot.

Om deze twee redenen:

a. de minder groote aanvoer uit *Poerbolinggo* en de duurdere prijzen, die men in *Singomerto*, vergeleken met *Bandjar*, voor *Poerbolinggosche* weefsels moet betalen, wat natuurlijk het debiet daarvan eenigszins tegenhoudt, en

b. de gemakkelijke verkrijging van goedkoope grondstoffen in *Singomerto*, maken, dat de weefsters in het district *Singomerto* in gunstiger omstandigheden verkeeren dan hare *Bandjarsche* zusters, wier aantal dan ook jaar op jaar afneemt.

In nauw verband met het batikken staat het blauwverven. De batikster blauwverft toch meestal niet zelve de door haar te maken batik, doch laat dit over aan hen, die in dit werk een middel van bestaan zoeken en zich dus uitsluitend daarmede bezighouden.

Een onvermijdelijk gevolg van de vermindering van het aantal batiksters was dus, dat ook het aantal blauwverfsters tegelijker tijd afnam en wij zien dan ook, dat gemiddeld een achteruitgang van ongeveer 4% 's jaars valt te constateeren.

In 1886 en 1887 kwamen voor het eerst groote aanvoeren van Europeesche gedrukte katoenen stoffen (tjaptjappan); van daar dat in het jaar 1887 eenige blauwverfsters reeds ophielden, daar zij voorzagen, dat zij toch niet meer met eenige winst zouden kunnen werken.

Anderen hoopten echter het vol te kunnen houden en wilden het een paar jaar aanzien, doch nu het is gebleken, dat de aanvoeren steeds grooter worden en omgekeerd de dracht van batik meer en meer door die van Westersche fabrikaten wordt verdrongen, hebben verschillende blauwverfsters in 1890 haar bedrijf opgegeven en zal hun aantal in 1891 waarschijnlijk nog weder verminderen.

Zijn de tijden voor de bovengenoemde personen niet gunstig, zij zijn het evenmin voor de goud- en zilversmeden, die steen en been klagen over de hen van alle kanten aange-

dane concurrentie, en wel voornamelijk van den Chineeschen pachter van het recht tot het houden van pandhuizen.

Vóór 1885 werden de goud- en zilverwerken, bij de pandvenduties den pachter toegewezen, niet hier ter markt gebracht.

In dit jaar echter werden alle gouden en zilveren voorwerpen, die het eigendom van den pachter geworden zijn op de in deze afdeeling aanwezige pasars te koop aangeboden tot grooten schrik van de goudsmeden, die zich met algeheelen ondergang bedreigd dachten.

Hun aantal daalde in 1886 dan ook op eens van 74 tot 55.

In 1888 scheen men echter weder moed te vatten en namen sommigen hun vroegeren arbeid weder op. Voorspoedig ging het echter niet en in de laatste twee jaren is daarom hun aantal weder dalende.

Had de commissie voor de bedrijfsbelasting, die voor het dilemma stond òf zeer laag aanslaan, òf een groot gedeelte der goudsmeden hun beroep te zien staken, niet het eerste gekozen, dan had misschien in 1890 hun aantal geen 30 bedragen.

Zelfs sommige knappe goudsmeden, die zeer net kunnen werken (zie o. a. de teekeningen behoorende bij ons opstel over „goud- en zilversmeden") hebben thans nauwelijks genoeg om zich de noodigste levensbehoeften aan te schaffen.

Beter is de positie der ijzersmeden, die gemiddeld op een verdienste van minstens *f* 0.20 per dag kunnen rekenen. Hoewel verreweg het meerendeel hunner niet in staat is andere voorwerpen te maken dan de hoogst eenvoudige inlandsche landbouwwerktuigen van dagelijksch gebruik als patjoel, pantjong, kajoel, arit, e. d., zijn er toch ook smeden, die kunstig gevormde doeristangen met beweegbare radertjes in het midden, nette balansen, bovenstellen voor kappen van rijtuigen en meer dergelijke zaken kunnen vervaardigen.

Het aantal ijzersmeden is dan ook steeds langzaam toe-

nemende, (1) en zoo lang in deze afdeeling groote irrigatiewerken worden aangelegd, waarbij voor de kunstwerken vaak de hulp van den smid noodig is, zal dit getal zich wel steeds uitbreiden.

Groot belang bij de irrigatiewerken hebben ook de werkers in hardsteen, hetzij dat gaten geboord moeten worden voor het laten springen met dynamiet, hetzij voor het maken van neuten of andere hardsteenen voorwerpen voor de kunstwerken noodig.

Wanneer zij niet werken voor den waterstaat, vervaardigen zij komforen (z. g. n. anglo's, wanneer zij van een rooster voorzien zijn, z. g. n. kĕrĕn's, wanneer zij geen rooster hebben), mortieren en vijzels (loempangs), rolcylinders (gandiks) en pipisan voor het fijn wrijven van geneesmiddelen enz., welke voorwerpen zij dan langs de huizen laten rondventen.

Koperslagers zijn er betrekkelijk weinig in deze afdeeling. De massa koperwerken uit *Poerwokerto* en *Poerbolinggo* hier aangebracht brengen ongetwijfeld het hunne daartoe bij.

Bovendien zijn de door hier wonende koperslagers gemaakte producten grof en onsierlijk, zoodat men de beter afgewerkte voortbrengselen der andere afdeelingen van deze residentie boven de hunne verkiest.

De plotselinge vermindering in 1886 van het aantal koperslagers dat, in 1885, 28 bedragende, in 1886 tot 12 daalde, is evenals bij de goudsmeden te wijten aan de in 1885 door den Chineeschen pandhuispachter ingevoerde gewoonte, alle niet ingeloste en bij de pandveilingen hem toegewezen pandgoederen (goud-, zilver- en koperwerken) in deze afdeeling zelf ter markt te brengen.

Na 1886 vatten sommigen den arbeid weder op, doch naar het schijnt met weinig succes, daar in 1888 het aantal op nieuw tot 13 terugzonk.

(1) In 1886, toen verschillende kunstwerken voor den waterstaat gemaakt moesten worden, als een stuw in de kali *Paled*, duikers over de kali *Gondang* en de kali *Pelas*, enz. en nog verschillende andere in het vooruitzicht waren [o. a. stuw en viaduct *Sokanandi* enz.] had dit vooral een groote vermeerdering (42—52) van het aantal smeden ten gevolge.

Dat in 1890 op eens het aantal koperslagers met 1 vermeerderde, is slechts aan toevallige omstandigheden toe te schrijven. De nieuw bijgekomen koperslagers toch kunnen geen bepaalde reden opgeven, waarom zij thans allen tegelijk hun oud ambacht weder begonnen (verschillenden toch waren in 1885 en vroeger reeds koperslagers.)

Waarschijnlijk zullen zij het eens voor een korten tijd probeeren en zoo hun producten niet lakoe zijn, maar weder een ander middel van bestaan zoeken.

Over de krisscheedenmakers, de z. g. u. mranggi's, valt weinig te zeggen. Zij werken over het algemeen niet fijn en hun voortbrengselen zijn dan ook niet erg gezocht.

Timmerlieden treft men grootendeels aan om en in de nabijheid van de kota *Bandjarnegara*. Knappe ambachtslui vindt men zelden onder hen en de meubelen, die vroeger vaak door de Europeesche ingezetenen van deze afdeeling aan hen werden besteld, muntten niet door schoonheid uit. Van daar dat thans velen hun meubelen koopen in het *Poerbolinggosche* (vooral stoelen) en anderdeels het noodige inkoopen van uit *Semarang* aangevoerd. Sinds 1886 is het aantal timmerlieden dan ook eenigszins verminderd.

Eenige andere takken van nijverheid als het bakken van pannen en steenen, het vlechten van bamboe en rottan enz. zijn zoo onbelangrijk, dat hier het stilzwijgen er over bewaard kan worden.

Later zal een kort opstel daarover handelen.

HET BATIKKEN.

Langzaam maar zeker gaat deze tak van industrie achteruit. De groote aanvoer van goedkoope, gedrukte weefsels uit Europa heeft onvermijdelijk ten gevolge, dat de duurdere producten der inlandsche handwerksnijverheid, al zijn zij ook beter in qualiteit dan de geimporteerde fabrieksgoederen, bij de bevolking weinig of geen aftrek hebben.

Het is een zeldzaamheid, wanneer de man uit het volk een gebatikte hoofddoek en bĕbĕd, de vrouw een gebatikte tapih en borstdoek heeft (1). Verreweg het meerendeel der bevolking toch draagt gedrukte stoffen. Wel zijn de kleuren der gebatikte kains veel constanter dan de spoedig verbleekende Europeesche verfstoffen, en houdt vooral het sogarood het veel langer uit dan het rood der ingevoerde fabriekaten, doch het verschil in prijs tusschen de Westersche fabrieksproducten en de voortbrengselen van inlandschen arbeid is te groot om den weinig contanten bezittenden Javaan niet dadelijk tot het dragen van de djarit tjaptjapan (gedrukte kains) te doen besluiten.

Voor f 1.20 à f 2 kan hij op de pasar een stel net gedrukte kleedingstukken koopen, terwijl men al spoedig voor een sawit batikan van tamelijk inferieur soort f 5 à f 6 betaalt.

Een beduidend verschil dus voor den armen desaman, die van

(1) Batikken 'mbatik Lg. Jav. (ngoko) njĕrat hg. Jav. (kromo) beteekent eigenlijk schrijven, teekenen, uit de hand schilderen.

Bĕbĕd Ng. sindjang Kr. njamping K. I. is een lang stuk lijnwaad door mannen gedragen, dat om het midden vastgebonden, het benedenlijf bedekt.

Tapih Ng. en Kr., njamping K. I. hetzelfde voor vrouwen, wat de bĕbĕd is voor mannen.

Borstdoek, kĕmbĕn Ng. Kr. [ka] sĕmĕkan K. I., een lange breede strook lijnwaad, die door de vrouwen eenige malen om het bovenlijf, onder de armen, wordt gewikkeld om er de borsten mee te bedekken.

Een hoofddoek en een bĕbĕd, dan wel borstlap en een tapih naar hetzelfde patroon geteekend, vormen een stel [sĕsawit].

dat bedrag 10 tot 20 dagen zou kunnen leven! En jaren lang doet de desa-Javaan met één stel. Slechts in zeer bijzondere gevallen, misschien drie, hoogstens vijf keer 's jaars trekt hij zijn beste pakje aan. Dat geschiedt b. v. bij het einde van de vastenmaand, als ieder Inlander zich op zijn mooist uitdost; bij het feest voor de geboorte, besnijdenis of het huwelijk van zijn kind, bij uitnoodiging op slametan van zijne bloedverwanten of bekenden en dergelijke, zeldzaam voorkomende gelegenheden; anders nooit. Gewoonlijk draagt hij hetzij een tot aan of over de knieën reikende wijde broek (1), die met een schuifband (2) kan worden dichtgetrokken, hetzij nog eenvoudiger een soort van schaamgordel (3).

Daar het overgroote deel der bevolking zich dus reeds niet meer van batiks bedient en het debiet dientengevolge zeer beperkt is, is het niet te verwonderen, dat de kunst van batikken, die hier vroeger vrij algemeen moet beoefend zijn geworden, hoe langer hoe meer in verval is geraakt.

Terwijl vroeger bijna overal de vrouw ook van den gewonen Javaan zich met batikken bezig hield en de kleedingstukken voor zich en haar gezin zelf vervaardigde, hoort men nu nog slechts bij uitzondering in de desa's dat eentoonige, doch karakteristieke geluid van het katoenkloppen (ngemplongi), dat aan het batikken voorafgaat.

Het is dan ook eigenlijk slechts in de kota Bandjarne-

(1) Sroewal (ng.) lantjingan (kr.,) een broek zonder opening van voren en zonder zakken, waarvan de pijpen tot over de knieën reiken

Katok (ng. kr) is gelijk aan de sroewal, doch de pijpen reiken slechts tot aan de knieën.

(2) Kolor of oesoes (ng. kr.)

(3) De schaamgordel (tjawët of lantjingan) is een smal stuk boombast, bamboe of katoen, dat een of meermalen om de heupen geslagen, tusschen de beenen doorgehaald wordt en waarvan de uiteinden van achteren ingestoken worden. Oorspronkelijk was dit de dracht van alle volken van den Indischen-Archipel, doch bij verschillende beschaafde volken o. a. Javanen, Soendaneezen en Maleiers is het gebruik er van van lieverlede verminderd. Bij den arbeid op het veld en bij de vischvangst, zoomede wanneer de Javaan thuis is, draagt hij echter nu nog vaak een tjawet van kain loerik (een gestreepte stof), dan wel gebruikt hij gemakshalve een slendang, een borstlap zijner vrouw, of een stuk lijnwaad, dat voor bëbëd of tapih te kort is, op de wijze van een schaamgordel (tjawëtan).

gara dat het batikken werkelijk een belangrijke tak van industrie is, die aan vele handen werk verschaft.

Hier leggen de vrouwen der Inlandsche hoofden en ook eenige Indo-Europeesche vrouwen zich nog ijverig op deze kunst toe en sommigen hebben het tot een betrekkelijk groote hoogte daarin gebracht.

Een eigen kenmerkend karakter hebben hunne producten echter niet; hunne patronen zijn bijna alle navolgingen van andere streken, eenige jaren geleden vooral van Solo, nu veelal van Bageien en Djokja.

Buiten de afdeeling worden de hier vervaardigde batik dan ook niet verkocht; zij worden ook niet op de pasar gebracht, maar men wacht eenvoudig af tot er iemand komt, die wil koopen.

Verreweg het meerendeel der zelf gemaakte batik zijn dan ook voor eigen gebruik bestemd; alleen die, welke afkomstig zijn uit de werkplaatsen van bovengenoemde Europeesche vrouwen zijn bepaaldelijk met het oog op den verkoop vervaardigd.

Hoewel weinig, is toch in de kota Bandjarnegara het aantal dergenen, die zich met batikken bezighielden, achteruitgegaan. Terwijl de bevolking steeds vermeerderde en men dus een grootere afzet en daarmee een grooter aantal beoefenaars van het batikken zou mogen verwachten, blijkt juist het tegenovergestelde het geval (1) te zijn.

Hetzelfde geldt voor de geheele controle- afdeeling, waarvan de bevolking in den tijd van 5 jaren met 7.8 % toenam, terwijl het aantal batiksters van 350 daalde tot 323 (2).

---

(1) De kota Bandjarnegara bestaat uit de desa's Bandjarnegara, Koetowringin, Semarang en Kiandengan. Het onderstaand lijstje geeft de sterkte der bevolking aan gedurende de laatste vijf jaren en het aantal der batiksters.

Primo Januari,	Zielental.	Batiksters.
1886	4122	68
1887	4323	66
1888	4687	66
1889	5005	64
1890	4883	63.

(2) Zie »Algemeen overzicht van den toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara".

Eene beschrijving van de wijze, waarop de kunst van batikken hier wordt uitgeoefend, moge thans volgen.

De grondstof is het katoen, dat allerwege onder den naam van mori op de pasar verkocht wordt. De Javaan onderscheidt deze in:

1e mori moeslim (fijn)

2e mori mĕntah (ongebleekt)

3e mori kasar (grof)

welke stoffen alle uit Europa worden aangevoerd. (1).

De 2e soort, mori mĕntah, wordt weer onderverdeeld in:

a. mori mĕntah aloes of mori mĕntah moeslim (fijn ongebleekt katoen.)

b. mori mĕntah kasar (grof ongebleekt katoen.)

De mori moeslim en de mori mĕntah aloes zijn de soorten, waarvan de aanzienlijken en hoofden hunne kleedingsstukken laten maken; de kleine man kiest steeds de mori kasar.

De minste aftrek heeft de mori mĕntah kasar, dat evenwel de goedkoopste, doch ook de minst duurzame stof is. Gewoonlijk wordt deze soort alleen gekocht door hoofden, die hiervan de kleeren hunner volgelingen (batoer) doen vervaardigen.

Het katoen wordt steeds verkocht per katjoe, saptangan of zooals het idioom hier luidt per tjretjèt, d. i. een lengtemaat, die gelijk is aan de breedte. Is dus het lijnwaad 1 Meter breed, dan is de lengte van een katjoe eveneens 1 Meter; is het $1\frac{1}{2}$ Meter breed, dan moet de lengte van een katjoe eveneens $1\frac{1}{2}$ Meter zijn. Gewoonlijk is de breedte $4\frac{1}{2}$ tot 5 kilan (2); bij fijn mori moeslim bedraagt de breedte soms meer.

---

(1) Er bestaat nog een soort mori van Inlandsch maaksel, mori lawon of wel alleen, »lawon" geheeten. Dit katoen, dat zeer grof geweven is, wordt nooit gebruikt voor batikken, maar doet slechts dienst om er lijken in te wikkelen. Gewoonlijk worden deze er drie keer, bij aanzienlijken soms tot 7 keer toe ingewikkeld. Vele hoofden gebruiken tot dit doel tegenwoordig echter reeds Europeesch lijnwaad (mori mentah)

(2) Een kilan of span is de afstand van den top van den duim tot dien van den middelsten vinger.

De in deze controle-afdeeling geldende prijzen per katjoe zijn:

mori moeslim. . . . . / 0,25.— / 0,40.
mori mĕntah aloes (moeslim). . . . „ 0,40.— „ 0,50.
mori mĕntah kasar . . . . . „ 0,15.
mori kasar. . . . . „ 0,15.— „ 0,20.

Bij de vervaardiging van kleedingstukken rekent men meestal noodig te hebben:

voor een bĕbĕd of tapih (z. g. n. 1 djarit of 1 kain). $2\frac{1}{2}$ katjoe.
voor een hoofddoek . . . . . 1 id.
voor een slendang en borstdoek (kĕmbĕn). . . $2\frac{1}{2}$ id.

doch het katoen wordt dan volgens de lengte middendoor gescheurd, zoodat men van $2\frac{1}{2}$ katjoe 2 slendangs of 2 kĕmbĕns krijgt.

Dodots, de staatsiekleederen die geheel gedragen worden als de bĕbĕd, en daar dan ook alleen van verschillen in lengte, worden in deze afdeeling nooit gemaakt en worden van Solo of Djokdja ingevoerd.

Het katoen, zooals het op de pasar gekocht is, wordt nu flink gewasschen om er alle stijfsel uit te krijgen. Dit behoeft natuurlijk niet bij het ongebleekte katoen, waarbij men dadelijk tot de tweede bewerking kan overgaan. Deze bestaat daarin, dat men het lijnwaad eenigen tijd in goed kokend water laat staan, opdat het „matĕng" wordt, zooals de Javaan zegt.

Na het uitkoken en droogen wordt het katoen aan de breedtezijden gezoomd (did ilid, diplipidi) om het uitrafelen tegen te gaan, en wanneer dit gedaan is, kan men ongeveer middellijk beginnen met het njĕkoeli (1), wat men „inrijsten" zou kunnen noemen. Dit geschiedt om het katoen eenigszins stijf te maken en om te voorkomen, dat later bij het batikken de was uitvloeit (mrĕsĕp).

(1) Het grondwoord van dit werkwoord is sĕkoel, het hoog Javaansch van sĕga, gekookte rijst. Het werkwoord njĕkoeli wordt echter zoowel in 't hoog als lg. Javaansch gebruikt; njĕgani hoort men niet zeggen.

Voor het njĕkoeli gebruikt men òf het water dat verkregen is door gewone rijstepap (boeboer) uit te trekken òf rijstwater (tadjin) (1).

Het katoen wordt gedurende eenige oogenblikken in dit water gedompeld en dan in de zon gedroogd (dipe).

Is het goed droog, dan wordt het opgerold, op een grooten houten plank (kemplongan) gelegd en dan aan alle kanten flink met houten hamers (gandèns) of wel met rijststampers (aloe) geslagen.

Dit slaan, dat ongeveer een uur duurt, gaat steeds op een bepaalde maat en heeft ten doel alle kreuken te doen verdwijnen en het lijnwaad zoo glad mogelijk te doen zijn, wat bij het batikken een eerste vereischte is. Sommige Javaansche vrouwen gebruiken tegenwoordig om dat doel te bereiken een strijkijzer, doch het meerendeel der batiksters wil van deze nieuwigheid niets weten.

Is het „ngemplongi" afgeloopen, dan kan men tot het eigenlijke batikken overgaan.

Bij het batikken onderscheidt men:

1° batikan latar poetih, batiks waarbij het wit de hoofdkleur is.

2° batikan latar irĕng, batiks waarbij vooral het zwart op den voorgrond treedt.

Het duurst en hier ook het meest in trek zijn de batikans latar poetih; de batikans latar irĕng vallen veel minder in den smaak.

Bij het dragen van den hoofddoek ziet men meest jongelui die met wit, meer bejaarden die met zwart als hoofdkleur dragen; alleen bij de hoofddoeken maakt men dit onderscheid, niet bij de bĕbĕds.

Behalve de verdeeling in batikan latar poetih en batikan latar irĕng heeft men nog die in:

(1) Men heeft 2 soorten van rijstwater, *a.* lĕri, het water waarin de rauwe rijst gewasschen is en meestal melkwit ziet, dat met wat zout gemengd veelal den paarden te drinken wordt gegeven, en.

b. tadjin, het water dat bij het koken der rijst telkens wordt afgeschept, en dat bij het batikken gebruikt wordt.

1° batikan garisan, waarbij rechte, door lijnen getrokken, figuren een hoofdrol spelen,

2° batikan, waarbij geen rechtlijnige figuren voorkomen.

De soorten van was (malam) in deze afdeeling in gebruik zijn:

a. malam gĕplak of malam tili. Deze wordt verkregen door damar matakoetjing, eene fijne harssoort, die op Borneo in overvloed gevonden wordt, te koken met rundervet. Eigenlijke was is dit dus niet. Op de pasars in deze afdeeling wordt de malam gĕplak echter reeds geheel voor het gebruik gereed verkocht, en zelden wordt ze hier afzonderlijk bereid. 1 kati kost *f* 0.20 of in goedkoope tijden, twee dubbeltjes koper (± *f* 0.17).

b. malam poetih, gewone witte bijenwas (van de z. g. n. tawon ondohan of tawon glodogan). De minste soort hiervan kost *f* 0.75, de duurste *f* 2.— per kati.

c. malam irĕng, zwarte was, die reeds eens bij het batikken dienst heeft gedaan en door het blauwverven (mĕdĕl) die kleur heeft gekregen. Het wordt niet op de pasars verkocht, daar men er steeds slechts een zeer kleine hoeveelheid van noodig heeft, n. l. bij het nĕroesi, eene bewerking bij het batikken, die later zal worden medegedeeld, en er desnoods buiten kan. Heeft men wat noodig, dan leent men dit eenvoudig bij de een of andere bekende.

Behalve de genoemde soorten, zijn er nog wel eenige, doch die worden thans zelden of nooit gebezigd.

Dit zijn o. a. malam gondang, het melksap van den gondangboom, dat eenigszins wasachtig is en de malam klantjĕng (1), de witte was van een zeer klein soort bijen, die hier echter weinig voorkomen.

De was, die algemeen hier bij het batikken gebruikt wordt, bestaat uit 6 deelen malam geplak en 1 deel malam poetih, soms gemengd met een klein weinigje malam irĕng.

---

(1) Eigenlijk »lantjeng", doch in deze streken noemt men dat soort bijen algemeen »klantjeng".

De gewone berekening van eene Javaansche huisvrouw is, dat zij noodig heeft voor een stel kleedingstukken (één sawit, dus een bĕbĕd en een hoofddoek, dan wel een tapih en een borstlap) bij:

batikan latar poetih
malam gĕplak 3 kati
id poetih $\frac{5}{6}$ id
batikan latar irĕng
malam geplak 4 kati
id poetih $\frac{4}{6}$ id

Bij batiks latar poetih heeft men dus meer was noodig en is de bewerking dientengevolge kostbaarder, langduriger en moeilijker dan bij batik latar irĕng; vandaar dat de eerste soort ook duurder betaald wordt dan de tweede.

De werktuigen, die men bij het batikken noodig heeft, zijn:

a. Een *wadjan*, d. i. een ijzeren schotel met een handvatsel of twee ooren. Deze dient om er de was in te koken vaste prijs *f* 0,50; arme menschen die geen wadjan kunnen betalen, gebruiken tot dat doel een aarden pot, een zoogenaamde *tjowèt* (tjowék), 1 of 2 duiten:

b. Verschillende soorten van *tjantings*, d. z. kleine koperen bakjes met een tuitje, waar de was, die zich in het bakje bevindt, langzaam uitvloeit.

Men heeft:

1° *tjanting isèn*[2] met een zeer nauwe opening. Dit instrumentje wordt gebruikt om in strepen of in figuren puntjes te teekenen, *f* 0,02[5] — *f* 0,04.

2° *tjanting kandangan*, met een iets grootere opening om bij de batikan latar poetih de figuren in was aan te geven, *f* 0,05 — *f* 0,06.

3° *tjanting penanggoeng*, met weer iets grooter opening en tot hetzelfde doel dienende als de tjanting kandangan, maar bij de batikan latar irĕng, *f* 0,05 — 0,06.

4° *tjanting pĕnèmbok* met groote opening, gebruikt bij het

„nembok" d. i. het bedekken met was van die gedeelten der figuren, die wit moeten blijven, ƒ 0,05 — ƒ 0,06.

5e *tjanting penorong*, met zeer groote opening, gebruikt bij het „mbironi", d. i. bij het bedekken met was van die gedeelten, welke licht blauw moeten blijven (een kleur door het mĕdĕl of blauwverven verkregen) en dus voor de inwerking van de soga moeten beschut worden, ƒ 0,05 — ƒ 0,06.

6e *tjanting pĕngada*, een tjanting met twee tuitjes naast elkaar, om twee evenwijdige en dicht bij elkaar gelegen lijnen gelijktijdig te kunnen trekken, ƒ 0,07 — ƒ 0,10.

c. Een *djĕgoel*, een stukje hout, waarvan het eene uiteinde met een lapje is omwonden. Dit werktuigje dient om een groot aaneengesloten vak, dat rood of wit moet blijven, zooals bij de vakken in het midden van hoofddoeken, slèndangs en kĕmbĕns, met was te bedekken om dat gedeelte voor vermenging met andere kleurstoffen te bewaren.

d. Een *iroes*, een van een klapperdop gemaakte scheplepel met houten steel om bij het smelten van het was in de wadjan de malam poetih en malam geplak goed ondereen te mengen en het overkoken te beletten en om bij het „nglorod" het was uit de djadi te scheppen, 2 duiten.

e. Een *djadi*, een koperen pan, waarin nadat alle bewerkingen van het batikken zijn afgeloopen, het nog gedeeltelijk met was bedekte batiksel met water gekookt wordt, opdat het was zal smelten en van het katoen loslaten. Deze behandeling heet „nglorod", ƒ 5 — ƒ 20.

f. Een *penggawangan*, een hangrek van hout of bamboe, waaraan tijdens het batikken het katoen wordt opgehangen:

van hout ƒ 0,50 — ƒ 0,75, van bamboe ƒ 0,10 { koper, zilver.

g. Een *tjawang*, een knijper van bamboe om het te batikken lijnwaad aan de penggawangan vastgeklemd te houden.

Aanzienlijken gebruiken tot dat doel meest:

h. Een *bandoel*, een omgebogen, zwaar stuk ijzer dat alleen door zijn gewicht het afschuiven tegenhoudt, ƒ 0,10 — ƒ 0,15.

i. Een *doelang*, een houten bak, in gebruik bij het ngĕtèli, waarover later, ƒ 0,50 — ƒ 1.

k. Een *kĕmplongan*, een dikke houten plank, waarop het katoen geklopt wordt (dikĕmplongi), *f* 0,50 — 0,55.

l. Twee houten hamers, *gandèns*, *f* 0,10 het stuk, eveneens voor het katoenkloppen.

m. Een *panĕ*, een kleine tobbe van hout, koper of aarde, voor het roodverven benoodigd: van koper *f* 3 — *f* 5, van hout *f* 0,20 — 0,30, van aarde *f* 0,10 — *f* 0,15.

n. Een *blĕbĕs* of liniaal van hout, wanneer men batikan garisan wil vervaardigen.

o. Een *semprong* of blaaspijp van bamboe om het vuur aan te blazen.

p. Een toestel, waarboven men het was kan smelten. Men bezigt daartoe hetzij een *toengkoe*, eene losse vuurhaard, bestaande uit drie in een driehoek bijeengelegde steenen, waartusschen het vuur wordt aangemaakt, hetzij een *kĕrĕn*, een aarden komfoor, gestookt met brandhout, *f* 0,10 — *f* 0,15, hetzij een *anglo*, een aarden komfoor met een rooster, waaronder houtskool gebrand wordt, *f* 0,10 — *f* 0,15.

Daar de gewone desavrouw zich gewoonlijk slechts met 2 of 3 tjantings behelpt, de bewerking van ngĕtĕli niet uitvoert en dus geen doelang van noode heeft en om het was te smelten zich van een toengkoe bedient, blijkt uit de hierboven opgegeven cijfers, dat zij reeds met een waarde van *f* 6.09[5] aan werktuigen voor het batikken volstaan kan.

Volledig ingericht zijnde en van de beste werktuigen voorzien, zou men nog slechts voor *f* 20 — *f* 30 aan waarde bezitten.

Wij kunnen thans beginnen met de beschrijving van het eigenlijke batikken. Het wasschen, het uitkoken, het zoomen, het njĕkoeli of inrijsten, het droogen in de zon en het kloppen (ngemplongi) waren slechts voorbereidende maatregelen om het katoen tot het batikken gereed te maken. Dit geschiedt aldus.

Men legt het patroon dat men volgen wil onder het katoen en trekt met potlood of houtskool de figuren van het model over. Met was teekent men nu eerst de grove omtrekken

der groote figuren na (ngandangi) en daarna de strepen, die de omtrekken der meer fijne onderdeelen aangeven.

Deze bewerking noemt men „ngréngréng".

Is de eene zijde van het katoen op die wijze behandeld, dan gaat men aan de andere zijde volkomen op dezelide manier te werk. Dit heet nëroesi (1). Men heeft daartoe alleen de strepen te volgen, die reeds op de keerzijde aangebracht zijn en opdat deze goed door het katoen heen schijnen, mengt men gewoonlijk het was bij het „ngréngréng" met een weinig malam irëng, waarover reeds vroeger is gesproken.

Is het ngréngréng en het nëroesi afgeloopen, dan heeft men dus aan beide zijden van het lijnwaad de omtrekken der figuren in was aangegeven.

Op alle plaatsen nu, die niet blauw moeten worden, wordt was gegoten; die figuren dus, die later hetzij wit moeten blijven, hetzij met de een of andere kleurstof (geen blauw) geverfd zullen worden, worden alle met was opgevuld.

Na deze handelwijze het z. g. n. némbok, zendt men het doek naar den toekang mëdël (njëlëp), die nu de niet gewaste plaatsen moet blauwverven.

Daar aan het blauwverven een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd, kan dit hier gevoegelijk onbesproken gelaten worden.

Is het blauwverven afgeloopen, welke bewerking meestal niet door de batikster zelve maar gewoonlijk door iemand, die zich bepaaldelijk daarop toelegt, wordt uitgevoerd, dan wordt de was op die plaatsen, welke men rood wil verven door wrijving en met behulp van water verwijderd. Het was dat men op deze wijze verkrijgt, wordt zorgvuldig bijeen verzameld, daar men het onmiddellijk kan gebruiken bij het „mbironi".

Na het verwijderen van het was wordt het katoen op nieuw ingerijst (disëkoeli). Rijstepapwater of wel rijstwater (tadjin) wordt gemengd met wat arensuiker en fijn gewreven randoebladeren en het batiksel daarin goed uitgespoeld. Dit „njëkoeli" heeft tengevolge dat bij het bedekken met was, dit

(1) Van téroes = door, dus door- of voortzetten (het ngréngréng).

niet uitvloeit (mrĕsĕp) en ook niet te zacht (loemèr) of half vloeibaar wordt.

Is het inrijsten gedaan, dan begint men aan het mbironi, d. i. het bedekken met was van die plaatsen, die vroeger blauwgeverfd zijn en blauw moeten blijven; alles is dan met was bedekt, behalve die gedeelten, die men een roode kleur wil geven, en die, welke door de inwerking van sogarood op het blauw van het „mĕdĕl" bijna zwart van kleur met rooden weerschijn moeten worden.

Die roode kleur brengt men aan door het „njoga", het roodverven door den bast van den sogaboom, een boom in groote hoeveelheden op de kleine Soenda-eilanden voorkomende, doch sommige soorten worden ook op Java wel aangetroffen.

De bast van den boom wordt eerst met water van alle onreinheid ontdaan en daarna twee of drie dagen achter elkander met water gekookt.

Is de bast goed uitgetrokken, dan laat men het aftreksel koud worden en giet het over in een roodkuip (panè) van hout of een pot van koper of aarde. Het mengsel kan n. l. ongeveer een maand staan zonder te bederven, doch telkens als men het gebruikt moet het eenigszins lauw gemaakt worden.

Vier keer per dag en wel gedurende 2 of 3 dagen wordt het batiksel in het soga-aftreksel gespoeld en na elke spoeling op een luchtige plaats te droogen gehangen. Na verloop van dien tijd is de sogakleur goed in de vezels van het katoen gedrongen en heeft de vereischte intensiteit.

Men onderscheidt 3 soorten van sogabast:

1e soga tingi
2e id djambal
3e id mĕnjérè.

De boomen, die de twee eerste soorten leveren, komen, zoover bekend is, hier niet voor; de soga mĕnjérè moet, naar men zegt, in de afdeeling Tjilatjap hier en daar groeien.

Gewoonlijk gebruikt men in deze streken een mengsel van soga-djambal en soga-tingi, van beide evenveel; soms een

mengsel van alle drie soorten in de verhouding soga-tingi 1 deel, soga-djambal 4 deelen, soga-mĕnjéré 4 deelen.

De prijzen, welke men voor sogabast op de pasar te Bandjarnegara betaalt zijn voor:

1 kati soga mĕnjéré 5 cent.
1 id id djambal 12½ id
1 id id tingi 10 id

De soga-mĕnjéré wordt echter zelden in deze streken bij het roodverven gebruikt wegens hare inferieure qualiteit.

Voor een sawit batikan (een hoofddoek en bĕbĕd of een borstdoek en tapih) rekent men meestal noodig te hebben voor *f* 0,30 sogabast.

Om de roode kleur constant te maken en haar een paarse gloed te geven moet het batiksel nu nog een bijzondere behandeling ondergaan het z. g. n. njaréni. Een mengsel van

Javaansche suiker voor 4 cent
sirihkalk id 1 id
aluin id 1 à 2 id

wordt met het sap van een djeroek nipis en kurkuma (koenir) voor ½ cent, goed dooreen gewreven en daarna met water overgoten, totdat de helft van de roodkuip is gevuld.

Ongeveer een uur wordt het batiksel hierin gelaten en dan in den wind te drogen gehangen.

Ondertusschen is het bij het „njareni" gebruikte water blijven staan, de vaste stoffen zijn bezonken (mĕnĕb) en de vloeistof is weder helder geworden. In dit heldere water (sarén bĕning) wordt het batiksel nu voor de tweede maal uitgespoeld, dan weer te drogen gehangen, na droging in zuiver water afgespoeld en weder winddroog gemaakt.

Er blijft nu nog slechts over het was van het batiksel te doen loslaten (nglorod). Daartoe wordt in een djadi, een groote koperen pan, water warm gemaakt en het batiksel daarin gedompeld. Het bovendrijvende was wordt met een iroes (scheplepel) afgeschept en wat in het water nog niet heeft losgelaten wordt voorzichtig met een bot mes afgeschrapt (dilalar)

Het batiksel is nu gereed en geschikt om gedragen te worden.

Hierboven is reeds vermeld, dat men om het rood een paarsen gloed te geven het batiksel met een zeker mengsel behandelt. Bij inlandsche hoofden en aanzienlijken moet het rood tevens een gelen weerschijn hebben. Deze schakeering verkrijgt men door:

1° ngĕtèli en daarna

2° njèngkol

Het „ngĕtèli" geschiedt, wanneer het katoen reeds gezoomd is (didjilid) en vóór het njĕkoeli; het „njengkol" heeft onmiddellijk plaats na, soms tegelijk met het roodverven.

Het ngĕtèli bestaat in het volgende: padistroo (oman) wordt verbrand en de asch er van uitgedoofd met water. Dit water (landa genaamd en blauwachtig van kleur) wordt vermengd met katjang olie, gewoonlijk voor elke 12 katjoe (één ĕmblog) een flesch ter waarde van 40 duiten. Het katoen wordt nu 3 à 4 keer per dag in dit mengsel gespoeld en daarna telkens winddroog gemaakt. Dit duurt 7 à 8 dagen. Het doek heeft dan een grauwe (1) kleur gekregen, en moet op nieuw wit gemaakt worden. Daartoe wordt het eerst uitgewasschen met loogwater (landa) zonder katjang olie (diloengsoer), en is deze bewerking afgeloopen, dan wordt flink met zuiver water nagespoeld. Na droging is het katoen dan weder helder wit geworden.

Bij het „njèngkol" worden de schillen van de wortels van den patjèboom (mengkoedoe) samengestampt met djirĕkbladeren (men neemt 2 deelen mengkoedoe tegen 1 deel djirĕkbladeren) en het poeder overgoten met kokend water.

Het batiksel wordt een nacht in dit aftreksel gelaten, 's morgens vroeg er uit genomen, nagewasschen met helder water en gedroogd. Het sogarood heeft dan een gelen weerschijn verkregen en de bewerking is hiermede afgeloopen.

(1) Klawoe — grijs, grauw, vaal, afgeleid van awoe, asch, dus letterlijk aschachtig.

Bij hoofd- en borstdoeken is het groote vierkant in het midden wit, rood, groen, of lichtblauw gekleurd.

Het is duidelijk, dat wanneer men het middelste vak wit wil laten, deze oppervlakte voortdurend met was bedekt gehouden wordt, en eerst als het batikken is afgeloopen, verwijderd wordt. Men wascht dan eens na met witte zeep en de hoofd- of borstdoek is klaar.

Moet het middelvak rood zijn (doch een helroode kleur, geen soga-rood, dat hiervoor nooit gebruikt wordt) dan koopt men een z. g. n. bangbangan, (1) d. i. een stuk wit katoen, dat den vorm van een ikët of kembën heeft, en waarin aan het middelste gedeelte reeds de vereischte roode kleur is gegeven. Zelf roodverven kan men hier niet en de bangbangan worden dan ook steeds ingevoerd van Bagelen dan wel van Soekaradja (in de afdeeling Banjoemas). Er blijft dan alleen te batikken over.

De groene kleur in het midden van hoofddoek en borstlap wordt hier zelden gezien. Om haar aan te brengen maakt men gebruikt van barlin (2), een groene kleurstof, die wordt samengewreven met het sap van djeroek nipis. Met dit mengsel bestrijkt men het witte vak van de overigens reeds kant en klaar zijnde hoofd- of borstdoek.

Na droging en uitwassching is de bewerking afgeloopen.

Om het katoen een lichtblauwe kleur te geven, wordt het middelste vak met een lapje, in een mengsel van nila werdi (3) en sap van djeroek nipis gedoopt, bestreken.

De hoofddoek of borstdoek (die reeds geheel gebatikt moet zijn) behoeft nu nog slechts gedroogd en met zeep gewasschen te worden, om voor het gebruik geschikt te zijn.

---

(1) Van abang, laag Javaansch voor rood.

(2) Barlin wordt hier niet op de pasar verkocht. Wil men het koopen, zoo moet het van elders besteld worden.

(3) Men onderscheidt:

1e nila djawa, een inferieure soort indigo, op alle pasars verkrijgbaar;

2e nila werdi, goed gedroogde en gezuiverde indigo van de Europeesche fabrieken.

Op de wijze hierboven beschreven wordt de kunst van batikken in deze controle-afdeeling uitgeoefend.

Sommige van de bewerkingen daarbij opgenoemd worden echter door de desavrouw nagelaten, deels omdat zij te weinig en te gebrekkige werktuigen heeft, deels om de onkosten. Zoo zal men haar nooit zien ngĕtĕli en njèngkol, omdat zij de daarbij noodige katjang-olie te duur vindt.

Haar werk is bovendien gehaast, zij kan den noodigen tijd niet aan het batikken besteden, daar ook andere zorgen, als voor den veldarbeid, het bezorgen van de huishouding e. a. haar bezig houden.

Vandaar dat er een groot onderscheid bestaat tusschen batiksels gemaakt door desavrouwen en de batiksels der vrouwen van inlandsche hoofden of aanzienlijken en Indo-Europeesche dames.

Gaan wij thans na welke kosten verbonden zijn aan het maken van batikan, eerst van die welke geheel naar den eisch (volgens de werkwijze in deze controle-afdeeling althans) vervaardigd zijn en daarna van die, zooals de gewone Javaansche vrouw in de desa ze maakt.

Wij zullen daarbij overal den arbeid van een dag op eene waarde van *f* 0,20 stellen.

I. Onkosten bij het maken van een stel batikan (goede qualiteit):

aan katoen $3\frac{1}{2}$ katjoe à *f* 0,40	*f* 1,40	
aan onkosten bij het ngĕtĕli (katjang-olie de flesch à 40 duiten)	„ 0,10	
aan was:		
malam geplak 4 à 5 kati à *f* 0,20	„ 0,80 à	*f* 1,—
malam poetih $\frac{4}{6}$ à $\frac{5}{6}$ kati à *f* 2	„ 1,33 à	„ 1,66
aan onkosten voor het blauwverven	„ 0,75 à	„ 1,—
id id id id roodverven		„ 0,30
id id id id njarèni	„ 0,06 à	„ 0,07½
id id id id njèngkol		„ 0,10
id brandhout gedurende den geheelen tijd van bewerking		„ 0,80

Men heeft noodig voor: uitspoelen, zoomen, njekoeli en ngemplongi 2 dagen

ngĕtĕli	7	à	8	id
ngrèngrèng	15	tot	20	id
nĕroesi	5	id	10	id
nèmbok	2	id	5	id
mbironi			2	id
njoga	2	id	3	id
njarèni, njèngkol, nglorod te zamen			2	id
Totaal	31	tot	52	dagen

Daar men echter niet altijd door kan werken, gelooven wij niet ver van de waarheid te zijn, wanneer wij schatten, dat de werkzaamheden, altijd doorwerkende, in $\frac{1}{3}$ der aangegeven tijdsruimte zouden kunnen worden afgedaan, derhalve in 12 tot 17 dagen.

Deze 12 à 17 dagen à ƒ 0,20 per dag rekenende komt men tot ƒ 2,40 — 3,40.

Ergo zijn de totaal onkosten ƒ 8,04 — 9,83[5].

Het eerste cijfer geeft aan de onkosten voor batikan latar irĕng, het laatste cijfer die voor batikan latar poetih.

De duurste batiksels, die in deze controle-afdeeling worden gedragen zijn van ongeveer ƒ 10.—; het is uiterst zeldzaam wanneer men dezen prijs te boven gaat.

Daar men bovenstaande berekening volgende voor goede batiksels reeds onkosten heeft, varieerende tusschen ƒ 8 en ƒ 9,80, kan men zich voorstellen hoe luttele winst er op dien arbeid behaald kan worden, en hoe weinig de hoop op geldelijk voordeel de Javaansche vrouw aanspoort zich geheel op de kunst van batikken toe te leggen.

Hiervóór is dan ook reeds vermeld, hoe het aantal batiksters steeds achteruit gaat en de gemaakte djarits nog grootendeels voor eigen gebruik bestemd zijn.

Het meest gewild zijn de batikans van ƒ 6 tot ƒ 8 waarde, die men nog onder de goede batiksels zou kunnen rang-

schikken. Het katoen is dan wel van mindere qualiteit en aan het verven wordt niet al den tijd en al de moeite besteed, die eene zorgvuldige behandeling zou vereischen, doch zij hebben het voordeel goedkooper te zijn en op het oog zich zoo goed als niet van batiksels van ƒ 10 te onderscheiden. Winst wordt echter op deze batiksels ook bijna niet behaald.

De desavrouw, die met hare slechte grondstoffen en hulpmiddelen en haar beperkten tijd de door haar vervaardigde producten van de hand zou willen zetten, zou echter daarop bepaald schade lijden. Dit moge blijken uit de volgende begrooting van:

II. Onkosten bij het maken van een stel batikan (door eene vrouw in de desa):

aan katoen 3½ katjoe à ƒ 0,13	ƒ 0,63
aan was:	
malam geplak 4 à 5 kati à ƒ 0,20	„ 0,80 à ƒ 1,—
id poetih ⅘ à ⅚ id à „ 0,75	„ 0,50 à „ 0.62⅝
aan onkosten voor:	
het blauwverven	„ 0,75
id njoga	„ 0,20
id njarèni	„ 0,06
aan brandhout (geheel door haar of hare kinderen gesprokkeld)	nihil.

Benoodigd aan tijd voor:

uitspoelen, zoomen, njèkoeli en njemplongi		2 dagen:
ngrèngrèng	15 — 20	id
nèroesi	5 — 10	id
nembok	2 — 5	id
mbironi	2	id
njoga	2 — 3	id
njareni en nglorod		1 dag.
Totaal	29 — 43	dagen.

Hiervan weder $^1/_8$ nemende, zou zij dus, achtereen doorwerkende, noodig hebben:

10 à 14 dagen à / 0,20 per dag ƒ 2 à ƒ 2,80,

Ergo totaal onkosten / 4,94 à ƒ 6,06[5]

Hooger dan ƒ 3 wordt een batikan desa nooit betaald; bij verkoop zou dus een nadeel van ƒ 1.94 tot ƒ 3 06[5] worden geleden. En zelfs al rekent men den tijd aan het geheele werk besteed om niet (1), dan zou in het eerste geval slechts een voordeel van ƒ 0.06 verkregen worden en in het laatste geval toch nog het verlies ƒ 0.46[5] bedragen.

Het is dus niet te verwonderen, dat de lust tot batikken afneemt, en dat vele moeders hunne kinderen die kunst zelfs niet meer leeren.

En nu de pogingen, die in het werk zouden kunnen worden gesteld om het batikken in eere te herstellen, de dracht van die producten van inlandsche handwerksnijverheid weer algemeen te doen zijn!

Wij gelooven dat tot opheffing van die in verval geraakte, zoo bij uitstek nationale kunst, niets is te doen. Zoolang de inlander zich overal de goedkoope Europeesche fabrikaten kan aanschaffen, en de batiksels niet in prijs daarmee kunnen concurreeren (wat wel nimmer het geval zal zijn), zal het debiet wel steeds tot enkele welgestelde Javanen beperkt blijven en dientengevolge ook het aantal dergenen, die zich op het batikken toeleggen niet vermeerderen, zelfs eerder verminderen.

Slechts eene algemeene toeneming van welvaart en daarmede gepaard gaande verhooging van koopkracht, zou de kunst van batikken weder kunnen doen herleven en het gebruik van hare voortbrengselen weder overal ingang doen vinden.

---

(1) Dit zou men niet kunnen doen bij de raming van onkosten hiervoor onder I vermeld, daar de Indo-Europeesche vrouwen en vaak ook de vrouwen van Inlandsche hoofden en aanzienlijken, die zich met het batikken bezighouden, bepaalde personen in dienst hebben, uitsluitend voor het batikken [z. g. n. pangobengs] op een dagloon van ƒ 0.20 à ƒ 0.25.

HET WEVEN.

Hoofden en aanzienlijken maken van de voortbrengselen van dezen tak van industrie zoo goed als geen gebruik: het is alleen de eigenlijk gezegde bevolking, die de geweven goederen van inlandsch maaksel benut.

Het eenige product van inlandsch weefsel, dat zoowel tot de kleederdracht van mannen der hoogere als van die der lagere standen behoort, is de saboek loerik, die onder de èpèk en boven de stagèn gedragen wordt [1], doch steeds zijn deze saboeks afkomstig uit de naburige afdeeling *Poerbolinggo*, die het in fijnheid van bewerking verre winnen van de hier vervaardigde.

Over het algemeen zijn de in deze streken gemaakte kleedingsstukken tamelijk grof van weefsel; men legt zich dan ook meer toe op sterkte dan op fraaiheid. Niet dat men geen fijne soorten kan maken. Het verschil tusschen fijn en grof wordt toch alleen bepaald door de qualiteit der grondstoffen, door de meerdere of mindere fijnheid en sterkte van het draad.

De bewerking is voor beide soorten dezelfde; alleen heeft men aan die der eerste fijne soort meer tijd te besteden.

Meestal zijn de in deze contrôle afdeeling geproduceerde weefsels niet voor den verkoop, doch voor eigen gebruik bestemd. De geringe prijs, die men voor een dagenlangen arbeid op de pasar bedingen kan, waar het duurste hier geweven kleedingsstuk met *f* 3 betaald wordt, houdt er van terug goederen te vervaardigen uitsluitend met het doel

[1] Om de bëbëd op te houden dient de stagen, een breede, meestal van sajet gemaakte strook geweven goed. Om deze te bedekken dient de saboek loerik, en daarom heen is weer de epek geslagen, die echter de helft der saboek loerik onbedekt laat. De epek bestaat uit laken, fluweel, leer dan wel passement en wordt met een gesp (tértép) van voren gesloten.

ze te verkoopen. De winst toch is ongeveer nihil en zoo de arbeid tot een geldswaardig bedrag herleid wordt, zelfs negatief. Daar bij de Javaansche vrouw het „Tijd is geld" echter nog niet is doorgedrongen, en deze voor haar bijna waardeloos is, is de weefster reeds tevreden, wanneer zij voor een geweven kleedingsstuk iets meer ontvangt dan het bedrag, dat zij voor grondstoffen heeft uitgegeven.

De kleedingsstukken met het weefgetouw vervaardigd, zijn:

1e Tjawĕt, meestal hier lantjingan genoemd (een soort schaamgordel).

2e Bĕbĕd (onderkleed voor mannen).

3e Tapih (onderkleed voor vrouwen).

4e Kĕmbĕn (borstdoek).

5e Slèndang (een soort sjaal).

Buiten deze vijf soorten worden geen andere geweven.

De schaamgordels, die het meest in gebruik zijn, zijn de tjawĕt loerik gĕdog, tjawĕt loerik soekin en de tjawĕt loerik kloewoeng, weefsels, waarbij zwarte, roode en witte draden op eene bepaalde wijze gecombineerd zijn. Bij den arbeid op het veld en bij de vischvangst is deze voor den koeli de gewone kleeding. Hij draagt zijn lantjingan op twee manieren; de eerste op de wijze matjoel gowang, waarbij hij de tjawĕt als buikband gebruikt en alleen een slip van voren laat neerhangen, en op de wijze lantjingan, de meest gebruikelijke manier, waarbij de schaamgordel eenige malen om de lendenen wordt geslagen, tusschen de beenen doorgehaald en van achteren ingestoken. In het opstel over het batikken is reeds opgemerkt, dat in plaats van een werkelijken tjawĕt, vaak een borstdoek of slèndang als zoodanig dienst doet.

De bĕbĕds van loerik worden zelden en dan nog alleen door oude mannen gedragen.

Hetzelfde is het geval met de kĕmbĕns (borstdoeken), die alleen door bejaarde vrouwen worden gebezigd, daar alle jonge meisjes een gebatikten borstdoek prefereeren.

Slèndangs [1] met het inlandsch weeftoestel vervaardigd, worden door oude vrouwen zeer veel gebruikt, doch bij het jongere geslacht vallen zij weinig in den smaak.

Geweven tapihs of onderkleeren voor vrouwen (een tapih heet saroeng, wanneer de uiteinden aan elkander genaaid zijn) worden echter door oud en jong gedragen, en een net geweven tapih vindt gereedelijk aftrek.

Evenals bij de batiksels wordt de lengte bij inlandsche geweven goederen uitgedrukt in katjoes [2]. Bij eene breedte van ongeveer 5 kilan heeft men noodig voor een bĕbĕd of tapih 3 katjoe, voor een slendang, kĕmbĕn of schaamgordel bij eene breedte van $2^1/_2$ kilan [3] 5 katjoe.

Bij het weven gebruikt men slechts 4 soorten garen, n. l. zwart, wit, rood en paoel.

Paoel is eene lichtblauwe kleur, die aan het draad wordt gegeven door het te blauwverven, doch deze bewerking niet ten einde toe voort te zetten.

Vroeger maakten verscheidene personen zelf draden uit kapas (z. g. n. ngantih), doch daar thans bijna niemand dit meer doet, kunnen wij daarover gevoegelijk zwijgen. De voor het weven benoodigde draden worden nu meest aangevoerd uit *Bagelen* en *Pekalongan* en ze zijn op alle pasars verkrijgbaar.

Zij worden verkocht per wĕsi, eene wel voor iedere kleur afzonderlijk constante lengte, doch verschillend voor verschillende kleuren.

Iedere wĕsi is verdeeld in kajoeh (10 of 20 naar de kleur), elke kajoeh in 5 glintir en elke glintir is een strengetje van 10 draden. De lengte van een wĕsi rood garen bedraagt ongeveer 9000, die der overige 5500 voet.

De gemiddelde prijs is voor:

een wĕsi rood garen f 1.— zilver
„ „ wit „ „ 0.40 (koper) = f 0.33[5] zilver

[1] Een slendang is een smalle doek of sjaal, die door vrouwen gebruikt wordt tot sieraad dan wel om er het een of ander in te dragen.

[2] Een k'tjoe is eene maat, waarvan de lengte gelijk is aan de breedte.

[3] Een k'lan is de afstand van den top van den duim tot dien van den middelsten vinger.

een wĕsi zwart garen *f* 0.50 (koper) = *f* 0.41⅝ zilver
„ „ paoel „ „ 0.30 zilver.

Wanneer men het garen op de pasar gekocht heeft, wordt het eerst een uur lang gekookt in een aarden pot, om het dikker en stijver te maken.

Na het koken moet het garen z. g. n. gepapt worden (dišĕkoeli), wat men verricht door het garen aanhoudend met een papje van gekookte rijst en wat water met de hand in te wrijven.

Deze handelwijze heeft eveneens ten doel om het garen glad en stevig te doen zijn en om de draden sterk genoeg te maken, de wrijving tusschen de staafjes in den weverskam (soeri) en de wrijving onderling, waaraan zij later bij het weven zullen zijn blootgesteld, zooveel mogelijk te kunnen verduren.

Is het „njĕkoeli" afgeloopen, dan moet na droging het garen uitgebor steld worden (disikati), om de aan elkaar klevende draden los te maken.

Daartoe wordt het garen gespannen tusschen een bamboekoker, waardoor een stok is gesloten aan welks beide uiteinden haken van bamboe zijn aangebracht om het toestel ergens aan te kunnen hangen en een tĕngkĕr, d. i. een stuk bamboe, dat door een van twee lussen voorzien touw, dat om het middel der weefster of van haar helpster loopt, op eenigen afstand vóór het lichaam wordt gehouden en met de linkerhand wordt rondgedraaid.

(*fig.* 1)

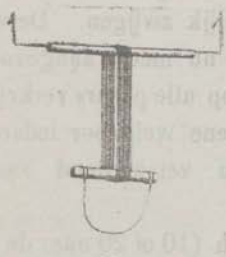

tĕngkĕr

De rechterhand borstelt onophoudelijk over het, door het ronddraaien van den achtersten bamboekoker eveneens zich voortbewegende garen met een sikat tĕpĕs, d. i. een van het buitenste omkleedsel van den klappernoot gemaakten borstel.

Na het uitborstelen wordt de streng om een haspel (oendar) geslagen (zie plaat II) en geheel afgewikkeld. De draad

wordt voorzichtig in een mandje (toemboe) gelegd en het uiteinde laat men buiten den rand van het mandje hangen.

Dit afhaspelen geschiedt met alle kleuren van garens, zoodat men vóór men aan het „mani" begint, drie of vier gevlochten korfjes bijeen heeft, waarin de verschillende soorten garen liggen.

De oendar heeft men nu voorloopig niet meer noodig, en het werktuig, dat men thans te gebruiken heeft, is de manèn, dienende om de schering te leggen, d. i. dus om de voor het weefsel benoodigde ketting naar eene bepaalde en gelijke lengte en een geregelde volgorde der draden op te winden.

(*fig.* 2)

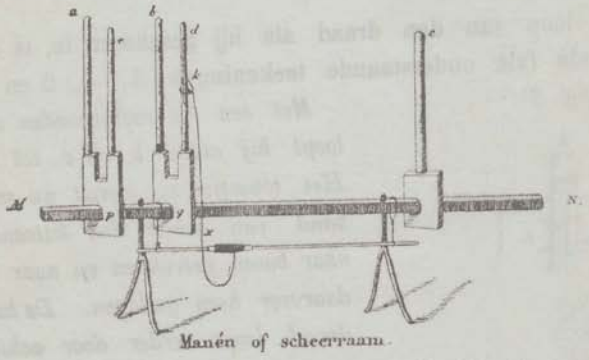

Manèn of scheerraam.

De manèn bestaat uit een stuk hout *M. N.* (soms met schragen als in bovenstaande figuur, soms zonder voetstuk als op de afzonderlijke teekening op plaat II), waarin op twee plaatsen *p.* en *q.* ongeveer $^1/_2$ M. van elkaar gelegen, twee dwarsbalkjes zijn gestoken aan welker uiteinde horizontale houten pennen *a. b. d* en *e.* zijn aangebracht. Langs *M. N.* verschuitbaar is de pen *c.*, die op zulk een afstand van *a. c.* geplaatst wordt, dat een draad vastgebonden aan *a.*, loopende langs *b.* achter *c.* langs *d.* en in *e.* eindigende, juist de lengte heeft, welke men aan het te maken kleedingsstuk wil geven. Tegen den stijl *d.* is een stukje djanoer (1) vastgebonden, genaamd „goen" of „ĕgoen", dat later bij het

(1) Djanoer = jonge kokosbladeren.

weven vervangen wordt door de intjing of ophaler, een houten latje, waarmede men, met bij het „mani" gevormde lussen, den eersten, derden, vijfden, zevenden enz. der kettingdraden (dus alle die in het benedenvak gelegen zijn) naar boven kan trekken.

Tot het vormen der bovengenoemde lussen, dient, behalve de goen, een met dun touw of garen omwikkelde bamboekoker, die om een aan twee touwtjes hangenden stok kan draaien.

Het touwtje of garen, dat wij gemakshalve *x.* zullen noemen, in onderscheiding van het kettinggaren, is met een lus vastgebonden aan het kokosblad bij *k.* en hangt met een bocht naar beneden.

De loop van den draad als hij geschoren is, is nu de volgende (zie onderstaande teekeningen 3, 4, 5 en 6).

(*fig.* 3)

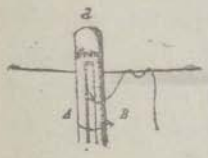

Met een lus vastgebonden aan a. loopt hij achter b. en c. tot bij d. Het touwtje x. wordt nu met de hand van achter den katoendraad naar boven getrokken en naar voren daarover heen geslagen. De katoendraad loopt verder door achter d. (er is dus nu een lus ontstaan rechts van d. om het garen naar zich toe te kunnen halen) achter e. tusschen d. en de goen, langs c. vóór b. achterom a. achter b. om c. naar d. Nu wordt x. om de pen d. geslagen, de katoendraad achter d. getrokken en x. om de pen d. weer naar voren teruggeslagen (er is nu een lus links van d. ontstaan).

(*fig.* 4)

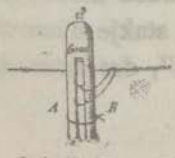

De draad loopt nu weder achter e., tusschen d, en de goen, om c. vóór b. achterom a. achter b. om c. naar d: x. wordt nu weer opgelicht

achter den katoendraad, deze wordt achter d. getrokken en x. daarover weder naar voren geslagen (er is dus weer een lus rechts van d. ontstaan) enz.

Zoo gaat men verder; de volgende keer weer een lus links van d. makende, dan weer rechts, dan weer links.

(*fig* 5)

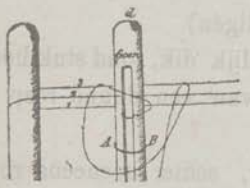

Dit zet men voort tot men een zeker aantal draden van eene zelfde kleur heeft aangeslagen. Men breekt dan die draad bij a. af en vervangt hem door een draad van nieuwe kleur, welke aan den ouden draad wordt verbonden en daarna volkomen op dezelfde wijze wordt rondgespannen. Heeft men daarvan weder een zeker aantal, van het patroon van het weefsel afhangende, draden gebruikt, dan volgt de daarop verlangde kleur en op deze wijze vervolgt men den arbeid tot alle draden voor het weefsel benoodigd, zijn geschoren.

(*fig.* 6)

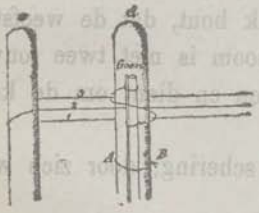

De laatste draad (bij a.) wordt tot een lus geknoopt, die om de pen a. wordt geslagen.

Het touwtje x. wordt doorgesneden en aan het uiteinde een lus gelegd, die aan het stuk kokosblad (goen) wordt bevestigd.

De „mani" is hiermede afgeloopen en het eigenlijke weven kan beginnen.

Daartoe moet eerst de schering op het weefgetouw gespannen worden, een werk, dat door het insteken van den ketting in de schacht (soeri) veel tijd vordert.

Hoe een Javaansch weefgetouw er uit ziet, moge blijken uit de afbeelding op plaat II, waarop mede de onderdeelen er van voorkomen.

In het kort gezegd bestaat de Javaansche weefstoel, hier beter weeftafel, uit een van bamboe gemaakt ambén (rustbank), waarop rechts en links twee houten balken P. en Q. zijn bevestigd, die ieder van een vertikaal staand, houten blok (tjatjak) zijn voorzien.

Beide blokken hebben eene opening, waarin de abah[2], babah of kettingboom wordt gestoken. Om dien kettingboom is het kettinggaren gewonden, dat doorloopt naar den borstboom (apit) en den onderloop (gligén).

De borstboom bestaat uit een tamelijk dik, rond stuk hout, dat van binnen is uitgehold en waarvan een dunne reep in de lengte is uitgesneden.

In deze holte wordt een dunner, echter eveneens rond stuk hout gestoken, onderloop of gligén geheeten, waarom het reeds vervaardigde weefsel wordt opgerold. Door den borstboom (apit = knijper) wordt nu de onderloop vast geknepen en kan het reeds opgewonden weefsel niet terug.

Tusschen ketting- en borstboom in, bevinden zich nog de penitih, een dunne vierkante, houten liniaal, de roller of oesëk, de intjing of ophaler, de welira of lade en de soeri, kamriet of schacht genoemd.

Ten slotte heeft men nog de por (rugboom of sluitbalk), een in het midden uitgebogen stuk hout, dat de weefster achter in den rug heeft. Deze rugboom is met twee touwtjes aan den borstboom vastgebonden en dient om de ketting te spannen.

Na iederen inslag trekt men de schering, door zich wat achterover te buigen, daarmede aan.

Zien wij nu hoe de ketting wordt overgebracht van de manén op het weeftoestel.

Daartoe wordt de schering afgenomen van het scheerraam, nadat men eerst zorg gedragen heeft, de pen *a*: door den

kettingboom (abah[2]), de pen *b.* door de penitih, de pen *d.* door den roller of oesĕk en het stuk kokosblad door een lange ronde liniaal (intjing of ophaler) te hebben vervangen, terwijl men bij *e.* (later door den borst- en onderboom te vervangen) het garen met de hand vasthoudt.

a. vervangen door den kettingboom
b. " " " *penitih*
d. " " " *roller (oesek)*
e. " " *apit en gligén.*

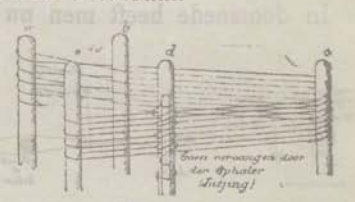

(*fig.* 7)

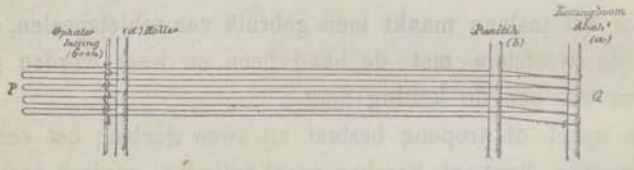

(*fig.* 8)

De pen *c.* is reeds niet meer noodig, daar deze alleen diende om de lengte van het te maken weefsel te bepalen (in de figuur op plaat II dus P. Q.) Bij P. wordt nu de rietkam (zie onderstaande teekening) ingestoken, bestaande uit twee bamboelatjes van eenige centimeters breedte, die 5 tot 6 duim van elkaar verwijderd zijn en door twee evenlange houtjes tot een raam verbonden worden. In dat raam zijn van 500 tot 900 en meer tanden gemaakt van bambang (1).

(*fig.* 9)

Een voor een tusschen de tanden ingestoken, worden de draden met een stukje bamboe of hout naar achteren getrokken. Is het insteken afgeloopen, dan brengt men de apit en gligén aan in P., zoodat de ketting daar wordt vastgehouden.

De pĕnitih wordt nu tot dicht bij den roller gebracht en de ketting zoolang om de abah[2] opgeboomd, tot de kettingboom op den verlangden afstand van den borstboom is gesteld.

(1) Bambang is eene rietsoort, die o. a. zeer veel gebruikt wordt om matten (lampits) te maken.

De wĕlira of lade (ook sabel) wordt nu nog ingeschoven tusschen het kettinggaren (tusschen boven- en benedenvak) na optrekking van den intjing (ophaler), de borstboom wordt aan den sluitbalk verbonden door 2 touwtjes en het weeftoestel is gereed om in gebruik genomen te worden.

In doorsnede heeft men nu de volgende figuur.

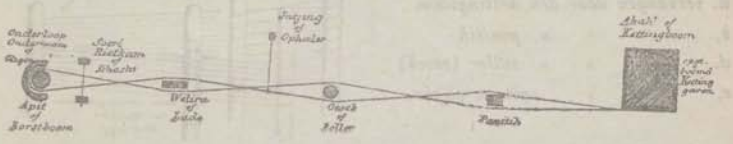

(*fig.* 10)

Voor het inslaan maakt men gebruik van schietspoelen, die door de weefsters met de hand heen en weer worden geworpen tusschen de ketting door.

Die spoel of tropong bestaat uit twee deelen; het eerste is een van hout of bamboe vervaardigden, conisch toeloopenden hollen koker (tropong), het tweede gedeelte is de klos of padjal, waarom het inslaggaren met het spoelrad wordt gewikkeld.

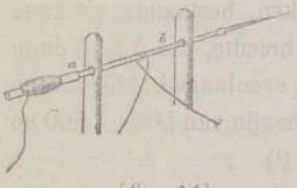

(*fig.* 11)

De klos is verbonden aan een rond stukje hout (kisi), dat wordt gelegd tusschen twee houten tappen *a.* en *b.* (zie fig. 11) en op de wijze als in is aangegeven met het groote rad verbonden.

De inslagdraad wordt even om de spoel gewonden en nu wordt het groote rad rondbewogen.

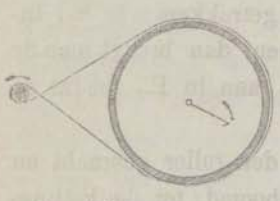

(*fig.* 12)

Hoe beter qualiteit van garen hoe spoediger men kan draaien zonder vrees het garen te breken.

Is de padjal geheel met inslaggaren omwonden, dan wordt deze in de tropong gestoken en de spoel is gereed.

Van verschillende kleuren van garens maakt men bij voor-

baat de spoelen in orde, om bij het weven steeds door te kunnen werken.

De beste voorstelling hoe het weven in zijn werk gaat, krijgt men, naar onze bescheiden meening, door de volgende doorsneden.

(*fig.* 13)

De draad is nog niet ingeslagen.

Men brengt nu de lade achteruit (naar links), waardoor de kruising der draden achter den rietkam bij x. plaats vindt.

De spoel wordt nu van boven naar beneden (vlak van teekening) tusschen x. en den rietkam doorgeschoten, het weefsel wordt, door zich wat achterover te buigen, eenigszins strak gespannen en de schacht (soeri) wordt door de lade flink aangeslagen, aldus:

(*fig.* 14)

(*fig.* 15)

Nu trekt men de lade uit het weefsel, brengt de rietkam wat naar voren, trekt de ophaler naar boven en brengt de penitih tot dicht bij den roller.

Men heeft dan als doorsnede:

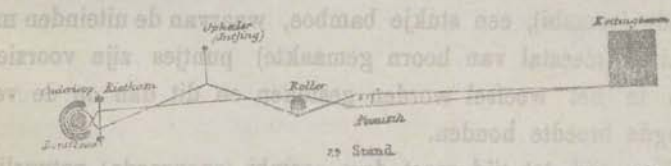

(*fig.* 16)

De lade (wélira) wordt nu weder ingebracht onder den ophaler en naar den kant van de schacht getrokken, terwijl men de intjing (ophaler) weer laat zakken.

(*fig.* 17)

De lade wordt achteruit gebracht (naar links), de kruising der draden verplaatst zich weer achter de schacht (in ij),

(*fig.* 18)

de spoel wordt nu van beneden naar boven teruggeworpen (vlak van teekening), de soeri wordt met de lade krachtig aangeslagen en de tweede inslagdraad is bij den eersten gevoegd.

Men doet nu weer volkomen dezelfde bewerking als zooeven, die dan ook weer ten doel heeft eene nieuwe kruising van draden achter den rietkam te bewerkstelligen en in die kruising den inslag vast te leggen.

(*fig.* 19)

Wanneer men van draad wil verwisselen, b. v. na het gebruik van wit garen rood wil bezigen, dan blijft de bewerking toch geheel dezelfde en men heeft alleen van tropong te verwisselen en een spoel te kiezen waarop het garen met de vereischte kleur is gewonden.

Daar de spoel telkens van rechts naar links en omgekeerd wordt bewogen, wordt bij elk schot de schering in de breedte wat samengetrokken en zou dus een onregelmatige kant, zoogenaamde negge ontstaan.

Om dit tegen te gaan, maakt men gebruik van een spanroede (soembi), een stukje bamboe, waarvan de uiteinden met kleine (meestal van hoorn gemaakte) puntjes zijn voorzien, die in het weefsel worden gestoken en dit dan op de verlangde breedte houden.

Van tijd tot tijd moet deze soembi (spanroede) natuurlijk iets verplaatst worden.

Gaan wij thans na de onkosten aan het weven verbonden en wat de winst der weefster uitmaakt.

Aan werktuigen heeft zij bitter weinig uit te geven; voor *f* 7.03 à *f* 10.65 kan zij volledig zijn ingericht.

Dit blijkt wel uit de volgende opgave van prijzen der voor het weven benoodigde gereedschappen.

1.	Balé-balé of ambén.	*f* 0.50	*f* 1.—
2.	Tjatjaks.	„ 1.—	„ 1.—
1.	Babah (kettingboom).	„ 0.40	„ 0.50
1.	Apit (Borstboom).	„ 0.10	„ 0.20
1.	Gligén (onderloop).	„ 0.10	„ 0.10
1.	Oesék (roller).	„ 0.15	„ 0.30
1.	Intjing (ophaler).	„ 0.05	„ 0.10
1.	Penitih.	„ 0.10	„ 0.15
1.	Wélira (lade).	„ 0.30	„ 0.50
1.	Por (rugboom).	„ 0.25	„ 0.30
	Eenige (4) tropongs en padjals (spoelen en klossen).	„ 0.80	„ 1.—
1.	Kisi.	„ 0,05	„ 0,10
1.	Manén (scheerraam).	„ 0.50	„ 1.—
1.	Soeri (rietkam).	„ 0.15	„ 0.25
1.	Oendar (haspel).	„ 0.05	„ 0.10
1.	Djantra (spoelrad) niet bepaald noodig, doch zeer gemakkelijk.	„ 2.50	„ 4.—
1.	Soembi (spanroede).	„ 0.03	„ 0.05
	Totaal.	*f* 7.03	*f* 10.65

Een viertal uit de werkelijkheid genomen voorbeelden mogen thans volstaan om de enorme arbeid, die het vervaardigen van een weefsel vereischt en de luttele betaling, die men voor de verrichte moeite geniet aan te toonen.

1e. Voorbeeld.

Er moet vervaardigd worden een tapih (onderkleed voor vrouwen), breed 5 kilan (span) en lang 3 katjoe (dus 15 kilan) Patroon: *kémbang mindri*.

Daartoe is noodig:

Roodgaren	1 wĕsi à *f* 0.80	*f* 0.80
Zwartgaren	2 wĕsi à „ 0.38	„ 0.76
Witgaren	2 wĕsi à „ 0.33⁵	„ 0.67
	Totaal	*f* 2.23

AANTAL ARBEIDSDAGEN.

Voor het pappen, uitborstelen, athaspelen, scheren en spoelen	13 dagen
voor het eigenlijke weven	30 „
Totaal	43 dagen

De tapih werd op de pasar verkocht voor *f* 2.

2e. Voorbeeld.

Er moet vervaardigd worden een tapih, lengte en breedte als boven. Patroon: *Toetoe watoe.*

Daartoe is noodig:

Wit garen	2 wĕsi à *f* 0.33⁵	*f* 0.67
Zwart garen	3 wĕsi à „ 0.38	„ 1.14
	Totaal	*f* 1.81

AANTAL ARBEIDSDAGEN.

als boven dus	43 dagen

Deze tapih werd voor *f* 1,50 van de hand gezet.

3e. Voorbeeld.

Er moet vervaardigd worden een kĕmbĕn (borstdoek), breed 2½ kilan (span), lang 5 katjoe (12½ span). Patroon: *Soekin.*

Daartoe is noodig:

Wit garen	1 wĕsi à *f* 0.25	*f* 0.25
Zwart garen	1 wĕsi à „ 0.41⁵	„ 0.41⁵
	Totaal	*f* 0.66⁵

AANTAL ARBEIDSDAGEN.

Voor het pappen, uitborstelen, afhaspelen, scheren en spoelen	6 dagen
Voor het eigenlijke weven	15 „
Totaal	21 dagen

Marktprijs *f* 0.60.

4e. Voorbeeld.

Er moet vervaardigd worden een schaamgordel (tjawët), breed $2^1/_2$ kilan (span), lang 5 katjoe ($12^1/_2$ kilan). Patroon: *kloewoeng*.

Daartoe is noodig:

Wit garen $1^1/_2$ wësi á *f* 0.25	*f* 0.37^5
Zwart garen $^1/_2$ wësi á „ 0.41^5	„ 0.20^5
Rood garen 2 kajoehs á „ 0.05	„ 0.10
Totaal	*f* 0.68
Aantal arbeidsdagen als boven dus	21 dagen

Een dergelijke tjawët wordt op de pasar te Bandjarnegara voor *f* 0.55 verkocht.

Deze berekening volgende zou men dus in bovengenoemde 4 voorbeelden, afgezien van den arbeid, een verlies te lijden hebben respectievelijk van *f* 0.23, *f* 0.31, *f* 0.06^5 en *f* 0.13.

Er moet echter nog iets in rekening gebracht worden.

Wanneer men een kleedingsstuk weeft, blijft steeds een gedeelte van het kettinggaren ongebruikt over.

Heeft n. l. het weefsel de vereischte lengte, dan wordt de ketting afgesneden en er blijft een ongeweven einde van de schering over, de zoogenaamde sigi (ꦱꦶꦒꦶ).

Twee of drie sigi van een tapih of bëbëd aan elkaar verbonden vormen een ketting, die voldoende draad heeft om er een këmbën of slëndang van te vervaardigen, die eene waarde heeft van *f* 0.60 tot *f* 0.50.

Bij het weven van zulk een kleedingstuk (tapih of bëbëd) houdt men dus voor ongeveer *f* 0.30 aan garen over.

Bij het maken van kĕmbĕns, slendangs of tjawĕts houdt men eveneens een sigi over.

Vijf à zes van deze sigi zijn weder voldoende voor een djarit tjioet (kĕmbĕn, slendang, tjawet als boven), zoodat men bij het maken van een dergelijk kleedingsstuk voor ongeveer *f* 0.12 à *f* 0.13 aan garen overhoudt.

Deze cijfers in rekening brengende, blijkt dat in het 1e voorbeeld een winst van *f* 0.07, in het 3e voorbeeld een winst *f* 0.06 is behaald, dat in het 2e voorbeeld een verlies is geleden van *f* 0.01⁵ en dat in het 4e voorbeeld noch verloren noch gewonnen is geworden, altijd de gepresteerde arbeid buiten beschouwing latende.

Is het wonder, dat ook deze tak van nijverheid ieder jaar meer in verval raakt?

HET BLAUWVERVEN.

Wanneer men klapperolie wil maken, wordt de klappermelk (santĕn) zoo lang gekookt tot zich de olie afscheidt en een bezinksel gevormd wordt, de z. g. n. plĕndo.

Het is nu een bijna op geheel *Java* heerschend bijgeloof, dat gedurende de oliebereiding niet om de plĕndo (die eetbaar is) gevraagd mag worden, daar zich dan geen olie wil vormen en er niets dan plĕndo ontstaat.

Vandaar dat bereiders of bereidsters van lĕngå klåpå als woonplaats steeds een afgelegen oord uitkiezen om niet met dergelijke vragen lastig te worden gevallen, die het mislukken van hun arbeid tengevolge hebben.

Een dergelijke eigenaardigheid als bij het maken van klapperolie heeft men ook bij het blauwverven. Algemeen toch gelooft men, dat wanneer tijdens het blauwverven eene woordenwisseling tusschen man en vrouw plaats heeft, de indigo onmiddellijk „mlĕngkĕk" wordt, d. i. zij wil niet meer schuimen, neemt niet de vereischte eenigszins gele tint aan en wil niet dringen in de katoenvezels (ora pasah). Vandaar dat zelden getrouwde vrouwen zich met het blauwverven bezighouden en het overgroote deel van hen, die zich op dezen tak van nijverheid toeleggen, weduwen zijn.

In deze contrôle-afdeeling gebruikt men bij het blauwverven (1) bijna steeds reeds bereide indigo (2); hier en daar gebruikt men wel indigobladeren (tom), doch dit is eene uitzondering.

(1) blauwverven *mĕdĕl* Lg. Javaansch, *nyĕlĕp* Hg. Javaansch.

(2) Men onderscheidt:

a. nila wĕrdi, d. i. goed gezuiverde en gedroogde indigo van de Europeesche fabrieken, en

b. nila djawa, op Java bereide, zeer goedkoope indigo, doch van inferieure kwaliteit. Waar in dit opstel sprake is van indigo wordt de nila djawa bedoeld.

De prijs van de indigo is ongeveer *f* 8.— *f* 10. per pikoelan (twee kleine krandjangs), doch meestal koopt men niet „pikoelan", doch „étjéran", d. i. bij beetjes.

Wanneer men echter een kleinen aanplant van indigo heeft, dan wel het voordeeliger oordeelt zelf de indigo te bereiden, die men anders op de pasar moet koopen, gaat men op de volgende wijze te werk.

Neem aan dat men een stel kleedingsstukken (één sawit, dus een bĕbĕd met hoofddoek, dan wel een tapih met borstdoek) moet blauwverven.

Men slaat dan op de pasar in een pikoelan indigobladeren (tom) (1), waarvan de gemiddelde prijs 4 of 5 dubbeltjes koper (*f* 0.33⅓ of *f* 0.42) bedraagt.

De bladeren worden nu tot kleine bosjes samengebonden, in eene leege, aarden kuip (z. g. n. djambangan) gedaan en die tobbe bijna tot aan den rand met water gevuld.

Nadat men gedurende één nacht de indigo heeft laten fermenteeren, brengt men den volgenden morgen de onderste bosjes indigobladeren naar boven en de bovenste naar beneden, laat de „tom" weder een nacht in dit water staan gisten en werpt den volgenden dag de indigobladeren, die nu geheel uitgetrokken zijn, als waardeloos weg.

Sosog

(*fig.* 20)

Er blijft dan over water, waarin eene bepaalde quantiteit indigo is opgelost. Met een sosog van bamboe wordt dit water, na er een weinig kalk aan te hebben toegevoegd, flink omgewerkt om de afscheiding der kleurstof te bevorderen. Dit omwerken heeft plaats door telkens het mandje tot onder in de djambangan te brengen, dan naar boven te halen tot buiten het water, dan weer in te dompelen, omhoog te trekken enz, totdat het water goed schuimt.

(1) Eigenlijk stengels en bladeren, daar de blaadjes niet ieder afzonderlijk geplukt worden, doch aan de stengels worden gelaten en op die wijze ook verkocht worden.

Met tusschenpoozen moet dit omwerken omgeveer een etmaal lang geschieden.

Men laat dan de indigo bezinken, gooit het bovenstaande water (z. g. n. lohor) weg, maakt een papje van het nog achterblijvende water en de indigo, en laat dit mengsel doorzijgen. De indigo blijft dan alleen over.

Op deze wijze wordt ook de indigo bereid, die op de in deze contrôle-afdeeling aanwezige markten verkocht wordt en grootendeels afkomstig is uit *Bagelen*, voor een ander deel uit *Pekalongan*.

Het blauwverven geschiedt nu verder als volgt:

Een leege blauwkuip wordt voor $\frac{3}{4}$ met water gevuld en in dit water één of twee batoks (1) nila klomboran gemengd.

Nila klomboran is indigo, die reeds vroeger bij het mĕdĕl heeft dienst gedaan en nu nog, zooals de technische term luidt, als „bibit" gebruikt kan worden.

2 of 3 dagen achter elkaar wordt dit mengsel goed omgeroerd (dikĕboer), totdat het water eene geelachtige tint heeft gekregen.

Men voegt er dan de gekochte (voor ± 8 dubbeltjes koper), of wel de zelf bereide (van één pikoelan tom afkomstige) indigo, die in kokend water is opgelost, 3 stuks pisang djambé of pisang kloetoek (waarde 1 duit), wat arensuiker (waarde 1 duit) en wat sirihkalk (waarde $\frac{1}{2}$ duit) aan toe (niboehi) en zorgt dat het mengsel gestadig wordt omgeroerd. Dit omroeren heeft zoo vaak mogelijk gedurende 7 of 8 dagen plaats; men laat het sop dan bezinken en kan nu tot het eigenlijke blauwverven overgaan.

De stof, die men wil blauwverven wordt daartoe in de djambangan gedompeld, na de indompeling buiten de zon opgehangen en na droging op nieuw in de indigo-oplossing gespoeld.

Dan droogt men het goed weer, dompelt het weder in en zoo tot 4 of 5 keer per dag toe.

(1) een *batok* is de binnenste houten schil van de kokosnoot, die als maat gebruikt wordt.

Deze behandeling duurt van 6 tot 10 dagen, al naar mate men een licht — of donkerblauwe kleur wil aanbrengen.

Wanneer zooals soms gebeurt de indigo niet op het katoen houdt (ora pasah), d. i. niet in de vezels wil dringen (1), hetzij doordat men slechte, met te veel kalk gemengde indigo heeft gebruikt, of aan het omroeren niet de vereischte zorg heeft besteed, dan wel het te verven kleedingsstuk door en door vuil is geweest, dan kan de oplossing toch weer bruikbaar gemaakt worden, wanneer men op de volgende wijze te werk gaat. Eenige nampoe-vruchten (2) worden in de gloeiende asch gaar gemaakt, overgoten met wat arak of tjijoe (3), en dit alles met de indigo-oplossing vermengd.

Als de inwerking van dit mengsel heeft plaats gehad, is de vloeistof ook weder tot het blauwverven geschikt geworden.

Bij het bovenstaande zijn opgegeven de hoeveelheden, die men noodig heeft aan indigo, suiker, kalk, enz. voor het blauwverven van één stel batiksels (hoofddoek en bébéd of borstdoek en tapih).

Wanneer alleen een kémbén of sléndang geverfd moet worden is de quantiteit indigo, die men op de pasar voor ƒ 0,25 krijgt, reeds voldoende, terwijl men voor een hoofddoek voor 15 tot 20 duiten aan indigo noodig heeft.

Zooals vroeger reeds bij ons opstel over het batikken werd opgemerkt, wordt het blauwverven van de te vervaardigen batiksels bijna uitsluitend overgelaten aan hen, die zich bepaald aan dezen tak van industrie wijden.

Wij hebben toen ook gezien, dat voor het blauwverven van een stel batik eene som van ƒ 0.75 tot ƒ 1. bedongen wordt.

De gemiddelde prijzen toch, die men voor het blauwverven van batikan betaalt, zijn:

Voor een djarit ámbá (d. i. een bébéd of tapih). ƒ 0.58⅓ (7 dubbeltjes koper).

(1) Z. g. n. *mlengkek* zie blz. 44.

(2) De *nampoe* is een aardvrucht van dezelfde soort als de tales en boesil.

(3) *Arak* is een sterke drank uit de melasse van suiker en ketan bereid, *tjijoe* is een soort sterke drank, die door de Chineezen uit rijst (ketan) gestookt wordt.

Voor een borstdoek of slendang. . . . . „ 0.35.
Voor een hoofddoek. . . . . „ 0.25.

Trekt men van deze bedragen de onkosten af, die men heeft voor den aankoop van indigo (respectievelijk ongeveer *f* 0.40, *f* 0.25 en *f* 0.16), suiker, kalk en pisang (totaal 2 of 3 duiten), dan zou dus de winst bedragen:

Op een běděd of tapih. . . . . *f* 0.16.5
op een borstdoek of slendang. . . . . » 0.07.5
op een hoofddoek. . . . . *f* 0.06 à » 0.07.

Dit is dus de belooning, die men voor een dagen langen arbeid geniet!

Daar verreweg de meeste goederen, die geblauwverfd worden batiksels zijn, en steeds minder batiksels worden vervaardigd, verdrongen als zij worden door de uit Europa aangevoerde gedrukte stoffen, is het duidelijk dat met het verval van de kunst van batikken de achteruitgang van de industrie van het blauwverven gepaard gaat.

Wel worden, behalve batik ook katoenen, laken of merinos stoffen geblauwverfd, doch in een betrekkelijk gering aantal.

Zeer arme menschen gebruiken n. l. een běděd of tapih van grof katoen, dat men eenvoudig heeft laten blauwverven, terwijl kinderen van desalieden, zoowel jongetjes als meisjes eveneens vaak een dergelijke běděd of tapih dragen.

Dan gebruikt men ook als hoofddoek vaak een lap katoen, die geen andere bewerking dan die van het blauwverven heeft ondergaan (de z. g. n. iket woeloeng).

Buitendien worden nog geblauwverfd wit katoenen borstdoeken en baatjes voor vrouwen, die na het blauwverven (lichtblauw, gedahan) nog aan eene tweede bewerking onderworpen worden, aan het 'nggadoeng (1), waardoor het katoen

(1) *Oela gadoeng* is de naam van eene lichtgroene slang; van daar 'nggadoeng = een lichtgroene kleur aanbrengen. Dit geschiedt door wat fijngestampte bast van den laban- en manggaboom, wat kopergroen, kurkema en het sap van den djeroek nipis dooreen te mengen, dit mengsel met water te koken en hierin eenige malen het kleedingsstuk te dompelen, na iedere indompeling het op een luchtige plaats drogende.

een groenachtige kleur krijgt, terwijl men door sommige plaatsen vast aaneen te binden, gezorgd heeft, dat die plekken wit zijn gebleven, zoodat men een groene borstdoek of een groen baatje heeft met witte (eigenlijk geelachtige) vlekjes (kĕmbang tritik)

Zoo ook worden lakensche, katoenen en merinos jasjes voor mannen donkerblauw geverfd, doch het blauwverven van stoffen, die niet gebatikt zijn, komt, behalve van ikĕt woeloeng, zoo zelden voor en de winst erop is zoo gering, dat men ze bijna buiten beschouwing zou mogen laten. Zoo betaalt men voor het blauwverven van een

katoenen	vrouwenbaatje	2	dubb. koper.
„	mannen „	6	„ „
lakensch	„ „	4	„ „
merinos	„ „	*f* 0.25.	

terwijl de winst varieert van $^1/_2$ tot hoogstens 2 dubbeltjes koper.

Alleen dan ook wanneer men betrekkelijk in het groot (bij pikoelans) kan inslaan en volop werk heeft (zoo als sommige personen in de desa *Semarang*, die 6 tot 8 blauwkuipen hebben) is het blauwverven eenigszins een loonende arbeid, terwijl voor hen, die bij kleine hoeveelheden tegelijk moeten inkoopen (étjèran) en dus duurder betalen, het geldelijk voordeel uiterst luttel, dan wel nihil bedraagt.

GOUD- EN ZILVERSMEDEN.

De Javaansche goudsmeden onderscheiden twee soorten van goud:

1. mas kondé.
2. mas oeré.

Met den eersten naam bestempelen zij het roode Engelsche goud, terwijl de tweede naam het lichtgele Hollandsche goud aanduidt.

Voor het vergulden of bruineeren van goud gebruikt men meest, z. g. n. oekon mas, Engelsche guinjes, die wegens hun kleur zeer gezocht zijn.

Hollandsche gouden muntstukken worden zelden in deze controle- afdeeling gebruikt tot het vervaardigen van gouden voorwerpen of voor het bruineeren (1), daar het lichtgele van dit goud niet in den smaak der Inlanders valt, en de bewerking wegens de grootere hardheid ook lastiger is.

Voor het maken van kleine gouden voorwerpen bezigt men meest mas rongsok, d. i. het goud afkomstig van beschadigde of geschonden krisscheeden, oorknoppen, ceintuur-sluiters en dergelijke zaken.

Is het zilver de grondstof, dan ligt het voor de hand, daartoe de Nederlandsche standpenningen te gebruiken, wat dan ook algemeen gebeurt. Zilveren pasmunt bezigt men wegens het slechte allooi zelden (2).

Behalve de bovengenoemde 2 soorten van goud en het zilver van muntstukken met een gehalte van 945, heeft men de volgende alliages:

(1) Njêpoeh. Lg. en Hg. Javaansch, beteekent zoowel vergulden van zilveren of koperen voorwerpen, als het geven van een hooger kleur aan licht goud (bruineeren).

(2) Het gehalte van de zilveren standpenningen in Nederland en de koloniën is 945, dat van de zilveren pasmunt in Nederland 640, dat van de zilveren pasmunt in Nederlandsch-Indie 720.

1. mas toewa.
2. mas nom.
3. mas kèpon.
4. soewasa.
5. pèrak tjélèng.

Mas toewa (letterlijk: oud goud) is bijna zuiver goud gemengd met een weinig zilver.

Wanneer het gehalte aan zilver eenigszins grooter is, spreekt men van mas nom (letterlijk jong goud), terwijl wanneer het zilvergehalte zeer hoog is, men spreekt van mas kèpon.

Een mengsel van koper en goud heet soewasa. Wanneer het aanwezige goud staat tot het aanwezige koper als 1: 2 dan is de soewasa van goede qualiteit, bij een hooger koper gehalte, waarmede tegelijkertijd de verdwijning van de fraaie, geele goudkleur gepaard gaat, noemt men de soewasa van inferieure hoedanigheid.

Pérak tjélèng is een mengsel van zilver en koper in iedere willekeurige verhouding (— 720). Dit alliage wordt tegenwoordig zelden meer gebruikt en alleen wanneer de quantiteit van het zilver eenigszins te weinig is, en men geen zilver te zijner beschikking heeft, voegt men wat koper toe.

Wanneer de goudsmeden goud opkoopen voor de vervaardiging van voorwerpen, waarvoor zooals wij boven zagen het van geschonden pendoks, gespen, ringen, enz. afkomstige goud gebruikt wordt, toetsen zij het goud eerst.

Daartoe wordt gebruik gemaakt van een zwarten steen, waarop met het goud strepen worden getrokken. Door nu de kleur van die strepen te vergelijken met strepen van goud van een reeds bekende waarde, velt de goudsmid een oordeel over den te betalen prijs.

Bij het zilver wordt de toetssteen ook wel gebruikt, doch meestal wordt slechts op het oog de hoedanigheid en de waarde van dit metaal bepaald.

Het is duidelijk van hoe weinig nut een dergelijke toetsing van het goud is. Men gaat alleen af op de kleur van het goud, terwijl het toch zeer goed kan gebeuren, dat goud met

een minder hooggele kleur, meer waarde vertegenwoordigt dan een ander soort goud van hooggele kleur. Het is b. v. algemeen bekend, dat californisch goud licht van kleur is. Dit goud zou dus door een goudsmid hier laag getaxeerd worden. Waarschijnlijk is deze toetsing een slechte navolging van het toetsen, zooals dit door Europeesche goudsmeden geschiedt. Deze maken eveneens gebruik van een zwarten steen, waarop zij strepen trekken met het te onderzoeken goud en met proefnaalden van bekend gehalte, die men er vlak naast trekt, doch bevochtigen die dan met salpeterzuur, waarbij een weinig zoutzuur of keukenzout is gevoegd, waarna het gehalte wordt bepaald door vergelijking van de wijze waarop het zuur inwerkt. De streep toch, die het eerst aangetast wordt, bevat het minste gehalte aan goud.

Voor het zilver, dat steeds een gelijke kleur heeft, is de toetsing door vergelijking met strepen van een bekend gehalte zonder bevochtiging met het een of ander zuur reeds voldoende.

Is de qualiteit van het te koopen goud vastgesteld, dan wordt dit gewogen met duiten en al naar de slechtere of betere hoedanigheid voor een gewicht van 1 duit ƒ 2.— ƒ 4. betaald.

Dat deze wijze van wegen met duiten als gewichten hoogst onnauwkeurig is, al zoekt men wel zooveel mogelijk gave en nog weinig afgesleten duiten uit, valt terstond in het oog.

Wanneer men zilver inkoopt bij betrekkelijk groote hoeveelheden, wordt het zilver afgewogen met rijksdaalders. Voor het gewicht van één rijksdaalder (25 gram) betaalt men ƒ 1.25 tot ƒ 2. al naar mate het zilver met veel of weinig onedele metalen gemengd is (1).

Koopt men zilver slechts bij kleine hoeveelheden in, dan

(1) Het gewicht van:

een rijksdaalder	bedraagt	25.— Gram.
een gulden	»	10.— »
een halven gulden	»	5.— »
een 25 centstuk	»	3.18 »
een 10 »	»	1.25 »
een 5 »	»	0.61 »

weegt men evenals bij goud met duiten en betaalt men voor het gewicht van een duit aan zilver *f* 0.12⅝ tot *f* 0.20.

OORKNOPPEN. SOEBĚNGS

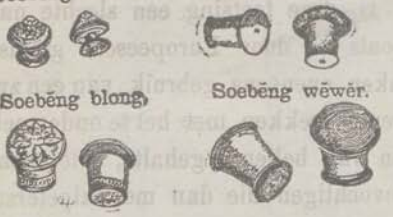

(*fig.* 21)

Groote gouden of zilveren voorwerpen van hooge waarde worden hier nooit vervaardigd; vooreerst zijn er hier geen personen die rijk genoeg zijn, dergelijke artikelen van weelde te betalen, en anderdeels zouden de hier wonende goudsmeden ook geen fijn afgewerkte kunstproducten kunnen leveren.

GESPEN. TĚRTĚPS

(*fig.* 22)

Gewoonlijk bepaalt zich dan ook hun arbeid tot het maken en repareeren van oorknoppen (soebĕngs) (1), van gouden of zilveren krisscheeden (pendoks) (2), sirihdoozen (lopak²) met wat daarbij behoort, gespen, haarkammen, hals- en armbanden, ringen, spuwbakken (paidon), haarspelden (peniti) en andere haarsieraden (joendoek, mĕntoel soesoek kondé), knoopen, tabaksdoozen (tlĕkĕm, gĕm-

(1) Er zijn 4 soorten van oorknoppen:

a. Soebeng wĕwĕr, geheel van goud of zilver vervaardigd. Deze zijn thans in onbruik geraakt.

b. Soebeng oelir, waarbij het achterstuk aan het voorstuk kan vastgeschroefd worden, zoodat men slechts een klein gat in het oor behoeft te hebben. Deze worden eveneens zelden gebruikt.

c Soebeng blong, van zilver of zilver verguld, waarvan het voor- en achterstuk onafscheidelijk zijn verbonden en alleen het monteersel van goud of zilver, waarin de juweeltjes zitten, losgemaakt kan worden van de eigenlijke oorkrab.

bés), mĕndaks en sloet[2] (ringetjes onder om het gevest van een kris), sluitplaatjes (tjatoks) van ceinturen (pendings) voor vrouwen, enz.

METALEN KRISSCHEEDEN.

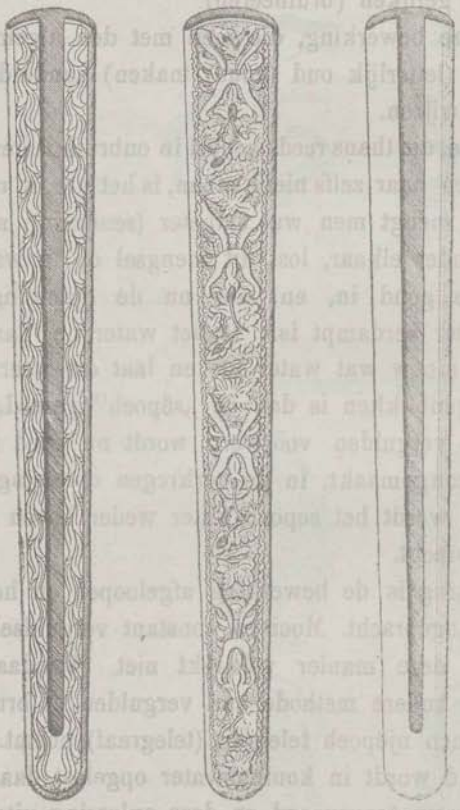

Rĕndok Tjawĕn. Pĕndok Tatahan. Pĕndok Plĕwah.

(*fig.* 23)

d. Soebeng irĕng van hoorn gemaakt, doch waarvan het voorste stuk soms met een monteersel van goud of zilver voorzien is, waarin eenige steentjes zijn ingelegd.

(2) Bij een kris heeft men twee scheeden, een houten (wrangka Lg. Jav. saroengan Hg. Jav.) en een metalen (pendok Lg. Jav. kandelan Hg. Jav.) Die gouden of zilveren overscheeden verdeelt men in 3 soorten:

a. pendok blewah. Deze scheede is glad afgewerkt zonder versierselen, en omsluit de wrangka niet geheel, doch laat in het midden van de eene zijde

Hetgeen echter het grootste gedeelte uitmaakt van den arbeid der kemasan's is het vergulden van zilveren, koperen en geelkoperen (koeningan) voorwerpen of wel het verhoogen van den kleur van jong goud (mas nom), zoodat het op best goud gaat gelijken (bruineeren).

Voor deze bewerking, die men met den algemeenen naam „njĕpoeh" (letterlijk oud (goud) maken) aanduidt, heeft men twee werkwijzen.

De eerste, die thans reeds geheel in onbruik is geraakt, zoodat vele smeden haar zelfs niet kennen, is het z. g. n. njĕpoeh bibit.

Daartoe mengt men wat salpeter (sendawa), aluin (tawas) en zout onder elkaar, lost dit mengsel op in water, doet er een stukje goud in, en laat nu de oplossing koken tot al het water verdampt is. Is het water op, dan voegt men weder op nieuw wat water toe en laat dit weer koken. Na eenige oogenblikken is dan de „sĕpoeh" gereed.

Het te vergulden voorwerp wordt nu goed met djeroekwater schoongemaakt, in de verkregen oplossing gedompeld, en daarna wordt het sepoeh-water weder boven het vuur tot koken gebracht.

Na koking is de bewerking afgeloopen en het verguldsel is dan aangebracht. Mooi en constant verguldsel krijgt men echter op deze manier volstrekt niet. Vandaar dat thans allen een andere methode van vergulden of bruineeren volgen, die men njĕpoeh telegrap (telegraaf) noemt.

Het goud wordt in koningswater opgelost, daaraan potasch en flink water toegevoegd en deze oplossing uitgedampt. Na de uitdamping giet men over het residu weder zuiver water, laat dit een nacht staan en 's morgens is dan dit „banjoe sepoeh" (water om te vergulden) tot het gebruik gereed.

---

overlangs van de punt af tot boven toe een gedeelte van het hout ter breedte van 1 c. M. bloot.

b. pendok tjawen. Deze is gelijk aan de pendok blewah, doch is ter versiering met van buiten ingeslagen figuurtjes voorzien geworden.

c. pendok tatahan. d. z. krisscheeden die het houten bekleedsel (wrangka) geheel omgeven en waarbij aan de eene zijde uitgebeiteld bloem- of lofwerk is aangebracht.

Al naar den vorm van het te vergulden of te bruineeren werk, maakt men nu van langwerpige, ovale, vierkante of ronde stukken zink gebruik.

Op het stuk zink wordt het te vergulden voorwerp geplaatst, de oplossing van goud en potasch hierover heen gegoten en alles voorzichtig boven een matig vuur verwarmd.

Het goud zet zich dan zoowel op het zink als op het voorwerp zelf af, en na een uur is de bewerking afgeloopen. Wil men zwaar vergulden dan herhaalt men deze handelwijze nog eens.

Men krijgt dan werkelijk prachtig vergulde of gebruineerde voorwerpen.

Moet men verzilveren, dan volgt men denzelfden gang als bij het vergulden en vervangt alleen het goud door zilver.

Daar het vergulden en verzilveren door de bovengenoemde omslachtige bewerking, waarmede veel goud verloren gaat, (daar het zich ook op het zink afzet en dit goud later slechts gedeeltelijk wordt teruggekregen) een kostbare zaak is, zou het verreweg de voorkeur verdienen, indien de goudsmeden gebruik maakten van de ontleding van metaalzouten door den electrischen stroom en het gebruik van toestellen voor galvanische vergulding en verzilvering leerden kennen.

Wanneer zij bijvoorbeeld een geschikt goud- en zilverbad konden bereiden (een oplossing van cijaan $\left\{\begin{matrix}\text{goud}\\\text{zilver}\end{matrix}\right.$ en cijaankalium in water), wat na eenig onderricht te hebben hun ongetwijfeld niet moeilijk zou vallen en zij de benoodigde glazenbak en een element van Daniell te hunner beschikking hadden, waardoor zij veel goedkooper dan thans zouden kunnen vergulden en verzilveren, zou ook zeker hun debiet sterk toenemen. Zij zijn daarvan ook zoo overtuigd, dat verscheidene goudsmeden aanboden, indien de prijs van de toestellen en de grondstoffen niet al te duur was, het geld daarvoor bijeen te brengen. Door ons is dan ook reeds naar eene bekende firma geschreven om opgave der prijzen van toestellen voor galvanische vergulding en verzilvering en de chemische preparaten voor die bewerking vereischt.

Bij het soldeeren smelt men eerst goud of zilver met arsenicum tezamen, brengt deze verbinding op de te soldeeren plaats aan, laat het soldeersel vast worden en verhit die plaats dan weder opnieuw onder aanwending van wat borax (pidjër). Borax (natriumdiboraat) toch heeft de eigenschap bij geringe verhitting in zijn kristalwater te smelten, dan aanzienlijk op te zwellen, droog te worden en bij sterkere verhitting op nieuw te smelten.

In dien toestand heeft het 't vermogen om metaaloxyden op te lossen, neemt daarom het na het soldeeren aanwezige oxydhuidje weg en doet daardoor eene zuiver metallieke oppervlakte ontstaan. (1).

Laat ons thans de winst- èn verliesrekening van den goudsmid opmaken.

Stel hij moet maken:

1e Een zilver vergulde krisscheede.

Onkosten:

aan zilver (1 rijksdaalder)	ƒ 2.50
„ koper	„ 0.03
„ houtskool	„ 0.15
voor het vergulden	„ 0.50
Totaal	ƒ 3.18

Een dergelijke pendok kan hij voor ƒ 4. à ƒ 5.— verkoopen.

Winst	ƒ 0.82—ƒ 1.82
Hij werkt daarover	6—7 dagen
Ontvangst per dag	ƒ 0.12—ƒ 0.30

2e. Een paar oorkrabben.

Onkosten:

aan zilver (1 rijksdaalder)	ƒ 2.50
20 steentjes (2)	„ 1.25
Transport	ƒ 3.75

(1) Zie Koppeschaar «Scheikunde". Deel II pag. 56.

(2) Behalve eigenlijke diamanten (inten) heeft men nog 2 daarop gelijkende soorten steentjes.

per Transport. . . ƒ 3.75
aan koper . . . . . „ 0.03
„ houtskool . . . . . „ 0.15
voor het vergulden. . . . . „ 0.25
Radja wĕrdi . . . . . „ 0.15

Totaal ƒ 4.43.

Deze oorknoppen worden van de hand gezet voor . . . . . ƒ 5— à ƒ 8.—
Winst. . . . . „ 0.47 „ „ 3.57
Arbeid 6 à 7 dagen.
Ontvangst per dag. . . . . „ 0.08—ƒ 0.59[5]

3e. Een zilver vergulden gesp.
Onkosten:
aan zilver (1 rijksdaalder). . . . . ƒ 2.50
„ koper. . . . . „ 0.03
„ houtskool . . . . . „ 0.15
voor het vergulden. . . . . „ 0.35

Totaal ƒ 3.03
Hij ontvangt daarvoor . . . . . ƒ 4.— à ƒ 5.—
Winst . . . . . „ 0.97 „ „ 1.97
Arbeid 4 à 5 dagen.
Ontvangst per dag . . . . . ƒ 0.19 — ƒ 0.49

4e. Een haarspeld, (zilver vergulde peniti).
Onkosten:
aan zilver. . . . . ƒ 0.50
15 steentjes. . . . . » 0.15
aan houtskool. . . . . » 0.10
voor het vergulden. . . . . » 0.10

Totaal ƒ 0.85
De ontvangst bedraagt voor zulk een haarspeld . . . . . ƒ 1.25 — ƒ 1.50

a. jakoet (ياكوت Ar.) waarvan 1 kodi 20 stuks van ƒ 0.75.— ƒ 2. kost.

b. Sélong (verbastering van Ceijlon), een inferieure qualiteit van akoet. Een kodi selong kost ƒ 0.20— ƒ 0.60.

Winst . . . . . f 0.40 — f 0.65
Arbeid 2 à 3 dagen.
Ontvangst per dag . . . . . f 0.13 — f 0.32 5

5c. Een dozijn knoopjes.

Onkosten.

aan zilver . . . . . f 2.—
» houtskool . . . . . » 0.20
voor het vergulden . . . . . » 0.20

Totaal f 2.40
Verkoopprijs . . . . . f 3.— à f 4.—
Winst . . . . . » 0.60 — » 1.60
Arbeid 4 dagen.
Ontvangst per dag . . . . . f 0.15 — f 0.40

In de bovengenoemde 5 voorbeelden de gemiddelde ontvangst berekenende, blijkt die te zijn f 0.21, f 0.34, f 0.34, f 0.23 5 en f 0.27 5, globaal genomen dus f 0.25 per dag.

In aanmerking echter nemende dat lang niet altijd de goudsmid werk te repareeren krijgt en vaak geen geld heeft om zich de grondstoffen aan te schaffen voor de vervaardiging van nieuwe voorwerpen, die hij daarna ter markt zou kunnen brengen, kan hij niet eens op een vast inkomen van een kwartje per dag rekenen.

Vóór 1885 was dit anders.

In het algemeen overzicht werd reeds medegedeeld, dat in dat jaar de pachter van het recht tot het houden van een pandhuis al de hem bij pandvenduties toegewezen goederen in deze afdeeling zelf ter markt liet brengen, dan wel ze verkocht aan andere Chineezen, die ze dan eveneens op de pasars sleten.

De kleine man kon daarom veel goedkooper en spoediger terecht, indien hij zich een gouden of zilveren voorwerp wilde aanschaffen, bij den Chinees, die meestal de goederen zeer goedkoop ingekocht hebbende, nog een ruime winst maakte, waar een goudsmid schade moest lijden.

Volgens de boeken van den pandhuispachter werd betaald voor het in pand nemen van:

JAAR.	GOUDWERKEN.	ZIVERWERKEN.
1885	*f* 3897. 20	*f* 6742. 20
1886	» 4461. 30	» 6094. 03
1887	» 2912. 20	» 7758. 85
1888	» 2556. 70	» 10790. 30
1889.	» 2243. 20	» 8335. 10

Niet ingelost (1) en op vendutie verkocht werden aan gouden zilverwerken in 1885 voor *f* 531.30, in 1886 voor *f* 209.50, in 1887 voor *f* 400.40, in 1888 voor *f* 481.30 en in 1889 voor *f* 355.10

Daar de pachter nu meestal slechts $\frac{1}{4}$ betaalt van den prijs, waarvoor het pand is ingebracht, werd dus voor een waarde aan de markt gebracht van respectievelijk *f* 2125.20, *f* 838, *f* 1601.60, *f* 1925.20 en *f* 1420.40.

Waarlijk genoeg voor eene afdeeling met zulk een arme bevolking als hier is. En bovendien werden soms nog gouden zilverwerken in groote quantiteiten aangevoerd uit andere afdeelingen. Zoo bracht de Chinees Joeséng (opium- en pandhuispachter in de residentie Banjoemas) in Maart 1889 nevens eene groote hoeveelheid tokogoederen, ook een massa gouden, zilveren en koperen voorwerpen aan, die op openbare vendutiën werden verkocht. De vendutie's (4 en 5 Maart) brachten op gezamelijk *f* 5574.60, en van dit bedrag is voorzeker $\frac{1}{3}$ te rekenen voor goud-, zilver- en koperwerken (2).

(1). Er is veel minder ingelost, doch wanneer de pandgever voortdurend zijn interest goed betaalt, is het in 't voordeel van den pachter dien eigendom niet op vendutie te brengen. Daartoe vraagt hij het oude pandbriefje terug, schrijft dan in de boeken dat het pand is ingelost, geeft een nieuw bewijs van inpandgeving en boekt het voorwerp als pas te zijn ingebracht.

(2) Nauwkeurig kan niet opgegeven worden voor hoeveel aan goud, zilver en

Dat het den goudsmeden hoogst bezwaarlijk valt aan dergelijke concurrentie het hoofd te bieden, en zelfs sommigen zich in den struggle for life niet kunnen staande houden, is dan ook eene waarheid, die niet nader betoogd behoeft te worden.

---

koper is verkocht, daar in de processen-verbaal van openbare verkoopingen een koop van verschillende voorwerpen slechts met den naam »Diversen" is omschreven. Zij echter die de vendutie hebben bijgewoond, zullen toestemmen dat 1/3 niet te hoog is getaxeerd.

IJZERSMEDEN.

De grondstoffen voor dezen tak van nijverheid, ijzer en staal, worden steeds in voldoende hoeveelheid aangevoerd door Chineezen. Zij brengen het ijzer in den handel in den vorm van dikke lange staven (londjor), meestal van een gewicht van 10 kati (12½ pond); het staal daarentegen in den vorm van kleine dunne staafjes van ongelijke lengte en zwaarte.

Indien het ijzer van goede qualiteit is, wordt er voor betaald 14 duiten, indien het van mindere hoedanigheid is, 12 duiten per kati; de prijs van het staal varieert van *f* 0.20 tot *f* 0.25 per kati.

Het overgroote deel van de in deze controle-afdeeling wonende ijzersmeden kunnen alleen eenvoudige landbouwwerktuigen vervaardigen. Sommigen hebben het echter tot een betrekkelijk groote hoogte gebracht, terwijl een enkele smid genaamd kjahi Ambjah (in de desa Sipoelé, district Bandjar) werkelijk een meester in zijn vak is en zeer kunstig ineengewerkte kendalis, nette stijgbeugels en zelfs gunstig bekende krissen kan smeden. Algemeen beweert men hier dan ook, dat hij de knapste werkman is van de geheele residentie Banjoemas, vooral wat betreft krissen.

De door den Javaan meest gebruikte en dus ook meest gevraagde ijzerwerken, die ieder smid moet kunnen maken, zijn:

(*fig* 24)

1. De patjoel (1), een werktuig zoo bekend, dat eene beschrijving er van overbodig geacht mag worden. Men onderscheidt drie soorten van patjoels.

(1) De raad door den Heer K. F. Holle gegeven in zijn werkje »De vriend

a. de gewone patjoel (patjoel djawa.)

b. de patjoel kampak, een hoogst ondoelmatig werktuig, dat als schop dienst doet.

c. de patjoel dangdang of het pikhouweel.

Alleen de eerste soort patjoels worden in deze afdeeling geproduceerd, de andere worden van elders aangevoerd.

2. De patjong (1) of schoffel. (*fig.* 25)

Dit werktuig is wel het eenvoudigste van alle land- en tuinbouwgereedschappen. Van daar dan ook, dat wanneer iemand pas het smeden begint te leeren, dit het eerste voorwerp is, waarop hij zijne krachten moet beproeven.

De vervaardiging er van toch eischt nog geen groote bedrevenheid in het hanteeren van den hamer of in het gebruik van andere smidswerktuigen.

3. De arit, een grasmes in den vorm van een sikkel.

Is de arit klein, dan noemt men ze oeril. (*fig.* 26)

4. De pětél, een timmermans- of kuipersdissel bij het bekappen van het hout in gebruik.

Is de pětél zeer groot, dan spreekt men van een wadoeng.

(*Zie fig.* 27 op pag. 64).

van den Javaanschen landman." 2e stukje 1873 bldz. 20 e. v. is in deze contrôle afdeeling jammer genoeg nog geenszins opgevolgd; men bezigt nog steeds het in het gebruik zoo vermoeiende oud-Javaansche model.

(1) Eigenlijk péntjéng van éntjéng = scheef, daar de steel scheef op het blad staat.

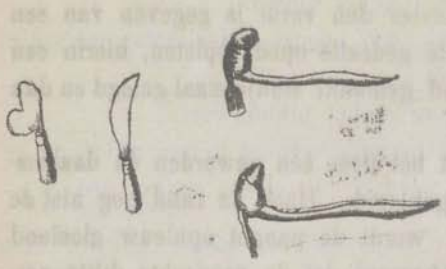

(*fig.* 29) (*fig.* 28) (*fig.* 27)

5. De gobèd of gobang, een lang in het midden breed en naar boven spits toeloopend mes, dienende voor het kappen van brandhout en bamboe, het splijten van bamboe, het vervaardigen van tali pring (bamboetouw) enz. (*Zie fig.* 28).

6. De koedi is een mes van een zeer bijzonderen vorm (andjĕmbloek) om gaten te slaan en te steken in stijlen, e. d. (bobok ontob), om ploepoeh (1) te maken, enz. (*Zie fig.* 29).

7. De pangot, een veel op een tuinmans-snoeimes gelijkend voorwerp, maar met het scherp van buiten, zoodat men steeds van zich afsnijdt. Dit mes dient om iets netjes te fatsoeneeren (ngongotongoti), kleine gaatjes (léngléngan) te boren en wordt verder bij allerlei knutselwerk gebruikt.

(*fig.* 30)

8. De kĕdjén, het stuk ijzer voor aan den ploeg, dus ploegschaar, kouter.

(*fig.* 31)

9. De gĕdjoeg, koevoet of breek-ijzer.

(*fig.* 32)

10. Metalen ringen om heften van messen, wapenen, enz. (z. g. n. karah).

Bij het maken van de bovengenoemde werktuigen, zorgt men steeds, dat de plaats waar het scherp zal komen van staal is voorzien.

Stel men moet een pangot vervaardigen. Daartoe is de hulp noodig van 3 personen. Twee zijn belast met de blaasbalg, en als de blaasbalg niet gebruikt wordt met het hameren, terwijl de andere het te smeden voorwerp met een tang vasthoudt en tevens medehelpt smeden. Wanneer nu aan het

(1) Ploepoeh is opengespleten en daarna platgeklopte bamboe, meestal gebruikt voor zittingen van rustbanken.

voorwerp reeds zoo ongeveer den vorm is gegeven van een pangot, wordt het voorste gedeelte opengespleten, hierin een vooraf gereed en gloeiend gemaakt stukje staal gelegd en dan flink er op los geslagen.

Het staal is dan met het ijzer één geworden en daartusschen onbewegelijk vastgeklemd. Heeft de rand nog niet de verlangde dunheid, dan wordt de pangot opnieuw gloeiend gemaakt en weer uitgehamerd tot de vereischte dikte verkregen is. Men verhit het voorwerp dan weder, werpt het, als het gloeiend is in koudwater, welke bewerking (z. g. n. njĕpoeh) ten doel heeft het ijzer hard te maken, en vijlt ten slotte het voorste gedeelte af tot de snede scherp genoeg is geworden.

De winst, die op dergelijke eenvoudige smeedwerken wordt behaald is over het algemeen bevredigend. Eenige voorbeelden tot staving hiervan mogen volgen.

1. Het maken van patjoels:

onkosten voor een patjoel

aan ijzer 1 kati	14 duiten.
„ staal.	1 cent.
Totaal: iets meer dan	15 duiten.

Drie personen maken op 1 dag 5 patjoels, ergo totaal onkosten aan ijzer en staal . . . . . 76 duiten.
onkosten aan houtskool . . . . . 12 „

Totaal onkosten.	88 duiten.
Verkoopprijs van een patjoel gemiddeld . .	ƒ 0.25.
van 5 patjoels.	„ 1.25.
winst per dag	62 duiten.

ontvangst per persoon per dag 21 duiten = ƒ 0.17⅝.

2. Het maken van pantjongs:

onkosten voor een pantjong

aan ijzer ½ kati.	7 duiten.
„ staal	1 cent.
Totaal: iets meer dan	8 duiten.

Drie personen maken op een dag 10 pantjongs, ergo totaal
onkosten aan ijzer en staal . . . . . 82 duiten.
onkosten aan houtskool . . . . . 12 duiten.

Totaal onkosten 94 duiten.

Gemiddelde verkoopprijs van:
een pantjong . . / 0.12½.
10 pantjongs . . „ 1.25.
winst per dag . . . . . 56 duiten.
ontvangst per persoon per dag / 0.16.

3. Het maken van wadoengs:
onkosten voor een wadoeng
aan ijzer 2 kati . . . . . 28 duiten.
„ staal. . . . . 6 „

Totaal 34 duiten.

Drie personen kunnen per dag 3 wadoengs maken, ergo
onkosten aan ijzer en staal . . . . . 102 duiten.
„ „ houtskool . . . . . 12 „

Totaal onkosten 114 duiten.

Verkoopprijs van een wadoeng gemiddeld / 0.50.
van drie wadoengs . . . . . / 1.50 of 180 duiten.
winst per dag . . . . . 66 duiten.
ontvangst per man per dag 22 duiten of bijna / 0.19.

4. Het maken van koedis:
onkosten voor één koedi
aan ijzer 1 kati . . . . . 14 duiten.
„ staal. . . . . 3 centen.

Totaal 14½ cent.

Drie personen kunnen in een dag 4 koedies maken, ergo
onkosten aan ijzer en staal . . . . . / 0.58.
„ „ houtskool . . . . . „ 0.10.

Totaal / 0.68.

Gemiddelde verkoopprijs van een koedi. . . . ƒ 0.30.
vier koedis . . . . . „ 1.20.
winst per dag . . . . . ƒ 0.52.
ontvangst per man per dag. . . . . „ 0.17½.

5. Het maken van arits:
onkosten voor 1 arit
aan ijzer ½ kati . . . . . 7 duiten.
„ staal . . . . . 1 cent.
Totaal iets meer dan 8 duiten.
Drie personen kunnen in een dag maken 10 arits, ergo
totaal onkosten aan ijzer en staal . . . . 80 duiten.
„ houtskool. . . . . 15 „
Totaal 95 duiten.
Verkoopprijs van een grasmes ƒ 0.15 à ƒ 020.
van 10 grasmessen . . . . . ƒ 1.50 à ƒ 2.
winst per dag . . . . . 85—145 duiten.
ontvangst per man per dag . . . . 28—48 „
of ƒ 0.23 ƒ 0.40.

6. Het maken van gobeds:
onkosten voor een gobed
aan ijzer 1 kati. . . . . 14 duiten.
„ staal. . . . . 2 centen.
Totaal ƒ 0.13½.
Drie personen kunnen in een dag maken 5 gobeds, ergo
totaal onkosten aan ijzer en staal . . . . ƒ 0.67½.
„ houtskool . . . . . „ 0.08½.
Totaal ƒ 0.76.
Verkoopprijs van een gobed ƒ 0.25 — ƒ 0.30.
van 5 gobeds. . . . . ƒ 1.25 — ƒ 1.50.
winst per dag. . . . . „ 0.49 — „ 0.74.
ontvangst per man per dag . . . „ 0.16 — „ 0.25.

7. Het maken van kĕdjéns:
onkosten voor 1 kĕdjén
aan ijzer ½ kati. . . . . 7 duiten.

Drie personen kunnen in een dag maken 6 kĕdjéns, ergo

totaal onkosten aan ijzer. . . . . 42 duiten.
„ houtskool. . . . . 12 „

Totaal 54 duiten of *f* 0.45.

Gemiddelde verkoopprijs van een kĕdjen . . *f* 0.12^5.
zes kĕdjéns. . „ 0.75.
winst per dag. . . . . „ 0.30.
ontvangst per man per dag. . . . . „ 0.10.

Deze voorbeelden, die wij met velen zouden kunnen vermeerderen, wijzen genoegzaam aan, dat de betaling voor smidswerk betrekkelijk hoog is, vergeleken met andere takken van nijverheid, als het batikken, blauwverven e. d.

Bij de bovenstaande berekeningen is voortdurend aangenomen, als zou de smid en zijne helpers op een dag geen andere voorwerpen maken dan die van eenzelfde soort.

Wel gebeurt dit soms, doch meestal niet.

Gewoonlijk vervaardigt hij verschillende voorwerpen op een dag, dus b. v. een paar arits, een koedi, een patjoel en een wadoeng of een paar koutijzers, een paar timmermansdissels en een paar gobeds, enz, al naar de behoefte dit vordert.

De gegeven berekeningen tot grondslag nemende, zou de smid b. v. wanneer hij 2 arits, een koedi, een patjoel en een wadoeng maakte, hebben aan onkosten:

$(\frac{95}{10} \times 2 + \frac{68}{4} \times \frac{6}{5} + \frac{88}{5} + \frac{114}{3})$ duiten $= 94$ duiten $=$ *f* 0.78.

Ontvangst (*f* 0.30 tot *f* 0.40 + *f* 0.30 + *f* 0.25 + *f* 0.50) dus

f 1.35 — *f* 1.45.
Winst „ 0.57 — „ 0.67.
Ontvangst per dag en per man *f* 0.22.

Op deze wijze kan men de vermoedelijke winst van den smid in de meest verschillende combinaties becijferen.

Om de ontvangst per persoon en per dag aan te geven, is het totale winstcijfer door 3 gedeeld.

De winst wordt dan ook altijd in 3 gelijke deelen gesplitst, wanneer ieder evenveel aan grondstoffen en arbeid heeft bijgedragen; heeft de een echter alleen zijn arbeid ingebracht, terwijl de ander èn arbeid èn grondstoffen leverde, dan wordt de laatste naar verhouding meer betaald.

Indien, zooals meerendeels het geval is, één persoon eigenaar is van de smidse, van de werktuigen en daarbij ook de grondstoffen levert, betaalt deze aan zijne knechts meest een vast loon, varieerende van ƒ 0.12½ tot 20 duiten, terwijl de overwinst dan uitsluitend hem ten goede komt. Bij het eerste voorbeeld zou men dus hebben:

onkosten aan ijzer, staal en houtskool		88 duiten.
„ 2 werklieden	à ƒ 0.12½	30 „
	Totaal	118 duiten.
Ontvangst		150 duiten.
Winst voor den smid		32 „ enz.

De gewone smid, die zich slechts met den aanmaak van de reeds opgesomde dagelijksche voorwerpen en het herstellen daarvan bezighoudt, kan reeds volstaan met de volgende gereedschappen:

(Zie plaat V.)

1.	Twee houten blaasbalgen	ƒ 5.—
2.	Een ijzeren aanbeeld	„ 5.—
3.	Een steenen wiroengan, d. i. een doorboord stuk wadas, waarbij in den eenen kant der opening de twee pijpen van de blaasbalg zijn gestoken, terwijl de andere zijde van de opening bij het vuur uitkomt	„ 0.25.
4.	Twee groote voorhamers om het ruwe ijzer op het aanbeeld te smeden	à ƒ 3.— „ 6.—
5.	Een ijzeren hamer om bochten en holten in te slaan	„ 0.50.
6.	Een tweede of handhamer (panimbal), die door den smid zelf gehanteerd wordt	„ 0.50.
7.	Een groote nijptang	„ 0.40.

8. Eene kleine nijptang ƒ 0.25.
9. Een groote vuurpook (tjakarwa) „ 0.15.
10. Een stalen cylinder met kop (toendjël) om de ijzeren stiften (paksi) aan het lemmer van een mes of wapen, die in de heften of gevesten zitten, te vervaardigen „ 0.10.
11. Een stalen vijl „ 0.50.
12. Een ijzeren schroevedraaier in den vorm van een beitel, om de openingen in patjoels en ploegijzers waar de stelen in zullen bevestigd worden aan te brengen „ 0.10.
13. Een kĕmĕlon, een voorwerp om de ringen (karahs) om de hetten van messen, wapenen, sommige land- en tuinbouwgereedschappen, etc. te vervaardigen „ 0.25.

Totaal ƒ 19.—

Wanneer men daarentegen ook fijne voorwerpen wil maken, als stellen voor rijtuigkappen, kĕndalis, krissen, balansen, dan moet men beter voorzien zijn, als bijvoorbeeld nog van:

14. Een tanggĕm, of bankschroef ƒ 30.
15. Een snijijzer, een toestel om schroeven te snijden (bibit sekroep) „ 5.—
16. Een drilboor (bor ĕntrog) „ 0.20.
17. Een tjantik, een aan de punt omgebogen mes bij het maken van krissen in gebruik en dan den naam dragende van parad „ 0.30.

Verder nog eenige hand- en zethamers, doorslagers (om gaten te maken in platen), vijlen (platte, ronde, halfronde, vierkante, driehoekige enz.), vuurkrabbers en beitels. Misschien zijn er nog wel eenige werktuigen, doch bovengenoemde zijn de voornaamste en het kapitaal dat deze gereedschappen vertegenwoordigen bedraagt dan ook zelden meer dan ± tachtig gulden.

Zooals boven reeds vermeld is, is de bekwaamste van alle

ijzersmeden in deze afdeeling zekere kjahi Ambjah, die vooral in het maken van krissen en kendalis zeer bedreven is.

Bij het vervaardigen van een kris wordt het ijzer na gloeiend te zijn gemaakt eerst platgeslagen. Heeft men zeer dunne plaatjes ijzer gekregen, dan wordt tusschen twee dergelijke plaatjes in een eveneens roodgloeiend en platgeslagen stukje staal gelegd van gelijke lengte als het ijzer. Men hamert nu flink met drie personen er op los (midjeri), maakt de plaat (bestaande uit ijzer — staal — ijzer) weder gloeiend, leg er weder een stukje staal op, bedekt dit met een ijzeren plaatje en gaat weer aan het hameren. Na het hameren, waardoor het ijzer en staal tot één stuk wordt, brengt men voor de derde keer een plaatje gloeiend staal aan, bedekt dit weer met ijzer en slaat op nieuw met forsche slagen toe.

Men heeft dan eene massa gekregen, bestaande uit laagjes ijzer en staal in de volgorde: ijzer — staal — ijzer — staal — ijzer — staal — ijzer.

De verdere bewerking is nu overgelaten aan één persoon.

Deze begint met één kleinen hamer de zijden uit te kloppen, zoodat het midden dik blijft en de randen dunner worden. Is dit gedaan, dan wordt de kris op het aanbeeld gelegd en door met zorg gerichte hamerslagen worden dan de bochten (ĕloek[2]) aangebracht ([1]).

([1]) Men heeft krissen met bochten (eloek[2]) en zonder bochten.

Het minste aantal inbuigingen bedraagt 3, het grootste aantal 13. Krissen met een even aantal buigingen, behalve met 12 bestaan er niet. De hier meest bekende krissen zijn:

Met 3	bochten	1 lara sidoewa.
		2 majat.
5	"	1 pendawa.
		2 djangkoeng.
		3 tjondong sampoer.
7	"	1 kidang soka.
		2 sapoekal.
9	"	1 sempono loek sanga.
11	"	1 saboek inten.
12	"	1 tjerita.
13	"	1 sengkelat.
		2 tjarang soka.

Verreweg het meest gewild zijn de krissen met 5 of 7 bochten. Zonder bochten zijn de hier meest gebruikte krissen van den vorm: keboan, tilamoepih, sempanna en brodjol.

Met een vijl worden nu verder de kanten bijgewerkt, terwijl men met een tjantik (in de taal der wapensmeden parad geheeten d. i. een tweesnijdend mes met een gebogen punt) rechts en links eenige gleuven aanbrengt, dan ook wel alleen door naar het midden toe wat ijzer weg te nemen, de kris fatsoeneert.

Na met een slijpsteentje (watoe woengkal) de zijden van de kris eenigszins te hebben gescherpt, eischt het bijgeloof nog een laatste bewerking.

Men maakt n.l. een mengsel van bloed van eene zwarte kip en wat water met een fijngewreven massa van djeroekwater, arsenicum, peper (tjabé, lombok en maritja), zout en kemoekoes (cubébé), bestrijkt hiermede het lemmer van de kris, houdt dit dan in het vuur, bestrijkt het weder, houdt het weder in het vuur en zoo tot zeven malen toe.

Men beweert, dat dan het ijzer hard wordt en (wat door de inwerking van het djeroekwater en de arsenicum wel zijn zal), dat het staal op sommige plaatsen te voorschijn treedt als aren in het ijzer, wat er juist uitziet als de pamoraren bij Damascener klingen. Vandaar spreekt men dan ook van pamor sanak om de op het lemmet zichtbaar wordende draden en aren aan te duiden.

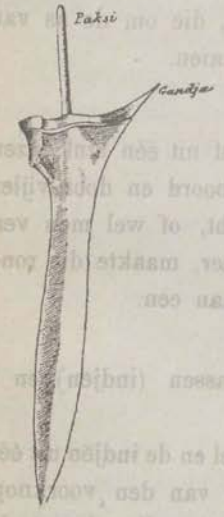

(*fig.* 33)

De paksi, de ijzeren stift aan het lemmer van de kris, waarom het heft wordt bevestigd, is meestal één stuk met het wapen; alleen bij slechte krissen wordt de paksi afzonderlijk aangebracht.

Steeds afzonderlijk gemaakt wordt echter de gandja, het breede bovenstuk aan het lemmer van een kris. Deze gandja bestaat soms uit een mengsel van ijzer en staal, soms alleen uit staal. Het bovenstuk, dat aan het lemmer vastgeklonken wordt, is vaak aan de eene zijde uitgebeiteld en soms met goud ingelegd.

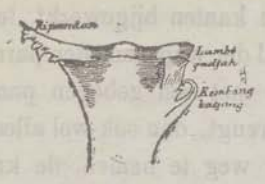

Is de gandja aan de eene zijde (links) uitgebeiteld (ri pandan), dan is het lemmet bovenaan aan de andere zijde (rechts) eveneens bewerkt (kembang katjang).

(*fig.* 34)

Van groote kunstvaardigheid getuigen ook de hier gemaakte kendali ranga.

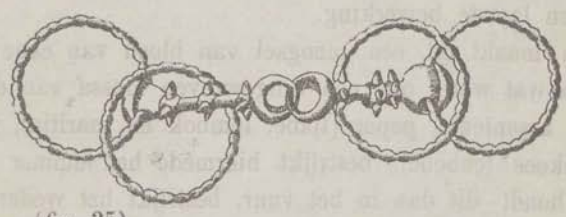

(*fig.* 35)

Dit gebit bestaat uit verschillende stukken, als:

a. 4. ringen (gelangan), waarvan er 2 in de openingen der knoppen aan de uiteinden zijn vastgelegd, terwijl de twee andere geheel vrij zijn, doch daar hun middellijnen even groot zijn als die der twee eerste ringen, niet van de kendali af kunnen glijden.

b. 6. kleine radertjes (ranga), die om de as van het gebit (de indjën) kunnen draaien.

(*fig.* 36)

Deze radertjes bestaan of uit één stuk ijzer, waarin een opening er geboord en door vijlen de tandjes zijn aangebracht, of wel men vervaardigde eerst staafjes ijzer, maakte die rond en soldeerde de uiteinden aan een.

(*fig.* 37)

c. 2. voorknoppen (boengkoel), 2 assen (indjën) en 2 binnenknoppen (monmon).

Meestal maakt men eerst de boengkoel en de indjën uit één stuk, brengt een ring door de opening van den voorknop, soldeert de uiteinden van den ring weder aan elkander, steekt de radertjes aan de as, hangt daaraan de tweede ring en

smeedt dan het uiteinde van de indjën de binnenknop (monmon) vast.

Bij het andere deel van den kendali gaat men evenzoo te werk, doch zorgt, dat de opening van de monmon niet gesloten wordt, doch openblijft, daar deze moet grijpen in de opening van den eersten binnenknop.

(*fig.* 38)

Grijpen de openingen reeds in elkaar, dan worden door eenige hamerslagen de uiteinden er van tot elkaar gebracht, zoodat het eerste deel van den kendali aan het tweede deel is verbonden.

In aanmerking nemende de groote geoefendheid, die men moet bezitten om krissen en kendalis te kunnen maken, wordt deze arbeid slecht betaald.

Onkosten bij het maken van een kris Pendawa:

aan ijzer 3 kati	52	duiten.
„ staal 1 „	30	„
„ houtskool 2 pikoelan à 80 duiten . . .	160	„
Totaal	242	duiten.
of	*f* 2.02.	

Er werd gearbeid:

door 3 man 4 dagen.	12	dagen.
„ 2 „ 8 „	16	„
„ 1 „ 3 „	3	„
Totaal	31	dagen.

De laagste prijs, die men voor de kris ontvangt is *f* 7.

de hoogste „ 10.

arbeidsloon . . . . . *f* 4.98 — *f* 7.98.

„ per dag . . . . . „ 0.16 — „ 0.26.

Onkosten bij het maken van een kendali ranga:

aan ijzer 2 kati	28	duiten.
„ staal ½ „	15	„
„ houtskool 3 pikoelan	240	„
Totaal	283	„

Er werd gearbeid:
door 3 man 2 dagen . . . . . 6 dagen.
1 „ 12 „ . . . . . 12 „

Totaal 18 „

Verkoopprijs van het gebit is 7 gulden koper.
arbeidsloon . . . . . 700—283 = 417 duiten.
arbeidsloon per dag . . . . . *f* 0.23.

Daar het echter meest vader en zoon of zonen zijn, die de zaak drijven en van vreemde werkkrachten zelden gebruik gemaakt wordt, zoo komt de winst aan eene familie ten goede.

Het best betaald nog worden de voor de kunstwerken bij de irrigatie benoodigde ijzeren voorwerpen als bouten, ankers, dooken, beugels, krammen, eenvoudige trekstangen, veeren en dergelijke werken.

De ijzersmid, die anders den naam heeft in het een of ander gedeelte van zijn vak bedreven te zijn, kan zeer goede zaken maken.

Zoo koopt het meerendeel van den kleinen man zijne benda's en gobéds bij een smid in de desa Kalibenda (district Singomerto), zijne arits, patjoels en koedis bij een smid in de desa Blambangan (district Singomerto), zijne stangen, krissen en wapenen bij kjahi Ambjah in desa Sipoelé (district Bandjar), terwijl de smeden der desa Soember in het district Batoer algemeen bekend zijn om de door hen vervaardigde kajoels (een soort hakmes).

Dergelijke smeden kunnen vele personen (z.g.n. mëndéga) in dienst nemen, die zij voor een klein bedrag (*f* 0.12½ tot 20 duiten) laten werken, houtskool bij groote hoeveelheden tegelijk en dan goedkoop inkoopen, en juist, omdat hunne producten gewild zijn die op hoogeren prijs stellen. Vandaar dat hun winst soms tot *f* 0.25 per dag bedraagt.

KOPERSLAGERS.

De gereedschappen en werktuigen, die de koperslagers (1) noodig hebben bij de uitoefening van hun ambacht, zijn:

1.	Een ijzeren aanbeeld.	*f* 2.50
2.	Twee groote ijzeren hamers om het koper, dat eerst gesmolten is geworden en men daarna eenigszins heeft laten bekoelen, te pletten .	„ 4.—
3.	Een kleine hamer om het koper, zooals het uit de panjitakan komt, den vorm van een uitgeholden bol te geven	„ 1.—
4.	Een djloeréh, een van ijzer gemaakte en aan de uiteinden naar boven gebogen staaf, waarop het koperen voorwerp, dat dan reeds den vorm van een halve bol heeft, omgekeerd geplaatst en dan verder gefatsoeneerd wordt	„ 5.—
5.	Een tampél, een korte hamer.	„ 0.25
6.	Een groote schaar (goenting goegoet) . . .	„ 1.—
7.	Een nijptang	„ 0.25
8.	Een passer	„ 0.40
9.	Een kowi, een van steen gemaakte mortier, waarin het koper gesmolten wordt	„ 1.—
10.	De penjitakan een groote, bijna ronde steen met een komvormige uitholling van boven .	„ 0.35
11.	Een toebereid schapenvel (lamoes), waarvan de uiteinden aan elkaar genaaid zijn, zoodanig dat er een zak ontstaat, die als blaasbalg dienst doet	„ 1.—
12.	Een vuurpook.	„ 0.12^5
	Totaal. . .	*f* 16.87^5

(1) Javaansch—sajang.

Hunne werktuigen zijn dus nog zeer primitief; ook zijn de voortbrengselen hunner nijverheid grof en bezitten ze niet de minste sierlijkheid. Bovendien is het gros der kopersmeden zoo onervaren in hun vak, dat het een zeldzaamheid is, wanneer iemand hier een dandang (1) kan vervaardigen. Vooral in het district Singomerto laat hun kennis veel te wenschen over. In het district Bandjar, waar het voor de kopersmeden nog eenigszins voordeeliger is dan in het eerstgenoemde district, wegens den verderen afstand van de kota en pasar Bandjarnegara, waar door kooplieden uit andere afdeelingen (Poerbolinggo, Poerwokerto) in groote hoeveelheden koperwerken worden aangevoerd en waar ook de koperen voorwerpen afkomstig van de pandvenduties voor goedkoope prijzen te verkrijgen zijn, heeft men zich meer op dezen tak van nijverheid toegelegd en zijn de „sajangs" daar beter op de hoogte dan hun collegas in het Singomertosche.

Doch ook hun producten staan verre ten achter bij de van elders geimporteerde werken en de door hen gemaakte ketels met tuiten (tjérêts), kentjengs (2), kĕkĕbs (3), bokors (4), daloeng's (5), kendils (6), djadi's (7) zijn weinig gewild.

Vandaar dat zij slechts lage prijzen voor hun waren kunnen bedingen en hun arbeid zoo goed als niet betaald wordt.

Het geelkoper (8), dat alleen bij het soldeeren van ijzeren voorwerpen gebruikt wordt, wordt niet door den koperslager gebezigd. Deze vervaardigt alleen voorwerpen van roodkoper, dat hij opkoopt of als tembaga grĕbjag, dat in platen in den handel

1 Een koperen ketel waarin de rijst in een koekoesan gekookt wordt (diadang.)
2 Kéntjéng, een koperen kom met een wijde opening en hollen bodem.
3 Koperen deksels voor potten en pannen, doch v. n. l. voor koekoesans.
4 Metalen kommen als vingerglazen met een rand van onder als voetstuk.
5 Een koperen pot om rijst te koken.
6 Een koperen pot evenals de daloeng, doch kleiner.
7 Een groote koperen pan.
8 Geelkoper (koeningan Laag Javaansch djĕnéan Hoog Javaansch) is een mengsel van 71 deelen roodkoper en 29 deelen zink.

wordt gebracht, óf als tembaga lantakan, dat in den vorm van staven verkocht wordt, óf als tembaga rongsok, het koper van geschonden en gebroken koperen voorwerpen.

Het koopen van het koper in den vorm van platen en staven komt echter hoogst zelden voor; gebeurt het echter, dan slaat men het in bij katis en betaalt per kati ± ƒ 1.

Het andere soort koper, tembaga rongsok, wordt eveneens per gewicht berekend; al naar de qualiteit betaalt men van 40 tot 60 duiten per kati.

Wanneer de producten van een koperslager geen aftrek vinden, dan brengt hij ze naar andere streken als Wonosobo en Batoer en koopt vervolgens op de terugreis allerlei oud koper op. Anders verzamelt men het tembaga rongsok slechts in de naburige desa's.

Het soldeeren geschiedt met de uitwerpselen van een bijzonder soort sawah-slangen, welke excrementen voornamelijk door lieden uit de desa's Baniara en Kalipoh in het Keboemensche worden verkocht.

Is het te soldeeren voorwerp goed schoongemaakt dan worden de randen van de breuk of opening met een mengsel van zout en bovengenoemde excrementen bestreken, daarover het in poedervorm gebrachte soldeersel (1) gestrooid, en het voorwerp dan in het vuur gegloeid. Heeft men geen tindja oela, dan kan men ook van borax gebruik maken.

Bij de opgave der gereedschappen van den koperslager zagen wij reeds hoe eenvoudig zijne werktuigen zijn.

Bij het maken van het een of ander voorwerp gaat hij meestal op deze wijze te werk.

Het koper uit verschillende stukken bestaande wordt in een aarden mortier gedaan, dat boven een flink brandend vuur wordt gezet. Boven het koper in de mortier heeft men eveneens houtskool gelegd en nu wordt met behulp van een zeer primitieven blaasbalg het vuur voortdurend aangeblazen, tot het koper in gesmolten toestand geraakt.

(1) Het soldeersel is het z. g. n. gongso, klokkemetaal, bestaande uit een mengsel van koper en tin (redjasa.)

Thans gooit men het koper over in den penjitakan, een bijna ronde, boven komvormig uitgeholden steen en laat daar eenigen tijd het koper bekoelen, tot het geschikt is om met den hamer bewerkt te worden.

Met een tang wordt de klomp koper, die dan den vorm van fig. 1 heeft op het aanbeeld gelegd en met groote hamers uitgeslagen, tot het de gedaante van een platte schaal aanneemt (fig. 2).

Fig 1

Fig 2

Nu wordt het geplette metaal voortdurend met een klein soort hamer met een langen ijzeren kop bewerkt, tot het den vorm van een diepe kom heeft gekregen (fig. 3).

Fig 3

Daar de bewerking met den hamer nu lastig wordt, legt men het voorwerp omgekeerd op den (*fig.* 39) djloeréh en brengt dan door 't voortdurend met de hand te bewegen en met een z. g. n. tampél te slaan den vereischten vorm aan.

(*fig.* 40)

Ten slotte mogen eenige voorbeelden volgen, die de geringe betaling van den arbeid van den koperslager in een duidelijk licht stellen.

1. Onkosten bij het maken van een ketel (daloeng):

aan koper 2 kati	100 duiten.
„ houtskool.	30 „
Totaal	130 „
verkoopprijs	200 duiten.
winst	70 „

arbeid:
gedurende 1 dag 2 personen.
„ 3 dagen 1 persoon.
Ontvangst per persoon per dag 14 duiten.

2. Onkosten bij het maken van een kookketel met tuit (tjérét):

aan koper 2 kati	100	duiten.
» houtskool	12	»
Totaal	112	»
verkoopprijs	180—200	duiten.
winst	58— 88	»

arbeid:
gedurende 1 dag 2 personen.
» 4 dagen 1 persoon.
Ontvangst per man per dag 11—15 duiten.

3. Onkosten bij het maken van een kéntjéng:

aan koper 5 kati	250	duiten.
» houtskool	50	»
» soldeersel	10	»
Totaal	310	»
verkoopprijs	400—450	duiten.
winst	90—140	»

arbeid:
gedurende 4 dagen 2 personen.
Ontvangst per persoon per dag 11—16 duiten.

4. Onkosten bij het maken van een kěkěb (koperen deksel op een koekoesan).

aan koper 2 kati	100	duiten.
» houtskool	30	»
» soldeersel	10	»
Totaal	140	»
verkoopprijs	180—200	duiten.
winst	40— 60	»

arbeid:
gedurende 2 dagen 2 man.
Ontvangst per man per dag 10—15 duiten.

Uit het bovenstaande blijkt, dat wanneer de koperslager altijd door zou kunnen werken en de door hem ver-

vaardigde voorwerpen steeds onmiddellijk van de hand gezet konden worden, zijn arbeidsloon nog slechts hoogstens 15 duiten per dag zou bedragen.

TIMMERLIEDEN.

De timmerlieden gebruiken bij hun ambacht meestal Europeesche gereedschappen.

Hunne werktuigen bestaan uit de volgende voorwerpen:

Een dissel (pětél)	*f*	0.50
Een handzaag (gradji gorok)	„	1.50
Een spanzaag (gradji sěntěng)	„	0.50
Een hakbeitel (tatah gědé)	„	0.40
Een koutbeitel (tatah tanggoengan)	„	0.30
Een schietbeitel (tatah tjilik)	„	0.20
Een (fijne) blokschaaf (pasah pangloes)	„	0.75
Een (ruwe) dito (pasah kasar)	„	0.50
Een lijstschaaf (pasah lis)	„	0.25
Een bassingschaaf (pasah kol)	„	0.25
Een sponningschaaf (pasah mijak)	„	0.25
Een ploegschaaf (ploep)	„	0.50
Een booromslag met 12 boorijzers (trewel)	„	1.50
Een vretboor (bor kotrek)	„	0.60
Een ijzeren hamer	„	0.50
Een nijptang (djoempoet)	„	0.30
Een timmermanspasser	„	0.25
Een schrap (kaota)	„	0.30
Een kruishout (ploesoed)	„	0.20
Een winkelhaak (pesikon)	„	0.20
Een duimstok (ellon)	„	1.—
Eenige houten hamers	„	0.20
Een waterpas	„	——
Totaal.	*f*	10.95

Alleen voor het waterpasstellen bedient de timmerman zich nog steeds van de Javaansche tradjoe.

Dit werktuig bestaat uit een houten geraamte A. B. C. van den door fig. 41 aangegeven vorm. Het onderstuk A. B. is zooveel mogelijk zuiver horizontaal geschaafd en wordt geplaatst op het voorwerp, dat men waterpas wil stellen of waarvan men de helling wil weten.

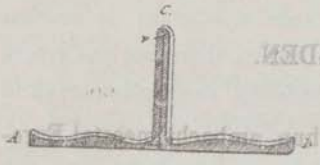

(*fig.* 41)

Boven in het midden van C. is een pen aangebracht, waaraan een touwtje met een kegelvormig stukje lood bezwaard, opgehangen is. Wanneer nu de tradjoe gelegd wordt op een horizontaal vlak, valt het schietlood langs de streep van de verdeeling, die zich juist onder de houten pen p. bevindt.

Is het vlak hellend, dan kan men de helling nagaan uit het aantal strepen uitwijking rechts of links.

De grondstof, het hout, moet opgekocht worden in de desa en is dus alleen afkomstig van de erven en tuinen. Het hout is in deze afdeeling schaarsch en dientengevolge ook duur.

Het meest gebruikt wordt nangka, dat om zijne gele kleur, zijne dicht op elkaar liggende vezels en zijne deugdzaamheid zeer gezocht is. Van deze houtsoort worden de meeste meubelen gemaakt.

Djatihout wordt ook wel op erven en in tuinen aangeplant, doch in veel mindere mate dan nangka. Vooreerst is de qualiteit van het djatihout uit deze streken slecht en ten tweede heeft de Javaan een voorliefde tot het planten van nangka, daar hij van dezen boom ook vruchten trekt.

Nog minder dan djati wordt de sonoboom aangeplant, daar er zulk een lange tijd moet verloopen vóór het hout gebruikt kan worden.

Eerst toch wanneer het spint geheel en de buitenste laag (koewal) bijna geheel in hout is overgegaan, is het hout voor bewerking geschikt.

Doch dan is het ook een uitstekende houtsoort.

Men onderscheidt 2 soorten van sonohout:

1e. sono kĕling.
2e. „ kembang.

De eerste is zwart, de tweede geel van kleur.

Beide zijn uitstekend materiaal voor meubelen; de vezelen liggen zeer dicht op elkaar en verleenen daardoor een groote hardheid aan het hout, terwijl schadelijk werkende oorzaken er weinig invloed op uitoefenen.

Was de prijs van deze houtsoort niet zoo hoog, dan zou het een uitstekend materiaal zijn voor huizenbouw.

Behalve het hout van bovengenoemde boomen gebruikt men nog als timmerhout:

mindri en bedali, beide goed timmerhout opleverende, mits vooraf uitgeloogd;

nagasari, een geschikt materiaal voor het maken van meubelen, daar het hout duurzaam is en meer dan 40 jaar zonder vernieuwing dienst kan doen;

pitjisan, een wildhoutsoort, die voor huizenbouw en voor het vervaardigen van niet te fijne meubelen aangewend kan worden; zijn vezels zijn kort, doch liggen dicht op een; uitlooging in stroomend water is hoogst noodig, daar anders het hout bij de minste warmte splijt;

woengoe, een goede houtsoort voor huizenbouw, meubelmakerij en brugbedekking vaak gebezigd;

wĕroe, een houtsoort, die dezelfde eigenschappen heeft als de woengoe; plant men deze boomen kort bij elkaar dan ontstaan groote en zware exemplaren;

walikoekoen en wangkal, houtsoorten, die in duurzaamheid en sterkte het djati bijna evenaren; waar het tegelijkertijd op veerkracht en hardheid aankomt, zooals bij tuigboomen, gymnastiekrekken, e.d. wordt steeds walikoekoen gebruikt;

pasang, eene wildhoutsoort, die in het gebergte, waar geen witte mieren zijn, wel is aan te wenden, doch in de vlakte ongeschikt is voor huizenbouw of meubelmakerij;

djoelang babi (rood met zwarte jaarlagen), dat voor meu-

belen een uitmuntend materiaal oplevert en dan ook uitsluitend tot dat doeleinde gebezigd wordt (1).

Behalve het eigenlijke timmervak oefent de toekang kajoe ook steeds het ambacht van meubelmaker uit. De door hem vervaardigde stoelen, tafels, kasten en andere voorwerpen tot het huisraad behoorende, zijn echter grof van bewerking en staan verre ten achter bij de meubelen van elders aangevoerd. (Poerbolinggo-stoelen, Semarang-stoelen, kasten, tafels, waschtafels enz.)

Vandaar dat hun producten weinig gewild zijn en men hun alleen de vervaardiging opdraagt van meubelen, waarbij 't niet op fijnheid of sierlijkheid aankomt.

Van het eigenlijke timmervak zijn zij ook slecht op de hoogte. Aan te geven welke houtverbinding bij een gegeven constructie het voordeeligst is aan te wenden, uit te rekenen het houtbeslag van een vierkanten kantbeslagen balk uit een ronden stam, van een boschkanten vierkanten balk en meer dergelijke dingen, die voor den timmerman noodig zijn, kunnen zij niet.

De wederstand van het hout in de verschillende gevallen, dus als de balk als draagstijl of als trekker werkt, dan wel wanneer de belasting loodrecht op den horizontaal liggenden balk drukt, eenigszins benaderend te onderzoeken, is voor hen ook een onoverkomelijk bezwaar.

Alles gaat slechts op het oog en gevoel af, en dat hunne werken dus vaak niet aan de bescheidenste eischen voldoen, laat zich licht begrijpen.

---

(1) Bovenstaande bijzonderheden omtrent de verschillende houtsoorten zijn ontleend aan ons rapport, ingediend naar aanleiding van de circulaire van den Directeur van Onderwijs, Eeredient en Nijverheid, dd. 5 Juli 1889 No. 6894.

HET BAKKEN VAN STEENEN EN PANNEN.

De beste grond voor het bakken van steenen is een niet te vette kleisoort.

Bij een al te vette soort toch scheuren de steenen te veel bij het bakken en krijgt men wel harde, doch broze steenen. Ook moet de klei zoo min mogelijk kalk bevatten, daar kalk bij het blusschen een aanmerkelijk grooter volume krijgt, en zijne aanwezigheid in den steen dus oorzaak is, dat deze springt. Geschikte gronden nu voor het bakken van steenen treft men aan langs de kali Sĕrajoe, en op die plaatsen vindt men dan ook de enkele steenbakkerijen, die in deze afdeeling voorkomen.

Bij het bakken van steenen worden 2 deelen aarde gemengd met 1 deel rivierzand, en zooveel water toegevoegd tot er een zeer dikke brij ontstaat. Deze brij wordt met de voeten bewerkt, door voortdurend er in rond te trappen (z. g. n. nggĕdjrot), tot de massa volkomen homogeen is. Bij dit kneden bespeuren de arbeiders van zelve de grootere steenen, wortels enz. en verwijderen die uit de klei.

Is de grond goed dooreengewerkt, dan kan men den volgenden morgen reeds aan het vormen beginnen. Dit geschiedt op een vormtafel, dan wel op den grond.

De vorm is een bakje zonder bodem of deksel, van hout gemaakt en bekleed met dun plaatijzer. Onder den vorm wordt een plankje gelegd, de specie, die men eerst tot ballen of cylinders (glonda's) heeft gemaakt, er met kracht ingeworpen, zoodat de vorm volkomen met klei is gevuld en dan de overtollige klei met een houtje (z. g. n. plaan, in het Javaansch pĕrĕt) afgestreken. Om de klei niet aan de wanden van het vormbakje te doen kleven, wordt dit van tijd tot tijd schoongemaakt met water en telkens, voor men er de specie inwerpt, met een weinig zand bestrooid.

Is de klei afgestreken en de bovenvlakte met wat zand bedekt, dan wordt de vorm door voorzichtig te schudden van de klei losgemaakt, zoodat de reeds gevormde steen op het onderste plankje blijft liggen. Bovenop legt men nu eveneens een plankje, neemt de steen die zich dus tusschen twee plankjes bevindt zonder te drukken op en slaat hem neer op den grond (diatoer).

Zoo worden alle steenen op den grond in evenwijdige rijen geordend.

Meestal werkt men met een ploeg van 5 man.

Twee personen brengen de klei aan.

Een persoon, de opsteker, neemt de gebrachte klei aan en vormt ze tot ballen (glonda's).

Een persoon, de vormer, vormt den steen.

Een persoon, de afdrager, neemt de plankjes voorzichtig op en stelt de steenen in rijen (ngatoer).

Gewoonlijk rekent men dat een man 500 steenen per dag kan vormen en dat de afdrager niet meer dan 500 steenen op een rij kan leggen.

Na verloop van 5 tot 8 dagen als de massa reeds eenigszins hard is geworden, worden zij in de droogloodsen of hangloodsen (Jav. los) op tassen gezet om verder te drogen. Daartoe komt op elke drie op hun kant staande steenen een steen overdwars te liggen, zoodat voldoende tusschenruimten over blijven om de wind overal vrijen toegang te verleenen. Het op de bovengenoemde wijze op tassen stellen der steenen (z.g.n. nganggring) heeft echter meestal zonder de noodige omzichtigheid plaats, zoodat vaak heele rijen naar beneden storten.

(*fig.* 42)

Ongeveer een halve maand stelt men de steenen, door ze aan de buitenkanten te plaatsen, flink aan den drogenden invloed van den wind bloot, daarna brengt men ze weer naar binnen en zet nieuwe steenen aan de buitenkanten op.

Nog ongeveer een maand moeten de steenen, na binnen

in de loods te zijn gebracht, langzaam drogen, waarna zij geschikt zijn om gebrand te worden.

Bij dit branden, dat in veldovens geschiedt (1), worden de groene steenen (zoo noemt men de gevormde, doch nog ongebakken steenen), zoodanig opeengestapeld, dat er in de lengte doorloopende trekgaten in den vorm van een rooster ontstaan, terwijl vooraan de stookgaten worden aangebracht.

Veldoven.

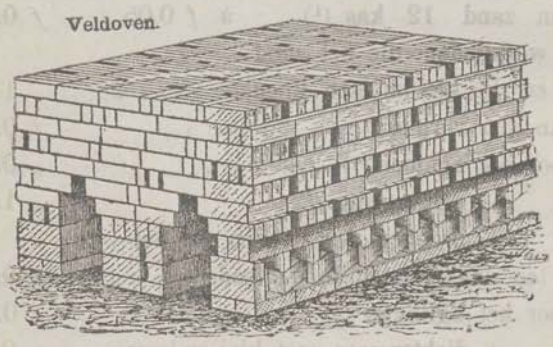

(*fig.* 43)

Boven de stook- en trekgaten worden nu verder de steenen in lagen gelegd, die van boven naar elkaar toe loopen en elkaar eindelijk ontmoeten.

Is de oven gereed en zijn de stookgaten van brandhout voorzien, dan worden de wanden eerst bedekt met alang-alang, daarna van buiten geheel met klei dichtgesmeerd en het hout aangestoken. Twee dagen en twee nachten brandt men aanhoudend door, laat dan het vuur uitgaan en de oven gedurende 4 dagen bekoelen.

De klei of leemlaag wordt dan weggenomen, de steenen worden te voorschijn gebracht en men geeft een slametan voor den goeden afloop.

Bij het bakken van steenen heeft men aan werktuigen niets anders noodig dan een paar vormen en eenige plankjes

(1) Veldovens schijnen over het algemeen de voorkeur te verdienen boven steenovens [zie plaat VIII] Hier is vroeger ook eens een steenoven gebouwd, doch het voorbeeld heeft geen navolging gevonden en men gebruikt nog overal veldovens.

ter waarde van ƒ 0.50, twee droogloodsen, die hoogstens ƒ 5.— per stuk kosten en een derde loods eveneens van ongeveer ƒ 5.— waarde boven den veldoven gebouwd om deze voor weer en wind te beschutten.

Hier volge verder eene taxatie van onkosten bij het maken van 1000 steenen:

aan klei		nihil
aan zand 12 kas (1)	à ƒ 0.05	ƒ 0.60
5 werklieden, die het zand en de klei moeten kneden	„ „ 0.25	„ 1.25
aan den vormer		ƒ 0.50
voor het ngatoer (2)		„ 0.60
„ „ nganggring (3)		„ 1.—
„ „ brengen der steenen van buiten naar binnen in de loods		„ 0.50
voor het nglingga (4)		„ 0.25
„ „ dichtsmeren met klei en leem		„ 0.25
aan den waker gedurende den tijd dat de oven brandt en bekoelt		„ 1.50
aan brandhout ½ parem (5)		ƒ 2.50
voor het afdragen en daarna opstapelen van de gebakken steenen		„ 0.25
voor een slametan		„ 0.20
	Totaal onkosten	ƒ 9.40.

Daar nu nog vele steenen bij het bakken te loor gaan en de transportkosten ook betaald moeten worden, mag men dus wel de onkosten op ƒ 10 stellen. Daar de steenen nu per 1000 stuks betaald worden met een prijs van ƒ 7.— tot ƒ 10.— varieerende, zou dus met verlies gewerkt moeten worden als men steeds van vreemde werkkrachten moest gebruik

(1) Een kas is een petroleum blik.

(2) ngatoer = het stellen op rijen van pas gevormde steenen (groene steenen).

(3) nganggring = het opstapelen van steenen in den droogloods.

(4) Het ordenen van steenen tot een veldoven met lagen van groene steenen daarboven.

(5) Een parem is een stapel hout, lang, breed en hoog 2 el. De gewone prijs van een parem hout bedraagt ƒ 5.—

maken. Daarom arbeidt men dan ook bijna uitsluitend met zijne kinderen of inwonende bloedverwanten en roept alleen in hoog noodige gevallen de hulp van anderen in. Alleen zoo werkende is er dan nog eenige winst te behalen.

Steenbakkerijen vindt men in deze afdeeling v. n. l. in het district Bandjar en wel in de desas Pesanggrahan, Karanggondang en Binangoen. Tot voor korten tijd ook in de desa Djenggawoer, doch toen de brug over de Sirajoe was weggeslagen, die de desa Djenggawoer met den grooten postweg verbond, kon de steenbakkerij niet voortgezet worden, daar de kosten van vervoer te zwaar werden.

In het district Singomerto heeft men slechts 2 personen, die hun werk van steenbakken maken, in de desa 's Koetowringin en Samarang (kota Bandjarnegara).

Bij het bakken van pannen gaat men grootendeels op dezelfde wijze te werk als bij het maken van metselsteenen. In deze controle-afdeeling zijn er slechts drie pannenbakkerijen in de desa 's Pesanggrahan, Bandjarmangoe en Binangoen, district Bandjar, doch de daar gemaakte pannen zijn van inferieure qualiteit, zoodat men meestal pannen bestelt uit Poerworedjo (Banjoemas), vanwaar voor *f* 12.— tot *f* 13.— koper per 1000 stuks de pannen vrij aan huis (te Bandjarnegara) bezorgd worden.

Voor pannen heeft men in tegenstelling met steenen een vette, zuivere klei noodig en het schijnt dat de grond hier niet aan die voorwaarde voldoet.

Bij het bakken van pannen moeten ook evenals wij bij het bakken van steenen gezien hebben, drie loodsen worden opgericht, twee droogloodsen van *f* 10.— en een ovenloods van *f* 5.— waarde. Noodig heeft men verder eenige vormen, om van de klei platte koeken te maken en eenige pĕngĕloekan (1), de eigenlijke van hout gemaakte panvormen, waarin een gat is uitgehold om den neus van de pan, waarmede deze aan de panlatten zal worden bevestigd, te maken.

(1) ĕloek of loek beteekent bocht, bochtig.

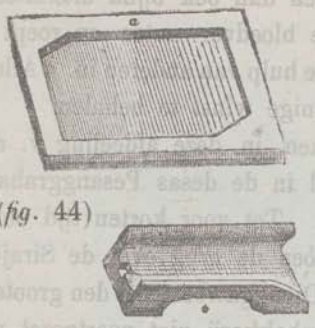

(*fig.* 44)

Om pannen te vervaardigen, wordt de klei eerst met wat zand flink door elkaar gewerkt, tot er een taaie goed bewerkbare massa ontstaan is. Van deze massa maakt men kleine hoopen (dipondoki, dioentoekoentoek), waarvan men telkens met een pĕrét (1) stukken afsnijdt.

Zulk een afgesneden klomp wordt op den vorm a. gelegd en dan krachtig met de voeten getreden, opdat de specie volkomen den vorm vult. Met de pĕrét wordt nu de vorm afgestreken, zoodat er overblijft een koek van klei.

Daar de vorm vooraf met zand bestrooid is geworden, laat zich de lap klei gemakkelijk uit den tjitakan nemen. Men legt hem nu op den tweeden vorm b., duwt de klei naar beneden, boven de opening in den panvorm, zoodat de neus ontstaat en werkt die opening door wat klei toe te voegen weer bij, maakt de pan met een hout en wat water dan overal goed glad, strijkt met een doekje na en snijdt ten slotte nog de overtollige gedeelten van de pan weg, door met een scherp houtje (wĕlad) langs de zijden van den panvorm te strijken. De pan is dan gevormd.

Om te drogen worden de pannen nu van 2 tot 7 dagen tegen drooglatten van bamboe (glagaran) geplaatst. Na dien tijd worden ze 5 of 6 dagen op een bamboestelling (para[2]) gelegd, eerst op de onderste, later op de hoogere rekken, bij stapeltjes van vijf. Is de noodige hoeveelheid pannen bijeen, dan stelt men ze eenige uren bloot aan de inwerking der zon, ordent ze daarna regelmatig in den oven (nglingga) en bakt de pannen één nacht lang.

(2) Een pĕrét of strijker bestaat uit een stuk rondgebogen bamboe, waarvan de uiteinden door een metalen draad zijn verbonden. Dit werktuig ziet er dus uit als een boog met een pees van metaaldraad.

Na bekoeling zijn dan de pannen gereed.

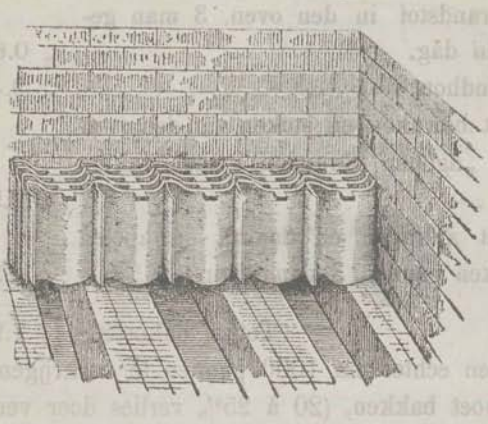

(*fig.* 45)

Men krijgt door deze bewerking van de 1000 pannen ongeveer 800; 20 à 25% van het totaal aantal gaat toch meestal verloren.

Het aanvoeren van de specie, het kneden er van en alle werkzaamheden totdat de pan geheel gevormd is en alleen nog gedroogd en gebakken moet worden, besteedt men meest uit:

voor 1000 pannen betaalt men dan. . . *f* 3.—

verdere onkosten zijn:

Het stellen van de pannen tegen de drooglatten (glagaran) 1 man . . . . . „ 0.20 koper.

Het brengen van de pannen naar de bamboestellage (para²) 2 man. . . . . „ 0.40 „

Het stapelen der pannen op de bovenste rekken der para² 1 man . . . . . „ 0.20 „

Het in de zon te drogen zetten en daarna overbrengen naar de tobong (loods boven den oven) 2 man . . . . . „ 0.40 „

Voor het nglingga 3 personen gedurende ½ dag . . . . . „ 0.30 „

Voor het brengen van het hout naar den oven, het klein kappen en het uitspreiden

Transport. *f* 4.50 koper.

Per Transport. .	ƒ 4.50	koper.
van de brandstof in den oven, 3 man gedurende één dag.	„ 0.60	„
Aan brandhout	„ 2.—	
Voor het bewaken en stoken van den oven tijdens het „ngobar" (branden) 2 nachtwakers à ƒ 0.25	„ 0.50	„
Voor het afdragen en daarna opstapelen der gebakken pannen, 3 man gedurende ½ dag	„ 0.30	„
Totaal onkosten.	ƒ 7.90	koper.

Daar men echter om 1000 pannen te verkrijgen er 1200 of 1250 moet bakken, (20 à 25% verlies door verbranding; barsting, scheuring) en men nog eenige onkosten heeft voor slamëtans, bedraagt de totale som van onkosten ongeveer ƒ 10.

Voor 1000 pannen is nu de gemiddelde prijs ƒ 12.50 (zonder transportkosten). De winst bedraagt alzoo ƒ 2.50.

Het lange tijdsverloop echter in aanmerking nemende, waarin die winst verkregen wordt, kan het geldelijk voordeel toch uiterst luttel genoemd worden.

Ook hier weer bestaat de winst dan ook daarin, dat men bijna uitsluitend met zijn gezin of bloedverwanten al de werkzaamheden zelf kan volbrengen, en dan is het bakken van pannen een meer loonenden arbeid dan het bakken van steenen.

HET MAKEN VAN GAMELANS EN WAJANGPOPPEN.

Behalve de wajang wong en de wajang topeng, waarbij personen als acteurs optreden, onderscheidt men nog:

1. de wajang koelit
2. „ „ golek
3. „ „ klitik.

De wajang koelit is weer verdeeld in:

a. wajang poerwa
b. „ gĕdog.

De wajang poerwa waarbij van leder vervaardigde poppen, die met allerlei kleuren zijn beschilderd, worden gebruikt, behelst de verhalen van de oudste tijden, waarin Batara Goeroe, Batara Nerada, Pandoe, Ardjoena, Praboe Krĕsna, Karna, Raden Bratasĕna, Praboe Koeroepati en Dipati Baladewa de hoofdrollen vervullen. (Bratajoeda).

Bij de wajang gĕdog, waarbij men eveneens van beschilderde, van buffel of runderhuiden vervaardigde poppen gebruik maakt, worden de lotgevallen van Raden Pandji Asmarabangoen en zijne broeders Joedapati, Djajadaga en Djajengrana en hun strijd met de vreemde vorsten Klana Sewandana en Klana Moerdangkara ten tooneele gevoerd.

De wajang golek, waarbij men zich van hout gesneden, den vorm van het menschelijk lichaam nabootsende en aangekleede poppen bedient, speelt in Arabie en verhaalt de roemruchtige daden van Djajengrana, koning van dat rijk.

Eindelijk bij de wajang klitik, waarbij verhaald wordt van het oude rijk van Madjapait in den voortdurenden kamp van Damarwoelan met Menak Djingga, die met den ondergang van den laatste eindigt, zijn de poppen van hout, doch plat, dus evenals bij de wajang koelit. De armen en

handen der wajang klitik zijn steeds van leder vervaardigd.

Het maken van de leeren wajangfiguren is een arbeid, die veel geduld en tijd kost.

Men wendt daarbij buffel- of bij fijner werk koeleer aan. Men koopt een stuk, reeds gedroogde huid (1), schrapt er met een mes de haren van af, neemt ook het binnenste gedeelte van de huid (2) met een mes weg en wrijft daarna beide kanten van het leer met een stuk bamboe woeloeh, om eene gladde oppervlakte te verkrijgen.

Is dit geschied, dan moet het leer met kokend water worden behandeld om taai en sterk te worden. Daarna legt men de koelit wajang tusschen twee gladde plankjes in, die men stevig met touw omwikkelt en met steenen bezwaart, om het leer goed vlak te doen zijn, en dan eerst kan men beginnen met het uitbeitelen en het maken van de wajang, waartoe men zich van vele fijne in grootte onderling verschillende beiteltjes bedient (3).

Is het wajang-figuur gereed, dan worden de verschillende kleuren aangebracht en opdat deze op het leder zullen houden, worden zij vermengd met een fijn soort lijm (kripik of als men deze niet bezit met het hars van den kapalboom z. g. n. blëndok kapal).

De kleuren verdeelt men, zooals men het zich het beste voorstelt; men is daarbij aan geen regels gebonden.

Voor het rood gebruikt men meestal gintjoe, een roode mergelaarde, die ook bij het stempelen wordt aangewend.

Voor het geel bedient men zich van atal, een op zwavel gelijkende kleiaarde, waarvan men ook de bekende boreh maakt.

---

(1) De gewone prijs van een koehuid is 4 dubbeltjes zilver of koper, van een karbouwenhuid 2 dubbeltjes zilver of koper per kati.

(2) Het binnenste gedeelte van een buffel- of koehuid heet rambak. Gebraden wordt het wel als toespijs bij de rijst gegeten.

(3) Een beitel heet in het Javaansch tatah. Vandaar heet de persoon, die wajang-figuren maakt, pënatah.

De kleurstof voor het wit van de wajang-figuren verkrijgt men gewoonlijk van gebrande en daarna fijngestampte beenderen; soms gebruikt men echter tjĕwijoen (zinkwit).

Het zwart wordt gemaakt met Oost-Indischen inkt, het blauw door indigo, terwijl de groene en paarse kleuren mengsels zijn van de boven vermelde verfstoffen.

Allereerst nu wordt de wajang geheel wit geverfd. Daarna bestrijkt men de te vergulden gedeelten met (kripik- of blĕndok kapal) lijm en bedekt dan die plaatsen met bladgoud. Is het vergulden afgeloopen, dan brengt men achtereenvolgens de andere kleuren aan.

Terwijl bij de wajang koelit meestal een model gevolgd wordt, snijdt men de wajang golĕk uit het hout (waroe of poelé) zonder zich van een voorbeeld te bedienen.

Het maken van golĕks vereischt dan ook meer kunstvaardigheid dan het vervaardigen van wajang koelit.

Is het figuur uitgesneden (1) en beschilderd, (waartoe men dezelfde kleurstoffen als bij de wajang koelit gebruikt) dan wordt de pop aangekleed, met een bĕbĕd zoo zij een man, met een tapih en kĕmbĕn zoo zij een vrouw moet voorstellen.

Hoofddoeken van batikan worden er niet bij gebezigd; de hoofddoek is òf vervangen door een houten dito òf bij hooge personen door een rijk vergulden kroon.

Bij grove golĕks is soms het hoofd zelfs geheel onbedekt.

Klitiks worden in deze afdeeling niet gesneden; de wajang klitik wordt dan ook hier alleen opgevoerd door van elders komende lieden, die hun eigen muziekinstrumenten en wajang-figuren medebrengen.

Uit den aard der zaak is het maken van wajang poppen geen ambacht, waarbij men steeds volop werk heeft en dat alleen voldoende is iemand het dagelijksch brood te verschaffen.

---

(1) Bij dit uitsnijden gebruikt men geen andere werktuigen dan een pĕtĕl, een tjantik, een vijl, een els en eenige boren (djara en oendoer[2]) alles tezamen van nog geen *f* 3.— waarde.

De wajangs worden dan ook slechts gemaakt wanneer ze besteld worden, hetzij per kist (sĕkotak), hetzij per stuk.

Meestal is de vervaardiger dan ook koeli, dan wel oefent hij een tweede ambacht naast dat van wajangmaker uit.

De grootste winst heeft hij wanneer een kist tegelijk besteld wordt, daar hij dan eenigszins in het groot en dus voordeelig kan inkoopen.

Een kist wajang golĕk bevat 40 poppen.

De onkosten van maken zijn:

aan hout	ƒ 2.—
aan verguldsel	» 10.—
aan verf	» 3.—
aan kleedingsstukken (bĕbĕds, tapih en kĕmbĕn) voor de goleks	» 13.30
Totaal	ƒ 28.30.
De verkoopprijs bedraagt	ƒ 60.—
Winst	» 31.70

Arbeid:

Voor het uitsnijden van het hout	4 maanden
voor het beschilderen en vergulden	1 »
Totaal	5 maanden

Ontvangst per dag ± ƒ 0.22.

Bovenstaand voorbeeld is aan de werkelijkheid ontleend.

Een kist wajang koelit (poerwa of gĕdog) bevat 100 tot 150 figuren.

Volgens opgave van een hier wonend, vroeger zeer bekenden wajangsnijder, kjahi Namadrana, bedragen de uitgaven voor 1 kist wajang koelit van 100 stuks:

20 huiden	ƒ 40.—
aan verguldsel	» 15.—
» verf	» 5.—
» lijm (kripik)	» 7.50
» hoorn, waartusschen de wajangs	
Transporteere	ƒ 67.50

Per Transport	ƒ 67.50
vastgeklemd worden	» 25.—
aan pennen in de gewrichten der wajangs (z. g. n. gĕgĕls)	» 2.50
Totaal	ƒ 95.—
De verkoopprijs varieert van	ƒ 125.— ƒ 140.—
Winst	» 30.— » 45.—

Arbeid:

voor het bereiden en afschrappen van het leer	40 dagen
voor het uitbeitelen der wajangs	60 »
voor het verven en vergulden	180 »
Totaal	280 dagen.
Ontvangst per dag	ƒ 0.11 — ƒ 0.16.

Een bijzonder loonende arbeid is het wajang-snijden dus ook niet!

De muziek bij de wajangspelen in gebruik is voor verschillende soorten wajang verschillend.

De hoofdverdeeling der muziekinstrumenten bestaat in:

a. de gamĕlan pélog.
b. „ „ saléndro.
c. „ „ miring.

De laatste, die bij de wajang klitik bespeeld wordt, wordt in deze afdeeling niet gevonden.

Zooals de naam reeds aanduidt, houdt zij (gamĕlan miring) het midden tusschen de gamĕlan pélog en saléndro.

Het onderscheid tusschen deze laatste is gelegen vooreerst in den toon, waarop de instrumenten gestemd zijn (de g. pélog laag, de g. saléndro hoog) en ten tweede in het aantal afzonderlijke deelen, waaruit de instrumenten zijn samengesteld.

Bij de wajang poerwo bedient men zich meestal van de gamĕlan saléndro, hoezeer ook de pélog wel gebruikt kan worden; bij de wajang gĕdog bespeelt men steeds de gamĕlan pélog, terwijl bij de wajang golék weer de gamelan saléndro gebezigd moet worden.

Met het maken nu van de tot de gamelans behoorende muziekstrumenten (altijd voor zoover het metalen gedeelte betreft, daar de houten onderstukken z. g. n. grobogan en pangkon, de bij de gĕndĕr benoodigde bamboekokers, de rĕbab, enz. niet door hen vervaardigd worden) houden zich eenige personen in de desa Petambakan (district Singomerto) bezig.

Zij vervaardigen:

a. Bonangs, koperen ketels op gespannen touwtjes rustende. Zij zijn voorzien van een bolronde knop (pentjoe), waarop met de taboeh geslagen wordt. (1).

b. Sarons, koperen staven van ongelijke afmetingen, die aan pinnen zijn vastgelegd en op een op het hout gespannen touw of gevlochten bamboe rusten.

c. Dĕmoeng's, een groot soort sarons.

d. Slĕntĕm's, een nog grooter soort saron's, waarbij de staven in het midden van een bolvormigen knop voorzien zijn (2).

(1) Men onderscheidt naar den vorm en klank, mannelijke en vrouwelijke bonangs. De eerste is een octaaf hooger dan de daarmede overeenkomende vrouwelijke bonang.

Bij de gamelan saléndro bestaat de bonang (een stel, een grobogan) uit 10, bij de gamelan pelog uit 14 stuks. De met I*a*. II*a* enz. aangegeven ketels zijn de mannelijke, de met I*b*. II*b* enz. gemerkte de daarmede correspondeerende vrouwelijke bonangs.

(2) Een stel sarons, demoengs of slentems (sepangkon) bestaat bij de gamelan seléndro uit 6, bij de gamelan pélog uit 7 toetsen.

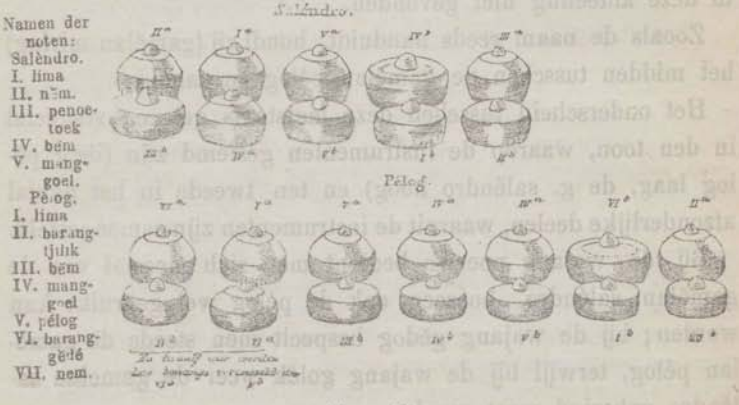

(*fig.* 46)

e. Gĕndérs, dunne koperen toetsen, die met koorden aan elkaar geregen en dan boven een rij bamboekokers opgehangen worden (1).

f. Kĕtoeks. Een ketoek is een groote bonang (vrouwelijke) op een kruis van touw in een houten stellage liggend.

g. Kĕnong's. Een kĕnong is een groote bonang (mannelijke) op een kruis van touw in een houten stellage liggend.

h. Kĕmpoels. Een kĕmpoel is een kleine, aan een houten stellage hangende gong.

i. Bĕndé's. Een bĕndé is een kĕmpoel van kleine afmetingen. Een bĕndé wordt meestal bij het afroepen van venduties gebruikt.

j. Kĕntjér. 2 bekkens, die los aan elkaar verbonden zijn en aan hun eene uiteinde geslagen worden.

Een groote gong kunnen de gamĕlanmakers in deze controle-afdeeling niet vervaardigen; deze worden uit Semarang besteld (kampoeng Gĕndingan).

Eenige andere muziekinstrumenten, die soms tot vervanging dienen van de bovengenoemde, wanneer de prijs daarvan te hoog is, zullen wij met stilzwijgen voorbijgaan. (2).

De werktuigen, die de gamelanmaker (gĕnding) voor zijnen arbeid noodig heeft, zijn weder hoogst eenvoudig, en de waarde, die zij vertegenwoordigen, bedraagt slechts *f* 20 tot *f* 25.

Zij zijn:

1. Twee voorhamers, die door zijne gezellen gebruikt worden om het koper, als het pas uit

(1) Dit instrument wordt vaak door eene vrouw bespeeld. De gendér bij de gamelan pélog heeft 12—13, bij de gamelan salendro 11—12 toetsen.

(2) Een orchest, waarbij van alle instrumenten, behalve van de bonang, een of meer stuks aanwezig zijn, noemt men kemagan. Zulk een samenstel wordt vaak gebruikt bij het ngoejoe oejoe, d.i. bij het inisteren naar het gezang van eene dansmeid, met de tonen van de gamelan begeleid. Ook bij de wajangspelen bedient men zich dikwijls van de kemagan.

Bij een dergelijk orchest nu zijn vaak de ketoek, kenong en kempoel vervangen door slentems, die boven bamboekokers zijn opgehangen.

Bij het ontvangen van hooge gasten, het volgen van een bruidspaar, het eerbewijzen aan pas besneden kinderen, enz. bespeelt men de moenggang, bestaande uit een ketoek, kenong, kempoel, gong, kentjer en moenggang (twee stellages of grobogans, ieder vier groote bonangs van een zwaren en diepen toon dragende).

	den penjitakan of pëningen is gekomen plat te slaan	ƒ	6.—
2	Een handhamer	„	2.—
3.	Een geelkoperen hamer (tjotjor) (1) waarvan de slag zeer lang en de steel kort is . . .	„	1.—
4.	Een houten hamer (gandën)	„	0.10
5.	Een soort drijfhamer (paloe alang) om te groeven	„	1.—
6.	Twee ruimpennen (penjoekat)	„	2.—
7.	Twee nijptangen	„	0.50
8.	Een drilboor	„	0.30
9.	Een toebereide schapenvacht	„	1.—
10.	Een grove vijl (patar)	„	0.75
11.	Drie steenen aanbeelden	„	1.50
	een plat, om het koper vlak uit te slaan een op den kant staand aanbeeld, om de rondingen aan te kunnen brengen, zooals voor bonangs, kempoels, enz een met komvormige en halfronde holten om de pentjoe's (de bolvormige knoppen aan slëntëms, bonangs enz.) uit te builen.		
12.	Een klein mesje (pëngësik) (2), geheel overeenkomend met een pangot, doch zonder handvatsel of karah	„	0.25
13.	Een smeltkroes (kowi)	„	1.—
14.	Een aarden pijp (tjongklok) aan het uiteinde van den blaasbalg	ƒ	0.15
15.	Eenige vormen van steen, waarin het metaal na gesmolten te zijn, overgegoten wordt (pëningëns, penjitakans)	„	0.50
	Totaal	ƒ	18.05

De grondstoffen, die de gamelanmaker bezigt, zijn koper

(1) Tjotjor (de snavel van een eend of gans) zoogenoemd naar den vorm van den hamer

(2) Van ngesik = zacht wrijven.

en tin, dat in de verhouding van 3: 1 door elkander gesmolten wordt (1)

Voor het koper gebruikt men zuiver metaal (tembaga lantakan), waarvan de prijs ƒ 0.80 tot ƒ 1.— de kati bedraagt.

Het tin kost eveneens ƒ 1.— de kati, doch moet te Semarang gekocht worden, daar niemand dit hier verkoopt.

Het samensmelten van het koper en tin geschiedt in een kowi, een smeltkroes, waarbij van onder en van boven vuur is aangebracht, dat voortdurend (het bovenvuur althans) door een blaasbalg wordt aangeblazen. Deze blaasbalg bestaat uit een stuk bamboe, aan welks eene uiteinde een gedeeltelijk toegenaaid schapenvel is aangebracht, dat bij het nederdrukken geheel gesloten is en dus de lucht door den koker heenperst en bij het optrekken zich opent, en aan welks ander uiteinde zich een van aarde gemaakte omgebogen buis (tjongklok) bevindt.

Na ongeveer een uur is het mengsel gesmolten.

Wil men nu een saron maken, dan wordt het overgegoten in een penjitakan of peningén, d. i. een vierkanten steen, waarin reeds een vierkante opening is gekapt van de afmetingen, die de saron moet aannemen.

Zal daarentegen een bonang vervaardigd worden, dan bestaat de penjitakan uit een grootendeels ronden steen, waarin zich van boven een komvormige uitholling bevindt.

Laat ons zien hoe men verder handelt, als bijv. een bonang gemaakt moet worden.

Is de klokspijs in den penjitakan reeds eenigszins bekoeld, zoodat zij weder in vasten toestand is overgegaan, dan wordt zij met een nijptang opgenomen, even boven een vuur, dat met een hoeboeban aangeblazen wordt, verwarmd tot zij bijna

(1) De legeering, die in het Javaansch gongso heet, komt dus in samenstelling overeen met klokspijs. Onder den algemeenen naam timah, verstaat men zoowel lood, als tin en zink. Wil men onderscheid maken dan spreekt men van:
timah boedeng voor lood.
» sari » zink.
» poetih of redjasa voor tin.

begint te smelten en daarna op een steenen aanbeeld uitgeslagen.

Door voortdurend smeden wordt haar nu een komvormige gedaante gegeven. Men moet daarbij zorgvuldig waken, dat het metaal altijd een dicht bij zijn smeltpunt liggende warmtegraad behoudt, door telkens wanneer het te koud wordt, het op nieuw te verhitten, daar er anders barsten en scheuren in ontstaan en noodwendig geheele oversmelting moet plaats vinden.

(*fig.* 47).

De bonang heeft dan zijn eersten vorm gekregen.

Nu wordt met een drijfhamer (paloe alang) de om de geheele kom rondloopende groef ingeslagen, (fig. 45) en na de eerste groef de tweede, kleinere (fig. 46) aangebracht.

(*fig.* 48).

Ook hierbij moet steeds gezorgd worden, dat het spijs steeds hoog genoeg in temperatuur is om gemakkelijk bewerkbaar te zijn.

(*fig.* 49).

De bolvormige knop aan den top (pentjoe) wordt daarna op de volgende wijze gemaakt.

(*fig.* 50).

In een steenen aanbeeld is (zie de figuur) links eene half ronde opening aangebracht (1). Daarboven wordt de bonang geplaatst, zoodanig dat een gedeelte van den rand der opening samenvalt met een gedeelte van den bonang, dat later de rand van den knop moet worden. Door nu met de tjotjor even toe te slaan, buigt het bovengenoemde gedeelte van den bonang om.

Daarna wordt het instrument wat rondgedraaid, weer wordt van ter zijde geslagen en zoo door tot het midden van de bonang tot een knop is uitgeslagen. Nooit mag men direct met de tjotjor in het midden van de bonang slaan, om op

(1) De opening in het midden dient om de pentjoe's van slëntëms en van ketoeks en kenongs van kemagans uit te slaan. Vroeger toch is gezegd, dat

die wijze spoedig de pentjoe te doen ontstaan; bijna zeker zou er een scheur onstaan en het instrument dus onbruikbaar worden.

Tegen een staand aanbeeld wordt nu nog het oppervlak van de bonang zooveel mogelijk gelijk geklopt, zoodat er nergens bulten of deuken overblijven. Zijn deze verdwenen, dan wordt met een grove vijl het ruwe van het oppervlak zooveel mogelijk weggenomen, terwijl ten slotte met een op een pangat gelijkend mesje de laatste oneffenheden worden gelijk gemaakt.

Men moet dan het instrument nog stemmen (nglaras). Blijkt de toon te hoog te zijn, dan wordt er net zooveel afgevijld tot de vereischte toon verkregen is; dit is dus gemakkelijk.

Veel lastiger is het een instrument, dat te lagen toon heeft, te regelen. Daartoe moet het metaal op nieuw worden bewerkt om het dikker te maken, dat altijd gepaard gaat met het gevaar scheuren of barsten te veroorzaken.

Dit spoedige ontstaan van scheuren en barsten, waardoor het instrument bedorven wordt, (daar soldeeren de klank in de hoogste mate onzuiver maakt) en het zorgen, dat het oppervlak van het instrument op alle plaatsen juist overal dezelfde dikte heeft, terwijl de vorm van het geheel tevens sierlijk moet zijn, zijn de grootste moeilijkheden, waarmede de gĕnding heeft te worstelen.

Zoo is het mij bekend, dat aan een gamĕlanmaker, Djiwomĕnggolo, een kĕmpoel werd besteld door een desahoofd uit het district Bandjar.

Hij maakte de kempoel af en de vorm was zoo netjes als men wenschen kon. Toen zij echter gestemd werd, gat zij

sléntĕms bestaan uit koperen staven en als men niet genoeg geld heeft om werkelijke ketocks en kenongs te koopen men daarvoor ook sléntĕms gebruikt die boven bamboekokers worden opgehangen. Dergelijke staven nu, die van een pentjoe moeten voorzien worden, legt men, na ze vooraf verhit te hebben, op het aanbeeld, zoodanig dat het gedeelte waar de knop moet komen boven de opening in het aanbeeld is geplaatst. Door voorzichtig hameren wordt dan de knop uitgebuild.

geen toon, daar de dikte op verschillende plaatsen ongelijk was. Alle pogingen in het werk gesteld om het euvel te verhelpen, lukten niet en de kempoel moest weer gesmolten en op nieuw gemaakt worden.

Na een dagenlangen arbeid was de nieuwe kempoel gereed en zij bleek een zuiveren, helderen toon te hebben, doch nu was de vorm leelijk en het desahoofd weigerde haar in ontvangst te nemen.

Eerst na een derde oversmelting voldeed de kempoel aan de vereischten van een netten vorm en een zuiveren toon.

Wanneer den gamelanmaker vaak dergelijke ongelukken treffen, is het duidelijk, dat hij zonder voordeel, zelfs met verlies moet werken.

Is hij echter in zijn arbeid voorspoedig, dan ontvangt hij eene redelijke betaling en kan ruimschoots van de vruchten van zijn arbeid leven.

De grondstoffen kosten hem, zooals boven vermeld is (zoowel koper als tin) *f* 1.— per kati

Bij verkoop, onverschillig of het bonangs, sarons, slĕntĕms, ketoeks, kenongs of welk soort van instrumenten het ook zijn, ontvangt hij voor elke kati gewicht *f* 2.

Wel heeft hij eenige onkosten aan houtskool, doch deze zijn betrekkelijk weinig, en men mag stellen dat hij ongeveer het dubbele ontvangt bij verkoop, van wat hij bij inkoop aan grondstoffen heeft uitgegeven.

Gaan wij b. v. zijne uitgaven eens na wanneer hij een stel (sĕgrobogan) bonangs van een gamelan pĕlog (dus 14 stuks) moet maken.

Deze zijn:

aan koper, 2½ kati per bonang, dus 14 bonangs 35 kati à *f* 1.	*f* 35.—
aan tin 12 kati à *f* 1.	„ 12.—
aan houtskool, per bonang *f* 0.10 dus voor 14 bonangs	„ 1.40
Totaal	*f* 48.40

Bij verkoop ontvangt hij per kati gewicht / 2

Totale ontvangst . . . . . f 94.—

Winst . . . . . „ 45.60

Over het maken van 1 bonang doen 3 personen . . . . . 2 dagen

dus over 14 bonangs . . . . . 28 „

Ontvangst per dag per persoon $/ \frac{45\frac{1}{2}60}{84} = / 0.54$.

Onkosten bij het maken van een stel (sĕpangkon) sarons. (Gamelan saléndro. — Een stel bestaat dus uit zes staven).

aan koper $1\frac{1}{2}$ kati per staaf, dus voor 6 staven 9 kati à / 1. . . . . f 9.—

aan tin, $\frac{1}{2}$ kati per staaf, dus voor 6 staven 3 kati à / 1. . . . . „ 3.—

aan houtskool . . . . . „ 0.60

Totaal f 12 60

Ontvangst bij verkoop . . . . . „ 24.—

Winst . . . . . „ 11.40

Over het maken van een pangkon doen 3 personen . . . . . 3 dagen

Alzoo ontvangst per dag en per man $/ \frac{11,40}{9} = / 1.27$.

Onkosten bij het maken van een kenong ter zwaarte van van 10 kati:

aan koper en tin . . . . . f 10.—

„ houtskool . . . . . „ 0.80

Totaal f 10.80

Ontvangst bij verkoop . . . . . „ 20.—

Winst . . . . . f 9.20

Arbeid: 3 man gedurende 5 dagen.

Ontvangst per man per dag . . . . . f 0 61⅔.

Onkosten bij het maken van een kempoel ter zwaarte van 12 kati:

aan koper en zink . . . . . f 12.—

„ houtskool . . . . . „ 1.60

Totaal f 13.60

Ontvangst bij verkoop	*f*	25.—
Winst	„	10.40
Arbeid: 3 man gedurende 4 dagen.		
Ontvangst per dag per man	„	0.87
Onkosten bij het maken van 2 gongs anggang-anggang (kemagan) ter gezamenlijke zwaarte van 7 kati.		
aan koper en tin	„	7.—
„ houtskool	„	0.80
Totaal	*f*	7.80
Ontvangst bij verkoop	„	14.—
Winst	„	6.20
Arbeid: 3 man gedurende 4 dagen.		
Ontvangst per dag per man	„	0.50

Bovenstaande voorbeelden zijn reeds voldoende om aan te toonen, dat het werk van den gamělanmaker betrekkelijk goed betaald wordt.

Loopt het hem niet al te veel tegen, zoo kan hij dan ook op een gemiddeld daggeld van *f* 0.50 rekenen.

EENIGE KLEINERE TAKKEN VAN NIJVERHEID IN DE CONTROLE-AFDEFLING BANDJARNEGARA.

a. Het bewerken van hardsteen. (1)
b. Het maken van houten krisscheeden.
c. Het maken van pajoengs.
d. Het vlechten van rottan en bamboe.

Het werken in hardsteen geschiedt niet door menschen, die er uitsluitend hun ambacht van maken; de vraag naar hun producten is daartoe te gering.

Meestal zijn het koelis, die wanneer er op een gegeven oogenblik voor irrigatie-kunstwerken een menigte gehouwen steenen (sponningsstukken, drempelsteenen, neuten, leisteenen hoek- en sluitsteenen, dekplaten, enz.) gevraagd worden, dan wel wanneer in een groote massa steenen gaten geboord moeten worden om ze met dijnamiet te laten springen, zooals het geval was bij den aanleg van den nieuwen weg Bandjarnegara-Kalibening (1888-1889), zoolang als toekang batoe keras optreden.

Is er geen werk te vinden bij de irrigatie en laat hun dagelijksche arbeid tijd over, dan maken zij ook wel komforen (kĕrĕns, anglo's), pipissan om medicijnen fijn te wrijven en andere voorwerpen van hardsteen, die zij dan langs de huizen rondventen of laten rondventen.

De werktuigen, waarvan de toekang batoe kras gebruik maakt, zijn slechts de volgende:

1. Eenige keggen of wiggen (groot en klein model) om steenen te kloven.
2. Een ijzeren koevoet (gĕdjoeg).
3. Eenige beitels.
4. Een marteel.

(1) Zie het algemeen overzicht.

5. Een groote ijzeren hamer.
6. Een winkelhaak.
7. Een liniaal.

De bewerking van het steen heeft in de kali zelf plaats; eerst wanneer het werk is afgeloopen, wordt de steen naar de plaats van bestemming vervoerd.

Andere onkosten dan die van het transport hebben de steenhouwers niet; de grondstof, het steen, toch geeft de natuur om niet.

De uitgaven voor vervoer zijn echter aanzienlijk en altijd zeer hoog in vergelijking met de waarde van den steen.

Daar die onkosten natuurlijk voor rekening van den kooper zijn, wordt de prijs, die de steenhouwers voor hun producten vragen, gemeenlijk zoo gesteld, dat zij behalve de onkosten van vervoer voor iederen dag arbeid ƒ 0.20 loon ontvangen.

Ongeveer een dergelijke betaling daags ontvangen de mranggi's, d. z. zij, die zich bezig houden met het maken van houten krisscheeden.

Bij een kris toch heeft men steeds twee scheeden, een metalen (pendok) en een houten (wrongko).

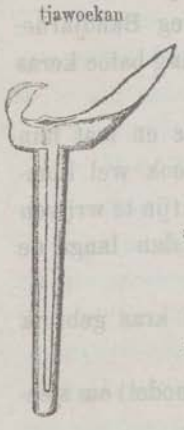

(*fig.* 51).

Men onderscheidt bij deze laatste twee soorten:

a. de wrongko djěmprak.

b. de wrongko gandon (1).

Bij de eerste soort loopt het blad spits naar boven toe en buigt zich de wrongko aan den anderen kant boogvormig om (tjawoekan).

Bij de tweede soort is de wrongko plat en rechts en links eenvoudig afgerond, terwijl er geen bijzondere versierselen aangebracht zijn.

(1) Afgeleid van gandoe, een kinderspel waarbij platronde vruchten van den bendaboom gebruikt worden.

Bij het vervaardigen van wrongko's gebruikt men meestal kraminanhout; is dit niet te verkrijgen, dan neemt men tjĕmpaga, sirkoening, timaha of andere houtsoorten, die hard zijn en fraai gevormde aren bezitten.

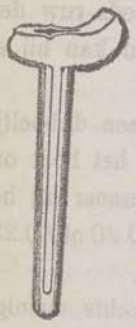

antoepantoepan.

gandar

(*fig.* 52)

Daar in deze afdeeling zoo goed als geen van de bovengenoemde boomen groeien of althans het hout er van zeer lastig te bekomen is, koopt men veelal het hout van personen, die ze uit andere afdeelingen aanvoeren. Men koopt n. l. een tjawoekan, d. i. een stuk hout dat in zeer ruwen vorm reeds de gedaante van een wrongko vertoont.

Met een pĕtél (dissel) wordt dan eerst het hout bewerkt, zoodat de vorm van de krisscheede zuiverder te voorschijn treedt en hare oppervlakte nog slechts netjes afgewerkt behoeft te worden.

Om het hout uit te hollen, maakt men er eerst een gat in met de djara, een boor, die van beneden naar boven in het hout wordt gedreven door de kruk A. B. (zie plaat XI) voortdurend van rechts naar links en omgekeerd te bewegen.

Is de ontstane opening groot genoeg geworden om er de oendoer-oendoer in te brengen, dan wordt met dit werktuig, een soort zaag, de opening verwijd.

Door nu telkens de kris in de scheede te passen en de opening dan door middel van verschillende instrumentjes als de pĕndĕdĕt, pangot en wali verder te fatsoeneeren, draagt men zorg, dat de wrongko juist om de kris heensluit.

Ook het bovenste gedeelte van de scheede, waar de gondjo van de kris moet komen, wordt door aan de punt omgebogen mesjes zoodanig uitgesneden, dat de vorm van het hout en die van het staal volkomen gelijk zijn.

Er rest dan nog slechts in de oppervlakte van de wrongko de vereischte gleuven en uithollingen aan te brengen, en het blad (godong) en de tjawoekan netjes glad af te werken.

Voor een wrongko betaalt men ƒ 0.20 tot ƒ 0.25.

Heeft de mranggi alle bewerkingen zelf te doen, dus krijgt hij het ruwe hout, dan kan hij per dag één krisscheede maken.

Ontvangt hij het hout zoodanig, dat het reeds ruw den vorm van een wrongko heeft (tjawoekan), dan kan hij er per dag twee vervaardigen.

Daar de prijs van een tjawoekan meestal een dubbeltje bedraagt, beloopt in het 1e geval wanneer hij het hout om niet heeft, zijn daggeld ƒ 0.20 tot ƒ 0.25, wanneer hij het hout reeds gedeeltelijk gevormd koopt 2 × (ƒ 0.20 of ƒ 0.25) —0.20= ƒ 0.20— ƒ 0.30.

Met het maken van pajoengs houden zich slechts weinige personen bezig. De zonne- of regenschermen, die zij produceeren, zijn over het algemeen stevig van maaksel, goed van vorm en van een net binnenwerk voorzien.

De onkosten, die de toekang pajoeng heeft bij het maken van een gewonen pajoeng, zijn de volgende:

aan katoen	20 duiten.
„ verf	30 „
„ garen	6 „
„ hout en bamboe voor de knoppen (boeng-	
„ koel), de stok en de spijlen	6 „
2 vellen Japansch papier	2 „
aan lijm (antjoer ketjik)	1 „
Totaal	65 duiten.

De prijs voor een dergelijke pajoeng betaald, is gewoonlijk 100 duiten, zoodat de winst 35 duiten bedraagt.

Altijd doorwerkende, zou de tijd, die men noodig had voor het maken van een pajoeng zijn:

voor het maken der spijlen	8 uur.
„ „ „ van 2 knoppen	2 „
„ „ overtrekken	3 „
„ „ verven.	1 „

voor het aanbrengen van het draadwerk binnen in (njongani) . . . . . 2 uur.

Totaal 16 uur.

Gewoonlijk echter rekent men een pajoeng in 5 dagen te kunnen vervaardigen, daar men niet altijd door kan werken aan eenzelfde pajoeng

Heeft men echter eenige bestellingen gekregen of wel heeft men genoeg geld om veel tegelijk in te koopen en dus altijd door pajoengs te kunnen maken, die men dan op de pasar of langs de huizen laat verkoopen, zoo kan men op een gemiddelde ontvangst van 20 tot 25 duiten per dag rekenen.

Het vlechten van bamboe en rottan is eene tak van nijverheid, die hier zoo goed als niet beoefend wordt; bepaalde personen, die zich daarmede bezig houden zijn er niet, en alleen wanneer er vraag is naar iemand die stoelen kan matten of eenig ander vlechtwerk van bamboe of rottan kan vervaardigen, wordt een persoon, die daarvan eenigszins op de hoogte is ontboden, die dan bij zijn dagelijksch werk zoolang het bedrijf van bamboe- of rottanvlechter waarneemt.

WERKTUIGEN BIJ HET BATIKKEN IN GEBRUIK.

Tjowèt en toengkoe.

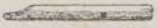

Sĕmprong. Blaaspijp.

Tjanting isèn-isèn.

Tjanting pĕngada.

Tjanting panèmboh.

Wadjan, Kĕrĕn en Tjanting.

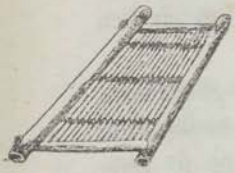

Slemar.

Doelang

Tjawang.

Gandèn.
Houten hamer.

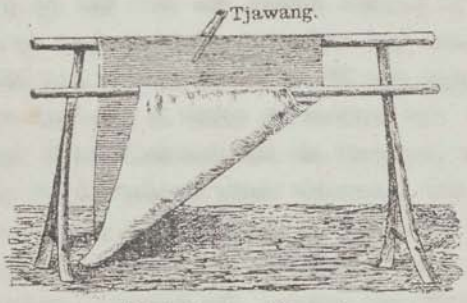

Pagawangan. Hangrek.

Gandèn.
Houten hamer.

Panè. Roodkuip.

Djadi tĕmbaga. Koperen pan.

Panè tĕmbaga.
Koperen roodkuip.

Blĕbĕs. Houten liniaal.

Iroes. Scheplepel.

Kĕmplongan. Slagplank.

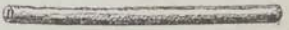

Aloe. Rijststamper.

JAVAANSCH WEEFGETOUW.

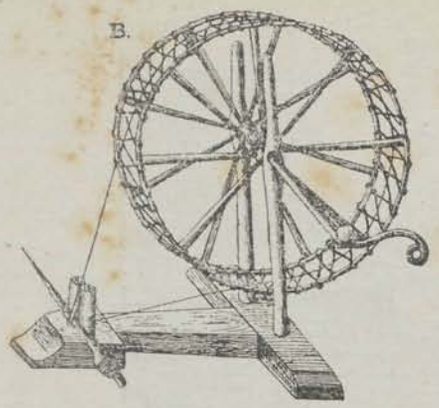

Djantra.

Tropong en Padjal.
Spoel en Klos.

Padjal. Klos.

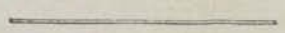

Intjing. Ophaler.

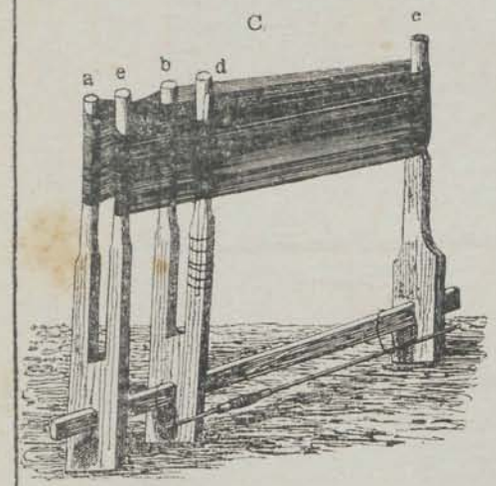

Manèn.

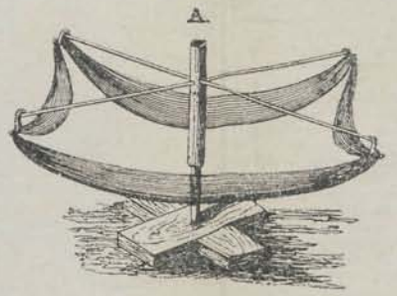

Oendar.

Por. Rugboom of Sluitbalk.

Wälira. Lade.

Apit. Borstboom.

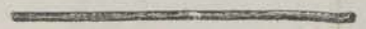

Panitih.

Oesek. Roller.

Soeri. Kamriet of Schacht.

Abah-abah. Kettingboom.

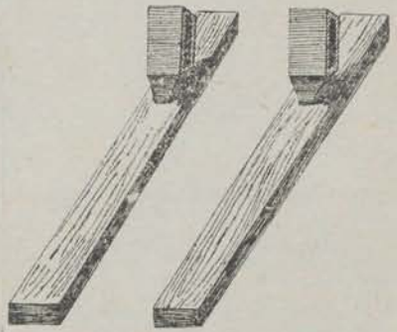

Tjatjak.

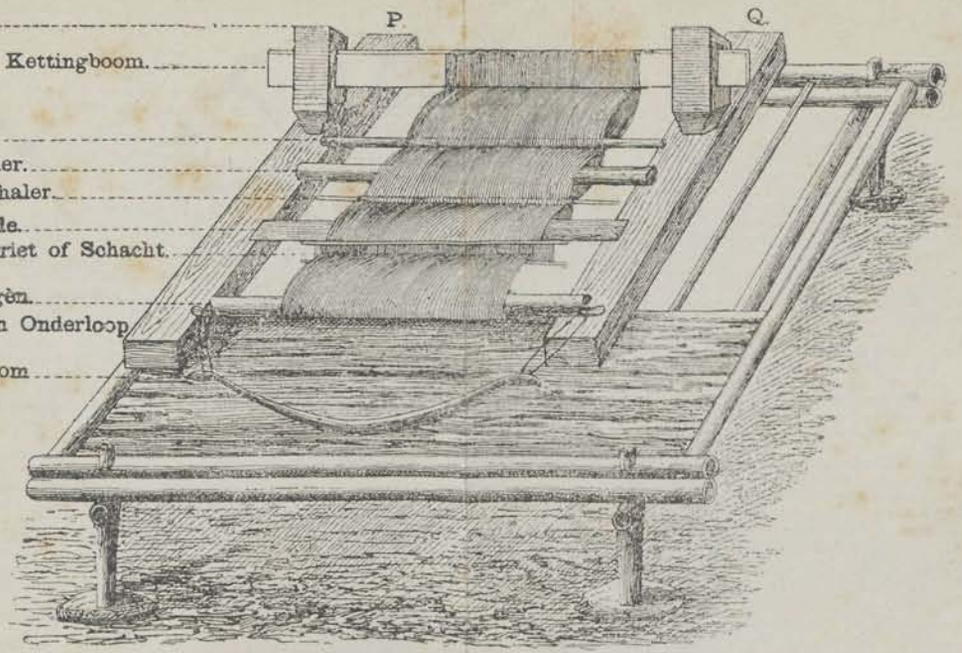

DE ONDERDEELEN VAN HET JAVAANSCHE WEEFGETOUW.

Lithocraphie van C. Lang — Rotterdam.

Pl. III.

HET BLAUWVERVEN.

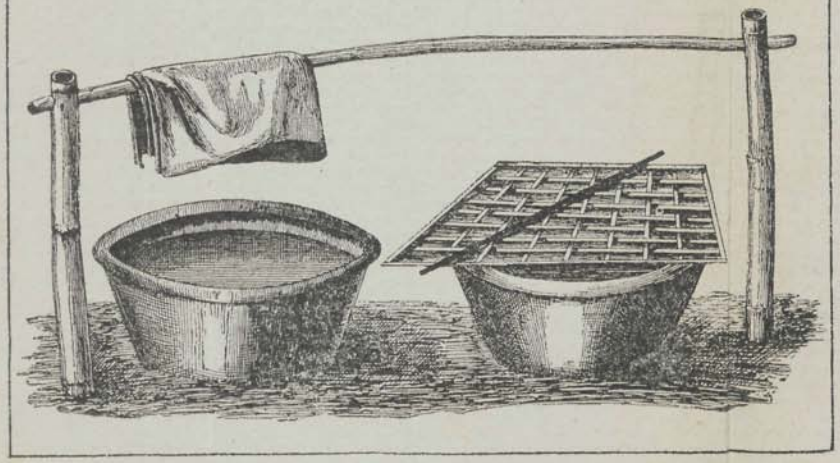

GOUDSMIDS WERKTUIGEN.

Prapên. Fornuis.

Oeboeban. Blaasbalg.

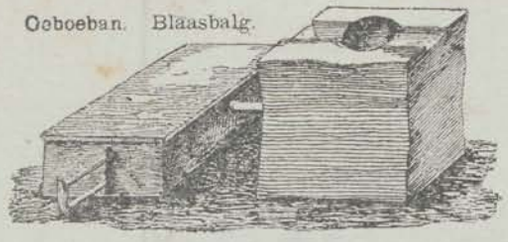

Bangkoe, Werkbank.

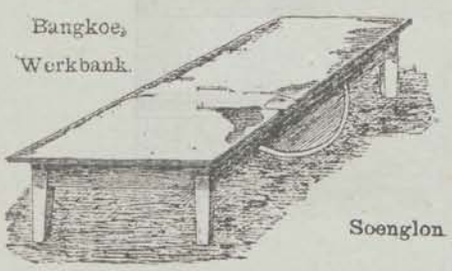

Soenglon voor | Vormijzer krisscheeden.

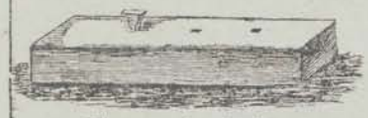

Paron. Aanbeeld.

Sikat.

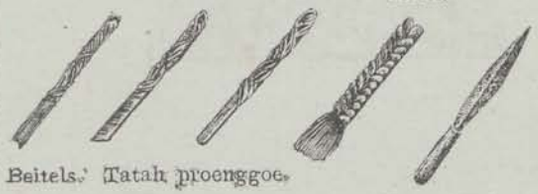

Beitels. Tatah proenggoe.

Kikir. Vijl.

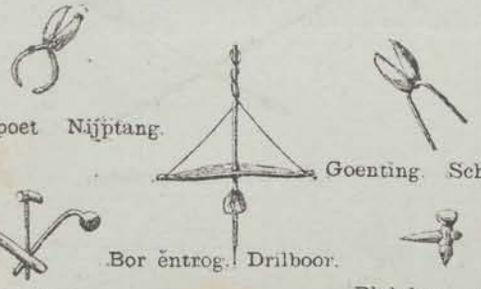

Djoempoet Nijptang.

Goenting. Schaar.

Bor ĕntrog. Drilboor.

Hamers. Paloe.

Plalahan. Aanbeeld.

A.

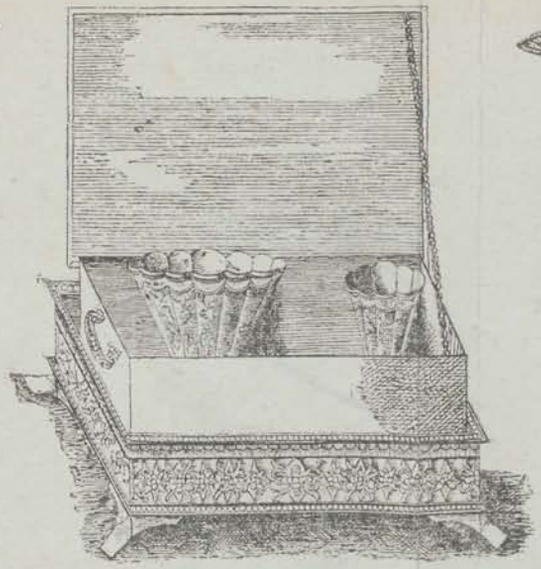

Sirihdoos met toebehooren.

Kwispeldoor. C.

Suikerpot.

B. Gouden sieraden.

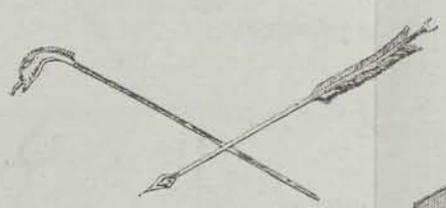

B. Gouden sieraden.

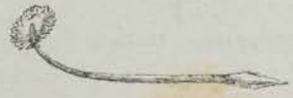

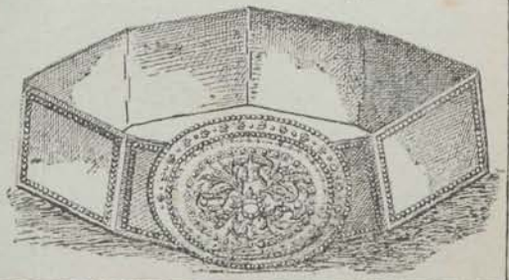

SMIDSWERKTUIGEN.

Paloe penimbal. Handhamer.

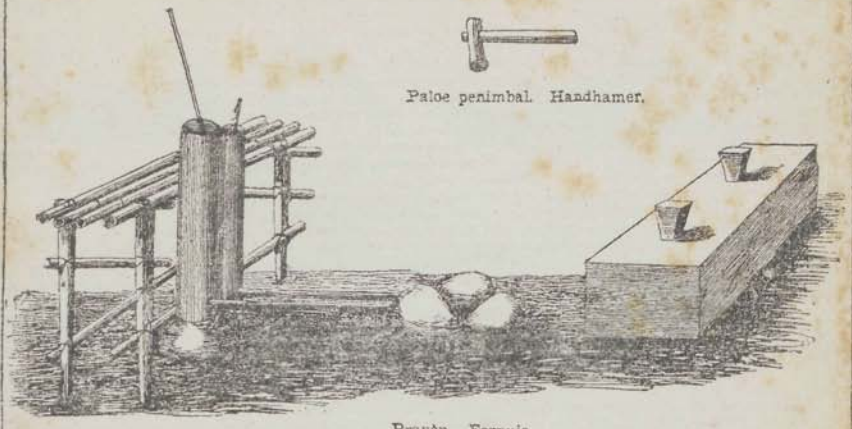

Oeboeban. Blaasbalg. Prapèn, Fornuis. Paron. Aanbeeld.

Paloe. Voorhamer.

Soepit. Nijptang.

Kikir. Vijl.

Tjakarwa.

Kèmeloen.

Tanggem. Bankschroef.

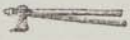

Toendjel.

Paloe gapèt.

VOORWERPEN DOOR DEN IJZERSMID VERVAARDIGD.

Patjoel.

Kajoel.

Pantjong.

Koedi.

Gobang.

Arit.

WERKTUIGEN VAN DEN KOPERSLAGER.

Paron

Steenen aanbeeld.

Tampèl. Hamer.

Paron. IJzeren aanbeeld.

Djloerèh.

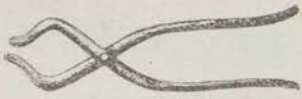

Soepit. Nijptang.

Paloe. Hamer.

Djangka.

Passer.

Goenting.

Schaar.

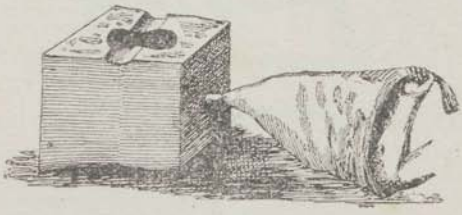

Kamoes oeboeban. Haard en blaasbalg.

Kowi.

Smeltkroes.

Panjitakan.

Vorm.

KOPERSLAGERSWERK.

Tjèrèt.

Dangdang.

Djadi.

Daloeng.

Kèntjèng.

Kèkèb.

Steendrukkerij van C. Lang – Buitenzorg.

TIMMERMANSGEREEDSCHAPPEN.

Gradji. Zaag.

Wadoeng. Hakbijl.

Gradji gorok. Handzaag.

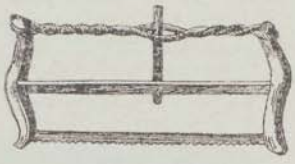

Gradji sĕtĕng. Sparzaag.

Pĕtĕl. Dissel.

Tatah koekoe.

Tatah.

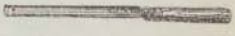

Tatah.

Beitels.

Tĕrwèla.

Booromslag.

Bor. Boorijzer.

Pasah. Schaaf.

Ploesoed. Kruishout.

Djangka.

Timmermans passer.

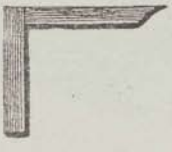

Pasikon. Winkelhaak.

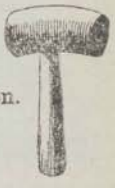

Gandèn.

Houten hamer.

Lithographie van P. Sluijs - Amsterdam.

HET VORMEN VAN STEENEN.

Glonto.

Cylinders van specie.

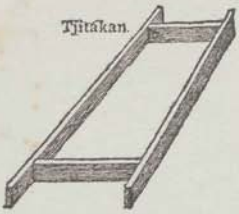

Tjitakan.

Vorm.

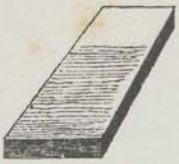

Bata.

Gevormde steen.

Sisir of Peret.

Plaan.

HET VORMEN VAN PANNEN.

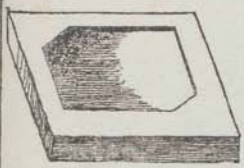

Tjitakan. Eerste panvorm.

Peret. Plaan.

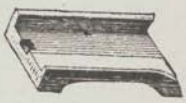

Paroetan. Tweede panvorm

Walad. Bamboemesse.

Kewas. Wisscher.

STEENBAKKERS OVEN.

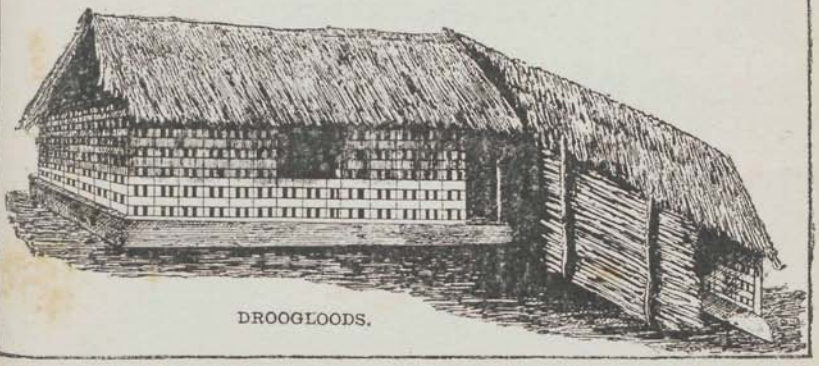

DROOGLOODS.

GEREEDSCHAPPEN VAN DEN GAMELANMAKER.

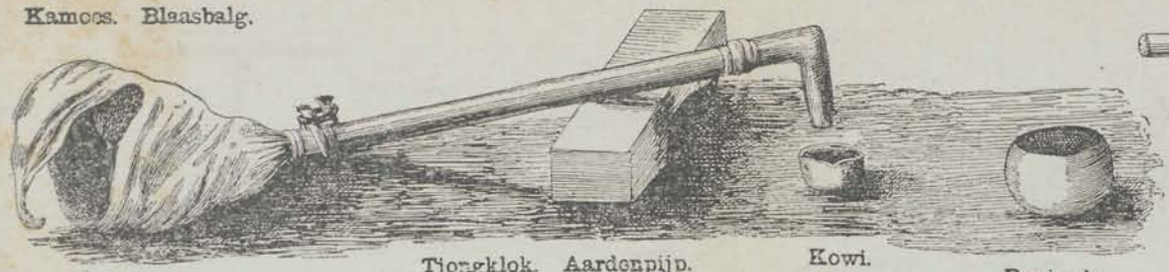

Kamoes. Blaasbalg.

Tjongklok. Aardenpijp. Kowi. Smeltkroes.

Gandèn.

Hamer.

Paloe tjotjor.

Paloe penanggoeng. Hamer.

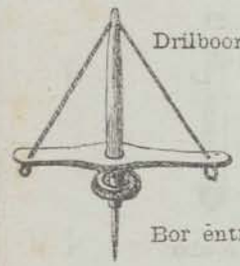

Drilboor. Bor èntrog.

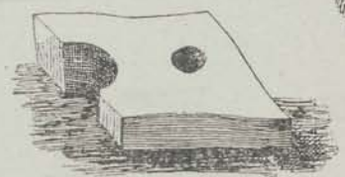

Paron. Aanbeeld.

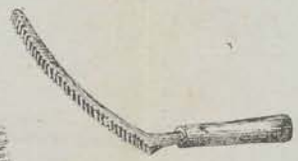

Patar. Grove vijl.

Paningèn. Vorm.

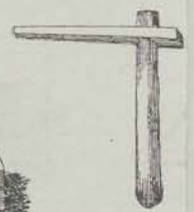

Paloe alang Drijfhamer.

Paron. Aanbeeld.

Pèngèsik.

Soepit. Nijptang.

Penjoekat. Ruimpen.

JAVAANSCHE MUZIEKINSTRUMENTEN.

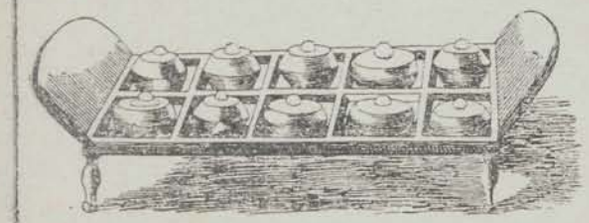

Bonang.

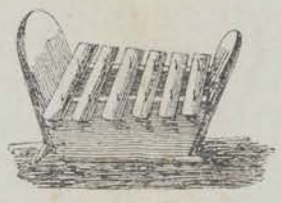

Saron.

JAVAANSCHE MUZIEKINSTRUMENTEN.

Gendèr.

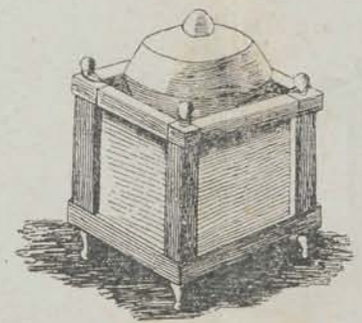

Kenong.

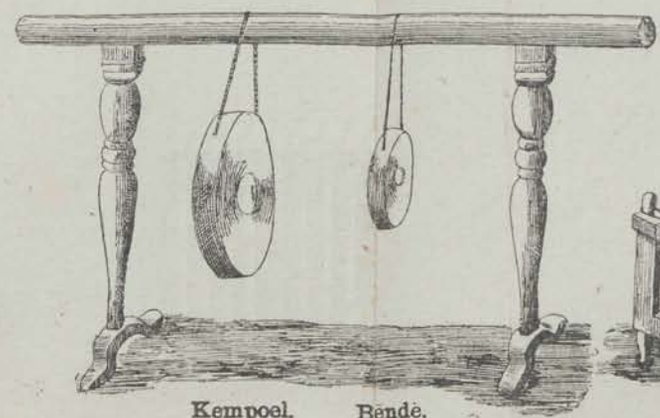

Kempoel. Bende.

Kètoek.

Stoomgraphie van C. Lang - Rotterdam

Pl. X.

WERKTUIGEN

IN GEBRUIK BIJ HET BEWERKEN VAN HARDSTEEN.

Kampak. Bijl.

Paloe.

Hamer.

Gĕdjoeg. Breekijzer.

Tatah. Beitel.

VOORWERPEN GEMAAKT VAN HARDSTEEN.

Anglo.

Loempang.

Oempak.

Oempak.

Djoblin.

Héliocraphie van C. Lang — Paramaribo

DAGBOEK

VAN DEN CONTROLEUR VAN BIMA,

J. W. MEERBURG,

GEHOUDEN GEDURENDE ZIJNE REIS DOOR HET BINNENLAND VAN MANGGARAI (WEST FLORES) VAN REO VIA KOI-TJIBA-DEGE-ROETÈ-LOLAH EN TODO NAAR NANGA RAMO VAN DEN 14en APRIL TOT EN MET DEN 6en MEI 1890. (1)

1. DOEL VAN DE REIS [14 APRIL 1890].

In den morgen van den 14en April 1890 arriveerde ter reede Bima het stoomschip der gouvernements-marine „Sperwer", gezaghebber de heer D. Nolles, medebrengende een brief van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, gedateerd Makassar den 11en April 1890, waarin rapporteur werd opgedragen zich op genoemd schip van Bima naar Manggarai (West Flores) te begeven en daar van uit Reo of Potta, beide gelegen aan de noordkust, een reis te ondernemen dwars door het land naar het aan de Zuidkust gelegen Nanga Ramo, om 1° gegevens te verzamelen op ethnographisch en politiek gebied (na te gaan welke souvereiniteitsrechten Z. H. de Sultan van Bima in Manggarai uitoefent en in hoeverre zijn gezag aldaar wordt erkend); — 2° te trachten de plaatsen uit te vinden waar zich tinerts moet bevinden; — en 3° te berichten omtrent de aan rapporteur van de zijde der bevolking, speciaal die van Reo of Potta, ten deel gevallen ontvangst.

(1) Men vergelijke hierbij de beschrijving in tijdschrift XXXIV, 434 e. v.

2. VOORBEREIDENDE MAATREGELEN.

Daar de Sperwer behalve de bovengenoemde missive ook een aan Z. H. den Sultan van Bima gerichten brief van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden medebracht, behelzende het verzoek rapporteur te doen vergezellen door een groot-mantri, lid van Bima's Hadat, werd na uitreiking aan den Sultan van dien brief, met Z. H. overeengekomen, dat mij zoude vergezellen de Djeneli Bolo, derde lid van dien Hadat. In diens gevolg gaan mede: 1° de Ratoe Sabanta, een zoogenaamde klein-mantri, en 2° de Boemi parisi KaE, boodschapper van Z. H. den Sultan van Bima bij den Controleur. Als gezaghebbende te Manggarai, vergezelt mij nog als tolk de tijdelijk te Bima verblijfhoudende Radja Bitjara van Potta met den Boemi Langawoe van die plaats. Vermits de Radja van Reo en de Radja Bitjara van die plaats, zich ter afdoening van een Reosche boedelzaak te Bima bevinden, doet de Sultan mij in hunne plaats vergezellen door den Ratoe Sari Roempa, klein-mantri, lid van Reosch hadat, met zijn onderhebbenden: den Boemi Tjora en den Ananggoeroe Kodo. Voor het geval dus de reis van Potta en niet van Reo beginnen zal, ben ik toch voorzien van hoofden dier plaats. De Djeneli Bolo vn^{d}. is als vertegenwoordiger van Z. H. den Sultan van Bima hooger in rang dan de andere genoemde hoofden, en heeft dus over hen de beschikking. Teneinde zoo spoedig mogelijk de reis te kunnen aanvaarden, verzocht ik den Sultan genoemde hoofden met hunne volgelingen, tezamen 28 man, zoo mogelijk dien eigen middag aan boord van de „Sperwer" te zenden, terwijl ik mij tot vertrek gereed hield met den tolk te Bima W. L. Pieters, het hoofd van Kampong Benting: Oemar, goed bekend te Reo, één politieoppasser en eenige bedienden, te zamen negen lieden. De Djeneli Bolo bovengenoemd is mij bekend als weinig energiek; bovendien, is hij nimmer te Reo of Potta geweest, zoodat ik liever begeleid werd door den fermeren Ratoe Parentah, 2° lid van Bima's Hadat; maar

hoewel deze vroeger verklaard had mij naar Manggarai te willen vergezellen, is hij er nu niet toe te bewegen, waarschijnlijk omdat hij opziet tegen de ongemakken der reis in dat land.

In den middag en den avond van dezen dag embarkeerden wij.

3. VERTREK VAN BIMA [15 APRIL].

Daar de loods, die de Sperwer op Manggarai's kusten van dienst zal zijn, den vorigen avond om zes uur nog niet verschenen was en eerst later aan boord kwam, werd het vertrek op heden morgen bepaald. Om half zes in den ochtend lichtte de Sperwer het anker en stoomde naar Reo. Ik had gisteren en heden gelegenheid om inlichtingen in te winnen omtrent den te verkiezen weg door Manggarai: die van Reo naar Nanga Ramo of van Potta naar die plaats. Daar de Radja Bitjara van Potta mij te kennen gaf, dat hij niets zekers wist omtrent het zuidelijkste deel van een landweg van Potta naar Nanga Ramo [tot nog toe beschouwd als de grensplaats van Bima's gebied op Flores zuidkust], aangezien hij zich nimmer verder dan eenige dagreizen het binnenland in heeft begeven, zoodat men hem en mij, bij voorkomende moeilijkheden lichter zou kunnen contrarieeren, dan wanneer wij ons op eenigszins bekend terrein bevonden, terwijl de weg van Reo naar Nanga Ramo althans min of meer bekend is, besluit ik dien laatsten te kiezen. Die weg werd in 1870 afgelegd door zekeren Albert Colfs, insecten-verzamelaar, die van uit Reo in circa twintig dagen langs een omweg Nanga Ramo bereikte.

De keus van die route sluit volstrekt niet uit het vinden en afleggen van een korteren weg en men zal nu niet in de gelegenheid zijn mij halverwege te doen terugkeeren onder voorgeven, dat er geen wegen of kampongs zijn, als anderszins. Bovendien voert deze weg door het gebied der twee voornaamste daloes [heidensche hoofden] van Mang-

garai, die van Tjiba en Todo. Oostelijk van Todo moeten zich de tinertshoudende gronden bevinden.

4. DEBARKEMENT TE REO [16 APRIL].

Om half negen in den voormiddag debarkeerde de Radja Bitjara van Potta met eenig Bimaneesch gevolg, teneinde een tijdelijk verblijf voor ons in gereedheid te brengen en prauwen te zenden om de goederen van ons gezelschap totaal 38 lieden, zonder den loods, te lossen. Daar Reo aan den oever van de Reorivier circa 40 minuten stroomopwaarts ligt, moest hiermede bijna dien geheelen dag verstrijken.

Toen ik om half elf met den Djeneli Bolo aan wal ging, was er nog geen huisje gevonden dat ons tot tijdelijk verblijf kon dienen. Wel wees men er een aan den kampongrand, maar daar het geen licht en weinig lucht inliet, was het onbruikbaar en toen om 12 uur nog geen ander beschikbaar was, gingen wij er zelf in de kampong een zoeken. Wij vonden eindelijk een in aanbouw zijnd, op zes palen rustend optrekje van 15 M². oppervlakte en aan drie zijden open. Dit werd onder veel rumoer en een onbeschrijflijke verwarring van de saâmgestroomde menigte van deels planken, deels kadjang, deels boomschors wanden voorzien en om zes uur 's avonds, terwijl de laatste goederen arriveerden, waren wij ingericht. Er was zoo weing spoed met een en ander gemaakt, doordien, zooals bekend, de Radja en Radja Bitjara van Reo afwezig en te Bima zijn en zekere Daeng Manasse, die als plaatsvervangend hoofd nu het bestuur heet te voeren, niet in het minst gehoorzaamd werd door zijn onderhebbenden: de Djeneli Bolo wist zich ook niet te doen gelden. Ik vernam nog dat na *Saptenno*, die in 1850 gezaghebber te Bima was, nimmer de besturende ambtenaar dier afdeeling Reo had bezocht.

5. VERBLIJF TE REO [17 APRIL].

Ik informeerde gisteren reeds naar paarden en koelies om

heden 17 April het binnenland te kunnen intrekken, maar ontving hoogst onbepaalde antwoorden, en heden werd het duidelijk, dat op de circa 600 zielen tellende bevolking van Reo, niet te rekenen valt. Toch bestaat zij slechts voor een gering gedeelte uit anakraëngs. Men beweert dat het dragen der goederen moet geschieden door lieden van *Roewi*, een plaats in het binnenland, circa 5 uur van Reo; het strijdt tegen de usance dat volk van Reo als koelies dienst zouden doen, daar die verplichting op de *heidenen* rust, zoo dikwijls mantris van Reo het binnenland bezoeken. Paarden verstrekken zou nog kunnen. De lieden van Roewi verschijnen echter niet. Wel werden ons heden een karbouw, 5 jonge klappers en eenige katties rijst aangeboden ten behoeve van het scheepsvolk van den Sperwer, een en ander volgens oud gebruik, zooals ook op Bima en Sumbawa somtijds bij de komst van oorlogschepen wel geschiedt. De bevolking weigerde echter karbouwen te verkoopen hoewel haar de rijksdaalders werden voorgehouden. Indien wij niet voor eigen provisiën hadden gezorgd, zouden zich nu reeds moeilijkheden hebben voorgedaan, want zelfs kippen zijn tegen betaling bijna niet te verkrijgen. Heden middag had ik gelegenheid op den passar eenige Manggarais te zien, afkomstig van *Leda*. Zij zien er vreesachtig en schuw uit, zijn vaalbruin en hebben den eigenaardigen gang van bergbewoners, d. i. zij loopen met half doorgezakte knieën.

18 APRIL.

Ook heden morgen verschenen noch koelies noch paarden. Ik verzocht daarom den Djeneli Bolo en de bevolking om maar uit Reo zelf koelies te gebruiken, natuurlijk tegen betaling. De Djeneli Bolo sprak daarop met de bevolking maar zij weigerde; de lastbrief van Z. H. den Sultan van Bima aan de bevolking van Manggarai, medegegeven aan den Djeneli Bolo en luidens welken overal de meest mogelijke

hulp verleend en de Djeneli en ik gehoorzaamd moeten worden, wordt daarop met luider stemme in de Bimanesche taal aan de verzamelden voorgelezen, maar heeft geen uitwerking. De bevolking beweerde, dat wanneer zij tegen de adat in betaalde koeliediensten praesteerde, zij door Z. H. den Sultan zoude beboet worden. Maar evenmin wilde zij, ondanks den lastbriet tegen cadeaux of gratis de goederen transporteeren. Alle overleg mislukte dus. Op nieuw werden nu boden uitgezonden om koelies en paarden van Roewi te doen komen. In den middag van dezen dag ontwaarden wij op eene wandeling buiten Reo een twintigtal Manggarais, die zich haastig verwijderden, toen wij hen wenkten. Op den passar troffen wij een oogenblik later een dertigtal Manggarais van Tjiba aan, die zich hier bevinden om zout te koopen [in te ruilen]. De lust bekroop mij hen te vragen als koelie te willen dienst doen, maar de vrees dat zij op de vlucht zouden slaan, weerhield mij. In den avond ziende, dat nog steeds geen koelies of paarden verschenen, liet ik den Djeneli Bolo weten, dat ik mij den volgenden dag, bijaldien de tocht dan nog niet aanving, met achterlating van hem en zijne lieden, per Sperwer naar Nanga Ramo zoude begeven en van daar alleen het binnenland trachten in te trekken. Ik kon zulks met te meer recht zegggen, omdat ik mij bereid had betoond alle diensten te betalen en dus enkel onwil der bevolking ons dwarsboomde. Daar deze bedreiging indruk maakte, vergaderden dien avond tot half twaalf de Bimasche hoofden met de te Reo aanwezige klein-mantris en zekeren Daeng Palena, die te Reo en Tjiba nog al invloed heeft, daar hij gehuwd is met de dochter van den Daloe van Tjiba en goederen en landerijen bezit. Ik kreeg om 12 uur bericht, dat de koelies en paarden den volgenden morgen present zouden zijn.

6. VERTREK NAAR KOË OF KOWÉ [19 APRIL].

Heden morgen kwamen tegen negen uur eenige koelies

opdagen. Het waren dezelfde lieden, die wij den vorigen dag op den passar gezien hadden en nu in de plaats moeten treden der van Roewi opgeroepen, maar niet verschenen lieden. Ik beloofde hun eene belooning voor de te verrichten diensten; zij zeiden van de mantris bevel tot dragen ontvangen te hebben. Paarden waren nergens te zien en zoo gingen wij die zelf opsporen. Hier en daar troffen wij er een aan, waarvan de eigenaars ons zeide dat zij bestemd waren ons te rijden. Vreemd was het dat zij dan niet voor ons gebracht werden.

Wij vertrokken tegen tien uur, achterlatende eenige goederen, die men beloofde te zullen nazenden, onder de hoede van den politieopasser.

Onmiddellijk buiten de kampong Reo begint de bodem te rijzen en krijgt men al spoedig den Doro Tjiba (Manggaraisch Golo Tjiba) in het gezicht, die zich als een hoogen berg van ± 5000 voet vertoont.

Men volgt een tijd lang den westelijken steilen oever der Reorivier, die zich op sommige plaatsen ongeveer 60 voet boven den waterspiegel verheft. Het pad is smal en steenachtig. Volgens de gidsen wemelt de rivier van krokodillen; als zij op enkele lage punten wat drinkwater scheppen, haasten zij zich hiermede zooveel mogelijk.

Een uur van Reo ligt de kleine kampong Batok en een half uur verder Noena, beide bewoond door Bimaneezen van Reo, en op den westelijken oever der Reorivier. Om twaalf uur passeeren wij die rivier, welke op die plaats een meter diep en snelstroomend is. Deze rivier is een uur stroomopwaarts bevaarbaar voor groote prauwen. Zij heeft van hier een zuidwestelijke richting.

Het overtrekken gaat met veel moeite gepaard, vooral wat de goederen betreft.

Het gehucht Ndérae op den oostelijken oever voorbijtrekkende, komen wij weldra in een fraai bosch, waarin veel tjampagaboomen (Bimaneesch: Nara) voorkomen. De Oostelijke oever is van af Reo tot hier eenigszins bebouwd.

De bebouwde strook is echter maar smal.

Eenige heuvels deels om- deels overtrekkende, bereiken wij tegen half vier de Dangka wai, een tak van de Reorivier. De woorden Dangka wai moeten dezelfde beteekenis hebben als Pangka djene. Bij Colfs wordt deze rivier abusievelijk Nanga Krai genoemd; men verzekert mij, dat een stroom van dien naam niet bestaat. De breedte van de Dangka wai zal ± 25 meter bedragen.

Aan den overkant dezer rivier bevinden zich eenige hutten met riet gedekt en circa een meter hoog. Daar de afstand tot Kowi te ver is om die plaats nog heden te bereiken en onderweg geen water is, besluiten wij, ook in afwachting van den Djeneli Bolo en gevolg, hier te overnachten. Tegen 7 uur verschijnen zij en komen ook onze goederen.

Wij vormden nu met inbegrip van de koelies een troep van 60 man. De vermoeide Manggarais lieten zich den oorlam goed smaken.

Wij waren dien dag slechts tien paal gevorderd, maar tevreden althans op weg te zijn. Het gros sliep om de vuren onder den blooten hemel en zoo geleek ons verblijf vrij wel op een zigeunerskampement. Om ongeveer één uur in den nacht werden wij door hevige schuddingen van de bale-bale onzer hut wakker. Die beweging, waarvan wij de oorzaak meenden te moeten zoeken in schokken van aardbeving, hield wel een half uur aan.

Dangka-wai ligt zuidwest ten zuiden van Reo.

7. VERTREK NAAR KOWI EN AANKOMST ALDAAR [20 APRIL.]

Om zeven uur heden zetten wij onzen tocht voort, die al dadelijk over steile boschwegen voert, zoodat van de paarden bijna geen gebruik kon worden gemaakt, waardoor wij maar langzaam vooruit kwamen. Om elf uur kregen wij de eerste Manggaraische kampong te zien, liggende op een vooruitstekenden bergrug en met 3 huizen in koepel- of

kegelvorm, die volstrekt niet den indruk van bijenkorven maakten. Het is Poera; de hoogte ervan zal 800' zijn. Men wees ons van hier ook de richting waar Roewi moet liggen (zuidwest van Reo). Wel moet er een directe weg van Kowi naar Roewi bestaan van vijf uur gaans, maar onbegaanbaar voor paarden. Onzen tocht voortzettende over zeer geaccidenteerd terrein, meest boschgrond, maar geheel onbebouwd en zonder zelfs één beekje te passeeren, bereiken wij circa half twee uur Kowi; in de nabijheid dezer plaats echter vinden wij djagong-en padiaanplantingen.

De afstand tusschen deze plaats en Dangka wai bedraagt naar schatting 17 paal en tot Reo dus 27 paal. De kampong Kowi, bestaande uit drie groote koepelvormige huizen en eenige kleinere hutten, ligt in eene richting Z. O. ten Z. van Reo. Van Kowi wordt de Golo woea ± 4000' zuidoost gepeild en de Golo Tjiba Z. Z. W. ten Z. Recht westelijk van Koi ligt de kampong Woi; Koi zelf zal eene hoogte van ± 800' hebben; het ligt op een uitlooper of een smalle bergrib van waar men een vrij uitzicht heeft op de zee van Flores, door het dal of de spleet der Reo rivier. Overigens is de geheele horizon door bergketens afgesloten; smalle dalen of liever ravijnen en steile heuvels brengen teekening in het panorama, maar van eene vlakte is nergens iets te bespeuren. Het is dus niet vreemd, dat al het water der omringende bergen zich in de spleet der rivier van Reo verzamelt en aan deze de noodige breedte en diepte geeft. Op geheel Sumbawa is niet één rivier van die breedte en diepte. De bevolking gedroeg zich bij onze komst kalm en niet bijzonder nieuwsgierig, en zoo namen wij een kijkje in het grootste koepelhuis dat, evenals overal elders de huizen, niet op maar aan de lange helling van den bergrib gebouwd is. Het is er inwendig zeer duister, daar het tot den grond afloopende dak geen enkel luik of venster heeft, maar het is waterdicht en vrij koel. Ook kan men er rechtop ingaan. De lengtedoorsnede *inwendig* is 12 M, de breedte idem ± 10 M, het schuine en zware dak wordt gesteund door zware balken, 12 in

getal en verbonden door dwars- en overlangsleggers; een en ander zeer solide. De schuine wanden vóór, achter en aan de zijden zijn afgesloten door verticale planken of geklopte bamboe, zoodat kamertjes ontstaan voor de verschillende families. Die kamertjes hebben dus het ongerief één schuine half ronde wand te bezitten.

In het midden van het huis, waar aldus een flinke zaal gevormd wordt, zijn twee of drie groote stookplaatsen van ± 4 M² oppervlakte waarop alle familien, die het huis in de kamertjes langs de wanden bewonen, hun weinige rijst koken of liever hun djagong poffen. Bij de eenvoudige levenswijze der Manggarais zijn die twee stookplaatsen ruim voldoende, want zoo kookt men er o. a. zelden water en rijst en slechts de oude lui eten een mengsel van gekookte rijst en djagong; en het varkens- en ander vleesch wordt evenzoo alleen geroost of gepoft en niet gekookt.

De vloer van het huis bestaat uit stevige, breede, lange planken dan wel uit opengeklopte bamboe, en twee meter boven dien vloer hangen allerwege aan dwarslatten djagongs in rijen en boven die rijen weder, tot aan den nok van het dak alzoo 6, 7 à 10 rijen boven elkaar. Tegenover de stookplaats hangt nog een soort lage kist, gebruikt om allerlei huishoudelijke zaken als mandjes, gendies enz. in te bewaren. Alles ziet zwart van den rook en het atappen dak is zelfs buiten bijna doorrookt, althans aan den nok. Op dien nok staat een houten met gemoetoetouw omwonden anker. Dat die huizen nimmer schoongemaakt worden, behoeft wel niet gezegd; alles is aangeslagen van den rook en als de vuren rooken, is het in de huizen bijna niet uit te houden. De deur wordt door een afdak beschermd. Daar ook voor het kooken, als gezegd, weinig water benoodigd is, schijnt het den Manggarais onverschillig of de afstand van levend water tot hun kampong ver is of niet. Te Kowi is het althans ± 15 minuten gaans verwijderd. (Hetzelfde vond ik later te Tjiba en elders). Een Manggarai drinkt overigens zeer wei-

nig water; heeft hij zijn gebraden djagong, dan is hij tevreden.

De tamme varkens loopen den geheelen dag vrij rond en zijn voornamelijk onder het huis te vinden. In het huis wagen zij zich niet. Ook de geiten, honden en kippen genieten van hun vrijheid, zoodat er den ganschen dag genoeg levendigheid heerscht. Dien avond bleven de Manggarais onder het gebruik van wat jenever en geitenvleesch onder luid gepraat en gelach tot een uur of drie in hunne groote huizen bijeen. De verlichting bestond slechts uit eenige kenjolis of vethoutjes en gewoon brandhout. [Omtrent hun verder leven, kleeding enz, zie men de afzonderlijke beschrijving.]

Om 7 uur in den avond was ook de Djeneli Bolo met zijn gevolg en waren onze goederen eveneens gearriveerd. Wij, mijn tolk en ik, sliepen dien nacht in een klein open pondokje.

8. VERTREK NAAR EN AANKOMST TE TJIBA. [21 APRIL.]

Heden morgen om 8 uur zetten wij onzen tocht voort met dezelfde paarden van den vorigen dag, maar met andere koelies, ten deele van Roewi daartoe opgeroepen. De Djeneli Bolo verzocht mij dezen dag vooruit te mogen rijden naar Tjiba, om de bevolking voor te bereiden op mijne komst, opdat zij bij onze verschijning niet zoude verschrikken. Het steenachtig pad, dat wij volgden, voerde eerst steil naar beneden tot wij na een half uur een bergstroom, Djo geheeten, bereikten, dien wij in een onbeschrijflijke wildernis met groote moeite, nu eens op den linker- dan weder op den rechteroever langs trekken. Iets meer dan een half uur later, gaat het weder steil opwaarts door braakliggende padivelden, zóó steil dat het onmogelijk is te paard te blijven; de weg is buitendien glad door de gevallen regen en daar iets verderop dichte alang-alang den heuvel bedekt, is er buitengewone inspanning

noodig om vooruit te komen. In het noordwesten, wij waren toen op ± 1500' gekomen, zagen wij op een zeer hoogen bergrib — circa 2000' — de kampong Roewi Tjiba en in het Oosten beneden ons op ± 1000' Loehoe, beide onder Tjiba; zij zagen er met hun koepeldaken schilderachtig uit. Tegen 11 uur, dus circa 6 paal van Koi, wordt het terrein gemakkelijker, meer golvend. Wij passeeren ettelijke beekjes, rijden door bergpadie- en djagongtuinen, die behoorlijk zijn afgepaggerd en van klapdeuren voorzien, die geopend, van zelf zich weder sluiten en bestijgen ten slotte een heuvel van roode klei. Dan wordt plotseling Tjiba zichtbaar, gelegen op een uitstekenden bergrib, en na nog een moeilijke steilte te zijn afgedaald en den heuvel van roode klei met niet minder last beklommen te hebben, zijn wij ten even half één ure op Tjiba's rib aangeland. De afstand tusschen Koi en Tjiba zal circa 10 paal bedragen. De hoogte waarop Tjiba ligt, schat ik op 2000'. De kampong is op dezelfde wijs aangelegd als Kowi, maar netter. De bergrib heeft in het midden een verhooging, waartoe men langs een steenen trap van 10 meter hoogte aan de zuidzijde opklimt en dan tevens op een steenen tafel van ± 80 M² oppervlakte en 1 M hoogte zich bevindt, waarop in het midden een boom. Van af dit punt strekt zich de verhooging van 75 M. recht noordelijk uit en aan het einde ervan staat het huis van den Daloe in koepelvorm. Aan de oostelijke helling van de verhooging staan drie huizen, één in koepelvorm, één gebouwd als een loods en één nieuw gebouwd optrekje, dat aan de voor- en achterzijde nog den koepelvorm vertoont, maar in het midden verlengd is, een soort middending tusschen koepel en loods. Het is zeer soliede en netjes, geheel van bamboe opgetrokken en met bamboesirappen gedekt, terwijl de omwanding van sasak is en de vloer van bamboelatten. Het geheel is 4 M. hoog en bewijst dat de Manggarais stevig en niet zonder smaak huizen weten te bouwen. Kamers zijn er niet in. Aan den voet van den steenen trap, boven vermeld, staan mede nog een paar huizen. Het zielental van Tjiba is naar

schatting 250; de meesten waren echter naar de tuinen. Een steenen tafel, als boven vermeld, vonden wij ook te Koi, maar minder netjes afgewerkt. Zij bestaat uit groote platte steenen van ettelijke honderden kilos zwaarte en is de offerplaats en vergaderplaats. Men heeft van die tafel een vrij uitzicht op de omgeving en zoo liggen de ondervolgende bergen in de daarachter bekend gestelde richting van uit Tjiba:

Golo Woea	N. O. t. O.
Koi	N. t. O.
Reo (Kampong)	N.
Golo Wonto	N. W. t. W.
„ Rea	Z. W. t. Z.
„ Lilak	Z. Z. W.
„ Mana	Z. t. W.

De laatste drie vormen samen de Golo Potjo Lika; de afstand (hemelsbreedte) zal ± 20 paal bedragen.

De Golo Weloe, een bergrug van Z. Z. W. tot W. Z. W. wordt geschat op 6000' en is even hoog als de Golo Doso, gelegen W. t. W. van Tjiba. De Golo Hempi ± 5000' hoog, een bergtop, die den vorm van een hoed heeft, ligt O. t. N. van Tjiba; de afstand, hemelsbreed, is ± 4 paal. In het noordwesten ziet men uitloopers, die met de oostelijke uitloopers tal van ravijnen vormen, waardoor zich de weg naar Reo slingert. De mannen dragen te Tjiba òf een hooge als een muts opgemaakte hoofddoek òf een uitgeholde geelbruine laboe òf een ovaalronde mand van fijn gevlochten riet, versierd met een pluim. Ik kon geen enkel nieuw exemplaar machtig worden. [Uitvoeriger beschrijving van deze dracht en de overige kleeding in deel XXXIV 434 e. v.] Vermelding verdient, dat de Daloe van Tjiba, een man van in de vijftig jaar, vergezeld van zijn broeder en eenige der notabelen van Tjiba, ons bij aankomst aan den voet der steenen trap verwelkomde, waarna allen zich op de steenen tafel neerzetten en een gesprek begonnen. De Daloe, geheeten Ngompot Anasoto, was gekleed in een met goud geborduurd

rood buis met gouden knoopjes aan de kraag en op de sluiting. Tot hoofddeksel droeg hij een hoofddoek met een koperen voorhoofdband, waaraan van voren opstaande reepjes bladkoper en aan het achterhoofd een pluim van bokkehaar; zijn broek was een gewone slaapbroek. Zijn toilet werd voltooid door een fraaie kain om de lendenen en twee krissen, één met gouden en één met beenen handvatsel. Op het handvatsel van den eersten staat een boeddhabeeldje (?) in goud. Die kris is het teeken zijner macht en hem door den Sultan van Bima ten bewijze daarvan geschonken. De onder-Daloe, zijn broeder Lambo Ama Songko, is gewoon gekleed in buis en broek. Die broek is van licht blauwe stof en aan de pijpen versierd met goudborduursel. [Over de inrichting van het bestuur, de verdeeling des lands, landbezit enz. enz zie de beschrijving].

Nadat om drie uur onze goederen gearriveerd en eenige geschenken, als ongebleekt katoen, parangs en dranken aan den Daloe en zijn broeder zijn uitgereikt, ontlast zich een hevig onweder, vergezeld van regen, boven Tjiba, dat om 5 uur bedaart. De temperatuur is koel en opwekkend en zeker niet meer dan 68° Fahrenheit. Hier en daar bevinden zich eenige koffieboomen, maar niet vele; zij staan echter prachtig.

Tjiba wordt nu en dan bezocht door den Radja Bitjara van Reo Daeng Mangalé, en door Daeng Palena, familielid van den vorigen Daloe en die eene dochter van Daloe Tjiba tot vrouw heeft. De Radja van Reo komt er nimmer, evenmin als bij voorbeeld Z. H. de Sultan van Bima zich buiten zijne residentie vertoont, behalve om op de hertenjacht te gaan. Volgens de begrippen is het ongepast, dat de Vorst zijn land bereist. Hij zou zich daardoor verlagen. Doordien Daeng Palena Mohammedaan is en gehuwd met de dochter van den Daloe, is zijn invloed niet te miskennen. De kinderen zijn natuurlijk Mohammedaan. Nog eenige andere inlanders van Reo hebben op dezelfde wijze vrouwen der Manggarais genomen en naar Reo medegenomen en zoo knabbelt de

Islam langzaam maar zeker aan het heidendom. Mannen gaan intusschen niet tot den Islam over, en de tallooze vrij rondloopende varkens zijn een aanhoudend ongerief voor de moslims. De beschaving, die de moslims van Reo er heeten te brengen, is van geen hooger gehalte dan die er reeds gevestigd is en de eenvoud en gewilligheid verdwijnen.

De opbrengst aan den Sultan van Bima of liever aan de lieden van Reo, bestaat in geelhout, zoethout en nog niet langen tijd geleden in menschen. De laatsten werden daartoe uit de gehuchten opgevat. Slaven zijn er niet.

9. VERBLIJF TE TJIBA [22 APRIL].

Bij een bezoek, dat de Daloe en zijn broeder mij heden middag brachten, nadat ik mij onledig had gehouden met het verzamelen van gegevens en inlichtingen bij kampong-lieden, omtrent land, taal en volk en met een bezoek in het als loods gebouwde huis, dat door de smerigheid niet medeviel, verzocht ik hem nogmaals ervoor te zorgen dat morgen paarden en koelies present zouden zijn voor ons vertrek naar Dégé. Mijn vragen om inlichtingen scheen hem te mishagen en koelies, zeide hij, moeten van ver komen [wat onwaar is daar de kampongs en gehuchten slechts van twee tot drie uur gaans van Tjiba liggen]. Men is hier al even indolent als te Reo en moet daarom steeds tot scherpe woorden zijn toevlucht nemen en zulks ondanks het feit, dat de koelies beloond worden, en niet op kosten der bevolking geleefd wordt. Ik houd voor zeker, dat de Daloe onder den invloed van lieden van Reo, speciaal Daeng Palena, aldus sprak. De broeder van den Daloe Ama Songko bovengenoemd, lijdt nog aan dezelfde oogziekte waaraan hij 10 jaren geleden bij Colfs's bezoek lijdende was. Hij vroeg mij natuurlijk om obat. Daar het juist regende, ried ik hem aan zijne oogen met regenwater te wasschen. Ik nam deze gelegenheid te baat den Daloe te vertellen, dat uitvoer van slaven uit Mang-

garai over zee, evenals elders, verboden is, en dat de gouvernementsoorlogschepen onverbiddelijk slavenvervoerders gevangen nemen. Ik waarschuwde hem dus er voor te zorgen, dat van zijn gebied uit, noch naar Bima, noch naar elders, lieden gedwongen werden verscheept. De temperatuur was heden nacht ± 63° F.

10. VERTREK NAAR EN AANKOMST TE DEGE. [23 APRIL].

Heden morgen om 7 uur waren wij gereed om te vertrekken, maar van paarden of koelies was geen spoor te ontdekken en de Daloe nog niet opgestaan. Ik ging hem dus wekken en om half acht verscheen hij. Hij wenschte dat wij nog een dag zouden blijven, daar het de gewoonte was, zeide hij, evenals Colfs drie dagen te Tjiba te vertoeven. Ik gaf hem te verstaan, dat het onmogelijk was, daar ik reeds te veel tijd had verloren. Hij zocht toen uitvluchten. Met moeite en eerst tegen negen uur verkregen wij twee paarden en vier koelies benevens een gids en zoo togen wij, te zamen 9 personen, met achterlating van de meeste onzer goederen, van den politieoppasser en den Djeneli Bolo en gevolg, op weg naar Dègé, dat wij dien avond hoopten te bereiken.

Van Tjiba daalt men eerst 200' om weldra 800' te rijzen en een bergkam, de Golo Namoe, over te trekken, die aan de zuidelijke helling zóó steil is, dat men haar slechts met levensgevaar te paard kan afdalen. De weg is glibberig, smal en steenachtig; hier en daar in de roode en geele klei zóó diep ingesneden, dat de voeten en knieën in onzachte aanraking met de wanden ter weerszijden komen. Ik verzamelde hier eenige monsters steenen, zooals ik in den vervolge steeds hier en daar zal doen. Wij komen, na den berg te zijn afgedaald, weldra in een kale vlakte, circa 1 uur lang en 2 uur breed, geheel begroeid met alang alang, en waarin hier en daar een gehucht; westelijk van ons: Léwoe, oostelijk: Tahi Lawi [op een

heuvel: den Golo wea]; op afstanden ziet men djagong-aanplantingen, niets anders, en toch doorstroomen verscheidene beekjes die vlakte. De weg slingert zich eerst oostwaarts en loopt dan zuidelijk, recht op eenige heuvelrijen aan, die worden overgetrokken en waarachter op eenige toppen van bergribben, de kampongs Landoe en Potjo liggen; de laatste zuidelijk van de eerste. De afstand tot Tjiba zal 3 uur gaans zijn; zuidelijker dan deze beide liggen de kampongs: groot- en klein Tijang, zeer schilderachtig in een grooten ketel als het ware. Menschen kregen wij er niet te zien, evenmin als op onze tochten der vorige dagen. Ook ontmoet men niemand op het geheele traject, zoodat het land een doodsch aanzien heeft. Om 4 uur 's middags ontwaren wij de kampongs Lampong, zuidoostelijk van Tjiba, en niet ver van daar Njait, beide op bergribben en om half vijf, oostelijk van ons, de kampong Ndégé, die op een zeer hoogen en steilen heuvel, bijna geheel verscholen ligt onder zwaar geboomte. Wij laten die kampongs links liggen en bereiken weldra Kotji, bestaande uit twee huizen.

Onmiddellijk een steilte afdalend, komen wij voor een prachtigen, wild bruisenden bergstroom, de Wai Renoe, waarin tal van fraaie rotssteenen. De Wai Renoe vormt de grens tusschen Tjibasch en Todosch gebied. Aan den overkant van dezen bergstroom zien wij een ± 800' hoogen, steilen heuvel, waarop Dégé [niet Dégai], de plaats onzer bestemming moet liggen. Om half zes bereiken wij van den oostkant het uit twee huizen bestaande gehucht Dégé, een 200' onder den top des heuvels gelegen, den zetel van een onder-Daloe met den titel van kraing. De afstand van Dégé tot Tjiba zal naar schatting 24 paal bedragen. Te Dégé zagen wij voor het eerst mannen, die instede van een broekje, een tjidako of tjawët dragen; een tusschen de beenen doorgehaalde, om het middel aan een touwtje verbonden lap, met een klein schortje voor de onderbuik. De vrouwen dragen een korte smerige sarong onder de borsten vastgemaakt; de jonge meisjes ook nog een doek om het bovenlijf. Daar het kompas

achter is gebleven te Tjiba, kunnen geen peilingen worden verricht. De Potjo Lika, vroeger genoemd, ligt echter Z. W. van Dégé.

11. VERBLIJF TE DEGE [24 EN 25 APRIL.]

Den 24en April wachten wij, evenals den vorigen avond, vergeefs op de komst der koelies en goederen. Het weinige voedsel, dat gisteren door ons was medegenomen, is reeds opgebruikt en te Dégé is niets te verkrijgen dan djagong, die geroost of als brood van het meel dier djagong, slecht te gebruiken is voor die er niet zijn dagelijksch maal mede doet. De glarang verschafte ons eenige gebrande djagongs, waarvan mijne lieden een soort koffie zetten. Evenals alle te Bima wonenden, kunnen zij onmogelijk koffie ontberen, zonder aan hevige hoofdpijn te lijden, en daar zij verzuimd hebben een weinig koffie mede te nemen, worden zij den geheelen dag door die pijn gekweld. Ook is er geen zout te Dégé, zoodat de overigens eetbare djagongkoek geheel smakeloos is. Zij is echter beter te gebruiken dan de Ambonsche sagolèmpèng. In tegenstelling met de andere kampongs, heeft Dégé dicht in de nabijheid water, dat zijn oorsprong vindt in de eenige uren achter Dégé gelegen bergen. Men heeft er een pentjoeran aangelegd, die in de minuut ± 6 liter geeft. Ook heden, den 25en April, verschijnen nog geen koelies en goederen, zoodat eenige bedienden hen tegemoet worden gezonden, om hen tot spoed aan te manen en rijst te halen. Eerst om zes uur 's avonds arriveert Djeneli Bolo met zijn gevolg en onze goederen. De onder-daloe, die heden verschenen is, heeft mij medegedeeld dat hij mij en mijne lieden wel voort zou helpen naar Roeté en dat hij reeds koelies had opgeroepen uit de omringende kampongs, maar dat hij er bezwaar in vond Djeneli Bolo met zijn talrijk gevolg en zijne goederen eveneens te expedieeren, daar hij onmogelijk zooveel koelies als er noodig zouden zijn, kon samenbrengen, en bovendien zeer

weinig sympathie voor den Bimaschen afgevaardigde en den Sultan heeft. Ik stel daarom den Djeneli Bolo voor, om maar met zijn gevolg naar Reo terug te trekken, terwijl ik dan best met mijne lieden alleen en vlugger naar de zuidkust kan doortrekken, omdat de lieden mij blijkbaar vrij goed gezind zijn. Daar Djeneli Bolo blijkbaar tegen een verder voorttrekken bezwaar heeft, ook om het lastig terrein, dat nog in het verschiet is, treedt hij dadelijk in mijn voorstel. Ons logies gedurende gisteren en heden was een aan één zijde open schuurtje van 3 M² oppervlakte en 1 M boven den grond verheven. Ettelijke varkens kozen daaronder 's nachts hun slaapplaats.

12. VERTREK NAAR EN AANKOMST TE ROETÉ. [26 APRIL.]

Heden morgen om negen uur verschenen eindelijk eenige koelies en om tien uur één paard, een half uur later gevolgd door nog een. Onder een helsch geschreeuw van den ouden onder-daloe, beantwoord door dat der koelies, worden de goederen een keer of vijf verzet, in de hand gewogen, gesplitst, weder verzet en eindelijk om half elf opgenomen en weggedragen, waarna wij onmiddellijk volgen. De onderdaloe meende het blijkbaar zoo kwaad niet, want dezen en genen strijkt hij met beide handen onder den kin en de gewone geschenken worden dankbaar aanvaard. Wij waren nu nog slechts vergezeld van de Reosche Boemis Tjora en Badjanggara, benevens den tolk Ananggoeroe Kódó. Deze, evenals onze lieden, gaan allen te voet. Na van af Dégé steeds in west-zuid-westelijke richting te zijn getrokken en meest over vlak terrein, namelijk een heuvelrug, bereiken wij om één uur een beekje, dat ons dient ter opfrissching. Om twee uur een steile hoogte afdalende, komen wij aan den wilden bergstroom Wai Ratoe en beklimmen onmiddellijk daarop den zeer steilen uit roode aarde bestaanden heuvel: Kantor, welks top wij juist om drie uur bereiken. Men

heeft van hier een fraai uitzicht op de omliggende streek; men ziet Dégé in de laagte noordoostelijk liggen; zuidoostelijk van Kantor liggen de toppen van eenen bergrug: noordelijk de Potjo Pénné, zuidelijk de Manoe Sawoe. Van Kantor ziet men zuidelijk, terwijl men langzaam den circa 1800' hoogen berg afdaalt, aan den noordelijken voet van de Potjo Pénné de kampongs Tjarèd en Langgo liggen en daarvoor de hoogvlakte van Roeté, die zacht hellend van het zuidwesten naar noordoosten zich drie uur gaans in het vierkant uitstrekt. De weg, dien wij van Kantor tot Roeté volgen, loopt in een westzuidwestelijke richting behoudens eenige kronkelingen. Wij krijgen nu spoedig de oostelijk van Langgo gelegen kampong Ratoe te zien, en om half vijf na een vlakte, waarin een 50 tal in het wild loopende paarden, te zijn doorgetrokken, trekken wij dwars door kampong Watoe, die bij uitzondering niet op een bergrug, maar in de vlakte ligt. De bevolking, die zich voor de huizen heeft verzameld, beziet ons met belangstelling. De geheele kampong, bestaande uit zeven huizen, is omgeven van een omheining; zij ziet er goed onderhouden uit. Dwars door de vlakte loopen 3 of 4 beekjes met frisch helder water, de eerste is de Wai Mésé; de tweede, bij Watoe, is de Wai Waoe. De vlakte is weinig bebouwd. Hier en daar staat wat padi en djagong in omheinde tuinen [nggaroe, niet merouw als bij Colfs]. Het overige is een boomlooze wildernis, waarvan sommige gedeelten in vorige jaren tot padi- en djagongaanplant hebben gediend. Sawahs zijn er niet; al de verbouwde padi is bergpadi. Allerwege groeien stamrozen, hoog 1 M. in het wild, wilde aardbeziën struiken [tjòntjò manggarai] en Europeesche bloemen, als: meidoorn, de paarde- en boterbloem, enz. De hoogte van het plateau van Roeté zal naar schatting gemiddeld 1500' bedragen. Om over vijf uur bereiken wij, onder een regenbui, de residentie van den onder-daloe Roeté, welke plaats voor heden onze bestemming is. Behalve Roeté heeft hij ook nog Watoe, bovengenoemd, onder zijn onmiddellijk bestuur; hij heeft hier en te Roeté vrouwen. De afstand van Dégé tot

Roeté zal ± 18 paal bedragen. De paarden, die wij hebben gezien, meten over het algemeen geen 4 voet [1.265 M]; op de 20 zal er wellicht één van deze grootte zijn. Ze zagen er sterk en fraai uit en vertoonden een rechte houding. De Manggaraische paarden zijn zeker uitmuntende bergpaarden, maar men beweert, dat zij in de vlakte minder voldoen. De prijs van een goed paard is twee karbouwen, dus omtrent 30 gulden. Na onze aankomst te Roeté verscheen al spoedig de onder-daloe met titel van kraïng, een oud man, die met bereidwilligheid een tijdelijk ten deele leegstaand koepelhuis voor ons beschikbaar stelde, en mij een kamertje onder het afloopend dak aanwees, donker en laag van verdieping, maar groot genoeg. Ik deelde hem mijn voornemen mede om overmorgen naar Todo te vertrekken en hij beloofde ons te zullen helpen. Daarna knoopte hij een gesprek aan met mijne lieden en gaf te kennen, dat hij de Bimasche en Reosche mantris, indien zij medegekomen waren, niet zoude hebben voortgeholpen. Onder meer voer hij hettig uit over Daeng Palena, Daeng Manassa en Daeng Parani, die hij beschuldigde hem eenige paarden te hebben ontstolen. Dezen daloe, zoo zonder hem te zien praten, hoorende, zou men uit zijn krijschend geschreeuw hebben opgemaakt dat er een Chinees der wajang aan het woord was: en dit duurde zoo den geheelen avond tot tien uur.

13. VERBLIJF TE ROETÉ [27 APRIL]

Heden morgen was het evenals gisteren avond mistig, en in den omtrek, meer dan 100 M. verwijderd, niets te onderscheiden, zoodat peilingen niet gedaan konden worden. De temperatuur in de afgeloopen nacht was ± 65° F., die 's middags om 12 uur tot ± 76° F. steeg. De kampong Roeté, 4 groote koepelhuizen bevattende, is om een zich zeer weinig boven het omliggend terrein verheffenden bergrug gebouwd.

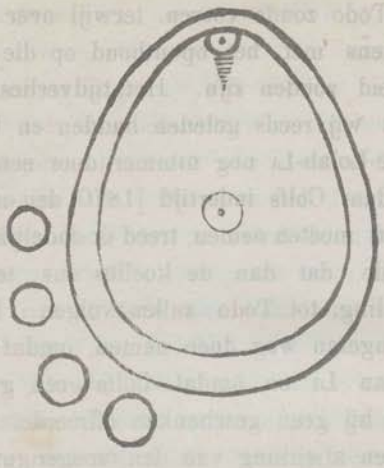

Deze huizen staan aan de buitenzijde van een vlakke steenen wal van 4 tot 8 M. breed en op sommige plaatsen 2 M. hoog. De geheele wal heeft een eironden vorm en de afstand van de twee het verst van elkaar verwijderde punten zal 80 M. bedragen, de dwarsdoorsnede ± 40 M. Juist in het midden is een steenen tafel, als op Koi en Tjiba, aangebracht en aan het einde van den wal een dito tafel van 5 M. hoog, waarlangs een steenen trap. In het midden dier tafels staan boomen. De steenen wal op de bergrib is vermoedelijk aangebracht tot kunstmatige verhooging van die rib en dient overigens om er djagong te stampen en andere huishoudelijke bezigheden te verrichten. Om Roeté liggen allerwege djagong- en padituinen, dicht bij en aan de hellingen der 50' diepe ravijnen; evenals elders zijn de aanplantingen met pagers van dood hout afgepaald. In den namiddag komen de uit de naburige kampongs opgeroepen onderhoofden of glarrangs opdagen en beveelt de onder-daloe hen tegen den volgenden morgen voor paarden en koelies te zorgen, tegen belooning dezer laatsten, om ons en onze goederen naar Todo te geleiden. De onderdaloe of Kraïng Roeté had, na vernomen te hebben, dat wij over Raho Lalak en Li, Todo wilden bereiken, ons voorgesteld, inplaats van dien weg, een korteren te kiezen, namelijk den rechtstreekschen over Lolab en Li, welke ons van Roeté in twee

dagen naar Todo zoude voeren, terwijl over Raho en Lalak en Li minstens met het oponthoud op die plaatsen 5 à 6 dagen gemoeid zouden zijn. Het tijdverlies in aanmerking genomen, dat wij reeds geleden hadden en bedenkende, dat de weg Roeté-Lolah-Li nog nimmer door een Europeaan gemaakt was, daar Colfs indertijd [1870] den omweg over Raho en Lalak heeft moeten nemen, treed ik dadelijk in zijn voorstel, op voorwaarde, dat dan de koelies ons, tegen behoorlijke schadeloosstelling, tot Todo zullen volgen. Hij heeft Albert Colfs dien langeren weg doen nemen, omdat Raho dichter bij Roeté ligt dan Li en omdat Colfs geen gunstigen indruk maakte, daar hij geen geschenken offreerde. De weg Roeté-Lolah-Li is een afwijking van den vroeger gewoonlijk door de Hadat van Reo, bij haar bezoeken in Manggarai, gebezigde. Zij nam immer de langste over Raho en Lalah om aldus langer te kunnen profiteeren van de gastvrijheid der bevolking, die tot haar onderhoud karbouwen moest leveren; en om aldus ook in de meer afgelegen kampongs langs haar langeren weg de opbrengst aan het Reosch bestuur te kunnen innen. De beraadslaging op de gewone luidruchtige wijze der Manggarais gevoerd, heeft den gewenschten uitslag, en morgen om 7 uur, belooft men mij, tot het vertrek gereed te zullen zijn. Het verdere van den dag besteed ik aan het noteeren van gegevens omtrent land en volk. De tolk W. L. Pieters en het mij vergezellende kampong hoofd Oemar zijn mij daarbij, wat betreft de vertolking mijner vragen in het Bimaneesch, van veel nut, maar de Reosche tolk, die slechts die taal en Manggaraisch verstaat, is uiterst onbevattelijk en toont bovendien weinig lust, zoodat af en toe ook de toevlucht wordt genomen tot een ander, die een weinig Bimaneesch verstaat. Te Roeté, als te Dégé, dragen sommige mannen slechts de tjawet met schortje; de jongere vrouwen echter alle een hoog toegeknoopte sarong. De waterplaats is hier niet ver af, slechts drie minuten gaans, en ook in den vorm van een pantjoeran, die overvloedig water geeft; bovendien is die plaats omgeven van een één M. hoogen

steenen borstwering, waarin aan den voorkant den ingang, zoodat men zich er ongehinderd kan baden. Roeté is welvarender dan Tjiba en de andere bezochte of gepasseerde kampongs, met uitzondering van Watoe [zie boven], dat ook een goed voorkomen geeft. Roode rijst en djagong is er in overvloed, evenals varkens, en ook heeft men er eenige karbouwen en paarden.

Het hoofd van Roeté heeft een 12 tal grootere en kleinere kampongs onder zich en wordt blijkbaar meer gerespecteerd dan de Daloe Tjiba. Daar Roeté in het midden ongeveer der hoogvlakte [de eenige tusschen Reo en Nangaramo] en in het hart des lands ligt, en behalve de genoemde wegen Roeté-Dèghé, Roeté-Raho-Lalak-Li en Roeté-Lolah-Li, er nog eene bestaat, oostwaarts naar de grens van het Todosch gebied en dat der Andoewas, waar zich tinerts moet bevinden, is het van meer belangrijkheid dan Tjiba en zelfs Todo, hoewel dit de hoofdzetel van het bestuur is. Men kan Roeté met recht den *sleutel* van *West Manggarai* noemen. Het voorkomen der Manggarais hier, evenals elders, zweemt meer naar dat der Bimaneezen dan naar dat der Papoeas, ja zelfs zag ik minder mannen met kroes haar, dan naar verhouding onder de Donggoneezen op Bima voorkomen. De mannen dragen het haar circa 1 d. M. lang en, evenals de vrouwen, droog, daar het gebruik en de fabricatie van klapperolie in Manggarai onbekend is. De Manggarais, die, zooals is opgemerkt, vroolijk en luidruchtig van aard zijn, toonen geen slaafsche onderdanigheid tegenover hun hoofden, maar zijn ook volstrekt niet zonder respect jegens hen, zij zitten voor hen nedergehurkt al sirih kauwende, lachen en praten, zeggen hun meening en antwoorden voortdurend met „ijò Kraing".

14. VERTREK NAAR EN AANKOMST TE LOLAH [28 APRIL].

Heden om 7 uur was alles voor het vertrek gereed, maar van paarden niets te bespeuren; wel waren er eenige koelies.

Boden werden naar alle richtingen uitgezonden om paarden te halen en om elf uur zijn wij 5 paarden machtig, geen fraaie, maar sterke dieren, waarna wij vertrekken. Daar om 9 uur het weder opgeklaard was, nam ik de volgende peilingen:

Golo	Hempi	N. t. O.	afstand ±	30	paal
„	Woea	N. N. O.	„ „	28	„
„	Manoe	Noordoost	„ „	20	„
Potjo	Lika	Zuidwest	„ „	8	„
Badjo	Bottol	West	„ „	20	„

Kampong Dégé Oost ten Noorden
Li Westzuidwest.

De weg voert van Roeté over uitloopers van de Potjo Lika en is dus vol ravijnen, die echter hoewel steil, niet diep zijn; wij passeeren een zestal en komen noordwestwaarts weder op meer vlak terrein. Zuidelijk van Roeté zijn wij de kampongs Taga gepasseerd. Om één uur begint het te regenen en zetten wij den tocht in westelijke richting voort tot wij twee uur noordelijk van ons de kampong Golo Woa zien, en om drie uur zuidelijk van ons de onder Baho staande kampong Tjoembi, zuidwest van Roeté gelegen.

Steeds blijft het regenen, de weg, hier en daar glad of vol steenen, is steil en bijna onbegaanbaar door de vele ravijnen, die wij, van af Tjoembi tot aan Lolah steeds in zuidwestelijke richting trekkende, moeten passeeren. Wij trokken ook door twee korte natuurlijke tunnels in de rotsen. Wij zijn om den voet van den berg Lika getrokken en arriveeren in kampong Lolah, na onderweg tweemaal te zijn verdwaald, doordien de Manggaraische gids het spoor bijster werd, daar de weg door bebouwing van het veld verlegd was.

Bij Tjoembi, bovengenoemd, eindigt het plateau van Roeté, dat zich om den berg Lika buigt. Bijna overal aan de hellingen der ravijnen, waardoor beekjes stroomen, ziet men bergpadi tusschen de omgehouwen en half verkoolde boomen. Is een plek op die wijze eenmaal bebouwd, dan wacht men tot er weder hout opgroeit om dit op nieuw te verbranden en

den grond weder te bebouwen. Dus eenvoudig roofbouw. Op het plateau zelf ziet men maar weinig boomen, maar des te meer dun, lang riet, alang alang en struikgewas. De kampong Lolah, die wij om 5 uur bereikten, ligt hooger dan Roeté, circa 2500' en zal er ongeveer 15 paal van verwijderd zijn. Zij staat onder Nao, zoodat er te Lolah geen hoofd is. Zij ligt dicht bij een bergstroom aan den voet van een heuvel, maar heeft niets bijzonders. Zij telt ook slechts twee koepelhuizen. Op een afstand van 50 M. voor zich uit is echter door de dikke mist niets te onderscheiden. De temperatuur is niet hooger dan ± 62° F. Wij zijn gedwongen onzen intrek in een der beide huizen te nemen, waar ik een klein kamertje betrek; het rookt er zoo erg, dat de oogen het niet verdragen kunnen en zoo blijft er niets anders over dan een gat in het dak — de schuine wand van het vertrekje -- te maken.

15. VERTREK VAN LOLAH EN AANKOMST TE TODO [29 APRIL].

Na onzen gastheer beloond te hebben met eenige parangs, namen wij heden om half zeven uur onder dikke mist, de reis naar Todo via Li aan. De weg voert door ravijnen en gaat zuidwest tot voorbij kampong Djaoeh, ook slechts bestaande uit drie of vier huizen. Alom in het rond bloeien stamrozen van ± 2 M. hoog en andere Europeesche bloemen. Daar het om 8 uur eenigszins opgeklaard is, zien we in de verte links van ons de Indische Oceaan.

Recht voor ons verheft zich de Golo Wòtòl, dien wij moeten overtrekken. Eerst moeten wij daartoe een diep en steenachtig ravijn afdalen en een één M. diepen bergstroom, de Wai Mésé, die zich door dat ravijn naar de zuidkust spoedt, passeeren. Om 9 uur bereiken wij dien 15 M. breeden bergstroom, die met niet al te veel moeite wordt overgetrokken, waarna onmiddellijk de zeer steile wand aan de overzijde op handen en voeten wordt beklommen, zoodat wij al

spoedig eenige honderde meters hoog en aan den voet van den ± 4500' hoogen Golo Wòtòl komen. Van Djaoeh af vervolgen we onzen weg zuidwaarts, maar nu rijden wij de Wòtòl aan de oostzijde half om en trekken weder zuidwaarts, waarna wij al spoedig kampong Wòtòl voor ons zien, op een zeer hoogen, steilen heuvel gelegen. Verder zuidwestwaarts trekkende bereiken wij om $^1/_2$ 11 uur de Wai Woea, een bergstroom, smaller dan de Wai Mésé, en krijgen daarop de kampongs Kollè en Wésa rechts van ons, en ten zuiden daarvan om 11 uur de kampongs Li op zeer hooge bergribben gelegen, in het oog; westelijk van Li ligt nog Néré. Volgens verklaring der Manggarais is Li een zeer oude vestiging en eenigszins als de bakermat te beschouwen. Twee gedeelten dier kampongs liggen hemelsbreed, op verschillende bergribben, slechts 500 M. van elkaar, toch heeft men meer dan een uur noodig om van het eene, door een diep ravijn, bij het andere te komen, zooals wij ondervonden.

Tot ons ongerief begint het nu, het is ongeveer 12 uur geworden, te regenen en te waaien.

Om van Li [waar men een fraai uitzicht heeft op het omringende bergland en op een grooten uitlooper van noord naar zuid tot in zee, eenige uren oostelijk van Li] te Todo te komen, moet men drie zeer diepe ravijnen passeeren. Door het tweede ravijn stroomt de Wai Sokki circa 10 M. breed en vol groote steenen, dien wij om één uur bereiken. In het laatste uur zijn wij duizenden djamboe-boomen op de berghelling van Li gepasseerd. Na de Wai Sokki te zijn overgetrokken, rijdt men eenigen tijd over heuvelruggen, waarop padituinen zijn aangelegd, die met zeer stevige muren van los op elkaar gestapelde steenen en ter manshoogte zijn omgeven. Zij strekken zich zeer ver uit; ook om reeds vroeger bebouwde, maar nu braak liggende tuinen. Hier en daar zijn van die muren in aanbouw en het moet een enormen arbeid kosten. Aan het doel, het beveiligen van den aanplant tegen wilde varkens en ander groot wild, beantwoorden zij echter volkomen.

Na in het derde ravijn, of liever in een rotskloof, te zijn afgedaald, staat men aan den voet van een zeer hoogen rotsheuvel, waartegen men te voet langs een natuurlijken wenteltrap van zeer groote steenen opklautert. Die bestijging kost drie kwart uur. De trap is van een steenen borstwering voorzien, terwijl aan den anderen kant de rotswand zich verheft. Die borstwering dient tevens als voortgezette muur van de lager gelegen tuinen. Deze natuurlijke steenen trap is zeker een der merkwaardigste zaken van Manggarai, want men zoude bijna gelooven, dat zij door menschenhanden gemaakt was, als uit den *bouw* niet bleek dat zulks onmogelijk ware.

Van hier gaat het voortdurend zacht hellend opwaarts tot aan Todo, gelegen op een hoogen heuvel tusschen andere bergen. Om over 3 uur bereiken wij het. Van af Li was de gevolgde richting west tot in het eerste ravijn, daarna buigt zich de weg zuidelijk om tot voorbij Wai Sokki en na een weinig oostwaarts te zijn gegaan, zuidwestelijk tot aan Todo. De afstand van Lolah tot Todo zal bedragen ± 22 paal. Todo is de zetel van een Daloe, aan wien de onderdaloes, als van Roeté en de glarrangs, ondergeschikt zijn. Men scheen van onze komst te weten, hoewel men zulks ontkende, en liet ons aanvankelijk in een hutje van 1.5 M. hoog en 10 M² oppervlakte vertoeven. De neerstroomende regen hinderde ons hier zeer en toen wij er met nadruk op wezen, dat in de vrij groote kampong wel een ledig hokje zou zijn met een bale, zoodat wij niet op den doorweekten grond zouden moeten kampeeren, kwam men ons om 5 uur melden, dat er een, door de vrouwen als weefplaats gebezigd loodsje, voor ons logies gereed was.

Een Boetonnees, die ook Bimaneesch verstaat, vervult sedert 8 jaren bij den Daloe Todo de betrekking van tolk en de rol van vertrouweling. Hij bracht een en ander in orde, en zoo deelde ik hem mijn voornemen mede den volgenden morgen den Daloe te ontmoeten. De temperatuur was des avonds ± 60° F. De hoogte van Todo zal circa 2200' bedragen.

16. VERBLIJF IN TODO (30 APRIL EN 1 MEI).

Het regende in den afgeloopen nacht zonder ophouden en heden morgen was het zeer mistig, zoodat van de omgeving niets te onderkennen was. Ik had dezen en genen inlichtingen gevraagd omtrent de uitgestrektheid van het Todosch gebied, en toen tot mijne verassing vernomen, dat niet de Nanga Ramo, zooals het Bimaneesch bestuur opgeeft, de grens is, maar de oostelijker gelegen Wai Mokè, die naar men mij verzekert, aan den beneden-loop Nanga Rawa heet, en oostelijk waarvan zich het gebied der Rokkas en Langas uitstrekt. Dit in aanmerking genomen, wilde ik trachten tot aan die grens te gaan en te zien of zich daar wellicht ook tinerts bevindt. Om één uur des middags togen wij onder een hevigen regen naar de open loods voor Daloe Todo's huis, de plaats waar hij vergadering houdt. Die loods staat op een platform van groote platte steenen aan het einde van een bergrib en zijn huis op zij van die loods tegen de helling van die rib, zoodat de vloer ervan gelijk is met het platform. Het huis is evenals elders koepelvormig en zeer groot. Evenals te Roeté is hier een ovale straat van groote steenen, waartegen buiten de huizen aangebouwd zijn. Van het einde van die straat dus tegenover het loodsje, waar Daloe Todo ons ontving, is eveneens een steenen tafel, met een boom in het midden. De kampong telt 10 huizen, die alle om de eivormige straat liggen. Op 5 minuten afstand, dus bij *ons* verblijf, staan evenzeer twee of drie huizen, denkelijk van later datum. Het geheele aantal zielen te Todo zal dan ook wel 400 bedragen. Hieronder zijn de meesten familie van den Daloe en enkele Boegineezen aan hem geparenteerd. Er heerscht in de kampong Todo meer welvaart dan te Tjiba, en de kleeding bestaat bijna uitsluitend uit sarongs instede van een lap om de lendenen. Laboes of bamboe als hoofddeksel, worden hier niet gebruikt. De daloe is een man van ongeveer vijftig jaar en heet Pakoe Ama Waroe; hij is zeer bedaard en heeft een vreedzaam uiterlijk. Zijne kleeding komt

geheel overeen met die van een Bimaneeschen mantri, zijnde een rood met goudborduursel gestikt baadje en broek en een Makassaarsche songko als hoofddeksel. Hij was gezeten op eenige kussens te midden van zijne broeders.

Nadat ik hem mijne kwaliteit had uitgelegd en verteld, dat de Sultan van Bima van mijn tocht door Manggarai afwist, vroeg ik hem naar de grenzen van zijn land, waarop hij mij mededeelde, dat die oostelijk is de Wai Moké of Nanga Rawa en noordelijk de Wai Rinoe. Voornamelijk vroeg ik hem daarnaar, omdat het zou kunnen voorkomen, zooals ik hem zeide, dat andere gouvernementsambtenaren een bezoek in zijn gebied, oostelijk van Todo, brachten, van uit het zuiden, en zonder Todo aan te doen. Indien zij dan zeker waren in Todosch gebied te zijn, zouden zij immers niets te duchten hebben van de bevolking en deze evenmin van hen. De Daloe Todo kon dan de bevolking in die streken voorbereiden op een mogelijke komst van Europeanen en haar doen aanzeggen hen vriendschappelijk te ontvangen en voort te helpen. Nog beter zoude het wezen, zeide ik den Daloe, dat ik morgen en volgende dagen zelf daarheen ging om de gesteldheid van land en wegen te zien en met de bevolking in aanraking te komen, als ook om te zien waar de grens van Todo en Andoewa zich uitstrekt. De Daloe Todo had tegen dit laatste bezwaar: niet omdat hij mij niet in zijn gebied wilde laten; hij zoude zoo iets niet durven doen, maar om de onmogelijkheid in dezen tijd van het jaar, nu het bijna onophoudelijk regent, over land van uit Todo daarheen te gaan en ook omdat de tocht zeker 6 of 8 dagen zoude duren, terwijl er in de laatste tijden niet de minste directe communicatie bestaan had tusschen Todo en Wai Moké. De gewone weg toch, beweerde hij, loopt over Nanga Ramo langs het zeestrand tot Nanga Boro en van die plaats landwaarts in naar Sitta en Komba. Hij zelf en zijne familie waren nog nimmer in die streken geweest en gidsen waren niet aanwezig. Het zij hier opgemerkt, dat een Daloe, evenmin

als bijv. de Sultan van Bima zijn land bezoekt, daar zulks tegen de adat strijdt.

Wat de regens betreft, bleek het mij bij informatie naderhand, dat sedert 8 dagen de zuidoostmoesson, die hier overvloedig regen aanbrengt, en tot Augustus duurt, was doorgekomen en ook vernam ik van terzijde, dat werkelijk geen lieden, bekend met den overlandweg naar Wai Moké, te Todo of omstreken aanwezig waren.

Ik breng hier in herinnering wat ik boven schreef, dat er ook van Roeté nog een weg over Sita naar Manoe en Riwoe in oost Todo, en van daar westelijk naar Nanga Boro bestaan moet.

Ik sprak bij mijn bezoek aan den Daloe Todo niet over tin en liet alleen informeeren van waar men de metalen armbanden heeft, die men hier draagt. Algemeen luidde het antwoord: „Van Reo, waar zij van rijksdaalders vervaardigd worden".

Later werd ik te Nanga Boro een tinnen armband machtig, en deze ziet er inderdaad geheel anders uit, dan die ik te Todo zag. Nergens ook heb ik een enkel voorwerp van tin, noch als huisraad, noch als versiersel, gezien en naar de Manggarais beweren, onderhouden zij ook geen gemeenschap met de Andoewas, omdat deze kwaadaardig en menscheneters zijn. Zij wagen zich derhalve niet over de Wai Moké.

Daar men tijd vroeg om te beraadslagen over mijn plan om toch te trachten oostwaarts te trekken, indien de regens mochten ophouden, namen wij omstreeks 3 uur afscheid van den Daloe, na hem uit naam van het Gouvernement van Nederlandsch Indië, eenige geschenken ter gezamenlijke waarde van ± *f* 50 te hebben vereerd, een attentie waarmede men zeer ingenomen was.

Het verdere deel van dezen regenachtigen dag, besteedde ik aan het vragen naar bijzonderheden omtrent de levenswijze, het volk en het onderhandelen over de ruiling van goederen tegen kippen, die wij maar moeilijk machtig werden.

[1 MEI 1890.]

In den loop van den morgen werd ons een jonge karbouw geoffreerd om te worden geslacht. Het beest is ± *f* 10 waard en moet beschouwd worden als contra-cadeau voor de gisteren uitgereikte geschenken. De Daloe liet mij ook verzoeken van den tocht van Todo over land naar Wai Moké af te zien. Hij acht het ondoenlijk.

Daar ik van meer en meer zijden verneem, dat in Todo zelf geen tin is, maar wel oostelijker, en daar de regens mij ook doen wanhopen aan het slagen van den tocht, en de heer Nolles, gezaghebber van den Sperwer, mij reeds eenige dagen te Nanga Ramo wacht, laat ik den Daloe antwoorden dat ik den tocht tot morgen in beraad houd en hem dan zelf bij mij verwacht. De Reosche mantris zijn mij alleen behulpzaam bij het vragen van inlichtingen omtrent land en volk; met den Daloe komen zij niet in gesprek, daar zij overtuigd zijn van hun gemis aan invloed.

Eene bijzonderheid, die mij reeds elders trof en zich hier ook voordoet, verdient vermelding. En zijn namelijk onder de Manggarais eenigen met min of meer gezwollen of opgezetten buik. Eerst hield ik 't voor een teeken van welvarendheid, maar nu blijkt dat het eene soort van ziekte is, waarvoor de Manggarais als oorzaak opgeven het te weinig gebruiken van zout en ook wel de qualiteit van het water, als ook de lage temperatuur. Ik kan er de ware reden niet van nagaan. Een feit moet wezen dat vreemdelingen, die er door aangetast worden, onherstelbaar zijn, zooals men uit voorbeelden bewijst. Een geneesmiddel ertegen is niet bekend.

Heden had ik gelegenheid eenige peilingen te nemen, hoewel het weder niet zeer helder was:

van Todo ligt de Golo Tampar — west
„ „ „ „ Potjo Reo — N. N. O.
„ „ „ „ Potjo Leo — N. O.
„ „ „ „ Tili — zuidoost.
„ „ „ „ Golo Pongkor — O. N. O.

Het aantal te Todo aanwezige, buiten de kampong onderhouden paarden bedraagt naar schatting 50; dat der karbouwen 100; geiten en varkens zijn er ongeveer 60.

Ik had reeds te Dégé een gerucht gehoord als zoude Daloe Todo voornemens zijn Daloe Potjo te beoorlogen, en daarom reeds aanstalten maken om de glarrangs en kampong-lieden op te roepen. Ik heb echter geen spoor van toebereidselen gezien of vernomen en hoorde hier, dat de zaak slechts een hangend geschil betrof en er geen plan bestond ten strijde te trekken. Daloe Todo is er ook de man niet voor, naar hij mij toeschijnt.

17. VERTREK VAN TODO NAAR NANGARAMO [2 MEI 1890.] OPONTHOUD TE WAI MAU.

Heden morgen om 7 uur liet de Daloe mij weten dat hij mij om 9 uur zou bezoeken. Om 10 uur, terwijl hij nog niet verschenen is, komen de boden, die ik naar Nanga Ramo gezonden had, terug, medebrengende een brief van den heer Nolles en een van den posthouder van Zuid-Flores, thans verblijfhoudende te Nanga Boro. De heer Nolles verzocht mij, zoo mogelijk heden te Nanga Ramo te komen om te embarkeeren, daar hij vreest, als de zuidoosten wind toeneemt, het op die slechte reede niet te kunnen houden, terwijl de reede Nanga Boro even slecht is als die van Nanga Ramo (volgens zijne informatiën); ook vreest hij zijn kolenvoorraad, die uitgeput begint te raken, eerst te Bima te zullen moeten gaan aanvullen. De posthouder Brugman verzocht mij de aanwezige brieven voor den Resident van Timor, vóór 7 Mei te willen zenden naar Nanga Boro (n. l. berichten over Manggarai en mijn verkregen inlichtingen omtrent tin). Daar nu de posthouder van Endeh of Zuid-Flores te Nanga Boro is, zoude hij allicht het land van daar kunnen bereizen, dat toch officieel onder zijn gezag is en waar hij tot 7 Mei moet vertoeven. Dit en het schrijven van den heer Nolles doen mij besluiten ten spoedigste

naar Nanga Ramo te gaan en van daar even naar Nanga Boro te stoomen om met den posthouder te overleggen.

Terwijl intusschen de Daloe Todo bij mij verschenen is en meldt dat de 10 koelies en twee paarden, die ik in elk geval voor heden besteld had, present zijn, worden onmiddellijk aanstalten voor het vertrek gemaakt, terwijl ik met Daloe Todo spreek. Ik herhaal mijn verzoek om de bevolking van Oost-Todo te doen waarschuwen, Europeesche ambtenaren vriendschappelijk te ontvangen en voort te helpen, en deel nog mede, dat hij zich te onthouden heeft van den uitvoer van slaven uit Todo over zee naar elders, als het zijn plan moeht wezen, daar de slavenprauwen zonder genade door de oorlogsschepen der marine zullen worden aangehouden en hij er niets dan last van zal ondervinden. Hij belooft mij te zullen doen wat ik hem vraag en na een kort afscheid vertrekken wij om half elf van Todo naar Nanga Ramo. De weg daalt eerst sterk tot aan een bergstroom in zuidoostelijke richting; onder weg heeft men het gezicht op de zee en het heuvelachtig landschap daarvoor. Om over elf uur begint het te regenen en bij den tweeden bergstroom, dien wij om 12 uur bereiken, is de invloed van den regen reeds merkbaar. De tocht wordt zoo spoedig mogelijk voortgezet, maar het steeds stijgende en dalend terrein en de stroomende regen, die den weg glibberig en onzichtbaar maakt, verhinderen dat wij vóór twee uur den derden bergstroom Wai Mau bereiken. Wij dalen de steile ± 100 M. hooge rots der Wai Mau af en staan tot onze teleurstelling voor een woest bandjerenden bergstroom, dien niemand waagt over te trekken. Gelukkig waren twee bedienden van ons vooruit gegaan en nog ter juistertijd aan den overkant gekomen, waar zij ons wachtten, zoodat wij hen kunnen toegillen terstond naar Nanga Ramo voort te maken en den heer Nolles van ons oponthoud te berichten.

Wij hebben slechts circa negen palen afgelegd en zijn er nog maar zes van Nanga Ramo. Maar daar de regen steeds bij stroomen blijft neervalen, beklimmen wij weder den rotsweg om boven eene schuilplaats te zoeken. Om drie uur komen

wij aan een lang tuinhuis met 7 vuren, waarin een 50 tal menschen tijdelijk verblijven en waar wij onzen intrek nemen. De regen hield heden echter aan en ook hedenavond, zoodat wij hier moesten overnachten. Het tuinhuis is 30 M. lang, 6 M. breed en 5 M hoog en niet zoo gesloten als de andere woningen. De zeven stookplaatsen zijn onder met djagong geheel gevulde kamertjes. De lange bale bale dient tot slaap- en loopplaats. 'Savonds werden wij verrast met gezang der Manggarais.

18. VERTREK VAN WAI MAU NAAR NANGA RAMO; AANKOMST ALDAAR; EMBARKEMENT A/B VAN DEN „SPERWER." [3 MEI 1890.]

Eerst heden nacht om drie uur hield het op met regenen, zoo vertrokken we om half zes naar Nanga Ramo. Om zes uur wordt de overtocht der Wai Mau, die nog wild bruist, met moeite, met behulp van touwen en lianen volbracht. Men ging tot aan de borst door het water en had groote zorg niet te worden medegesleept. De breedte van dezen bergstroom, die veel verval heeft, is ± 10 meter. Om half acht uur zijn allen en ook de goederen over en vervolgen wij onzen tocht, die verder niets belangrijks meer opleverde. De richting van den weg is zuidzuidoostelijk en voert over heuvelachtig zacht athellend terrein. De Nanga Ramo gaf geen bezwaar bij het overtrekken. Onmiddellijk na onze aankomst te Nanga Ramo (dat slechts eenige huizen van Boegineezen bij den wijden mond der zeer snel stroomende rivier telt), begeven wij ons aan boord bij een kalme zee, die alleen wat deining vertoont. Om tien uur wordt het anker geligt en stoomt de gezaghebber op mijn verzoek, naar Nanga Boro, waar wij om half twee arriveeren en den heer Brugman, posthouder van Endeh aantreffen. De reede Nanga Boro is *beter* dan die van Nanga Ramo, hetgeen overeenstemt met de informatiën, welke ik in Tjiba had ontvangen. Ik overhandig den posthouder mijn inmiddels voor

den Resident van Timor gereed gemaakten brief, behelzende de te Todo verkregen inlichtingen enz, en verneem van hem dat hij reeds met Daloe Sitta in het binnenland op goeden voet is; als monster geeft hij mij een ruw bewerkte tinnen armband, te Nanga Boro verkregen en naar zijne meening hier gebracht van Andoewa; want ook de posthouder heeft vernemen, dat slechts *oostelijk* van Todo en Nanga Boro, dat is in Andoewa, zich tinerts bevindt. Ik deel hem mijne bevinding omtrent de grensrivier Wai Moké mede en hij erkent, dat Daloe Sitta zich onder Todo acht te behooren en schatplichtig is aan Daloe Todo. De berichten stemmen dus overeen. Om zes uur 's avonds vangen wij den terugtocht naar Reo aan.

19. AANKOMST TE REO [4 MEI 1890].

Heden morgen om 8 uur passeerden wij het nauwste gedeelte van straat Molo en om half 7 's avonds liet de Sperwer het anker vallen ter reede Reo.

20. VERTREK VAN REO [5 MEI 1890].

Heden morgen om 10 uur embarkeerden de Djeneli Bolo met zijn gevolg en de achtergebleven goederen; een en ander veel vlugger dan indertijd het debarkement plaats had. Hij vertelde mij, dat men hem op de terugreis van Tjiba naar Reo niet voldoende met koelies heeft geholpen, zoodat eenige goederen, echter van weinig waarde, zijn achtergebleven en zulks ondanks de opgesmukte verklaring van aanhankelijkheid, die Daloe Tjiba zoude uitgesproken hebben. En te Reo was men hem heden bijna niet behulpzaam met de inscheping zijner bagage. Om half elf uur zetten wij de reis naar Bima voort en arriveerden daar op den 6den Mei des morgens om half acht uur.

GESCHIEDENIS

VAN HET

BONDGENOOTSCHAP MASENREMPOELOE OF MASENRE-BOELOE.

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

Het bondgenootschap *Masenrempoeloe* of *Masenre-Boeloe* bestaat uit 5 onafhankelijke vorstendommen n.l.

Maiwa, Enrekang, Doerie, Kassa en *Batoelappa.*

Vroeger behoorde het vorstendom *Letta* ook tot dezen bond.

In 1685 heeft het zich evenwel jegens den destijds zoo machtigen vorst van *Boni Malampee Gămmăna*, door het vermoorden van diens zendeling, zwaar vergrepen, en mitsdien werd het door dien vorst in vereeniging met *Wadjo, Soppeng* en *Sidenreng* met de wapens gestraft.

Letta werd toen niet alleen verwoest, maar ook van de lijst der op zich zelf staande rijken afgevoerd en als vasal onder het rechtstreeksch bestuur van *Sawietto* gebracht, terwijl de buit gemaakte menschen tot slaven verklaard, en onder de vier vorsten verdeeld werden.

Bij die gelegenheid is tevens door genoemde vorsten bepaald, dat *Maiwa*, dat een vasal van *Sidenreng* was, tot een vorstendom verheven en in de plaats van het vernederde *Letta* bij het bondgenootschap *Masenrempoeloe* gevoegd zoude worden, terwijl de aan *Soppeng* ondergeschikte landen *Biloka, Tjerowalie, Awaniijo* en *Wattae* als vasallen bij *Sidenreng* werden ingelijfd.

Omtrent de oudste geschiedenis van *Masenrempoeloe* is niets met zekerheid bekend.

Meer dan waarschijnlijk hebben zij met de *Toradja* landen vroeger één geheel uitgemaakt en zijn zij mede door *Loehoe* overheerscht geworden, totdat zij door hun verbond en het tanen der Loewoesche grootheid gelegenheid hebben gekregen, zich tot zelfstandige rijken en een bondgenootschap te verheffen.

In 1674 is *Letta* en in 1686 zijn de overige staten van dien bond door de sluwheid van *Aroe Palakka* onder Bonische suprematie geraakt, welke toestand onder het bestuur van zijn opvolger *La Pataoe* bestendigd bleef.

Later zouden de *Masenrempoeloe* landen weder onder de oude Loewoesche suprematie zijn teruggekeerd, waarschijnlijk reeds onder de regeering van *La Pataoe's* dochter *Batari Todja* (1724-1749), die reeds in 1715 het bestuur van *Loehoe* in handen had.

Den 26^{en} Augustus 1669 kwam de vorst van *Letta* vrijwillig te *Makassar* op, om met de Oost-Indische Compagnie vriendschapsbetrekkingen aan te knoopen, en hij werd toen in het Celebesche bondgenootschap opgenomen.

Ook de vorst van *Enrekang*, die den 27^{en} April 1671 met hetzelfde doel opkwam, deelde in dat voorrecht.

Na dit tijdstip is noch door de Oost-Indische Compagnie, noch door het Nederlandsch Indisch Gouvernement met één der staten van *Masenrempoeloe* eenige overeenkomst gesloten, of eenige betrekking aangeknoopt.

In 1824 zijn echter van de vijf vorsten gezanten bij den Gouverneur-Generaal van der Capellen te *Makassar* verschenen, om tot het vernieuwd Bongaaisch-contrakt toe te treden, doch zij werden afgewezen, dewijl men de vorsten zelve had verlangd.

Bij resolutie van den 26^{en} December 1825 N° 7 is de Gouverneur van *Makassar* gemachtigd, om hen in dat vernieuwd kontrakt op te nemen, welke machtiging echter tot dusverre niet tot uitvoering is gekomen.

In 1866 werd *Doerie* door den vorst van *Sidenreng La Pangorisang* ten onder gebracht.

Toen hij zich kort daarop (in November van hetzelfde jaar) naar *Makassar* begaf, deed hij bij een particulier bezoek, dat hij bij wijlen den Gouverneur Bakkers aflegde, het verzoek dat dit overwonnen land voortaan mocht gerekend worden een deel van *Sidenreng* uit te maken.

Overeenkomstig dit verzoek werd bij missive dd° 13 December 1866 N° 621 een voorstel aan de Regeering gedaan, waartegen echter bij de Kabinets-missive van den 13^{en} Juli 1867 N° 108 bedenkingen worden ingebracht, tengevolge waarvan het dezerzijds verkieselijk werd geacht, de zaak te laten rusten, hetgeen dan ook geschied is, daar de vorst van *Sidenreng* niet nader op zijn verzoek is teruggekomen.

De vorsten van *Masenrempoeloe*, die nauwe bloedverwanten van den vorst van *Sidenreng* zijn, erkennen zijne suprematie, aan welke omstandigheid wij het voornamelijk te danken hebben, dat vier hunner tot het sluiten van een contrakt zijn overgegaan.

Met *Enrekang* heeft zulks echter nog niet plaats gevonden, omdat de vorstin lijdende is aan zinsverbijstering en daar regeeringloosheid heerscht.

Door den invloed van den Gouvernementsgezinden vorst van *Sidenreng* is het evenwel niet onwaarschijnlijk, dat ook met dat rijk binnen kort eene overeenkomst zal kunnen worden gesloten.

NOTA

VAN

TOELICHTING OP HET CONTRAKT GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

MAIWA (MASENREMPOELOE)

op den 8ste September 1890,

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. *Maiwa* wordt begrensd ten Noorden door *Enrekang* en *Doerie:*
ten Oosten door *Sidenreng;*
ten Zuiden door *Rappăng* en *Sidenreng* en
ten Westen door *Sawietto.*

Grootte. De oppervlakte van dit landschap kan niet met juistheid worden opgegeven. Naar schatting is het ongeveer 150 □ palen groot.

Landschappen. Het bestaat uit de navolgende kampongs:
Maroangieng (hoofdplaats).
Tapong, Kadăppe, Kaloeppang, Boengga, Labanie, Malino of *Garassie, Tanete, Woeroe, Kalosie, Boeloe, Marassieng, Pasang, Matakalie, Liemboewang, Baraka* of *Angge Saloe, Alla, Sitto, Salla, Tallang, Laboekoe, Batarang, Dapa, Loera, Paradja, Kalempang, Labatoe, Bollie, Padakkoe, Atirongdjongal, Abolo-*

răng, Lakampisa, Loka, Maladang, Roa, Ampoeno, Sattoe, Tjampar, Kanie, Pakodie, Salokaradja, Teppoe, Ipiee, Tempe-Tempe, Ammassangăng, Anjoewara, Sabang, Tjakke, Dappe, Walloe.

Tot dit landschap behooren ook de vasalstaten (lilie). *Bariengang* en *Boengieng.*

De gesteldheid van den bodem is over het algemeen zeer gunstig voor den aanplant van koffie, rijst, djagong en andere gewassen.

Bergen. *Maiwa* is heuvel- en bergachtig.

De voornaamste bergtoppen zijn:

Batoemillae, Pasang, Malino, Loka, Tapong, Maiwa, Toentjoeng, Matakalie, Labanie, Baringăng, Laboekoe, Tanete, Kalompang, Tjămpa, Paradja, Tjoetjoe, Kabere.

De gemiddelde hoogte dezer toppen is tusschen de 3000—7000 rijnlandsche voeten.

Vuurspuwende bergen worden er niet aangetroffen.

Rivieren. De voornaamste rivieren zijn die van:

Maiwa, Boelo, Pallie, Batoelappa, Lăngoe, Boengpitoee, Kabere en *Kalido,*

die allen uit de bovenvermelde bergen ontspringen, het landschap in alle richtingen doorsnijden en hun water voor het grootste gedeelte in het meer van *Sidenreng* ontlasten.

In den oostmoesson zijn deze rivieren door den lagen waterstand niet bevaarbaar, terwijl zij in den westmoesson buiten hare oevers treden en door den sterken stroom gevaarlijk zijn.

Weersgesteldheid. Over het algemeen is de weersgesteldheid voor landbouw gunstig te noemen, want zelfs in den oostmoesson valt er bijna wekelijks wat regen.

De nachten zijn koud en over dag heerscht er eene zachte koelte.

Van Mei tot November heerscht gewoonlijk het drooge jaargetijde, terwijl in de maanden December, Januari en Februari de meeste regens vallen.

Landbouw. Niettegenstaande *Maiwa* rijk is aan bouwgronden, wordt van landbouw toch niet bijzonder veel werk gemaakt.

Bijna alle streken zijn geschikt voor de koffiekultuur en toch wordt slechts in het Noord-Oostelijk gedeelte n. l. in *Boengieng* en *Bariengang* aan die kultuur iets gedaan.

In weerwil van de weinige zorg, die aan de koffietuinen besteed wordt, bedraagt de gemiddelde productie bij gunstigen oogst 's jaars ± 5000 pikols.

Aan de verbouwing van padi wordt evenmin door de bevolking veel zorg besteed, waardoor jaarlijks geregeld invoer van rijst van *Sidenreng* en *Rappang* noodig is.

Alleen aan den aanplant van aard- en peulvruchten wordt meer moeite en zorg besteed.

Rijst wordt dan ook alleen door de voornamen als gewoon voedingsmiddel gebezigd, terwijl het hoofdvoedsel der minderen uit djagoung, aard- en peulvruchten bestaat.

In elke kampong heeft men eene kleine aanplant van klapper-, kamiri-, areng-, en pinang-boomen; uitvoer der vruchten heeft echter niet plaats.

Tabak wordt nagenoeg overal op kleine schaal voor eigen gebruik aangeplant.

Maiwa is rijk aan water, doch van deze milde gave der natuur wordt door den landbouwer weinig gebruik gemaakt.

Bepaalde waterleidingen worden er niet aangetroffen; hier en daar worden de rivieren afgedamd tot besproeiing van padivelden en tuinen, doch toezicht op en onderhoud van die dammen is iets ongewoons.

Het volk verkeert voor het meerendeel in een staat van armoede, maar het zoekt ook het middel niet, om zich uit dien staat op te beuren, en van het land die voordeelen te genieten, welke de grond in zoo ruime mate aanbiedt.

Veeteelt. De vorst van *Maiwa* heeft te *Pabotongăng* eene stoeterij van ± 100 verwilderde karbouwen.

Voorts vindt men hier en daar eenige kudden karbouwen

van de voornamen, doch deze worden speciaal voor den landbouw gebezigd.

Paarden zijn er schaars; zij zijn van gewoon ras en meer geschikt voor vracht- dan wel voor rijdieren.

Rundvee wordt er in het geheel niet aangetroffen; schapen en geiten slechts hier en daar.

Pluimgedierte is er schaars; kippen worden uit *Sidenreng* en *Rappang* ingevoerd.

Visscherij. Deze bestaat in *Maiwa* niet; de bevolking wordt van visch, hetzij gedroogd of gezouten, van uit *Sidenreng* en *Wadjo* voorzien.

Nijverheid. Het eenige nijverheidsbedrijf, 't welk men kan zeggen, dat in *Maiwa* wordt uitgeoefend, is het weven (door de vrouwen) van grove witte en zwarte sarongs, die zeer doorschijnend zijn, gemiddeld ƒ 2 per stuk kosten en naar *Dorie* worden uitgevoerd.

Door de bewoners van *Woeroe*, *Kalosie* en *Tempe-Tempe* worden veel parangs, patjols en andere inlandsche landbouwgereedschappen vervaardigd en naar *Doerie* uitgevoerd.

Verder worden uit lontarbladeren matten gemaakt.

Ook worden in de kampongs *Ampoeno*, *Bollie* en *Kalempang* uit het nangkahout katjapings (een soort inlandsche viool) vervaardigd en naar *Sidenreng* en *Wadjo* uitgevoerd.

Uit de areng wordt saguweer geklopt en bruine suiker gekookt, die veel op de passers wordt verhandeld en uitgevoerd.

Bosschen en boschproducten. Het geheele gebied van *Maiwa* is als het ware overdekt met bosschen, die rijk zijn aan rottan, damar van inferieure soort, goed timmerhout zooals djati, bajang, katondeng en nani.

Verder leveren de bosschen veel bamboedoeri op.

Het volk, dat bij den dag leeft, profiteert evenmin van die bron tot welvaart.

Handel en handelsplaatsen. De verkoop aan derden van koffie, waarvan bij gunstigen oogst de productie op ± 5000 pikols 's jaars wordt begroot, is een monopolie van den vorst, die ze tegen ƒ 25 á ƒ 30 van de planters opkoopt en in den regel voor het dubbele bedrag aan de opkoopers van buiten van de hand zet.

Door de bevolking zelve wordt slechts handel in het klein gedreven, welke feitelijk niets anders dan ruilhandel is.

De uitvoer bestaat hoofdzakelijk uit koffie, wat bruine suiker, djagong, inlandsche landbouwgereedschappen en katjaping.

De invoer uit lijnwaden, katoenen garens, opium, zout, gambir, koper- ijzer- en aardewerken, kramerijen, rijst, gedroogde en gezouten visch, kippen enz., al welke artikelen door handelaren (pabaloes) met pikol-paarden van *Sidenreng*, *Rappang* en *Wadjo* op de verschillende passers te koop worden aangebracht.

Passers worden om de vijf dagen gehouden te *Maroangieng*, *Garassie* of *Malino*, *Boenga*, *Naloe* en *Paladang*.

Als koperen pasmunt bezigt men de haantjesduiten (doi manoe of nipi), die van 960 tot 1080 stuks in één rijksdaalder gaan.

Van onze muntsoorten zijn gewild de rijksdaalder, gulden, $^1/_2$ en $^1/_4$ guldenstukken.

Dubbeltjes en centen zijn niet gangbaar

De belasting, geheven op de van buitenslands ter markt gebrachte handelsgoederen, wordt berekend naar het aantal paarden of karbouwen, waarmede die goederen vervoerd zijn, en bedraagt voor elk dier ƒ $^1/_4$, en voor goederen door menschen gedragen twaalf duiten.

Verder wordt door dengene, die gebruik maakt van de door den vorst op de passer te *Maroangieng* geplaatste loodsen voor iedere zitplaats ƒ $^1/_2$ betaald.

Het recht tot verkoop van opium en zout is een monopolie van den vorst.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking behoort tot den Boegineeschen stam en is nauw verwant aan de bergbewoners van *Sidenreng*. Zij is stevig gebouwd, heeft echter geen innemend voorkomen, is wantrouwend, lui en dietachtig van aard.

Het aantal zielen kan niet met juistheid worden opgegeven. Volgens opgave van de hoofden zijn in het gebied van *Maiwa* ± 2500 huizen aanwezig; neemt men aan, dat ieder huis door acht personen wordt bewoond, dan kan de bevolking op ± 20000 zielen begroot worden.

Volgens opgave van den vorst bevinden zich in de Gouvernementslanden ± 8000 Mainareezen.

Wel komen zij van tijd tot tijd hunne achtergebleven familiebetrekkingen ontmoeten, doch slechts voor korten tijd en gaan dan weer weg.

Deze menschen hebben hun land verlaten tengevolge van de afpersingen en knevelarijen van de vele anakaroengs.

Klassen. Het volk is verdeeld in drie klassen, n. l. adel, middelstand en slaven en pandelingen.

Tot den adelstand behooren de vorst en al de leden van zijn gezin, de leden van den hadat, de voorname en mindere prinsen, en de voornaamste hoofden van het land; tot den middelstand de mindere hoofden, de priesters en de vrijen; en tot den slavenstand allen, die niet vrij zijn.

Evenals in de andere Boegineesche landen is in *Maiwa* het aantal slaven nog al belangrijk; de hoofdplaats *Mawoangieng* wordt bijna uitsluitend door slaven en pandelingen van den vorst bewoond.

Deze menschen zijn in dien toestand geraakt door geboorte, schulden, begane misdrijven of overtredingen en roof.

Kinderen, uit slavinnen geboren, ook al hebben zij een vrijen man tot vader, zijn slaven. Zij, die van ouder tot ouder slaaf waren, worden poesaka of erfslaven genoemd.

Schuldenaars, wier schuld te groot of te lang onbetaald blijft, worden door den rijksraad als slaaf aan den schuldeischer toegewezen.

Ook de door schulden in pandelingschap vervallen personen worden tot slaven gemaakt, wanneer zij zich om hun schuld of om hunne verplichtingen tegenover den schuldenaar niet bekommeren of andere schulden er bij maken. Slaven door een vonnis zijn degenen, die wegens eenig misdrijf veroordeeld, de hun opgelegde boete niet kunnen voldoen.

Zware misdrijven, zooals moord, bloedschande, zwaar vergrijp tegen de adat enz. worden met den dood gestraft.

De doodstraf wordt echter meermalen vervangen door totslaafverklaring.

Verder heeft men slaven, die door roof verkregen zijn.

Ook pandelingen vindt men in Maiwa, doch hun aantal is gering. Hun toestand is gelijk aan die der slaven, en hunne diensten en verplichtigen jegens den debiteur zijn dezelfde.

Het pandelingschap is eigenlijk een vermomde slavernij. Hoe lang zij ook hunne crediteuren dienen, hun schuld wordt daardoor niet minder, zelfs na den dood gaat de schuld over op nabestaanden en erfgenamen.

Titels. De in *Maiwa* gebruikelijke titels zijn:

voor den vorst aroeng,

voor de leden van den hadat soelewatang, pabitjara, tarata en matowa;

voor de mindere hoofden anronggoeroe, djannang en soero;

voor de priesters kalie, imang, katte, bidala en goeroe.

De kroonprins voert den titel van aroeng malolo.

Ieder prins of prinses wordt aangesproken met „pätta" of andie.

De prinsen voeren voor hun eigen naam het woordje „La" en de prinsessen het woordje „We", strekkende tot aanduiding van mannelijke of vrouwelijke eigennamen.

De volbloed prins of prinses is een „aroeng-matasä", zui-

vere, rijpe prins of prinses, en behoort hij of zij tot de kroon pretendenten, dan is hij of zij tevens een anapatola.

De kinderen van den vorst of van den anderen adel, verkregen bij vrouwen, die wel niet van zuiver, vorstelijk bloed, maar toch van vorsten afstammen, heeten radjin-matasa.

Radjin-labbi zijn de kinderen verwekt bij prinsessen van gemengd bloed.

Ana-sipoewe zijn de kinderen verwekt bij vrouwen van geringen stand. Deze krijgen geen titel meer, die hunne vorstelijke afkomst te kennen geeft, en worden slechts ana-aroenpanoewa genoemd.

Kinderen verwekt bij slavinnen heeten anatjera.

De edelen, die niet van vorstelijke afkomst zijn, maar wier voorouders zich van vermenging met den lageren stand hebben vrijgehouden, hebben het recht zich op zekeren leeftijd te noemen poewang of aroeng.

Daengs zijn de gegoeden.

Maradeka's zijn de vrijgeborenen.

De aanvoerders van troepen voeren den titel van manjoro, kapitan, poenggawa of anregoeroe.

Huizen. Evenals in de andere Boegineesche landen zijn ook in *Maiwa* de huizen op palen gebouwd. Behalve op de hoofdplaats *Maroangieng*, waar meer zorg daaraan besteed wordt, zien zij er over het algemeen erg onoogelijk en verwaarloosd uit, niettegenstaande het land ruim voorzien is van goed timmerhout.

Hunne inrichting, verdeeling en bouworde, behoudens het verschil in grootte, zijn dezelfde als die der woningen van de andere bewoners van *Zuid-Celebes*.

Zij zijn van hout of bamboe, klapper- en talalatten vervaardigd en met nipa of alang-alang bedekt.

De woningen der prinsen en aanzienlijken zijn wat grooter en soms van hout met planken omwanding.

Het vorstelijk huis heet de bola-sadae, zijnde twee door middel van een houten brug aan elkaar verbonden huizen.

Het is geheel van hout vervaardigd en voorzien van snijwerk.

Kleeding. Het volk is zeer eenvoudig, ja zelfs armoedig gekleed.

De gewone man draagt in het dagelijksch leven niets dan zijn hoofddoek, een grove sarong en een korte broek.

De vrouwen dragen broeken van den zelfden vorm als de mannen, maar iets korter.

Hierover wordt een lange sarong van wit katoen gedragen.

De wapens der Maiwareezen zijn lansen, krissen of klewangs. Gegoeden dragen de kris met een breeden dikken band om het lijf; de minderen hebben gewoonlijk slechts een parang of klewang bij zich en de onafscheidelijke pao-pao.

Taal. De taal, die in *Maiwa* gesproken wordt, is de Boegineesche, doch zij is hard en verschilt in dialect zeer veel met de wellnidende en zachte Boegineesche taal van *Boni*.

Omtrent litteratuur valt hier niets te vermelden; zelfs de hoofden, prinsen en andere voornamen kunnen neit lezen of schrijven.

III. REGEERING.

Het bestuur in *Maiwa* bestaat uit één vorst met den titel van Aroeng, bijgestaan door een hadat, te weten:

een soelewatang,
een pabitjara,
vier matowa's en
vier tarata's.

De vorst moet zijn een aroe-matasă (van zuiver vorstelijk bloed) en afstammen van het Sidenrengsch vorstenhuis. Hij wordt door den rijksraad en tegenwoordig in overeenstemming met den vorst van *Sidenreng* gekozen.

De waardigheid van vorst is erfelijk, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie.

De regeeringsvorm is van autocratischen aard. De leden van den hadat zijn slechts figuranten.

De Aroeng-malolo, die den vorst bij ziekte of ontstentenis vertegenwoordigt, bemoeit zich alleen met zaken, wanneer hem zulks opgedragen wordt, en onthoudt zich van alle inmenging in den rijksraad.

Nog heeft de vorst onder zich de hoofden van de lilies (vasallen) te weten:

Aroe Boengieng en

Aroe Baringăng,

met hunne respectieve hadat en kampongshoofden.

De Aroeng-malolo en de leden van den hadat worden met goedkeuring van den rijksraad door den vorst aangesteld en ontslagen.

De betrekking van Aroeng-malolo is thans vacant, daar de tegenwoordige vorst geen echte kinderen heeft.

De Aroe's van de vasallen worden door hunne respectieve hadats en onderhoofden onder nadere goedkeuring van den vorst aangesteld en ontslagen.

De kampongshoofden worden door het volk van de kampongs, waarover hun het gezag is toevertrouwd, gekozen en door de hadat aangesteld en ontslagen.

Deze mindere hoofden mogen echter in geenen deele op eigen gezag handelen.

Verder is aan het hoofdbestuur een zeker aantal soero's of zendelingen toegevoegd, die belast worden met het overbrengen van brieven, bevelen en boodschappen.

Geestelijkheid. Aan het hoofd van de geestelijkheid staat een kali, te *Maroangieng* gevestigd; hij heeft onder zich een zeker aantal imans, katibs en dodja's.

De werkkring van den kali bepaalt zich uitsluitend tot het sluiten en ontbinden van huwelijken.

Verder moet hij er voor zorgen, dat alle godshuizen door het geheele land in een bruikbaren staat verkeeren, en de voorschriften van den Islam getrouw worden nagekomen.

Zaken van boedelscheiding en nalatenschappen behooren tot de competentie van den vorst.

De godsdienst, die in *Maiwa* beleden wordt, is de Mohammedaansche. Het Islamisme is in het begin der 17e eeuw ingevoerd; de bevolking is over het algemeen niet fanatiek, en heeft het heidensch bijgeloof nog niet geheel afgelegd.

Rechtspleging. Deze berust in handen van den vorst en den hadat.

Alle crimineele en civiele zaken van eenig belang tusschen prinsen en gegoeden behooren tot de competentie van den Tarata, die ze onderzoekt en vervolgens ter kennis brengt van den Soelewatang en in overleg met dezen afdoet.

Zaken tusschen den geringen man, pandelingen of slaven worden ter kennis gebracht van den Matowa, die ze in overleg met den Pabitjara onderzoekt en afdoet.

Van de afdoening wordt kennis gegeven aan den vorst, die de vonnissen in het hoogste ressort bekrachtigt.

De meeste straffen bestaan in boeten, verbeurdverklaring van have en goed en veroordeeling tot slavernij.

Alleen bloedschande en overspel worden met den dood gestraft en wel door middel van verdrinken.

Inkomsten. De inkomsten van den vorst bestaan hoofdzakelijk in de opbrengst zijner ornamentsvelden en tuinen, die door de bevolking zonder eenige belooning moeten bewerkt en beplant worden;

het monopolie van den verkoop van koffie, zout en opium; de verhuur van zitplaatsen op de passer te *Maroangieng*, de sässoeng pasa of pasar-rechten en de rechten, geheven bij de verschillende dobbelspelen.

Verder trekt hij procenten van de afdoening van zaken en van het opleggen van boeten.

De hoofden worden niet bezoldigd, doch ieder hunner heeft een zeker aantal zoogenaamde ambtspadivelden en tuinen, die door hunne onderhoorigen kosteloos bewerkt en beplant worden.

Verder wordt hun een klein gedeelte van de opgelegde

boeten en van de procenten der afdoening van zaken toegekend.

Na den afloop van den rijst- en djagongoogst brengt ieder landbouwer bij zijn hoofd bij wijze van hommage een paar bossen padi of djagong

Enkele hoofden heffen eene geringe belasting voor de vergunning tot het kappen van hout en bamboe in hun gebied, terwijl weder anderen, onder wier ressort passers gehouden worden, voor hune dagelijksche behoeften wat sirih, tabak, pinang, etc in natura heffen.

De meeste hoofden zijn dan ook arm.

NOTA

VAN

TOELICHTING OP HET CONTRACT, GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

DOERIE (MASENREMPOELOE)

op den 30ᵉⁿ September 1890,

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. Het landschap Doerie grenst ten noorden aan Toradja; ten oosten aan Maïwa; ten zuiden aan Enrekang en ten westen aan Letta.

Grootte. De oppervlakte van dit landschap kan niet met zekerheid worden opgegeven. Naar schatting heeft het eene uitgestrektheid van ± 200 □ palen.

Landschappen. Doerie wordt verdeeld in drie voorname landschappen of districten, te weten: Maloewa of Anggeradja, Tobanga en Bontobatoe, waarvan eerstgenoemde het oudste en voornaamste is.

Het district Maloewa of Anggeradja bestaat uit de volgende negorijen: Doerie, Sosso, Kotoe, Pondjieng, Loera, Ratja, Bontorada, Balabatoe, Boenoe, Lebo, Bale, Boewanggae, Batoepapang, Malimongang, Pasarang, Samboewa, Dattee Malando, Toenabang, Tjakke, Tampong, Mampoe, Bon-

todenge, Tondo, Lembang, Posie, Boentoeboenoe, Leangbawie, Boendewata, Pangaloenang, Danga, Mararieng, Ledan, Pabaranie, Lokoh, Boerontong, Boentoelanba, Kangare, Boentoepampan, Samonggeeng, Doeöekoe, Boentoedea, Batoe en de lilie's of vasalstaten: Mangkoegoe, Talloetondong en Bantie.

2e Het district Tobanga bestaat uit de ondervolgende negorijen: Palaroe, Tjetje, Mandala, Tondokh, Maririe, Boentoelo-e, Barean, Ladenen, Kaoe, Garoetoek, Tjakkeboetoe, Sambeko, Toemongo, Lempang, Mataällo, Tarangenge, Taoeloe, Alla, Bolang, Kalosie, Kaladja, Tjolok, Tjemba, Barebatoe, Tondong, Oewasee, Liendowatoe, Ketjok en de lilie of vasalstaat Baroko.

3e Het district Boentoebatoe bevat de navolgende negorijen: Boentoebatoe, Bongieng, Talloetondong, Noesa, Poodie, Pabetengäng, Pongkoh, Pararrak, Koddah, Kallong, Dapo, Roembia, Kanawe, Madatah, Mabiah, Saboran, Kaöoe, Tabakah, Boentoebaie, Boentoekikie, Kasoeie, Bontongän, Pandangbatoe, Lahabakh, Mammaällo, Boerandang, Dante, Pangembongan, Boemboeng, Tampoeng, Balatedong, Dantesissiek, Saäpoe, Loopie, Napo, Parondo, Kalise, Kalengboeah, Kamirie, Tananan, Boentoeämpan, Tanaboelan, Goera, Balombong, Raätjak, Boewalie, Boentoesapan, Matarieng, Laadeh, Tantiedooh, Kadoasiek, Gandeeng, Pamboeloeran, Patjiro, Meawa, Boentoebaine, Peawan, Matangoon, Bambolieng, Keendeenan, Tongkonan, Awoh, Boentoetonggo, Popallie, Salonggee, Laäsok, Loökko, Babakaloh, Koro, Soembang, Tabang, Kanan, Boentoeririe, Pontjok, Bangakamban, Pendoketan, Baraka en de lilie of vasalstaat Pelappo.

Deze drie landschappen werden vroeger bestuurd door afzonderlijke Aroes, onder den titel van Tälloe Batoepapang; doch sedert het overlijden, nu ± 4 jaar geleden, van de laatste bestuurders van Tobanga en Bontobatoe, zijn nog geene vervangers aangesteld en berust het bestuur dier twee landschappen in handen van de betrokken hadats.

Rivieren. De voornaamste rivieren zijn: Sadang Maloewa

(beteekent de groote rivier Maloewa), Sadang Bontobatoe, Salo-Walida (beteekent de kleine rivier Walida), Salo Boenoe, Salo Pondjieng, Salo Sosso, Salo Pasarăng en Salo Kanan.

De Sadang (groote rivier) ontspringt in het Toradja gebergte in het midden van centraal Celebes en draagt bij de plaats Tabang den naam van Sadang Tabang, bij Maloewa Sadang Maloewa; enz. Zij loopt in zuidwestelijke richting langs Enrekang, Kassa, Batoelappa en stort haar water gedeeltelijk bij Djamboer en gedeeltelijk bij Boenglèng in straat Makassar uit. Salo Walida, Boenoe, Pondjieng en de andere zijn takken van de Sadang.

Al deze rivieren zijn in den westmoesson zeer gevaarlijk, daar zij bij den minsten regen, buiten hare oevers treden, het omliggende land onder water zetten en de communicatie daardoor dagen achtereen stremmen.

Bergen. Het geheele landschap Doerie is zeer bergachtig. Vlakten van eenige uitgestrektheid zijn er niet.

De voornaamste bergtoppen zijn: Bampapoewang, Bantie, Langoelah, Kolai. Poontana, Leengkong, Doelang, Boentoekodja, Liembong, Loemadja, Tampong, Lieta, Boentoekanang, Bambawo, Goerierang, Balabatoe, Toemongo, Tobanga, Samboewa, Lakawang, Danga, Mataällo, Galonggong, Mawak, Tondok, Beladjeng, Galeto en Baraka, waarvan de twee eerstgenoemde de voornaamste zijn en naar schatting eene hoogte hebben van ± 8000 Rijnlandsche voeten.

De hoogten der andere bergtoppen variëeren van ± 1500 tot 5000 Rijnlandsche voeten. Voor zoover bekend, zijn in Doerie geen vuurspuwende bergen.

Het is niet twijfelachtig, of de talrijke bergen van Doerie houden delfstoffen in hun schoot verborgen. Zoo wordt te Mankoegoe koper en goud [1]) en in Baroko olie (wellicht petroleum), ook verschillende soorten steenen gevonden.

[1]) Tijdens de Bonische overheersching moest Doerie jaarlijks aan den vorst van Bonie, bij wijze van hommage, opbrengen stofgoud ter zwaarte van 53 rijksdaalders.

Een geologisch onderzoek is in het belang van land en volk zeer gewenscht.

Weersgesteldheid. In den regel vallen in de westmoesson weken achtereen onophoudelijk zware regens, vergezeld van hevige winden en zware donderslagen.

De westmoesson treedt gewoonlijk ultimo November in en eindigt tegen ultimo Mei. In 1890 evenwel bleef die tot September aanhouden, tengevolge waarvan men in het hartje van den oostmoesson nog bandjirs in de rivieren had. De nachten zijn vrij koud, terwijl de temperatuur des daags zelden een vrij hoogen warmtegraad bereikt.

De gezondheidstoestand laat over het algemeen niets te wenschen over. Epidemiën zijn hier onbekend.

Opmerkelijk is het evenwel, dat men hier veel personen, vooral vrouwen, met kropgezwellen aantreft, een ziekte, die volgens de bevolking erfelijk is.

Verder zijn huidziekten onder de bevolking algemeen.

Landbouw. Koffie wordt het meest in het gebied van Tobanga en Boentoebatoe gecultiveerd, waar de productie bij een gunstigen oogst op ± 10.000 pikols 's jaars wordt geschat en gemiddeld tegen ƒ 30 per pikol ter plaatse aan de van elders komende opkoopers wordt verkocht.

Het is echter te bejammeren, dat ook hier de zorg voor het jeugdige plantsoen, het plukken en bereiden der vruchten zeer veel te wenschen overlaat. Djagong, 't voornaamste voedingsmiddel der bevolking, zoomede olie, laboe en verschillende katjangsoorten worden overal geplant.

De padi, die men hier cultiveert, wordt voor het meerendeel in tuinen geplant. Zij is van goede kwaliteit; de productie is echter niet voldoende om in de behoeften te voorzien, zoodat van Sidenreng, Sawitto en Rappang steeds rijst wordt ingevoerd.

Tabak wordt aan de oevers der rivieren en aan de hellingen der bergen of ook in de ravijnen, waar zij gemakkelijk

te besproeien is, veel verbouwd. Onder de vruchtboomen verdienen melding: klapper, doerian, nangka, mangga en pisangboomen en onder de verschillende palmsoorten sago, areng, tala, pinang en koewal.

Veeteelt. Overal worden karbouwen aangetroffen; er wordt door de bevolking aan de voortteling veel zorg besteed. Deze dieren worden gebezigd tot het bewerken der velden en tuinen, het dragen van zware lasten en om bij teestelijke gelegenheden, die nog al veel voorkomen, geslacht te worden. Van de melk bereidt zij eene soort koek, dangke genoemd, die op de passer wordt verkocht.

Ook geiten worden door haar veel gefokt.

Het aantal paarden is gering; alleen de vorstelijke personen houden er paarden op na voor de jacht.

Te Tjakke vindt men eene kleine stoeterij van ± 60 paarden van Aroe Mangkoegoe.

Het pluimgedierte bestaat alleen uit kippen, die bij elken passerdag van Sidenreng en Rappang bij honderden worden ingevoerd.

Visscherij. Visscherij bestaat niet. De bevolking wordt van uit Sidenreng, Sawitto en Wadjo voorzien van gedroogde en gezouten visch.

Nijverheid. Deze bepaalt zich hoofdzakelijk tot het smeden van klewangs, lansen, parangs en inlandsche landbouwgereedschappen, het vlechten van legmatjes, manden en hoeden van rotting en stroo; het kloppen uit den arengboom van saguweer, de gelietkoosde volksdrank, en 't koken van bruine suiker; het vervaardigen uit boomschors van zakken, die de vrouwen tot berging van hetgeen zij naar en van de passers brengen, over haar hoofd dragen.

Gedurende de oostmoesson wordt door de bewoners van Mangkoegoe in de rivieren wat stofgoud verzameld.

Al deze takken van nijverheid worden echter niet in die

mate beoefend, dat zij groote welvaart onder de bevolking verspreiden.

Zij dienen slechts om in de allereerste behoeften te voorzien. De bevolking toch is te vadsig om zich te overwerken of om meer te doen dan noodig is voor haar dagelijksch onderhoud.

Bosschen en boschproducten. Het zuidelijk gedeelte van Doerie is rotsachtig en dun begroeid; daarentegen bestaat de bodem aan de noord-, oost-, en westzijde uit klei- en boschgrond.

De bosschen leveren goed timmerhout op, zooals: bajang, djati, nani en tjempaga; ook rotan, damar en bamboe.

Handel en handelsplaatsen. Handel wordt door de eigenlijke bevolking zelve niet gedreven; hij is nagenoeg geheel in handen van de van Sidenreng en Rappang komende Boegineesche handelaren, die gewoonlijk na afloop van iederen koffieoogst met de behaalde winsten naar hun land terugkeeren.

De voornaamste artikelen van invoer zijn: lijnwaden, kramerijen, zout, opium, rijst, gambier, gedroogde en gezouten visch.

Ook wordt uit Sidenreng veel ingevoerd het daar geweven witte kleed (widang), de geliefkoosde dracht der Doerische vrouwen.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: koffie en bruine suiker.

Handel in menschen vindt er nog steeds plaats.

De ongelukkigen worden zelfs op de passers, aan een ketting gebonden, rond geleid en voor *f* 50 tot 100 te koop aangeboden. De koopers komen van de staten Adjatapparang en Wadjo, die de ongelukkigen in hun land met winst weder verkoopen en uitvoeren. [1])

---

[1]) In het nieuwe contract (art. 14) verbindt de bestuurder zich om menschenroof, slavenhandel en in- en uitvoer van slaven krachtdadig tegen te gaan.

Passers worden om den anderen dag gehouden te Mandala, Maloewa, Sosso, Palaroe, Baroko, Roembia, Mampoe en Maliwa.

Van de opium wordt *f* 2½ per bol en van alle andere ingevoerde artikelen 5 % aan rechten betaald.

Van de koffie wordt *f* 2½ per picol en van uitgevoerde menschen *f* 5 per hoofd uitvoerrecht geheven.

Als koperen pasmunt bezigt men de haantjesduiten (doimanoe); onze rijksdaalders en guldenstukken, zoomede oude dubbeltjes zijn het meest gewild.

Koperen centstukken zijn niet gangbaar.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking van Doerie behoort tot de ruwste en onbeschaafdste der Boegineesche bergbewoners, en is verwant aan de bewoners van de overige staten van Masenrempoeloe en Toradja. Zij is flink gebouwd, heeft echter geen innemend voorkomen, en is in hooge mate wantrouwend, verregaand licht- en bijgeloovig en diefachtig.

Klassen. Het volk is verdeeld is drie klassen, n. l. adel- en middelstand en slaven en pandelingen. Tot den adelstand behooren de vorst en de leden van zijn gezin, de leden van den hadat, de voorname en mindere prinsen en de voornaamste hoofden.

Tot den middelstand de mindere hoofden, de priesters en de vrijen; en tot den slavenstand, allen, die geen vrijen zijn.

In Doerie is het aantal slaven nog al belangrijk.

Deze menschen zijn in dien toestand geraakt door geboorte, schulden, begane misdrijven of overtredingen, doch het meest door roof.

Wordt een inboorling van Doerie bij het plegen van een misdrijf op overtreding betrapt en niet afgemaakt, of later als dader herkend, of slechts van 't feit beschuldigd, dan wordt hij eenvoudig slaat gemaakt en aan den meestbiedende verkocht.

Verpandt hij zich om aan zijn speelzucht bot te vieren of om te kunnen schuiven, dan wordt hem geld tegen hooge rente geleend. Verliest hij bij het spel, hetgeen in den regel het geval is, en kan hij het geleende niet terugbetalen, dan wordt hij terstond door den geldschieter als zijn rechtmatige slaaf beschouwd en gaat hij van den eenen op den anderen over, steeds met verhooging van koopprijs.'

Is iemand een ander geld schuldig en kan hij op de eerste aanmaning die schuld niet voldoen, dan wordt hij of een lid van zijn gezin eenvoudig opgevat en als slaaf verkocht, zonder dat het bestuur zich met die zaak bemoeit.

Doch vooral roof werkt in Doerie de slavernij zeer in de hand. De onschuldigen worden in hunne geïsoleerde tuinhuisjes of op eenzame wegen door prinsen en voornamen, die de grootste dobbelaars en opiumschuivers zijn, overvallen, gekneveld en op de passers verkocht of naar de naburige staten vervoerd, om aldaar als slaven te worden verkocht.

Titels. De in Doerie gebruikelijke titels zijn evenals in de andere Boegineesche landen voor den vorst Aroeng, ook wel Poewang, voor de leden van den hadat Pabitjara of Adă, voor de mindere hoofden Matowa en Djannang en voor de priesters Kali, Imam, Kattee, Bidala en Goeroe.

De prinsen en voornamen worden aangesproken met „Poewang". Daëngs zijn de gegoeden in het algemeen.

Oewana (vader van) of Indona (moeder van) wordt ook wel gebezigd, en Daëngna (de Daeng van).

De aanvoerders van troepen voeren den titel van Poenggawa en Panlima.

Huizen. Evenals in de andere Boegineesche landen zijn ook in Doerie de huizen eenige voeten boven den grond op palen gebouwd en uit hout en bamboe opgetrokken. Zij zijn verdeeld in twee vakken n. l. een voorgallerij tot gemeenschappelijke zitplaats en een ander gedeelte tot slaapvertrek, en strekken slechts aan één familie tot verblijf; de getrouwde

kinderen blijven niet in het ouderlijk huis, maar gaan na hun huwelijk op zich zelven wonen.

De huizen zien er over het algemeen onoogelijk en verwaarloosd uit; de palen en alle andere houtwerken zijn ruw en ongekapt, terwijl de verbindingen niet door pennen, maar slechts door rottan vastgehouden worden; de deuren zijn zeer smal, zoodat het den vreemdeling veel moeite kost, om in huis te komen.

Vensters worden niet aangebracht; een kleine reet door de omwanding dient tot venster.

Het benedenhuis wordt goed afgesloten en dient tot paarden- of karbouwenstal; en de zolder tot berging van padi, ander proviand, goederen en allerhande kleinigheden.

Rondom de huizen, die voor 't meerendeel nog al verspreid van elkaar staan, zijn tuinen aangelegd, welke afgesloten worden door paggers van op elkaar gestapelde rolsteenen. Ook de kampongs zijn op zoodanige wijze versterkt, en zulks tengevolge van de twisten en oneenigheden, die veelvuldig tusschen hen onstaan; ook om de bewoners eenigszins te beveiligen tegen de strooptochten van vorstelijke personen.

Het huisraad is zeer eenvoudig en bestaat hoofdzakelijk uit een rottan of lontarmatje, en soms ook een paar kussens, eenig grof aardewerk, weefgetouw, manden, korven en verder bamboezen of houten gereedschappen.

De Doëriër stelt hoogen prijs op geerfde familiestukken, veelal bestaande uit aardewerk, lijnwaad, wapens en kleinigheden, die in geen geval verkocht worden, maar van het eene geslacht op het andere overgaan. Zijn gewone levenswijze is zeer eenvoudig. Het voedsel bestaat uit djagong, sago, ook wel eens rijst, aardvruchten met eenige groenten tot toespijs, en van tijd tot tijd wat gezouten of gedroogde visch, terwijl kippe- en karbouwevleesch slechts bij bijzondere gelegenheden wordt genuttigd.

Kleeding. De kleeding der mannen bestaat uit een korte witte broek, een witte sarong en een witten hoofddoek. Zij

zijn bijna altijd gewapend met klewang of lans. Wanneer zij ten strijde trekken, hebben zij daarbij nog pijl en boog, en tot bescherming een langwerpig vierkant schild van karbouwehuid vervaardigd; ook bedienen zij zich van een soort van harnas uit gemoeti touw gevlochten of van de huid van eenig dier vervaardigd en van buiten met schelpen belegd. Verder dragen zij een hoed van gevlochten rottan, voorzien van twee koperen hoorns. Voor vuurwapens, waarvan slechts enkele vorstelijke personen voorzien waren, zijn zij zeer bevreesd. De vrouwen dragen een korte witte broek en een witte sarong (widang), die zij om den hals vastbinden. Op hare tochten dragen zij een groote zak van boomschors op het hoofd tot berging van benoodigheden en een hoed, gevlochten uit stroo en bamboe.

Taal. De taal, die in Doerie gesproken wordt, is de Boegineesche, vermengd met Toradjasche, Maleische en Makassaarsche woorden.

Zij hebben geen literatuur; fabelen, vertelsels, hunne gewoonten en gebruiken worden slechts mondeling van het eene geslacht aan het andere overgebracht. Lezen of schrijven kunnen zij niet: zelfs de vorstelijke personen hebben er geen begrip van.

Sterkte der bevolking, hare zeden, gewoonten en gebruiken. Wegens gebrek aan gegevens kan de werkelijke sterkte der bevolking niet worden opgegeven.

Naar schatting is de bevolking ± 20000 zielen sterk, waaronder 2000 vreemdelingen uit Sidenreng en Rappang, die zich in geregelde kampongs te Maloewa, Sosso, Bontobatoe en Tobanga hebben neergezet tot opkoop van koffie.

In naam is de inheemsche bevolking Mohammedaansch. Zij achten zich grovelijk beleedigd, wanneer het tegendeel van hen wordt beweerd. Over het algemeen zijn zij eigenlijk nog heidenen. Zij gelooven aan een opperwezen, dat in de lucht woont en aan tal van geesten (waaronder ook

de zielen der afgestorvenen), die in boomen, rotsen, vogelen enz. huizen, en waaraan dan ook geofferd wordt.

Hunne denkbeelden omtrent zedelijkheid zijn zeer rekbaar.

Bij huwelijken wordt de toestemming der wederzijdsche ouders vereischt; het huwelijk is dan gesloten, wanneer de ouders van de bruid de saguweer, die de bruidegom bij zoo'n gelegenheid moet brengen, uit een klapperdop of pisangblad hebben opgedronken. Een geestelijke of hoofd der kampong behoeft daarbij niet tegenwoordig te zijn, terwijl bruidschat evenmin eene vereischte is.

Echtscheiding heeft zeer dikwijls plaats en zonder dat daartoe de tusschenkomst van een geestelijke of een ander noodig is. De echtelieden gaan slechts van elkaar, de gemeenschappelijke bezittingen worden door hen zelf verdeeld en de kinderen voegen zich naar goeddunken bij den vader of de moeder.

Wanneer eene vrouw bevalt, wordt hiervan door haren man kennis gegeven aan de buren door hard te schreeuwen, hetgeen van kampong tot kampong wordt herhaald.

Legt een vreemdeling bij een Doerienees een bezoek af en wordt hem eten of iets anders gepresenteerd, dan zal het restant van de voeding of drank nòch door den gastheer nòch door een zijner huisgenooten aangeroerd, maar onmiddellijk weggeworpen worden. Zelfs het bord of kopje, waarvan de vreemdeling zich bediend heeft, zullen de huisgenooten nimmer meer gebruiken. Komt die vreemdeling of een ander later terug, dan zal hem hetzelfde bord of kopje worden voorgediend. Een Doerienees zal, waar hij zich ook bevindt, nooit gaan eten vóór en aleer zich de handen en voeten te hebben gewasschen.

De begrafenisplechtigheden verschillen zeer naar gelang van den rang en rijkdom der overledenen.

De hoofdzaak komt op het volgende neer.

Onmiddellijk na het overlijden van iemand van vorstelijken bloede, en somstijds zelfs nog vóórdat hij den laatsten adem heeft uitgeblazen, wordt het lichaam in gehurkte houding,

met de armen kruiselings over de borst, geplaatst op een balebale en met stukken katoen en chits omwonden, terwijl mond, ooren en neusgaten met stofgoud dicht gestopt worden. De overledene wordt vervolgens met gouden en andere sieraden opgeschikt.

Van het sterfgeval wordt door schieten kennis gegeven aan de familieleden en anderen, terwijl in het sterfhuis door de huisgenooten een oorverdoovend misbaar wordt aangeheven. Het lijk wordt een paar weken, soms eerst een maand daarna, begraven of eigenlijk in een spelonk neergelegd. Na de begrafenis wordt in het sterfhuis een feest gevierd, dat wel eens 40 dagen duurt en waarbij dan minstens een 40 tal zwarte karbouwen worden geslacht.

III. REGEERING.

Vorst. Doerie dat in drie voorname districten is verdeeld, werd vroeger door drie afzonderlijke aroengs of vorsten, n. l. die van Maloewa, Tobanga en Bontobatoe, waarvan eerstgenoemde de eerste en voornaamste is, onder den naam van Telloe Batoeppang, bestuurd.

Na het overlijden, nu ruim 4 jaren geleden van de laatste bestuurders van Tobanga en Bontobatoe, zijn echter tot nu toe geene vervangers voor de overleden vorsten aangesteld.

Het bestuur dier twee districten berust thans in handen van de betrokken adä of pabitjara. Zij zijn het nog niet eens geworden of zij al dan niet tot het aanstellen van nieuwe vorsten zullen overgaan en zulks, omdat gedurende het bestuur van de laatste titularissen door voortdurende twist en tweedracht de rust en orde in Doerie steeds is verstoord geworden, en ook, omdat verscheidene personen zich als pretendenten hebben opgeworpen.

Aroe Maloewa is de persoon, die alle zaken met de naburige rijken behandelt en afdoet, brieven en zendelingen ontvangt, en zelfs oorlog verklaart en vrede sluit.

De tegenwoordige bestuurder heet La Galie, oud naar aanzien 25 jaar, zoon van den in 1885 overleden Aroe Maloewa Daeng Taloendoe.

De waardigheid is erfelijk, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie, doch alleen bij hooge uitzondering worden vrouwen verkozen.

De vorst wordt door den hadat verkozen en ook door dezen van den troon vervallen verklaard, wanneer hij zich jegens het land mocht misdragen.

Hadat. De drie districten hebben ieder één pabitjara, ook wel genaamd adă n. l. adă Maloewa, adă Bontobatoe en adă alla of Tobanga.

De hadatsleden worden door den vorst, in overeenstemming met de overige hoofden, aangesteld en ontslagen. De vorst heet in naam het hoogste gezag in handen te hebben; hij bemoeit zich echter in den regel niet met de binnenlandsche aangelegenheden en laat zulks over aan den pabitjara, die van dat recht niet zelden misbruik maakt.

Overigens wordt Doerie bestuurd door hoofden van lili of vasalstaten, die elk in hun gebied het recht van zelfbestuur hebben. Deze hoofden zijn alleen verplicht om bij het uitbreken van oorlog of opstand den vorst met hunne onderhoorigen bij te staan.

Mindere hoofden. Deze zijn de kamponghoofden met den titel van matowa of taoe towa. Zij worden door het betrokken kampongvolk verkozen en door den vorst aangesteld.

Zij mogen echter niet op eigen gezag handelen en hebben alleen te waken, dat de bevelen van den vorst of den hadat behoorlijk worden ten uitvoer gelegd.

Geestelijkheid. Men heeft te Maloewa één kali, te Tobanga en te Bontobatoe één imam met hunne ondergeschikte katibs of bidals. Daar de inheemsche bevolking van

Doerie slechts in naam Mohammedaansch is en zij zich weinig om de geestelijken bemoeit, zelfs niet bij huwelijken en echtscheidingen, strekt de werkkring dezer priesters zich slechts uit tot het doen van gebeden des Vrijdags in de langgar, welke godsdienstoefening slechts bijgewoond wordt door de vreemdelingen uit de naburige rijken en enkele zoogenaamde bekeerden.

Rechtspleging. Deze berust feitelijk in handen van den pabitjara of adă. Gemeenschappelijk overleg of samenwerking heeft zelden plaats. De meeste straffen bestaan in boeten, verbeurdverklaringen van have en goed en veroordeeling tot slavernij. Doodstraf wordt hoogst zelden toegepast.

Inkomsten. De inkomsten van den vorst zijn niet noemenswaardig, en bestaan voornamelijk uit de rechten geheven op alle van buiten aangebrachte koopmansgoederen ad 5%; op uitgevoerde en verkochte menschen ad *f* 5 per hoofd; op uitgevoerde koffie ad *f* 2.50 per picol en op elke verkocht wordende bol opium ad *f* 2.50.

De inkomsten der hoofden bestaan uit een aandeel in de opgelegde boeten en de procenten bij het afdoen van zaken, zoomede uit de opbrengst van de aan hunne betrekking verbonden landen, padi-velden en tuinen, die door de bevolking kosteloos voor hen worden bewerkt. Zoowel de vorst als zijne ondergeschikte hoofden zijn verre van bemiddeld.

De geestelijken trekken hunne inkomsten alleen uit de zakat, die zij van de padi, djagong en verschillende aardvruchten van de bevolking krijgen.

Naar hetgeen hiervoren reeds over den godsdienst en de geestelijkheid gezegd is, kan het geen verwondering wekken, dat zij in armoedige omstandigheden verkeeren.

NOTA

VAN

TOELICHTING, BEHOORENDE BIJ HET KONTRAKT, GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

KASSA (MASENREMPOELOE)

op den 23ste November 1890.

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. Het landschap Kassa grenst ten noorden aan Enrekang; ten oosten aan Maiwa en Enrekang; ten zuiden aan Sawietto en ten westen aan Batoelappa.

Grootte. Dit landschap (het kleinste van de Masenrempoeloe) beslaat eene oppervlakte van niet meer dan ± 50 □ palen en wordt verdeeld in de volgende districten:

Landschappen. *a.* Beladjeng, lalang bata (de hoofdplaats).
b. Garoengga met zijne onderhoorige kampongs:
Rattee, Soempang Salo en Poepoetjang.
c. Marowangieng met zijne onderhoorige kampongs:
Totana en Doekalang.
d. Bakaroe met zijne onderhoorige kampongs:
Kanda, Soelie en Basseang.
e. Pake met zijne onderhoorige kampongs
Palla en Sewatoe.

f. Lomba met zijne onderhoorige kampongs:
Kaloekoe en Kariango.
g Saloebakoe met zijne onderhoorige kampong:
Membalijang.

Rivieren. De voornaamste rivier is de Salo Kassa, een tak van de Sadang (groote rivier), die uit het hooge gebergte van Toradja ontspringt.

Verder de rivieren Lika en Radjang, die op den berg Watoe ontspringen.

Geen dezer rivieren is als middel van gemeenschap van eenige beteekenis.

Bergen. Evenals Batoelappa is Kassa zwaar bergachtig. De voornaamste bergtoppen zijn: Tanatodengeng, Wotoe, Tallabanoea en Poengieng, waarvan de hoogten varieeren van ± 1500 tot ± 5000 Rijnlandsche voeten.

Voor zoover bekend, zijn hier geen vuurspuwende bergen.

Weersgesteldheid. In het laatst van November neemt de westmoesson, die eindigt in Mei, een aanvang.

De gezondheidstoestand laat niets te wenschen over; — epidemiën zijn hier onbekend; — gedurende 1830 werd dit landschap voor het eerst door een epidemie, de cholera, geteisterd.

Landbouw. Djagong, het hoofdvoedsel der bevolking, zoomede laboe, obie, en andere aardvruchten, zijn de voornaamste artikelen, die verbouwd worden; ook eene kleine hoeveelheid padi in tuinen, niet eens voldoende voor eigen consumptie, wordt in de vlakte geplant. Verder vindt men hier en daar klapper-, pinang- en kamirie-aanplantingen; ook een weinig bamboe.

Aan vruchtenteelt wordt zoo goed als niets gedaan; slechts wat mangga en pisang worden op de passers te koop aangeboden.

Veeteelt. Evenals in Batoelappa, worden hier weinig paarden en karbouwen aangetroffen.

Slechts enkele personen zijn in het bezit van een paar karbouwen of paarden. Geiten worden gefokt, om bij feestelijke gelegenheden geslacht te worden. Het pluimvee bestaat alleen uit kippen.

Visscherij. Van tijd tot tijd wordt door de bevolking uit de rivier van Kassa met den hengel wat visch gevangen. Zij voorziet zich op de passer van Boengieng [Batoelappa] van gedroogde of gezouten visch.

Nijverheid. De nijverheid bepaalt zich uitsluitend tot het weven van grove sarongs voor eigen gebruik en het vervaardigen van grove legmatjes en mandjes van de bladeren van den lontarpalm. Uit den areng wordt bruine suiker gekookt, die op de passers wordt verhandeld. Nagenoeg iedereen is timmerman, voor zooveel betreft het bouwen van de zeer primitieve woningen der bevolking.

Bosschen en boschprodukten. Over het algemeen zijn de bergen bedekt met ijl geboomte, struikgewas en alang-alang.

Het belangrijkste bosch is de Tonrongpoeloe, waaruit de bevolking het benoodigde hout voor hare woningen krijgt; ook levert het wat rottan en bamboe op.

Handel en handelsplaatsen. De handel is luttel te noemen; zeehandel en scheepvaart bestaan niet. Ruilhandel in het klein wordt alleen gedreven tegen siri, bruine suiker, djagong en verschillende soorten van aard- en peulvruchten. De invoer, die hoogst luttel is, bestaat hoofdzakelijk uit Europeesche lijnwaden, garens, kramerijen, opium, zout, gedroogde en gezouten visch, rijst, en aarde- en ijzerwerken, welke artikelen meerendeels van uit Boengieng [Batoelappa] met pikolpaarden worden aangevoerd. Uitvoer heeft alleen

van sarongs, legmatjes, en mandjes van lontarbladeren gemaakt, plaats.

De verkoop van zout en opium is het monopolie van den vorst. Invoerrechten ad 5% worden van alle artikelen geheven. Passers worden om de zeven dagen gehouden te Beladjeng en Garoengga.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking van Kassa behoort tot den Boegineeschen stam en is nauw verwant aan de bergbewoners van Sawietto. Zij is in 2 groote klassen verdeeld, n. l. de vrijen en de slaven.

De vrijen kunnen weer verdeeld worden in de regeeringsklasse en in de volgelingen van hen, die de macht in handen hebben. Het aantal slaven is gering en hun toestand niet ongunstig.

Titels. De titels, die hier voorkomen, zijn dezelfde als in de Boegineesche landen; de vorst draagt den titel van Aroeng; de leden van den hadat, die van Soelewatang, Pabitjara en Matjowa; de geestelijken heeten Kali, Iman of Goeroe.

Huizen. De huizen zijn gewoonlijk meer dan een' meter uit den grond gebouwd, van houten stijlen met bamboevloer en omwanding, en gedekt met alang-alang. Zij zien er zeer verwaarloosd en armoedig uit. Zelfs de woning van den vorst maakt hierop geene uitzondering.

Kleeding. De kleeding bestaat voor de mannen uit een korte broek, een hoofddoek en een sarong van wit katoen, terwijl zij bijna altijd gewapend zijn met een klewang of parang. De vrouwen dragen een korte witte broek en een sarong van wit katoen, die om den hals wordt gebonden.

Taal. De taal, die hier gesproken wordt, is de Boegi-

neesche, vermengd met vele Alfoersche woorden. Het letterschrift is het Boegineesche; de kennis van lezen en schrijven is zeer luttel. Zelfs onder de vrouwen kunnen slechts zeer enkelen lezen of schrijven.

Sterkte der bevolking. Naar schatting kan de bevolking van Kassa niet meer dan ± 1500 zielen sterk zijn. Zij is lichamelijk vrij goed ontwikkeld en gespierd, doch dietachtig en lui van aard; vandaar de armoede, die er heerscht. Aan opiumschuiven en dobbelspel geven nagenoeg alle voornamen zich over.

II. REGEERING.

Vorst. Kassa wordt bestuurd door een' vorst met den titel van Aroeng, in wiens handen het hoogste gezag berust. Hij wordt volgens 's landsgebruik door den hadat gekozen en ook door dezen ontslagen.

De waardigheid is erfelijk zoowel in de mannelijke, als in de vrouwelijke linie.

De tegenwoordige vorst is I. Samang, zoon van den sedert een tiental jaren overleden vorst Kassang.

Hadat. De vorst wordt in het bestuur bijgestaan door den hadat, bestaande uit den Soelewatang en 2 Pabnjaras. Zij worden door den vorst, in overeenstemming met den rijksraad, benoemd en ontslagen. Deze waardigheidsbekleeders zijn degenen, aan wie volgens gebruik de macht is toegekend, om in naam van het volk den vorst aan te stellen of uit zijne waardigheid te ontslaan.

Mindere hoofden. Deze zijn de galarangs, matowas en djannangs, die door het kampongvolk gekozen en door den hadat aangesteld en ontslagen worden.

Geestelijkheid. Deze bestaat uit een' kali en een paar imams, katibs, bidals en goeroes. De kali is gevestigd ter

hoofdplaats Beladjeng en de imams, katibs, en bidals in de verschillende kampongs. Alle godsdienstaangelegenheden behooren tot de competentie van den kali; hij behoort te zorgen, dat alle voorschriften van den Islam getrouw worden nagekomen en dat de godshuizen in een' bruikbaren staat verkeeren. Als hoofd van den sjarat spreekt hij recht in alle zaken, betreffende huwelijken, echtscheidingen en nalatenschappen. Geen vonnis, van welken aard ook, mag echter worden ten uitvoer gelegd, dan na bekrachtiging van den vorst, die het opperhoofd is van den sjarat. Het islamisme is in het begin van de 17de eeuw in Kassa ingevoerd. De bevolking is in naam Mohammedaansch; zij heeft echter het heidensch bijgeloof nog lang niet geheel afgelegd.

Rechtspleging. De rechtspleging in Kassa is geheel overeenkomstig die in de Adjatapparang vigeerende Rapang, en bestaat hoofdzakelijk in het opleggen van geldboeten van *f* 2 tot *f* 176,80, en zulks naar gelang van de zwaarte van het gepleegde misdrijf en den rang en stand van den schuldige, het tot slaat verklaren van den schuldige met of zonder zijn gezin en in het ontnemen van zijne eigendommen. De doodstraf wordt zelden toegepast.

Inkomsten. De inkomsten van den vorst zijn gering en bestaan voornamelijk uit de opbrengst van eenige tuinen; de belasting, geheven van alle op de passer verkocht wordende handelsartikelen; invoerrechten, den verkoop van zout en opium en uit een gedeelte van de opgelegde boeten en procenten bij afdoening van zaken. De leden van den hadat en verdere mindere hoofden trekken hunne inkomsten uit de aan hunne betrekking verbonden landen en tuinen, die door den kleinen man kosteloos worden bewerkt en beplant.

Verder genieten zij eene kleine tegemoetkoming van de opgelegde boeten en procenten bij afdoening van zaken. Zij verkeeren dan ook evenals de geringe man, in armoedige omstandigheden. De inkomsten der geestelijkheid bestaan

uit de zakat, die zij bij den oogst van de djagong, peul- en aardvruchten krijgt; de giften bij het sluiten en ontbinden van huwelijken en bij begrafenissen en de procenten bij het verdeelen van boedels en nalatenschappen.

NOTA

VAN

TOELICHTING, BEHOORENDE BIJ HET CONTRAKT, GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

BATOELAPPA (MASENREMPOELOE)

op den 23en November 1890,

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. Het landschap Batoelappa grenst ten noorden aan Enrekăng en Letta; ten oosten aan Kassa; ten zuiden aan Sawietto, en ten westen aan Straat Makasser.

Grootte. Naar schatting beslaat het eene oppervlakte van tusschen de 80 en 100 □ palen en wordt verdeeld in de volgende districten:

Landschappen. *a.* Batoelappa, lalăng bata (de hoofdplaats).

b. Talloempanoewa, Patirowang en Pondjieng met hunne onderhoorige kampongs: Dakkee-banga, Baroekkoe, Tamattee en Bakkeng.

c. Tapporang met zijne ondergeschikte kampongs: Adjoebissoe, Tjilalang en Matowa.

d. Waroe met zijne onderhoorige kampongs: Ranja, Kowa, Kamasie, Batoepia en Padang.

e. Pasolengäng met zijne onderhoorige kampongs: Koembang en Parisie.

f. Baraba met zijne onderhoorige kampongs: Sandja, Garassie en Patoempoe.

g. Wietoëng met zijne onderhoorige kampongs: Lappee en Padang lampe.

h. Boengieng (stranddistrict) met zijne onderhoorige kampongs: Pao, Pientjeng-poete, Tjoelloe, Kamalie, Tetenanna, Maroneeng, Saboengparoe en Api-api; en het vasalstaatje Lampa met zijne onderhoorige kampongs Kalaoe, Mallang, Saloewala, Panroko en Ladanka.

Het district Boengieng behoorde in vroegeren tijd tot het gebied van Sawietto, doch is sedert een honderdtal jaren door den vorst van dat rijk aan dien van Batoelappa als belooning voor zijne goede diensten afgestaan en zulks met goedkeuring van Boni, onder wiens suprematie deze landen vroeger stonden.

Rivieren. De voornaamste rivier is die van Boengieng, een tak van de Sadang (groote rivier), die uit het hooge gebergte in Toradja ontspringt en haar water in de baai van dien naam ontlast. Zij is bij hoogen waterstand van af hare monding tot op een paal afstands landwaarts in voor inlandsche prauwen en tot Enrekang, een afstand van ± 15 palen, voor sampangs bevaarbaar. Verder heeft men de rivieren Kaba kaba, Kadokong, Boenoe, Belawa, en Batoelappa, die allen op den berg Tirasa ontspringen en als middel van gemeenschap van niet de minste beteekenis zijn.

Baaien. De kleine inham van Boengieng wordt door de inlanders de baai van Boengieng genoemd; deze biedt echter zelfs in den oostmoesson geen veilige ankerplaats voor vaartuigen aan.

Bergen. Batoelappa is zwaar bergachtig; alleen langs de kusten in het gebied van Boengieng, treft men een vrij uitgestrekt vlak terrein aan.

De voornaamste bergtoppen zijn: Tirasa, Baroekkoe, Tamattee, Panenong, Ranja, Doekalang, Parisi en Patoemboe, waarvan de hoogten varieeren van ± 1500 tot ± 4000 Rijnlandsche voeten.

Voor zoover bekend, zijn hier geen vuurspuwende bergen.

Weersgesteldheid. In het laatst van November begint de Westmoesson, die eindigt in Mei; alsdan staat van Juni tot November de Zuidoostenwind door en zijn de dagen vrij warm en de nachten zeer koel.

De gezondheidstoestand laat over het algemeen niets te wenschen over; men weet hier van geen epidemiën; alleen gedurende 1890 werd de bevolking, evenals in de andere vorstenlanden, door de cholera bezocht, die vrij hevig heerschte en menig slachtoffer eischte.

Landbouw. Het voornaamste artikel, dat verbouwd wordt, is de djagong, het hoofdvoedsel der bevolking, en een weinig padi, dat niet eens voldoende is voor eigen consumptie, zoodat jaarlijks rijst van elders moet worden ingevoerd, zoomede laboe, obi en andere aardvruchten. De aanplant van klapper en kamiri is niet onbelangrijk, terwijl ook nog wat tabak, indigo en langa wordt verbouwd.

Bamboe wordt slechts in enkele streken gevonden. Pinangboomen vindt men in alle kampongs. Aan vruchtenteelt wordt weinig gedaan; slechts pisang, mangga en nangka worden op de passers te koop aangeboden.

Veeteelt. Van veeteelt kan eigenlijk geen sprake zijn. Alleen de vorst heeft eene kleine stoeterij van ± 50 paarden, waarvoor hij zich evenwel niet de minste moeite geeft, om het ras te verbeteren of deszelfs achteruitgang tegen te gaan. Karbouwen en geiten vindt men hier en daar in gering getal, eerstgenoemde speciaal voor den landbouw en laatstbedoelde, om bij feestelijke gelegenheden geslacht te worden. Het pluimvee bestaat alleen uit kippen, die in elke bewoonde streek worden aangetroffen.

Visscherij. De vischvangst is van weinig beteekenis. De bewoners van de kust houden zich speciaal in de bocht van Boegieng met zeevischvangst bezig, die uitgeoefend wordt met sero's, hengel of net. De opbrengst is echter zeer luttel. Ook de riviervischvangst is niet noemenswaardig.

Uitvoer van visch, hetzij gedroogd of gezouten heeft niet plaats. De vangst wordt ter plaatse zelf verkocht.

Nijverheid. De nijverheid staat op een zeer lagen trap, en bepaalt zich tot het weven van grove kains en het vervaardigen van matjes en mandjes van de bladeren van den lontarpalm. Uit de areng wordt bruine suiker gekookt, die op de passers veel wordt verhandeld. Het smidsambt wordt door een paar personen uitgeoefend en bepaalt zich tot het maken van parangs, badies, klewangs, patjols en andere landbouwgereedschappen. Nagenoeg iedereen is timmerman voor zooveel betreft het bouwen van de zeer primitieve woningen der bevolking. Goudsmeden worden niet gevonden.

Bosschen en boschprodukten. De voornaamste bosschen zijn die van Seempang, Barabba, Laboei, Balibie en Lompo, waarin veel deugdzaam timmerhout wordt aangetroffen, zooals: tjenrana, bajang, en djatie.

Ook leveren zij rottan en bamboe op, doch van inferieure soort. Uitvoer van timmerhout naar Sawietto heeft dikwijls plaats.

Handel en handelsplaatsen. De handel door de eigenlijke bevolking gedreven, is van weinig beteekenis en bestaat bijna uitsluitend uit ruilhandel. In Boengieng hebben zich sedert een twintigtal jaren zekere Hadji Abdullah, zoomede een paar Boegineesche handelaren van Pare Pare gevestigd, die de uit Letta en Toradja aangebrachte koffie (bij den handel te Makasser bekend onder den naam van Boengieng koffie) opkoopen. Deze koffie behoort tot de beste soort, welke Celebes oplevert. Bij gunstigen oogst worden daar

gemiddeld 3000 pikols koffie 's jaars door die handelaren opgekocht en naar Makasser verscheept. Het is dan ook het eenige artikel, dat uitgevoerd wordt. De invoer bestaat hoofdzakelijk (van Makasser) in Europeesche lijnwaden, chitsen, katoen, garens, ijzer- en aardwerken, ijzer, opium, tabak, rijst, zout en kramerijen. Van alle ingevoerde handelsartikelen wordt 5% aan rechten betaald. De verkoop van zout, tabak, en opium is een monopolie van den vorst. Uitgaande rechten worden alleen geheven van de koffie ad *f* 2,50 per pikol. Passers worden om de 7 dagen gehouden te:

Boengieng, Maroneeng, Batoelappa en Lampa.

De in Boengieng gevestigde handelaren hebben in 't geheel 7 prauwen, terwijl voor de vischvangst ± 15 prauwen padjala en sampangs worden gebezigd.

Geld is schaarsch. Als munt bezigt men van onze muntsoorten den rijksdaalder, den gulden, $^1/_2$ en $^1/_4$ guldenstukken. Onze dubbeltjes en centen zijn niet gewild. Haantjesduiten (doi manoe) zijn het algemeen betaalmiddel, die naarmate van de schaarschte van 960 tot 1050 stuks op één rijksdaalder gaan.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking van Batoelappa behoort tot den Boegineeschen stam en is nauw verwant aan de bergbewoners van Sawietto.

Klassen. Zij is in 2 groote klassen verdeeld n.l. de vrijen en de slaven. De vrijen kunnen weer verdeeld worden in de regeeringsklasse en in de volgelingen van hen, die de macht in handen hebben.

Het aantal slaven is niet groot en hun toestand over het algemeen niet ongunstig. Uitvoer van slaven en menschenhandel hebben hier, evenals in de andere staten van Masenrempoeloe, nog plaats.

Titels. De titels, die hier voorkomen, zijn dezelfde als in de Boegineesche landen: zoo draagt de vorst den titel van Aroeng; de leden van den hadat dien van Pabitjara en Matowa, de havenmeester wordt genaamd Sjabandar, en de geestelijken heeten Kali, Imam en Goeroe.

Huizen. De huizen zijn gewoonlijk meer dan een' meter uit den grond opgebouwd van hout en stijlen, met bamboevloer en omwanding, gedekt met nipa of alang-alang en worden verdeeld in slaap-, zit- of ontvangverrrek, terwijl een klein gedeelte wordt afgescheiden voor keuken. Zij zien er over het algemeen verwaarloosd en armoedig uit; zelfs de woning van den vorst en die der gegoeden maken hierop geene uitzondering.

Kleeding. De kleeding bestaat voor de mannen uit een korte broek, een hoofddoek en een sarong, meestal van wit katoen, terwijl zij bijna altijd een parang of klewang bij zich dragen; de vrouwen zijn gekleed in een korte witte broek en een sarong van wit katoen, die om den hals wordt gebonden. De vrouwen der kuststreken dragen ook meermalen nog een kort baadje.

Taal. De taal, die hier gesproken wordt, is de Boegineesche, vermengd met vele Alfoersche woorden.

Het letterschrift is het Boegineesche; de kennis van lezen en schrijven is zeer luttel; zelfs onder de voornamen zijn er zeer weinigen, die kunnen lezen of schrijven.

Sterkte der bevolking. Wegens gebrek aan gegevens kan de werkelijke sterkte der bevolking niet worden opgegeven. Naar schatting kan het aantal zielen op ± 3000 begroot worden. Zij is lichamelijk goed ontwikkeld en gespierd, doch diefachtig en lui van aard, tengevolge waarvan hier armoede heerscht. Alleen de voornamen geven zich over aan opiumschuiven en dobbelspel.

III. REGEERING.

Vorst. Het hoofd van den staat is de vorstin met den titel van Aroeng, in wier handen het hoogste gezag berust. Zij wordt overeenkomstig 's lands gebruik door den hadat gekozen en ook door dezen ontslagen. De waardigheid is erfelijk zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie. De tegenwoordige vorstin is I. Tjoma, oudste dochter van Aroe Boettoe van Enrekang, broeder van den ± 4 jaren geleden kinderloos overleden Aroe Batoelappa, La Baso. Zij is gehuwd met La Nakie, een halve broeder van den vorst van Maiwa, La Pakonteng.

Hadat. De hadat van Batoelappa bestaat uit: den Soelewatang, twee Pabitjaras, Aroe Lampa en Matowa Kalaoe, die door den vorst in overeenstemming met den rijksraad benoemd en ontslagen worden. Zij zijn degenen, aan wie volgens 's lands gebruik de macht is toegekend, om in naam van het volk den vorst aan te stellen of hem van zijne waardigheid te ontslaan. Verder wordt Batoelappa bestuurd door Aroe Lampa, een vasal, die in zijn gebied het recht van zelfbestuur heeft.

Mindere hoofden. De mindere hoofden zijn galarangs, matowas en djannangs; zij worden door het kampongvolk gekozen en door den hadat aangesteld en ontslagen.

Geestelijkheid. Men onderscheidt in Batoelappa bij de geestelijkheid 5 rangen n. l. de kali, de imam, de katib, de bidal en de goeroes.

Op de hoofdplaats is de kali het hoofd van de sjarat en in de verschillende belangrijke kampongs zijn een imam met een paar katibs en bidals gevestigd. Alle godsdienstaangelegenheden behooren tot de competentie van den kali. Hij moet er voor zorgen, dat alle voorschriften van den Islam getrouw worden nagekomen en dat de godshuizen in bruikbaren staat verkeeren. Als hoofd van de sjarat spreekt

bij recht in alle zaken betreffende huwelijken, echtscheidingen en nalatenschappen.

Geen vonnis van welken aard ook, mag echter ten uitvoer worden gelegd dan na bekrachting door den vorst, die evenals in de andere Boegineesche landen, het opperhoofd is van den sjarat. Het Islamisme is in het begin der 17de eeuw in Batoelappa ingevoerd. De bevolking is in naam Mohammedaansch; zij heeft echter het heidensch bijgeloof nog niet geheel afgelegd.

Rechtspleging. De rechtspleging in Batoelappa is overeenkomstig de in de Adjatapparang vigeerende Rapang, en bestaat hoofdzakelijk in het opleggen van geldboeten van *f* 2 tot *f* 176,80 naar gelang van de zwaarte van het gepleegde misdrijt en den rang en stand van den schuldige; het tot slaaf verklaren van den schuldige met of zonder huisgezin, en het ontnemen van eigendommen. De doodstraf wordt zelden toegepast.

Inkomsten. De inkomsten van den vorst zijn niet ruim en bestaan hoofdzakelijk uit de belastingen, geheven van alle op de passers verkocht wordende waren; de in- en uitvoerrechten; den verkoop van opium, tabak en zout; de opbrengst van de ornaments-padivelden en tuinen; alsmede een gedeelte van de opgelegde boeten en procenten bij afdoening van zaken. De leden van den hadat en verdere onderhoofden trekken hunne inkomsten uit de aan hunne betrekking verbonden landen, padivelden en tuinen, die door de bevolking kosteloos worden bewerkt en beplant. Verder genieten zij eene kleine tegemoetkoming van de opgelegde boeten en procenten bij afdoening van zaken.

Zij verkeeren dan ook over het algemeen in even armoedigen toestand als de kleine man. De inkomsten der geestelijkheid bestaan uit de zakat, die zij van den padi- en djagongoogst krijgt; de giften bij het sluiten en ontbinden van huwelijken en bij begrafenissen en de procenten bij het verdeelen van boedels en nalatenschappen.

NOTA

VAN

TOELICHTING OP HET CONTRACT GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

ALIETTA (ADJATAPPARANG)

op den 20ste Juli 1890.

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS

I. HET LAND.

Grenzen. Het landschap Alietta of Adietta (jongste), het kleinste staatje der Adjatapparang, wordt begrensd:

ten noorden door Sawietto;
ten oosten door Rappang en Sidenreng;
ten zuiden door Sidenreng en
ten westen door Soeppa.

Grootte. De oppervlakte van dit landschap kan niet met eenige zekerheid worden opgegeven. Naar schatting is het niet grooter dan ± 80 □ palen.

Landschappen. Het bestaat uit de navolgende kampongs:

a. Alietta (hoofdplaats),
b. Bompatoewe,
c. Botta-e,
d. Dollangänge,
e. Soempällang lamoränge,

f. Kariango en
g. Pao.

Rivieren. De voornaamste rivieren of liever bergstroomen zijn:

a. Lamorănge,
b. Laboewange en
c. Biroe-e.

De eerste is een tak van de Sadang, die uit Enrekăng komt; de 2 laatsten ontspringen uit de bergketens Magaronkong en Laboewange; zij ontlasten zich in 't meer van Alietta.

Zoowel voor den landbouw als voor het binnenlandsch verkeer zijn deze rivieren van geene beteekenis, daar zij in den oostmoessen nagenoeg geen water bevatten.

Meren. Het meer van Alietta beslaat naar schatting eene oppervlakte van ± 50 palen. Sedert een tiental jaren is het voor de helft droog gevallen en wordt dit deel thans voor den rijstbouw aangewend. Dit droogvallen vindt zijn oorsprong in de omstandigheid, dat de Sadang, die het hoofdzakelijk van water voorzag, door eene plaats gehad hebbende aardstorting, een anderen loop genomen heeft en thans in het meer geen water meer aanvoert.

Bergen. In het landschap Alietta heeft men twee bergketens van eenige beteekenis, namelijk de Magaronkong en Laboewange. Beiden worden geschat op eene hoogte van ± 800 voeten.

Weersgesteldheid. Evenals in Soeppa staan ook in Alietta de oosten- en zuidoostenwinden gewoonlijk in de maand Juni door en blijven zij tot het einde van November heerschen.

Landbouw. Door de bevolking wordt verbouwd rijst, djagong, katjang, obi en andere aardvruchten. De productie

van rijst is echter niet voldoende voor eigen comsumptie, zoodat jaarlijks aanvoer van Soeppa en Sidenreng plaats vindt. Djagong wordt veel verbouwd; jaarlijks heeft daarvan een kleinen uitvoer plaats. Länga (sesamum Indicum) wordt vrij veelvuldig aangeplant; de jaarlijksche opbrengst wordt geschat op ± 200 picols.

Veeteelt. Eigenlijk gezegde veeteelt bestaat in Alietta niet. Men vindt er slechts enkele paarden voor de jacht en eenige karbouwen voor den veldarbeid. Ook eenige schapen en geiten worden er aangetroffen; zij dienen speciaal om bij feestelijke gelegenheden geslacht te worden. Het pluimgedierte bestaat alleen uit kippen.

Visscherij. In het meer van Alietta wordt nu en dan met netten en hengel gevischt, doch deze visscherij is van weinig beteekenis. De bevolking voorziet zich gewoonlijk te Pare-Pare en te Soeppa van gedroogde of gezouten visch.

Nijverheid. De nijverheid is van luttele beteekenis en bestaat slechts in het weven van grove sarongs, het vervaardigen van inlandsche mandjes uit lontar- en areng-bladeren en het bakken van aarden potten. Ambachtslieden worden er niet aangetroffen. Iedereen is timmerman voor zooveel betreft het bouwen der zeer primitieve woningen.

Bosschen en boschprodukten. Het bosch Aläkaradja is het eenige, dat dien naam verdient en de bevolking van hout, bamboe en rottan voor huisbouw voorziet. De voornaamste houtsoorten, welke men er aantreft, zijn tjempaga en bajang.

Handel en handelsplaatsen. De invoer bestaat uit eene kleine hoeveelheid Europeesche lijnwaden, chitsen, garens, ijzer-, koper-, en aardewerken, zout, gambir, rijst en kramerijen. De voornaamste uitvoerartikelen zijn länga en djagong, waar-

van jaarlijks ± 200 en 1000 picols worden geexporteerd. Evenals in Soeppa wordt van alle handelsartikelen 5% aan rechten betaald. De verkoop van zout is een monopolie der vorstin. Als koperen pasmunt worden hier gebezigd haantjesduiten (doï manoé of nipí), waarvan er naar gelang van den koers 960 of 1050 stuks op een rijksdaalder gaan. Slechts ter hoofdplaats Alietta wordt passer gehouden om de 5 dagen.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking bestaat evenals in de andere rijken van de Adjatapparang geheel uit Boegineezen. Als een gelukkig verschijnsel kan aangeteekend worden, dat de bevolking van Alietta geen gebruik maakt van opium en niet, zooals men elders veelvuldig ziet, verslaafd is aan dobbelspel.

Klassen. De bevolking wordt in drie klassen verdeeld, teweten:

adel, middelstand, slaven en pandelingen.

Tot den adel behooren de vorstin, hare familieleden en voorname prinsen; tot den middelstand de mindere hoofden en de vrijen, en tot den slavenstand alle overige bewoners van het rijkje. Het aantal slaven is zeer gering en de maatschappelijke toestand, waarin zij verkeeren, kan over het algemeen gunstig genoemd worden. Evenals in Soeppa is de bevolking te lui en te onverschillig om meer te werken dan zij voor hare eerste levensbehoeften noodig heeft; van daar de armoede, die hier heerscht.

Titels. De in Alietta gebruikelijke titels zijn voor den vorst of de vorstin aroeng, voor hare familieleden en voorname prinsen aroeng, pätta of poewang. Voor de hadatsleden soelewatang, pabitjara, matowa, djämang, soero; en voor de geestelijkheid kali, imang, bidala, dodja, en goeroe. De

soelewatang is de vervanger der vorstin bij de zittingen van den Rijksraad. De pabitjara is de persoon, die bij de zittingen het woord voert. De matowa en de djännang zijn kamponghoofden, die toezicht houden over de onder hunne bevelen gestelde ingezetenen.

Huizen. Evenals in de andere Boegineesche landen, zijn ook de huizen in Alietta op palen gebouwd, doch zij zien er over het algemeen zeer armoedig en verwaarloosd uit wegens de schaarschte van nipa en 't gebrek aan hout en bamboe. Hunne verdeeling, inrichting en bouworde zijn dezelfde, als die der woningen van andere bewoners van Zuid-Celebes.

Kleeding. De kleeding der mannen bestaat uit eene korte broek, een hoofddoek, een sarong, en bij feestelijke gelegenheden ook een baadje. Lans en kris worden algemeen gebruikt. De eerste wordt steeds op reis, zelfs bij eene wandeling, gedragen, terwijl het 2de wapen steeds onafscheidelijk van den man is en alleen bij rust, te huis, of tijdens het slapen, wordt afgelegd. Die der vrouwen bestaat uit een kort baadje en een sarong; op reis zijnde, dragen zij meestal een rooden doek over het hoofd. De voornamen dragen dezelfde kleedij, met dit onderscheid alleen, dat de sarong en de hoofddoek geglansd zijn, de krisscheede en de pando van de lans met goud beslagen, het baadje van satijn of zijde en de broek met gouddraad doorweven is.

Taal. De taal, die in Alietta gesproken wordt, is de Boegineesche, dezelfde die ook in de andere staten van de Adjatapparang wordt gebezigd.

Sterkte der bevolking. De juiste sterkte der bevolking kan wegens gebrek aan gegevens niet worden opgegeven, zoodat, wat er van bekend is, slechts eene raming of gissing is. Volgens opgave bedraagt het aantal huizen in:

Alietta (hoofdplaats). 90

Bompatoewe.	30
Botta-e	10
Dollangänge	15
Soempällang lamoränge	8
Kariango	13
Hao	16
Totaal . .	182 huizen.

Neemt men aan, dat ieder huis door 10 personen wordt bewoond, wat niet te veel is, dan kan het aantal zielen in Alietta op ± 1800 gesteld worden.

III. REGEERING.

Vorst. Aan het hoofd der regeering staat thans eene vorstin met den titel van Aroeng Alietta. De tegenwoordige bestuurster, genaamd We-Tänripa-daräng is eene dochter van wijlen de verdreven vorstin van Boni, Bassee Kadjoewara, en gehuwd met Kraeng Lembamparang (kleinzoon van den vorst van Gowa). De vorstelijke waardigheid is ertelijk, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie. Daar de vorstin zich bij haren echtgenoot in Gowa ophoudt, wordt het bestuur namens haar waargenomen door den soelewatang en de andere leden van den hadat.

Hadat. De hadat of rijksraad is samengesteld uit: een soelewatang (de betrekking is thans vacant), drie pabitjara's en vijf anregoeroe's.

Kleine dagelijksche zaken worden door den anregoeroe ter kennisse gebracht van den pabitjara, en door dezen weder aan den soelewatang gerapporteerd.

Geestelijkheid. Buiten de vorstin, die in Alietta het eigenlijke hoofd van de geestelijkheid is, volgt als hoofd van de sjarat of priesterraad, de kali en op hem de goeroes. De kali is belast met het toezicht over het bedehuis en doet

volgens inzichten der vorstin met zijne goeroes alle zaken af van huwelijken, echt- en boedelscheidingen en nalatenschappen. De bevolking is niet fanatiek.

Rechtspleging. De rechtspleging geschiedt overeenkomstig de in de andere tot Adjatapparang behoorende landen geldende „rapang" (wetten). De straffen bestaan in den doodstraf (door middel van krissen of verdrinken), het tot slaaf verklaren van den schuldige met of zonder diens huisgezin, het ontnemen van zijne eigendommen, het opleggen van geldboeten en het afnemen van de kris. De op te leggen boeten bedragen *f* 176,80, *f* 80, *f* 64, *f* 48, *f* 40, *f* 32, *f* 24, *f* 16, *f* 8, *f* 4, en *f* 2.

De regeeringsvorm is autocratisch. Het hoogste gezag berust in handen van de vorstin, haar wil is wet, en de leden van den hadat zijn slechts figuranten. In staats- en andere zaken hebben zij niets te zeggen, maar onderwerpen zij zich lijdelijk aan den wil der vorstin.

Inkomsten. De inkomsten van de vorstin bestaan voornamelijk uit de belastingen, geheven van alle op de passer verkocht wordende zaken, de opbrengst der ornamentsvelden en tuinen, en den verkoop van zout. Deze inkomsten zijn evenwel van weinig beteekenis.

De leden van den hadat trekken hunne inkomsten uit de opbrengst der aan hunne betrekking verbonden landen, padivelden en tuinen, die door de bevolking kosteloos moeten worden bewerkt; doch ook deze inkomsten zijn niet noemenswaardig. Over het algemeen zijn zij dan ook verre van welgesteld en geven zij weinig om het behoud hunner betrekking.

De inkomsten der geestelijkheid bestaan uit den zakat, gewoonlijk 3 tot 5% van den padi- en djagongoogst, de giften bij het sluiten en ontbinden van huwelijken en bij begrafenissen en de procenten bij het verdeelen van boedels en nalatenschappen.

IV. GESCHIEDENIS.

Korte schets. Evenals de andere staten van Adjatapparang behoort Alietta tot die rijken, die zich door de medeonderteekening van het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667 bij het Celebesche bondgenootschap hebben aangesloten. In het midden der 16de eeuw door Toenipalangga, den 9en koning der Makassaren, ten onder gebracht, werd het in 1667 eerst van dat juk bevrijd.

Toen echter Boni in het begin van de vorige eeuw zijn toppunt van macht bereikt had en gezag over nagenoeg alle Boegineesche landen van Celebes uitoefende, deelde Alietta in dat lot. In 1824, toen Boni zich tegen het Nederlandsch Indisch Gouvernement verzette, sloot Alietta zich bij dat verzet aan en eerst in het daaropvolgende jaar vaardigde het, daartoe door de wapens genoodzaakt, een gezantschap naar Makasser af, om het vernieuwd Bongaaisch tractaat te onderteekenen.

In de geheime nota van den Gouverneur Major van 1835 komt het volgende voor:

„Bij den jongsten oorlog in het rijk van Sidenreng hebben zij (Alietta) bewijzen gegeven van in de partij te zijn, die tegen den door het Gouvernement erkenden vorst in strijd was, zoodat men als bondgenooten niet meer op hen rekenen mag."

Toenmaals werd Alietta geregeerd door Patta La Tjalabai (broeder van den ons vijandig gezinden Datoe Sawietto La Tjeboe), die opgevold werd door Aroe Anipong, Matinrowe ri Poledjiwa.

In 1860 vestigde zich de onttroonde vorstin van Boni, Bassee Kadjoewara in Soeppa terwijl haar dochter We Tanripadaräng bij haar oudtante Aroe Anipong inwoonde.

Toen Aroe Anipong in 1861 kinderloos stierf, werd genoemde We Tanripadaräng door den hadat tot Vorstin van Alietta verkozen.

In 1872, een geschil ontstaan zijnde over padivelden te Poledjiwa, ontbrandde hieruit een openbare oorlog tusschen

den vorst van Sidenreng en de vorstin van Sawietto aan de eene, en de vorstinnen van Soeppa en Alietta aan de andere zijde, waarbij de laatstgenoemde echter ondersteund werd door een gedeelte van Belawa (een landschap in Wadjo, aan de grens van Sidenreng gelegen, dat reeds langen tijd met Sidenreng overhoop ligt) en door een gedeelte van de bevolking van Sawietta, gedurende welken oorlog de kampong Poledjiwa (Alietta) door de Sidenrengers verbrand werd. Door onze tusschenkomst namen echter de vijandelijkheden spoedig een einde.

Na een door den Gouverneur Bakkers gehouden plaatselijk onderzoek, werd om de daarbij aangevoerde motieven machtiging der Regeering gevraagd om het geheele kwestieuse terrein aan den vorst van Sidenreng toe te wijzen, maar met bepaling, dat de padivelden, gelegen ten noorden van Poledjiwa, tusschen de Biroe rivier en een daarin vallend kreekje, eene uitgestrektheid van $\pm$ $2\frac{1}{4}$ $\square$ paal aan de vorstin van Alietta in levenslang vruchtgebruik zoude worden afgestaan als vergoeding voor de schade, die zij bij het verbranden van Poledjiwa in 1872 geleden had. Bedoelde machtiging werd door de Regeering verleend, en de vorstin van Alietta onderwierp zich aan die beslissing.

In November 1880 is zij in 't huwelijk getreden met Makoelaoe Kraeng Lembamparang, oudsten zoon van den kroonprins van Gowa. Hare hoogheid houdt zich na haar huwelijk meestentijds op in het Gowasche en laat het bestuur van haar land aan den soelewatang en de andere leden van den hadat over.

NOTA

VAN

TOELICHTING OP HET CONTRACT, GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

SOEPPA (ADJATAPPARANG)

op den 18en Juli 1890,

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. Het landschap Soeppa (een van de kleinste staten der Adjatapparang) wordt begrensd ten noorden door Sawietto, ten oosten door Alietta en Sidenreng, ten zuiden door Sidenreng en ten westen door Straat Makasser.

Grootte. De oppervlakte van dit landschap kan niet met juistheid worden opgegeven. Naar schatting beslaat het eene uitgestrektheid van ± 100 □ palen.

Landschappen. Het bestaat uit de navolgende districten of kampongs;

a. Watas Soeppa (hoofdplaats),
b. Ta-e,
c. Madjanna-e,
d. Barangkasanda,
e. Tjekeală,
f. La Tamapă,

g. Ladea,
h. Lompo-e,
i. Garassie,
j. Bela-Belawa,
k. Sabamparoe,
l. Mangarabombang,
m. Lompo-menralăng,
n Polewalie,
o. Oedjoeng Lero,

en uit de eilandjes Kamarrang, Dapo en Laowakkoang, gelegen in de baai van Pare-Pare en waarvan slechts het eerstgenoemde bewoond is.

Vóór 1824 sorteerden de stranddistricten Batjokiki, Bodjo, Nepo en Palanro ook onder Soeppa, doch kwamen onder het bestuur van den Sidenrengschen Vorst Lapa wawooi om de volgende reden onder zijne heerschappij.

De vorst van Soeppa had namelijk eigenmachtig de aroe's van die vasalstaten in strijd met de oude gewoonten uit hunne waardigheid ontslagen, waarom de hadat en verdere hoofden der stranddistricten zich bij het bestuur van Sidenreng daarover gingen beklagen, dat toen de partij van de verongelijkten koos en Soeppa den oorlog verklaarde. In den gevoerden strijd moest Soeppa echter het onderspit delven en dientengevolge werden genoemde districten als lilie pasiadjiengang onder Sidenrengsche heerschappij gebracht.

Rivieren. De voornaamste rivieren van Soeppa zijn: Madjănna, Ta-e, Maraoelăng, Barangkasanda, Tjekeală, Sabamparoe en Agalatjangănge, welke alle uit het Bodjo-gebergte ontspringen en haar water uitstorten in de baai van Pare-Pare. Van deze rivieren is alleen de Maraoelăng ten allen tijde door inlandsche prauwen van geringen diepgang bevaarbaar. De overigen drogen in den oostmoesson uit en brengen voor landbouw en binnenlandsch verkeer weinig voordeel aan.

Baaien. De baai van Pare-Pare wordt beschouwd als voor

de helft te behooren aan Soeppa. Zij wordt nog al druk bezocht door handelsvaartuigen en levert ten allen tijde eene veilige ankerplaats op, dewijl de hoek van Lero haar geheel tegen westenwind beschut.

Bergen. In Soeppa is slechts een bergketen, genaamd Bodjo, van eenige beteekenis, waarvan de hoogste toppen geschat worden op ± 800 Rijnlandsche voeten. Het Bodjo-gebergte is nagenoeg geheel met zwaar bosch begroeid. Vuurspuwende bergen worden in Soeppa niet aangetroffen.

Weersgesteldheid. De oosten- en zuidoostenwinden nemen gewoonlijk in de maand Juni een aanvang en houden tot het einde van November aan. Gedurende dien tijd waaien zij vrij hevig en veroorzaken dan vele koortsen, die echter niet kwaadaardig te noemen zijn. In de tijden van kentering vallen er hevige regens, het meest in den overgang van den oost- en de westmoesson.

Landbouw. In Soeppa wordt hoofdzakelijk veel rijst en djagong verbouwd. De velden zijn verdeeld in sawahs en ladangs. Over het algemeen produceert de hier geplante padi een voordeeligen oogst, niet alleen voldoende voor de consumptie, maar er kan jaarlijks een geringe uitvoer van rijst plaats vinden. Door de bevolking wordt ook in de vlakte, doch vooral in de bergstreken, veel djagong geplant, die als haar hoofdvoedsel kan worden aangemerkt.

Voorts wordt door haar obi, katjang in verschillende soorten en langa (sesamum Indicum) aangeplant. Klapper-, pinang-, kamiri-, en arengboomen worden in alle kampongs aangetroffen. Bamboe wordt slechts in enkele streken gevonden. Voorts worden aangekweekt pisang, mangga, nangka-djeroek en djamboe.

Veeteelt. De veeteelt is in Soeppa van weinig beteekenis. Alleen de vorstelijke personen en eenige gegoeden, bezitten

enkele paarden en karbouwen, eerstgenoemde speciaal voor de jacht, laatstgemelde voor den landbouw. Stoeterijen worden er niet gevonden. Schapen en geiten worden daar slechts in klein getal aangetroffen. Kippen zijn overal in elke bewoonde streek te bekomen.

Visscherij. De strandbevolking houdt zich vooral in de baai van Pare-Pare met de vischvangst bezig, die velen een voldoende middel van bestaan verschaft. Ook wordt in genoemde baai veel tripang gevangen; de vangst wordt op ± 150 pikols per jaar geschat.

Nijverheid. De nijverheid heeft weinig te beteekenen en bepaalt zich slechts tot het weven van sarongs en andere inlandsche kleedjes, het vlechten van inlandsche mandjes uit pandang- en lontarbladeren, het pottenbakken en het maken van touw uit de vezels van den arengboom. Ambachtslieden, met uitzondering van een goudsmid, die speciaal voor de vorstelijke familie werkt, en van het goudsmeden geen eigenlijk beroep maakt, worden er niet aangetroffen. Ieder man is voldoende timmerman om bij het bouwen van de zeer primitieve woningen der bevolking behulpzaam te zijn.

Bosschen en boschcultuur. Het bosch Aläkaradja, het eenige, dat dien naam verdient, levert wat timmerhout, bamboe en rottan op.

Handel en handelsplaatsen. Handel wordt hier op zeer kleine schaal gedreven met Makasser en de Mandarsche staatjes. De invoer bestaat vooral uit Europeesche lijnwaden, chitsen, garens, ijzer-, koper-, en aardewerken, zout, gambir, opium en kramerijen en de uitvoer hoofdzakelijk uit rijst, djagong, langa en tripang.

Van alle handelsartikelen wordt 5% aan rechten betaald. Het zout en de opium zijn monopolie-artikelen van de vorstin.

In Soeppa zijn slechts 4 handelsprauwen en een tiental

prauwen-padjala (voor de vischvangst). Als koperen pasmunt bezigt de bevolking haantjesduiten (doi manoe of doi nipi) waarvan er naar gelang van den koers 960 of 1050 stuks op een rijksdaalder gaan. Van onze muntsoorten zijn de rijksdaalder en de guldens het meest gewild. De handelsplaatsen, waar om de 5 dagen passer gehouden wordt, zijn Watang-Soeppa, Bela-Belawa, Polewalie en Barangkasanda.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. Het volk bestaat uit Boegineezen en is verwant aan de bevolking van de andere staten der Adjatapparang.

Klassen. De bevolking wordt in 3 klassen verdeeld als adel, middelstand, slaven en pandelingen.

Tot den adelstand behooren de Vorst en de leden van zijn gezin, de voorname en mindere prinsen en de voornaamste hoofden van het land. Tot den middelstand, de mindere hoofden, de kamponghoofden, de priesters, de gegoeden en de vrijen, en tot den slavenstand allen, die geen vrije lieden zijn.

Het aantal slaven is niet groot en hun maatschappelijke toestand over het algemeen bevredigend. De bevolking is trotsch en wraakzuchtig, daarbij te lui en onverschillig, om meer te werken dan zij voor hare eerste levensbehoeften noodig heeft; van daar de armoede, die er heerscht.

Titels. De in Soeppa gebruikelijke titels zijn voor den vorst (tegenwoordig vorstin) datoe, voor de leden van den hadat pabitjara en soelewatang; voor de familieleden van de vorstin aroeng, poewang, of pätta; voor de mindere hoofden matowa en soero, en voor de priesters kali, imam, katté, bidala, dodja en goeroe. De priesters hebben den algemeenen naam van goeroe en santari (geestelijken), de geleerden van panrita of walli; ambachtslieden worden ge-

noemd panre; landbouwers pa-laoroema: zeelieden palopi en scheepsgezagvoerders anakoda of poenggawa.

Huizen. Evenals in de andere Boegineesche landen van Zuid-Celebes, zijn ook in Soeppa de huizen op palen gebouwd, doch zien zij er over het algemeen meer armoedig en verwaarloosd uit dan elders.

Alleen de woning der vorstin is wat steviger gebouwd en netter afgewerkt. Hunne verdeeling, inrichting en bouworde zijn dezelfde als die der woningen van de andere bewoners van Zuid-Celebes.

Kleeding. De kleeding is zeer eenvoudig en doelmatig, en bestaat voor de mannen uit een korte broek, een hoofddoek, een sarong en een buikgordel van rood of wit katoen en bij feestelijke gelegenheden ook een baadje. Verder dragen zij met een' band om het middel vastgemaakt een poeroekäng (tabakszak) van zwart, groen of rood laken ter berging van hun geld, siri-ingredienten en amuletten en over genoemden band een gordel, waarin de kris, badi of parang gestoken is.

De voornamen dragen dezelfde kleeding, met dit onderscheid, dat zij een kort rood of blauw zijden broek aan hebben, dat de scheeden hunner krissen van goud zijn, dat hun krisgordel van goud passement is, en dat hunne sarongs en hoofddoeken geglansd zijn. Komen zij bij de vorstin ten hove, dan moeten zij een songko (van paardenhaar of tala-vezelen gevlochten mutsje) op hebben. Niemand mag op het vorstelijk erf worden toegelaten, dan met een dergelijk mutsje op. Dit is overeenkomstig de Bonische hofetiquette, die de tegenwoordige vorstin van Soeppa heeft ingevoerd.

De kleeding der vrouwen bestaat uit een korte broek en daarover de bontgekleurde sarong en een zwart, donkerblauw, donkerpaars, bruin, rood of wit doorschijnend kort baadje, al naar gelang van den leeftijd. De versierselen zijn ringen en oorbellen van goud of zilver, naar gelang van stand of

rijkdom. De vrouwen der voornamen dragen meestal baadjes, vervaardigd van Europeesche chitsen, fluweel en van fijne zijde.

Taal. De taal, die in Soeppa gesproken wordt, is de Boegineesche, evenals in de overige staten van de Adjatapparang.

Sterkte der bevolking. De werkelijke sterkte der bevolking kan wegens gebrek aan gegevens niet worden opgegeven, zoodat wat er van bekend is, slechts eene raming of gissing is.

Volgens opgave bedraagt het aantal huizen in:

Watas Soeppa.	70
Ta-e	10
Madjänna-e.	40
Barangkasanda.	10
Tjekeală	10
La Tamapă	6
Ladea.	10
Lompo-e.	6
Garassie.	30
Bela-Belawa.	30
Sabamparoe.	14
Mangarabombang.	6
Lompomenraläng.	15
Polewalie.	15
Oedjoeng Lero	18
en het eiland Kamarräng.	10
te samen	300 huizen.

Neemt men aan, dat ieder huis bewoond wordt door 10 personen, wat niet hoog geschat is, dan kan het aantal zielen op 3000 worden begroot.

III. REGEERING.

Vorst. Het hoofd van den staat is thans eene vorstin

met den titel van datoe, in wier handen het hoogste gezag berust. Deze waardigheid is erfelijk, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie. De tegenwoordige vorstin, I Madălloeng Aroe Kadjoewara, is de dochter van wijlen Bassee Kadjoewara, de in 1859 verdreven vorstin van Boni. Zij is getrouwd met Laroempang, zoon van Datoe Patiro van Soppeng.

Hadat. De hadat van Soeppa is samengesteld uit:

1°. een soelewatang,
2°. twee pabitjara's,
3°. twee matowa's en
4°. twee anregoeroe's.

De soelewatang is de persoon, die de Vorstin bij ziekte als anderszins in den rijksraad vervangt (soelle = vervangen en watang = stam en van daar: vervangen van den stam, waarmede gezinspeeld wordt op den vorst, dus vervanger van het hoofd van den Staat). De pabitjara is de persoon, die bij zittingen van den rijksraad altijd de zaken voorbrengt en het woord voert, naar het woord „bitjara" spreken, rechtspreken. De matowa is het hoofd der kampong, dat toezicht houden moet over de belangen der onder hem gestelde ingezetenen, naar het woord „towa" oud, van daar de oudste der kampong. De anregoeroe is de zendeling, die belast is met het overbrengen van brieven, bevelen en boodschappen, en die bij hoofden en bevolking in vrij hoog aanzien staat. De betrekking van soelewatang in Soeppa is sedert een zestal jaren onvervuld gebleven, na het ontslag van den laatsten titularis.

Geestelijkheid. Buiten de tegenwoordige vorstin, die in Soeppa het eigenlijk opperhoofd der geestelijkheid is, volgt als hoofd van den sjarat of priesterraad de kali en op hem de goeroe's. De kali moet toezien, dat de voorschriften van den godsdienst getrouw worden nagekomen, en is tevens belast met het toezicht over het bedehuis. Hij doet volgens de inzichten der vorstin met zijne goeroe's alle zaken

af van echtscheidingen, huwelijken, boedelscheidingen en nalatenschappen. De bevolking is niet fanatiek; want niettegenstaande het gedurig bezoek van Arabieren heeft zij het heidensch bijgeloof nog niet geheel afgelegd. Ofschoon bekendheid met den Islam zeer veel te wenschen overlaat en men van den Koran weinig meer kent dan enkele brokstukken, die uit het hoofd opgezegd worden, volgt zij toch de uiterlijke vormen en gebruiken van den Islam getrouw op.

Rechtspleging. De rechtsbedeeling in Soeppa is overeenkomstig de in de overige tot de Adjatapparang behoorende landschappen vigeerende rapang (wetten), en de straffen bestaan in doodstraf (krissen of verdrinken), in het tot slaaf verklaren van den schuldige met of zonder diens huisgezin, in het ontnemen van zijne eigendommen, het opleggen van geldboeten en het afnemen van de kris. De op te leggen boeten bedragen *f* 176,80, *f* 80, *f* 64, *f* 48, *f* 40, *f* 32, *f* 24, *f* 16, *f* 8, *f* 4 en *f* 2.

Inkomsten. De inkomsten van de vorstin bestaan voornamelijk uit de belastingen geheven van alle op de passer verkocht wordende waren, de invoerrechten, het monopolie van zout en opium, en uit de opbrengst van de ornamentsvelden en tuinen. De leden van den hadat trekken hunne inkomsten uit de aan hunne betrekking verbonden landen, padivelden en tuinen, die door de bevolking kosteloos moeten worden bewerkt, doch deze inkomsten zijn niet noemenswaardig. Zij verkeeren dan ook over het algemeen in een' armoedigen toestand en stellen geen prijs op het behoud hunner betrekking.

De inkomsten der geestelijkheid bestaan uit de zakat, 3 — 5% van den padi- en djagong-oogst, de giften bij het verdeelen van boedels en nalatenschappen.

IV. GESCHIEDENIS.

Korte schets. Soeppa behoort tot die staten, die door

de medeonderteekening van het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667 als bondgenooten van de Nederlandsch-Oost-Indische Compagnie zijn opgenomen. Omtrent het midden der 16e eeuw werd het door Toenipalangga, den 9den koning der Makassaren, ten onder gebracht en eerst in 1667 van het juk der Makassaren bevrijd. Toen echter Boni in het begin van de vorige eeuw zijn toppunt van macht bereikt had, en gezag over alle Boegineesche landen van Celebes uitoefende, deelde Soeppa niet alleen in dat lot, maar moest het ook het district Pare-Pare aan Boni afstaan, dat van toen af een apanage der Bonische vorsten werd.

Het gebied van Soeppa strekte zich toen langs de kust uit, van af de rivier van Soreang of Lemo Kapoeroe (grens van Sidenreng met Soeppa), in het noorden, tot aan de rivier van Tjilalang of Batoepoeté (de tegenwoordige grens van Sidenreng met Soppeng), in het zuiden, en omvatte alzoo niet alleen Pare-Pare, maar ook de districten Batjokiki, Palanro, Koepa, Bodjo en Nepo met de daaronder sorteerende kampongs en eilanden Baki en Daloengang, welke alle sedert 1824 onder de heerschappij van Sidenreng zijn gekomen.

Nadat de macht van Boni door inwendige beroeringen en geschillen met andere staten in de laatste helft van de vorige eeuw eenigszins in verval geraakt was, kwam het district Pare-Pare wel is waar weder onder het bestuur van Soeppa, doch niet dan met erkenning van het oppergezag van Boni.

In 1824, toen Boni zich tegen de eischen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verzette en ook Soeppa zich bij dat verzet aansloot, tengevolge waarvan eene expeditie derwaarts vertrok, eerst onder den luitenant-kolonel de Steurs en later onder den Generaal van Geen, werd het district Pare-Pare, nadat Soeppa ten onder gebracht was, een wingewest van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Eerst in het volgende jaar op den 11den Augustus verscheen Sultan Adam, met eenige hadatsleden van Soeppa te Makasser, om het vernieuwd Bongaarsch contract mede te onderteekenen. Na het overlijden van Sultan Adam, kwam

Aroe-Kalibong aan het bestuur, die zich evenwel meestentijds in Boni ophield en in 1855 aldaar overleed. Het bestuur van Soeppa werd tijdelijk aan den ons vijandig gezinden La-Tjeboe Datoe Sawitto opgedragen, die mede in Boni wonende, het aan den soelewatang La Rege overliet.

Tijdens de jongste verwikkelingen van Boni met het Gouvernement heeft genoemde La Tjeboe verscheidene malen Soeppa trachten over te halen, strijdkrachten ter hulpe van Boni af te zenden, doch de ons goed gezinde soelewatang La Rege en de overige leden van den hadat bleven dit volstandig weigeren. In 1860 vestigde zich de onttroonde vorstin van Boni Aroe-Kadjoewara in Soeppa en in het laatst van hetzelfde jaar liet zij door tusschenkomst van den pabitjara van dat landschap vergiffenis vragen, die haar dan ook door het Gouvernement geschonken is.

Na herhaalde uitnoodigingen dezerzijds aan den hadat van Soeppa, om zich een' nieuwen vorst te kiezen, werd eindelijk in September 1860 de officieele kennisgave ontvangen, dat tot vorstin van dat landschap was verkozen de onttroonde vorstin van Boni, Basse Kadjoewara. Evenals hare voorgangers heeft zij het vernieuwd Bongaaisch tractaat van 1824 tot aan haren dood niet gerenoveerd.

Haar dochter Madällang Aroe Kadjoewara volgde haar in het bestuur van Soeppa op. Deze is in 1878 in het huwelijk getreden met La Roempang, zoon van den Soppengschen prins Datoe Patiro. Sedert haar optreden heeft zij aan het bestuur geen reden van ontevredenheid gegeven.

NOTA

VAN

TOELICHTING OP HET CONTRACT, GESLOTEN MET HET LANDSCHAP

SAWIETTO (ADJATAPPARANG)

op den 30sten October 1890,

DOOR

D. F. VAN BRAAM MORRIS.

I. HET LAND.

Grenzen. Sawietto, (een van de grootste staten van het bondgenootschap Adjatapparang) grenst ten noorden aan Binoewang (Mandar), waarmede de rivier Binanga karaeng van af haren oorsprong tot aan hare monding de grens vormt, ten oosten aan Rappang, Alietta en Maiwa, ten zuiden aan Soeppa en Alietta, en ten westen aan straat Makasser.

Grootte. De uitgestrektheid van dit landschap kan niet met juistheid worden opgegeven; naar schatting is het, evenals Sidenreng, ± 200 □ palen groot.

Landschappen. Sawietto is samengesteld uit:

a. het eigenlijke Sawietto, bestaande uit de hoofdplaats van dien naam en de kampongs:

Tanreassona, Pässerang, Oeloetedong, Patjongang, Senga-e, Tallang, Patobong, La Palapo, Oentjoe-e, Loera-e, Lessetana, Palia-e, Dolangange, Pao, Roeba-e, Sarempo, Awang-Awang,

Poeroeng, Katjampie, Soro-e, Oelo, Ka-e, Barana, Kanari-e, La-Balakang, Oedjoengnge, Paladange, Salo Pokko-e, Goetjia, Liboekang, Likoe, Soelilia, Lalatieng, Bila, Tallang, Penrang, Lammanie, Bongieng en Totenanna.

b. De lilie-paseadjengăng of vasallen uit vriend- of aan verwantschap:

1. Tirowang,
2. Rangamea of Dampoe-e,
3. Lolowang en
4. Langa, te zamen ook wel genaamd de 4 bate-bate (vlaggen),
5. Kabalangăng,
6. Lomee,
7. Kaloepong,
8. Pangaparang,
9. Kadokkong en
10. Galangkalang, gezamenlijk ook wel genoemd lilie băssie of de 6 Lembang, en

c. Lilie-no-rakalanna ook wel lilie-ri-lalăng:

1. Tjempa,
2. Madăllo,
3. Paria,
4. Talabangie,
5. Oeroeng,
6. Maliempoeng,
7. Padangkalawa,
8. Kaba,
9. Poennia,
10. Peso,
11. Seekang,
12. Boeloe,
13. Boea,
14. Salo,
15. Kampio,
16. Paleteang,
17. Lempangăng,

Het landschap Letta, eertijds behoorende tot het bondgenootschap Masenrempoeloe werd, na de tuchtiging, die het van Boni onderging, in 1685 als wingewest onder Sawietto's heerschappij gesteld. Het heeft zich echter van lieverlede aan die heerschappij onttrokken en moet zich thans weder, evenals voorheen, als een onafhankelijk rijk beschouwen. Dit landschap moet vrij goed bevolkt zijn; de bewoners, die hoofdzakelijk van landbouw leven, zijn evenwel roof- en wraakzuchtig van aard. Hierbij dient aangeteekend te worden, dat de Vorst van Letta in 1669 uit eigen beweging naar Makasser is opgekomen en den 26sten Augustus met den admiraal Speelman een contract heeft gesloten. Na dien tijd is met dit landschap echter geen overeenkomst meer gesloten en hebben alle rechtstreeksche aanrakingen opgehouden.

Rivieren. De voornaamste rivieren zijn die van:
Djampoe-e, Dongapaletje, Sibo, Wakka, Salipolo, Langa, Paria, Roeba-e Lemba-e en Bingakaraëng.

Deze rivieren zijn takken van de Sadang (groote rivier), die op het Toradja gebergte in het midden van Centraal-Celebes ontspringt, in verschillende richtingen de landen der Toradja's, Masenrempoeloe en het rijk van Sawietto in zuidwestelijke richting doorstroomt en in straat Makasser uitmondt. Alleen de Djampoe-e, Paria en Binangakaraëng zijn voor inlandsche prauwen van geringen diepgang van hare monding tot op eenen afstand van ± ½ paal landwaarts in bevaarbaar, de andere rivieren slechts voor sampangs. De mondingen dezer rivieren zijn begroeid met bangkohout en nipa, en worden zeer aanzienlijk bij den minsten regen in de bergen. Aan de meeste mondingen zijn de oevers zeer goed bewoond.

Bergen. De voornaamste bergtoppen, allen in 't Noorden van Sawietto gelegen, zijn die van Maliempoeng, Paleteang en Kabalangăng.

Zij zijn naar schatting ± 4000 Rijnlandsche voeten hoog.

Over het algemeen zijn de bergen bedekt met licht geboomte, struikgewas en alang-alang. Zwaar bosch wordt op de toppen der hellingen weinig aangetroffen. Aan de west- en oostkust is het terrein tot op een afstand van ± 10 paal landwaarts laag en vlak, en voor rijst- en djagong-cultuur zeer geschikt.

Weersgesteldheid. De oosten- en zuidoostenwinden nemen gewoonlijk in de maand Juni een' aanvang en houden tot het einde van November aan. In de tijden van kentering vallen er hevige regens, doch het meest in den overgang van den oost- tot den westmoesson.

Landbouw. Sawietto is rijk aan bouwgronden en uitmuntend geschikt voor de padi- en djagongcultuur. Als een gelukkig verschijnsel kan aangeteekend worden, dat, in tegenstelling van Soeppa en Alietta, de bevolking over het algemeen niet lui is, en armoede daar bijna niet heerscht. In Januari en Februari neemt de veldarbeid (padicultuur) een' aanvang, en de oogst is in Juli en Augustus afgeloopen. Over het algemeen is de oogst voordeelig en niet alleen voldoende voor eigen consumptie; jaarlijks worden er nog een paar duizend pikols rijst naar de Mandarsche staatjes en de staten van Masenrempoeloe uitgevoerd. Na den padioogst wordt door de bevolking in de vlakte en in de bergstreken veel djagong geplant, waarvan de uitvoer ook op een paar duizend pikols 's jaars wordt geschat. Voorts worden door haar als voedingsmiddel nog verbouwd verschillende soorten van obi en katjang, en verder langa, waarvan de produktie (die nagenoeg geheel uitgevoerd wordt) op een paar honderd pikols 's jaars begroot kan worden.

Klapperaanplantingen vindt men overal in de vlakte. Ook areng-, pinang-, en kamiri-boomen worden veelvuldig aangeplant.

Groote uitvoer van pinang en kamiri vindt jaarlijks plaats; ook klappernoten worden uitgevoerd. Bamboe wordt in de

verschillende kampongs aangetroffen. Plantsoenen van kapok vindt men bijna overal, doch steeds in geringe hoeveelheid. Indigo wordt slechts aangeplant om garens en kleedingstukken blauw te verven; en kasoemba, om daaraan een lichtbruine kleur te geven. Voorts worden aangekweekt pisang, mangga, papaja, nangka, djeroek, ananas en suikerriet.

Veeteelt. De veestapel bestaat uit karbouwen, paarden, schapen en geiten. Karbouwen worden in grooten getale gefokt en jaarlijks uitgevoerd naar Sidenreng en Wadjo. Ook wilde of verwilderde karbouwen worden in de bosschen en bergstreken gevonden. Van paardenteelt wordt minder werk gemaakt. Hier en daar worden stoeterijen van de vorstelijke families en gegoeden ten getale van 10 tot 50 paarden aangetroffen, die echter van middelmatige grootte zijn. Uitvoer van paarden heeft niet plaats. Schapen en geiten worden ook veelvuldig gefokt, minder voor uitvoer, dan wel om bij feestelijke gelegenheden geslacht te worden. Kippen worden in elke bewoonde streek aangetroffen en zeer goedkoop verkocht.

Visscherij. De zeevischvangst is nog al belangrijk en verschaft aan de kustbewoners een ruim middel van bestaan. Behalve door middel van netten, die men met kleine prauwen naar zee vervoert en daar uitwerpt, wordt de visscherij langs de kust gedreven door het plaatsen van sero's en fuiken. Geregeld worden 's jaars een paar honderd pikols gedroogde of gezouten visch naar de staten van Masenrempoeloe uitgevoerd. Vischvijvers worden hier niet aangetroffen.

Nijverheid. De nijverheid bepaalt zich tot het weven van sarongs en andere inlandsche kleedjes, het vlechten van mandjes en grove legmatjes uit pandang en lontarblaadjes; het smeden van krissen, badies, lansen en ijzeren inlandsche landbouwgereedschappen, het vervaardigen van sampangs en andere kleine vaartuigen. Van de koewal- en roembija-

(soorten van palmen) bladeren worden rijst- en koffiezakken en kadjangmatten vervaardigd, waarvan de jaarlijksche uitvoer op een paar duizend koddi's wordt begroot. Van het sap uit de bloemkolf van den arengpalm wordt bruine suiker gemaakt, die op de passers veel wordt verhandeld. Eenige goudsmeden worden hier aangetroffen, doch hunne geoefendheid laat veel te wenschen over. Het smidsambacht wordt door verscheidene personen uitgeoefend, terwijl iedereen voldoende timmerman is, om bij het bouwen van de zeer primitieve woningen der bevolking behulpzaam te zijn. Een bepaald bedrijf wordt van het timmeren niet gemaakt. Ook treft men pottenbakkers aan, die zeer net afgewerkte potten, goembangs en gendies vervaardigen. Dit aardewerk is echter zeer poreus. Ook netten en andere vischtuigen worden door de bevolking vervaardigd.

Bosschen en boschproducten. Sawietto is niet rijk bedeeld met bosschen van eenige beteekenis, zelfs de hellingen en toppen der bergen zijn meer bedekt met licht geboomte, struikgewas en alang-alang, dan met zwaar bosch. De boschproducten bestaan dan ook alleen uit wat timmerhout, geschikt voor den inlandschen huisbouw en het vervaardigen van inlandsche prauwen, zoomede uit bamboe-doeri en rottan van inferieure soort.

Handel en handelsplaatsen. De handel in Sawietto is nog al van eenige beteekenis. Zij wordt gedreven met Makasser, de Spermundes, de Mandarsche staten, door inlandsche vaartuigen en met Masemrempoeloe door middel van pikolpaarden. De voornaamste artikelen van invoer zijn: Europeesche lijnwaden, zijden stoffen, garens, aarde-, ijzer-, en koperwerken, kramerijen, opium, gambir, zout en petroleum. Van opium wordt $f\ 2^1/_2$ per bol en van de andere artikelen 5 % aan rechten geheven. De artikelen van uitvoer bestaan uit rijst, djagong, langa, klapper, kamiri, pinangnoten, rijst- en koffiezakken, kadjang matten, gedroogde en gezouten visch

en bruine suiker. Jaarlijks worden de strandplaatsen Djampoe-e, Langa, Sadapolong, Paria en Binangakaraëng door ± 80 handelsprauwen van Makassar, de Spermundes en Mandar bezocht. Op de passer in Masemrempoeloe worden van uit Sawietto veel rijst, visch, zout en lijnwaden door middel van pikolpaarden aangevoerd. Uitgaande rechten worden alleen geheven van rijst, sapiri, langa *f* 1/2 en van de djagong *f* 1/4 per pikol, terwijl van elk met eene vracht beladen paard *f* 1/4 als recht betaald wordt. Passer wordt om de 7 dagen gehouden te Lapalapo, Boeloe, Paleteang, Lessetana, Ka-e, Amasangăng, Paria, Langa en Djampoe-e. Het aantal in Sawietto aanwezige prauwen wordt geschat op ± 60 handels- en op ± 80 visschersprauwen. Als munt bezigt men van onze muntsoorten slechts den rijksdaalder, gulden, 1/2 gulden en 1/4 guldenstukken. Dubbeltjes en centen zijn niet gewild. Haantjesduiten, hier genoemd doi manoe of doi nipi, zijn het algemeen betaalmiddel, waarvan er naar gelang van de koers 960 tot 1050 stuks op een rijksdaalder gaan. Men rekent en meet bij vadems (răppa), lere = 1 1/2 Amsterdamsche el, sikoe = elleboog, lama = handspan. Als gewichtsmaat wordt op de kustplaatsen alleen gebruikt de djating (van verschillende capaciteit), terwijl als inhoudsmaat op de kustplaatsen en de binnenlandsche passers gebezigd wordt de kadaro (harde schil van de klapper). Voor natte waren worden als maten gebruikt de flesch, kleine kopjes en ook veel bamboezen kokers.

II. BEVOLKING.

Afkomst en verwantschap. De bevolking bestaat evenals die der andere staatjes van het bondgenootschap Adjatapparang uit Boegeneezen.

Klassen. Men kan haar in drie klassen verdeelen, n. l. adel, middelstand, en slaven en pandelingen.

Tot den adelstand behooren de vorst, de leden van zijn

gezin, de hadatsleden, de voorname en mindere prinsen en de voornaamste hoofden van het land; tot den middelstand de mindere hoofden, de kampongshoofden, de priesters, de gegoeden en de vrijen; en tot den slavenstand, allen, die niet vrij zijn. De slaven vermeerderen veeleer, dan dat zij verminderen, waartoe de wijze van rechtspraak ook niet weinig bijdraagt.

De pandelingen zijn voor het meerendeel hartstochtelijke dobbelaars of opiumschuivers.

Door vele schulden niet meer in staat die te voldoen, verpanden zij zich en hun gezin

In de eerste jaren worden zij nog als pandelingen beschouwd, doch zijn zij na eenigen tijd niet in staat hunne schulden te voldoen, dan worden zij door den pandhouder eenvoudig als slaven beschouwd en behandeld. Die slavernij gaat dan van ouders op kinderen over.

Titels. De in Sawietto gebruikelijke titels zijn: voor den vorst adatoewang, voor de leden van den hadat poewangadă, pabitjara, voor de prinsen datoe, karaengnge, andie, pătta of poewang, voor de mindere hoofden anregoeroe, matjowa, djănnang en soero. Voor den persoon, die de orde op de passers moet handhaven sikao (schout), voor den havenmeester sabănnara (sjabandar) en zijn ondergeschikten mata-mata; voor de priesters kali, imang, katte, bidala, dodja en goeroe, en voor de hoofden van Letta madika en tomakaka. De 4 voornaamste leden van den rijksraad, die tevens vasallen zijn, en het recht hebben den vorst af te zetten en een anderen aan te stellen, voeren den gezamenlijken titel van ăppa bate-bate (de 4 vlaggen). Aroe Djampoe of Rangamea heeft daarbij den bijzonderen titel van Kandawari-e.

Een volbloed prins of prinses is een aroeng-matasa (zuivere rijpe prins). Tot de kroonpretendenten behoorende, is hij of zij tevens anapatola, iemand, die een ander kan opvolgen.

Kinderen van een vorst of prins bij eene vrije vrouw of slavin zijn anatjera (half bloed).

Kinderen gesproten uit een huwelijk van een anapatola met een anatjera zijn anaradjings (vermengd bloed).

De wettige vrouwen zijn wawine pada (vrouwen van gelijke afkomst); trouwt men eene vrouw van mindere afkomst, doch nog van de familie, dan noemt men zoo'n vrouw wawine seadjing (eene vrouw uit de familie), en is men gehuwd met eene vrije vrouw uit den burgerstand, dan wordt zij genoemd wawine sama (eene vrouw uit den lagen of gemeenen stand). Bijwijven worden genoemd goendie of to-ri-laong.

Daengo zijn adellijken in het algemeen, doch ook minderen eigenen zich dat praedicaat toe.

Geneeskundigen heeten sanro of tabi.

De aanvoerders van troepen heeten naar gelang van hunne waardigheid poenggawa, anrégoeroe, kapitang, of panglima.

Huizen. De huizen zijn, evenals die der bewoners van Zuid-Celebes, gewoonlijk meer dan een meter uit den grond gebouwd; zij bestaan gewoonlijk uit houten stijlen, bamboezen vloer en omwanding, en zijn gedekt met atap, roembijabladeren of alang-alang.

Alleen het huis van den vorst (saoradja) en de mesdjid van de hoofdplaats zijn geheel van hout en ook gedekt met bamboe sirappen, welke bedekking, nog slechts op enkele andere woningen wordt aangetroffen. Gewoonlijk bestaat de geheele woning uit een vertrek, waarvan een gedeelte is afgescheiden door een bamboe beschot. Slechts bij weinige grootere huizen is een klein, laag, aan het hoofdgebouw verbonden hokje uitgebouwd, dat bestemd is voor keuken. Behalve te Djampoe-e (waar meer zorg daaraan wordt besteed) zien de huizen er over het algemeen zeer verwaarloosd en armoedig uit, wegens de schaarschte aan goed timmerhout en bamboe. Aan de kuststreken woont de bevolking in geregelde kampongs; in het binnenland daarentegen zijn de huizen ver van elkaar verspreid.

Kleeding. De kleeding is zeer eenvoudig en bestaat voor de mannen uit een korte broek van wit katoen, een bontgekleurde sarong, eeń hoofddoek en een buikgordel van wit of rood katoen; verder dragen zij, met een band om het middel bevestigd, de bekende poeroekang (Makassaarsch paopao), zijnde een zak van zwart, groen of rood laken tot berging van siri-ingredienten en geld, en eveneens om het middel door een kris-gordel bevestigd een kris, parang of badi; op reis zijnde heeft de man een lans bij zich. De voornamen en meer gegoeden zijn op dezelfde wijze gekleed, doch de stof, waarvan de kleederen gewoonlijk zijn gemaakt, van zijde, de scheeden hunner krissen of badi van goud, hun krisgordel van goudgalon vervaardigd. Een baadje wordt alleen bij feestelijke gelegenheden of op reis aangetrokken. De vrouwen dragen een korte broek, en daarover de bontgekleurde sarong en een rood, wit, donkerblauw, donkerpaars of zwart baadje, dat al naar gelang van hunnen leeftijd lang of kort, doorschijnend of niet doorschijnend is. De versierselen zijn ringen en oorbellen, en voor kinderen ook arm- en voetbanden en borstplaten van goud, zilver of koper, al naar gelang van stand of rijkdom. Kinderen loopen tot omstreeks het 7de jaar geheel naakt; die der rijken en gegoeden worden behangen met gouden of zilveren sieraden, waarvan de voornaamste zijn: de ringen om polsen en enkels en platen (meestal hartvormig) om het schaamdeel te bedekken.

Taal. De taal, die hier gesproken wordt, is de Boegineesche, evenals in de overige staten van de Adjatapparang, vermengd met allerlei harde en onwelluidende achtervoegsels; 't is niet de zuivere Boegineesche taal, die in Boni gesproken wordt.

Sterkte der bevolking. Wegens gebrek aan gegevens, kan de werkelijke sterkte der bevolking niet worden opgegeven. Bij raming kan het aantal zielen gesteld worden op ±

30.000 zielen. Alhoewel het gebied van Sawietto zoo niet uitgestrekter, dan zeer zeker niet kleiner is dan dat van Sidenreng, wordt algemeen beweerd, dat de sterkte der bevolking van eerstgemeld rijk, hoogstens op een derde van die van Sidenreng, welke op ± 90000 begroot wordt, kan geschat worden. Evenals de Sidenrenger, is de bewoner van Sawietto, trotsch, krijgshaftig en blufferig, doch daarbij ijverig en werkzaam. Hij is lichamelijk goed ontwikkeld, welgevormd en goed gespierd. Met uitzondering van enkele personen, die door den handel een eenigszins noemenswaardig vermogen hebben verzameld, vindt men er geen rijkdom. Een ieder heeft voldoende voor zich zelven en zijn gezin; vooral onder de prinsen en gegoeden vindt men veel opiumschuivers en dobbelaars.

III. REGEERING.

Vorst. Het hoofd van den staat is de vorst met den titel van adatoewang, in wiens handen het hoogste gezag berust en die over leven en dood te beschikken heeft. Hij wordt door den hadat gekozen en ook door dit college, zoo hij zich jegens het land mocht misdragen, van den troon vervallen verklaard. Bij overlijden mag het lijk van den vorst niet ter aarde worden besteld, dan nadat zijn opvolger als vorst is uitgeroepen. De waardigheid is erfelijk zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie. De tegenwoordige vorst is Palawagaoe-Aroe-Patodjo, echtgenoot van de in 1886 overleden vorstin Pasoello-Daeng-Boelaeng, en heeft reeds gedurende haar leven met hare toestemming het bestuur over Sawietto gevoerd.

Hadat. De hadat of rijksraad van Sawietto, bestaat uit 2 deelen:

a. De 4 bate-bate (d. i. de 4 vlaggen) bestaande uit: Aroe Tirowang, Aroe Rangamea of Djampoe-e, Aroe Lolowang en Aroe Langa.

b. De pakatanni-adă-e (d. i. die de hadat in handen heeft), bestaande uit 2 Pabitjara's: Matowa Tjampa en Matowa Kaba.

De vier bate-bate, die tevens vasallen zijn, hebben het recht den vorst af te zetten en een anderen te benoemen, en nemen eerst zitting in den raad, wanneer belangrijke staats- of bestuurszaken moeten worden behandeld. De behandeling en afdoening van alle loopende zaken wordt eenvoudig overgelaten aan den pabitjara met zijne mede-pakatänni adä. Overigens wordt Sawietto bestuurd door de hoofden der verschillende lilies of vasallen, die ieder in hun gebied het recht van zelfbestuur hebben. Deze hoofden zijn met hunne onderkoningen tot bepaalde diensten jegens den vorst verplicht. Zoo zijn de 4 bate-bate verplicht om bij het uitbreken van oorlog of opstand, in het rijk zelf, zonder daartoe te zijn opgeroepen, met hunne onderdanen als voorhoede op te rukken. Eerst, wanneer het hun niet gelukt, den strijd te beslechten of den opstand te dempen, rukt de vorst in persoon uit, met de lilie bässi.

De lilie-no-rakalana zijn verplicht de ornamentsvelden en tuinen van den vorst te bewerken, te beplanten en te oogsten. Andere verplichtingen hebben deze vasallen niet. Aan het hoofdbestuur is toegevoegd een stel soeros of zendelingen, die belast zijn met het overbrengen van brieven, bevelen en boodschappen, en die bij hoofden en bevolking in aanzien slaan.

Mindere hoofden. De mindere hoofden zijn galarangs, matowas en djännangs. Zij worden door het kampongvolk verkozen en door de respectieve landschapshoofden aangesteld; zij zijn niet anders dan de uitvoerders van den wil van laatstgemelden.

Geestelijkheid. Men onderscheidt in het landschap bij de geestelijkheid 5 rangen, n. l. de kali (hoofdpriester), de imam, de katib, de bidal en de goeroes.

Op de hoofdplaats Sawietto en in elke vasalstaat is de kali het hoofd van den sjarat, terwijl in iedere belangrijke kampong een imam en een paar katibs, bidals en goeroes zijn. Alle godsdienstaangelegenheden behooren tot de competentie van den kali, hij moet er voor zorgen, dat alle voorschriften van den Islam getrouw worden nagekomen en dat de godsdiensthuizen in bruikbaren staat verkeeren. Als hoofd van den sjarat spreekt hij recht in alle zaken betreffende huwelijken, echtscheidingen en nalatenschappen. Geen vonnis van welken aard ook mag echter ten uitvoer worden gelegd, dan na bekrachtiging door den vorst, die, evenals in de andere staten van de Adjatapparang, Wadjo, en Soppeng, het oppertoezicht over de sjarat heeft.

De inkomsten van de geestelijkheid bestaan uit de zakat, die 3 tot 5 bossen van de 100 bossen padi bedraagt, de giften bij het sluiten en ontbinden van huwelijken en bij begrafenissen en de procenten bij verdeeling van boedels en nalatenschappen. De islam is in het begin van de 17de eeuw ingevoerd; de bevolking is over het algemeen niet fanatiek en heeft het heidensch bijgeloof nog niet geheel afgelegd.

Rechtspleging. De rechtspleging berust in de handen van den hadat (pakatänni-ada-e). Alle crimineele en civiele zaken van eenig belang worden door de kamponghoofden ter kennisse gebracht van den pabitjara, die ze in overleg met de overige leden van den hadat afdoet.

Van deze afdoening wordt kennis gegeven aan den vorst, die de vonnissen in het hoogste ressort bekrachtigt. Civiele zaken, die over kleine sommen of goederen van weinig waarde loopen, kunnen door de kamponghoofden zelve worden afgedaan. De straffen, die gewoonlijk worden opgelegd, zijn de doodstraf (krissen of verdrinken), verbanning, het tot slaaf verklaren van den schuldige met of zonder diens gezin, het hem ontnemen zijner goederen, het verbranden zijner woning, het opleggen van geldboeten en het ontnemen van de kris. De doodstraf of de verbanning mag alleen door

den vorst worden uitgesproken. De man van hoogeren rang, die iemand van minderen rang doodt, kan de doodstraf afkoopen. Hij echter, die een meerdere of gelijke doodt, moet de doodstraf ondergaan. Wanneer eene geldboete wordt opgelegd, wordt deze gegeven aan den persoon, die door het misdrijf geleden heeft of aan zijne erfgenamen. De adelijken, welke zich aan eenig vergrijp schuldig maken, worden meestal zeer verschoonend behandeld. De doodstraf wordt opgelegd aan hen, die zich aan moord, poging tot moord of diefstal, schending der eerbaarheid in de vorstelijke woning schuldig maken. Verbanning wordt uitgesproken over hen, die zich aan oproer of verzet tegen de openbare macht schuldig maken, of zich tegen het wettig gezag vergrijpen. De goederen van den veroordeelde worden tevens verbeurd verklaard. Overspelers (eene vrije vrouw, die gemeenschap heeft met een slaaf, of met dezen trouwt, wordt als overspeelster aangemerkt), menschen, die verderfelijke medicijnen toedienen, giftmengers en dergelijken, worden verdronken, verbannen, ook wel tot slaven verklaard of van allen eigendom beroofd.

Bloedschande wordt gestraft met verdrinken of verbannen. Personen, die zich aan diefstal schuldig maken, worden met vergoeding van de drie dubbele waarde van het gestolene gestraft en bij wanbetaling tot slaven verklaard. Het toebrengen van slagen, vechterijen, en andere kleine vergrijpen worden gestraft met geldboeten, loopende van 2 realen tot en met 80 realen, al naar gelang van de zwaarte van het gepleegde feit, en van den stand of rang van de personen, die daarin betrokken zijn.

Inkomsten. De inkomsten van den vorst, bestaan voornamelijk in de inkomende en uitgaande rechten, de doorvoerrechten, de pasarrechten, de opbrengst van den verkoop van opium en zout, de opbrengst van de ornamentspadivelden en tuinen, een klein deel van de opbrengst van alle landbouwprodukten en een gedeelte van opgelegde geldboeten.

De hoofden worden niet bezoldigd, doch ieder hunner heeft een zeker aantal zoogenoemde ambtspadivelden en tuinen, die door hunne onderhoorigen kosteloos bewerkt en beplant worden. Ook zijn hunne onderhoorigen verplicht voor hen een huis te bouwen, zonder dat daarvoor iets behoeft betaald te worden; slechts behoort het hoofd een karbouw of geit te slachten en een maaltijd te geven. Op hunne reizen mogen de hoofden zich door een zeker aantal personen doen vergezellen: dezen zorgen voor hun eigen onderhoud gedurende de reis. Bij feestelijke gelegenheden worden de hoofden in de noodwendige uitgaven door hunne onderhoorigen bijgestaan. Bij het trouwen hunner onderhoorigen krijgen de hoofden een geschenk in geld, bedragende *f* 2, *f* 4, *f* 8 en *f* 16, naar gelang van den stand bij jonggehuwden. Bij afdoen van zaken en opleggen van boeten, wordt hun eene geringe geldelijke tegemoetkoming toegestaan. Na afloop van den padi- en djagongoogst brengt ieder landbouwer bij zijn hoofd, bij wijze van hommage een paar bossen padi of djagong. Enkele hoofden heffen eene geringe belasting op de boschprodukten en voor het kappen van hout in hun gebied een zeker recht in geld of een gedeelte van het gekapte, terwijl weder andere hoofden onder wier ressort pasars gehouden worden, voor hunne dagelijksche behoeften wat siri, tabak, pinang, gambir, bruine suiker, etc. in natura heffen. De meeste hoofden zijn arm en stellen geen prijs op het behoud van hunne betrekking.

IV. GESCHIEDENIS.

Korte schets. Het bondgenootschap Adjatapparang, bestaande uit de landschappen Sidenreng, Sawietto, Soeppa, Alietta en Rappang, behoort tot die staten, die door de medeonderteekening van het Bongaaisch tractaat van 18 November 1667, bondgenooten der Nederlandsch-Oost-Indische Compagnie geworden zijn.

Deze landschappen, die vroeger als lilie-paseadjingang

(vasal uit vriend- of verwantschap) een deel uitmaakten van Soppeng, werden omstreeks het midden der 16e eeuw door Toenipalangga, den 9den koning der Makassaren, ten onder gebracht en eerst in 1667 van dit juk bevrijd. Toen echter Boni, in het begin van de vorige eeuw zijn toppunt van macht bereikt had en gezag over alle Boegineesche landen van Celebes uitoefende, deelde de Adjatapparang ook in dat lot. Sidenreng had zich echter sedert 1790 aan de Bonische suprematie onttrokken, en aan het Nederlandsch gezag vele blijken van zijne trouw en verkleefdheid gegeven, hetgeen onder anderen wordt bevestigd in de memorie van den Gouverneur Chasse van 1816, waarin men aangeteekend vindt: „Sidenreng is altijd een goed bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement geweest". De vorst van Sidenreng is dan ook medeonderteekenaar van het vernieuwd Bongaaisch tractaat van 7 Augustus 1824. Van de overige 4 staten kan dit echter niet getuigd worden, want toen in 1824 Boni zich tegen de door het Gouvernement gestelde eischen verzette, hielden zij de Bonische zijde. Eerst in het volgende jaar traden zij, daartoe door de wapens gedwongen, toe tot het vernieuwd Bongaaisch tractaat. In de geheime nota van den Gouverneur Major van 1835 komt ten aanzien van de vorsten dezer 4 staten, het volgende over: „Bij den jongsten oorlog in het rijk van Sidenreng hebben zij bewijzen gegeven van in de partij te zijn, die tegen den door het Gouvernement erkenden Vorst in strijd was, zoodat men als bondgenooten niet meer op hen rekenen mag." De oorlog, die hier bedoeld wordt, had ten doel om den door ons erkenden troonopvolger La-Pangorisang, die zijn grootvader in 1831 als vorst van Sidenreng was opgegevolgd, te onttronen en den Bonisch gezinden Datoe Lampoelă op den troon te plaatsen. Door 's Gouvernements gewapende tusschenkomst werd eerstgenoemde evenwel in zijne rechten bevestigd en laatstgemelde op de vlucht gedreven.

In dien tijd werd Sawietto geregeerd door Datoe-La-Tjeboe, die zich meestentijds in Boni ophield. Hij was de oom van

de onttroonde vorstin van Boni Basse Kadjoewara, tevens broeder van de vorstin van Alietta, en had zoowel in Soeppa als in Alietta veel invloed. Hij toonde zich, zoowel vóór, als tijdens en na den oorlog met Boni, een volslagen vijand van het Gouvernement; om die reden heeft hij dan ook in 1858 Soeppa en Sawietto, verscheidene malen, doch te vergeefs, trachtten over te halen de zijde van Boni te kiezen. Dientengevolge ontving de hadat van Sawietto in 1860 van de Kommissarissen voor de Bonische zaken den last, om een nieuwen vorst te kiezen, daar La-Tjeboe niet meer als zoodanig door het Gouvernement erkend kon worden. Daar het echter te voorzien was, dat aan dezen eisch geen gevolg zoude gegeven worden, werd daarop niet meer aangedrongen. In het laatst van hetzelfde jaar deed La-Tjeboe aanzoek om vergiffenis, doch in antwoord daarop werd hem te kennen gegeven, dat eerst meer duidelijke bewijzen van oprechte schuldbekentenis verlangd werden. Herhaaldelijk werd hem van ter zijde te kennen gegeven, dat hij vergiffenis zoude krijgen, zoo hij die te Makassar kwam vragen, doch hieraan heeft hij tot aan zijn dood niet voldaan. La-Tjeboe overleed in 1870 en werd in het bestuur opgevolgd door zijne dochter Pa'soelle-Daeng-Boelaeng, die in 1859 met Palawagaoe Aroe Patodjo Sr. is gehuwd.

Deze Aroe Patodjo stond tijdens de expeditie van Tanette in 1840—1842 aan onze zijde. Zijn schoonvader, de toenmalige Doeloeng van Lamoeroe, later leenvorst van Tanette La Roempang Matinro-e-ri-Moetiara werd door Boni met 1000 man Bonische-hulptroepen tot ons gezonden en bij die gelegenheid heeft hij medegewerkt om den weerspannigen leenvorst van Tanette Lapataoe Matinro-e-ri-Salomonie uit Tanette te verdrijven. In 1859 tijdens den oorlog met Boni was hij poenggawa of opperbevelhebber der Bonische troepen en heeft als zoodanig tegen ons gestreden. Na de overwinning van Boni verliet hij met de onttroonde vorstin het land en vestigde zich in Sawietto. Hij was toen zeer op hare hand; later heeft hij hare zijde verlaten en zich bij

Sidenreng aangesloten; thans is hij een van de hartstochtelijkste voorstanders van den tegenwoordigen vorst van dat rijk. In 1886 overleed de vorstin van Sawietto Pasoello Daeng Boelaeng, nalatende twee zonen en twee dochters, waarvan de oudste zoon overeenkomstig 's lands gebruik haar in het bestuur had behooren op te volgen. Ten einde echter Aroe Patodjo in zijne laatste levensjaren niet te grieven, hebben de gezamenlijke kiesgerechtigden besloten hem tot vorst van Sawietto te benoemen, dewijl hij reeds tijdens het leven van zijne echtgenoote het bestuur in handen had en den titel van Adatoewang (vorst) voerde. Hij is iemand van ± 70 jaar oud, houdt zich in de laatste 4 jaren te Pamana (Wadjo) op, en laat het bestuur aan zijne zonen en de leden van den hadat van Sawietto over.

Beide zonen laten zich weinig met bestuurszaken in, zoodat het bestuur van Sawietto feitelijk berust in handen van Lapamasangië Datoe Lolo Aroe Djampoe-e, één der vasallen, tevens het voornaamste lid van den hadat. Hij is een neef van den vorst van Sidenreng, een invloedrijk persoon en ons welgezind, en wij hebben voornamelijk aan hem te danken, dat na 1824 eindelijk een nieuw contract met Sawietto gesloten werd, waarbij deze nota van toelichting behoort.

BLADVULLING.

Een kunstige Javaansche strophe.

De volgende strophe is in den maat Sinom, die eigenlijk 9 *padalingsa*'s wij zouden zeggen regels, telt, maar hier in vijven verdeeld wordt, als volgt:

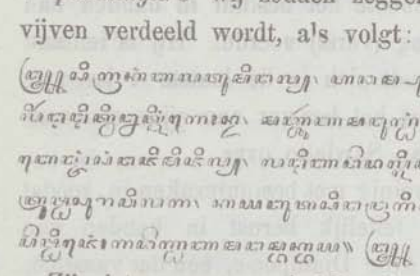

Zij ziet er zeer onschuldig uit, doch is zeer kunstig.

Als men den regels, zooals zij hier voorkomen, een cijferwaarde geeft, nl. den eersten regel = 1, den tweeden = 2, den derden = 3, den vierden = 4 en den vijfden = 10 neemt, en dit ook doet aan de 20 letters van het Javaansche alphabet, enz., nl: 1, 2, 3, 4, 5, enz. tot en met 20, dan zal men bespeuren, dat het bedrag der cijferwaarden van de regels, waarin een willekeurig gekozen letter van dat alphabet in deze strophe voorkomt, beantwoordt aan het rangcijfer van die letter in het alphabet, behalve dan wanneer men ook een *aksara* zou medetellen, die een syllabe sluit, of als *sandangan* voorkomt, daar dezen veronachtzaamd moeten worden.

Bijv. vindt men alleen in den 1en regel = 1, het is de eerste letter van het alphabet. , de laatste letter van dat alphabet, de twintigste, treft men aan in alle regels, = 1 + 2 + 3 + 4 + 10 = 20. , de dertiende letter, komt

voor in den 3den en den 5den regel, = 3 + 10, d. i. 13, niet in de drie anderen. *en*, de zevende letter van het alphabet, vindt men niet in den 3den en den 5en regel, wel in den 1en, den 2en en 4den, = 1 + 2 + 4 = 7. Enz.

Men gebruikt deze strophe bij wijze van aardigheid, als een soort van raadsel. Men kiest zich eene letter uit, die men niet noemt, laat een ander de strophe lezen, of opzeggen, hem telkens bekennende of de letter al dan niet in een regel voorkomt, met „zij is er niet" of „zij is er wel".

De gewoonte brengt dan verder mede, dat de ander, evenzoo in een stereotype strophe in Sinom, zijne bevinding mededeelt. Van die tweede strophe wordt dan naar gelang van de noodzakelijkheid de laatste *pada lingsa* zóó gewijzigd, dat de laatste lettergreep van het laatste woord daarvan de bedoelde letter noemt.

OVER EENIGE WEINIG BEKENDE OUDHEDEN

VAN DE RESIDENTIE

MADOERA

DOOR

A. G. VORDERMAN,

Corresp. der Kon. Akad. van Wetenschappen.

De uitgave van Dr. R. D. M. Verbeek's „Oudheden van Java" in de verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, heeft in eene dringende behoefte voorzien voor allen die belang stellen in de archeologie van dit eiland.

Door de rangschikking van zijn overzicht der verschillende oudheden naar hunne vindplaatsen, is het den leek in het vak ook gemakkelijk gemaakt om van eventueel aan te treffen oudheden te bepalen of zij reeds bekend en beschreven zijn, dan wel of dit niet het geval is, en zeker zal deze uitgave meerderen die daartoe in de gelegenheid zijn, juist daarom prikkelen tot het doen van waarnemingen en mededeelingen.

Met den beschrijvenden Catalogus der archeologische afdeeling van het museum van het bovenvermelde Bataviaasch Genootschap, door den heer W. P. Groeneveldt ontworpen en samengesteld, vormt het de basis waarop iedere nieuweling in archeologische onderzoekingen op Java kan steunen, wanneer hij wellicht afgeschrikt wordt door den omvang en de verspreiding der oudere litteratuur van het onderwerp.

Bij mijne jongste reizen in Oostelijk Madoera heb ik dan ook de gelegenheid benut om, waar dit mogelijk was, navraag te doen naar oudheden, juist omdat deze residentie op VERBEEK's oudheidkundige kaart zich voordoet als een terra incognita en er in zijn werk slechts melding gemaakt wordt van twee oudheden, een gouden Hindoe-vrouwenbeeldje in het Sampangsche en de inscriptie's op de rotswanden bij Madirodo in de kampong Andjoek. (Soemenep).

Ik vlei mij in mijn onderzoek gelukkig geslaagd te zijn en bied de resultaten hiervan aan in de ondervolgende opsomming van eenige weinig bekende Madoereesche oudheden.

1°. PROPPO.

District en afdeeling Pamekassan.

Twee tjandi's.

Westelijk van de hoofdplaats Pamekassan op ± 8 palen afstands worden twee geheel vervallen tjandi's aangetroffen uit rood gebakken steenen opgetrokken, waarvan de eene nagenoeg geheel gesloopt is en zich als een steenhoop voordoet en de andere geheel met onkruid begroeid is.

In de naastbij gelegen sawah's treft men nog vele brokstukken der steenen, waarmede deze tempels opgebouwd waren aan in de galangan's.

De steenen moeten nog van goede kwaliteit zijn, zoo zelfs dat die van de gesloopte tjandi gediend hebben tot opbouw van een gedeelte der bijgebouwen van het logement te Pamekassan.

(Mededeelingen van den assistent-resident F. C. H. CRAMER en den controleur B. B. JOCHIM).

2°. TJANDI TIMOR.

Desa Polagan, afdeeling Pamekassan.

Vier steenen beelden.

Wanneer men van Pamekassan zich naar Soemenep begevende, nabij paal 9 het zeestrand der desa Talang nadert,

treft men een binnenweg aan, die in Zuidelijke richting het strand volgt en op een paal afstands van den grooten weg den kampoeng Tjandi Timor binnen leidt. Aldaar bevindt zich eene Chineesche klenteng, die tegenwoordig eene groote vermaardheid bezit, zoodat meermalen 's jaars honderden Chineezen, zoowel van Madoera als van den Javaanschen overwal, er komen offeren en feestvieren.

Deze klenteng is echter van recenten datum.

Twintig jaren geleden lag daar onder eene struik wildernis verborgen, een verminkt steenen Hindoebeeld, toen bij ontginning der plek drie kleinere beelden werden opgegraven, waarvan twee in zeer gaven toestand.

Een Chinees trok zich de zaak aan, reinigde de beelden, plaatste er afdakjes boven en begon daar te offeren en van lieverlede kwamen hier landgenooten hunne wenschen kenbaar maken, zoodat er meer en meer toeloop ontstond en eindelijk de Chineesche gemeente er een klenteng oprichtte waarin de beelden eene eereplaats verkregen.

Thans is het een lief beschaduwd plekje, dat ompaggerd is, en waar in het hoofdgebouw het groote verminkte beeld geplaatst is, terwijl de drie kleinere beelden in een kleiner gebouwtje verblijf houden, dat op zijde van het erf, rechts bij het binnenkomen, is opgericht.

Vóór het hoofdgebouw bevindt zich eene pendoppo.

Het voortdurend bezoek van Chineezen waarin deze plaats zich mag verheugen levert den tempelwachter Te Ko Hok een ruim bestaan.

Den 5den Mei j.l. bezocht ik den tempel in gezelschap van den Controleur Jochim en kreeg ik van den wachter toestemming de beelden te beschrijven en op te meten.

Het grootste beeld, dat in het hoofdgebouw geplaatst is, staat daar tegen den achterwand met het gelaat naar voren gekeerd onder een verhemelte van houten bewerkte stijlen en katoenen bekleedsel, dat opgesierd is met zijden franjes, kwasten, zilveren klamboehaken, enz. Vóór het beeld staat op den vloer een schuins geplaatste spiegel, waarbij een

opengeslagen boek. De spiegel leunt tegen een lage offertafel, waarop alle ingredienten voor den dienst.

Het hoofd van het beeld was versierd met bloemkransen, die op mijn verzoek tijdelijk verwijderd werden. Voor wij den tempel binnentraden had TE KO HOK een vervaarlijk leven gemaakt, door uit alle macht te slaan op eenen Chineeschen gong, die nabij het beeld was opgesteld. Eigenaardig was de wijze, waarop hij met het beeld omsprong, dat volgens hem HOE TJO heette en het kind van „Toean Allah tjina" voorstelde.

De versierselen die op den borst waren uitgebeiteld waren onkenbaar door de klei en asch, die vroegere Chineesche bezoekers daarop geplakt hadden om hunne offerstokjes te bevestigen. TE KO HOK wilde die massa gaarne voor mij verwijderen, doch moest daartoe eerst der godheid om toestemming vragen.

Dit geschiedde niet in het Chineesch doch door de volgende bastaard-Maleische toespraak.: „Tapé"! zoo klonk het uit den mond van den naast het beeld nedergeknielden Chinees" "ada toean besaal, mau liat loe poenja medaljie! boleh ja?" of wel: „Wees gegroet! Daar is een groot heer die uwe medailjes wenscht te zien, mag dit?"

Wie zwijgt stemt toe, dacht zeker de tempelwachter, want fluks daarna kletste hij water op den borst van het beeld en begon die van de klei te reinigen.

De beschijving der beelden is als volgt:

A. Onbekend beeld.

Vrouw in staande houding. Gelaat onkenbaar, verminkt. Linkergedeelte van het ruggestuk en linkerbovenarm afgebroken en ontbrekend. Even onder de knieën afgebroken, zoodat onderbeenen en voetstuk ontbreken. Veelkantig hoofdtooisel, dat rijk versierd is voor zoo verre dit nog bewaard is gebleven. Aan weerskanten loopt van het versiersel eene verlengde lok tegen de glorie op. Zware oorhangers. Kwistig

versierde ringen om den overgebleven rechterbovenarm. De beide voorarmen vóór den borst, naar elkander toegebracht, handpalmen naar het schijnt naar voren gekeerd, doch beschadigd.

Fraai bewerkt snoer, dat, van de beide schouders komende, tusschen de borsten in met een geornamenteerden vierkanten sluitsteen samengehouden wordt en daaronder naar achter terzijde van het lichaam loopt. Gordel versierd. Kleed in plooien afhangend.

Terzijde van het beeld komen op het rechter deel van het achterstuk (het linkerdeel wordt gemist), goed geconserveerde lotusplanten met bloemknoppen voor.

Hoogte van het overgebleven fragment van het beeld, 104 ctm.

Dit beeld is van blauw zwarte andesiet, eene vulkanische steensoort, die niet op Madoera voorkomt, zoodat het van elders, vermoedelijk van Java's overwal, hier moet zijn aangebracht.

B. Boeddha (Akshobhya.) 1)

Het middelste der in het bijgebouwtje geplaatste kleinere beelden. Goed geconserveerd en ongeschonden. Zittende op een ovaal lotuskussen. Gelaat als alle andere Boeddhabeelden zonder eenige andere uitdrukking dan volstrekte rust, met neêrgeslagen oogen. Doorboorde afhangende oorlellen, zonder versiersel. Geen voorhoofdsmerk. Hoofdhaar bestaande in regelmatig geplaatste rijen korte krullen, meestal van rechts naar links gedraaid. Enkele rijen krullen in tegenovergestelde richting gedraaid. Behaard hoofduitwas voorhanden. Aan den hals vier horizontale huid-

1) Zie: W. P. Groeneveldt, Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen: pag. 71 en volgende.

plooien. Kleeding hoogst eenvoudig, van den linkerschouder schuins over de borst nederdalende, zoodat de rechter schouder en borst onbedekt zijn en de rechtertepel zichtbaar is. Breede platte oewapita, die op de borst een weinig versierd is. De beenen vóór het lichaam over elkander geslagen, zoodat het rechterbeen boven het linker ligt en de voetzolen naar boven gekeerd zijn.

Linker arm, in den elleboog gevouwen, ligt in den schoot, de hand naar boven geopend. Rechterhand rustende op de rechterknie met den handrug naar buiten gekeerd. Glorie aanwezig. De rugplaat steekt boven den top der haartooi uit.

Bestaat uit andesiet.

Hoogte van het beeld met ruggestuk 61 ctm.

C. Boedha (Ratnasambhawa.)

Hetzelfde beeld als sub B. vermeld, doch iets grooter en aan de linkerzijde van dit geplaatst. De haartooi steekt uit boven de glorie en het ruggestuk. Het eenige verschil tusschen dit beeld en het vorige is gelegen in de houding van de rechterhand, die op de rechterknie rust en naar voren geopend is. De hand steunt op een voorwerp vol ornamenten op de knie liggende, dat den indruk geeft van een bloemtuil.

Bestaat uit andesiet.

Hoogte 63 ctm.

D. Çiwa als Mahâdewa.

Geplaatst aan de rechterzijde van het sub B. vermelde beeld. Het ruw bewerkte beeld is beschadigd en afgesleten en is gemaakt van lichtgrijze vulkanische tuf en van een geheel ander genre (Modjopaitsche tijpe) [1]) dan de fraai bewerkte Boeddha-beelden waarmede het op een rij is geplaatst.

---

[1]) Zie GROENEVELDT l. c. pag. 23, noot 1.

Blijkbaar heeft de heer W. P. Groeneveldt gelijk dergelijke beelden als atavistische vormen aan te duiden.

Het beeld is bovendien ontsierd door zwarte, geele, roode, en blauwe verf. Zoo zijn wenkbrauwen, oogen, en knevels door middel van zwarte verf aangebracht. Eerste voorarmen beschadigd en tegen de borst gevouwen. Tweede stel voorarmen uit de ellebogen uitspringend in opgerichten stand tegen de glorie aangebracht. De rechterhand van dit tweede paar houdt een vliegenwaaier vast., de linker een onduidelijk bidsnoer met groote rozet. De buik van dit beeldje is pompoenvormig. Voeten ontbreken.

Hoogte 35 ctm.

3°. GOEA PAIJOEDAN.

Desa Batoe-ampar, afdeeling Soemenep.

Beschreven rotswand. Nabij Batoe-ampar bereikt de middelste der heuvelrijen, die zich in de richting van West naar Oost in de afdeeling Soemenep verheffen, eene hoogte van ongeveer 1000 voet.

De kalkheuvels hebben hier grillige vormen en bezitten soms kale loodrecht afdalende wanden. In eene dergelijke bevindt zich, met het front naar het Oosten gekeerd, eene groote koepelvormende holte als een reusachtig kerkportaal, aan de eene zijde geheel open, van welk gewelf groote stalactieten afhangen. Dit gedeelte der grot staat in eene bijzondere reuk van aanzien, daar hier de legende is, dat telkens wanneer een der leden van het Soemenepsche vorstenhuis overlijdt een groote stalactiet van zelf breekt en naar beneden komt. Bij den dood van den laatsten Panembahan moet dit wederom het geval zijn geweest.

Achter in den wand van dit ruime voorportaal bevindt zich de ingang van eenen onderaardschen gang, die zich in Westelijke richting voortzet. Kort bij diens ingang is een steenen bankje en boven dit bankje bevindt zich letterschrift, dat in den rotswand uitgehouwen is en dat niemand der

ingezetenen ontcijferen kan. Toen ik in 1875 dezen gang met behulp van kaarslicht betrad trof ik daar een Madoereesche kluizenaar aan, voor het bankje in gebed verzonken.

Mijne dienstverrichtingen lieten mij niet toe bij mijn jongst bezoek aan de afdeeling Soemenep den grot te bezoeken tot het maken van een afdruk van het geheimzinnige schrift.

4°. DEMALA.

Desa Pangligoer, afdeeling Soemenep.

Aarden pot met muntstukken.

In de kampong Demala der desa Pangligoer in de nabijheid der kota, is een 15tal jaren geleden bij den aanleg van een vijver een aarden pot opgegraven, die gevuld was met oud kopergeld. Dunne Chineesche geldstukken met vierkante opening in het midden. De pot is bij de opgraving stuk geraakt en het kopergeld was zoodanig geoxydeerd, dat het bij de behandeling in brokjes en in poeder verviel.

(Mededeeling van Pangeran Ario Pakoe Nataningrat, regent van Soemenep).

5°. KOTA SOEMENEP.

hoofdplaats Soemenep Missigit, afdeeling Soemenep.

Steenen Hindoebeeld.

In het terrein van den grooten missigit op den aloen-aloen der kota Soemenep moet binnen de enceinte der ringmuur een groot steenen Hindoe-beeld begraven liggen. Nasporingen tijdens mijn verblijf gaven geen resultaat.

(Mededeeling van Pangeran Ario Pakoe Nataningrat, regent van Soemenep.)

6°. KOTA SOEMENEP.

Hoofdplaats Soemenep, Kraton, afdeeling Soemenep.

A. Onbekend beeld (gewoon type.)

In den ouden kraton, thans het verblijf van den Regent, bevindt zich een bron wier helder water een gemetseld bassin vult, dat bevolkt is met kleine vischjes en groote goerami's en nog tot badplaats strekt, voor de bevoorrechten van den kraton. De tegenwoordige regent, wiens gast ik was tijdens mijn verblijf ter hoofdplaats, herinnerde zich bij een gesprek dat over oudheden gevoerd werd, dat op den bodem van het bad eene artja moest zijn met het gelaat naar beneden gekeerd en het platte ruggestuk naar boven; ten minste tijdens hij als kind daar gebaad had toen zijn grootvader en naamgenoot nog Sultan was. Als spelende knaap had hij onder het zwemmen ontdekt, dat zich aan de onderzijde van den grooten steen beeldhouwwerk bevond, hetwelk een menschelijk wezen voorstelde. Al dien tijd heeft het beeld echter onopgemerkt op den bodem van het bad gelegen, totdat de Pangeran bij mijn jongst verblijf besloot het beeld te doen omkantelen en het zoo mogelijk boven water te brengen, het geen geschied is.

Het blijkt te zijn het beeld eener onbekende godin en van gewoon tijpe in staande houding. Onder het voetstuk is een vierkant zuiltje, bestemd om het beeld in een voetstuk vast te zetten. Het gelaat is door beschadiging onkenbaar gemaakt. De glorie steekt boven het versierde hoofd uit. Drie gelukstrepen. Afhangende oorlellen waarin versierselen. Bovenarmen van platte geornamenteerde, voorarmen van drie eenvoudige zware armbanden voorzien. De handen in biddende houding tegen de borst aaneengevoegd, met de duimen naar boven. Vrouwensnoer aanwezig. Borst en buik op de gewone wijze versierd. Aan weêrszijden van het beeld een pot uitgebeiteld, waarin lotusplanten. Hoogte van het beeld 146 ctm.

De steen doet zich onder water voor als zwartbruin, is vermoedelijk van den overwal afkomstig.

B. Een basrelief.

Bij dezelfde gelegenheid werd op den bodem van het bad een groote vierkante steen ontdekt, die een basrelief vertoont en een deel moet uitgemaakt hebben van een tempelomgang, doch die, te oordeelen naar de steensoort, van Java afkomstig zal zijn. Hij is 173 ctm. lang en 63 ctm. hoog. Het basrelief stelt voor boomen en heuvels. In het midden een vrouwenbeeld, waarvan de détails moeielijk herkenbaar zijn. Links daarnaast een kleiner vrouwenbeeld en in den hoek rechts nog een derde.

7°. MONTJOL.

Desa Kolor, afdeeling Soemenep.

Onbekend beeld. (gewoon type).

De eerste postloods op den weg van Soemenep naar Pamekassan is dicht bij de kota gelegen in de desa Kolor; kort vóór men die loods bereikt, ziet men rechts van den weg een groot huis met verdieping in ouderwetsch Europeeschen stijl opgetrokken, dat vroeger aan den Pangeran Adipati Soerio Koesoema, gepensionneerd regent van Pamekassan heeft toebehoord, doch na diens dood in handen is gekomen van den tegenwoordigen luitenant-Chinees.

Op het erf van dit huis moeten indertijd veel steenen Hindoebeeldjes gestaan hebben, die daar later begraven zijn. Eén echter, dat te groot was en zeer verminkt is, ligt nog op het grasveld naast het huis met de voorzijde naar boven gekeerd. Ook dit beeld is van andesiet. De hoofdtooi en de glorie zijn weggeslagen, zoomede het gelaat en de linkervoorarm. Oorhangers rijk versierd. Breede rijk versierde oewapila, die onder den gordel in een lange bocht tot onder de knieën reikt en rechts weder naar boven gaat. De handen op de borst te zamen gevouwen. De linkerhand naar boven gekeerd en de

vingers omgebogen. De wijsvinger van den rechterhand ondersteunt de gebogen vingers van den linkerhand. Bovenarm met rijk geornamenteerde, voorarm met drie zware eenvoudige armbanden versierd. Vrouwensnoer niet aanwezig. Een gedeelte van de buik is bloot zoodat de navel zichtbaar is. Daaronder hangt dwars een voorwerp, dat op een taschje gelijkt.

Het beeld is in staande houding uitgebeiteld, doch het stuk onder de knieën is afgebroken en niet aanwezig. Het resteerende van het beeld is 96 ctm. hoog.

8°. PADJOERANGAN.

Desa Doengki, afdeeling Soemenep.

Çiwa (?).

Niet ver van den Oostelijken uithoek van het eiland Madoera, Tandjoeng Lapa, ligt de kampong Padjoerangan aan het strand. Vlak daarbij wordt een steenen Hindoe-beeld gevonden in staande houding uitgebeiteld en opgericht met het front naar zee dat, hoewel beschadigd, zeer interessant mag geheeten worden.

Het stelt vermoedelijk Çiwa voor. Het eerste paar voorarmen, dat tegen de borst aan gelegen was, is afgehouwen en verwijderd. Het gelaat is weggeslagen. De linker tweede voorarm, die terzijde naar boven was, ontbreekt, doch de hand met het daarin bevatte attribuut is bewaard gebleven. Dit bestaat uit een drietand met gekronkelde spits toeloopende evengroote en evenwijdig verloopende punten.

De rechter tweede voorarm is ook naar boven gekeerd en houdt een schelp vast waaruit, even als van de andere zijde, drie gekronkelde vlammen als drietand naar boven opstijgen.

Ook hier zijn de bovenarmen met platte geornamenteerde en de voorarmen met 3 eenvoudige dikke armbanden versierd. Rijk bewerkte oewapita van den linkerschouder afdalende tot aan de buik. Onderkleed naar achteren in wrongen opge-

knoopt. Voeten van het beeld met een gedeelte van het voetstuk vernield. Tegen het ruggestuk staat rechts van Çiwa een pot waarin een bloeiende lotusplant. Links is het ruggestuk van een ander kleiner beeld gebeiteld, dat eene afzonderlijke glorie bezit en een kort zwaard in den vorm eener kris, naar beneden gekeerd, in de hand houdt. Ook dit beeld is verminkt, doch een lotusblad en bloem, die er zich om heen slingeren zijn nog duidelijk herkenbaar.

Terwijl de hoogte van het hoofdbeeld 140 ctm bedraagt, meet het kleinere, dat in het ruggestuk is aangebracht, met de glorie slechts 47 ctm.

Het geheel staat op een lotus kussen, dat van voren vernield is; onder aan dit kussen moet een zuiltje zijn uitgespaard, dat het beeld in een voetstuk bevestigd houdt. Dit voetstuk heeft den vorm van een vierkant blok, grond-en topvlak en inspringende zijden. Het topvlak is aan de rechterzijde van het beeld, dus links van den toeschouwer, van een verlengde tuit voorzien, die op een nagakop rust. De tuit is doorboord en eindigt van buiten in eene spleetvormige opening, terwijl aan den rand van het topvlak een geultje aanwezig is voor afvoer van water naar het tuitvormende uitsteeksel. Aan de voorvlakte van het voetstuk is eene menschelijke figuur met naar boven opengeslagen vleugels als van een vogel (Garoeda). Het hoofdgedeelte is afgehouwen.

Zoowel het beeld als de geul zijn van andesiet en moeten dus van elders zijn aangebracht. Achter tegen het beeld lagen eenige verweerde vierkante steenen van Madoereeschen kalksteen, die vermoedelijk tot stut hebben gediend.

9. KALADI.

desa Pantjoer, eiland Sapoedi, afdeeling Soemenep.

Een lingga (?) Bij een Inlandsch kerkhof op den heuveltop ligt op een goed onderhouden plekje een omgevallen steenen zuil, sterk verweerd, die dwars midden door is gebroken.

De zuil van geele zandsteen zooals die op het eiland Sapoedi voorkomt. Het vierkante plekje aarde waarop de zuil ligt is netjes begrensd door aangebrachte klipsteenen en begroeid met Cambodja boomen. Door verweering zijn de essentieele kenmerken van den lingga verloren gegaan.

10°. TABOEAN.

Desa Pantjoer, eiland Sapoedi, afdeeling Soemenep.

A. Een lingga.

Wanneer men van Gajam 1) uit, de hoofdplaats van het eiland Sapoedi, den vrij goed aangelegden rijweg 2 paal ver in Noord Oostelijke richting opgaat, komt men aan de kampong Taboean, aldus genaamd naar steenen overblijfselen uit de oudheid. Een smalle dwarsweg leidt op 300 pas tot een plekje midden in den kampong, waar zich bij de sub B. te vermelden steenen overblijfselen een lingga bevindt, die slechts 65 ctm. lang is en van andesiet vervaardigd is.

De lingga bestaat uit eenen eikelvormigen glans, die op een 8 kantig zuiltje staat, terwijl het onderstuk, dat in de aarde staat ruw is. Aan den top van den glans is een spleetvormige opening aangeduid, doch de spleet heeft zich ter zijde eenigzins schuins voortgezet, vermoedelijk door het springen van een adertje in het gesteente.

Deze lingga wordt door de tegenwoordige bevolking beschouwd als den versteenden stok waarmede de hieronder te vermelden steenen gamelan moest bespeeld worden.

B. Elf steenen gong's.

Liggen op dezelfde plaats als de hierboven beschreven

1) Gajam, de standplaats van den controleur van het Binnenlandsch bestuur, ligt aan het Zuiderstrand van Sapoedi en niet aan de Noordkust zooals de atlas van Stemfoort en ten Siethoff opgeeft.

korte lingga. Het zijn platte cylinders, wier diameter varieert tusschen 55 en 65 ctm. die onordelijk naast elkander zijn geplaatst met het bolvormend centraal uitsteeksel naar boven gekeerd. Zij zijn verweerd en vervaardigd uit geele Sapoediesche kalktuf. Enkele zijn reeds gefixeerd door de wortels van den waringin in wiens lommer zij geplaatst zijn. Eenige honderdtallen kalongs die dezen boom tot dagverblijf hebben uitgekozen maken het tot een alles behalve stil plekje. Toch wordt hier door de bevolking bij droogte geofferd in de hoop en verwachting, dat er zich daarna verandering van weder zal voordoen.

Sommigen meenen klanken te hebben opgevangen, die zich in de nachten tusschen Donderdag en Vrijdag uit de gongs zouden ontwikkelen.

11°. BLINGI.

Desa Njamploeng, eiland Sapoedi, afdeeling Soemenep.

Een beschreven steen.

Vermoedelijk een jaartal voorstellende.

(Mededeeling van den Controleur Binnenlandsch bestuur C. Ch. A. M. W. V. Haye).

BANJOEWANGI, 22 Mei 1892.

SCHETS

VAN HET

REGENTSCHAP KADJANG

onderafdeeling KADJANG, *afdeeling Oosterdistricten,*

GOUVERNEMENT CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN

DOOR

H. D. WIGGERS.

laatstelijk gewestelijk Secretaris van Timor en Onderhoorigheden.

INDEELING EN ALGEMEENE SCHETS.

De onderafdeeling Kadjang vormt de zuidoostelijke punt van het zuidelijke schiereiland van Celebes en wordt verdeeld in de twee regentschappen: Kadjang en Bira, aan het hoofd van ieder waarvan gesteld is een inlandsche regent met den titel van Karaëng, en het op zich zelfstaand district Djôdjolo, waarvan het hoofd den titel van glarang voert. Zij grenst ten noorden aan de onderafdeelingen Balangnipa en Bikêroe, ten oosten aan de golf van Bône, ten zuiden aan de straat Saleijer en ten westen aan de onderafdeelingen Bikêroe en Boelekoemba. Aan den noord- en den westkant vormt de rivier Lolisang de grens met de onderafdeelingen Balangnipa en Bikêroe, terwijl de Balalohè, die zich in de Tiro ontlast, de grensscheiding met de onderafdeeling Boelekoemba aangeeft.

Deze onderafdeeling, in 1869 opgericht, is samengesteld gedeeltelijk uit de vroeger tot Boelekoemba behoorende glarang-schappen Tanah-Beroe, Bontotanga, Lemo-Lemo, Wero,

Langé-Langé, Tiro, Bira, Ara en Batang, gedeeltelijk uit eenige karaengschappen der in 1859 aan onze bezittingen geannexeerde landen van het gebied van Bône, zijnde: Tanête, Djalaija, Limbang, Andjoeroe, Ganta, Maleleng, Lombo, Tambangan, Pantama, Lolisang en Djodjolo.

Het regentschap Kadjang, waarover dit opstel speciaal handelt, is verdeeld in 12 districten of glarangschappen, welke geheeten zijn: 1 Lange-Lange, 2 Wêro, 3 Tanête, Djalaija, 5 Pantama, 6 Lolisang, 7 Lombo, 8 Maleleng, 9 Andjoeroe, 10 Tambangan, 11 Ganta en 12 Limbang. De zes eerstgenoemde zijn aan zee gelegen, beginnende van af de Tirorivier, noordwaarts met Lange-Lange en eindigende met Lolisang, dat zich uitstrekt tot de rivier van dien naam.

Door het geheele regentschap loopt van af de Tirorivier noordwaarts tot de monding van den Lolisang een heuvelreeks gemiddeld van 300 à 500 voet hoogte; de hoogste toppen bevinden zich in de glarangschappen Lange-Lange, Tanête en Lolisang en bereiken eene hoogte van 600 à 700 voet boven de oppervlakte der zee. Die toppen zijn:

in het gebied van Lange-Lange, de Bontobane,
in dat van Wêro, de Bontobale,
in dat van Tanête, de Laijkang,
in dat van Djalaija, de Batoe-Santoeng,
in dat van Pantama, de Tambangan,
in dat van Lolisang, de Bonto Maleling.

Dit regentschap is volgens schatting groot 95 □ palen of 30400 bouws van 500 □ rijnl. roeden [een □ paal is gelijk aan 320 bouws] en verdeeld in 12 districten of glarangschappen, bevattende te zamen 93 kampongs en 251 gehuchten met eene bevolking van 12399 zielen.

Van de hierboven vermelde 95 □ palen of 30400 bouws, zijn ongeveer 27 □ palen of 8640 bouws bebouwd, waarvan 1840 bouws sawahs en wat men op Java noemt gogoh [droog rijstveld in de wildernis], 4400 bouws beplant met maïs [djagong] en gierst en 2400 bouws met aardvruchten,

katjang, klapperboomen enz, terwijl daaronder ook begrepen zijn de erven der huizen.

De uitgestrektheid der onbebouwde gronden is dus groot in verhouding tot het cijfer der bevolking, welke daarover kan beschikken; daarom kunnen jaarlijks nieuwe gronden door haar ontgonnen worden voor den aanleg van djagong tuinen, waarin ook andere gewassen worden geplant, terwijl de tuinen, waar de oogst reeds heeft plaats gehad, verlaten worden en braak blijven liggen, doch niet altijd om door de vroegere ontginners weêer in gebruik te worden genomen, want anderen worden niet verhinderd ze tot eigen nut en voordeel te bewerken en te beplanten. Men verlaat ze weder om uit den grooten voorraad ongebruikte gronden vruchtbaarder en winstgevender plekken te kiezen.

Die tuinen worden meestal aan den voet of de helling der heuvels aangelegd, nadat het daarop zich bevindend houtgewas zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk is uitgeroeid. De Regeering heeft terecht aanbevolen om het vernielen en uitroeien van bosschen tegen te gaan en de daaruit voortvloeiende nadeelen hoofden en bevolking onder het oog doen brengen, naar aanleiding waarvan thans al het mogelijke gedaan wordt om aan die vernieling paal en perk te stellen.

De grond in deze onderafdeeling is in het algemeen niet zeer vruchtbaar. De bouwaarde is onderhevig aan spoedige opdroging, terwijl geene irrigatiewerken dat kwaad verhelpen, zoodat de hier aanwezige sawahs slechts gelijk staan met de sawah tada oedjan op Java, dat is: zij zijn geheel van regenwater afhankelijk, bij gemis waarvan zij geheel of gedeeltelijk mislukken.

De aan de kust gelegen kampongs behoorende tot het gebied van Lange-Lange zijn:

Banjoero met 20 gehuchten of onderkampongs, 142 huizen en eene bevolking van 1159 zielen.

Doriang met 8 gehuchten, 63 huizen en 549 zielen.

Tot het glarangschap Wêro behooren drie kampongs, die aan zee gelegen zijn, zijnde:

Batioe met 1 gehucht, 28 huizen en eene bevolking van 284 zielen.

Batoe met 7 gehuchten of onderkampongs, 46 huizen en eene bevolking van 374 zielen.

Marana met 5 gehuchten, 36 huizen en eene bevolking van 366 zielen.

De in het glarangschap Tanête aan de kust gelegen kampongs zijn de volgende:

Kaleleng met 1 gehucht, 33 huizen en eene bevolking van 262 zielen.

Eeremanjere met 2 gehuchten, 30 huizen en eene bevolking van 198 zielen.

Kaloekoelohe met 4 gehuchten, 48 huizen en eene bevolking van 441 zielen.

Tot het gebied van het glarangschap Djalaija behooren 2 kampongs, die aan zee gelegen zijn.

Djalaija met 3 gehuchten, 48 huizen en eene bevolking van 289 zielen.

Daloba met 5 gehuchten, 97 huizen en eene bevolkng van 568 zielen.

Slechts een kampong behoorende tot het gebied van Pantama, is aan zee gelegen, zijnde: Kadjangkeke met 1 gehucht, 24 huizen en eene bevolking van 183 zielen.

Aan de kust in het glarangschap Lolisang, bevinden zich twee kleine nederzettingen, welke genoemd worden:

Polong met 6 huizen en eene bevolking van 34 zielen, en.

Kassipoete met 2 huizen en 8 zielen.

Nu volgt eene topografische schets van het regentschap beginnende met het zuidelijke gedeelte.

De Tiro-rivier ontstaat uit de samenvloeiing der riviertjes Balanglohe, Galogoro en Salahara, welke hun oorsprong hebben in het gebied van Djodjolo. Aan de monding heeft de Tiro een breedte van ± 30 el en eene diepte dáár waar geene verzanding plaats heeft, van 5 el. Meer landwaarts varieert de diepte tusschen 8 en 10 el. Zij vermindert

echter gaandeweg, zoodat de rivier op 4 palen afstand van de kust niet meer te bevaren is, zelfs niet met kleine prauwen. Die diepte vindt men echter alleen bij hoogen waterstand; bij eb vermindert ze zoodanig, dat de rivier met een groote prauw stroomopwaarts slechts tot even voorbij de monding te bevaren is.

De Tiro vormt de grensscheiding van de regentschappen Bira en Kadjang. Aan den rechteroever, eenigszins landwaarts, bevindt zich de kampong Basokeng [glarangschap Tiro] met eenige daaronder ressorteerende gehuchten, voorts een gehucht genaamd Tjampaga, behoorende tot de kampong Limbang [glarangschap Batang], beide gelegen in het regenschap Bira. Aan den linkeroever bevinden zich eenige tot de kampong Banjoero [glarangschap Lange-Lange] behoorende gehuchten, genoemd: Boewakang-Salaija, Tobodong, Tehona, Limbang-kaloeko, Lekobitjara, Tahoe-Loeraija, Lihoe-Lihoekang en Taninga.

Omdat de monding dezer rivier niet te doorwaden is, geschiedt de overgang ter plaatse, waar zij den grooten weg van Kadjang naar Bira doorsnijdt, door middel van vlotten [pantjara]. Deze behooren tot het gebied van Tiro en aan den oever aldaar bevindt zich een huisje, welks bewoners die vlotten bedienen en tol heffen ten behoeve van den regent van Bira, die de opbrengst in drie gelijke deelen verdeelt voor zich, den glarang van Tiro en de personen die de vlotten bedienen en onderhouden.

Aan het strand nabij de kampong Banjoero onder Langè-Langè is een goede landingsplaats, genaamd Laboeang Simataija, waar prauwen worden gebouwd. De zich daar bevindende baai biedt een veilige ankerplaats, zoowel voor groote als voor kleine schepen. In den oostmoeson is het minder doenlijk daar te landen, wegens de sterke branding, die daar soms heerscht.

Naast de woning van het kamponghoofd vlak aan zee bevindt zich een voetpad, waarlangs men op den heuveltop van Bontobana op den grooten weg, van Kadjang naar

Bira kan komen; dit pad is, evenmin als de andere over de heuveltoppen gaande paden, zigzagsgewijze aangelegd. De bewoners van het binnenland maken daarvan gebruik, wanneer zij zich voor de vischvangst naar zee begeven. De afstand tusschen het strand en den grooten weg bedraagt twee palen.

Aan de kust van het glarangschap Wêro langs de kampongs Batoe, Marna en Basio, kan men bij eb niet landen, vermits het water ver in zee afloopt. Nabij de kust links van de kampong Marana nabij een kreekje begint een voetpad, waarlangs men over het gebergte Bontobale op een afstand van ongeveer 3 palen op den hoofdweg van Kadjang naar Bira komt.

Evenzoo kan aan de kust langs de kampongs Kaleleng, Eremanjere en Kaloekolohe [glarangschap Tanète] en verder langs de kampongs Djalaija en Daloba [glarangschap Djalaija], wegens den rotsachtigen en steilen oever, slechts op enkele plaatsen geland worden, namelijk nabij de kampongs Kaloekolohe, Djalaija en Daloba, waar een meer zandigen oever is.

Van de kampong Kaloekolohe gaat een voetpad over het gebergte naar den hoofdweg, evenzoo van de kampong Djalaija, een afstand van ruim twee palen.

Een weinig noordwaarts vindt men de baai van Kadjang, waarin zich de rivier van dien naam uitstort; juister gezegd is deze rivier een kreekje loopende drie paal landwaarts in tot de gehuchten Pamoetaran, ressorteerende onder de kampong Kassiboeta [glarangschap Limbang] en Djala, ressorteerende onder de kampong Bontoa [glarangschap Andjoeroe].

De Kadjang-rivier of kreek heeft aan den mond eene diepte van ongeveer 8 ellen en eene breedte van circa 50 ellen en is onderhevig aan eb en vloed, waarbij het water ruim 2 el stijgt en daalt. Een paal landwaarts is het water bij ebbe 4 en bij hoogen waterstand 6 ellen diep.

Nabij dien inham, op een afstand van hoogstens een paal zuidwaarts, bevindt zich het etablissement of de zetel van

het civiel-bestuur. De groote weg van het strand tot aan de controleurswoning is vrij breed en wordt gelijk andere groote wegen in goeden staat gehouden.

De baai of reede van Kadjang is, zoowel wat diepte als wat bodem betreft, eene geschikte ankerplaats voor schepen en andere vaartuigen; in den westmoeson is het er zeer veilig.

De noodoostelijke oever van den inham behoort tot het gebied van het glarangschap Pantama en de zuidwestelijke oever tot dat van het glarangschap Djalaija. Aan dezen oever bevindt zich de pasar van Kadjang, bestaande uit drie groote loodsen, twee voor de pasargangers en hunen waren en een voor den Chineeschen pachter van de dobbelspelen, waaraan dagelijks honderden inlanders deelnemen.

In het front van de pasar bevindt zich een stevige houten steiger, waardoor het laden en lossen der handelsprauwen gemakkelijk geschiedt.

Over de Kadjang-rivier aan den grooten weg van den bestuurszetel naar Balangnipa ligt een houten brug, eene lengte hebbende van ruim 40 el en eene breedte van 4 el.

Van de pasar tot op drie palen landwaarts, bestaan de oevers dier rivier uit moerassen, waar banko, api-api, pokotongke en verder nipa groeien, die een bosch vormen, hetwelk het geheele terrein beslaat. Die moerasgronden heeten in de landstaal: dota-tamparang, beteekenende: modderpoelen aan het strand.

Kajoe banko en api-api zijn goede brandhoutsoorten.

De langwerpige en ronde vruchten van den banko boom, ter lengte van 5 á 6 decimeter en ter dikte van 4 à 5 centimeter, door de inlanders genoemd: „*tamelong*" worden door de bevolking alhier met visch vermengd en beide ongekookt als een lekkernij gegeten.

Die spijs wordt toebereid als volgt: de omhulsels van de vrucht, welke gelijk de vrucht zelf zeer broos en droog zijn, worden afgeschrapt en de vrucht in kleine stukjes gesneden; dan worden die stukjes met fijn gehakte rauwe visch, zout en zuur vermengd, goed gekneed en daarna genuttigd, ter-

wijl het drinken van gegiste saguweer, hier genoemd *ballo*, daarbij niet mag worden nagelaten.

De saguweerpalmen *poko inroe* die in bosschen, in het wild, zonder eenige verzorging in de nabijheid der kampongs groeien, maar aan bepaalde eigenaars toebehooren, worden uitsluitend gebezigd tot het tappen van saguweervocht door eene insnijding in de toko (bloemstengel), waaruit eene bij de bevolking zeer geliefkoosde soort geestrijke wijn verkregen wordt, waarvan ook azijn gegist wordt. Van de zoogenaamde zoete saguweer, welke zonder eenige vermenging, *melk wit* uit den bloemstengel vloeit en die men in eene nieuwe bamboe aftapt, wordt, gelijk in eenige districten op Java waar arenboomen voorkomen, tot suiker toebereid en in kleine bolletjes verkocht, onder den naam van (op Java) *goelo haren* of *areng* en hier *golla inroe* of *rapoe ganga*. Indien de stengel, op het afgesneden gedeelte, met *lamboeto* blad omhuld wordt, heeft het vocht een eenigszins bittere smaak en een licht blauwe tint, welke soort door de bevolking gaarne gedronken wordt, ofschoon andere sterkere praeparaten haar het liefst zijn.

De saguweer voor drank bestemd, ondergaat vooraf eene vermenging met boeli, zijnde bast van den tamboeboom. De boeli wordt circa twee dagen in de saguweer te weeken gelegd, waarbij ze zich zeer uitzet, en daarna uitgeperst.

Het eenigszins roode boelivocht met de saguweer vermengd is de eigenlijke ballo of *bedwelmende* saguweer. De mannen en verscheidene vrouwen zijn zeer verslaafd aan dien drank, maken dikwijls daarvan misbruik, en veroorzaken in hun opgewondenheid op de passer of in de kampongs ongeregeldheden door vechterijen of kijverijen.

De vruchten van de poko tangke, ter dikte van 6 à 7 centimeter bij 20 à 30 centimeter lengte, worden ook als lekkernij gegeten; de vrucht wordt na in kleine vierkante stukjes gesneden te zijn, een dag in 't water geweekt ter verwijdering van het looizuur en daarna, met rijst vermengd gekookt en gegeten.

De banko vrucht heeft evenals de poko-tongke vrucht een zwamachtig celweefsel, is zeer wrang, eenigszins zout van smaak en moet volgens de inlanders een smakelijk zwaar voedsel wezen, terwijl het zeer gezond is als men het een enkele maal gebruikt.

Nabij het onder de kampong Kadjangkeke ressorteerende gehucht Lombo, bestaande uit slechts 3 huizen, begint van het strand een voetpad, loopende naar den grooten weg bij de brug over de Kadjang-rivier, zijnde een afstand van ongeveer twee palen.

De kust van de glarangschappen Pantama en Lolisang is bij eb niet te bereiken; het water loopt dan ver terug en de rotsachtige bodem maakt het ondoenlijk daarop te loopen. Voor en in de nabijheid van de gehuchten Lombo en Polong is het zandige strand zacht glooiend en bij hoogen waterstand en in de west-moesson kan men veilig daar aan land komen.

Aan het strand van Polong begint bij een kreek een tamelijk breed voetpad, leidende over den ongeveer 300 voet hoogen heuvelrug tusschen Pantama en Lolisang naar den hoofdweg van Kadjang naar Balangnipa, welk traject op ruim twee palen kan worden gesteld. Op den top van dien heuvel gaat een zijpad in zuidelijke richting naar de hoogstens een kwart paal verder liggende heilige plaats genaamd: Papoeni anga. Jaren geleden vestigde zich een aantal hoofden, geestelijken en voorname inlanders ter vereering dier plek in de onmiddellijke nabijheid daarvan, niet in behoorlijk gebouwde huizen, maar slechts onder afdaken met kadjang gedekt; daaraan is de naam van het regentschap ontleend. De beschrijving van deze en een andere heilige plaats zal later gegeven worden.

De rivier Lolisang vormt, gelijk gezegd is, de grensscheiding van deze onderafdeeling met de onderafdeelingen Bikeroe en Balangnipa en ontstaat uit de vereeniging van eenige beekjes, die hunnen oorsprong in de bergen van Oud-Boelekoemba hebben, met andere beekjes die in de boschrijke heuvels van

Djodjolo ontspringen. Die vereeniging heeft plaats in het district Lombo, van waar de rivier onder den naam van Lolisang in eene oostelijke richting loopt en zich uitstort in de golf van Bone.

De monding dezer rivier is niet diep en heeft eene breedte van ruim 30 ellen. Het watervlak stijgt en daalt bij vloed en eb ongeveer 3 ellen; in het gedeelte, waar het niet verzand is, en dat zich telkens verplaatst, wordt eene diepte van 8 ellen gepeild. Iets meer landwaarts is de diepte 12 ellen, doch deze vermindert zoodanig dat op een afstand van ongeveer een paal verder, de rivier niet eens met een kleine prauw te bevaren is.

In den oostmoesson is de waterstand veel hooger, maar dan is de rivier ook wegens den snellen stroom niet te bevaren, vooral niet op een afstand landwaarts, waar zoowel de oevers als de bodem met groote steenen bezaaid zijn.

De vier hoofdwegen, die deze onderafdeeling doorsnijden en allen in goeden staat zijn, zijn als volgt:

1o. van het etablissement naar de oostelijke grens van Boelekoemba ± 8 paal lang en van daar naar de hoofdplaats Boelekoemba ± 15 paal;

2o. van den sub 1 genoemden weg gaat in het glarangschap Andjoeroe een zijtak naar het op zich zelfstaande glarangschap Djodjolo, welke weg grootendeels door vlak terrein loopt en waarvan veel gebruik gemaakt wordt tot afvoer van koffie, boschproducten en andere handelswaren, op pikolpaarden geladen, zoowel van, als naar Djodjolo en Borong (oud Boelekoemba);

3o. van het etablissement noordwaarts over de Kadjang-rivier door de glarangschappen Pantama en Lolisang naar de Lolisang-rivier ± 6 palen lang;

4o. de bergweg van het etablissement zuidwaarts loopende door de glarangschappen Djalaija, Wêro en Lange Lange zuidwaarts over de rivier Tiro naar het regentschap Bira.

Deze wegen zijn niet verhard, maar daar zij niet door voertuigen bereden worden, hebben ze ook weinig te lijden.

Tusschen het etablissement en Balangnipa bestaat eene directe postverbinding, langs den grooten weg naar Lolisang en vandaar naar Balangnipa. De brieven worden tweemaal 's weeks met een postillon te voet, naar Balangnipa verzonden en vandaar ontvangen.

Voor het overbrengen van spoedbrieven wordt gewoonlijk gebezigd een der politiedienaren van de besturende ambtenaren, die van 's lands wege voorzien is van een dienstpaard met harnachement.

Het terrein, waarop het etablissement gelegen is, heeft eenen omvang van ongeveer 200 □ meters, wordt genoemd Padang-Padang, en behoort tot het gebied van het glarangschap Djalaija. Op dat terrein bevinden zich de kontroleurswoning met bureau, de gevangenis en de woningen van den klerk en den tolk.

In den omtrek van het etablissement worden vele zwarte en wit gespikkelde slangen aangetroffen, welke nu en dan op het erf en in de huizen van de bewoners kruipen, niettegenstaande het etablissement in zindelijken staat wordt gehouden.

Karakter en godsdienst der bevolking.

De bekende karaktertrekken van den Makassaar en den Boeginees (tot welke rassen de bevolking dezer onderafdeeling behoort) jaloerschheid en zucht tot dobbelen zijn de voorname oorzaken van de veelvuldige moorden, veediefstallen en andere misdrijven, welke hier voorkomen. Zelfs de hoofden geven zich aan het dobbelspel over. Zij nemen steelsgewijze deel aan het spel op de pasar, bij welke gelegenheid zij hunne baadjes uittrekken, om zich daardoor aan het gezicht van den kontroleur te onttrekken.

Onverschillig en lui van aard, zijn de inlanders niet standvastig in eenig bedrijf.

Eigenaardig is het, hoe zij 's nachts zóo vast slapen, dat zij door het geweldigst geraas niet gewekt worden; van-

daar dat daders van diefstallen bij nacht, zelfs bij inbraak, nooit op heeter daad betrapt worden. Alleen zij staan terecht, die in het bezit zijn gevonden van gestolen goederen of vee.

Vele ongehuwde mannen en vrouwen hebben geen eigen woning en logeeren voortdurend bij familiebetrekkingen of goede kennissen, zoodat in sommige huizen 10 à 15, ja tot meer dan 20 personen worden aangetroffen, hoewel de op palen en eenvormig gebouwde huizen geen voldoende ruimte aanbieden en de bewoners als op elkander gepakt slapen in nauwe vertrekken of vakken, ter grootte van hoogstens 24 □ meters. Vier of vijf van zoodanige vakken worden, hetzij van bamboe, hetzij van atap aangemaakt, dan wel slechts met sits of wit katoen afgeschoten en ieder aan eene familie ter bewoning aangewezen.

De verschillende huisgenooten slapen soms ook zonder zoodanige beschutting en zonder matras op den blooten bamboezen vloer, door de reten waarvan de slapende vrouw of man, hetzij tengevolge van minnenijd, hetzij tengevolge van onderlinge veeten, wel eens met een lans, badé of kris door hunne belagers van onder het huis gestoken wordt. Ieder jaar komen geregeld 10 á 15 gevallen van zoodanigen sluipmoord voor, waarvan de daders meestal onbekend blijven.

De huizen zoowel in de kampongs als in de gehuchten zijn ver uit elkander gelegen, waardoor het plaatsen van wachthuizen volgens de bestaande voorschriften nutteloos is.

Geen enkele kampong wordt des nachts bewaakt, zoodat de dieven en andere boosdoeners geen beletsel vinden in de uitvoering van hun bedrijf.

Het gebeurt zelfs dat aan kinderen de zilveren beugel, die allen aan den rechterenkel dragen, ontstolen wordt.

Terwijl de gewoonte medebrengt, dat de kinderen dien beugel om den rechterenkel dragen, maakt dit volk daarentegen voor eenig werk zelden gebruik van de rechterhand. Algemeen hanteeren mannen en vrouwen met de linkerhand een bijl, een hakmes of een naald enz. Een huisbediende is niet

in staat met de rechterhand een flesch te ontkurken of daarmede eenig werk te verrichten en een naaister valt het moeilijk de naald met die hand te hanteeren.

Gebrek aan zindelijkheid, zoowel op woonerven als in huizen, is een algemeen kenmerk der bevolking. Het baden en reinigen van lichaam en kleederen is onder haar een zeldzaamheid. Velen, ja de meesten zijn behept met verschillende huidziekten, welker ontstaan voornamelijk aan onzindelijkheid op lichaam en kleederen moet worden toegeschreven. Zelden nemen de inlanders een bad of wasschen zij hunne kleederen; zoodat zij vrij onoogelijk er uitzien; zij maken met uitzondering van een paar personen van elders afkomstig, geen gebruik van opium, zoodat het rustig genot van den slaap schijnt voort te spruiten uit onverschilligheid voor have en goed. Aan dien karaktertrek is het toe te schrijven, dat zij dagelijks aan elkander zonder eenigen waarborg gelden en goederen, buffels en paarden enz. uitleenen, onverschillig of de leener een bekende of onbekende is, en of hij al dan niet eenige middelen bezit. Het heeft plaats met zulk een onbegrensd vertrouwen, dat ieder er verbaasd over moet staan en zulks te meer, omdat de uitleeners meermalen de ondervinding hebben opgedaan, dat de leeners door ontkenning iets te hebben ontvangen of door het te zoek maken van het geleende, hun schade en verlies berokkend hebben.

Veelwijverij is hier niet algemeen in zwang. Zelden heeft een man van den hoogeren en den middelstand meer dan twee vrouwen. Mogelijk is dit daaraan toe te schrijven, dat voor iedere vrouw, die men neemt, het betalen van soenrang (huwelijks-gift) verplichtend is.

Het huwelijk van aanzienlijke personen gaat met vele langdradige plechtigheden gepaard, die over het algemeen niet afwijken van die, welke in Zuid-Celebes in gebruik zijn.

De ouders van een jongen man kiezen voor hem een vrouw, wier ouders vooraf over de zaak gepolst worden [*nipasoeroeworijolo*]. Bij een gunstig antwoord zendt de jonge man eenige koperen schenkbladen gevuld met betel, pinangnoten

en vruchten, welke in statigen optocht door zijne familieleden, meest allen te paard gezeten, gebracht worden. Dit geschenk heet *panaileko* of opbrengen van bladeren.

Een halve maand later gaat de vader van den jongen man met de ouders der bruid de *tjingkara* of bruidstooi vaststellen, waarvan het voornaamste voorwerp is een ring, bij voorkeur van goud [*tjintjingpanjiko*]

De tjingkara wordt eveneens in optocht naar de jonge vrouw gebracht en is die gift eenmaal ontvangen, dan mag de bruid niet van het huwelijk afzien, al wordt dit jaren daarna voltrokken, iets wat dikwerf gebeurt en volkomen den landaard kenschetst. Eerst daarna wordt de bruidschat of soenrang door de daartoe van weerszijden benoemde gemachtigden vastgesteld en uitbetaald. Bij het vaststellen van de soenrang [mas kawin] wordt in acht genomen de klasse, waartoe partijen behooren. Het bedrag van die der eerste klasse, de hoofden, is *f* 88; die der tweede klasse, de middelstand of gegoeden, *f* 48; en die der derde klasse, de gewone landbouwers, *f* 24.

Het aandeel voor de hoofden in die soenrang, heetende *palawa*, is respectivelijk *f* 8, *f* 4 en *f* 2 en moet voor de voltrekking van het huwelijk betaald worden aan den glarang, onder wiens gebied de bruid woont.

Bij niet-voldoening daarvan wordt het huwelijk door dien glarang gestuit en wel zoolang totdat de verschuldigde som betaald is; eerst dan kan het voltrokken worden. De betaling van de soenrang kan plaats hebben gedeeltelijk in geld, gedeeltelijk in andere zaken, die verhandelbaar zijn.

Den avond na het ontvangen der bruidschat wordt het huwelijk door een geestelijke voltrokken en een ieder, zelfs daartoe niet genoodigden, neemt deel aan het feest, dat gedurende 3 tot 7 dagen gevierd wordt en meestal bestaat uit hanengevechten, dobbelen en het nuttigen van buffelvleesch met gegiste palmwijn [ballo].

Is dit feest afgeloopen, dan wordt de jonge vrouw in statigen optocht naar het huis haars mans gebracht, waarbij

meestal eene oude vrouw voorop gaat, die op een triangel [*kantjing*] of op een gespleten bamboe, dan wel zoo men die ter leen kan krijgen op twee gelijke stukken ijzer [*ana batjing*] slaat om het publiek met de bedoeling van den optocht bekend te maken.

Drie dagen later wordt zij op dezelfde wijze naar het huis harer ouders teruggevoerd, waar haar man komt inwonen.

De moeielijkheden, welke aan het huwelijk verbonden zijn, zooals het betalen van soenrang als anderszins werken de onzedelijkheid sterk in de hand, waarvan vele staaltjes zouden kunnen worden verhaald.

Het slaan op den triangel wordt ook gebezigd, wanneer eene voorname inlandsche vrouw, b. v. vrouw of naaste bloedverwante van de voorname hoofden zich te paard van de eene kampong naar de andere begeeft; zij wordt echter niet als eene bruid door eene oude vrouw begeleid, die op het instrument slaat, maar in den regel door eene jonge slavin of een meisje, dat met den triangel vooruit loopt. Een ieder, die zoodanigen stoet ontmoet, moet dan uit den weg gaan.

De Mohammedaansche godsdienst is hier algemeen in zwang, maar de uitoefening er van geschiedt op zeer onverschillige wijze, zonder den minsten ijver. Hij bestaat bijna uitsluitend in de naleving van uiterlijke vormen met terzijdestelling van de meest verbindende voorschriften van den Koran. Het aantal geestelijken, dat in dit regentschap wordt aangetroffen, is gering en bestaat uit een hoogepriester of kalief, 24 goeroe's en slechts twee hadji's, die te nauwernood met de voornaamste bepalingen van den Koran bekend zijn. Zij geven geen bepaald onderwijs in den godsdienst, zoodat de kennis der godsdienstige voorschriften onder de bevolking zeer onbeduidend is; hetgeen men weet en aanhangt is ontleend aan overleveringen of mededeelingen van tijdelijk aanwezige geestelijken van elders, die niet nalaten van de onkunde des volks partij te trekken om zich goed voor hun onderricht te laten betalen.

Den priester is het alleen te doen om de meest mogelijke voordeelen te behalen, welke de adat hun voor hunne diensten toekent. Dit winstbejag schaadt hun prestige en daarom hebben zij weinig invloed op de bevolking.

De algemeen bekende godsdienstige verbodsbepalingen onder anderen tegen hanengevechten, dobbelen en gebruik van geestrijke dranken, schijnen te veel in strijd te zijn met de algemeene neiging der bevolking tot uitspanning, dan dat zij er zich van zoude onthouden. Als een bewijs van slechte naleving der godsdienstige voorschriften diene, dat de zich achter de kontroleurswoning bevindende missigit alleen bezocht wordt op nieuw-jaar of den eersten dag na het eindigen der poewasa.

Nog is bij de bevolking in zwang de dienst van de karaëng-Lowe, welke bestaat uit allerlei bijgeloovige handelingen bij feesten, ziekten, sterfgevallen enz.

En zijn heilige plaatsen, die door de bevolking in groote eer worden gehouden. Een er van, geheeten Papoenianga, bevindt zich op een heuvel tusschen Pantama en Lolisang, onder een grooten erasa-boom, behoorlijk omsloten door een bamboezen pagger. Daarin moet zich een kuil van zeer grooten omvang bevinden, maar met eene opening aan den grond, welke slechts een middellijn heeft van 2.30 meter. Die kuil wordt algemeen genoemd potji tanah, „navel der aarde", welke naam uit grooten eerbied voor de heiligheid der plaats en uit vrees voor een ongeluk, zelden of nooit door de inlanders wordt geuit. Daarom wordt aan de plek de omschrijvende benaming gegeven van Papoenianga, welke ongeveer beteekent, „bezitter van alles of allesvermogende."

Die opening is met een grooten platten steen gedekt, zoodat ik de waarheid der mij gedane mededeelingen niet kan bevestigen; naar den omvang echter van den steen te oordeelen, kan de opening, zoo die werkelijk bestaat, de opgegeven grootte hebben.

Mijn verzoek om dien steen te doen opnemen, ten einde het inwendige in oogenschouw te nemen, werd beantwoord,

met een tegenverzoek, om zulks niet te doen, ter voorkoming van groote onheilen. Dit werd eenparig gedaan door al de mij vergezellende hoofden en bevolking van de omliggende kampongs Kadjangkéké, Kaliemboear, Matjini, Totjido en Kanari en voornamelijk van den te Matjini wonenden Padatinana (heilige of rein van harte), die speciaal belast is met de bewaking van de heilige plaats en daarom in de onmiddellijke nabijheid daarvan woont. Hij is iemand van ruim 50 jaren, met een verstandig voorkomen, heldere oogen en een eenigszins trotsche en bevelende houding. Hij wordt genoemd amatoa (oudvader), omdat Padatinana onder de bevolking een te heilige naam is om in het dagelijksch leven gebruikt te worden.

Bij alle mogelijke gelegenheden worden hier offeranden gebracht, bestaande in rijst, visch, vruchten, buffels en geiten. Die dieren worden nabij de heilige plaats geslacht en het vleesch wordt na de offerplechtigheden en gebeden gekookt en gegeten door al de voor die gelegenheid uitgenoodigde personen.

De geestelijke of heilige neemt na het offeren, waarbij hij tegenwoordig moet zijn, behalve het voor hem bestemde vleesch ook de andere offeranden tot zich, en ontvangt bovendien eene belooning van eenige duiten voor zijne moeite om zoodanige gelegenheid door bidden of het opzeggen van eenige arabische spreuken te verheerlijken.

De bedoelde steen, zegt men, mag eerst opgenomen worden, wanneer er onder de bevolking bij epidemische ziekten of andere volksrampen groote sterfte heerscht, als wanneer de hoofden en bevolking vooral van die kampongs, waar de meeste sterfgevallen voorkomen, buffels, geiten en paarden moeten aanbrengen om in den beschreven kuil geworpen te worden.

De inlanders verklaren, dat volgens de traditie de kuil in verband staat met de zee en dat de daarin geworpen artikelen in zee uitkomen. Op mijne vraag, of zij zich reeds daarvan overtuigd hadden, werd eenvoudig geantwoord,

dat hunne ouders en grootouders het hun medegedeeld hadden.

Een tweede heilige plaats in dit regentschap, welke bij de bevolking in zeer hoog aanzien staat en daarom steeds met grooten eerbied wordt bezocht, bevindt zich bij het gehucht Tombolo, ressorteerende onder de kampong Boendja (glarangschap Lombo) in een bosch gelegen op den top van een ruim 300 voet hoogen heuvel.

Toen ik deze plaats bezocht na een paar dagen te voren den hoofden met mijn voornemen bekend gemaakt te hebben, trof ik in dat gehucht een groote menigte volk aan, afkomstig zoowel van Tombolo zelve als van de in de nabijheid liggende kampongs en gehuchten.

Het volk was verzameld zoowel in als buiten het huis van den zoogenaamden amatoa (oudvader) of padatinana (heilig of rein) die belast is met het toezicht over die heilige plek.

Evenals met de heilige plaats in de kampong Matjini het geval is, wordt de heilige titel van padatinana zelden of nooit genoemd en in de plaats daarvan de alledaagsche benaming van „amatoa" gebruikt.

De amatoa dan, naar schatting ruim 70 jaren oud, is voor zijn leeftijd vrij krachtig, heeft een somber en zeer bruin gelaat, waarop hoegenaamd geen haar groeit, met twee heldere doordringende oogen. In zijn voorkomen heeft hij niets eerwaardigs en toch wordt hij te allen tijde, zoowel te zijnen huize als daar buiten met grooten eerbied door de geheele bevolking bejegend; deze beschouwt hem als de alvermogende beheerscher over de heilige plaats, die zij niet zonder zijne tusschenkomst durft naderen, om de gebeden te doen ter verkrijging van rijkdom of gezondheid of iets anders.

Ik trof den amatoa aan, liggende op den bamboezen vloer van zijn tamelijk groot huis, als ware hij een lijk, geheel bedekt met zwarte sarongs. De omstanders verklaarden mij, dat hij juist bij mijne komst ziek was geworden, zoodat hij niet met mij kon spreken. Ik verzocht toen om in zijne nabijheid te mogen zitten en de sarongs, waarmede hij bedekt

was te doen opnemen, waarop twee bejaarde lieden, een man en een vrouw, met zachten tred, want niemand durft in zijne nabijheid eenig gedruisch of geweld te veroorzaken, naar zijne slaapplaats gingen om mijn verzoek aan hem over te brengen. De man maakte toen zijn oogen wijd open en richtte zich op in een zittende houding. Ik reikte hem toen de hand, welke door hem met een licht drukje werd beantwoord; hij keek mij vervolgens met een ernstig gelaat aan, deed zijne oogen dicht en ging toen weder liggen, geen enkel woord uitende, hoewel ik hem in zijne eigen taal naar zijne gezondheid vroeg.

De omstanders verklaarden mij dat de amatoa, zoo het scheen wegens zwakte, niet in staat was met mij te spreken en verzochten mij daarom hem maar te laten rusten. Zij trachtten mij ook te bewegen af te zien van mijn voorgenomen bezoek naar de heilige plaats, vermits het niet geraden was derwaarts te gaan zonder den amatoa, die thans blijkbaar buiten staat scheen mij te vergezellen.

Ik vermoedde evenwel dat hij niet ziek was, maar zulks slechts voorwendde, opdat ik hem niet zou uitnoodigen mij te vergezellen; zoo ook dat de hoofden er op tegen waren, dat ik de heilige plaats zou bezoeken, waarschijnlijk uit vrees dat die door mijne komst zou ontheiligd worden. Ik liet mij echter niet afschrikken, maar gaf als mijn ernstig verlangen te kennen de beroemde plek, waarvan ik zooveel had vernomen, te zien. De regent en soelewataug (onder-regent) van Kadjang, de mindere hoofden en de bevolking verklaarden toen eenstemmig niet te weten, waar de heilige plaats gelegen was, en dat alléén de amatoa ze kon aanwijzen, omdat hij de eenige was, die ze gezien had. Op mijne vraag hoe het mogelijk was dat niemand de plek ooit gezien had, terwijl daar voortdurend wordt geofferd, werd mij geantwoord, dat zulks plaats heeft aan den rand van het vrij groot bosch, waarin zich de plaats bevindt, maar waar en in welk gedeelte kon niemand anders dan de amatoa aanduiden.

Ik zag bij die gelegenheid een ieder herhaalde malen de handen naar het hoofd brengen alsof men bad en dit gebaar

gepaard gaande met een melancholisch voorkomen, zag ik voortdurend verrichten door dengene, die den naam noemde van de heilige plaats of van den amatoa. Een ieder verklaarde, te beangst te zijn om zelfs op een afstand de plek te naderen, nog meer om ze te betreden, daar zulks door den machthebbende van de heilige plaats alleen aan den amatoa was vergund.

Ik vroeg aan de omstanders en in het bijzonder aan den regent, naar de reden waarom men, zoo bezorgd en beangst was, over mijn voorgenomen bezoek en of dat in strijd was met hun geloof, in welk geval, ik aan mijn voornemen geen gevolg zou geven Mij werd daarop geantwoord dat zulks volstrekt niet het geval was, maar dat men bezorgd was, dat mij eenig ongeluk b. v. een zware ziekte zou treffen, want niemand had het inwendige van de plaats gezien, met uitzondering van den amatoa, en hem die zonder dezen ze durft naderen zou — dacht men — ongetwijfeld een groot ongeluk overkomen.

Ik gat aan hoofden en bevolking in duidelijke bewoordingen te kennen, dat mijn geweten mij van niets beschuldigde, en ik daarom niet bevreesd was voor eenig ongeval. Toen verzocht ik hen mij te vergezellen en mij het terrein, waar de heilige plaats gelegen is aan te wijzen, maar niemand verstoutte zich zulks te doen, zelfs niet mijn oppasser. Door mij gelast zijnde mij te volgen, verzocht hij hem liever dadelijk uit zijn betrekking te ontslaan, dan hem op den tocht mede te nemen, zoodat ik verplicht was geheel alleen te gaan. Niet lang daarna zag ik echter, dat ik gevolgd werd door een mij zeer getrouwen inlander, thans Regent van Kadjang, die aanvankelijk ook huiverig was geweest mij te volgen, maar toen hij mij werkelijk zag vertrekken, mij volgde en zeide dat hij ook een zuiver geweten had en daarom, gelijk ik, voor geene rampen bevreesd was.

Mij was vroeger reeds medegedeeld dat bij het bosch, waarin de heilige plaats zich bevindt en wel aan den voet van den heuvel, waarop het gelegen is, een bron van kristalhelder

water, omringd door een massa steenen, aanwezig was, en toen ik deze bron zag, wist ik reeds in welk bosch ik wezen moest. Toen ik die zwaar begroeide plek genaderd was, bespeurde ik een inlander, die met rassche schreden mij naderde, en zooals bleek, mij wilde spreken.

Hij zeide mij een zoon te zijn van den amatoa, die vernemende, dat het werkelijk ernst bij mij was om de heilige plaats te bezoeken, hem gezonden had om mij derwaarts te vergezellen, opdat mij geen kwaad zou overkomen.

Ik ging toen, door dien ruim veertigjarigen zoon vergezeld, het bosch in en niet ver van den rand, trof ik onder een grooten boom een bamboezen prieëltje, waarop versche sirih bladeren, betelnoot, djagong, pisang, visch en schelpen lagen. De zoon van den amatoa verklaarde, dat de bevolking door den amatoa begeleid, niet verder dan deze plaats in het bosch mocht of durfde komen om hare offeranden te brengen; voorts dat de persoon, die het bosch wilde ingaan om het prieëltje te naderen, gelijk ik ook vroeger van verscheidene inlanders vernomen had, zoodra hij het bosch intreedt het hoofd moet ontblooten, door den hoofddoek af te nemen, terwijl de sarong (lipa) die ieder inlander in deze gewesten of om de lendenen of over de schouders draagt, behoorlijk om het middel moest worden gewrongen, zooals de Boegineezen plegen te doen, wanneer zij voor een voornaam en aanzienlijk persoon verschijnen.

Ik zag bij die gelegenheid, dat de sarongs van de twee mij vergezellende personen reeds om hun middel waren gewrongen en mijn vertrouweling zijn hoofddoek reeds afgenomen had, maar de zoon van den amatoa niet. Op mijne vraag waarom hij ook zijn hoofddoek niet afnam, zeide hij mij, dat zulks onnoodig was, omdat hij den amatoa verving. Hij deelde mij tevens mede, dat de bezoekers van de heilige plek bij het terugkeeren niet dadelijk mogen omkeeren, maar achterwaarts moeten loopen, totdat zij den rand van het bosch bereikt hebben.

Dat er wel eens een mat bij dat prieeltje op den grond

gespreid was geweest, kon ik duidelijk zien uit het nêergedrukte korte gras.

Tegen den wil van mijn medgezel ging ik het bosch verder in. Hij verklaarde mij, dat er niets meer te zien was en verlangde terug te gaan, maar ik zeide hem, dat hetgeen ik gezien had, niet voldoende was om te gelooven, dat de plaats zoo heilig was, als men voorgaf, waarna hij mij, alhoewel beangst, verder volgde. Op ongeveer honderd passen van het prieëltje bevindt zich een begraafplaats, alwaar ik, behalve verscheidene kleine graven, twee kolossale tomben van op elkander gelegen groote riviersteenen aantrof; deze tomben, welke de zoon van den amatoa kruipenderwijze naderde, zijn eigenlijk de oorzaak, dat het bosch als een heilig terrein beschouwd wordt. Die tomben staan volgens mededeeling van dezen inlander op de graven van den wegens zijn profetische kennis en handelingen zeer beroemden Karaëng Gantarang, den titel voerende van Karaëng lowe en van zijne echtgenoote. Deze mededeeling werd mij later bevestigd door vele bejaarde en voorname lieden van de naburige kampongs. Ik vernam toen ook, dat de bevolking daar als een bewijs harer gehechtheid aan den dienst van Karaëng lowe nog steeds in 't zwart gekleed gaat. Ook zijn de bewoners van het geheele glarangschap Lombo en van eenige in den omtrek daarvan gelegen kampongs en gehuchten van andere glarangschappen, meer nog dan andere inlanders onverzettelijk aan oude gebruiken gehecht. Zij zijn onder anderen er niet toe over te halen om Europeesche lijnwaden te dragen. Hunne kleederen weven zij uit zelf gesponnen garens, die vooraf in door hen zelf toebereide indigo donkerblauw of zwart zijn geverfd. Europeesche garens, die overigens op dit eiland tot zelfs in de vorstenlanden veel gebruikt worden, gebruiken zij niet. Evenmin zijn zij ingenomen met de nieuwe Nederlandsche zilveren munt, en nemen onderling bij voorkeur oude Hollandsche dubbeltjes of pietjes in betaling aan.

Na de bezichtiging der graven, die waarschijnlijk door den

amatoa worden onderhouden, daar ze er zeer zindelijk uitzagen, maakte ik eene wandeling door het prachtige bosch, bestaande uit boomen van goed en duurzaam hout, zooals tjampaka baijam en asa bilalang enz.

Niemand verstout zich het bosch te betreden, nog minder om hout te kappen, zoodat hier overoude boomen worden gevonden, in welker toppen honderden apen van groot soort met korte staart zich vrijelijk bewegen, terwijl het gezang der vogels en het zachte kirren der woudduiven de eenzaamheid eenigszins verbreekt. Prachtige rottan van verschillende dikte en lengte kronkelt zich slangsgewijze in alle richtingen over den grond en geen enkel gewricht daarvan, draagt het kenmerk van met een scherp werktuig in aanraking te zijn geweest.

Opdat de mij vergezellende personen niet achterwaarts behoefden te loopen, ging ik niet langs denzelfden weg terug, maar daalde den heuvel aan den anderen kant af, door het begroeide gedeelte heen, en kwam op een voetpad, leidende naar de kampong Tombolo. Daar wachtten de regent, de mindere hoofden en bevolking mijne terugkomst af. Zoodra men mij gewaar werd richtten allen zich op, kwamen mij tegemoet en begroetten mij niet alleen met de gewone betuigingen van eerbied, maar in de allernederigste en meest slaafsche houding; alsof ik reeds door het zien van de heilige plaats, geheiligd was geworden.

Nog ander bijgeloof heerscht onder de bevolking. Hetgeen vooral curieus is, is het vragen van scheurpapier uit de snippermand van den kontroleur, zooals eenige hoofden en landbouwers doen, om dat zooals zij mij verklaarden, op de velden of in de tuinen te verbranden, ten einde de booze geesten te verdrijven, die de ziekten der veldgewassen, zooals djagong, gierst, padie enz veroorzaken. Zij meenen, dat de rook of de lucht van het verbrande papier, afkomstig uit Europeesche handen, een probaat middel is tegen die plagen. De inlanders doen zulks niet, omdat zij in ons, Europeanen, zoo groot vertrouwen stellen, maar omdat zij

meenen, dat de booze geesten geen macht hebben over hen, die niet bijgeloovig zijn, zoodat het papier, dat door Europeesche handen verfrommeld of verscheurd is, als middel kan worden aangewend, om de booze geesten, die het gewas teisteren, te verdrijven.

Tijdens het heerschen der pokken zijn, volgens de inlanders, de booze geesten zeer verstoord, wanneer iemand een boom, klein of groot, nabij het huis, waarin een poklijder zich bevindt, neervelt of wanneer iemand te paard het huis hard voorbij rijdt of wanneer men in de nabijheid er van in twist geraakt en rumoer maakt. Indien zoo iets gebeurt, dan wordt aan den lijder dadelijk het leven benomen. Die ziekte wordt beschouwd als eene verplichte daad, *kasiwian*, welke beteekent: „algemeene verplichting jegens den opperheerscher." Met dien naam wordt ook heerendienst genoemd. Komt een poklijder van zelf te sterven, dan wordt de oorzaak daarvan in dergelijke feiten gezocht; de schuldigen opgespoord en aan de politie overgeleverd, onder beschuldiging den dood des lijders te hebben veroorzaakt.

Toen de pokken onlangs in deze onderafdeeling heerschten, kwamen verscheidene dergelijke klachten bij mij in, maar werd daaraan natuurlijk geen gevolg gegeven

Zoogenaamde djimats of amuletten, bestaande uit stukjes papier of kleine boekjes, beschreven met Arabische en Makassaarsche karakters, bij wijze van tooverformulieren, worden bij ieder man, vrouw of kind aangetroffen, hetzij in den gordel gestoken, hetzij aan de baadjes, broeken of doeken vastgenaaid, hetzij om den hals met een koord gedragen, terwijl andere voorwerpen, waaraan zij een geluk aanbrengend vermogen toeschrijven, b. v. steentjes van verschillende soorten en stukjes hout, bij ieder man in hunne *paopao* gevonden worden.

De pao-pao is een groote platte zak in drie vakken verdeeld en bestemd om sirih, tabak, geld enz. in te bewaren en wordt door ieder man, te allen tijde, gedragen onder

de sarong, op de onderbuik bevestigd door middel van een om de lendenen gebonden katoenen band.

Hoofden.

De voornaamste hoofden dezer onderafdeeling zijn de regent, de soelewatang [onderregent], de glarangs en de kampong-hoofden.

Onder den regent met zijn soelewatang of patih wordt het gezag uitgeoefend door glarangs of districtshoofden.

De laatsten voeren gezag over eenige stamkampongs met bijbehoorende onderkampongs, te zamen tot één district vereenigd. Aan het hoofd van elke kampong staat een hoofd met een taoetoa of onderkamponghoofd, op Java genoemd kamitoewa, oudste der kampong.

Met uitzondering van den regent, den soelewatang en een op zich zelfstaanden glarang, genieten de hoofden geene bezoldiging van den Lande.

Alle hoofden zonder uitzondering, ook de bezoldigden, zijn in het genot gelaten van zekere inkomsten, genaamd *pengadakan* of *palawa* en *kalomponan*.

Van de palawa is reeds boven bij de beschrijving der huwelijksplechtigheden melding gemaakt. De kalomponan bestaat uit zoogenaamde ornaments-velden of galoeng-kalompoang en gedeelten van de kust, geschikt tot visschen met afsluitingen van bamboe, bila genoemd, op Java sero [groote soort van fuiken], en de boschrechten.

De galoeng-kalompoang zijn rijstvelden, die als apanage van het ambt, waartoe ze behooren, van den eenen titularis op den anderen overgaan, zonder tot den vorst terug te keeren.

Galoeng beteekent rijstveld en kalompoang, grootheid of aanzien; dus is de galoeng-kalompoang of alles wat kalompoang genoemd wordt, een soort van hommage, waarmede de ambten van karaëng, soelewatang en glarang verheven worden boven dat van gewoon kamponghoofd.

Volgens mededeeling van inlanders, die vroeger in dienst van Bone waren, zijn die rijstvelden, niet door den vorst bij wijze van jaarwedde aan de door hem gecreëerde ambten verbonden, maar door de bevolking zelve als eene onderscheiding gevoegd bij die ambten om de personen, die zij daartoe uit hun midden kozen, kenmerkend te verheffen boven de gewone kamponghoofden. De ornaments-rijstvelden zijn dus niet onderscheiden van de andere ornaments-voorwerpen, zooals pieken, trommen, schilden, vlaggetjes en andere zaken [in ons oog meestal vodden zonder waarde], maar die als insignia van het ambt, geëerbiedigd worden.

Sedert de vestiging van ons gezag en door de ineensmelting van verschillende karaëngschappen tot één regentschap, zijn de ornaments-velden die als apanage aan ééne betrekking zijn verbonden, zeer vermeerderd. Die velden worden ingevolge Staatsblad 1868 n°. 19 in heerendienst door de bevolking bewerkt.

De ornaments-velden van de hoofden in het regentschap Kadjang worden geschat te zamen te beslaan eene oppervlakte van circa 80 bouws, leverende eene productie van 1600 pikols padi, ter waarde van *f* 5600, 1040 pikols rijst ter waarde van *f* 6240 en behooren tot de best bewaterde en vruchtbaarste.

De hoofden bezitten buitendien eigen sawah-velden, welke gelijk alle voor padivelden ontgonnen gronden in individueel erfelijk bezit van de ontginners en occupanten blijven.

Sommige hoofden, binnen wier ressort [onbebouwde] gronden liggen, begroeid met bosschen of klein houtgewas, waarin zich wild, voornamelijk herten, ophoudt, legden jachtpartijen aan, waarbij men zich bediende van strikken, lansen en geweren en waaraan de bewoners der daarbij gelegen kampongs, te voet of te paard moesten deel nemen. Zulk een jacht meermalen herhaald zijnde, kwam langzamerhand de uitdrukking in gebruik: „dat terrein is de jacht van dit of dat hoofd." Daaraan hebben zekere rechten door de hoofden op die gronden uitgeoefend onder de bena-

ming van boschrechten, hun ontstaan te danken, volgens welke zij van iederen boom, die geveld wordt, naar gelang van de grootte en soort, van ƒ 1— ƒ 8 heffen.

Van de zoogenaamde ornaments-fuiken aan de kust gelegen, hebben de hoofden ook het vruchtgebruik, zoolang zij in functie zijn; dat recht gaat bij overlijden of aftreding over op het nieuw opgetreden hoofd en wordt ook kalompoang genoemd.

Behalve de hierboven vermelde inkomsten genieten de glarangs of districtshoofden 10% van de door hen geïnde belasting op het padigewas.

Genoemde hoofden, ook de bezoldigde, zijn geen eigenlijk gezegde ambtenaren; zij worden ingevolge Staatsblad 1865 nº. 75 door de bevolking gekozen, welke keuze door het bestuur wordt bevestigd.

De handhaving eener goede politie en de opsporing van misdadigers is een voornaam deel van de taak der genoemde hoofden, zooals in hunne instructie (Staatsblad 1864 nº. 12) is voorgeschreven. Zij beantwoorden niet altijd aan het in hen gesteld vertrouwen en blijven vaak willens of wetens werkeloos, wanneer het misdadigers geldt, die tot hunne bloedverwanten of volgelingen behooren. Zij oefenen zelfs hun invloed op ondergeschikte hoofden uit om dergelijke misdadigers aan de gerechtigheid te onttrekken; vandaar dat het voor het Europeesch bestuur eene moeielijke taak is om misdadigers te ontmaskeren.

Een treurige omstandigheid, die hare oorzaak vindt in den lagen trap van ontwikkeling, waarop verreweg het grootste deel van hoofden en bevolking nog staat.

De oprichting van scholen voor inlanders, zooals er thans krachtens het Gouvernements besluit dd. 10 November 1878 nº. 25 te dezer plaatse een bestaat, is het beste middel om daarin verbetering te brengen.

Het is inderdaad zeer noodig, dat ten minste de zonen van de hoofden worden opgeleid tot ontwikkelde en geschikte hoofden, want de thans in dienst zijnde zijn weinig ontwik-

keld en ervaren, en kunnen niet aan zich zelven worden overgelaten, zelfs kunnen verscheidene van hen de landstaal lezen noch schrijven.

Vermoedelijk maken alle hoofden, zoowel voorname als mindere, zich schuldig aan groote en kleine afpersingen en onregelmatige heffingen ten nadeele van de bevolking en het bestuur is niet altijd bij machte deze wederrechtelijke handelingen te beletten.

De kleine man weet niet beter of alle vorderingen van de hoofden worden met voorkennis van het Europeesch gezag gedaan. Daarom onderwerpt hij er zich aan, hoewel dikwijls tegenstribbelende, zonder zich bij het bestuur te beklagen.

De karaëngs en hoofden, die bij de vestiging van ons gezag hun ambt verloren hebben, zoo ook de uit den dienst ontslagen karaëngs (karaëng towa) oefenen nog zekeren invloed op de bevolking uit, die zich vooral openbaart in afpersingen en knevelarijen.

Het praedicaat van Daeng eigent zich ieder hoofd bij zijne benoeming of aanstelling toe, al is hij geen zoon van iemand, die dien titel voert. Aangezien de betrekkingen van karaëng, soelewatang en glarang niet erfelijk zijn, maar gelijk hierboven vermeld is, de vrije volkskeus bij elk opengevallen ambt beslist, en dusdoende, vele particuliere personen tot die soort van adel verheven worden, heeft zulks aanleiding gegeven dat de titel van Daeng lang zoo zeldzaam niet meer is.

Ook wordt de naam van Daeng gebezigd op de wijze, zooals bij de Javanen de uitdrukking Mas, namelijk om eerbied te betuigen, dan wel uit beleefdheid en vleierij jegens personen, die eenig gezag uitoefenen; daarom worden ook de politie-oppassers door den gemeenen man Daeng opasa genoemd.

Bestaansmiddelen der bevolking.

De zee, langs de geheele kust dezer onderafdeeling *tam-*

parang genoemd, levert allerlei soorten van visch, krabben en garnalen op. Voor de vischvangst worden gebezigd de *panambe* (treknet), de *djala* (werpnet) en de *bila* een groote soort fuik uit aaneengeregen bamboelatten vervaardigd, welke door middel van houten stijlen in zee, op eene diepte van 10 à 12 meters, worden bevestigd, tot afperking van het gedeelte dat tot vissehen geschikt is.

Aan het strand, *biringkassi* genoemd, houden zich schildpadden op; de eieren dier amphibiën, worden uit het zand opgegraven.

De zoogenaamde zoetwater-schildpadden, die zich min of meer uitsluitend in rivieren, meren of moerassen ophouden, worden hier in menigte aangetroffen, maar niet gevangen, omdat zij niet eetbaar zijn en nergens toe kunnen dienen.

In de fuiken worden meestal groote vissehen van goede soorten gevangen; de vischvangst wordt beoefend door geoefende duikers, die van wege de diepte lang onder water moeten blijven. De groote vissehen worden met lansen, de kleine met zakvormige netten gevangen. De meest gebruikelijke benamingen zijn:

Simba of Tjakalang, Balangkoelisie, Tinoemboe, Langorang, Lambaroe, Soenoe, Mangiwang, Boto-Boto, Koeli-Koeli, Loere, Boewi-Boewi, Siboela, Roema-Roema, Katamba, Banjara, Mangali, Masa, Orasa, Boentala, Boloe, Balomboeng, Boea-Boea, Badjoehoe, Soresinaoeng, en Pali. Eenige groote en kleine schildpadden en inktvisschen worden ook wel eens in de fuiken gevonden.

Met een treknet vangt men zoowel groote als kleine vissehen van verschillende benamingen; meestal zijn het goede soorten, die genoemd worden als volgt:

Katamba, Kandja, Pindjang, Bonga, Bete-Bete, Banjoro, Baronang, Bale-Bale, Boloe, Balombong, Balatjang, Boewi-Boewi, Mangali, Masa, Mairo, Timbang, Titang, Tenro, Tjipa, Rongo, Rambo, Roema-Roema, Lambaroe, Lentokallang, Ladjang, Ladjoeroe, Loere, Lila, Lali, Siboela, Soenoe, Sonri, Otjo, Awoe-Awoe, Boto-Boto, Koeli-Koeli, Boea-Boea, Lari,

Kamboelang, Koerita, Koerotong, Gammi, Pali, Pase, Bambangan, Boentala, inktvisch, garnalen en krabben. (1)

Met een werpnet worden slechts eenige dier visschen van kleinere soort gevangen, zijnde: Bete-Bete, Banjoro, Balombong, Balatjang, Masa, Mairo, Timbang, Lentokallong, Loere, Siboela, Kahasi, Boto-Boto, garnalen en krabben.

De prauwen, gebezigd tot de vischvangst met treknetten worden verdeeld in twee soorten: *padjala* en *sope*.

Op ieder dezer prauwen zijn 8 of minstens 6 opvarenden. Voor het visschen met het werpnet wordt gebruikt een kleiner soort prauw, welke genoemd wordt *lepa-lepa*, waarin meestal één en hoogstens twee personen gezeten zijn.

Bij iedere fuik zijn gemiddeld 20 personen (*sawie's*) bezig en bevindt zich een hoofd of mandoer genaamd *poeahang* eigenlijk *poengawa* om toezicht te houden.

De verdeeling van de opbrengst der fuiken geschiedt als volgt:

de eigenaar . . . . . $^2/_5$ gedeelte

de mandoer belast met de zorg voor het onderhoud der fuiken enz. . . . . $^2/_5$ „

de werklieden, waaronder visschers en duikers $^1/_5$ „

De verdeeling van de opbrengst der treknet geschiedt als volgt:

de eigenaar der prauw bekomt . . . . $^2/_5$ gedeelte

de eigenaar van het net . . . . . $^2/_5$ gedeelte

„ opvarenden . . . . . $^1/_5$ „

De eigenaar van het werpnet vischt in den regel zelf en behoudt voor zich wat hij vangt.

De persoon, die soms met hem mede gaat, behoort tot zijne familie en woont bij hem in, waarom hij geene belooning erlangt.

(1) De wetenschappelijke benamingen van genoemde vischsoorten vindt men o. m. opgeteekend in de bijdrage tot de ichthylogie van Celebes door Dr. P. Bleeker, getiteld »Beschrijvingen van nieuwe of weinig bekende vischsoorten van Menado en Makassar" opgenomen in deel I van de Acta Societatis Scientiarum Indoneerlandicae, Batavia 1856.

De waarde van de jaarlijksche vangst wordt geschat op ƒ 18000 à ƒ 20000.

De vischvangst op voormelde wijze heeft voornamelijk plaats in den west-moesson: in den oostmoesson is de zee te onstuimig.

De veestapel dezer onderafdeeling is zeer verminderd door de groote sterfte tijdens de gedurende het jaar 1877 geheerscht hebbende veeziekte. Verscheidene buffels zijn later van Boeton en Saleijer aangebracht, maar het thans aanwezige aantal is niet voldoende om de sawahs te bewerken.

Telken jare moet de bevolking worden aangespoord om de velden met patjols te bewerken, anders zouden ze voorzeker braak blijven liggen. Mistroostig over het verlies hunner buffels, schijnen de inlanders onverschillig of de velden al dan niet bewerkt worden.

Zoowel paarden als buffels worden door iederen inlander in gering aantal gehouden en gefokt, maar er zijn geen personen die daarvan een bepaald bedrijf maken en de veredeling van het paardenras wordt belet, door het gebruik op te jeugdigen leeftijd ter berijding of tot vervoer van zware lasten.

De bevolking herkent haar buffels niet als de Javanen aan de haarwervels (oenjeng-oenjeng), maar snijdt eenvoudig de toppen van beide hoorns eenige duimen af. Die toppen worden bewaard, om bij mogelijk vermissen en terugvinden van de dieren, ze aan te passen op de overgebleven stompen, teneinde alzoo hun eigendom te kunnen herkennen. Het denkbeeld is wel vernuftig, maar de kop van het beest wordt er geheel door ontsierd; vandaar dat personen, die over eenige middelen kunnen beschikken om in de bewaking hunner buffels te voorzien, de hoorns niet afsnijden, maar duidelijke aanteekening houden van de kleur van het haar, dat van ander verschilt en op eenige gedeelten van het lichaam groeit, zoo ook waar het haar dicht en lang opschiet.

Onder de bevolking van dit regentschap heerscht geen rijkdom, noch in geld noch in goederen. Er zijn slechts

weinige personen die aan have en goed eene waarde van *f* 2000 bezitten en die worden reeds voor zeer rijk gehouden. Baar geld wordt in schier geen gezin aangetroffen.

Het zilvergeld, waaronder de oude Hollandsche dubbeltjes, welke onder de bevolking het meest gewild zijn en daarom gaarne tegen 15 oude duiten of $12^1/_2$ cents per stuk worden ingewisseld, wordt dan ook meer als luxe-artikel beschouwd, en bewaard, terwijl de betaling der dagelijksche inkoopen geschiedt in duiten, die geen wettig betaalmiddel meer zijn.

De agio die bedongen wordt bij inwisseling van duiten tegen zilvergeld om de belasting van het rijstgewas en vendugelden te voldoen, bedraagt van 5 tot 6 boven de 120 en beloopt dus 5%.

Over de bevolking, haar kleeding, woning, taal en middelen van bestaan enz. is vroeger naar ik meen, meermalen geschreven, zoodat daaromtrent hier niets wordt vermeld, ten einde niet in herhalingen te vervallen.

Er heerscht eene goede gezindheid onder de hoofden en bevolking jegens ons bestuur en de souvereiniteitsrechten van het Gouvernement worden door de bevolking in alle opzichten erkend en geëerbiedigd, zooals feitelijk het geval is met al de landen thans uitmakende het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.

GEWONE EED

DER

TIMOREEZEN EN ROTTINEEZEN.

MEDEGEDEELD DOOR DEN HEER

H. D. WIGGERS.

Voor het afleggen eener getuigenis door de Timoreezen wordt gewoonlijk een kip geslacht.

Hiertoe neemt men de kip in de eene en de sabel in de andere hand; daarna spreekt men de volgende woorden:

„Oesik neno, oesik paha, kesok kaoe."

„Kaloe aoe aitih lasi mate neoe aoe benoeb."

„Na oesik neno nam kisok kaoe."

„Neno ia na kaloe aoe aitih lasi kanamneo."

„Manoe ia in smanan of natoein kaoe."

VERTALING.

„Heere God, die in den hemel en op aarde zijt, zie mij."

„Wanneer ik valsche getuigenis afleg, om mijn medemensch in het ongeluk te brengen, zal ik gestraft worden.

„Op dezen dag leg ik mijn eed af en wanneer ik niet de waarheid zeg, zal mijn hoofd gelijk de kop van de geslachte kip vallen."

Na deze woorden gezegd te hebben, hakt men den kop van de kip op een stuk hout af.

Voor het afleggen eener getuigenis door de Rottineezen wordt evenals bij de Timoreezen een kip geslacht.

Men neemt het dier in de eene en het kapmes in de andere hand; daarna spreekt men de volgende woorden:

„Aoe soempah ia mitinae ma aoe salah."

„Rae, Ata, Roeloeh, Moerih; Di, onah, saksi Manek Toewah Lam, saksi."

„Ona aoe taoh salah Manek Toewah Lain tiloes aoe."

VERTALING.

„Ik zweer bij deze de waarheid te zullen zeggen. Aarde, Hemel, Noord, Zuid, Oost en West getuigt."

„Heere God in den hemel getuigt."

„Wanneer ik valsche getuigenis afleg, zal ik door God gestraft worden."

Na deze woorden gezegd te hebben, hakt men den kop van de kip op een stuk hout af.

VERSLAG
DER REIS VAN DEN CONTROLEUR HOEDT
naar de Noordkust van
WEST-FLORES.

Tegen het einde van het vorige jaar ontving ik de opdracht, vervat in de apostil van Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden dd. 27 December 1890 No. 806 z/n, gesteld op eene afschrift missive van den 1en Gouvernements-Secretaris dd. 10 December te voren No. 2941, om mij te begeven naar Potta, gelegen aan de Noordkust van West-Flores ten einde een onderzoek in te stellen of het beweren van den heer Albert Colfs, als zouden de bewoners der omstreken tin ter markt brengen, en de rivier van die plaats de kali Besi bestaan, juist is.

Aangezien in den Westmoesson door mij geen dienstreizin over land naar de rijken van Sumbawa, Dompo of Sanggar kunnen ondernomen worden en geene bijzondere dienstzaken mij te Bima hielden, was ik voornemens reeds in den loop der maand Januari van dit jaar aan bovengenoemde opdracht gevolg te geven, vooral ook omdat in dien tijd gewoonlijk veel prauwen van hier naar Mangarai vertrekking, doch tot mijn leedwezen moest ik van mijn plan afzien, want de inlichtingen, die ik verkreeg van de Badjoreezen per kampong Badjo, gelegen aan den overkant van de baai van Bima, menschen die gewoon zijn ter schildpadden- en tripangvangst zich naar Sohokolitang en Laboean Badjak, baaien aan de Noordkust van West Flores, te begeven. waren

van dien aard, dat de reis tot de kentering moest uitgesteld worden; de westenwinden toch, die mij in Januari met spoed naar Potta zouden voeren, zouden mij aldaar denkelijk tot einde April opgesloten houden; bovendien hadden de Sultan en de Hadat van Bima bezwaren, dat de reis zoo spoedig zou aanvangen, omdat er nog geen kennisgave van mijnen tocht naar Peo en Potta was verzonden en de uitrusting van den Bimaschen mantri, die mij zou moeten vergezellen, onmogelijk in zulk een korten tijd kon worden gereed gemaakt; door dit alles werd ik gedwongen mijne reis uit te stellen tot de maand Mei. Deze maand kwam mij het geschiktste voor, zoowel met het oog op de heerschende winden, als op den afloop der vasten maand en den aanvang van het padi snijden in het rijk van Bima.

Op eene conferentie bij Z. H. den Sultan van Bima werd deze in kennis gesteld met het doel van den tocht naar Potta.

Nadat op Z. Hs. herhaaldelijke vragen of het onderzoek ook tot in de binnenlanden van West-Flores zich zou uitstrekken door mij ontkennend was geantwoord, werd met de meeste bereidwilligheid en hulpvaardigheid bepaald, dat het barkschip van Z. H., te mijner beschikking zou worden gesteld en dat de Ratoe Parentah (Toreli Belo) eerste lid van de Hadat, benevens de Boemi Waworadda, een kleine mantri, ook een lid van de Hadat, de reis zouden meemaken.

De dag van vertrek, eerst op 18 Mei vastgesteld, werd, door de te late aankomst der provisiën voor de volgelingen der bovengenoemde leden van de Hadat, twee dagen uitgesteld.

In den namiddag van den 20^{en} Mei, den dag van vertrek, kwamen de Radja Bitjara benevens zeven leden der Hadat mij eene goede reis toewenschen en begeleidden mij verder naar de Oedjoeng waar de sloepen der bark ons wachtten.

Onder de zegebede, uitgesproken door den goeroe van den Sultan van Bima, zetten de sloepen zich in beweging, die ons weldra aan boord brachten.

Nauwelijks begon de zuiden wind, waarop wij gewacht had-

den, eenigszins krachtig op te steken, of het anker werd gelicht en het schip verliet met spoed de baai, zoodat wij den volgenden morgen (den 21en Mei) dicht bij het eiland Sangean waren.

Door den wind uit de straat Sape belet tusschen Poeloe Sangean en Wera door te zeilen, namen wij koers benoorden het eiland.

Op den morgen van den 22en Mei hadden we Reo voor ons, doch tegenwind, gevolgd door windstilte, hield ons voor die haven op, waarin we, gebruik makende van den dáár altijd stevig doorkomenden landwind door laveeren, eerst tegen 3 uur in den nacht konden binnenkomen.

Tegen 7 uur des morgens werden er drie kanonschoten uit de bark gelost, ten einde de bevolking van Reo van onze aankomst te verwittigen, tegelijkertijd ging ook een der zonen van den Ratoe Parentah naar wal om den vervanger van den Sultan te Reo mondeling van onze komst mededeeling te doen.

Deze vervanger, genaamd daeng Mabela, en den titel van Naib voerende, liet door middel van den Sjahbandar, vergezeld door den djoeroebasa, den Boemi Parisi en eenige aanzienlijken van Reo, ons begroeten.

Na het vertrek van dit gezantschap spoedden wij ons allen naar wal om de haast ondragelijke hitte aan boord te ontvluchten.

Aan wal gekomen, begaf ik mij met den tolk W. L. Pieters naar den eenigen klapper- en pisangtuin aan den voet van den bergrug, dicht bij het strand.

Deze bergrug strekt zich uit van den Doro Toi (Doro= berg of hemel, Toi=weinig of klein), een' kleinen heuvel, tevens kaap en rechter uiteinde der baai van Reo, tot aan de kloof waar de rivier van Reo zich eenen weg door het hooge gebergte naar de kust baant.

Met veel moeite beklommen wij dien berg tot een hoogte van ongeveer 300 voet. Ons plan om den rug er van te bereiken, ten einde het terrein daarachter gelegen te kunnen overzien,

viel echter in duigen, doordat de helling, te dicht begroeid met struik en heestergewas, den verderen doorgang zeer bemoeilijkte en geen onzer van een kapmes was voorzien.

Beneden gekomen, vernam ik, dat de Naib van Reo zich nog niet vertoond had, ofschoon het reeds elf uur was, waarom ik besloot verder westwaarts langs het strand naar de monding der rivier van Reo te loopen. Eigenaardig zag het strand er aldaar uit; bezaaid met allerlei soorten van schelpen en gesteenten, is het door een soort van duinen van ongeveer 5 á 6 voet hoogte van het land gescheiden.

Van de monding der rivier, waarin zich zooals men beweert, veel krokodillen moeten bevinden, roeiden we met de giek der bark de Nanga Reo op, die we in de nabijheid der monding tot op 6 voeten diepte peilden, welke ze behoudt tot bij Reo waar ze 5 vadem water heeft; de rivier kan te allen tijde van uit zee opgevaren worden.

Na een half uur roeiens bereikten we de kampong, gelegen aan den linkeroever der rivier.

Uit de sloep stappende, werd mijne opmerkzaamheid dadelijk getrokken door eene menigte kolossale beenderen, ribben en wervels, die volgens mijne meening van een walvisch moeten zijn geweest; de ribben toch hebben eene lengte van 3.03 M. en het lichaam van een wervel een diameter van 0.34 M; als curiositeit liet ik twee wervels en een rib naar boord brengen.

Volgens de bewoners aldaar is het dier waarvan die beenderen afkomstig zijn in de nabijheid van Potta, bij het strand gevangen; het beest was gewond en stervende.

Wij wandelden verder door de nogal beschaduwde kampong, die ongeveer een 200 tal huizen telt; bij vele dier woningen staat een klein huisje apart, dienende tot berging van zout, het voornaamste product waarvoor de bergbewoners naar de kustplaatsen afdalen.

Overal scheen men nog kort voor onze komst al het mogelijke in 't werk gesteld te hebben om de kampong een beter aanzien te geven, aan wegen en paggers was bepaald veel gewerkt, bergen opgeruimd vuil zag men op verscheidene

plaatsen nog liggen. Om den bewoners eenige voldoening voor hun werken te geven, gingen we door bijna alle straten en lanen.

Aan den rand der kampong aan den weg, die naar Tjiba leidt, trof ik eene groote benteng aan, waarvan de wallen, opgetrokken van klipsteenen, gedeeltelijk vervallen zijn.

Deze sterkte diende in vroegeren tijd tot toevluchtsoord voor de bewoners bij eventuëele aanvallen van zeeroovers.

Verder op ligt links van dienzelfden weg een ongeveer 100 voet hoogen heuvel, die ik echter dien dag niet heb kunnen beklimmen, daar het reeds te laat was en ik juist het bericht ontving, dat de Naib en de Radja bitjara benevens andere grooten van Reo mij sinds geruimen tijd aan boord van de bark wachtten en niet durfden huiswaarts keeren alvorens mij ontmoet te hebben. Wij zakten toen de rivier af en waren spoedig aan boord.

De Naib is klein en oud; de Radja bitjara daarentegen forsch en breedgebouwd en heet Daeng Manasa. Met hen besprak ik eenige bestuursaangelegenheden als het tegengaan van den slavenhandel, strand- en zeeroof, het onmiddellijk te Bima kennis geven van 't uitbreken eener besmettelijke ziekte, het zooveel mogelijk hulp verleenen aan Europeanen, die de streek mochten bezoeken en het zich onthouden van hun eenige beleediging aan te doen daar hen dit anders zeker slecht zou bekomen.

Ook informeerde ik bij hen of zij mij iets bijzonders mede te deelen hadden speciaal met het oog op het tin, of de bergbewoners af en toe ook eenige bewerkte of onbewerkte stukken tin te koop aanboden, doch kreeg de verzekering dat dit nog nimmer was voorgekomen.

Spoedig daarop namen de Naib en zijne volgelingen afscheid.

Na hun vertrek deelde de Ratoe Parentah mij mede, dat hij den Naib gelast had, alles zoo spoedig mogelijk in gereedheid te brengen ten einde mij naar Potta, dat aan Reo onderhoorig is, te vergezellen.

Op mijne vraag waarom toch zooveel menschen ons moesten volgen — de Ratoe Parentah zelf had, zoo als 't mij dien dag bleek 135 volgelingen bij zich — kreeg ik ten antwoord, dat het slechts een voorzorgsmaatregel was, om ingeval de bevolking van Rioem aan de grens kwade bedoelingen mocht hebben, haar ontzag in te boezemen.

Den volgenden morgen, den 24^{en} Mei, begaven we ons aan wal om het bezoek van den Naib te beantwoorden. Van den vroegen morgen profiteerden we echter, gevolgd door den Naib en den Radja bitjara van Reo, door eerst den Doro Tengkarómo, den hiervoren genoemden heuvel aan den weg naar Tjiba, te beklimmen. Langs een steil voetpad bereikten we na een 5 minuten klimmens een soort van terrasje, waarop zich een ongeveer $2^1/_2$ M. lang kanon, genaamd Moelambali (afkomstig van Mbali = Potta) zonder affuit bevindt. Dit geschut, dat eertijds te Potta stond, deed vroeger dienst om de zeeroovers-prauwen, die zich in de baai van Reo vertoonden, te beschieten.

Een prachtig gezicht leverde het landschap beneden ons op; omringd door hooge bergen, baant aan den zuidelijken voet er van de rivier van Reo zich statig een weg naar zee.

Aan haren linkeroever ontwaarden we ten noorden van de kampong eene vrij groote uitgestrektheid rijstvelden, die echter voor een gedeelte, in de nabijheid der kampong niet meer bewerkt kunnen worden, naar men zegt, omdat daarop geen water kan aangevoerd worden.

Tusschen de rijstvelden en de kust strekt zich een vischrijken vijver uit, waar zich tevens talrijke wilde eendvogels ophouden.

Over de onbewerkte rijstvelden loopt van uit de kampong Reo een voetpad van 20 minuten gaans naar de monding der rivier; tusschen dit pad en den linkeroever der rivier treft men dicht begroeide kreupelboschjes van bidarahout aan, naar men beweert de gewone slaapplaats van talrijke krokodillen.

Aan den overkant der rivier, juist tegenover de kampong, en verder een weinig stroomopwaarts, strekken zich de tuinen der inwoners uit. Van uit deze tuinen leidt een voetpad langs den voet van den bergrug in eene Noord-Oostelijke richting naar den Doro Toi en zoo door, langs het strand, naar de kampong Lingé aan de baai Nanga Lingé, en van daaruit meer landwaarts in over de bergen naar Potta.

Verder heeft men aan den rechteroever, juist tegenover die bidara boschjes, eene groote oppervlakte, bezet met hoogstammige boomen, bij de inlanders bekend onder den naam van kajoe api-api, waar, bij vloed, een twee voet hoog water staat en die door een kreekje van het strand is gescheiden.

De rivier levert verder aan de bevolking zeer aangenaam en goed drinkwater op, dat zoet van smaak is.

Na van uit den Doro Tengkaromo een schets van Reo en omstreken genomen te hebben, daalden we tegen elf uur den heuvel af, ten einde ons te begeven naar een voor de ontvangst gereed gemaakte woning.

Aldaar had ik gelegenheid eenige bergbewoners te zien, die zich te Reo ophielden om heerendiensten voor den Naib en den Radja-bitjara te verrichten. Deze menschen gaan, als zij zich op de kustplaatsen ophouden, altijd in 't zwart gekleed.

De Naib gelastte hun voor mij hun meest geliefdkoosd spel (parisé) te vertoonen, dat in het elkaar toebrengen en afweren van zweepslagen bestaat en aldus toeging.

In den beginne kwamen van den eenen kant der kampong eenige Mangarais aanzetten, die voor het huis, waarin wij ons bevonden in een kringetje al zingende achter elkaar aantrippelden. Niet lang daarna hoorde men van den anderen kant een evengroot aantal deelnemers aan 't spel, eveneens zingende, aankomen. Nauwelijks waren ze in de nabijheid gekomen of een strijdvaardige trad buiten het kringetje om ze in dreigende houding af te wachten. Zoodra de aankomenden dezen in 't gezicht kregen, stelde een hunner zich al trippelende vóór hem. De eerste had in de rechterhand een ongeveer 70 c M. langen stok, waaraan een 150 c M.

langen riem van karbouwenhuid ter breedte van 1 c M. bevestigd was, die eindigde in een knoop, waarin soms lood of ijzer wordt gewikkeld; de linkerhand was voorzien van een rond van rottan gevlochten schild met een diameter van 50 c M. De tegenstander had in die hand ook een dergelijk schild, terwijl de rechterhand eene ongeveer $2^1/_2$ M lange boog hield, die zoodanig van 6 à 7 rottans is gemaakt, dat ze bij het handvat het dikst is en verder dun uitloopt. Beide kampioenen hadden tot hoofddeksel een soort van kap, die van voren kort en van achteren tot aan den nek reikende, van bamboe gevlochten is, en waarop zich twee horens met lange bokkenharen bevinden; op de hoogte van het stuitbeen is bovendien nog een lange staart aangebracht. Na elken toegebrachten slag wisselden de kampioenen van zweep en boog. Niettegenstaande de wonden, die ze elkaar op die wijze toebrengen, is elke Mangarai verzot op dit spel; niet dan ongaarne maken de kampioenen plaats voor anderen, die er naar haken hen te vervangen.

Intusschen gaf ik den Naib te kennen, dat ik liefst nog dien nacht mijne reis naar Potta zou willen vervolgen, waarop deze met den Radja-bitjara en verdere grooten zich verwijderden om eene vergadering te beleggen ter bespreking van dit onderwerp.

Tegen drie uur kreeg ik bericht, dat de Naib onmogelijk dien nacht zou kunnen vertrekken, omdat hij dan nog niet voor de reis toegerust kon zijn, waarom hij verzocht deze tot den volgenden namiddag vijf uur te mogen uitstellen.

Daar deze persoon volgens de adat van Reo per se mee naar Potta moet, berustte ik in zijn voorstel, op voorwaarde dat dien nacht nog iemand naar Potta zou vertrekken, ten einde aan den Naib aldaar kennis te geven, dat ik den dag na mijne komst te dier plaatse mijne reis wenschte voort te zetten.

Na achterlating van twee vertrouwde personen om berichten omtrent bijzondere voorvallen in te winnen, vertrokken we naar boord.

In den morgen van den 25^{en} Mei begaven we ons weer aan wal, en voor de tweede maal trachtte ik den rug van

den berg aan den Oostelijken oever van de Nanga Reo gelegen, te bereiken, en wel daar waar hij zich het hoogst verheft.

Vergezeld door mijnen oppasser en een bediende, beiden van kapmessen voorzien, mocht het mij gelukken mijn doel te bereiken; maar ik werd in mijne verwachting, daarachter laag terrein te zullen zien, teleurgesteld.

Zoover mijn oog reikte, zag ik niets dan bergruggen en toppen, van elkaar door smalle kloven gescheiden; slechts Oostwaarts vertoont zich dicht bij het strand een kleine uitgestrektheid vlak land, die naar het mij toescheen bedekt was met bidaraboomen. Oostwaarts van af den Doro Toi treft men langs de kust dicht bij het strand kolossale boomen van bangkohout aan en zijn de bergen niet zoo dicht aan zee, als ten westen van dien heuvel, zoodat aldaar eenig vlak land voorkomt.

Tegen vijf uur des namiddags kwam ik van mijnen tocht bij den Doro Toi terug, waarin ik aan de westzijde eene opening vond, die bij vloed drie meter boven den waterspiegel ligt en tot toevluchtsoord dient voor de visschers bij zware regenbuien; deze grot kan ongeveer twintig personen bergen.

Voor zoover ik kon nagaan, bestaat die heuvel geheel uit kalksteen; aan den voet vond ik een stukje kalksteen dat veel overeenkomst met marmer heeft.

Aan boord gekomen, vernam ik dat de Naib verzocht had op eigen gelegenheid de reis naar Potta te mogen aanvaarden, aangezien hij onmogelijk dien avond had kunnen klaar komen.

Intusschen waren de door mij te Reo achtergelaten personen teruggekeerd, die mij het bericht brachten, dat geen spoor van tin, bewerkt noch onbewerkt in de kampong te zien was, maar dat zij hadden vernomen, dat eenige van de expeditie naar Noord Flores ontvluchte veroordeelden, zich in de kampong ophielden.

Kort na mijne komst aan boord werd, daar er een stevige

westenwind stond, het anker gelicht en zetten wij koers naar Potta, dat wij den volgenden middag bereikten.

Ook hier werden bij het vallen van het anker drie schoten gelost om de bevolking van onze komst te verwittigen.

Onmiddellijk daarna werden deze, zoowel van uit de in die haven aanwezige prauwen, als van den vasten wal, beantwoord; tegelijker tijd schoten tal van vaartuigen naar de bark toe om den Naib van Reo en zijne volgelingen die even voor ons, met twee prauwen palari, waren aangekomen, aan boord te brengen; ook de Radja-bitjara van Potta kwam ons weldra begroeten, terwijl de Naib van de plaats zich wegens zijnen hoogen ouderdom liet verontschuldigen.

Dadelijk besprak ik met hen het voortzetten der reis naar de grens en deelde hen mede, dat het mijn vaste voornemen was in den nacht van den volgenden dag daarheen te vertrekken.

Nog in den loop van dien namiddag begaf ik mij aan wal om de kampong en het omliggend terrein op te nemen.

Potta, dat een zeer vervallen en vuil voorkomen heeft, ligt aan het strand en telt ongeveer een 150tal huizen, die, dicht bij elkaar staande, nagenoeg alle zeer bouwvallig er uit zien; zelfs de missigit miste een gedeelte van haar dak. Schaduwrijke boomen ziet men er nagenoeg niet, zoodat de hitte er over dag haast ondragelijk is. Volgens zeggen moest Potta echter in vroegeren tijd er beter uitgezien hebben en was de handel toen levendiger.

Ook hier treft men van die kleine zouthuisjes zooals te Reo aan. De putten bevatten niets dan brak water, dat door de bevolking als drinkwater wordt gebruikt, niettegenstaande men in de nabijheid der kampong ongeveer een twintig minuten gaans helder rivierwater kan krijgen.

De plaats is naar men beweert ongezond; koortsen en buikziekten komen daar dikwijls voor.

Veel bijzonders viel er niet te zien of het zou moeten zijn het overgroot aantal geiten en langharige bokken, die met de padi en de paarden de voornaamste artikelen van uitvoer vormen.

Behalve de hoofdkampong heeft men nog twee kleinere waarvan de eene, kampong Baroe, daarvan gescheiden door eenige zoutpannen, vlak aan het strand is gelegen; terwijl de andere, kampong Aroena, westelijk van de beide vorige en onmiddellijk aan het strand gelegen, van hen gescheiden is door eene lage zandvlakte, die bij vloed onderloopt en waar bij eb hier en daar wat water achterblijft, en bekend staat onder den naam van Nanga Potta.

Ten Oosten en Zuiden van Potta ziet men zeer uitgebreide rijstvelden, die zich uitstrekken tot aan de Nangambali, eene rivier die langs den voet van den berg Doro Rotto stroomt en tusschen de kapen Toro Rotto en Tori Lari hare uitmonding vindt.

Tusschen het strand en de rijstvelden ziet men eenige vischvijvers.

Aan den rechteroever heeft men eenige tuinen; die dicht bij de monding gelegen, draagt den naam van MBali.

Van Aroena westwaarts gaande, treft men de volgende rivieren aan, die zich in de baai van Potta ontlasten:

1. Nanga Talagé.
2. Nanga Logo.
3. Nanga Mahima,

(deze drie bevatten slechts in den regentijd water).

4. Nanga Maloe, dicht bij de meer landwaarts gelegen kampong van dien naam.
5. Nanga Wera, waar de schepen zich gewoonlijk van drinkwater voorzien; door de ondiepte aan hare monding is ze slechts bij hoog water binnen te komen.

Verder heeft men ten westen van de kaap Toro Bara, nog de Nanga Rama, die ook slechts bij hoog water bevaarbaar is.

Verder westwaarts tot de Toro Koroboeaja worden geene rivieren aangetroffen.

Den 27^{en} Mei bezocht ik den Naib van Potta, Daeng Pabeta, een zeer oud en mager persoon.

Bij hem en den Radja-bitjara Daeng Ngawi trachtte ik eenige inlichtingen met betrekking tot het tin in te

winnen; men deelde mij toen mede, dat hoewel in vroegeren tijd de bergbewoners uit het gebied van Doea, dat ongeveer twee of drie dagreizens van Potta verwijderd is, af en toe eenige stukken bewerkt tin naar Potta brachten, ten einde ze tegen zout of lijnwaden te ruilen, zij in de laatste twee jaren zich niet meer vertoond hadden, daar ze nu met hetzelfde doel naar Nanga Rama aan de Zuidkust gaan, waar in den laatsten tijd de handel meer toegenomen is; ook beweerden zij, dat in het gebied van Doea behalve tin, ook goud en diamanten moeten voorkomen, zonder evenwel iets tot staving hunner bewering aan te voeren.

Op mijne vraag, waar de kali Besi moet stroomen, antwoordden zij geen rivier van dien naam te kennen.

Na verder eenige dienstaangelegenheden, evenals met den Naib te Reo, besproken te hebben, gingen we weder naar boord om ons voor den verderen tocht die nu per sloep zou geschieden, gereed te maken.

Tegen tien uur, toen de landwind doorkwam, begaven we ons in de sloep en zeilden, de kust houdende, Oostwaarts, totdat wij in den ochtend van den volgenden dag (28 Mei) de Toro Pada voor ons zagen en spoedig in de baai, bij de Badjoreezen onder den naam van Sohokolitang (Soho = baai, kolitang = schildpadden, karet) en bij de bewoners van Potta onder dien van Nanga Omboe (Omboe = vischvijver) bekend, ankerden.

De groote uitgestrekte vlakte ten Zuiden van bovengenoemde baai gelegen, wordt ingesloten ten Oosten door de lage uit kalksteen bestaande heuvelrij, Doro Pada, die de kaap Toro Pada vormt en in het Zuiden zich aansluit aan het hooge gebergte Doro Ba, dat tevens de zuidelijke grens van die vlakte uitmaakt, terwijl de Doro Ka, die van het strand Zuidwaarts tot het hooge gebergte Doro Romboe, de westelijke grens vormt.

De eentoonigheid van die vlakte wordt gebroken door eenige alleen staande heuvels van kalksteen, die zich hier en daar verheffen; behalve twee zeer vischrijke vijvers met

zoutwater, dicht bij het strand, waar talrijke wilde eendvogels zich ophouden, stroomt nog door die vlakte de Nanga Boenta, die in haren bovenloop de afscheiding tusschen de Doro Ba en Doro Romboe vormt en te allen tijde voor groote prauwen bevaarbaar is.

Bovengenoemde vlakte is onbebouwd en onbewoond, hoewel zij gemakkelijk in rijstvelden kan worden herschapen, daar het water uit de Nangaboenta, die geene hooge oevers heeft, zonder veel werk daarop kan gebracht worden; nu dient zij tot verblijfplaats van eene menigte herten die zich tot vlak aan het strand vertoonen.

In den loop van dien dag kwam een deel der volgelingen der beide leden van de hadat van Bima en van die van de grooten van Reo en Potta over land aan; eenigen hadden den weg langs het strand en anderen dien meer landwaarts, genomen, zoodat wij, toen wij ons tegen den avond aan het strand op den linkeroever van de Nangaboenta vereenigden, om den nacht door te brengen, omringd werden door een kleine 300 tal met lansen en geweren gewapende inlanders. Ofschoon de bevolking van Rioem en die van het gebied van den glarang van Ba, die aan Potta onderhoorig is (de heuvelrij Doro Pada vormt de scheiding tusschen beide rijkjes) voortdurend in oneenigheid leven, is in den laatsten tijd tusschen hen geene botsing voorgekomen.

De voorzorgsmaatregel van den Ratoe Parentah bleek onnoodig te zijn geweest, daar wij geen enkel persoon gezien hebben.

De Mangarais toch hebben hunne kampongs hoog in de bergen en wel zoover van het strand verwijderd, dat het niet doenlijk was ze terloops te bezoeken.

In den morgen van den 29sten Mei roeiden wij de Nangaboenta op om ons van drinkwater te voorzien, waarna wij ons naar de Nanga Lo begaven, die van daar uit ook langs het breede strand te bereiken is.

De menigte heuvels die tusschen de Nangaboenta en de baai Nanga Lo voorkomen, bestaan alle uit kalksteen en

zijn begroeid met dezelfde grassoort, die de vlakte bij Sohokolitang bedekt.

De Nanga Lo is eene zeer mooie tegen den wind beschutte baai, die aan de landzijde geheel ingesloten wordt door hooge kalkrotsen en heuvels. Zij wordt af en toe bezocht door prauwen en schoeners, die er gras komen opdoen voor de te Potta aangekochte paarden; daar in den omtrek geene rivier wordt aangetroffen, moeten de bezoekers hun drinkwater voor de bergen uit den bovenloop der Nangaboenta halen.

Langs de kust meer Westwaarts verheffen zich hooge bergruggen tot aan de Toro Rotto; als eenige inham valt op te merken de Soho Tompo of Nanga Tompo, die zijn naam ontleent aan eene rivier van dien naam, wier monding, nu geheel verzand, zich vroeger daarin ontlastte.

Van uit de Toro Rotto zet het gebergte zich onder den naam van Doro Rotto in eene zuidelijke richting voort, terwijl de kust zich tevens landwaarts buigt naar de Toro Lari. Vóór deze kaap, vindt de Nangambali een uitweg in zee. Bij de laatste kaap kromt de kust zich sterk landwaarts in, waardoor de baai van Potta wordt gevormd.

Doordat de bodem der zee bij Toro Lari tot voor de kampong Baroe zeer steenachtig is, is de ankerplaats der schepen meer naar den kant van kampong Aroena; de zee heeft aldaar eene diepte van 17 vadem.

Den 31sten te Potta teruggekeerd, vernam ik van de door mij achtergelaten personen dat ook daar zich twee ontvluchte dwangarbeiders bevonden, die bij 't vernemen mijner komst zich in het binnenland hadden teruggetrokken. Voorwerpen van tin of stukken van tin hadden zij in 't geheel niet gezien.

Aangezien de tijd te beperkt was om mij langer te Potta te kunnen ophouden, verzocht ik den Ratoe Parentah de noodige bevelen te geven om bedoelde dwangarbeiders op te pakken en ze verder naar Bima te vervoeren en den Boemi Parisi van Potta bij wien ze werkten, tot straf mee naar Bima te nemen, daar hij ons van de aanwezigheid dier

ontvluchte gevangenen geene mededeeling gedaan had; aan dit verzoek werd voldaan.

Dien nacht nog vertrokken wij naar Reo, na eerst eene prauw voortuitgezonden te hebben met den uitdrukkelijken last, alles wat daar ingescheept moest worden, aan het strand gereed te houden.

Den 1^{en} Juni tegen drie uur 's namiddags lieten we het anker voor Reo vallen en namen de geschenken voor den Sultan van Bima bestemd in, die bestonden in zes jachthonden, twee zeer langharige en eenige Mangaraische hanen (ajam rombé), wier rugveeren tot aan den grond reiken; bovendien werden de 4 dwangarbeiders, die zich te Reo ophielden aan boord gebracht.

Ook werd mij bericht, dat op andere kustplaatsen zich nog meer ontvluchte gevangenen moeten ophouden voor wier arrestatie en opzending naar Bima door den Ratoe Parentah de noodige bevelen werden gegeven.

Nog dienzelfden nacht verlieten we de baai van Reo om de terugreis naar Bima te aanvaarden, waar we na door windstilte één dag en twee nachten ten Westen van Poeloe Sangean te zijn opgehouden, in den voormiddag van den 5^{en} Juni aankwamen.

Over het algemeen kan ik niet nalaten met lof te gewagen van de bereidwilligheid en hulpvaardigheid in alles, die ik van het bestuur en in 't bijzonder van den Ratoe Parentah Bima mocht ondervinden.

DAS NIASSISCHE MÄDCHEN

VON SEINER

GEBURT BIS ZU SEINER VERHEIRATUNG.

VORTRAG VON

H. LAGEMANN,

Missionar auf Nias.

Im Ganzen und Allgemeinen darf man wohl behaupten, dass die Niasser, besonders auch im Vergleich mit andern Völkern, ihre Kinder lieb haben und zärtlich besorgt für dieselben sind. Kindesmord oder Aussetzung von Kindern kommt daher bei den Niassern nur ausnahmsweise vor und wo es vorkommt, da geschieht es wohl niemals aus dem Grunde, dass ihnen die Pflege und Ernährung der Kinder eine Last wäre, als vielmehr aus abergläubischen Vorstellungen, wie z. B. bei Zwillingen und sonst bei unehelich geborenen Kindern.

Freilich lässt sich nicht verkennen, dass es dem niassischen Vater durchaus nicht gleichgültig ist, ob, bei eingetretenem Familienzuwachs, es sich um einen Knaben oder um ein Mädchen handelt. Die Ankunft eines männlichen Sprösslings wird durchweg mit grösserer Freude begrüsst, selbst auch wohl gar in den Fällen wo alle vorhandenen Kinder Knaben sind. Wenn nun aber zu einem oder mehreren Mädchen noch eins hinzukommt und der erhoffte Stammhalter sich noch nicht eingestellt hat, dann pflegt der unbefriedigte Vater seinen Unmut in den Namen zu legen, welchen er dem weniger willkommenen Mädchen demnächst gibt. „Lõgoena" d. i.: unnütz; „Hadia" = Was ist das, was soll mir das, sind die

Namen, welche in solchen Fällen Verwendung finden. Hier pflegen die Nachbarn dem unzufriedenen Vater zu sagen, um ihn zu trösten: „i'ofõnai'õ chõoe gahe ba danõ" d. i.: er versorgt dich zunächst mit Arbeitskräften, und wohl oder übel darauf eingehend und sich in das Unvermeidliche fügend, legt er dann dem Kinde auch wohl den Namen: „halowo" = Arbeit, oder einen ähnlichen bei. Bald nach der Geburt des niassischen Kindes finden Opferbräuche statt, welche bei der Geburt von Knaben und Mädchen die gleichen sind. Wenn möglich, noch am selben Tage, wird ein „Lawõlõ wanõchõ" gemacht, ein kleiner roh geschnitzter Götze, an welchen Blätterwerk und ein Ei gebunden werden. Der weitere Verlauf ist nun im Ganzen etwa folgender. Der Priester nimmt den Götzen in der einen Hand und in die andere ein wie ein Götze geformtes Hölzchen, womit er an das vom dem Götzen herabhängende Ei klopft, indem er mit letzterem wiederholt die Wangen des Kindes berührt. Er spricht hierbei in gedehntem, halb singenden Tone:

„Latitititi nono bohooe so,
Latitititi nono awoejoea,
Ma no la'anõrõ'õ sadono,
Ma no la'anõrõ'õ satoea,
Ma ho latõrõ naha zalõmõ,
Ma ho latõrõ naha zi teta'oea,
Ma ho latõrõ nibõzi oelõ,
Ma ho la'amahõ'õ bawi,
Ma ho la'amoenoe'õ manoe,
Ma ho la'anõrõ'õ gamatela nasoe,
Ma ho la'anõrõ'õ gamatela mao,
Ma ho la'anorõ'õ naha wangelifi:
Lõ ae itõrõ soemange,
Lõ ae itõrõ tõnoea,
Nono bohooe so toemboea,
Isawõ ia nihalõ danga zadono,
Isawõ ia nihalõ danga zatoea."

Zu deutsch lauten diese Sprüche:

„Sie beklopten das Kindlein, das neue;
Sie beklopfen das Kindlein, das junge.
Es möchte begegnet sein seinen Erzeugern,
Es möchte begegnet sein seinen Eltern,
Sie wären vorbei gegangen, wo einer ertrunken,
Sie wären vorbei gegangen, wo einer hinunter getaucht,
Sie wären vorbei gegangen, wo eine Schlange geschlagen worden,
Oder dass sie ein Schwein geschlachtet hätten,
Oder dass sie ein Huhn getötet hätten,
Oder wären vorbei gegangen an einem Hundeaas,
Oder wären vorbei gegangen an einem Katzenaas,
Oder an dem Ort einer Verfluchung vorbei gekommen:
Nicht trifft es ferner die Seele,
Nicht trifft es ferner den Schatten
Des Kindes, des neugeborenen.
Über es hinweg geht das Versehen der Erzeuger,
Nicht trifft es das Versehen der Eltern."

Obige Sprüche enthalten im Wesentlichen eine Aufzählung der Dinge, welche niassische Eheleute, sobald und solange sie in Elternhoffnung leben, zu meiden haben, falls sie nicht Unglück über ihr Kind bringen wollen. Alle diese zu meidende Dinge werden mit dem Begriff „amonita" bezeichnet. Trotz aller Vorsicht ist nun doch vielleicht gegen irgend ein amonita gefehlt worden und darum hat nun der Priester die dadurch über das Kind heraufbeschworene Gefahr mit dieser Opferung zu bannen.

Hat der Priester seine Sprüche beendet, dann zerschlägt er das Ei und schmiert dem Götzen etwas von dem Inhalt um's Maul. Dann backt er das Ei in einem Pisangblatt auf glühenden Kohlen und verzehrt es. Zu gleicher Zeit wird auch dem bereits früher gemachten Götzen „Siraha mbawan-

droehõ," der in zwei Exemplaren auf jeder Seite der Kammerthür, mit Schwert und Schild versehen, angebracht ist, ein Huhn als Dankopfer für die glückliche Geburt dargebracht. Zu diesen beiden Opferungen ergehen keine Einladungen an die Nachbarn und übrigen Dorfbewohner, wohl aber bei der nun folgenden.

Gleichfalls in den ersten Tagen findet das „fangaroewoe ba nadoe zatoea," auch „famatõrõ tõi" genannt, statt. Hierbei schlachtet der Vater des Kindes ein Schwein und gibt ein Festessen zum Besten des Häuptlings und der Dorfbewohner, und diese wiederum bringen dem Neugeborenen kleine Geschenke, als Silbermünzen, Hühner etc. Der weitere Hergang ist nun folgender: Der Priester versieht die Ahnengötzen mit frischem Blätterwerk und macht eine Kette von Palmblättern, welche zu dem neugeborenen Kinde hinabreicht und diesem in die Hand gegeben wird. Er spricht hierbei in oben bezeichneter Weise etwa wie folgt:

„Ira'oe gahe nadoe gawe,
Ira'oe gahe nadoe doea N. N. (Name des Kindes)
Ba wangaroewoe ono bohooe so,
Ba wangaroewoe ono awoejoea,
Hoelõ lasõsõwoei la'izoe,
Hoelõ lasõsõwoei goendroea.
Be ono ota'eta'e,
Be ono awoejoewoejoea.
Mangandrõ howoehowoe gawe,
Mangandrõ howoehowoe doea.
Balagõ dawidawi danõ,
Balagõ zi nasao mbanoea,
Chõ madooemõ tõ maoewoea,
Chõ rahamõ, lewiõ toemboea,
Samatohoe gõtõgõtõ,
Samasai ndrohoendrohoea,
Sanohoe nga'õtõ zalawa,
Sanohoe, nga'õtô zeboea,

Sanoendro, na alawa dõla,
Sanoendro na eboea mboeloea,
Same (1) masomaso mõi,
Same (1) masomaso aloea."

Dieses lautet zu deutsch:

„Es ergreift die Füsse des Bildes der Grossmutter,
Es ergreift die Füsse des Bildes des Grossvaters N. N.
Damit sie beschützen das neugeborene Kind,
Damit sie beschützen das zarte Kind,
Gleichwie man zudeckt die [Früchte der] Gurken,
Gleichwie man überdeckt die Kürbisse.
Lass es ein gedeihendes Kind sein,
Lass es ein zunehmendes Kind sein.
Es bittet den Segen des Grossmutter-Bildes,
Es bittet den Segen des Grossvater-Bildes.
Wende ab die Krankheit von der Erde her,
Beseitige die Seuche vom Himmel her
Von deinem Sprössling, deinem Nachkommen,
Deinem Zweige, deinem Schössling, neugeboren,
Ein Fortführer der Geschlechter,
Als Glied in der Kette der Geschlechter das jüngste,
Ein Fortsetzer der Geschlechter der Hohen,
Ein Fortpflanzer der Geschlechter der Grossen,
Ein Opferspender, wenn der Stamm erwachsen,
Ein Opferspender, wenn die Blätter gross,
Der Opfergabe weiss zu bringen,
Der Opfergaben bringen wird."

Hiermit ist der erste Act beendet. Nun wird dem Schwein, das zum Festschmaus geschlachtet werden soll, etwas Borstenhaar abgeschitten und den Götzen dargebracht, wobei der Priester spricht:

„Tema mboe mbawi foroewõ dõnoea,

(1) De cursief gedrukte *e* staat voor ẽ.

Tema mboe mbawi foroewõ zoemange,
Adoe gawe, adoe doea,
Adoe zi *siwa* [1] gõtõ ata,
Adoe zi *waloe* [1] ngarohoea.
Haogõ niha ba mbatõ,
Haogõ niha ba zoea,
Haogõ sa'ae goerifõ bawi,
Haogõ goerifõ manoea,
Haogõ wangahalõ tanõ,
Haogõ wõriwoea ba zi samboea fadono gawe,
ba zi samboea fadono doea,
Bõi amatõrõ wõchõ alitõ,
Bõi amatõrõ wõchõ saoechoea,
Balagõ horõ, balagõ watoenõsa,
Balagõ lõsoelõsoe danõ,
Be ahõndrõ dambai,
Be ahõndrõ oedoea,
Chõ madooemõ tõ maoewoea,
Chõ rahamõ, lewiõ toemboea,
Adoe gawe, adoe doea,
Folahoema*wa* awai tanõ,
Fongafoe awai sakoea,
Fa lõ mi'õtõ nidanõ,
Fa lõ mi'õtõ ganaoea."

Deutsch: „Nimm dieses Schweinshaar als Segen des Schattens,
Nimm dieses Schweinshaar als Segen der Seele,
Bild der Grossmutter, Bild des Grossvaters,
Bild der neun Geschlechter der Menschen,
Bild der acht Geschlechter der Ahnen
Segne die Leute daheim,
Segne die Leute zu Hause,
Fördere ferner die Schweinezucht,
Lass auch die Hühner gedeihen,
Pflege auch ferner den Landbau,

(1) De cursief gedrukte *w* staat voor ẅ.

Die Feldfrüchte segne bei diesem Nachkommen
der Grossmutter,
bei diesem Nachkommen des Grossvaters;
Schicke keine Feuerkrankheit (Fieber),
Keine hitzige Krankheid schicke,
Entferne Streit, verhindere Uneinigkeit,
Bedecke die Abgründe der Erde,
Lass unterdrückt werden der Gegner,
Lass nicht aufkommen den Widerpart,
Deinem Sprössling, deinem Nachkommen,
Deinem Zweige, deinem aufgegangenem Schoss.
Bild der Grossmutter, Bild des Grossvaters,
Mach' ihn fruchtbar, wie die Erde,
Mach' ihn spriessend, wie die Sagopalme,
Dass ihr nicht den Fluss überschreiten,
Nicht fort müsst über das Wasser hinüber." [1])

Es mag noch erwähnt werden, dass der niassische Vater bei dieser Gelegenheit, falls es sich um einen Knaben handelt, ein grösseres Schwein zum Besten zu geben pflegt, als bei der Geburt eines Mädchens. Bei Erstgeborenen wird in vielen Dörfern auch noch ein weiteres Fest zu Ehren des Ereignisses gegeben. Sonst wäre mit Obigem, im Falle keine Krankheiten oder dergl. vorliegen, die Reihe der Opferungen bei einem Kinde abgeschlossen.

Während nun ein heranwachsender Knabe bei den Niassern schon früh als Glied der Gesellschaft betrachtet wird und die Nase überall mit hinein stecken darf, zählt das Mädchen im öffentlichen Leben so zu sagen gar nicht mit. Dies wäre ja nun auch nicht schlimm, aber es liegt offenbar doch eine Art Zurücksetzung darin gegenüber den Knaben.

Will man über niassische Erziehung und Grundsätze bei derselben auch etwas sagen, so kommt man fast in Verlegenheit; denn bei den Niassern decken sich so ziemlich die

[1]) Das soll heissen, wenn ihr Ahnen Segen gebt, dass das Geschlecht gedeiht, nicht ausstirbt, so braucht ihr nicht fort zu andern Linien oder Zweigen des Geschlechtes, was sonst geschieht.

Begriffe Erziehung und Auffütterung. Es ist in der That kläglich damit bestellt, und noch nicht einmal der allererste und unerlässlichste Grundsatz aller Erziehung, die Forderung des Gehorsams, wird beachtet und gehandhabt. Das Mädchen sowohl wie der Knabe thun einfach was sie wollen, sobald ein eigener Wille, oder vielmehr Eigenwille und Eigensinn in den jungen Herzen erwacht ist. Von Bestrafung und Züchtigung bei Ungehorsam und Unart ist keine Rede und zwar aus dem ausgesprochenem Grunde, „weil es dem Kinde wehe thun könnte". Alle verständige Menschen haben nun von Alters her grade desshalb die körperliche Züchtigung angewandt, weil ihre Application Schmerzen verursacht. Bei den Niassern ist dies aber grade umgekehrt. Geschimpft und verflucht werden die Kinder wohl. In sinnloser Weise wird ihnen allerlei Übel, Unglück und Tod angewünscht. Mädchen werden auch wohl desshalb geschmäht, dass sie Mädchen sind. Dass man bei solchem Missbrauch der elterlichen Gewalt nicht noch viel mehr ausgesprochene Taugenichtse antrifft unter der männlichen niassischen Jugend, ist fast zu verwundern. Das heranwachsende Mädchen pflegt indessen noch eine Naturanlage zu besitzen, welche bei Jungen weniger hervortritt; nämlich der Trieb, sich nützlich zu machen. Diesen Trieb zu wecken, gelingt bei dem heranwachsenden Mädchen auch schliesslich der niass. Mutter. Sobald das Mädchen im Stande ist, den landesüblichen Tragkorb zu schultern, geht es ohne Murren mit aufs Feld, wo täglich der Bedarf an gowi (mal. oebi) und Blättern für die Mahlzeiten und für Schweinfutter geholt werden muss. Auch dass Wasserholen an der Quelle im Bambusrohr pflegt vielfach von den jungen Mädchen zu geschehen. Man kann wohl sagen, dass sich die niassischen Mädchen im Alter von 10—15 Jahren von den gleichalterigen Knaben nach dieser Seite vortheilhaft auszeichnen.

Aber nun beginnt eine böse Zeit für das Mädchen. Sie hat das Alter erreicht, wo sie verheiratet wird. Freilich in sehr vielen Fällen und namentlich bei Armen und Waisen

geschieht die Verheiratung leider schon viel früher, wo die Mädchen noch thatsächlich Kinder und noch ganz unentwickelt sind; z. B. wenn ein unbarmherziger Gläubiger das Kind seines Schuldners anstatt Bezahlung fordert; wenn verschuldete Eltern aus eigenem Antrieb ihre Mädchen verschachern, um mit dem erhaltenen Preis ihre Schulden zu decken. Aber der Verheiratung geht in den gewöhnlichen Fällen auch eine Verlobung voraus, und, kann man schon bei der Verheiratung sagen, dass von einem bestimmten Alter keine Rede ist, so ist dies nun bei der Verlobung erst recht nicht der Fall. Die Verlobung geschieht aus reiner Willkür der Eltern, ohne dass man danach fragt, ob z. B. die Verlobten auch nur bezüglich ihres Alters zu einander passen.

Neugeborene Mädchen werden an erwachsene Männer verlobt und selbst solche Fälle kommen vor, dass Eltern ihre Kinder verloben, ehe diese geboren sind; solche Verlobungen werden „sineche mbawandroehõ," d. i. „Thüreinschnitt" genannt, weil man ein solches Ereignis durch einen Einschnitt in die Thür anmerkt. Gegenseitige Zuneigung oder gar Liebe sind also bei niassischen Verlöbnissen durchaus nicht erforderlich. Dass aus diesen Arten von Verlobungen allerlei Missstände und Unannehmlichkeiten auf beiden Seiten hervorgehen, braucht nicht erst versichert zu werden. Oft ist auch der leitende Gesichtspunkt bei denselben der Wunsch, mit durch Macht und Ansehen hervorragenden Familien Verbindung einzugehen, anderer Beweggründe zu geschweigen. Dabei wird dann auch nicht gefragt, ob der fragliche Bräutigam schon eine, oder mehrere Frauen oder auch noch gar keine hat; das ist alles Nebensache. Die Hauptsache für die Eltern des Mädchens ist, dass sie den Brautpreis unverkürzt erhalten. Wohlhabende Häuptlinge heiraten ausser ihrer eigentlichen, ihnen ebenbürtigen Ehefrau zugestandenermassen oft noch eine Anzahl Frauen, um an ihnen Arbeiterinnen zu haben, weil sie hier im Rapatgebiet nämlich keine Sclaven mehr halten dürfen. Haben die Häuptlinge Söhne, so sind damit weitere Gelegenheiten gegeben, die

Zahl der Arbeiterinnen zu vermehren. Für kleine Jungen, oft noch nicht von der Mutterbrust entwöhnt, werden schon Frauen gekauft, und zwar alte oder junge, gerade wie sie sich vorfinden. Sehr beneidenswert ist nun das Loos solcher Frauen keineswegs. Wiederholt habe ich es erlebt, dass sie Versuche machten, sich durch die Flucht aus ihrer unwürdigen Stellung zu befreien, und ohne Zweifel würde dies viel öfter geschehen, wenn dabei die Aussicht auf Erfolg eine bessere wäre. So erfuhr ich noch kürzlich von den wiederholten Fluchtversuchen eines solchen beklagenswerten und misshandelten Geschöpfes. Bezeichnend für diese arme Gattung von Frauen in den Häusern der Häuptlinge ist jedenfalls auch, dass sie meist kinderlos sind oder dann erst Mütter werden, wenn sie durch Fluchtversuche oder sonst unbequem geworden sind. Durch ihr Kind wird eine solche Frau dann nicht nur mehr gebunden, sondern auch mehr mit dem Hause verbunden, an welches sie mit ihrem Dasein verknüpft ist, so dass sie dann ihr Loos ergebener trägt und ihren Besitzern weniger zu schaffen macht. Ohne Zweifel trifft hier das Wort zu: „Die Vielweiberei ist die Mutter der Sclaverei."

Neben diesen widerlichen und unwürdigen Verhältnissen der Polygamie, welche wir oben mit einigen wenigen Auslassungen gestreift haben, und welche uns einen kleinen Einblik in die tiefen Schäden des niassischen Volkslebens gestatten, gibt es doch auch Gott sei Dank, noch solche Verhältnisse, in welchen das Weib mehr zu seinem Rechte kommt; wo die Bezeichnung: Hausfrau (foõmo, ngambatõ), kein Hohn ist, sondern mehr oder weniger dem Thatbestand entspricht, wenn auch, wie es ja auch nicht anders möglich ist, in niassischer Abtönung. Hier finden wir noch Reste gesunden Familien- und Volkslebens und sind dieselben auch nicht allzuhäufig, so heben sie sich um so mehr wie leuchtende Punkte von dem dunklen Hintergrunde ab. Hier findet aber auch die christliche Mission den besten Boden für ihre Aufnahme, so dass man getrost sagen kann, je besser das

Familienleben in einem Dorfe, um so eher und nachhaltiger findet das Christentum und christl. Cultur Eingang.

Zu solchen relativ besseren Familienverhältnissen führt in der Regel auch eine mehr normale und mehr menschliche, vernünftige Verlobung, die noch nicht allen und jeden poetischen Anstrichs ermangelt und wobei dann auch wenigstens der Verstand ein wenig mit zu Rate gezogen wird. Ein Jüngling, der etwa so glücklich ist, in seiner Kindheid nicht verlobt worden zu sein, oder der, was häufiger der Fall, auf irgend eine Weise der Braut verlustig gegangen ist, hat sich etwa im Verein mit seinen Eltern nach einer passend scheinenden Partie umgesehen. Ein günstig erscheinender Traum, den er vielleicht hatte, treibt ihn an zum Vorgehen. Ist er wenig bekannt mit den Eltern seiner künftigen Braut, so ladet er eine Vertrauensperson zu einem Essen zu sich ein und gibt derselben dabei die Brautwerbung in die Hand. Diese Mittelperson bekommt auch einen einfachen Messingring eingehändigt, den bei zusagender Antwort der Vater des ausersehenen Mädchens erhält. Ist der Bräutigam aber erwachsen und einigermassen bekannt in dem Hause des fraglichen Mädchens und etwa auch seiner Sache im Voraus ziemlich gewiss, so geht er selbst, etwa von seiner Mutter und noch jemand begleitet, auf die Brautwerbung aus. Bei den Eltern des Mädchens angekommen, bringt er seine Sache vor, indem er in Bildern, „amaedola", redet und erst allmählig auf sein Ziel lossteuert. Er fragt etwa, ob er hier vielleicht ein „Hühnchen" (ono manoe) erhalten könne, welches noch frei und noch nicht an den Füssen gebunden sei. In Gleichnissen und Bildern wird nun an dem Abend Rede und Gegenrede geführt, ohne die Angelegenheit zu einem Abschluss zu bringen; denn an einem Tage lässt sich diese Sache nicht erledigen. Von entscheidender Bedeutung ist nämlich, was dem angehenden Bräutigam in der folgenden Nacht träumt. Nachdem er mit seinen Begleitern ein einfaches Mahl eingenommen, legt er sich an dem Abende schlafen, gespannt, was ihm nun träumen mag. Die Bedeutung eines solchen Traumes für den

einzelnen Fall scheint keine besondere Schwierigkeiten zu bereiten; denn darüber sind eine Anzahl Regeln allgemein bekannt Träumt ihm nun etwa von Wasser, so bedeutet das, dass eine Ehe mit dem in Frage stehenden Mädchen eine glückliche sein werde und also zu erstreben sei. Zum Pflanzen geeignete junge Kokospalmen haben ebenfalls eine gute Vorbedeutung. Aber starker Wind deutet auf Krankheit, ein Holzstamm bezeichnet einen Sarg und deutet also auf baldiges Sterben. Feuer zeigt an, dass viel geopfert werden müsste wegen Krankheiten. Ein grabender Mensch bedeutet, dass bald ein Grab gegraben werden müsste. Eine Kokosnuss bedeutet einen abgeschlagenen Kopf und zeigt Mord oder feindlichen Überfall an. Alles natürlich für den Fall, dass die in Rede stehende Verlobung vollzogen würde.

Fällt nun der Traum des angehenden Bräutigams in der entscheidungsvollen Nacht in günstigem Sinne aus; oder hat ihm etwa gar nicht geträumt, was auch als gute Vorbedeutung gilt, und ist die Stimmung der Eltern der Braut endlich keine abgeneigte, so wird die Sache am andern Morgen zu Ende geführt. Ein gastliches Mahl, zu dem ein Schweinchen geschlachtet wird, bildet den festlichen Schluss der Verhandlung. Der Bräutigam überreicht dem Schwiegervater den erwähnten Messingring und geht heim. Doch nicht immer wickelt sich die Sache also glatt ab. Es kommt vor, dass die Mutter ihre Zustimmung zunächst versagt, weil das Mädchen noch zu jung sei. Gewöhnlich findet sie aber nirgends Unterstützung, sondern wird vielmehr von allen Seiten bestürmt, bis sie ihre vielleicht sehr berechtigten Gefühle unterdrückt und den Widerstand aufgibt. Von der Zeit an, wo die Verlobung vollzogen ist, wird der Bräutigam der Braut gleichsam ein Fremder, obgleich der erste von da an bei jeder Gelegenheit als mit zur Familie gehörig betrachtet wird. Kommt er in das Haus seiner Schwiegereltern, so verbirgt sie sich, dass sie ihm nicht begegnet, ganz im Gegenteil von dem sonst ziemlich freien Verkehr beiderlei Geschlechter. „Sie schämt sich," weil es so Sitte ist. Oft mag aber auch die

Verletzung natürlicher und berechtigter Gefühle hier mit zu Grunde liegen. Denn der Brautpreis und die vielen vom Bräutigam zu erfüllenden Bedingungen bilden von nun an ein oft und unermüdlich verhandeltes Thema, und mag ein solcher Schacher für diejenige, deren Person dabei doch die Hauptsache ist, die Braut, nicht grade eine angenehme Unterhaltung sein, so dass sie wünschen könnte, dabei zugegen zu sein.

Wir kommen jetzt auf eine Reihe von Förmlichkeiten zu sprechen, welche bei regelmässigen Verlobungen in angesehenen Familien unumgänglich sind. Wenn die Verlobung als zu Stande gekommen gilt, dann ladet der Brautvater auf einen bestimmten Tag den Bräutigam und dessen Dorfschaft, sowie auch die Bewohner des eigenen Dorfes ein zum „femanga mboe'oe doendra" oder auch „fanoenoe manoe". Der Bräutigam bringt das Schwein mit, das den unvermeidlichen Festschmaus abgeben soll. Der Häuptling (oder auch ein Priester) nimmt nun etwas Haar von dem Schwein als Opfergabe für die Ahnengötzen, bei deren Überreichung er folgendes spricht:

„Adoe gawe, adoe doea,
Adoe zi tohõna salawa,
Adoe zi tohõna seboea:
Mâi mamachai bambatõ,
Mõi mamachai si tenga bõ'õ,
Mõi fa'ama, fa'oewoea
Ta'asi [1]) ono matoea
Chõ Zihaeni [2]) si bolowoea.
Tema mboe mbawi foroewõ zoemange,
Tema mboe mbawi foroewõ dõnoea.
„Bawi famabõbõ zoemange,
Bawi famabõbõ dõnoea.
Tahoi wõchõ, fahoi walaloe,
Balagõ dawidawi danõ,

[1]) Gedachter Name des Bräutigams.
[2]) Ged. Name der Braut.

Balagõ zi nasao mbanoea,
Chõ Da'asi ono matoea,
Chõ Zihaeni si bolowoea."

Deutsch: „Bild der Grossmutter, Bild des Grossvaters,
Bild derer, die ursprünglich Häuptlinge,
Bild derer, die ursprünglich Grosse waren:
Es kommt, um ein Glied der Familie,
Um einer der Unseren zu werden,
Ta'asi, der Jüngling,
Durch Zihaeni, die Jungfrau.
Nimm hin dieses Schweinshaar als Segen der Seele,
Nimm hin dieses Schweinshaar als Segen des Schattens
Des Schweins, das die Seelen verbindet,
Des Schweins, das die Schatten vereint.
Krankheit vertreibe, Seuchen verscheuche.
Siechtum halt ferne, Gebrechen wende ab,
Von dem Jüngling Ta'asi,
Von der Jungfrau Sihaeni [3]).

Jetzt wird das Schwein abgeschlachtet und das Festmahl bereitet. Die Braut nimmt an der ganzen Geschichte keinen Anteil und lässt sich nicht sehen, auch bei dem Essen nicht. Nach dem Essen und nachdem der übliche Betel herumgereicht ist, dreht sich hauptsächlich die Unterhaltung um den Betrag, den nun der Bräutigam als erste Anzahlung zu leisten hat. Ist diese Angelegenheit erledigt, so erhält der Bräutigam von seinem Schwiegervater ein „manoe" (Huhn), das will aber sagen ein Schwein, und dann zieht er mit seinen Begleitern heim.

Die Formalitäten ruhen nun bis zu dem Zeitpunkt, wo die Vorbereitungen zur Hochzeit beginnen sollen. Der Vater des Bräutigams oder falls dieser nicht mehr lebt, der Onkel, schickt nun den Bräutigam nebst einigen Begleitern zu dem Vater der Braut, beladen mit Schweinefleisch. „Lafangelama"

---

[3]) Die Veränderung der Anfangsbuchstaben (z. B. S. in Z) ist grammatikalisch bedingt.

d. h. sie geben die Absicht kund, dass demnächst die Hochzeit eingeleitet werden soll, wobei sie stereotype (für uns fast unübersetzbare) Redeweise anwenden: „No alaoe ba zoelõzoelõ manoe N. N. andre, ba ifatenge amania ba wame'e awõ gõoe toeo." (Das heisst etwa: „Der N. N. hat die Absicht, bald zu heiraten, darum schickt ihn sein Vater, um dir etwas Zuspeise zu deinem Palmwein zu bringen"). Der Bräutigam und seine Begleiter sind nun für die folgende Nacht Gäste des Brautvaters und werden aufmerksam bewirtet. Bevor sie nun am andern Morgen heim gehen, wird der Tag bestimmt, an dem sie wiederkommen sollen „ba wamaloea li", d. h. um das Nähere weiter fest zu stellen.

Dieses „famaloea li" findet vielleicht einen Monat später statt. Es ist dies ein festliches Ereignis. An dem dazu bestimmten Tage kommt der Bräutigam mit seinen Dorfgenossen, die zum Festessen nötigen Schweine mitbringend, in das Dorf seines Schwiegervaters, dessen Dorfschaft ebenfalls am Feste teil nimmt. Es findet nun eine Opferung und Ahnenanrufung statt, welche wesentlich dem entsprechen, was wir in dieser Hinsicht bei dem „femanga mboe'oe doendra" bereits gehört haben, so dass wir uns damit nicht weiter aufhalten. Nach beendigter Festmahlzeit wird dann der Tag bestimmt zum „fame'e toho fache" und „tohe ana'a'", d. h. zum Bringen von Reis und Gold oder Geld.

Einen Monat oder weniger, je nachdem der Zeitpunkt bestimmt wurde, zieht der Bräutigam zum Dorfe seines Schwiegervaters, um den Bedarf an Reis für die kommenden Festlichkeiten von einer Anzahl Begleitern hintragen zu lassen. Er muss zugleich auch Gold resp. Geld geben zum Einkauf von sonstigen Erforderlichkeiten. Natürlich ist dieses „fame'e toho fache" für den kleineren Kreis der Beteiligten ein festliches Vorkommnis; aber schon wieder ist ein ähnliches nahe in Sicht; das „fame'e toho bawi", das Schweinebringen, dessen Tag nun auch bestimmt wird.

Dieses „fame'e toho bawi", (Schweinebringen) welches in ähnlicher Weise vor sich geht, wie das „fame'e toho fache"

findet zwei Tage vor dem „femanga namalõ mbanoea" statt; ein festliches Ereignis, für welches diese Schweine Verwendung finden sollen. Diese Festlichkeit, an welcher die beiderseitigen Dorfbewohner teilnehmen, ist wohl eigentlich als ein Abschiedsfest der Braut zu Ehren zu denken. An diesem Feste ist nun die Braut selbst hervorragend beteiligt und verläuft dasselbe in seinen Hauptzügen folgendermassen. Wenn die Festgäste versammelt sind, so wird die Braut hervorgeholt; ein Stück Zeug wird ihr wie ein Strick um den Hals gebunden und dann das eine Ende desselben an die Ahnenbilder befestigt. Der Häuptling (oder ein Priester) celebrirt nun unter Darbringung von Schweinshaar die folgenden Sprüche:

„Lafesoe mbagi bo'ogoea,
Latendre gõloeõloea,
Latoeliõ gero delawoea,
Barõ zangehowoe gawe,
Barõ zangehowoe doea,
Saoha gõlõ nadoe gawe,
Saoha gõlõ nadoe doea,
Mõi mama'ele, edongao,
Mõi mama'ele adoloea,
Tooe baolajama samboeloea,
Tooe baewali gawoegawoea,
Zihaeni, si bolowoea,
Ba wameta lõhõ ngahõnõ,
Ba wameta lõhõ liwoea."

Deutsch: „Man bindet den Hals, die Kehle,
Man stösset den Nacken,
Man schiebt den Kopf,
Unter die segnende Grossmutter,
Unter den segnenden Grossvater,
Mit Erlaubnis des Grossmutter-Bildes,
Mit Erlaubnis des Grossvater-Bildes
Geht, zu zeigen ihren Körper,
Geht, zu zeigen ihren Wuchs,
Hinunter auf den Raum des Hofes,

Hinunter auf dem Sand der Strasse,
Zihaeni, die Jungfrau,
Zu bannen die Zungen der Tausende.
Zu bannen die Zungen der Menge."

Hierauf wird die Braut von einem Bruder oder nahen Verwandten auf die Strasse hinunter getragen vor einen bereits errichteten Götzen, „goloe esõni" genannt. Der Häuptling nimmt nun eine Lanze, sticht in den Götzen und während die Braut den Schaft der Lanze mit ihren Händen festhält, spricht er und mit ihm die übrigen anwesenden Häuptlinge das Folgende, indem der Götze gleichfalls ein Opfer von Schweinshaar erhält:

„Mamahowoe zalawa,
Mamahowoe zeboea,
Mamahowoe Lõlõchõ,
Mamahowoe Lõteoembanoea,
Mamahowoe Ndroendroetanõ,
Mamahowoe Zõoe mbanoea,
Mamahowoe Loeo mewõna,
Mamahowoe Loeo samboea,
Mamahowoe zalawa Rai danõ,
Mamahowoe zalawa Rai mbanoea,
Chõ Zihaeni si bolowoea,
Fahoi zanizi, fahoi zanandrawa,
Fa lõ alaoe ba gelõhõtõ,
Fa lõ alaoe ba zoera eboea,
Goloe, fangabe'e zoemange,
Goloe fangabe'e dõnoea."

Deutsch: „Es segnen die Hohen (Häuptlinge),
Es segnen die Grossen
Es segnet Nichtkrank, [1])
Es segnet nichtregnender Himmel. [1])
Es segnet die Hüte Erde,
Es segnet der Schirm Himmel,

[1]) Wohl Personificationen der Gesundheit.

Es segnet Loeo mewõna, [1])
Es segnet Loeo samboea,
Es segnet der Häuptling Rai danõ, [1])
Es segnet der Häuptling Rai mbanoea,
Sihaeni die Jungfrau.
Fern halte Krämpfe, fern halte Entzündung,
Nicht treffe (sie) Verläumdung,
Nicht schade (ihr) das grosse Buch, [2])
Goloe, Kraftspender der Seelen
Goloe, Kraftspender der Schatten."

Nun wird von der Menge gejucht. Darauf nimmt der Häuptling die Lanze zurück, welche er nun viermal zum Himmel empor streckt.

Hierbei sagt er und seine Genossen Folgendes:

„Atõla chõ Mba'oewa danõ rege,
Atõla chõ Nagõlõgia fõnoea."

Deutsch: „Es geht hindurch bis zu Mba'oewa danõ, [3])
Es geht hindurch bis zu Nagõlõgia [3])".

Nun reicht er dem Götzen Stückchen vom Herzen eines Schweines hin, indem die Häuptlinge Folgendes sprecken:

„Tema zoroi ba danga,
Halõ zoroi ba doeroea."

Deutsch: „Empfange (es) von den Händen,
Nimm (es) von den Fingern."

Jetzt schwingt er die Lanze viermal über die Braut hinweg, wobei sie sagen: „Isawõ ia lõhõ ngahono,
Isawõ ia lõhõ liwoea."

Deutsch: „Nicht trifft sie die böse Zunge der Menge,
Nicht trifft sie das böse Gerede der Leute."

Darauf hält der Häuptling der Braut eine Schüssel mit

---

[1]) Mythol. Namen,

[2]) Wahrscheinl. an Zauberbücher zu denken, wie solche bei den mohamed. Malaien gebräuchlich.

[3]) Mythol. Persönlichkeiten, welche man sich in höheren Regionen denkt.

Schweinefleisch vor den Mund, wobei sie sagen:

„Falõlõ zalawa, falõlõ zeboea,
Chõ Zihaeni andre."

Deutsch: „Es speisen die Häuptlinge, es speisen die Grossen
Diese Zihaeni. (Zih. ist hier, wie auch sonst, als
Name der Braut gedacht).

Die Braut nimmt dann etwas von der Schüssel und isst, nachdem sie dazu von allen Seiten aufgefordert worden. Darauf wird dem Häuptling ein Bambusrohr mit Wasser gereicht. Dasselbe wird nun am untern Ende durchbohrt, so dass das Wasser heraussikkert. Hierauf benetzt er die Füsse der Braut mit folgenden Worten:

„Mangali zodõwadõwa,
Mangali zokafoekafoe,
Okafoe lõhõ ngahonõ,
Okafoe lõhõ liwoea chõ Zihaeni andre."

Deutsch: „Beständiges Wohlbefinden,
Und stete Zufriedenheit,
Unschädlich die Zunge der Menge,
Kraftlos das Gerede der Leut,
Dies werde Zihaeni (der Maid).

Hiermit sind die Ceremonien auf der Strasse beendet. Die Braut wird ins Haus zurückgetragen und die Häuptlinge erhalten einen Schluck Palmwein. Im Hause wird nun zunächst die Braut des Stückes Zeuges entledigt, das sie bis dahin um den Hals geschlungen hatte. Der Häuptling entfernt ihr dieses, indem er dazu die Worte sagt:

„Atõtõ lõhõ ngahõnõ,
Atõtõ lõhõ, liwoea chõ N. N."

Deutsch: „Kraftlos ist die Zunge der Tausende,
Machtlos ist das Gerede der Menge für N. N."

Nun folgt der Schlussact, welcher darin besteht, dass man noch einem weiteren Götzen, genannt „Lawõlõ wamahowoe", Haar und etwas vom Herzen des Schweins opfert, indess die Braut eine Dachsparre festhält und die Häuptlinge die Worte sagen:

„Ira'oe gasõ Loeo mewõna,	D. Sie ergreift den Sparren des Loëo mewõna,
Ira'oe gasõ Loeo samboea,	Sie ergreift den Sparren des Loeo samboea,
Ira'oe gasõ we'amõi salawa,	Sie ergreift den Sparren, Häuptling zu werden,
Ira'oe gasõ we'amõi seboea,	Sie ergreift den Sparren, gross zu werden,
Ira'oe gasõ wa'ozoeozoe,	Sie ergreift den Sparren Erfolg zu haben,
Ira'oe gasõ wa'adoeadoea."	Sie ergreift den Sparren, alt zu werden."

Natürlich bildet der Festschmaus, Reis mit Schweinefleisch und Palmwein,, hier wiederum sowohl den Schluss als auch zugleich den eigentlichen Höhepunkt des Tages. Bevor man nun auseinander geht, wird der Termin für die Hochzeit festgesetzt. wonach sich dann das Weitere richtet.

Die Braut ist nun in eine Trauerzeit eingetreten. Während sie trotzdem, mit den Thatsachen rechnend, im Verein mit ihrer Mutter an ihrer geringen Aussteuer arbeitet, macht sie ihrem Herzen durch tägliches Weinen Luft. Zunächst geschieht dies nun still daheim; aber bald wird ihr auch Gelegenheit gegeben, mit ihrem Weinen mehr an die Öffentlichkeit zu treten. „Lafe'e niowaloe" nennen die Niasser dies, d. h.: sie lassen die Braut weinen.

Dieses „fege'ege niowaloe" oder öffentliche Weinen der Braut beginnt einige Wochen vor der Hochzeit und findet allabendlich vor dem Dunkelwerden statt. Die Ausführung desselben richtet sich mehr oder weniger genau nach der traditionell feststehenden Sitte. Begleitet von ihrer Mutter und noch einigen Anderen macht sie Rundgänge in dem Kreise ihrer Verwandschaft, wo sie sich ausweint und zugleich eine Art Trauergesang anstimmt, die sie an die betreffenden Verwandten richtet. Sie beginnt diesen Trauergesang im Hause ihrer Mutter, und wie sie sich an diese wendet, das mag hier als für das Ganze typisch mitgeteilt werden.

„Hoe ina! Si sara limi sa'ae wogo'o ja'odo, ba ina!
„ „ Lõ sa'ae fondrõnimi foeri ba wogo'o ja'odo, ba ina!
„ „ Omasi ami laharo gana'a moroi chõgoe, ba ina!
„ „ Sowoho mosawoejoe ae ami chõgoe, ba ina!
„ „ Sowoho momaroeë ami chõgoe, ba ina!
„ „ Sowoho mangoningoni ami chõgoe, ba ina!
„ „ Wa'aechoe golõoe wangeboea ja'odo ba ina!
„ „ Lõ satage'õ wangoningoni ja'odo, ba ina!
„ „ Onioni i dania laharo gana'a, sinemamõ, ba ina!
„ „ He, na mofõchõ'õ, ba ina!
„ „ Ha zondrorogõ ja'oegõ. ba ina!
„ „ Ha zombaja õsioe, ba ina!
„ „ Ha zame'e õoe idanõ, na mofõchõ'õ, ba ina!
„ „ Hoelõ nono manoe, si lõ ina ndra'odo, ba ina!
„ „ Na oeroegi dania zi tenga ja'ita, ba ina!
„ „ He, na lõ oe'ila wohia'õ mboeaboea zi so fõnagoe, ba ina!
„ „ Ono fangengehera sa ató ndra'o chõmi, ba ina!
„ „ Me sara goemigoemi noecha lõ tolemba ba nõsigoe, ba ina!
„ „ Me sambasambalõ lõ noechagoe, ba ina!
„ „ Hana wa ha sara limi ba wogo'o ja'odo, ba ina!
„ „ He wa lõ famabigõmi ja'odo, ba ina!
„ „ He wa lõ fanaisimi ja'ado, ba ina!
„ „ Si sara limi sa'ae amagoe wame'e ja'odo, ba ina!
„ „ Hadia zi tebai mitenawa ndra'odo, ba ina!
„ „ Hadia zi tebai mi'amõli ndra'o ba wa'eboeagoe ae, ba ina!
„ „ Mibe'e sawoejoe zosawoejoe ndra'odo, ba ina!
„ „ So sa zi ndroehoe mangoningoni ja'odo, ba ina!
„ „ Andrõ oe'esi'esi ndra'o chõmi ba wame'e ja'odo, ba ina!
„ „ Fabali aoeri sa ató ita, ba ina!" —

Zu deutsch:

„Ach, Mutter! Schon seid ihr eins darüber, dass ihr mich begrabet, o Mutter!
„ „ Es gibt kein Aufhalten mehr für euch, ihr wollt mich begraben, o. M!
„ „ Das Gold liebt ihr mehr als mich, o M!
„ „ Wie thörigt, dass ihr mich nicht als Sclavin behaltet, o Mutter!
„ „ thörigt, dass ihr mich nicht als Leibeigene behaltet, o M.!
„ „ Wie thörigt, dass ihr mir nicht länger befehlen wollt, o M.!
„ „ Vergeblich hast du mich gross gezogen, o Mutter!
„ „ Du bist es nicht müde geworden, dich von mir dienen zu lassen, o M.!
„ „ So lass dir nun das Gold dienen. das du bekommst, o Mutter!
„ „ Wie aber, wenn du krank wirst, o Mutter!
„ „ Wer wird dich dann versorgen, o Mutter!
„ „ Wer wird dann deinen Körper pflegen, o M!
„ „ Wer wird dir Wasser zum Trunk reichen, wenn du krank bist, o M!
„ „ Ich bin wie ein Küchlein, das keine Henne hat, o M.!
„ „ Wenn ich dann zu den Fremden komme, o M!
„ „ Wie, wenn ich mich dann nicht finden kann in das Benehmen meines Gebieters, o M!
„ „ Ich bin nun doch einmal euer vielgeschmähtes Kind, o M.!
„ „ Weil ich keinen Faden Zeuges am Leibe haben werde, o M.!
„ „ Weil ich kein einziges Kleidungsstück besitzen werde, o M.!
„ „ Warum seid ihr denn eins, mich zu begraben, o M.!
„ „ Warum haltet ihr mich nicht zurück o M.!

„Ach, Mutter! Warum haltet ihr mich nich auf, o M.!
„ „ Du und mein Vater seid eins geworden, mich weg zu geben, o M!
„ „ Wo würde ich mir denn nicht von euch sagen lassen, o M.!
„ „ Was würde ich mir als Erwachsene nicht verbieten lassen, o M!
„ „ Ihr macht mich zur Sclavin eines Sclavenbesitzers, o M.!
„ „ Es wird mir schon fernerhin einer wirklich befehlen, o M.!
„ „ Darum beweine ich mich bei euch, da ihr mich weggebt, o M.!
„ „ Lebendig werden wir uns nun trennen, o Mutter!"

In ähnlichen Worten wendet sich die Braut auch an die Grossmutter, den Vater, die Onkel und Tanten mütterlicherseits, an deren Kinder und endlich an die eigenen älteren Geschwister. Die Thränen rinnen ihr dabei häufig über die Wangen, so dass auch die betreffenden Zuhörer gerührt dabei werden. Nach Beendigung ihres Sanges verabschieden die betreffenden Verwandten die weinende Braut mit einem Geschenk, bestehend in Goldarbeit (inländ.), Silbermünze, Fingerringen, Zeug, Hühnern, Ferkeln, je nachdem einer hat und geben will. Dieses Beschenken der Braut nennen sie „m amaola ba noewoe."

Der zur Hochzeit bestimmte Tag rückt unterdess immer näher. Zwei Tage vor derselben zieht der Bräutigam mit einer Anzahl Begleitern in das Dorf seiner Schwiegereltern, die benötigten Schweine mit sich führend. Dieser Vorgang wird „folaoe bawi," das Schweinebringen, genannt. Am folgenden Tage ist „fanoe'a bawi" das Schweinemessen; aber es werden auch sonst allerlei Vorbereitungen zur Hochzeit getroffen. Für die Beteiligten sind dies alles festliche Ereignisse, dem entsprechend der Gastgeber ihnen auch freigebig aufwartet. An letzterem Tage erscheint auch die Mutter des Bräutigams, begleitet von andern Frauen ihres Dorfes, und nach der Mahlzeit findet dann ein für uns bemerkens-

werter Vorgang statt, indem die Mutter des Bräutigams zusammen mit ihren Begleiterinnen der jungen Braut einen neuen Namen beilegen. Diese neuen Namen der angehenden jungen Frauen sind von hochtönendem, zuweilen auch wunderlichen und seltsamen Klang gegen über den bescheidenen Mädchennamen. Meist sind es zusammen gesetzte Namen, in denen Bezeichnungen für Gold und Schmucksachen eine bevorzugte Stelle einnehmen. Eine richtige Erklärung dieser Namen is nicht immer aufzufinden, weil zuweilen den Niassern selbst unbekannt. Es mögen hier einige als Beispiele folgen: Tali gana'a (Schnur des Goldes), Soea mbalaki (Griffel des Goldes), Boeloe mbalaki (Gewinn des Goldes?), Bene wirõ (Knospe des Silbers), Sana'ati(?), Lehe mbarasi(?).

Ist der Hochzeitstag angebrochen, so machen sich die beiderseitigen Stammesgenossen (Braut und Bräutigam sind stets verschiedenen Stammes) in festlichen Zügen, die Frauen voran, auf den Weg zum Festorte, dem sie unter Gesang, Gongschlagen und Trommeln nahen. Vor dem Hochzeitshause führen die Männer zunächst unter dem Herzuströmen der Anwesenden einen ausgelassenen Kriegstanz auf, und dann findet die namhafte Begrüssung der Angekommenen durch die Mutter der Braut und andere verwandte Frauen statt. Bis zur Festtafel wird die Zeit nun mit Reigentanz und Singen ausgefüllt. Die Geschlechter sind dabei stets getrennt, wie denn auch die beiderseitigen Productionen verschieden sind. Die Häuptlinge und eine Anzahl anderer Männer zählen nun auch alle die Verpflichtungen des Bräutigams auf, welche aus einer ganzen Reihe von einzelnen Titeln bestehen. Der Brautpreis wird jedoch nicht jetzt gezahlt, sondern der Bräutigam gibt nur als Zeichen gegenseitigen Einverstandenseins „lõwõlõwõ", d. i. ein goldener Ohrring oder Aehnliches.

Dann gehts an die Festmahlzeit-die Sonne steht oft nicht mehr hoch am Himmel—und Berge von Reis und Schweinefleisch und Ströme von Palmwein werden vertilgt, so dass die Köpfe heiss werden und Schlägerei mitunter die Folge ist. Die Braut ist bei all dem fröhlichen Getümmel über

Maasse traurig, so dass sie kaum einen Bissen geniesst. Nach dem Essen trägt einer ihrer Brüder die Braut hinunter auf die Dorfstrasse, wo sie von den Frauen umringt wird, um einen Reigen um sie herum zu tanzen. Die Männer führen nun ebenfalls unter sich einen Tanz auf, wenn nicht die Köpfe zu sehr erhitzt sind vom Palmwein. Nach dem Tanz wird die Braut ins Haus zurückgetragen und nun beginnt das eigentliche Ceremoniell. Die weiblichen Verwandten der Braut geben dieser zunächst „fozoe wemanga" (d. i.: das letzte Essen), indem sie ihr etwas Reis und Schweinefleisch in den Mund stecken. Das Gleiche thut die Braut dann wiederum den Frauen. Nun legen die Frauen der Braut festliche Kleider an und dann wird sie mit dem Bräutigam zusammen vor die Ahnengötzen geführt, welche zur Feier des Tages mit frischem Blätterwerk geschmückt sind und als Opfergabe etwas von dem Haar und dem Herzen des Schweines erhalten. Nun vollzieht der Häuptling die eheliche Verbinding des Brautpaars, indem er sie „famagobi hõgõ" machen lässt, d. i.: er stösst beide mit den Köpfen gegen einander und spricht dann folgende Widmung gegen die Ahnenbilder:

„Saoha gõlõ nadoe gawe,
Saoha gõlõ nadoe doea,
Jafa'ozoeozoe ira máne tanõ,
Jafadoeadoea máne banoea!
Jamõi tanõmõ, jamõi tõnoea!
Fahoi zi fatoendro soemange,
Fahoi zi fatoendro tõnoea,
Fahoi zafoesi, fahoi zahoë chõ N. N."

Deutsch: „Mit Geneigtheit des Grossmutterbildes,
Mit Geneigtheit des Grossvaterbildes:
Möge ihre Dauer sein, wie das der Erde,
Möge ihr Alter sein, wie das des Himmels!
Sie werde ein Same, sie werde ein Setzling!
(sc. die Braut.)
Halt ab, was anficht die Seele,
Wend ab, was anficht den Schatten.

Fern halte Schwäche, fern halte Verbleichung
von N. N."

Darauf wird die Braut wieder auf die Strasse getragen zugleich mit dem ihr anzulegenden Goldschmuck, den ihr die Frauen anthun. Dieser besteht aus Kopfschmuck, Halsschmuck und Ohrringen. Hierauf werden beide Brautleute vor den dort aufgestellten Götzen geführt, der „goloe olaloe" heisst, und mit einer Kette von Palmblättern mit den Ahnenbildern im Hause in Verbindung steht. Nun überreicht der Häuptling dem Götzen ein Opfer, aus Herz und Federn von einem Huhn bestehend, welches er mit folgenden Worten begleitet:

„Tema zoroi ba danga,
Halõ zoroi ba doeroea,
Fahoi wõchõ, fahoi walaloe.
Fahoi zafoesi, fahoi zahoë,
Chõ galawe andre (oder Namen)."

Deutsch: „Empfange die Gabe der Hände,
Nimm hin der Finger Spende!
Fern halte Krankheit, fern halte Gebrechen,
Fern halte Schwäche, fern halte Verbleichung
von N. N."

Hiermit schliesst das Ceremoniell im Heimatdorfe der Braut. Dieselbe hat während desselben viel geweint, und ist von ihren Freundinnen getröstet worden, indem sie ihr sagten, dass ja alle Mädchen und nicht sie allein auf diese Weise in die Fremde geholt werden.

Nun erfolgt der Aufbruch der Festgäste, welche sich dorfweise scharen und abrücken. Die Braut wird hervorgeholt, von zwei Frauen in die Mitte genommen, während andere deren Sachen sich aufladen, welche in einigen neuen Kleidern und einer Schlafmatte bestehen. In letztere wird noch gekochter Reis und Schweinefleisch gepackt, welches sie „fadoro' õsõ" nennen, d. i.: Mitgabe.

Unter „liwaliwa" der Frauen, sowie „bõli hae" der Männer, zwei schwer definirbare Gesangarten, und unter dem Schlagen der Trommeln und Gongs zieht nun der Brautzug dem Dorfe

des jungen Paares zu. Hier angekommen, führen die Männer einen Tanz auf und die Frauen preisen im Gesange die Braut und deren Eltern. Hiernächst wird das junge Ehepaar in die Mitte genommen, die Braut vor den Bräutigam gestellt. Der Bräutigam legt ihr nun beide Hände von hinten her auf den Rücken und nun werden beide mit einem Tuch überdeckt, während der Häuptling ein Schwert über sie hinschwingt und folgende Worte dazu spricht:

„Oehõli gari Zilaõndroea,
Folahoemawa hoelõ dalõ,
Fongafoe awai sakoea:
Hõnõ zi so ba halama,
Liwoe zi so ba mbanoea."

Deutsch: „Ich schwinge das Schwert des Silaondrua,
Verleihe die Fruchtbarkeit der Tarro,
Gib Nachwuchs, wie bei der Sagopalme,
Dass tausend im Felde wohnen,
Und tausend im Dorfe drin."

Nun wird die Braut die Leiter hinauf ins Haus geführt, wobei sie aber ja die Leiterbäume nicht berühren darf, da dies Kinderlosigkeit zur Folge haben würde. Im Hause angelangt, ergreift die junge Frau die Füsse der Ahnengötzen und der Häuptling spricht dazu das Folgende:

„Adoe gawe, adoe doea,
No tesao mbõli gana'a,
No tesao mbõli lasahoea,
Oemõnõmõ iwacha zoea,
Samatohoe gõtõgõtõ,
Samasai ndrohoendrohoea,
Sanoendro, na alawa dõla,
Sanoendro, na eboea mboeloea,
Fa lõ miõtõ nidanõ,
Fa lõ miõtõ ganaoea,
Adoe gawe, adoe doea".

Deutsch: „Bild der Grossmutter, Bild des Grossvaters.
Gekommen ist der Preis des Goldes,

Angelangt der Preis des Geldes,
Zu Hause ist die junge Frau,
Die Fortzetzerin der Geschlechter,
Fortpflanzerin des Stammes,
Der Opferspender, wenn der Baum erwachsen,
Der Opferspender, wenn die Blätter gross sind,
Dass ihr nicht den Fluss müsst überschreiten,
Nicht über das Wasser hinüber müsst,
Ihr Bild der Grossmutter, Bild des Grossvater."

Nun folgt die Segnung der Braut bei dem Götzen „Lawõlõ wamahowoe", und zwar in ganz derselben Weise, wie wir es oben bei dem „femalga namalõ mbanoea" schon hörten. Ist dies geschehen, so setzt sich die junge Frau unter die Ahnenbilder nieder und man hält einen kleinen Knaben schwebend vor sie hin über ihrem Schoss, wobei der Häuptling folgende Segensformel spricht:

„Jamoetoege nono la'i,
Jamoetoege zi matoea,
Hõnõ zi so ba halama,
Liwoe zi so ba mbanoea."

Deutsch: „Möge sie Knaben bekommen,
Möge sie Söhne erlangen:
Tausend, die leben im Felde,
Tausend, die wohnen im Dorfe."

Hierauf wird die junge Frau aufgefordert, ihrem Mann Betel zu reichen und sie thut das, indem sie ein Sirihblatt und eine Pinangfrucht je in der Mitte durchteilt, je eine der Hälften ihrem Mann hinreicht, während die beiden übrigen Hälften von ihr genommen werden.

Hiernach wird das „fadora'õsõ," die Mitgabe, von der oben die Rede war, hervorgeholt und an alle anwesende verheiratete Personen verteilt. Hiermit, sind dann die Förmlichkeiten des Hochzeitstages beendet, endlich! Auch die Nacht ist bald darüber vergangen, bis das alles vorbei ist.

In einigen Tagen findet dann noch eine Festlichkeit statt, zu welcher Hochzeitsgäste wieder geladen werden. Dieses

Fest heisst das „tahõ dõdõ" und verlauft ganz so, wie oben das „femanga namalo mbanoea", so dass wir uns dabei weiter nicht aufhalten.

Aber nun kommt endlich noch „fozoe wame'e gõ ba malowa", das letzte Essen anlässlich der Hochzeit. Wenige Tage nämlich nach dem „tahõ dõdõ" geht das junge Ehepaar und eine Anzahl Dorfbewohner zu seinem Schwiegervater „mamoeli noecha", das heisst wörtlich, um die Kleider zurück zu bringen, womit die der Braut am Hochzeitstage angelegten Goldsachen gemeint sind. Sie nehmen hierbei gekochten Reis und Schweinefleisch für den Schwiegervater und dessen Sippe mit, wogegen sie von letzteren wieder gastlich bewirtet und beschenkt werden. Am folgenden Tage gehen sie heim, nachdem vorher noch gründlich aufgezählt worden, wie viel der junge Ehemann bereits gezahlt hat and nun noch zahlen muss. Die junge Frau nimmt mit vielem Weinen Abschied vom elterlichen Hause, wobei sie wiederholt zu ihrer Mutter sagt: „mofanodo a'i, ina!" (So gehe ich denn, Mutter!) Die Mutter antwortet: „bõi da'i-da'i ba lala, onogoe!" (Übereile dich nicht auf dem Wege, mein Kind!) Während die Tochter nun geht, wird noch längere Zeit in dieser Weise hin und herüber gerufen, bis beide einander endlich aus den Augen verlieren.

NOTA

Over den politieken en economischen toestand van het landschap Kwantan.

DOOR

H. J. E. F. SCHWARTZ,

Controleur bij het Bin. Bestuur.

De bewoners van Kwantan beweren afkomstig te zijn van Menangkabau, wat veilig kan worden aangenomen, aangezien hier dezelfde gewoonten, gebruiken en volksinstellingen aangetroffen worden, dezelfde taal gesproken wordt en wijders het volk in denzelfden maatschappelijken toestand verkeert als in de Padangsche Bovenlanden.

De allereerste nederzetting moet te Inoman hebben plaats gehad, doch wanneer zulks geschiedde en hoe de Maleiers van het rijk Menangkabau in de Padangsche Bovenlanden zich verder over het tegenwoordige Kwantan en Indragiri verspreidden, hieromtrent wist men mij volstrekt niet in te lichten. De verdere geschiedenis dier volkplantingen was mede aan de onderscheidene door mij gehoorde personen weinig of niet bekend. Slechts het volgende werd mij medegedeeld.

Toen de nederzettingen langs de Batang Kwantan in talrijk- en belangrijkheid toenamen, regelde de vorst van Menangkabau er het bestuur, vereenigde ze tot districten, genoemd naar het aantal kotta's die ze bevatten, en plaatste aan het hoofd daarvan personen, met den titel van datoeq, als

zijne vertegenwoordigers. Deze districten vormden eene soort van kleine bondgenootschappelijke gewesten.

Om de twee jaren (doewa katiga tahoen) werden de verschillende districten of liever volkplantingen door den vorst bezocht — vermoedelijk om belastingen te innen of heffingen te doen — doch hij mocht er volgens de adat niet langer verblijven dan veertien dagen (doewa kali toedjoe hari). Ten gevolge van de gebrekkige inrichting van het bestuur en de rechtspleging, gevoegd bij den grooten afstand van den zetel van den Opperheer (Pageroejoeng), werden de tusschen districten of gewesten heerschende geschillen vaak met het zwaard beslecht.

Na den val van het rijk Menangkabau werd uit de naar Kwantan gevluchte afstammelingen van de laatste vorsten één gekozen door de gezamenlijke datoeq's en kotta-besturen, die aanvankelijk als eerste persoon van den staat optrad, en na eene reis van Seloeka tot Tjerenti volbracht te hebben (di arak), als Sultan werd gehuldigd. Dit gebruik is tot op den huidigen dag in stand gebleven. Zoo moet de thans regeerende vorst geruimen tijd slechts den titel van Jang di pertoewan poetih gevoerd hebben; en verkreeg hij eerst omstreeks 1883, na het volbrengen van genoemden tocht, dien van Jang di pertoewan Sultan Poetih of ook wel van Jang di pertoewan poetih Sultan Abdullah „sebab, zegt de Maleier, „sasoedah di arak baroe çah Sultan."

Over den eersten Sultan van het rijk Kwantan waren de door mij gehoorde personen het niet eens. De een sprak van een „Jang di pertoewan pandjang loetoet", de ander van een „Jang pertoewan toenggal", terwijl een derde zeker vermeent te weten, dat eerstgenoemde zijn jongeren broeder Radja Beniang den zetel betwist had, doch door dezen overwonnen en verdreven werd naar Loeboe Torok, en wijders, dat Jang di pertoewan toenggal wel is waar een afstammeling was van het vorstengeslacht van Menangkabau, doch nooit Sultan van Kwantan is geweest. De opgaven der volgende Sultans waren eensluidend. Na Radja of Sultan

Beniang werd de troon bestegen door Jang di pertoewan Sultan poetih, die opgevolgd werd door zijn zoon Jang di pertoewan Sultan Sati of ook wel Mohamad Isa Sultan Medjali genoemd, en deze weder door zijn oudsten zoon, den thans regeerenden Jang di pertoewan Sultan poetih II.

De achtereenvolgende Sultans waren gevestigd te Tjerenti, totdat de tegenwoordige eenige jaren geleden den zetel verplaatste naar Baserah.

De duur hunner regeeringen wist niemand mij mede te deelen, zelfs de Sultan niet.

Waren derhalve, tijdens het bestaan van het rijk van Menangkabau, de hierboven bedoelde volkplantingen min of meer te beschouwen als eene federatie, vereenigd als zij waren tot districten, aan het hoofd waarvan personen stonden met groote macht en bevoegdheden bekleed en onafhankelijk van elkander, met het optreden van een Sultan als hoofd van den staat, aan wien ondergeschikt zijn de datoeq's, die namens hem toezicht uitoefenen over de onder hem staande hoofden en bestuur voeren over de vereenigde kotta's en te zamen als zijne rijksgrooten zijn aan te merken, is tevens het rijk Kwantan gesticht, dat zich langs de rivier van dien naam uitstrekt van Tambangan ten oosten tot Seloeka ten westen.

In verband hiermede moet de veelvuldig gebezigde benaming van Kwantan-districten als foutief worden verworpen.

Kwantan bestaat uit 19 (doewa poeloe koerang satoe) kotta's of negri's en nederzettingen daarbuiten gelegen.

Die kotta's zijn alle aan de Kwantan-rivier gelegen en heeten van het oosten naar het westen achtereenvolgens:

Tjerenti Inoman Baserah Pengian	IV kotta.

Sebrakoen	V kotta.
Semendelak	
Bénai	
Kopah	
Sentadjo	
Teloek	
Karis	
Kresek	IV kotta.
Towar	
Goenoeng	
Telok Ringien	
Loeboe Djambi	
Soengei Pinang	
Loeboe Ambatjang	II kotta.
Semprago	

Zij zijn vereenigd tot vier districten, zooals in bovenstaande lijst is aangegeven.

Na de samenvoeging der kotta's tot districten, ontstonden in hunne onmiddellijke nabijheid nederzettingen, die van lieverlede zoodanig in belangrijkheid toenamen, dat zij tot zelfstandige kotta's werden verheven; toch bleven zij behooren tot het district, waarin de moeder-doesoen is gelegen, en kwam in de benaming der districten, welke derhalve thans meer kotta's dan aanvankelijk tellen, geene verandering. Zelfs blijft men nog Loeboe Terentang, vroeger een kotta, maar thans niet veel meer dan een kampong, behoorende tot een der bovengenoemde kotta's, de vierde kotta noemen van het district IV kotta.

Iedere kotta bestaat, met uitzondering van de kotta Baserah, die er acht telt, uit vier kampongs of soekoe's, aan het hoofd waarvan een penghoeloe, ook wel penghoeloe soekoe genaamd, staat. De gezamenlijke penghoeloe's van een kotta vormen het kotta- of dorpsbestuur. Een van hen wordt als de eerste of voornaamste aangemerkt (penghoeloe kepala). Sommigen dragen eeretitels (gelaran) als Bendara malim

Pamoentjak, enz, welke hun overigens geene bijzondere voorrechten verschaffen.

Aan iederen penghoeloe zijn toegevoegd: een mĕnti (ook mĕnti penghoeloe geheeten), die hem terzijde staat in rechtszaken en in het bestuur; een hoeloebalang, die dienst doet als politiedienaar en ceremoniemeester en de verdediger des lands is; en een pegawe of pegawei (priester), die hem in zaken van godsdienstigen aard bijstaat.

Behalve deze waardigheidbekleeders treft men in de kampongs nog personen aan met den titel van sĕndi of doorgaans van toewa kampong, die gekozen worden uit andere geslachten of familiën (boewah peroei) dan die van den penghoeloe, tot betere behartiging van de belangen der leden van hunne geslachten, met welker zaken zij zich uitsluitend hebben te bemoeien.

Boven de penghoeloe's en aan het hoofd der tot districten vereenigde kotta's, staan de datoeq's, die onmiddellijk aan den Sultan ondergeschikt zijn, van dezen bevelen ontvangen, ze overbrengen aan de penghoeloe's, en voor de uitvoering er van zorg dragen. Zij zijn als de rijksgrooten van Kwantan te beschouwen, aangezien zij in gewichtige aangelegenheden des rijks gehoord worden en de Sultan doorgaans in overeenstemming met hen handelt. De datoeq's zijn vijf in getal (datoeq nan berlima penghoeloe berampat satoe negri) en voeren de volgende titels:

Danau poetro,
Danau sekaro,
Madja bisai,
Habib,
Padoeka radja;

zij zijn respectievelijk gevestigd te Tjerenti, Inoman, Teloek, Loeboe Djambi en Loeboe Ambatjang.

De twee eerstgenoemden besturen samen het district IV kotta, de derde is hoofd van de V kotta, de vierde van de IV kotta en laatstgenoemde van de II kotta.

De verafgelegen nederzettingen worden namens den Sultan

bestuurd door een persoon met den titel van Sanggo maharadja, die echter een lageren rang heeft dan voornoemde datoeq's.

Aan het hoofd ten slotte van het rijk staat de Jang di pertoewan.

Ik teeken hierbij nog aan, dat de verschillende opgesomde waardigheden, met uitzondering slechts van die van Sultan, erfelijk zijn volgens het Maleische recht.

Mijne nasporingen omtrent de sterkte der bevolking hebben tot uitkomst gegeven: 40.000 zielen.

De rechtstoestand der gronden is in hoofdzaak de volgende:

Alle gronden, zoo bebouwde als onbebouwde, behooren in eigendom òf aan een enkel persoon òf aan eenige personen gezamenlijk of aan de negri. De bebouwde gronden als: ladangs (droge rijstvelden), tuinen, woonerven, en dergelijke zijn individueel eigendom. Men kan in het bezit daarvan geraken door erfenis, aankoop, schenking en door eerste ontginning.

De eigenaar kan ze bewerken en bebouwen naar goedvinden; ze aan anderen verhuren of in gebruik geven; in dit geval komt de helft der producten aan den vruchtgebruiker en de wederhelft aan den eigenaar. Het gebeurt ook wel eens, dat ladangs of tuinen gemeenschappelijk worden aangelegd; maar communaal eigendom worden zij daarom niet. Ieders aandeel blijft nauwkeurig bepaald en begrensd. De onbebouwde of woeste gronden als b. v. groote en kleine wildernissen en bosschen (rimbă gedang en kètèk) zijn het gemeenschappelijk eigendom van de negri, waarin ieder ingezetene mag houtkappen, jagen, boschproducten inzamelen, zonder daarvoor eenige betaling verschuldigd te zijn. Hiertoe moeten ook gerekend worden pleinen, wegen, markten, moerassen, meeren etc; terwijl kleine, nabij gelegen bosschen, vlakten, en dergelijke vaak het eigendom kunnen zijn van eenige personen.

Zelfs de gronden van den Sultan zijn nauwkeurig bepaald, terwijl de in andere staten en rijken veel voorkomende tanah radja of tanah karadjaän, voor zooverre ik heb kunnen nagaan, in Kwantan niet bestaan.

Op de bebouwbare gronden wordt hoofdzakelijk rijst geplant; ook tabak, koffie, gambir, suikerriet, indigo, djagoeng, obi en andere aardvruchten; kokos- en andere vruchtboomen komen veel voor; met uitzondering van deze laatste, plant men slechts zooveel als voldoende is voor eigen gebruik.

Hoewel de landbouw het hoofdmiddel van bestaan der bevolking is, zijn zoowel de wijze, waarop deze gedreven wordt, als de werktuigen, welke daarbij gebezigd worden, zeer gebrekkig. De aanwas van producten wordt dan ook niet gezocht door eene duurzamer bewerking en verbetering der werkwijze, maar door ontginning van meer terreinen. Sawahs, zoowel natte als droge, worden nergens aangelegd.

Een ander gedeelte der bevolking, en dit maakt verreweg de minderheid uit, vindt zijn middel van bestaan in den handel; in het inzamelen van boschproducten; het wasschen van stofgoud; het bewerken van metalen, die van elders worden ingevoerd; in het weven van kleedingstukken en in andere takken van nijverheid.

Er worden slechts twee belastingen in het rijk Kwantan geheven t. w. een invoerrecht van $ 2 per 100 gantang zout en de z. g. pantjong alas, in natura of in geld op te brengen. Aanvankelijk had de Sultan het monopolie van het zout; ieder ingezetene moest op straffe van geldboete zich bij den Vorst van het noodige zout voorzien. Dit zoutmonopolie heeft slechts kort bestaan; het werd door den Sultan opgeheven, waarschijnlijk omdat er veel clandestien zout werd ingevoerd, en vervangen door een invoerrecht, dat alleen van zout wordt geeischt, hetwelk langs Baserah naar de hoogerop gelegen kotta's wordt opgevoerd.

Pantjong alas is eene belasting van 10% door iederen niet-ingezetene eener negri aan den penghoeloe op te brengen, van

hetgeen door hem uit de tot de negri behoorende bosschen wordt gehaald of verzameld. Ingezetenen zijn daarvoor niets verschuldigd. Men zou hierbij nog kunnen voegen, de verplichting van iederen Kwantanner om het door hem ingezamelde ivoor tegen de halve waarde aan den Vorst te verkoopen, en wijders het recht, zoowel van den Sultan als van zijne ondergeschikte hoofden, om drie malen per jaar personen op te roepen voor het bewerken hunner velden, het repareeren hunner woningen, het schoonmaken der erven, enz.

Andere persoonlijke diensten bestaan niet

De inkomsten van het bestuur zijn al bijzonder gering. Zooals we gezien hebben, heft de Sultan een invoerrecht van het zout. Ofschoon de invoer vrij belangrijk is, bedraagt de opbrengst van dit middel weinig, aangezien dit recht slechts geheven wordt van personen, die met dat artikel des Sultans woning passeeren, terwijl de contrôle hoogst gebrekkig is, en de vrijstellingen talrijk zijn. De andere hierboven reeds genoemde belastingen (ivoor en heerendienst) zijn zeer wisselvallig en leveren zoo goed als niets op; te meer omdat een ieder, die in het bezit van ivoor is gekomen, wel al het mogelijke zal aanwenden om de belasting te ontduiken. De grootste inkomsten trekt de vorst uit de opbrengst zijner rijstvelden en tuinen en van zijn veestapel

De datoeq's en penghoeloe's met hunne ondergeschikten verdeelen de ontvangen boetegelden met elkander; de penghoeloe's genieten bovendien nog de opbrengst der pantjong alas. Dat de inkomsten dezer personen, vooral in verband met het heerschende tanggoeng menanggoeng-stelsel, uiterst gering zijn, behoeft wel geen nader betoog. Meer daarentegen is het inkomen van den pegawei, bestaande uit zakat en pitrah, welke door de bevolking gaarne en trouw worden opgebracht.

Wat de uitvoer betreft, deze bestaat voornamelijk uit boschproducten, klappers, tabak, gambir, kapok, vee (koeien, buffels en geiten), huiden, ivoor, stofgoud, enz. De eertijds

zoo bloeiende handel in genoemde artikelen was tengevolge van de sedert vele jaren geheerscht hebbende politieke verwikkelingen in het landschap Indragiri tot stilstand veroordeeld. Wel heeft men wegen gemaakt van uit de verschillende kotta's naar Poeloelawan en andere plaatsen aan de Kamparrivier en hare zijtakken gelegen, maar belangrijk kon de uitvoer niet zijn, vermits men door het totale gemis aan transportmiddelen de handelswaren in manden naar die plaatsen moest dragen.

Nu echter de vicieuse toestand in het landschap Indragiri opgehouden heeft te bestaan en daarmede de belemmeringen, door Toengkoe Nong destijds den handel in den weg gelegd, voor het meerendeel zijn weggeruimd, is de afvoer langs de Indragiri-rivier zeer toegenomen, ten koste van dien naar Poeloelawan en andere aan de Kampar gelegen plaatsen. Nog levendiger zal de handel zijn, zoodra door voornoemden Toengkoe Nong volstrekt geene heffingen meer zullen worden gedaan, hetgeen eerst na de definitieve sluiting van het suppletoir contract met het rijksbestuur zal geschieden.

De uitvoer van vee heeft voornamelijk plaats naar de Padangsche Bovenlanden, waar, zooals bekend is, belangrijke veemarkten gehouden worden.

Ook de invoer van handelswaren heeft, sedert de in Indragiri heerschende tweespalt, plaats langs de twee boven aangegeven wegen. De voornaamste invoerartikelen zijn: manufacturen, ijzer-, koper-, en aardewerk, porselein, drogerijen, kramerijen, zout, etc. die op passers en in prauwen langs de rivier aan den man worden gebracht. In de meeste kotta's treft men passers; die te Baserah is wel de grootste.

Door de drukkende doorvoerrechten, welke te Djapoera, Benia en Pranap geheven werden, en doordat bedoelde artikelen van Poeloelawan en de Padangsche Bovenlanden ingevoerd wordende zoover over land moesten worden getransporteerd, waren de gemiddelde prijzen dier goederen vrij hoog. Thans echter is daarin verandering ten goede gekomen en ver-

schillen de prijzen niet zooveel van die ter hoofdplaats Ringat.

Van opium maakt de bevolking volstrekt geen gebruik; er zijn zelfs straffen bedreigd tegen het gebruik van dat heulsap. Ook vreemdelingen, zich in Kwantan bevindende of dat rijk doortrekkende, worden met geldboeten gestraft, indien zij in het bezit zijn van opium of daarvan gebruik maken, terwijl het opium wordt verbeurd verklaard en vernietigd.

Koffieaanplantingen op eenigszins groote schaal worden nergens aangetroffen. De bevolking onderhoudt nabij hare woningen en in tuinen koffieboomen, welker bladeren op de passers worden verkocht om er een aftreksel van te maken.

De vruchten worden niet geplukt.

Behalve koffie wordt in de nabijheid der woningen of op de ladangs ook suikerriet aangeplant om als versnapering te dienen of om er eene ruwe soort suiker voor eigen en binnenlandsch verbruik uit te bereiden.

Kina en thee worden niet verbouwd. Sedert omstreeks een jaar begint men peper in de Tiga Loerang (Indragiri) en verder op aan te planten.

Ook tabaksaanplantingen worden langs de rivier aangetroffen, waarvan echter het product voor het meerendeel voor eigen consumptie gebezigd wordt. Slechts een klein deel wordt in het landschap Indragiri ter markt gebracht. Deze tabak is van goede kwaliteit en wordt door den Maleier gesteld boven die van elders.

Ontginning van delfstoffen komt niet voor. Wel houdt de bevolking, meestal vrouwen, zich zoodra de werkzaamheden op het veld geëindigd zijn, bezig met het goudwasschen, hetgeen op dezelfde wijze geschiedt als elders. Te Tjerenti wordt van tijd tot tijd wat steen- of bruinkolen gewonnen, welke hier en daar in de oevers der rivier voorkomt. Voorts wordt uit een te Tjerenti aanwezige bron petroleum verkregen, die echter niet gewild is, omdat men het product niet

weet te zuiveren; van eene eigenlijk gezegde ontginning is dus geen sprake.

Dat Kwantan rijk is aan delfstoffen, geloof ik zeker.

Uitgestrekte bosschen worden er gevonden, waarin overvloedig boschproducten als harsen, gommen, allerlei rottansoorten, waaronder de meest geschatte, menjan (benzoë), was enz. voorhanden zijn. Vijgeboomsoorten uit wier stam de gomelastiek en de getah-pertja druipen moeten er mede voorkomen.

Het is dus geenszins te verwonderen, dat het inzamelen van bosch-producten in deze streken een algemeen middel van bestaan is. Op welke wijze de inzameling plaats vindt en van welke werktuigen men zich daarbij bedient, is zoo algemeen bekend, dat eene afzonderlijke vermelding overbodig is.

Voorts haalt men uit die bosschen uitmuntend timmerhout, dat door onderscheidene boomsoorten als temboesoe, onglen, ambaloe, seminei, ambatjang, rengas, meranti, meramden, angsana, kemap, kepajam-matjang, enz. opgeleverd wordt.

De veestapel is vrij belangrijk. Met cijfers den staat daarvan aan te toonen, is door mijn slechts kort verblijf in Kwantan niet mogelijk.

De veeteelt bepaalt zich vooral tot runderen, buffels en geiten; schapen en paarden worden er niet aangetroffen.

Voor den Kwantanner zijn de karbouwen en runderen de nuttigste en belangrijkste dieren. Zij dienen hem als trekdier voor den ploeg en zijn voor het overige het gewone slachtvee, maar de bevolking eet geen vleesch dan bij feesten en plechtigheden. Rundvleesch wordt altijd beneden buffelvleesch gesteld.

Geiten houdt men voor de melk en het vleesch.

Uitvoer van dit vee naar Indragiri, maar vooral naar de Padangsche Bovenlanden, heeft, zooals reeds elders is medegedeeld, veelvuldig plaats.

In Kwantan, begrepen tusschen den equator en 1° zuiderbreedte, heerscht geen vaste moesson. Deze omstandigheid gevoegd bij de verheffing van den bodem boven den zee-

spiegel; de nabijheid van vrij hooge gebergten (de Barisan en zijne uitloopers), die warme winden temperen en voor koude luchtstroomen beschutten; de vele vochtige ontladingen van den dampkring, en ten slotte de uitgestrekte wouden, die er aangetroffen worden en de moerassen, die het rijk gedeeltelijk omringen (*Indragiri*, *Kampar* en *Siak*), welke koelte veroorzaken, maakt het klimaat zacht, aangenaam en gezond.

Mijn verblijf in het Kwantansche was te kort om de noodige waarnemingen te doen ter nadere bepaling van de luchtgesteldheid.

Van uit Loeboe Djambi gaat een voetpad over Siloeka, een gehucht op de grens tusschen het gouvernement Sumatra's Westkust en Kwantan gelegen, naar de Padangsche Bovenlanden. Geschikt voor pedatties is het thans niet. Het is langs dit voetpad, dat runderen en karbouwen naar genoemd gewest ter markt gebracht worden. Over dit traject doet men twee dagen.

Verbindingswegen naar Siak bestaan niet, maar wel naar het rijk Kampar of liever naar plaatsen aan de rivier van dien naam gelegen. Die wegen of juister voetpaden, eenige van een meter breedte, zijn de volgende:

Van Tjerenti en Inoman gaan ze noordoostwaarts naar Rantau Djamboe, een gehucht aan de Batang Nila, een rechter zijrivier van de Kampar Kiri. Van daar volgt het pad de Batang Nila tot Poeloelawan of Palelawan aan de Kampar.

Het spreekt van zelf, dat de inlander bij productentransport liever gebruik maakt van de Batang Nila dan van het voetpad, dat daarnaast loopt.

De afstand van Tjerenti en Inoman tot Poeloelawan bedraagt omstreeks 50 en tot Rantau Djamboe 24 uren gaans.

Dan loopen er voetpaden van Basĕrah, Pangian, Sĕmĕndĕlah, Santadja, Teloek en Karis naar de Batang Teso, een rechterzijriviertje van de Kampar Kiri, alwaar zij elkander ontmoeten. Van uit dit ontmoetingspunt volgt men de door de natuur aangewezen weg naar Simau Aboeng, een gehucht

bij de samenvloeiing van de Kampar Kiri en Balang Teso gelegen. De paden uit Pengian en Semëndëlak loopen voor bovenbedoeld ontmoetingspunt samen.

Van Basërah naar dit punt is 24 uren gaans. Ten slotte gaan van de Kotta's Towar, Goenoeng en Loeboe Djambi voetpaden noordoostwaarts naar de Kampar Kiri, die, na zich ongeveer halverwege met elkander vereenigd te hebben, te Tombong Tjoedjoe uitkomen. Dit plaatsje moet van de drie eerstgenoemden 12 uren gaans verwijderd zijn.

Moerassen worden op deze trajecten niet aangetroffen; wel hier en daar plassen van niet meer dan 20 meters breedte, welke in den drogen tijd droog loopen.

Deze padenreeks heeft haar ontstaan hoofdzakelijk te danken aan de geheerscht hebbende politieke verwikkelingen in het landschap Indragiri, want toen hier de handel op allerlei wijze belemmerd en zelfs met ondergang bedreigd werd, moest men in Kwantan wel andere wegen maken tot afvoer van producten en ter voorziening in de levens- en andere behoeften.

Volgens mededeelingen worden ook in het gebergte geene heidenen aangetroffen. Het geheele volk is streng mohammedaan; alle godsdienstige voorschriften en plichten worden met nauwgezetheid nageleefd. In iedere kotta vindt men dan ook een of meer moskeeën en de noodige soerans, waar de jeugd godsdienstonderwijs ontvangt.

Het gaan naar Mekka is een godsdienstig voorschrift, dat door zeer velen opgevolgd wordt. Het getal personen dat jaarlijks daaraan deelneemt is vrij belangrijk.

Nauwkeurige gegevens heb ik niet kunnen verzamelen, ook te Ringat niet, aangezien door den vroegeren vicieusen toestand in Indragiri velen over Poeloelawan naar Mekka trokken. Volgens mededeelingen echter kan het aantal op omstreeks 40 gesteld worden. Men ziet in Kwantan dan ook zeer vele hadji's.

Bij voorkomende geschillen wenden de anak boewah's zich

in de eerste plaats tot hunnen sendi of toewa kampong, en zoo deze er niet in slaagt de zaak te vereffenen, tot den menti of den penghoeloe, al naar gelang van den aard van de overtreding of het misdrijf en van de hoegrootheid der som, waarover het geschil loopt. Ieders competentie is vrij nauwkeurig omschreven. Zijn personen tot verschillende soekoe's behoorende in de zaak betrokken, dan oordeelen daarover de gezamenlijke penghoeloe's dier soekoe's en zoo noodig ook de andere penghoeloe's, die het negri-bestuur uitmaken. Geldt de zaak de geheele negri, dan beslissen de gezamenlijke penghoeloe's, die het dorpsbestuur vormen; en is ten slotte het geheele district daarin betrokken, dan komt ze voor gezamenlijke penghoeloe's met den datoeq als voorzitter. Bestaat er derhalve een geschil tusschen twee negri's, dan bestaat de rechtbank uit de penghoeloe's, die in beide negri's het bestuur uitmaken met den datoeq als president. Binnen bepaalde grenzen is hooger beroep toegelaten tot zelfs bij den Vorst, doch dit laatste behoort of moet althans tot de zeldzaamheden behooren, omdat zegt men „radja misti terima tjoetji," hetgeen veelal tot de datoeq's wordt uitgestrekt. Zooveel mogelijk dus moeten zaken geheel beslist worden door den penghoeloe of de gezamenlijke penghoeloe's, die daarom ook kennis nemen van de zwaarste misdrijven.

De straffen bestaan uitsluitend uit geldboeten. Martelende, verminkende en doodstraffen worden nooit toegepast.

Als eene bijzonderheid teeken ik hierbij aan, dat het wel eens gebeurt, dat indien iemand, die tot eene sterke soekoe behoort, een proces door alle instantien verloren heeft, hij met behulp zijner soekoegenooten toch weigert zich aan de beslissing te onderwerpen. In zulke gevallen wordt doorgaans met goedvinden of op last van den Vorst tegen die soekoe ten strijde getrokken.

De rechtspraak geschiedt volgens de oendang-oendang, een oud strafwetboek; de niet beschreven adat of vooruderlijke gebruiken, welke door de hoofden willekeurig

worden uitgelegd; en de voorschriften van den koran, waarvan de verklaring door den pegawei wordt gegeven.

Verdere bijzonderheden omtrent het materieel en formeel recht kunnen door mij niet verstrekt worden, vermits ik nog niet in het bezit ben van de oendang-oendang en andere geschriften.

Het tanggoeng-menanggoeng-stelsel heerscht in Kwantan in al zijne vormen.

In den drogen tijd is de rivier met vaartuigen, die zeer weinig diepgang hebben, tot Loeboe Djambi bevaarbaar. Inlandsche prauwen met 2 en meer kojang laadruimte en die $1^1/_2$ a 2 voet diepgang hebben, kunnen er ten allen tijde komen. In den regentijd daarentegen kunnen de grootste prauwen genoemde plaats bereiken en bij een hoogen waterstand kunnen zelfs stoomschepen van 6 voet diepgang en meer in het hart van Kwantan komen.

Hoever Loeboe Djambi van de Ombilien-kolenvelden verwijderd ligt, kan ik niet opgeven.

Met de rijkjes, als ze zoo genoemd mogen worden, bezuiden Kwantan gelegen, Sigoentoer en Padang loewas, waar personen aan het hoofd staan, respectievelijk met de titels van Baginda Ratoe, en Sultan Gadis, naar beweerd wordt gesticht door uitgeweken vorstentelgen van het voormalig rijk Menangkabau, staat Kwantan, voor zooveel mij zulks gebleken is, in eene goede verstandhouding; de bevolking der drie staatjes drijven handel met elkaar en wordt door de wederzijdsche hoofden goed behandeld.

Inniger is de band tusschen Kwantan en Indragiri, die van de vroegste tijden af bestaan heeft; en welke van dien aard was, dat zelfs sommige schrijvers vermeenen, dat Kwantan vroeger eene onderhoorigheid van Indragiri was en dat de tegenwoordige Vorst een lid is van het Indragirische huis (Dr. de Hollander o. a. pag. 730.)

Deze meening vindt vermoedelijk haar ontstaan in de

adat poesaka: „berdatoeq ka datoeq, toemenggoeng beradja ka Jang di pertoewan moeda, bertoewan ka menangkabau" (Pageroejoeng). Tot duidelijk begrip dezer uitdrukking en van de vroegere en tegenwoordige verhouding is eene geschiedkundige uitweiding noodzakelijk.

Toen de nederzettingen in het tegenwoordige Indragiri van Menangkabau talrijk waren, moet volgens de legende tegelijk met de regeling van het bestuur in Kwantan omstreeks het begin der 14de eeuw, door den vorst van Menangkabau daarover twee van Pageroejoeng afkomstige personen als hoofden aangesteld zijn, met de titels van datoeq Patih of Po Patih en datoeq Toemenggoeng of Po gagah Katoemmenggoengan. Langzamerhand schijnt om welke reden ook onder die kolonisten de wensch ontstaan te zijn om een afzonderlijken vorst aan hun hoofd te zien.

De Po Patih en Po Toemenggoeng, die niet voor deze waardigheid wenschten in aanmerking te komen, besloten een' vorst te zoeken. Zij vonden een' prins, zoon van Sultan Mohamad Sjah, de laatste vorst, die vóór de Portugeesche invasie op het einde der 15e en in het begin der 16e eeuw te Malakka regeerde, dien zij tot Soetan verhieven. Hij huwde eene dochter van den toenmaligen vorst van Menangkabau, die hem twee zonen schonk van welke de oudste den Sultan opvolgde en de tweede dezen in het bestuur ter zijde stond als onderkoning. Aangezien, zooals in de geschiedkundige schets aangeteekend werd, onder de districten tengevolge van voorkomende geschillen vaak onlusten ontstonden, droeg de vorst van Menangkabau, wijl hij zelf door den grooten afstand daartoe niet in staat was, zijn kleinzoon, den hierboven bedoelden onderkoning (jang di pertoewan moeda), en den Po Toemenggoeng de beslechting van groote zaken op, welke de hoofden zelf niet konden vereffenen en wel onder de navolgende voorwaarden:

1e. Bij voorkomende geschillen of oneenigheden moet de datoeq Toemenggoeng op uitnoodiging der datoeq's nan belimå als onpartijdig persoon de zaak regelen en zoo het hem

niet gelukt, haar overdragen aan den Onderkoning, die ze dan te beeindigen heeft te Tambangan en aan wiens beslissing de twistende partijen zich hebben te onderwerpen.

2e. Kwantanners zich in het landschap Indragiri bevindende staan rechtstreeks onder bedoelde personen.

3e. De Onderkoning zal om de twee jaren (doewa katiga tahoen) als de vorst van Menangkabau eene reis in Kwantan onderneemt, zijne opwachting bij dezen te Tjerenti maken en als persembahan medenemen borden, glazen, kommen, schotels, pajoengs en dergelijke, van elke soort 100 stuks.

Bij die ontmoeting mogen zij elkaar niet in het gezicht zien en behooren zij van elkaar gescheiden te zitten door een tabir (gespannen doek.)

4e. Ter bestrijding van reiskosten en van de persembahan heeft de Onderkoning het recht vanelken Kwantanner die langs Indragiri naar zee gaat, een hoofdgeld (teboes kepala) van 1 reaal te heffen (thans aangegroeid tot $ 0.60.)

5e. Kwantanners zullen den Po Toemenggoeng en den Onderkoning, zoolang zij zich na hunne aanstelling niet vertoond hebben, respectievelijk te Inoman (Pau Sengkian) en Tjerenti, niet als zoodanig erkennen.

6e. De Onderkoning ten slotte mag in geen geval Kwantan binnentreden.

Deze voorwaarden werden door datoeq en onderkoning met een duren eed bekrachtigd.

Uit het bovenstaande blijkt dus ten duidelijkste de heerschappij van den vorst van Menangkabau over de vroegere Kwantandistricten, en de ondergeschiktheid van den toenmaligen en opvolgende onderkoningen aan dezen; voorts dat de onderkoning met den datoeq scheidsrechter is zonder meer; dat het uitdrukkelijke verbod tot het betreden van Kwantans grondgebied gesteld was ter voorkoming van te groote inmenging en opwerping als vorst; en ten slotte dat Kwantan geenszins eene onderhoorigheid van Indragiri heeft uitgemaakt.

Van eene ooit bestaan hebbende afhankelijke betrekking van Kwantan is in deze streken dan ook niets bekend.

Na den val van het rijk Menangkabau werd een zoon van den wettigen heer en meester door het volk verkozen tot vorst over de gezamenlijke districten en daarmede tevens het rijk Kwantan gesticht. De "toewan" derhalve, die vroeger te Pageroejoeng gesteld was, bevond zich sedert in het midden van het volk, zoodat eene tusschenkomst van onderkoning en datoeq van Indragiri tot oplossing van belangrijke geschillen onnoodig werd. De afgelegde beloften en de inmenging losten zich langzamerhand op, eerst in het maken om de twee jaren eener opwachting te Tambangan en het aanbieden van geschenken, waarvoor de „teboes kapala" in stand bleef, en eindelijk tegenwoordig, hoewel zeer onrechtmatig, in het heffen dier belasting alleen. Mij is door den Jang di pertoewan Sultan poetih op die onrechtmatigheid gewezen en verzocht mijne medewerking te verleenen tot opheffing daarvan.

Wel blijft bovenaangehaalde stelregel als adat poesaka voortleven en wil men in Indragiri zich gaarne nog de inmenging voorbehouden, vermoedelijk alleen om de teboes kapala in stand te houden, maar het is, dunkt mij, te dwaas aan een door de veranderde tijdsomstandigheden in onbruik geraakte adat eenige waarde te hechten. Hoe eerder de intrekking van de teboes kepala plaats heeft, zoo beter voor het vrije verkeer.

De tegenwoordige verhouding tusschen de twee rijken is overigens vriendschappelijk, vooral na de tot stand gekomen pacificatie, welke slechts op de sanctie der Regeering wacht, want door het huwelijk van den vroegeren tegen-Sultan Toengkoe Hong met eene dochter van den vorst van Kwantan, bestond er vrees, dat die tusschen den Sultan en den Sultan van Indragiri veranderen zou.

Evenzoo is ze vriendschappelijk tot Kampar, waar de vorst, naar beweerd wordt, in familie relatie staat tot dien van Kwantan.

SCHETSKAART
van het eiland
SAPOEDI.
Schaal 1:50 000

Namen der desa's

I Gajam
II Djamboewir
III Njamploeng
IV Karangtĕngah
V Pantjoer
VI Prambanan
VII Gĕndang
VIII Sonok
IX Noenggoenoeng
X Soemběr
XI Tanamérah
XII Tĕlaga
XIII Soekarame
XIV Triboeng
XV Kloewang

LEGENDA.

- Groote weg
- Binnen weg
- Voetpad
- Rivier
- Desagrens
- Grens van 4 vaam water
- Controleur
- Kustlicht
- Heiliggraf
- Bron
- + Merkwaardige plaatsen
- L. Laboewan

BESCHRIJVING

VAN DEN

SAPOEDI ARCHIPEL

DOOR

E. F. JOCHIM.

Controleur bij het Binn. Bestuur.

Niet lang geleden verscheen in dit tijdschrift eene „bijdrage tot de kennis van den Sapoedi-archipel" door den heer J. J. Verwijk, waarin men in een kort bestek een aantal wetenswaardigheden aantreft omtrent deze zoo weinig bekende eilanden. Is daardoor reeds de aandacht gevestigd op deze vrij belangrijke eilandengroep, thans wordt zij nogmaals gevraagd voor eene meer uitvoerige beschrijving. Het spreekt vanzelf, dat hierin vaak herhalingen zullen worden aangetroffen van hetgeen reeds door den heer Verwijk werd medegedeeld; zooveel mogelijk echter is zulks vermeden en is er naar gestreefd deze „beschrijving" en de vroegere „bijdrage" elkaar te doen aanvullen. Zoo zal men in de eerste de verschillende belangrijke statistieke opgaven missen, welke door den heer Verwijk worden gegeven, en welke o. a. de belangrijkheid dezer eilanden uit een financieel oogpunt duidelijk in het licht stellen.

Nu en dan werden uit de „bijdrage" enkele bijzonderheden overgenomen, terwijl hier en daar verschil van meening aanleiding gaf tot opmerkingen, welke voornamelijk in de noten onder aan de bladzijden zijn behandeld.

I.

LIGGING EN NATUURLIJKE GESTELDHEID.

De Sapoedi-archipel, beoosten het eiland Madoera gelegen, wordt in het Westen begrensd door straat Sapoedi, in het Noorden door de Java-zee, in het Oosten door de straat van Kangean en in het Zuiden door de straat van Madoera. Aan de Noord- en Oostzijde strekt zich, zoover men zien kan, de zee uit; zelfs van Kangean is van uit de oostelijkste eilanden niets te zien. In het Zuiden ziet men de bergen van Oost-Java en bij helder weder ook die van het Westelijk gedeelte van Bali verrijzen, terwijl eindelijk in het Westen de eilanden Poeteran, Gilihabak en Gilijang met een groot gedeelte van den Madoerawal zichtbaar zijn. De straat van Sapoedi is een druk bezocht vaarwater; de schepen die van Australie komen en naar Singapore gaan, die tusschen Soerabaja en Makassar varen, en eindelijk die tusschen Semarang en Soerabaja met te grooten diepgang voor het Westgat bij Soerabaja, deze alle komen er door. Vandaar dan ook, dat er aan de Westzijde van Sapoedi een vuurtoren is opgericht. Overigens is deze straat een mooi, breed, diep en veilig vaarwater, waarin zich alleen bij de oostpunt van Poeteran een rif, de z. g. Karang Tambaga bevindt. Ook de straat van Kangean is zeer breed en diep, doch wordt door groote schepen zoo goed als niet bevaren, in het midden daarvan strekt zich een groot rif uit de z. g. Takatgemoek.

De Sapoedi-archipel bestaat uit 13 eilanden, te weten: Sapoedi, Pajangan, Boeloemanoek, Raäs, Sarok, Poelo Soetje, Poelo Anjar, Toendoek, Goewagoewa, Kamoedi, Telangoe-

timoer, Telangoetengah en Telangoeajer. Gilijang, dat door Veth ook tot den Sapoedi-archipel wordt gerekend, behoort er niet bij. Sapoedi is verreweg het grootste en belangrijkste dezer eilanden en heeft een grooter oppervlakte dan alle andere te zamen. Het wordt door de inlanders altijd Podaj genoemd, en onder dezen naam staat het ook in de oude verhalen bekend.

Op welke wijze en door wie hiervan Sapoedi is gemaakt, is niet na te gaan. Evenmin weet men op te geven wat de beteekenis is van dat woord Podaj, terwijl de verklaring van Sapoedi uit sepoe dibik, d. i. het oudste (het eerst verrezene) mij twijfelachtig voorkomt en in strijd is met de legende, volgens welke vroeger al deze eilanden met Madoera waren vereenigd, en ontstaan zijn door de vreeselijke verwoestingen, aangericht door Dempoabang, die met zijn wagen of schip door land en zee heenging, en niet dan door Djaka Toele (bij de Javanen bekend als Djaran Panoleh) kon worden bedwongen.

Sapoedi heeft eenigszins den vorm van een peer, waarvan het spitse gedeelte naar het Zuidoosten is gericht. Het is laag, doch heuvelachtig. Op eenigen afstand van het strand strekt zich een heuvelreeks uit, die als een ring het binnenland omsluit, en in hare hoogste toppen aan de Oostzijde eene hoogte van ongeveer 125 Meter bereikt. Op vele plaatsen daalt de grond regelmatig van deze heuvelreeks tot aan het strand, terwijl elders weder verschillende heuvelreeksen van de hoofdketen uitloopen.

Ook de kom in het midden bestaat geheel en al uit lage heuvels, zoodat alleen op enkele plaatsen langs de kust eenige, weinig uitgestrekte, vlakten vallen aan te wijzen. Zoodoende worden ook geen beduidende rivieren aangetroffen; de grootste is de Soember rivier, die uit het binnenland komt, door de heuvels heenbreekt en aan de Noordkust in zee valt.

In het Zuiden en Zuid-Oosten worden een aantal bronnen aangetroffen, waarvan een paar der voornaamste de Soember Kodoeng en Soember Tògoeng zijn, terwijl ook de desa

Soember haar naam dankt aan de daar aanwezige bronnen, en ook te Blingi en Soekarame bronnen worden aangetroffen. In de desa Kloewang vindt men aan den voet der heuvels eene modderwel Kĕlboek. Bij deze verschillende bronnen vindt men eenige sawahs, die door hun water worden besproeid; overigens bestaan de bouwgronden voornamelijk uit tegalvelden, en levert het eiland met zijn gebrek aan boomen en de ver uiteen op zich zelf staande huizen op de meeste plaatsen een dor uitzicht, vooral in den Oostmoesson.

Omtrent de formatie van Sapoedi kan worden vermeld, dat het als eene voortzetting van Madoera is te beschouwen. In het kalkgebergte worden aan de Oostzijde eenige grotten aangetroffen. (*)

Het rif, dat Sapoedi omringt, is vooral aan de Westzijde zeer smal, en ook aan de Zuidzijde, waar het het uitgestrektst is, niet breeder dan eenige honderden meters. Daarbuiten is de zee dadelijk vrij diep. De grootste diepte (60 vadem) dicht bij het strand vindt men in de straat tusschen Sapoedi en Raas, welke, hoewel niet zoo breed als straat Sapoedi toch een zeer goed vaarwater is. Dit diepe gedeelte draagt den naam van Se Klompang Benoorden de straat van Raas ligt het eiland Pajangan, of zooals de Madoereezen het uitspreken Padjangan (op de kaarten ten onrechte Poelo Pandjang genaamd), welk woord is afgeleid van majang, visschen. Het is geheel onbewoond, zeer laag met een weinig struikgewas, en heeft een uitgestrekt rif, reden waarom het door visschers van Noengoenoeng (eene desa aan de Noordkust van Sapoedi) wel eens bezocht wordt.

Ten Oosten hiervan ligt Boeloemanoek, dat waarschijnlijk zijn naam dankt aan den vorm van het eiland. Ook dit is geheel onbewoond en wordt weinig bezocht; terwijl ook hier

(*) De heer Verwijk deelt mede, dat de bodem nog al vrij veel eruptiefgesteente bevat; hiervan is mij niets bekend, en voorshands meen ik dat te moeten betwijfelen; ik geef echter als niet-deskundige mijne meening gaarne voor beter;

het rif zeer uitgebreid is. Op de zeekaarten en ook door den heer VERWIJK wordt dit eiland genoemd Poelo Manoek in plaats van Poelo Boeloemanoek. In eene rechte lijn van Boeloemanoek naar de Westpunt van Raas ligt halfweg een rif, dat Takat Djaran of Takat Kosèt genoemd wordt; de laatste naam is die van een schip, dat er op gestrand is.

Het eiland Raas, waarvan de naam overschot of restant," i. c. „overschot van Sapoedi" zoude beteekenen, heeft een langwerpigen vorm en is over het algemeen laag. Op de oostelijke helft vindt men een heuvelrug, die zich in zijn hoogste punt tot ongeveer 50 Meters verheft, terwijl ook het midden min of meer heuvelachtig is. Bronnen worden op Raas niet aangetroffen, zoodat de sawahs van den regen afhankelijk zijn, terwijl de overige bouwvelden uit tegals bestaan. Over de formatie kan hetzelfde gezegd worden als omtrent Sapoedi; alleen zij hier opgemerkt, dat men hier de z. g. batoe bintang aantreft.

Het eiland is evenals Sapoedi vrij dicht bevolkt. Het rif is bewesten en beoosten Raas, alsook aan de Zuidzijde vrij smal; aan de Noordzijde echter is het zeer uitgestrekt, en vormt een grooten driehoek, waarvan Raas de basis is en de tophoek even benoorden Sarok ligt. Sarok is geheel onbewoond (1) en laag. Sòtjè (2) en Poelo of Gili Anjar, welke evenzoo door het rif met Raas verbonden zijn, zijn mede onbewoond en laag. Het eerste bestaat geheel uit z. g. patekang (strandbosch zie beneden). Poelo Anjar was vroeger grooter dan thans en werd toen ook bewoond, doch is voortdurend in grootte afgenomen.

Slechts door een smalle en voor groote schepen dan ook zoo goed als onbevaarbare geul is het rif van Raas gescheiden van dat van Toendoek, dat zoodoende zeer uitgestrekt is.

---

(1) De heer VERWIJK deelt mede, dat op Sarok een of meer huisgezinnen worden aangetroffen. In 1888, 1889 en het begin van 1890 was zulks het geval niet, en kwam het alleen voor dat visschers er wel eens een paar dagen overnachtten; hiervan zou zelfs de naam zijn afgeleid.

(2) Sotjè kan men ook beschouwen als een stuk van Raas; het wordt dan ook door den heer VERWIJK niet genoemd.

Het eiland is eenigszins heuvelachtig en zoo goed als onbewoond, omdat er gebrek aan drinkwater heerscht, dat van Raas moet worden aangevoerd. (1) Het is in vergelijking met de andere eilanden vrij boschrijk. In het binnenland vindt men een paar grotten.

Beoosten Toendoek ligt het dichtbevolkte Goewagoewa, dat zijn naam aan eene vrij onbeduidende grot dankt. Het is laag en heeft weinig bouwgronden, doch er wordt van hieruit een levendige handel gedreven. Het rif om het eiland is zeer uitgestrekt, vooral aan de West- en Noordwestzijde, zoodat het vooral bij laag water moeilijk is hier binnen te komen.

Niet ver vandaar ligt in het Noordoosten het kleine, lage en vruchtbare eiland Kamoedi, dat misschien ook aan zijn vorm zijn naam heeft ontleend. Alhoewel ook hier geen drinkwater aanwezig is, en dit van Goewagoewa moet worden gehaald, vindt men toch hier eenige huizen met goed bebouwde erven.

Thans resten nog de drie op een rij gelegen eilanden Telangoetimoer, Telangoetengah en Telangoeajer, waarvan het eerste het kleinst, het tweede het grootst is. Zij zijn alle laag en op elk ervan vindt men slechts enkele huizen. (2) Het rif om deze eilanden is niet bijzonder uitgestrekt.

II.

ADMINISTRATIEVE INDEELING.

Toen den 1^{en} November 1883 in het regentschap Soemenep het rechtstreeksch bestuur werd ingevoerd, werd bepaald, dat de Sapoedi-archipel zou uitmaken één district bestaande uit twee onderdistricten: Gajam en Djoengkat, het eerste te

(1) In den laatsten tijd is men er in geslaagd, een put te maken die vrij goed water geeft.

(2) In 1889 waren op Telangoetimoer ook eenige gezinnen gevestigd; de heer VERWIJK geeft het thans op als onbewoond.

besturen door een wedono, het tweede door een assistent-wedono der tweede klasse (Staatsblad 1883 No. 243). [1]) Vroeger was er voor elk der drie hoofdeilanden een afzonderlijk hoofd, dat den rang van kapala had, terwijl onder hem verschillende mantri's werkzaam waren. De kapala van Sapoedi had toen alleen het eiland Sapoedi onder zich, en had over de andere eilanden niets te zeggen.

Sedert 1883 is er op Sapoedi een wedono, hoofd van het geheele district, wonende te Gajam aan de Zuidkust van het eiland, naar welke plaats het onderdistrict is genoemd. Dit omvat behalve Sapoedi nog de eilanden P. Pajangan en P. Boeloemanoek [2]). Al de overige eilanden vormen met elkaar het onderdistrict Djoengkat, zoo genoemd naar eene desa op het eiland Raas, waar vroeger de assistent-wedono gevestigd was. Thans woont hij in de desa Brakas aan de Oostkust van hetzelfde eiland.

Bij de reorganisatie telde het district 14 desa's, n. l. 10 op Sapoedi, 3 op Raas en 1 op Goewagoewa. Dit aantal is sedert geklommen tot 24 en zal nog wel meer toenemen, daar de desa's over het algemeen veel te groot zijn en noodzakelijk moeten worden gesplitst [3]).

De namen der tegenwoordige desa's zijn:

a. op Sapoedi: Gajam, Djamboewir, Karangtengah, Njamploeng, Kloewang, Triboeng, Soekarame, Telaga, Tanamera, Soember, Noenggoenoeng, Sonok, Gendang, Prambanan en Pantjoer;

b. op Raas: Ketoepat, Djoengkat, Kropo, Karangnangka, Alasmalang, Poeteran en Brakas;

c. op Goewagoewa: Goewadaja en Goewalaoet.

---

[1]) De heer VERWIJK geeft de meer gebruikelijke (doch niet officieele) namen der onderdistrikten op, n. l. Sapoedi en Raas.

[2]) Ook deze onbewoonde eilanden worden door den heer VERWIJK tot het onderdistrict Djoengkat gerekend.

[3]) Volgens bericht zullen ook de desa's Gendang en Telaga nu (1892) worden gesplitst. Gendang in Gendangtimoer en Gendangbarat, met den weg van Telokpendjalin naar Sonok als grens; Telaga in Telaga en Rosong, die elk twee der vier kampongs zullen omvatten.

Aan het hoofd van elke desa staat een kliwon, die bijgestaan wordt door een djoeroetoelis. [1]) De overige leden van het desabestuur dragen den naam van apel. Zij kunnen vergeleken worden met de kamitoewa's op Java, daar ook zij meestal een deel der desa (welk deel hier kampong genoemd wordt) direct onder zich hebben. Doch zij vervullen tevens de diensten, welke op Java aan den kabajan of den kapetengan (djogobojo enz.) worden opgedragen [2]). Verder zijn er nog z. g. apel sĕsokon (in onderscheiding van de andere apels, of apel perkara), die men hulpapels zou kunnen noemen.

De desahoofden en andere leden van het desabestuur krijgen evenals op Java, ambtsvelden, terwijl bovendien elke kliwon nog een vast aantal pantjens heeft. Daar er hier geen communaal bezit bestaat, heeft men alleen gronden aan de bevolking toebehoorende (sangkol), en gouvernementsgronden (tanah negri) Deze tanah negri hebben vaste bewerkers, die de geheele opbrengst mogen behouden tegen betaling der landrente, dan wel de helft van het product moeten afstaan aan een der leden van het desabestuur, terwijl dan de laatste voor de betaling der belasting aansprakelijk is. In dit geval heeten die gronden tjatoe.

Sedert 1883 is op Sapoedi een controleur gevestigd, wiens afdeeling ook de andere eilanden omvat en die tevens belast is met de functien van havenmeester en een aantal andere betrekkingen.

---

[1]) De door den heer Verwijk opgegeven naam tjarik wordt weinig of niet gebruikt. Hetzelfde geldt van den naam apel palang voor apel sesokon.

[2]) De z. g. naib desa (op Java modin) zijn geen lid van het desabestuur.

III

PLANTEN- EN DIERENRIJK.

Eigenlijk bosch vindt men op geen der Sapoedische eilanden. Op het hoofd-eiland zijn nog enkele sporen van vroegere djatiboschen, doch zeer onbeduidend. Op de kleinere en onbewoonde eilanden vindt men nog eenigszins wildernis: zij zijn met gras en alang-alang begroeid, waar tusschen vele, doch dwergachtige boomen groeien. Alleen Toendoek vertoont nog, waar het niet ontgonnen is, een echte rimboe; daar worden ook vele groote boomen aangetroffen. In de plaats van wildernis heeft men hier de patèkang, d. w. z. de streken van het strand, welke bij eb droog komen, en waar verschillende rizophoren groeien. Deze patèkang nu komt op Sapoedi slechts op enkele plaatsen voor (Kloewang, Gajam, Artja) doch vormt een groot deel van de eilanden Raas en Goewagoewa. Men zou van Raas kunnen zeggen, dat het uit drie deelen bestaat, aan elkaar slechts door patèkang verbonden; het Westen, de desa Ketoepat omvattende, is met het midden slechts vereenigd door den grooten weg die dwars door de patèkang loopt, terwijl het Zuid-Oosten, Kelosot, bij hoog water geheel van Raas is afgescheiden. De daarin voorkomende boomsoorten zijn voornamelijk de tindjang, de lindoer en de piapi; meestal vormen zij slechts kreupelbosschen en leveren zoodoende niets dan brandhout (dat op Raas van hoog belang is voor het kalkbranden); van enkele boomen kunnen echter stijlen voor woningen worden gemaakt Door de boven den grond groeiende wortels, waarboven zich dadelijk de takken verheffen, is de patèkang zoowel te voet als per bootje geheel ondoordringbaar, doch eene uitstekende schuilplaats voor vogels en (op Raas ook) voor apen.

Boven werd er reeds op gewezen, dat men op de hoofdeilanden nergens bosch of rimboe aantreft; op enkele kleine stukjes wegens onvruchtbaarheid verlaten tegalvelden, dan

wel enkele zeer steenachtige berghellingen na, zijn de eilanden geheel in cultuur. Ook aangeplante boomen, klappers, bamboe enz. zijn zeer schaarsch, zoodat de eilanden er zeer dor uitzien, vooral in den drogen tijd, te meer daar dan nog enkele boomen als de mindi en de palembang hunne bladeren laten vallen. Toch is het aantal soorten van boomen nog vrij belangrijk, zooals men uit de volgende opsomming zal zien. Deze maakt echter geen aanspraak op volledigheid.

Van de palmen vindt men hier slechts vier soorten, n. l. de siwalan, hier triboeng genoemd, welke bijna alleen op Raas en in de desa Sonok op Sapoedi wordt aangetroffen; deze is voor de eigenaars van veel belang door de suiker, die er uit bereid wordt, terwijl ook de bladeren en de stam hunne waarde hebben;

de potjok, die slechts weinig voorkomt en van weinig nut is;

de pinang, die overal verspreid is, doch ook niet in groote hoeveelheden bijeen wordt aangetroffen;

de klapperboom, hier evenals in het Maleisch njioer genoemd, welke men alleen in beduidende hoeveelheid vindt op eene plaats in de desa Triboeng en hier en daar op Raas en Goewagoewa. De reden dat deze boom hier zoo verbazend weinig wordt aangeplant, kan ik niet opgeven; naar de bevolking beweert, gaan de aangeplante boomen na een of twee jaar alle dood door de tolboe, een groote, zwarte, gehoornde kever, die echter ook wel in andere streken voorkomt. Zeker evenwel is het, dat meermalen herhaalde proefnemingen weinig succes hebben opgeleverd, en dat de enkele jonge boomen er algemeen zeer treurig uitzien.

De schaduwboomen langs de wegen zijn hier zeer verschillend; in bonte mengeling treft men aan de mimba, mindi, asem, djoewar, kajoe koeda, hier kajoe djaran of kajoe palembang genoemd, de kehapang, kasambi, dadap, waroe, djarbali en eindelijk de tjemara, welke hier echter zelden mooi rechtop groeit. Op het eiland Telangoeajer vindt men honderden kleine tjemara's.

Op de erven staan, behalve eenige der reeds genoemde boomen (mimba, asem, palembang enz.) verschillende vruchtboomen als de gedang (pisang), katès (papaja), pao (mangga), nangka, blimbing, djeroek, djamboe, djamboewir, langsep, tjerme, srikaja, dalima, saboe en misschien nog enkele andere.

Onder de vruchtboomen kan ook worden genoemd de soekoen, die bijna alleen op Sapoedi voorkomt, en voornamelijk om zijn stam groote waarde heeft; daaruit toch worden de djoekoengs en lomolowans gemaakt, waarover later bij de scheepvaart het een en ander zal worden gezegd. Men maakt ze ook bij voorkeur van den stam van den njamploeng, die hier echter zelden daarvoor groot genoeg is. En nog liever natuurlijk van djatihout. De djatiboomen, die hier (bijna alleen op Sapoedi) worden gevonden, zijn echter zoo klein en krom, dat zij voor bijna niets dan voor brandhout geschikt zijn.

Alvorens van de erven af te stappen, moeten wij hier nog noemen de toroj en de mronggi. De eerste, op Java toeri genoemd, wordt ook veel op de sawahs aangeplant. Beide, toroj en mronggi (op Java kèlor) zijn, hoewel leelijke boomen, den inlander van veel nut. (1) Niet minder is zulks het geval met de randoe, hier veelal kapok genoemd en de soga, welke echter zeer schaarsch is. Ook de kenanga zij hier nog terloops vermeld.

Na nog den waringin, hier bringin en den nodja (kambodja of sembodja) te hebben opgenoemd, komen wij aan eene reeks van boomen, welke meestal in het wild groeien, voorzoover men daarvan hier kan spreken, daar bijna elk stukje grond, hoe klein ook, een eigenaar heeft.

De grootste van alle hier voorkomende boomen is de nangger, op Java randoe alas genaamd. Deze boomen zijn zoo in het oogvallend, dat zij voor de zeelieden als baken dienen, en dat verschillende kampongs als Nanggerradja,

(1) Dat ook de bladeren van de mimba worden gegeten, zooals de heer Verwijk mededeelt, is mij niet bekend.

Nanggerdana, Nanggertawar enz. er naar genoemd zijn. Weinig minder groot zijn de klompang en de polaj. Verder dienen te worden vermeld: de beroe, kedongdong, bintaos, kolpoh, tanggoeloeng boekol, kedodja, kodoek, pěrěng, kokon, djepon enz.

De kokon is de bekende walikoekoen, terwijl ook de pěrěng zeer gezocht is om zijn veerkrachtig hout, waarvan houten pennen (voor het aaneenvoegen van planken) worden gemaakt. Van de kodoekbast wordt eene verfstof gemaakt, bij het batikken gebezigd, terwijl de vruchten van de kedodja dienen voor het bereiden van olie en die van de boekol (widoro) om gegeten te worden.

Na aldus de hier voorkomende boomen te hebben besproken, moeten wij nog melding maken van andere gewassen, doch zullen ons daarbij slechts tot enkele bepalen terwijl omtrent de niet overblijvende, aangeplante gewassen bij de bespreking van den landbouw het een en ander zal worden gezegd.

Bamboe wordt hier wel aangetroffen, doch in slechts enkele soorten en ook niet in voldoende hoeveelheid; er moet voortdurend bamboe van Kangean worden ingevoerd, welke echter van minder goede kwaliteit is, daar ze daar in het wild groeit. Voor de vlerken van de prauwen (waarover later) wordt bamboe van Java gehaald.

Alang-alang komt in schaarschte met bamboe overeen. Zij wordt eveneens van Kangean ingevoerd, en dikwijls laat men sawahs of tegalvelden opzettelijk met dat gewas volgroeien. Eigenlijke wilde alang-alangvelden worden hier dan ook niet gevonden.

Evenals de sirih is ook de tjabedjamoe een klimplant, die veel op de erven wordt aangekweekt. De katjes dezer plant worden gedroogd en doen dienst in de inlandsche apotheek. Zij worden ook pikolsgewijze uitgevoerd o. a. naar Singapore.

Ten slotte de pandan, djarak tjina, tongkokbato en tareta, welke alle dienen voor het maken van paggers om erven en tegalans. Hier moet even worden opgemerkt, dat bijna

elk tegalveld door een pagger is omgeven, die dikwijls verwaarloosd wordt, doch overigens zoo goed als ondoordringbaar is. Om de erven langs het strand en niet ver van de kust vindt men leelijke hooge paggers van opgestapeld koraalsteen.

De pandan dient voor het maken van matten, terwijl de vruchten worden gebruikt bij het weven.

De overvloedige vruchten van de djarak tjina worden nog in den bolster verkocht aan opkoopers van Madoera (Bangkalan), die allerlei vormen en grootten van aarden potten meebrengen, welke hier worden geruild tegen eene hoeveelheid djarak, gelijk met den inhoud van het vaatwerk.

De tongkokbato en de tarèta zijn twee cactussoorten. De eerste heeft platte takken met gele bloemen en roode vruchten; de laatste vijfhoekige takken, en aan den top daarvan eenige lepelvormige bladeren, doch draagt geen bloemen. Vooral de tarèta is voor paggers zeer geschikt; de tongkokbato groeit zelfs op steen, en woekert snel voort, zoodat zij binnen korten tijd een groot gedeelte van het tegalveld in beslag heeft genomen. Waar men deze beide planten laat doorgroeien, worden het heele boomen; meestal echter worden zij kort gehouden. Het witte melksap van de tarèta doet dienst als toeba bij de vischvangst.

Bij de dieren zullen wij niet zoo lang behoeven stil te staan, te minder, daar wij de bespreking der visschen en andere zeebewoners verschuiven tot het hoofdstuk de vischvangst. Van de viervoetige dieren komen er slechts zeer weinig in het wild voor.

Grijze apen (motak) vindt men alleen op Raas, in de daar zoo uitgestrekte patèkang, doch andere soorten ontbreken ook daar; herten en verwilderde geiten worden op Toendoek aangetroffen; de eerste zullen daar een 20 á 30 in aantal zijn, er wordt weinig jacht opgemaakt. Na vermelding van een paar kleine roofdieren (moesĕng en tanggaloeng) en van

de kaloewang of kalong (welke alleen te Tohgoeng wordt aangetroffen) en andere vleermuizen, kunnen wij overgaan tot de huisdieren. Deze zijn runderen, paarden, schapen, geiten, honden, katten, apen, kippen, ganzen, eenden, boschhanen en begisars, duiven, enz.

Karbouwen zijn hier niet aanwezig [1]). Over de runderen, paarden, enz. zal bij de veeteelt gesproken worden. Ganzen en eenden worden slechts op zeer enkele erven onderhouden, doch kippen vindt men om zoo te zeggen overal.

De boschhaan en de begisar (bastaard van boschhaan en gewone hen) zijn evenals de duiven om hun geluid zeer in trek, voor goede exemplaren worden groote sommen betaald.

Zoo komen wij vanzelf aan de wilde vogels, die ook hier in groote verscheidenheid voorhanden zijn

Van de roofvogels noemen wij de kedoeboek, sèkah (op Java oeloeng) ĕlang, igik, verder de kraai (dangdang) en de adas, die hoewel niet grooter dan een djalak zijnde, door vele vogels, zelfs door kraaien wordt gevreesd. Van de duiven de poeter, radara en kètèran. Verder komen in aanmerking de gĕmĕk (kwartel) galtèk (gelatik), balatoh (specht), djalak, kapoedang (geel), tjatjoeroeng (groen), olak (soort kolibri?), kèskès (soort kwikstaart?), dadali (zwaluw), goemantrah, paskapasan, kowatjè, lèkkolèk, ongkoöng, braba, doerbakbak, gĕdih, brandjangan, kĕling, tjak intjak, en waarschijnlijk nog vele andere. Van de zee- en strandvogels zijn de voornaamste de tjongtjong, tjĕrèt, rasbĕrasan, tèllèn, goetol, van de steltloopers de dalkok, tjangah, binaoel, kangkang pèsapèan. Of de z. g. boeroeng kosong, welke om haar verbazend groote eieren bekend is, hier wordt aangetroffen, kan ik niet verzekeren; de inlanders echter beweren ze o. a. op Toendoek te hebben gezien, terwijl zij ook op andere kleine eilanden hun geschreeuw hoorden.

De brandadja, die de eetbare vogelnestjes maakt, vindt men hier ook, nl. te Blingi op Sapoedi en in de grotten op Toendoek, doch niet in groote hoeveelheden.

[1]) In 1890 was er nog een in de desa Soember.

Van de kruipende dieren en amphibieën behoeft niet te worden gesproken, daar deze niet van de elders voorkomende verschillen; krokodillen worden niet aangetroffen en zoetwaterschildpadden evenmin.

IV.

BEVOLKING.

De bevolking dezer eilanden bestaat voornamelijk uit Madoereezen, die in taal, kleeding, zeden en gewoonten weinig verschillen met de bevolking van Soemenep.

Alleen aan de Oostzijde van Raas vindt men twee kampongs, waarvan de Noordelijkste, Sonok, door z. g. orang kambang, de Zuidelijkste, Panggoeng, door Maleiers bewoond wordt. Ook op Goewagoewa vindt men Maleiers, doch minder dan men zou veronderstellen; de daar wonende Madoereezen toch dragen allen Maleische kleeding en doen zich ook overigens geheel als „orang sabrang" voor. Onder „Maleiers" moet men echter voor den Sapoedi-archipel eene verzameling van allerlei rassen verstaan, n. l. Mandareezen, Boegineezen, Bandjareezen, lieden van Broenai, overig Borneo enz. enz. en hunne afstammelingen. Tegenwoordig toch komen geen lieden van andere eilanden zich hier meer vestigen.

Ook zuivere Kambangers vindt men slechts weinig meer, daar ook dit ras door vermenging met Maleiers en Madoereezen is verbasterd. Evenwel wonen zij nog op een hoopje bijeen en houden zich staande. Wij moeten bij dit volk een oogenblik stilstaan.

Daar alle thans levenden op Raas zijn geboren, is het moeilijk nauwkeurige bijzonderheden te krijgen omtrent die volkstam in zijn vaderland. Naar bericht wordt, is de plaats huns oorsprongs, Mengara Bombang, aan de Zuidkust van Celebes, beoosten Bantaeng gelegen en hebben zij zich vandaar over verschillende eilanden verspreid. Den

naam „orang kambang" zouden zij daaraan te danken hebben, dat zij voortdurend op het water zijn, in hunne prauwen, want huizen zouden zij niet bezitten. Wat hiervan waar is, weet ik niet, doch zeker is het, dat de Kambangers op Raas hunne huizen zoo dicht mogelijk bij de zee hebben geplaatst, en dat het echte zeerotten zijn. Zij kunnen tot op vrij groote diepten duiken en zijn uitstekende zwemmers (1). Hunne eerste vestiging was op Poelo Anjar, en toen was het geene zeldzaamheid, dat zij vandaar overzwommen naar Toendoek, waar zij ook de dooden begroeven. Toen het eerste eiland echter voortdurend in grootte afnam, verzochten zij een 50 jaar geleden den kepala van Raas om vergunning, zich aan de Oostzijde van dat eiland te mogen vestigen, hetgeen werd toegestaan. Naar Boe Sonok, de eerste die verhuisde, werd de kampong genoemd Vroeger stonden zij onder een afzonderlijk hoofd, poenggawa genaamd, evenals de Maleiers onder een kepala orang melajoe, doch sinds geruimen tijd is zulks niet meer het geval.

Op Sapoedi vindt men verder, over het geheele eiland verspreid, enkele Chineezen en Arabieren; de eersten zijn het talrijkst te Gajam en Noenggoenoeng. Verder vindt men een aantal afstammelingen van Chineezen, die als Madoereezen te boek staan. Trouwens ook de Chineezen zijn alle pranakans en bijna geen van allen kan de Chineesche taal goed spreken, veel minder schrijven.

Nu wij weten, uit welke bestanddeelen de bevolking van den Sapoedi-archipel is samengesteld, moeten wij kennis maken met hare zeden en gewoonten. De kleeding is over het algemeen dezelfde als die te Soemenep en is van die der Javanen alleen voor de mannen kenmerkend onderscheiden en wel door de wijze van het dragen van den hoofddoek, het haar en den buikband. Men doet den hoofddoek niet symmetrisch om, doch laat vóór, meestal links, een punt hoog uitsteken en draagt geen wrong. Het haar wordt kort af-

(1) Te Soemenep werd indertijd verteld, dat de Kambangers kieuwen hadden en daarom zoo lang in het water konden blijven.

geknipt, dikwijls geschoren, maar vaak laat men voor en op zijde enkele lokken staan, welke van onder den hoofddoek te voorschijn komende, den indruk geven, alsof het haar lang gedragen werd. Als buikband draagt men een enkelen band of riem, niet zooals op Java een saboek en daarover heen nog een ėpėk. De stof der kleeding biedt geen verschil aan.

De Maleiers en Kambangers dragen behalve voor den hoofddoek, geen gebatikt goed; het baadje is gewoonlijk tjita; de lange broek en de hoog opgebonden kain worden uit roode, gele en groene draden in ruiten geweven. Het haar wordt kort gedragen, ofschoon de Kambangers het ook wel zeer lang, bijna tot op de schouders laten neerhangen.

Over de woningen der Madoereezen valt eveneens weinig te vermelden. Zij staan plat op den grond, hebben meestal den patjinan-vorm en worden bijna uitsluitend van bamboe gebouwd en met alang-alang gedekt. Tegen de zijkanten, die het meest van regen en wind te lijden hebben, wordt eene antong-antong aangebracht, die van alang-alang wordt gemaakt op dezelfde wijze als de dakbedekking. Voor de woning van hoofden en gegoede personen vindt men een pendopo, die den vorm limasan heeft en steeds op eenigen afstand van het huis staat. Ook vindt men op vele erven een langgar op palen. Zooveel mogelijk worden de huizen met het front naar het Zuiden gebouwd, met het oog op de zon en den wind. De woningen der Kambangers en Maleiers staan op palen; die der laatsten zijn dikwijls van hout en met pannen gedekt; de Madoereezen echter geven blijkbaar niet om een goed huis; ook zij, die voldoende middelen hebben, wonen in zeer eenvoudige bamboezen huizen en steken hun geld liever in vee of in gronden. Reeds vroeger werd vermeld, dat men weinig flinke desa's aantreft, dit komt ook daar vandaan, dat de huizen over het geheele eiland verspreid liggen in kleine groepjes, dan wel alleen midden op de tegalvelden.

Omtrent het huisraad valt niets mede te deelen dan de vermelding van een instrument pangĕplok genaamd, dat dient

voor het maken van vuur. Het bestaat uit eene hoornen scheede, waarin een houten zuiger past. Onderaan dezen zuiger wordt een plukje kapok of gebrande kapokbast bevestigd, deze met een slag naar binnen gedreven en onmiddellijk teruggetrokken, hetgeen het gevolg heeft, dat de kapok gaat gloeien en men daarmede zijn strootje kan aansteken, vuur maken enz.

De wapens hebben weinig te beduiden, te minder, daar het dragen daarvan verboden is. Men heeft echter krissen en pieken, verder kleine messen (z. g. piol of pangot, naardien zij aan één of twee zijden zijn geslepen) en hakmessen als de birang en de birandoeng of Mal: parang. De laatste is aan de scherpe zijde rond, in tegenstelling met de birang, die recht is. Men kan deze messen echter moeilijk tot de wapens rekenen. De grootere prauwen zijn alle met geweren, lilla's of kanonnen bewapend, tegen de zeeroovers, waarvan zij vroeger nog al te lijden hadden.

Omtrent den godsdienst der bevolking behoeft hier niets vermeld te worden; hoewel niet dweepziek, is men over het algemeen zeer vroom en bijgeloovig, en bezoekt dan ook veel de heilige graven te Njamploeng en Blingi en de talrijke verschillende panjĕpèns, om daar slametans te geven en zegen af te smeeken op eene te ondernemen reis als anderszins. Het aantal plaatsen dat angkĕr of bĕrit is, d. w. z. waar het niet geheel en al pluis is en geesten rondwaren, is verbazend groot; in het laatste hoofdstuk zullen wij gelegenheid hebben, er enkele te leeren kennen. Als een paar staaltjes van bijgeloof en de wijze, waarop men met de booze geesten omspringt, zij het volgende vermeld. Besmettelijke ziekten als b. v. cholera worden beschouwd als het werk van een boozen geest; in 1888 en 1889, toen deze ziekte vrij erg op Sapoedi heerschte, beweerde men, dat dit spook 's nachts rond ging en bij verschillende personen op de deur klopte; gaf men antwoord, dan kon men er zeker van zijn, binnen eenige dagen door de ziekte te worden aangetast. Ten einde het spook te verschrikken en zoodoende te verdrijven, droegen

vele personen witte kalkstrepen, liefst in den vorm van een kruisje, op de voeten of achter de ooren, en plaatsten aan den ingang van het erf op de deurstijlen, of elders, zwartberookte aarden potjes, eveneens met witte strepen beschilderd. Een andere voorzorgsmaatregel bestaat in het plaatsen van vlaggetjes. Op viersprongen en dergelijke plaatsen worden bovendien met stroo opgestopte geitenvellen gehangen, in de hoop, dat de geesten zich daarmede zullen tevreden stellen. Ook bij het uitblijven van regen, wordt een geit geslacht, en het vel, met stroo opgevuld, aan een paal in het water of elders opgehangen. Is de ninir, die hier eene belangrijke bron van inkomsten is, minder overvloedig, dan wordt een slametan gegeven, en tracht men door het in zee werpen van gekookte rijst, de geesten gunstig voor zich te stemmen.

Men gelooft ook vast aan de z. g. antoe laoet, die zich plotseling midden op zee als een vonkje vertoont op de prauwen, die dan door het uitvallen der spijkers en het loslaten der planken onmiddellijk moeten zinken. Omtrent Sapoedi valt nog op te merken, dat men op zee zijnde, van dit eiland nooit mag zeggen, dat men er reeds dichtbij is, daar men dan zeker tegenwind krijgt, of door eene andere oorzaak er van verwijderd blijft.

Evenals te Soemenep wordt ook hier de akir rebo d. i. de laatste Woensdag der maand Sjawal als een heiligen dag beschouwd, doch het is mij niet bekend, wat daarvan de reden is.

De taal, die algemeen gesproken wordt is het Madoereesch, dat in tongval en enkele woorden eenigszins afwijkt van van die, welke te Soemenep wordt gesproken. De Kambangers hebben hun eigen taal, doch verstaan ook Madoereesch, terwijl ook de Chineezen en Arabieren zich in deze taal onderhouden.

Een der meest geliefde volksvermaken zijn de z. g. kĕraban, of wedrennen van stieren. Eigenlijke wedloopen zijn dit niet, daar het er niet zoozeer om te doen is, wiens stieren het eerst den eindpaal hebben bereikt, maar vooral om te laten zien, hoe goed men die dieren in zijne macht heeft.

Aan het einde der baan worden een paar bamboes op vrij grooten afstand van elkaar in den grond geplaatst en van boven door een touw verbonden. Op $^1/_3$ van de lengte van dit touw hangen touwen neer, die niet tot aan den grond raken, maar aan wier uiteinde een witte of gekleurde doek is bevestigd om ze op een afstand duidelijk zichtbaar te doen zijn. De stieren worden twee aan twee door een juk verbonden, waaraan in het midden twee, naar achter uiteenloopende en over den grond slepende, boomen zijn bevestigd, welke door een plankje zijn verbonden; daarop staat de menner die, geen leidsels hebbende, door roepen, zweepslagen en het trekken aan hun staarten de dieren zóó moet weten te sturen, dat zij in vollen ren midden tusschen de twee boven bedoelde afhangende touwen doorgaan. Wie daarin slaagt, krijgt een prijs van zeer geringe waarde, een zakdoek, een stuk katoen en dergel. Voor deze gelegenheden worden de stieren versierd met roode kappen of mutsen om de horens en leeren, fraai gekleurde, banden, en vaak ook met belletjes om den hals en om het lijf, terwijl op het juk een drietal rechtopstaande bamboes zijn bevestigd, waaraan over de geheele lengte banen van wit katoen bij wijze van vlaggen zijn bevestigd, welke natuurlijk door den snellen rit een groot geraas maken. Achter het rennende span loopen de familieleden en kennissen van den eigenaar, die met hartstochtelijke gebaren de deugden der stieren prijzen, en zich zoo opwinden, dat het vaak is voorgekomen, dat er bloedige vechtpartijen ontstonden, door dat een ander iets op hun stieren had aan te merken. De stieren, die aan die wedloopen deelnemen, de z. g. sapi tjongklang, hebben groote waarde en worden bijzonder goed verzorgd; dikwijls worden zij voor niets anders gebruikt. Het zijn inderdaad prachtige dieren en de eigenaars zijn er dan ook niet weinig trotsch op; veelal worden zij met muziek naar de plaats van den wedstrijd opgeleid.

Ook stierengevechten (toktok) d. w. z. gevechten van stieren onderling, worden gaarne gehouden.

Gamelans worden zeer weinig aangetroffen en zijn daarbij zeer eenvoudig; wel vindt men op Sapoedi eenige tandaks, doch die zijn weinig bedreven. Onder saroenèn verstaat men het tandakken en zingen van bijzonder gekleede mannen, die met verschillende muziekinstrumenten, als kendangs en fluit, rondloopen.

Op Oost-Raas en Goewagoewa treft men het menari aan, dat hier alleen door jonge mannen en jongens geschiedt, die tandakken, terwijl anderen met kendangs en violen (van Europeesch maaksel) in het rond gezeten hen accompagneeren. Ook aan exercitiën (mantjak) met kris, sabel, lans enz, dan wel met bamboes in den vorm dier wapens, wordt daar veel gedaan, en men moet erkennen, dat enkele personen daarin zeer bedreven zijn.

Hanengevechten worden niet gehouden, terwijl ook aan kaartspel (ook met Chineesche kaarten) weinig wordt gedaan; de Maleiers mogen graag met elkaar wedden, wiens klapper het eerst zal stuk gaan; daartoe houden twee personen elk een van de bast ontdane klapper in de hand en slaan die tegen elkaar. Het oplaten van vliegers geschiedt hier bijna uitsluitend door de jeugd.

Overigens komen de vermaken evenals vele zeden en gewoonten geheel overeen met die der Soemenepsche Madoereezen; er zij hier alleen nog gewezen op eene soort van standen, welke men hier aantreft, en die van beneden naar boven worden onderscheiden, doordat de namen beginnen met Pakna, Ramana, of Kjaina; van nog hoogere standen als agoes enz. zijn hier geen vertegenwoordigers. Scherp onderscheiden zijn die standen evenwel niet. De Madoereezen, die Chineesch bloed in de aderen hebben, heeten Kaina, of Kina die en die. Nog moet hier gewezen worden op een gebruik, dat voor zoover mij bekend is, eigenaardig Madoereesch is. Wanneer iemand getrouwd is, en nog geen kinderen heeft, heet hij Pa Gadang, later wordt dan dat woord Gadang tegen den naam van het oudste kind verwisseld.

V.

MIDDELEN VAN BESTAAN.

De bewoners van den Sapoedi-Archipel zijn een zeevarend volk; handel en vischvangst zijn voor het meerendeel der bevolking de belangrijkste middelen van bestaan. Alvorens tot de bespreking daarvan over te gaan, is het wenschelijk, eerst een overzicht te geven van de hier gebruikt wordende prauwen.

Deze kunnen in drie groote groepen worden onderscheiden:

1°. de vlerkprauwen;

2°. de prauwen van het model sampan en

3°. de Boegineesche prauwen.

Van de vlerkprauwen zijn de belangrijkste de djoekoeng en de pedoewang; beide zijn zoo smal, dat zij zeker zouden omslaan, indien niet aan weerszijden twee armen waren aangebracht, welke op een drijver rusten.

Deze drijvers zijn van bamboe van de grootste soort, aan weerszijden gesloten maar overigens hol. Die van de djoekoeng zijn van voren aangespitst, om de vaart van het vaartuig niet te veel tegen te houden. Deze drijvers (katir) bestaan bij de djoekoengs uit een enkelen bamboe, bij de padoewangs uit twee bamboes aan weerszijden, waarvan de een, veel dikker dan de andere, aan de buitenzijde is bevestigd.

De armen (bradjoengan of tjĕdik) moeten uit den aard der zaak zeer sterk zijn, daar bij het breken daarvan de prauw onvermijdelijk omslaat. Bij de padoewangs bestaat elke arm uit een stuk hout; bij de djoekoengs zijn de achterarmen door stutten aan de drijvers verbonden. De padoewang is in doorsnede driehoekig en heeft nog al wat laadruimte; de djoekoeng daarentegen is ook van boven zeer smal en dient dan ook alleen voor de vischvangst. Deze laatste heeft een enkel groot, driehoekig zeil met een losse mast, die alleen onder het zeilen wordt opgezet.

De padoewang heeft nog een tweede driehoekig zeil, dat met een tweeden, lossen, mast op den zeer langen boegspriet wordt bevestigd. Beide soorten van vaartuigen, doch vooral de djoekoengs, zijn snelle zeilers; er worden vaak allerlei versierselen op aangebracht en over het algemeen worden zij zeer goed onderhouden.

De kroman is geheel gelijk aan de padoewang doch iets kleiner.

Lomolowans zijn kleine vlerkprauwen, die meestal den djoekoengvorm, vaak echter met padoewangarmen, hebben; zij worden meestal uit een enkel stuk hout vervaardigd; hebben een klein zeil en kunnen niet dan onder de kust gebruikt worden.

De tweede categorie, de prauwen van het sampan-model, hebben de meeste overeenkomst met Europeesche schepen, hoewel zij anders zijn opgetuigd; zij hebben geen vlerken.

Onder sampans verstaat men zoowel heel kleine prauwtjes of kano's uit een enkelen boomstam vervaardigd, als ook grootere, welke een zeil kunnen opzetten. In het laatste geval is er een vaste mast aanwezig, waaraan een enkel driehoekig zeil wordt bevestigd. Een der meest snelzeilende soorten van sampan is de tèklètèk, die ook de djoekoengs voorbijloopt. De kleine sampans worden alleen voor de vischvangst gebezigd.

De majang is een groot soort sampan, die voor en achter hooger is dan in het midden. Zij heeft soms een driehoekig zeil, soms ook vierkant, zooals zulks b. v. te Blingi steeds het geval is.

De Boegineesche prauwen hebben alle hetzelfde logge model; van voren laag, van achteren hoog; zij hebben in verhouding tot de grootte weinig zeil en ook daardoor komen zij slechts langzaam vooruit. De grootste soort is de padewakan, hier gewoonlijk padewa genaamd; deze heeft vóór een grooten, en achter een kleinen mast, met een vierkant zeil aan elken mast. Omtrent de masten moet nog worden opgemerkt, dat deze uit drie smalle stijlen bestaan, die van onderen op

eenigen afstand van elkaar zijn verwijderd en van boven in één top samenloopen. Kleiner dan de padewa zijn de pĕlari en de pedjala, die slechts één mast hebben, doch overigens niet veel van de padewa verschillen, terwijl hetzelfde kan gezegd worden van de soppèt die nog kleiner is.

Deze Boegineesche prauwen worden alleen aangetroffen op Goewagoewa en Oost-Raas, terwijl de vlerkprauwen daar ontbreken. Sampans vindt men overal.

De vischvangst geschiedt door mannen, vrouwen en kinderen en heeft op zooveel verschillende wijzen plaats, dat wij bij de hierondervolgende beschrijving niet te veel in bijzonderheden zullen treden, om niet al te uitvoerig te worden.

De grootste visschen vangt men met den hengel (pantjing). Hiervan bestaan twee hoofdsoorten: de pantjing oeloer babah en de pantjing èlèt. Hiervan gebruik makende, gaat men met een man of drie, vier in een djoekoeng er op uit naar de Takat Gemoek, naar straat Madoera of elders en blijft zoolang weg, totdat men eene voldoende hoeveelheid bijeen heeft gekregen. De zeer lange lijn wordt achter aan de djoekoeng bevestigd, en dikwijls wordt aan het boveneinde een belletje (kĕnta) bevestigd, om te weten, wanneer men beet heeft. De vangst geschiedt zoowel onder het zeilen, als stilliggende.

De pantjing oeloer babah (waarmee men op den bodem vischt) bestaat uit eene lange dunne lijn van sterk touw, dat daar bijzonder voor wordt vervaardigd, aan welks uiteinde een stuk lood (baton) is bevestigd, om de lijn omlaag te te houden en een lang stuk hoorn (tanggoeng) waarin de lijn kan draaien, zonder dat de angels mee behoeven te draaien. Aan het uiteinde der tanggoeng is een kort stuk touw bevestigd, dat zich verderop in tweeen splitst en aan elk uiteinde een angel draagt, met haneveeren voorzien bij wijze van aas; de twee touwen der angels zijn door een kleine bamboe, andjapan, van elkaar gescheiden. Met dezen hengel vangt men de volgende vischsoorten: bangbangan,

boeboet, manjo, sandan, moendoeng, kanoboe, patjèpa of ramèra, en de krapo.

De pantjing èlèt bestaat uit een zeer lange lijn van dun koperdraad met een enkelen angel met haneveeren en dient voor de vangst van de langgoeng, tjikalan, maladang en tangkòlop.

Nog een derde soort is de pantjing-krèsèk, die niet zoo'n lange lijn en een kleinen angel heeft, waaraan vliegen enz als aas worden bevestigd. Hiermee vangt men de krèsèk of tripang.

Van de netten is de grootste soort de djaring radja, die niet breed, doch zeer lang is. Dit net wordt van dun touw geknoopt met vrij groote mazen; is van onderen van kleine schelpjes (boeli), en van boven van stukjes hout (kolo) voorzien, welke het drijvende houden, terwijl het door de boeli's omlaag getrokken, een lange muur aan de oppervlakte van het water vormt. Een uitgeholde laboe, die op het water drijft en een belletje bevat (oentang), is aan het net verbonden en geeft bij aanraking van het net geluid, zoodat men de plaats kan terugvinden, waar men dit heeft uitgezet. De vischvangst op deze wijze geschiedt met sampans of lomolowans.

Op Raas heeft men de gewoonte, door tegen de sampan te kloppen, of met een bamboe op het water te slaan, de vischen tegen het net op te jagen. Men vangt met de djaring radja een aantal vischsoorten, als de katambah, masada, dèpong, bandèng, kambaroe, kantowon, tanggoetjé, nongnong, goekdjanggoek, nangkinangan, mètor, datanda, pare, batak, talang, moentimoen, enz.

Dezelfde vischen vangt men ook met de djaring krèkèt, die denzelfden vorm heeft, doch veel kleiner is. Deze wordt niet ver van het strand opgesteld bij hoog water en aan het eene einde vastgebonden om het afdrijven te voorkomen; bij laag water haalt men er dan de gevangen visch uit.

De djala is een kegelvormig net, waaraan rondom de basis een ketting van looden ringen is bevestigd. Deze wordt

met de hand vastgehouden en plotseling geopend uitgeworpen, zoodat de visschen, die er zich toevallig onder bevinden, er in gevangen worden. Hiermede vangt men ongeveer dezelfde visschen als met de vierkante netten en bovendien nog kleinere als de lakala, pětlěpět, pentjar en molok bato.

Nog kleinere soorten van netten zijn de djarit, slandang radja en de slandang kènèk, die alle met de hand worden vastgehouden en waarmee men meer kleine visschen vangt als de pěntjar, talpo, tarkòkò, rèkèk, oelon, singgi, samparpoekè en de pingping (1).

Een soort net, doch niet geknoopt, maar geweven van eene soort grof gaas is de sèsèr of soendit, die uit twee bamboezen bestaat, aan het eene einde vereenigd en zoo een scherpen hoek vormende, waartusschen het gaas losjes is uitgespannen. Dit doet dienst bij wijze van zeef, waarmede men de visschen als het ware opschept; uit den aard der zaak vangt men hiermee slechts kleine vischjes, garnalen, krabben enz, terwijl dit werktuig tevens gebruikt wordt voor de vangst van ninir, die door vrouwen en meisjes geschiedt en eene belangrijke bron van inkomsten is.

Voor de vangst van ninir (kweekvischjes van de banděng) bezigt men een krèkèt, dat is een lang touw waaromheen pisangblaren zijn gewikkeld. Liever nog gebruikt men in plaats van pisangblaren een harde steile grassoort, krabista genaamd, daar deze duurzamer is.

In het laatste geval heet de krèkèt poetěr.

Deze krèkèt of poetěr nu wordt aan beide uiteinden vastgemaakt aan een paar staken, die in het rif worden gestoken, zoodanig dat zij op het water drijft, en de daartegen aanzwemmende kleine vischjes tegenhoudt. Nu loopt de ninirvangster met een seser door het water langs die krèkèt en aan het einde daarvan gekomen, wordt de ninir (indien zij die gekregen heeft) met water en al uit de seser geschept en in een aarden prijoek gedaan. Dikwijls ook legt men de

(1) Zooals ook door den heer Verwijk wordt opgemerkt, wordt de pajang, (een groot net, dat op Madoera veel wordt gebezigd) hier niet gebruikt.

krèkèt in den vorm van een cirkel of spiraal los in het water en onderzoekt het water daarbinnen. Deze kweekvischjes worden aan opkoopers, voornamelijk van Bangkalan verkocht.

Op het rif maakt men vaak een z. g. bĕngbĕng, dat is een wal van koraalsteenen, die bij hoog water even beneden de oppervlakte reikt, en bij het vallen van het water de visschen terughoudt. De visschen worden dan met de hand gevangen of met stokken doodgeslagen. Ook kan de bĕngbĕng dienen als krèkèt voor de vangst van ninir.

Van de fuiken is de voornaamste de boeboeh, die vierkant van vorm is met openingen aan weerszijden. Zij wordt op ondiepe plaatsen neergezet, terwijl een drijver de plaats aanwijst. Na een of twee dagen wordt de gevangen visch er uit gehaald. Ook hiermede vangt men slechts kleine vischsoorten.

De boeboeh tipa dient voor de vangst van kleine vischjes als de tipa en de tjinlitjin en wordt door kinderen gebruikt. Ook de boeboeh darat is klein; zij wordt meestal op de bĕngbĕng vastgebonden.

De talpa, die haar naam aan een vischsoort ontleent, is langwerpig en rond van vorm (1).

Nog eene soort van vischvangst geschiedt met toeba, die in het water binnen de bĕngbĕng wordt geworpen, terwijl de bedwelmde visschen met de hand worden verzameld. Verder worden ook krabben en derg: met de hand gevangen.

Bijna alle visschen worden gegeten, een enkele waarmede dat niet het geval is, is de balomba of bruinvisch, die vaak de netten beschadigt.

Behalve de boven beschreven wijzen om visch te vangen, heeft men op Raas en Goewagoewa nog bijzondere middelen. Het uitgestrekte rif en de geoefendheid in zwemmen en duiken maakt, dat men hier op allerlei wijzen van de zee profiteert en voortdurend in kleine sampans op het water is.

In de eerste plaats de vangst van schildpadden. In kleine

(1) Deze verschillende soorten van fuiken worden ook op Sapoedi veel gebruikt; de heer Verwijk noemt ze als bijzonder gebruikelijk op Goewagoewa; daar vindt men veel de bandjang, die men op Sapoedi niet kent. Is die misschien bedoeld?

sampans gaat men uit met een harpoen gewapend, bestaande uit een houten stok of bakal, aan welks uiteinde een houten klosje met een ijzeren punt is bevestigd, dat den naam van prantjah draagt, of idi genoemd wordt, als er een weerhaak aan is. Aan de prantjah of idi is een lange lijn vastgemaakt. Bij het bespeuren van een schildpad harpoeneert men hem, zoodat de ijzeren punt in het schild blijft zitten; trekt dan den bakal uit het klosje en viert de lijn. De schildpad toch, geraakt zijnde, zwemt met eene groote snelheid weg, het klosje medevoerende. Wanneer het dier, dat de sampan moet medeslepen, blijkbaar is uitgeput, wordt de sampan naar het strand gebracht, waar men het dier in een in het water staand cirkelvormig staketsel plaatst, totdat men er genoeg bijeen heeft, om ze naar Bali te vervoeren. (De inlanders mogen als Mohammedanen geen schildpad eten). De idi dient in het bijzonder voor de gedoornde soort penjoe sisik.

Met de tjarintjing, een dunne bamboe, met een tweetandige, aan de binnenzijde van weerhaken voorziene, Neptunusvork, steekt men kleine visschen.

Met de saing, een zeer lange bamboe, die aan het eene einde eene groote ijzeren spits met weerhaak draagt, en tevens dienst doet als boom voor de sampan, steekt men den pare, eene rogsoort die op den rug een scherpe doorn heeft, waarmede men gevaarlijk kan worden verwond, daar een prik daarmede hevige koortsen veroorzaakt

De tripang, die in een aantal soorten van meerdere kwaliteit voorkomt, wordt gevangen met een ladoeng d. i. een driezijdig looden prisma, dat aan de drie ribben evenveel naar beneden gerichte ijzeren punten heeft, en waaraan een lange lijn is bevestigd. Men weet dat werktuig zoo te laten vallen, dat het juist de beneden op den bodem zichtbaar zijnde tripang raakt. In ondiep water steekt men de tripang ook wel met de tjaringtjing. Verder vangt men met de hand of met netten een aantal schelpdieren, waarvan het vleesch gegeten en de schelp verkocht wordt. Met dit doel begeeft men zich vaak naar den Indischen Oceaan bezuiden Besoeki, Pro-

bolinggo en Pasoeroean (Poelo Sempoe) vooral om eene soort, de z. g. kolai te krijgen, waarvan de schelp (hoorn) zeer gezocht is. Andere soorten van groote schelpen zijn de soklé (nautilus), de binga (waarvan de schelp wordt gebruikt om het water uit de sampans en de kweekvischjes uit de seser te scheppen), de sĕrboeng (die als hoorn wordt gebruikt om op te blazen en een ver waarneembaar geluid geeft), de rogi, de tandoek mendjangan en vooral de kima, wier reusachtige dubbele schelpen als drinkbakken voor paarden en sapi's dienen, en waarvan het vleesch aan speetjes geregen wordt

Ten slotte zij nog de sero vermeld, hier bandjang genaamd, een staketsel, dat in zee staat, en dat eene wijde opening hebbende, de vischen naar binnen lokt, zoodat zij er niet meer uit kunnen. Het bestaat uit een reeks van vakken, die hoe langer zoo nauwer worden.

In een nauw verband met de vischvangst staat de handel, die voornamelijk ter zee geschiedt. Te land wordt weinig handel gedreven, passars worden nergens aangetroffen, en de benoodigde voorwerpen worden veelal tegen elkander geruild.

De handel van Sapoedi uit geschiedt voornamelijk op Java, d. w. z. de afdeeling Panaroekan, en verder op Soemenep, Kangean en Bali en een weinig ook op Soerabaja. Naar Java en Soemenep brengt men vooreerst gedroogde visch, vooral de bangbangan, en verder de voortbrengselen van den vasten wal. Hier moeten in de eerste plaats de runderen genoemd worden, waarvan er jaarlijks duizenden worden uitgevoerd; vele daarvan vinden over Soemenep, Pamekasan en Bangkalan hun weg naar Soerabaja. Verder paarden, schapen en geiten, kippen, eieren, pisang, bamboemanden (tampah), tjabe djamoe, otok tjina, katjangkoeken, suiker enz. Men gaat echter niet alleen naar Java om die artikelen te verkoopen, maar ook om daar als daglooner op fabrieken, enz. geld te verdienen. In sommige tijden van het jaar is van vele desa's op Sapoedi de helft der mannelijke bevolking op Java. Vandaar terugkomende brengt men mede: het

verdiende of uit de opbrengst der medegenomen artikelen verkregen geld, verder padi en djagoeng, bamboe, rotan, klappers, kains en tal van andere benoodigdheden.

Van Kangean haalt men eveneens padi, en verder bamboe, alang-alang en rotan.

Op Bali wordt voor zooverre Sapoedi betreft alleen gevaren door prauwen van Blingi; men voert vandaar gambir, tjita, kains enz. in.

Van Westelijk-Raas wordt voornamelijk gevaren op Bali, waarheen men de op Raas gebrande kalk uitvoert, en vanwaar men padi en djagoeng haalt, alsook tabak, gambir, katoentjes enz.

Wij komen thans aan Oost-Raas en Goewagoewa waar men met de groote padewa's, pedjala's enz. verdere reizen durft te ondernemen.

Tegen het einde van den Westmoesson vertrekt een geheele vloot van die prauwen naar Soembawa, Flores, Wetter enz., waar elk der opvarenden van de daar wonende radja's tegen eene geringe schadeloosstelling (*f* 2.50) vergunning krijgt, zooveel bast uit het bosch te halen als hij wil. Het is hier voornamelijk om de sogabast te doen; als men die niet krijgen kan, neemt men die van den pilang of tengi. Na de prauw te hebben volgeladen, keert men met het doorkomen der Oostenwinden naar huis terug en brengt dan die bast naar Grisee of Semarang, waar er hooge prijzen voor worden betaald. Van daar terugkomende, moet de prauw worden nagezien en is het jaar te ver gevorderd, om nog een zoo groote reis te ondernemen, dan gaat men nog eens naar Poeloe Laoet, of bepaalt zich tot de vaart op Bali en Kangean.

Ook eene reis naar Singapore kan men slechts eens per jaar ondernemen; men voert daarheen allerlei schelpsoorten, tripang enz., welke daar veel geld opbrengen en koopt daar tegen lagen prijs wit goed, katoentjes, garen om te weven, zakdoeken, borden, ijzerwerk, gambir, planken enz., die zoowel voor eigen gebruik dienen als om verkocht te worden. Naar Soembawa neemt men vaak borden en katoentjes mede, daar

die er veel waard zijn. Overigens wordt voornamelijk op Bali en Ampenan gevaren; men brengt daar schildpadden en andere artikelen heen en voert vandaar garen, katoen, tabak, gambir, en vooral padi en djagoeng, in Ook op Kangean en Sapeken wordt nogal gevaren; vandaar krijgt men bamboe, alang-alang, hout voor het bouwen van prauwen en dergelijke. Ook vaart men nog wel eene enkele maal op Makassar.

Bij de andere middelen van bestaan behoeven wij ons niet zoo lang op te houden.

De landbouw wordt, zooals vroeger reeds is vermeld, voornamelijk op tegalans gedreven; op Sapoedi vindt men enkele sawahs van levend water voorzien. Over het algemeen levert de landbouw hier geen belangrijke verschillen op met Soemenep. Het hoofdgewas is de djagoeng, die ook hier zeer klein is, en die men meestal twee maal in een jaar kan planten. Padi wordt hier alleen op de sawahs geplant; zij wordt steeds halmsgewijze uitgeplant, en geeft slechts een zeer middelmatig produkt. Andere gewassen, welke op de tegalans en sawahs geplant worden, zijn katjangsoorten als de otok tjina (katjang tanah), arta, komak, kratok enz., djagoeng boelir, indigo (taroem), tabak, een weinig katela (hier sabrang genaamd), widjen enz. Lombok, djarak, terong, tales en meer andere worden alleen voor eigen gebruik in geringe hoeveelheden op de erven aangekweekt. Reeds vroeger is er op gewezen, dat men op vele velden opzettelijk de alang-alang laat groeien voor het maken der dakbedekking, en dat ook de toroj om de bloemen en vruchten en als brandhout wordt aangeplant.

Dat de grond over het algemeen weinig vruchtbaar is, wordt eenigszins goed gemaakt, doordat men de velden vrij veel bemest, en den grond omploegt, alvorens dien te laten braakliggen.

Na nog te hebben opgemerkt, dat gronden van lieden in eene andere desa woonachtig, op Sapoedi met den zonderlingen naam van banjoeasrĕp worden aangeduid, kunnen wij van den landbouw afstappen.

De veeteelt omvat runderen, paarden, schapen en geiten. Vooral de runderen en schapen zijn hier van een goed ras en aan de eerste wordt, wanneer zij in aanmerking komen voor sapi tjongklaang, veel zorg besteed. In den Oostmoesson bestaat er groot gebrek aan gras, en dan worden de dieren veel met boombladeren en met gedroogde katjang en djagoeng bladeren gevoed, welke daarvoor opzettelijk worden opgeschuurd. Omtrent de sapi 's zij hier nog opgemerkt, dat zij alle een touw door den neus dragen, evenals op Madoera het geval is.

Ook kippen worden veel gehouden, daar deze en hunne eieren naar Java kunnen worden medegenomen. Eenden en ganzen ontbreken zoo goed als geheel.

Ambachten worden weinig of niet beoefend; men maakt de noodige gereedschappen voor den landbouw, doch b. v. het maken van een ijzeren anker is den smeden hier te machtig; die moeten de prauwvoerders te Soerabaja inkoopen.

Meestal echter behelpt men zich met houten ankers, waaraan een steen is bevestigd. Ook bekwame timmerlieden worden niet aangetroffen; reparatien aan huis of prauw verricht men zelf. Touw voor de prauwen maakt elke prauwvoerder zelf van de bast van den waroe, van die der klappernoot of van ineengevlochten rotan. Met het maken van manden en tampahs, welke ook naar Java worden uitgevoerd, het maken van netten, vischlijnen, matten van pandanblaren enz. houdt men zich in zijn vrijen tijd bezig.

Aan batikken wordt weinig gedaan, en dan nog maar alleen op Sapoedi en wel voor eigen gebruik; als weefsters kunnen alleen de vrouwen van Goewagoewa en Oost-Raas genoemd worden, welke niet onverdienstelijke rood, geel, groen schotsche kains weten te vervaardigen.

Een plaatselijke bron van inkomsten is het kalkbranden op Raas, dat voornamelijk in de desa Djoengkat plaats vindt.

VI

GESCHIEDENIS.

De geschiedenis van Sapoedi begint met den Panembahan Podaj; van vóór dien tijd toch is weinig bekend, en weten wij alleen, dat toen Sapoedi onder Bali behoorde, en dat een Balineesch vorst gevestigd was in de desa Soekarame, waar thans nog sporen daarvan te vinden zijn.

Wie Panembahan Podaj was, is moeilijk te zeggen. Het eenige, dat van hem bekend is, is dat hij een zoon van een zekeren Pangeran Rana te Poeger moet zijn geweest, en dat hij vandaar naar Sapoedi is gegaan.

Wat hem daartoe dreef, is niet bekend, terwijl zelfs zijn naam onbekend is. Gewoonlijk beschouwt men dezen Panembahan Podaj als denzelfden persoon als Ki Adi Podaj, den vader van Djaka Toele, die in de oude Madoereesche verhalen voorkomt. Van Adi Podaj wordt vermeld, dat hij zich met zijne vrouw op het eiland Podaj vestigde. Dit verhaal is op Sapoedi echter onbekend. Ook speelt het verhaal in den tijd van Modjopait, en moet men Panembahan Podaj veel later stellen. Immers in de eerste plaats wordt van dezen verhaald, dat hij een goed vriend was van Pangeran Djimat van Soemenep (Tjakranegara II), die in 1737 stierf, en in de tweede plaats blijkt uit het grafschrift van den panembahan, die te Blingi is begraven, en dat luidt: toto dadi rasaning ati, dat hij is gestorven in het Javaansche jaar 1645 of ongeveer 1721 volgens onze tijdrekening.

Wij kunnen dus aannemen, dat omstreeks het einde der 17e of het begin der 18e eeuw de Panembahan te Sapoedi kwam. Hij landde aan de Westzijde te Triboeng, en als aandenken daaraan moest in latere jaren Triboeng steeds het eerst klaar zijn met het aanzuiveren der belasting als anderszins. Door de bovennatuurlijke kracht van den panembahan-wali, behoefde er niet gevochten te worden; de Balineezen namen in allerijl de vlucht, sloegen bij Simpangan

op zijde af naar het strand en gingen aan de Oostzijde scheep naar Bali, in hun overijlde vlucht verscheidene zaken achterlatende, als hun gongs, een gendang, een paklénangan, een pedati enz.

De panembahan was een vroom man; hij hield er van zich op eenzame plaatsen af te zonderen, en er wordt dan ook een groot aantal dergelijke panjepens aangewezen: Selatbrata, Goewa-Blingi, Krangkeng, Soekalila, Pedati, Sambitanegara, Soekarameh enz, waarvan wij er vele later zullen bezoeken. Hij had een vriend Kanoman, die wali was, evenals hij, en hem vaak op Sapoedi kwam bezoeken. Deze had van Allah de onsterfelijkheid verkregen, en woont dan ook thans nog op den Goenoeng Alingin Panaroekan. Panembahan Podaj daarentegen had weten te verkrijgen, dat zijn geslacht niet zou uitsterven („saperti kajoe").

Verder is er van den Panembahan niet veel meer bekend, dan dat hij vergeefsche pogingen heeft gedaan om Raas te bevolken, en dat hij te Blingi is gestorven en daar begraven. Waar hij op Sapoedi woonde, weet men niet; alleen wijst men een aantal panjepens (zie boven) aan, waar hij zich voor eenigen tijd afzonderde.

Hij werd opgevolgd door zijn zoon Ki Kendoeroewan, van wien men niet anders weet te vertellen, dan dat hij een steenen mesigit te Blingi heeft gebouwd, waarvan thans nog eene ruine aanwezig is. Ook loopt het gerucht, dat terwijl onder den Panembahan Sapoedi geheel onafhankelijk was (deze toch was wel een vriend, doch geen ondergeschikte van Pangeran Djimat) het tijdens Ki Kendoeroewan onder Bangkalan ressorteerde; in hoeverre dit mogelijk is, waag ik niet te beslissen. Evenmin is mij gebleken op welke wijze het eiland later onder Soemenep is gekomen. Volgens Veth II pag. 526 werd in 1772 het bewind over de Soemenepsche eilanden aan Pangeran Natakoesoema afgestaan, doch aan wien zij vroeger toebehoorden, wordt daar niet vermeld (1).

(1) Ook wordt daar vermeld, dat de afstand geschiedde in ruil voor Probolinggo. Naar hetgeen men te Soemenep vertelt, was Pangeran Natakoesoema

Ki Kendoeroewan vestigde zich te Blingi en werd daar ook begraven. Hij liet vier zoons en twee dochters na. De beide dochters huwden twee personen van Soemenep, Wiradipa en Wiradjaja genaamd, een der zoons, Wangsakoesoema, werd patih te Pamekasan, terwijl een andere, bekend onder den naam van Kjai Demang zich op den landbouw toelegde, eerst een streek ontgon bij Goenoengraas (op Sapoedi) en later overstak naar Raas, waar hij aan de Oostzijde Panggoeng stichtte.

De beide andere zoons verdeelden het eiland Sapoedi onder hen beiden. De oudste Wirakrama, werd kepala („hoofd") van Noord-Sapoedi, doch slechts voor korten tijd, daar hij weldra hoofd van Kangean werd, te Sapoedi opgevolgd door zijn schoonbroer Wiradipa. Omtrent Wirakrama wordt nog verhaald, dat hij het te Kangean ook niet lang maakte; hij werd tengevolge van eene opiumzaak naar Semarang, volgens anderen naar Madoera, verbannen. Toen zijn straftijd om was, ging hij aan het zwerven over Oost-Java (Djangkar, Balambangan), terwijl hij op Soembawa is gestorven, zonder kinderen na te laten. Door zijne aanhangers werd later zijn lijk vandaar geroofd en te Blingi begraven.

Terwijl Wiradipa, als kepala van Noord-Sapoedi, te Blingi bleef wonen, vestigde Wirabrata, tweede zoon van Ki Kendoeroewan, zich als hoofd van Zuid-Sapoedi te Soember Kodoeng.

Ook de verdere geschiedenis van Sapoedi is weinig interessant; men weet er niet veel meer van dan de namen der elkaar opvolgende hoofden. Zoo werd Wiradipa door zijn gelijknamigen zoon en deze eveneens door een gelijknamigen zoon opgevolgd, en deze laatste door zijn broer

---

behulpzaam geweest bij de onderwerping van Balambangan en werd dit landschap aan Soemenep toegevoegd. De lieden, die de Pangeran daarheen zond, konden het echter niet uithouden, daar zij nog voortdurend door de Balambanganners werden aangevallen, en daarom zou Balambangan hem weer zijn afgenomen en hij daarvoor de Soemenepsche eilanden in ruil hebben gekregen.

Bratakoesoema. Omdat deze bij het passeeren der Engelsche schepen had gesalueerd, werd hij door den Hollandschgezinden panembahan Soemala (Natakoesoema) van Soemenep verbannen en werd Noord-Sapoedi met het Zuidelijke vereenigd.

De zoon en opvolger van Wirabrata, Wiraradja, bleef te Soember Kodoeng wonen; hij werd ontslagen en vervangen door Wiradjaja, iemand van Soemenep, onder wien Noord-Sapoedi bij het Zuiden werd gevoegd. Deze Wiradjaja vestigde zich te Rokkorok en werd opgevolgd door zijn kleinzoon Setjadipoera, deze door zijn gelijknamigen zoon, en deze eindelijk door Koedanawarsa, wiens vader van Soemenep afkomstig was, doch wiens moeder afstamde van bovengenoemden Wiradipa. Koedanawarsa bouwde een huis te Noenggoenoeng, waar hij tot zijn dood bleef wonen. Kort hierop (1 November 1883) werd geheel Soemenep onder rechtstreeksch beheer van het Gouvernement gebracht, en werd op Sapoedi een wedono geplaatst, terwijl Raas en Goewagoewa met Sapoedi tot één district werden vereenigd.

Nog minder dan omtrent Sapoedi, is er van Raas bekend. Volgens de verhalen was dit eiland tijdens den Panembahan Podaj onbewoond; deze zou er twintig personen van Sapoedi heen hebben gezonden, om het te bevolken, doch deze zijn door de muskieten omgekomen; eene tweede bezending van veertig personen trof hetzelfde lot; toen werd eene derde expeditie gezonden, welke slaagde, en wel doordat het kind van den Panembahan, de latere Kendoeroewan, toen nog een zuigeling, in optocht het eiland Raas werd rondgedragen.

Dan hooren wij van Raas niet meer tot aan de vestiging van Kjai Demang Djajakrama. Naar de verhalen op Raas loopende, zou hij zich niet te Panggoeng, maar te Kropo hebben gevestigd (wat trouwens waarschijnlijker is). Onder hem werd voor het eerst water op het eiland ontdekt. Hij zou wegens heulen met de zeeroovers naar Semarang zijn verbannen, en verder doet men omtrent hem hetzelfde verhaal als te Sapoedi aangaande zijn broer Wirakrama; welk der beide verhalen juist is, waag ik niet te beslissen.

Kjai Demang werd door iemand van Soemenep, Bratajoeda I opgevolgd, en dan volgen in rechte lijn Bratajoeda II, III en IV, waarvan er slechts een, III, te Kropo is begraven; de anderen allen te Soemenep. Onder Bratajoeda II moet de komst der Engelschen te Soemenep hebben plaats gehad. Bretajoeda IV stierf reeds na een jaar en werd vervangen door zijn schoonzoon Djajagoernada, en deze door een anderen schoonzoon Wiraleksana, die beweert van vaderszijde van Kjai Demang af te stammen, doch zulks niet nader weet toe te lichten. Bij de reorganisatie werd dit laatste hoofd ontslagen, en werd te Raas een assistent-wedono geplaatst.

Nog moet worden aangeteekend, dat alle hoofden van Raas te Kropo bleven wonen, totdat Wiraleksana den zetel naar Panggoeng verlegde.

Omtrent Goewagoewa wordt vermeld, dat zich hier het eerst een Boeginees van Kangean, Pa Maida of Daeng Marwa vestigde. Toen was dit eiland nog onbewoond en was er nog geen water gevonden. Langzamerhand vestigden zich meer lieden op Goewagoewa, dat thans dicht bevolkt is. Reeds onder Pa Maida stond Goewagoewa onder Soemenep, doch het is nooit van Raas of Sapoedi afhankelijk geweest. Wanneer de eerste vestiging is geschied is niet zeker; waarschijnlijk is dat gebeurd omstreeks 1800.

VII

PLAATSBESCHRIJVING.

Van Soemenep, of liever van hare havenplaats Kali anget brengt ons de stoomboot, die tweemaal 's maands de eilanden bezoekt, bezuiden het eiland Poeteran om, in drie en een half uur op de reede van Triboeng, het Westelijkste punt

van het hoofdeiland Sapoedi (1). Hier is met het oog op de drukke vaart van stoom- en zeilschepen door straat Sapoedi een vuurtoren opgericht, die zijn naam aan het eiland ontleent. Het is een vast licht van de tweede orde, terwijl de bouw bestaat uit een ijzeren cilinder, door ijzeren jukken gesteund. De toren is 58,5 meter hoog, terwijl het licht den 20^{en} December 1887 voor het eerst werd ontstoken. Voor den toren ligt aan den z. g. ringweg om het eiland de woning van den Europeeschen opzichter.

Van hier den ringweg in Z. O. richting volgende, rijden wij door eene vrij dorre streek; aan de eene zijde zien wij op een kleinen afstand de zee, die zelfs hier en daar tegen den weg aanslaat; aan de binnenzijde treft ons oog bijna niets dan tegalvelden, alle door paggers van elkaar en van den weg afgescheiden. Hier en daar een enkel huis, doch nergens een aaneengesloten kampong. Het terrein is eenigszins golvend, en links zien wij de heuvels van het ringgebergte oprijzen. De weg is over het algemeen nog al beschaduwd, voornamelijk door mimba en palembangboomen. Zoo komen wij door de kampongs Triboeng en Dadari, en eerst in de kampong Pasisir van de desa Kloewang vinden wij een aantal huizen vlak aan het strand bijeengebouwd. Dit is eene havenplaats en men ziet dan ook eenige prauwen op het strand liggen. Van hier gaat een weg linksaf het binnenland in, dien wij later zullen behandelen Den grooten weg volgende, komen wij door de kampongs Banlindoer, Banasem en Bansanik, die hetzelfde uitzicht opleveren als de meer Noordwaarts gelegene. Eerst in Bansanik (eigenlijk Laboewansanik) vinden wij iets dat op eene desa lijkt, en wanneer wij nu den laatsten bocht om en de laatste helling af zijn, komen wij te Gajam, de hoofdplaats en tevens de voornaamste plaats van het eiland.

Deze plaats bestaat uit de kampong Gajam der gelijk-

(1) Zooals de heer Verwijk mededeelt, komt de boot thans alleen in den Oostmoesson te Triboeng, in den Westmoesson te Gajam.

namige desa en de kampongs Gajam en Doewadoewa van de desa Pantjoer, en bevat een aantal steenen woningen, deels huizen van Chineezen en Inlanders, deels Gouvernementsgebouwen. In het midden aan het strand woont de controleur in een vrij goed steenen gebouw, waarvan het erf niet bijzonder groot is, daar het aan de Zuidzijde door den ringweg en aan de Noordzijde door de uitloopers van het ringgebergte wordt begrensd. Ten Oosten daarvan staan de gevangenis, de kawedanan en het zoutpakhuis. De woningen der Inlanders en Chineezen zijn omringd door $1^1/_2$ à 2 meter hooge muren van opgestapelde koraalsteenen om ze tegen den in den Oostmoesson vrij hevigen wind te beschutten. De zee stroomt tot aan den weg en slaat bij springvloed er soms wel overheen tot aan de genoemde steenen paggers. Een passer vindt men hier evenmin als elders op het eiland, doch een aantal warongs voorzien in de behoefte.

Gajam is eene drukke plaats; er heeft van hier een levendige handel op Java plaats, en men vindt er een aantal djoekoengs, die voor de vischvangst worden gebezigd. Groote prauwen zijn er niet als handelsprauwen, en voor het overvoeren van personen worden voornamelijk pedoewangs gebezigd. Voor de controleurswoning is een 400 meter lange pier in zee uitgebouwd, die op het uiteinde een vlaggestok draagt, en behalve eene aanlegplaats voor prauwen tevens eene goede haven vormt, daar de prauwen achter de pier geheel beschut liggen. In het rif, dat hier vrij breed is, is eene geul, die door bakens herkenbaar is en een veiligen ingang, ook bij laag water of slecht weer, voor de prauwen vormt.

Van Gajam loopt de weg nog een eind Oostwaarts langs de kust, doch gaat dan linksom, al klimmende, het binnenland in. Dicht bij de bocht vindt men onder aan de helling eene bron, de z. g. Taman, die zeer helder water heeft, en door het aanbrengen van eene gemetselde bak in eene goede badplaats is veranderd.

Den weg, die hier vrij steil naar boven gaat, volgende,

komen wij aan de kampong Rokkorok van de desa Pantjoer, een der mooiste streken van het geheele eiland. Hier vindt men een aantal bronnen, en aan weerszijden van den weg zien wij stroomend water en vruchtbare sawahs. De huizen zijn hier dicht opeen gebouwd en de erven zijn met vruchtboomen en bamboe flink beschaduwd. Het is dan ook geen wonder, dat de latere hoofden van Zuid-Sapoedi hier gingen wonen. Midden in deze kampong slaan wij bij een waringinboom rechts af en volgen een vrij goeden weg, die in Oostelijke richting loopt. Weldra komen wij aan de links van den weg gelegen zeer fraaie bron Togoeng, die zoowel in Oost- als Westmoesson een overvloed van prachtig helder water geeft. Dicht hierbij vinden wij de z. g. gongs. Dit zijn 14 steenen, die in twee rijen van zes naast elkander zijn geplaatst. De grootste heeft eene middellijn van 60 à 65 centimeter, en alle hebben den vorm van een kĕnong, zoodat het geheel veel overeenkomst heeft met een bonang, hier paklènangan genaamd. De steenen zijn massief, en eenige zijn gedeeltelijk in den grond verborgen. Over het geheele stel is een waringinboom gegroeid. Volgens de overlevering zonden dit oorspronkelijk muziekinstrumenten zijn geweest van de Balineezen, die ze bij hun overhaaste vlucht hier hebben achtergelaten, en welke sedert dien versteend zouden zijn. Omtrent den werkelijken oorsprong is mij niets bekend en ook waag ik daaromtrent geen gissing.

Den binnenweg verder Oostwaarts volgende, komen wij door de kampongs Saboengboeng, Tana tjĕlĕng en Nanggerradja Hier buigt de weg zich Noordoostwaarts en komen wij door de kampongs Pabengkon laoet en Pabengkon daja der desa Prambanan aan de Oostkust van het eiland; gaan hier langs de steile helling naar beneden; en komen zoo aan de panjepen Selatbrata, de voornaamste van het eiland. Dit is een enkele, vele meters omvang hebbende, steen of rots, een meter of vier hoog, die op zichzelf aan het strand staat. Aan de Westzijde is hij(waarschijnlijk in vroegeren tijd door de zee) min

of meer uitgehold, zoodat men er onder schuilen kan. Aan deze zijde is een soort klein pleintje, dat door lage wallen van koraalsteenen is omringd, terwijl het Oostelijkste deel daarvan (dus het dichtst bij den steen) door dergelijke wallen in vakjes, met overdekte kamertjes is verdeeld. Men gaat hier zeer veel heen om zegen op reis als anderszins af te smeeken; brandt daartoe menjan en doepa in de bovengenoemde kamertjes en brengt daar of op het pleintje den nacht door. Naar luidt der overlevering is dit een der meest geliefkoosde verblijfplaatsen van den panembahan geweest.

Gaan wij van Selatbrata de kust langs in Zuidelijke richting, dan komen wij het eerst aan de kampong Pĕdate, zoo genoemd, naar een kar, die door de Balineezen, bij hunne vlucht (hier begaven zij zich scheep), werd achtergelaten. Van die pedati, die mede in steen zou veranderd zijn, is thans niets meer te vinden. Meer Zuidwaarts ligt de reede Soemoertasik, vanwaar vele prauwen naar Raas oversteken. Zoo komen wij aan den Zuidoostelijken uithoek van Sapoedi, waar de zee nog al eens gevaarlijk zijn kan, en meerdere schepen vergaan zijn. Ook verder langs de Zuidkust daalt deze steil in zee af, en is door het zeewater aan de onderzijde uitgespoeld. Zijn wij echter de kampong Djamboesok voorbij, en in de desa Pantjoer gekomen, dan wisselen de heuvels met vruchtbare valleien af. Aan den uitlooper van een dier heuvels vinden wij een tweede panjepen, Artja genaamd, evenals Selatbrata vlak aan zee gelegen. Ook hier is de rots uitgehold, en ziet men het regenwater door het vele meters dikke gesteente sijpelen en druipsteen vormen. De uitholling is hier echter veel hooger dan het zeewater (ook bij storm) ooit komt, en men vindt daar koraalgesteenten, geheel gelijk aan de thans nog in zee voorkomende, hetgeen aanleiding geeft tot het vermoeden, dat dit deel van Sapoedi uit zee is opgerezen. In hoeverre zulks nog geschiedt, kan niet worden nagegaan. In onderscheid met

Selatbrata worden hier ook lappen wit goed geofferd, welke in de panjepen worden opgehangen (1).

Na Artja volgt de weinig beduidende reede van Pantjoer en vervolgens Kladi, waar eveneens eenige prauwen liggen en dat aan zijne talrijke pinangboomen herkenbaar is. Achter Kladi ligt eene uitgestrekte schoone sawahvlakte, gedeeltelijk door levend water besproeid. Van Kladi komen wij weldra terug bij den bovengenoemden Taman.

Na dezen uitstap om de Oost, vervolgen wij den grooten weg voor een klein gedeelte, om even benoorden den bovengenoemden waringinboom in de kampong Rokkorok links af te slaan. Deze weg leidt ons door de kampong Tjinlitjin (Pantjoer), welke zich ook door vele vruchtboomen en bamboestoelen onderscheidt, naar de kampong Djamboewir van de gelijknamige desa. Wij zijn hier nog op de helling der bergreeks en hebben een fraai uitzicht op de zee en op de benoorden Gajam gelegen vlakte, welke door het water van de Soemberkodoeng wordt besproeid. Deze bron ligt even bezuiden den weg en dankt haar naam daaraan, dat zij onder voorover hangende rotsen ontspringt. Hier vestigde zich het eerste hoofd van Zuid-Sapoedi en ook deze streek behoort tot de mooiste van Sapoedi. Door een aantal groote nanggerboomen is zij van verre in zee herkenbaar.

Een voetpad slingert zich vanhier door de vlakte naar de controleurswoning. Even bewesten Soemberkodoeng is een voetpad, dat te Bansanik uitkomt. Verder Westwaarts gaande, daalt de weg nu eens steil, dan glooiend, en voert ons door de kampongs Nanggerdana en Palotanan (Djamboewir) en voorbij de grens der desa Kloewang naar de modderwel Kĕlboek, die benoorden den weg is gelegen. Deze modderwel vertoont dezelfde verschijnselen als de vele op Java voorkomende en is vrij groot. Door sawahs leidt de

(1) Waarom deze plek Artja heet, is mij niet bekend; zelfs de levendigste phantasie kan in dien druipsteen geen beeld zien.

weg verder naar de kampong Pasisir (Kloewang), waar hij aansluit aan den ringweg.

Van het punt, waar wij op zij afsloegen, klimt de weg nog voortdurend en gaan wij langs den voet van den Goenoeng Pelanggaran naar den viersprong Tĕkokpendjalin. Ook de top van dezen berg, een der hoogste punten van Sapoedi, is „berit;" men vindt boven een open pleintje, dat door een wal van opgestapelde steenen is omringd. Deze plaats wordt weinig bezocht; ook is het niet bekend, wie die steenen daar heeft aangebracht; men noemt deze plaats echter niet onder de panjepens van den Panembahan.

Bij Tĕkokpendjalin, waar eveneens een waringinboom staat, die berit is, buigt zich de groote weg rechtsom. Noordwaarts voert een paardenweg naar Noenggoenoeng, terwijl wij links inslaande, naar Namploeng gaan. Deze laatste weg brengt ons door de desa Karangtengah, waar een aantal manggaboomen staan, steeds klimmende naar de begraafplaats Namploeng in de gelijknamige desa.

De begraafplaats ligt op den top van een berg en van hieruit heeft men een ruim uitzicht; Zuid en Westwaarts over de reeds bereisde streek, en Noordwaarts over het binnenland van Sapoedi, dat wij aan alle zijden door de ringvormige heuvelreeks omringd zien. Voor en op de begraafplaats vinden wij eenige groote boomen, welke veel schaduw geven. De begraafplaats zelf is door een bamboezen pagger omringd. Eene deur aan de Zuidzijde geeft toegang tot het voorerf; daar staat de bamboezen met alang-alang gedekte pendopo, waar des Dinsdags en Zaterdags vele lieden bijeenkomen, om het meegebrachte eten samen te verorberen en menjan te branden of stukken wit goed te offeren. Door een tweeden pagger komen wij aan het eveneens met alang-alang gedekte huis, waarin zich het graf van Wirabrata bevindt. Dit is, evenals de vorstelijke graven op Madoera uit een gele soort steen gehouwen en met oekiran (beeldhouwwerk) versierd

In het huis en daarbuiten vindt men een aantal graven

van afstammelingen van Wirabrata, terwijl een hem toebehoord hebbende blikken buikband bij het graf wordt bewaard.

Van Namploeng komen wij langs een steil voetpad Noordwaarts aan de panjepen Sambitanĕgara, dat ook eene bidplaats van den panembahan moet zijn geweest; men vindt er thans niets dan een groep boomen. Dicht hierbij ligt de z. g. batoe bedil, een ongeveer, een meter lange vierhoekige steen, die volgens de overlevering oorspronkelijk een aan de Balineezen toebehoorend kanon zou zijn geweest.

Wanneer wij van Tekokpendjalin Oostwaarts den grooten weg volgen, die hier de grens vormt tusschen de desa's Gendang en Prambanan, komen wij tusschen tegalans door aan den driesprong Simpangan, zoo genoemd, omdat de Balineezen bij hunne vlucht hier op zij afsloegen naar de Oostkust. Ook nu nog voert een weg van hier Oostwaarts naar Selatbrata. Deze weg daalt eerst naar de vlakte om daarna tegen het kustgebergte weer te stijgen. Bezuiden er van vinden wij in de kampong Pabengkon (Prambanan) op den hoek van een tegalveld een padoepaän of padamaran, een toestel om doepa te branden van gebakken steen, waarvan de herkomst onbekend is, doch dat men niet durft wegnemen. Het is zeer wel mogelijk, dat het van de Balineezen afkomstig is.

Van Simpangan uit Noordwaarts gaande, blijven wij klimmen tot aan het hoogste punt van Sapoedi (Nanggertabar) en dalen vervolgens eerst langzaam, dan langs eene steile helling naar zee. Bij deze helling ligt de begraafplaats van den Panembahan in de kampong Blingi der desa Gendang.

Van den grooten weg leiden twee wegen naar het aan de Zuidzijde gelegen front van de begraafplaats, welke door een muur van op elkaar gestapelde bergsteenen is omgeven. Evenals te Njamploeng komen wij ook hier eerst op een voorerf waar een pendopo staat, in welke men des Dinsdags en Zaterdags slamatans houdt. Een steenen met pannen gedekt gebouwtje bevat het graf van den vroeger genoemden Koedanawarsa.

Door eene poort in den binnenmuur komen wij aan een bamboezen met pannen gedekt huis, waarin zich een aantal uit gelen steen gehouwen graven bevinden, die alle door over stijlen gespannen klamboes zijn toegedekt. De stof daarvoor krijgt men van het hier veel geofferde wit katoen. In het midden ligt het graf van den Panembahan en naast hem volgen naar rechts: een schoonzoon (of schoondochter?), van wien verder niets bekend is, de echtgenoote van den panembahan, Kendoeroewan, en Njai Agoeng, van welke laatste vrouw men ook niets weet dan haar naam. Op het graf van Kendoeroewan hangen een rond plankje, waarvan de bedoeling onbekend is en een bamboezen koker (boengboeng) met pijltjes, die volgens bericht vergiftig zouden zijn.

Vóór het graf van Kendoeroewan ligt dat van Wangsakoesoema, die mede in het vorige hoofdstuk werd genoemd. Links van het graf van den Panembahan treffen wij achtereenvolgens aan: de graven van Raden Ajoe Wiradjaja, Wirakrama en Raden Ajoe Wiradipa, en meer naar voren dat van Ni Koro van Kangean, echtgenoote van Wirakrama.

In het grafhuis worden nog bewaard een rotanstok van den Panembahan alsmede de door hem gebruikte vlag, die zeer grof bewerkt is en tot kleuren heeft: wit, rood, blauw, terwijl de wimpel wit, blauw, rood, is.

Op het erf treft men nog een aantal graven aan van afstammelingen van den Panembahan. Ki Demang ligt buiten den steenen pagger.

De bewaking van dit graf, is evenals te Njamploeng, opgedragen aan een aantal personen, die daarvoor van heerendiensten zijn vrijgesteld.

De plek, waar de panembahan is gestorven, pasédan, ligt beoosten de begraafplaats; het is eene een paar meters groote ruimte, met een bergsteenen wal ommuurd en met een alang-alang dak toegedekt.

Recht ten Noorden daarvan staat het huis, waar Kendoeroewan heeft gewoond; het is een vervallen bamboezen gebouw,

waarin men niets aantreft dan een paar bale-bale's en een koeloekstandaard.

Dicht hierbij treft men links de ruinen aan van eene steenen moskee, waarvan de bouw eveneens aan Ki Kendoeroewan wordt toegeschreven.

Op het open terrein, dat achter de begraafplaats is gelegen, en waar ook de laatstgenoemde gebouwen staan, vindt men twee grotten, een dicht bij de pasédan en een aan den voet van een reusachtigen nanggerboom.

Zij bevatten eenige vogelnesten, doch zijn geheel donker, terwijl de ingang zeer moeilijk is. Een derde grot, waarin zich een door de Balineezen achtergelaten gendang zou bevinden, die aan deze desa haar naam heeft gegeven, is veel verder verwijderd, en uit vrees voor de daarin aanwezige slangen durft men er niet in af te dalen.

Ook de kampong Blingi is een der mooiste streken van het eiland; men vindt hier eenige bronnen en daardoor besproeide sawahs, benevens tal van vruchtboomen, o. a. kolossale asemboomen. De weg daalt hier vrj steil naar de kust, waar men in een inham de beste haven van geheel Sapoedi heeft, zoowel tegen Oosten- als Westenwind beschut. Er zijn hier dan ook een aantal, voornamelijk handelsprauwen, welke op Java en Bali varen.

Bezuidoosten Blingi vindt men in de kampong Karangnjioer de z. g. tompok bato, een slechts $^1/_2$ à 1 voet hoog overblijfsel van een walletje van bergsteenen. Volgens het verhaal zouden deze daar zijn bijeengezameld door den Panembahan, toen hij zat te wachten op zijn vriend Kanoman, die van Java moest komen. In een deel der kampong Karangnjioer, z. g. timoer sawah, zouden thans nog een aantal afstammelingen van Kanoman wonen. De afstammelingen van den Panembahan zijn zeer talrijk en zijn over het geheele eiland verspreid; onder de desahoofden vindt men verscheidene hunner. Van af Blingi blijft de weg de kust volgen en leidt door de kampongs Koatas en Talon, welke nog onder Gendang ressorteeren, naar de desa Sonok, die zich van de

andere desa's onderscheidt door de hier talrijk aanwezige triboengboomen. Men vindt hier een aantal visschersprauwen, doch geen handelsvaartuigen.

Even vóór de westelijke grens van Sonok gaat een weg links af het binnenland in naar het wachthuis Tekokpendjalin. Eerst klimt deze weg over den Noordelijken bergrug heen en leidt dan door de heuvelachtige binnenvlakte van Sapoedi naar de kampong Pringbatoe van de desa Karangtengah, waar zij vrij steil omhoog gaat. Deze binnenvlakte, welke grootendeels onder de desa Gendang ressorteert, is het meest dorre en eentoonige deel van het geheele eiland; men ziet er niets dan vrij onvruchtbare tegalvelden en van regen afhankelijke sawahs, terwijl men op enkele plaatsen wegens al te groote schraalheid den grond laat braakliggen. Hier en daar ziet men enkele op zich zelf of in kleine groepjes staande huizen.

Bewesten Sonok ligt de desa Noenggoenoeng, de vroegere hoofdplaats van Sapoedi en ook nu nog een der voornaamste desa's. Evenals te Gajam vindt men hier eenige steenen huizen en een aantal Chineezen, die hier echter veel armoede lijden, en even als de inlandsche strandbewoners voornamelijk van de vischvangst leven. Er zijn hier een aantal visschersprauwen, terwijl ook handelsvaartuigen niet ontbreken. De vrij groote rivier, welke de Westelijke grens van Noenggoenoeng vormt, is eene veilige havenplaats voor de prauwen, terwijl ook de reede vrij goed is. Hier is de eenige op Sapoedi aanwezige opiumkit gevestigd, doch daarmede wordt weinig verdiend.

Het voornaamste huis is dat van de weduwe van Koedanawarsa. Het erf is geheel ommuurd en aan den eenigen ingang staan twee kanonnen.

Deze veiligheidsmaatregelen waren gericht tegen de zeerooverS, waarvan voornamelijk deze streek vroeger veel te lijden had. Zij kwamen met groote prauwen, die behalve zeilen twee stellen roeiriemen boven elkaar voerden en zich zoodoende zeer vlug konden bewegen. Wanneer men in de verte hun

vaartuigen zag naderen, vluchtte men hals over kop het binnenland in. Zij, die te lang hadden gewacht en achterhaald werden, werden door de zeeroovers meegevoerd, evenals alle goederen, die zij in der haast konden bemachtigen.

Lang konden deze lanons of proempaks echter nooit blijven, daar zij moesten zorgen vóór het vallen van het water weer onder zeil te zijn. Dat spoedige heengaan schreef Koedanawarsa, die, niettegenstaande hij zijn huis zoo versterkt had, toch met de anderen op de vlucht ging, toe aan de kodi van den Panembahan, die hij, op het een of andere veilige punt aangekomen, in de richting der zeeroovers heen en weer zwaaide. Deze kodi wordt te Noenggoenoeng bewaard; het is een fraai bewerkt wapen met een houten heft met zilver beslag, en in vorm overeenkomende met de thans nog gebruikt wordende kodi 's.

Van uit Noenggoenoeng leidt een voetpad langs de rivier naar de desa Soember, die, zooals de naam aanduidt, zich in eenige rijke bronnen verheugt en dan ook gunstig afsteekt bij het aangrenzende Tanamerah, dat even dor en leelijk is als het binnenland.

Volgen wij thans verder den grooten weg, dan komen wij aan de andere zijde der rivier door de kampongs Noenggoenoengbarat-soengei, Rosong, Telaga en Pakbima, welke alle tot de desa Telaga behooren. Veel schoons treft ons oog hier niet; op het strand ziet men hier en daar visschersprauwen; nu en dan komt men enkele armoedige huizen voorbij, terwijl men landwaarts in slechts door paggers afgesloten tegalans ontwaart.

Verder voortgaande, komen wij aan de kampong Pasisir van de desa Soekarameh, waar een aantal prauwen zijn. Van hier heeft nog al vaart plaats op het eiland Gilijang en op de desa Pandjoerangan op den vasten wal van Madoera gelegen. Van hieruit keeren wij weldra op ons uitgangspunt, den vuurtoren te Triboeng, terug, doch slaan eerst links af om door de kampongs Tanto en Soekarameh, waar men weder een paar bronnen aantreft, te

komen aan eene panjepen van den Panembahan, welke door een paar kolossale asemboomen wordt overschaduwd. Niet ver hiervandaan vinden wij een misvormde kleine boom, waarvan de stam horizontaal ligt; volgens de overlevering is dat een stok van den Panembahan, die hier heeft wortel geschoten.

Gaan wij het gebergte op, dan vinden wij in de kampong Daleman een aantal baksteenen verspreid liggen, welke afkomstig moeten zijn van den vroegeren dalem van den hier geheerscht hebbenden Balineeschen vorst, terwijl van de gevangenis welke daarbij behoorde nog eenige ruinen aanwezig zijn.

Wanneer wij ons van Gajam uit per prauw naar Raas begeven, de Zuidkust van Sapoedi volgen, om daarna de straat van Raas schuin over te steken, dan zijn wij met goeden wind na een paar uur zeilens te Ketoepat en wel aan de Noordelijke landingsplaats, naar de aanwezige boomen Laboewantjemara genoemd. Het strand is hier in tegenstelling met de pas gepasseerde West en N. W. kust geheel vlak. Het Westerstrand is vrij hoog, evenals aan de Zuidkust van Sapoedi, en de branding heeft hier overal holen in de kust geslagen, waar zij thans met groot geraas in neerstort.

Van de landingsplaats leidt een weg, die voor voertuigen begaanbaar is, naar het Zuiden en slaat weldra links af. De Zuidelijke voorzetting brengt ons naar eene andere havenplaats, Laboewanlindoer, die echter veel minder wordt gebezigd.

De eerstgenoemde weg, die negen paal lang is, leidt door het midden van het eiland naar de Oostkust.

In de eerste desa, welke wij doorkomen, Ketoepat, treffen wij een aantal vrij goede erven en ook eenige steenen huizen aan, afgewisseld door tegalvelden, doch weldra zien wij aan weerszijden van den weg niets dan patekang, die bij hoog water onderloopt. De weg is hier dan ook niets dan een kunstdijk, die als het ware West-Raas met het overige deel van het eiland verbindt. Waar de weg

eenigszins begint te stijgen en wij weer op den vasten wal komen, begint de desa Djoengkat. De houten grenspoort is alweder een plaats welke berit is, doch de oorzaak daarvan is onbekend.

In de desa Djoengkat vinden wij een aantal kalkbranderijen; de haven is hier een lange kreek, aan weerszijden door patekang omgeven. Verder Oostwaarts komen wij door de desa Kropo bij de desa Alasmalang zonder dat zich veel variatie in het landschap aan het oog voordoet. Aan weerszijden van den weg ziet men tegalvelden en verderop ook enkele sawahs, welke hier echter op het geheele eiland van den regen afhankelijk zijn, terwijl men in de verte de patekang ziet liggen. Het terrein is hier en daar zacht glooiend. Hier en daar ziet men, evenals op Sapoedi, eenige huizen staan, soms, zooals te Alasmalang, waar o. a. ook een vrij vervallen moskee is, tot een soort desa vereenigd. Zoo gaat de weg verder, en komen wij, de desa's Karangnangka en Poeteran rechts latende liggen, aan de kampong Brakas der gelijknamige desa, waar hij zich Zuidwaarts ombuigt en zich weldra in tweeen verdeelt; de eene tak leidt naar de kampong Sonok, de zuidelijke naar de kampong Panggoeng, welke beide tot de desa Brakas behooren.

Sonok is de woonplaats der Kambangers. De huizen staan alle op palen, zoo dicht mogelijk aan zee en daardoor zeer dicht opeen. Overal ziet men netten en allerlei ander vischtuig hangen en reeds dadelijk krijgt men den indruk, dat men hier is in eene visschersdesa bij uitnemendheid. Grond bezitten deze lieden dan ook niet; zij leven uitsluitend van hetgeen de zee opbrengt. De huizen zijn algemeen zeer armoedig en vuil. Aan de zeezijde is de kampong door een muur van bergsteenen omgeven, waarin twee openingen zijn. Men verhaalt, dat toen indertijd een daarvan werd gesloten, het zeven etmalen aaneen zóó geregend en gestormd heeft, dat men het raadzaam oordeelde, de poort weder open te maken waarna het weer aanstonds bedaarde.

Een indruk van meer welvaart levert de deels door Ma-

doereezen, deels door Maleiers bewoonde kampong Panggoeng op. De huizen staan hier mede op palen, doch vele daarvan zijn van hout en fraai bewerkt en beschilderd. Hier wonen dan ook een aantal gegoede personen, n. l. zij, die hunne prauwen uitzenden naar Singapore, Bali, Soembawa, Wetter, Makassar, Poelolaoet, Grisee, enz.

Hier is de standplaats van den assistent-wedono van Raas, en hier is ook de opiumkit gevestigd. Op het strand ziet men een aantal groote Boegineesche prauwen liggen, welke aan de rijke handelaars toebehooren, terwijl de minder gegoeden als matrozen de reis meemaken en overigens evenals de Kambangers een bestaan vinden in den rijkdom der zee.

Een zeiltocht langs de noordkust van Raas loont de moeite niet; van af Sonok tot dichtbij Laboewantjemara is het geheele strand met ondoordringbare patekang bedekt, zooals ook het eilandje Poelo Sotji uit niets anders bestaat. Daarbij is het water zeer ondiep.

Gaan wij van uit Laboewan Panggoeng Zuidwaarts, dan zien wij eerst ook een eind patekang, doch komen weldra aan den Zuidoosthoek van Raas, Kalosot genaamd, die weer hooger is en meer overeenkomst met West-Raas vertoont. Overigens bestaat ook het Zuiderstrand geheel uit rizophorenbosch, met uitzondering van kaap Batoepoetih, waar het vrij onbeduidende gebergte van Raas steil in zee afdaalt. Op die steile helling ziet men den ingang van eene grot, welke met eene houten deur is afgesloten; wie die heeft aangebracht, is onbekend.

EEN PAAR BIJZONDERHEDEN UIT EEN HANDSCHRIFT VAN DE HIKAJAT KALILA DAN DAMINA

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Het HS. van de Hikajat Kalila dan Damina van Prof. Dr. J. de Hollander, dat door Prof. J. R. P. F. Gonggrijp bij zijne uitgave van de Maleische bewerking van dit fabelboek gebruikt werd, kwam later in het bezit van Dr. C. Snouck Hurgronje, die het mij ter lezing afstond. De kennismaking gaf mij de overtuiging dat, hoewel door den Heer Gonggrijp op ettelijke bijzonderheden van dit HS. reeds gewezen werd, het wenschelijk mocht heeten ten opzichte van enkele zaken althans eenigszins uitvoeriger mededeelingen te doen. Deze volgen daarom hier.

Het handschrift is een klein folio van 214 bladzijden, loopend, doch zeer duidelijk geschreven, en aan den voet der rechter bladzijden geregeld voorzien van de beginwoorden of het eerste woord der volgende pagina, maar onvolledig, want het eindigt even vóór het slot van het verhaal omtrent de dankbare dieren, die hun redder uit den nood helpen, als hij door toedoen van den goudsmid, dien hij evenzeer had gered, in het ongeluk was gebracht, met deze woorden: مک راج فون امت سکچت اکن انقد بکند ایت سوده سمبه مک راج ایتفون مغرنیاي لاکر ایت. In een andere hand is er (door een Europeaan), naar waarschijnlijkheid uit een ander handschrift, nog iets aan toegevoegd, waardoor dat ver-

haaltje ten einde wordt gebracht: مک دڤڠل راج اکن دي
کتان مريله اڠکو همڤر کڤداک کمدين مک دبرين اوله راج
اکن دي امس دان ڤيرق دان انتن يڠ تياد داڤت دهرڬاکن
ايت سرت ڤول دڤربسرکن اکن اورڠ لاکي٢ ايت ارکين اکن
ڤندي امس ايت دڤکنن درفد هداڤنن ايت سرت دبوڠکن
دلور نکري مک دمکينله ڤمبلاسن اورڠ يڠ بربوت کبقتيئن دان
اورڠ بربوت خيانة ڤد سمان مانشي جو ادان

Aan het HS. ontbreekt dus, als men het zoo in zijn geheel neemt, het laatste verhaal van de eigenlijke Kalila dan Damina (de Kalila wa Dimnah) (1), nl. dat van de vrienden, benevens de serie vertellingen, die men aan den Maleischen tekst veelvuldig nog toegevoegd ziet, doch met meer recht, of eigenlijk, thuis behooren in de hikajat Gholam en een der bestaande redacties van de geschiedenis van Baktijar, zooals t. a. p. mede bekend werd gesteld.

Verder ontbreekt er, behalve het stuk op bl. 23, waarop de Heer Gonggrijp reeds wees in de aanteekening bl. 30 (1e druk) en bl. 27 (2e druk), een belangrijk gedeelte op bladz. 206, namelijk het vervolg en slot van het 10de verhaal (de kluizenaar), waarvan slechts het eerste begin voorhanden is, tot en met maka ada pada soewatoe hari datang saörang kapadanja (zie Gonggrijp, 1e dr. bl. 325, en 2e dr. bl. 285 bovenaan), een stuk van het raamverhaal en het begin van het 11de (de koning droomt.) De tekst is daar aaneen en door geschreven, alsof er niets ontbrak. Ongemerkt is men met de woorden maka sakalijan marikaïtoe poen datanglah mengadap radja (Gonggrijp, 1e dr. bl. 327 reg. 10, en 2e dr. bl. 286, reg. 7. v. o.) in het 11de verhaal overgegaan. Van het tusschenliggende zijn slechts de woorden سؤرڠ برهمان د دالم نکري behouden, die men bij Gonggrijp iets hooger op de aangehaalde bladzijden kan vinden in dan ada saörang Brahmana bernama Hilar di dalam negri itoe.

Dat er verschil te constateeren is tusschen den tekst van

(1) Zie mijn opstel in den aan Prof. de Goeje aangeboden feestbundel.

dit HS. en dien, welken de Heer J. R. P. F. Gonggrijp het licht heeft laten zien (1), blijkt reeds uit de vele aanhalingen uit dit HS. in de aanteekeningen bij die uitgave te vinden, en zou hier nog nader kunnen worden aangetoond met verschillende uitvoeriger citaten. Zoo bijv. leest men na hetgeen men in Gonggrijp's uitgave 1e dr. bl. 345, en 2e dr. bl. 302, vindt satelah soedah ija berbitjara demikijan itoe, onderaan de voorlaatste en op de laatste bladzijde van het HS.

مک اولر ايتفون فرڬيله مماڭت انق راج ايت مک انق راج
ايت امت فايهله درفد كبنسان اولر ايت مک دسوه راج
منچاري اورڠ يڠتاهو مناواري بيسا اولر ايت مک دڠن تقدير
الله تعالى سڬورڠ فون تياد دافت مناواري دي مک تيته راج
كفد سڭل اورڠ دباوهن فرڬيله كامو سكلين چاريكن كفد سڭل
تمفت كالوه اد سڬورڠيڠ تاهو مناواري بيسا اولر ايت مک
دتڠله سڭل طبب دان اورڠيڠ تاهوه دڠن تقدير الله تعالى
سڬورڠ فون تياد دافت مناوار توان فتري ايت مک تيته راج
كفد بنتارا دان اورڠ دباوه راج فوكل‌له مڠه فد كليلڠ نڭري
اين بارڠسياف دافت مناوار انقكو جک اي سهاي اورڠ كتبس
كومردهكاكن دان جک اي مردهک كونڭرهاي اكندي امس
دان فيرق دان جک اى بردوس نسچاي كامفوني سڭل دوسن
مک بنتارا فون فرڬيله مڤورهكن مموكل مڠمڠ سرت كتان سفرت
تيته راج ايت برجالنله اي كفد سڭل تمفت سرت برسروه
مڠتاكن تيته راج جكلو اد اورڠيڠ تاهو مناواري انق راج جكلو
سكيران دوسان اكن ماتي سكليفون نسچاي دامفوني راج جک
سهيا دمردهكاكن اي ايتفون تياد جوک دافت سڬورڠ جوا
فون حتي لالو اي كفد فنچار ايت سرت دكتاكنن سفرت تيته

(1) De eerste druk is van 1876, de tweede van 1892. Een groote verbetering dezer laatste uitgave is, dat de schrijver er een inhoudsopgave aan heeft toegevoegd, die nog nuttiger geweest zou zijn, zoo er bijv. door in- en uitspringen, of verschillende druktypen, in het licht was gesteld wat hoofdverhalen zijn, en wat ingelaschte. In de door mij geleverde tabel, bij genoemd opstel, ontbreekt in den kolom voor den Maleischen tekst het bladcijfer (222) van de vertelling: de timmerman en zijne vrouw, en is het laatste der Romeinsche cijfers (XIX) een regel te laag geplaatst geworden.

راج ايت مک ساهت اورغ بربورو ايت انشا الله تعالى
همب چوب منداواري مک دباو اورغله اکندي کهدافن راج
مک دسوره راج تواري انقد بکند ايت مک دامبلپاله اوله
لاک٢ ايت سهلي داون کايو مک دتاواريپاله لالو دسورهن
سفوکن فد کاکي توان فتري مک سکتيک ايت جوک هيلغ
بيسان مک انق راج فون سمبهله مک راج فون امت سکچت

terwijl Gonggrijp's uitgave het navolgende geeft: satelah soedah ija berbitjara demikijan itoe, maka oelar itoepoen pergilah memagoet anak radja itoe. Maka anaq radja itoe poen amat pajahlah dari pada kabisaän oelar itoe. Maka disoeroeh radja mentjari orang jang tahoe menawari bisa oelar itoe. Dengan taqdir Allah tàalá saörang poen tiada dapat menawari dija. Maka titah radjah kapada segala orang dibawahnja: Pergilah kamoe sakalijan tjahari kapada segala tampat, kalaw[2] ada orang jang tahoe mengobati anaqkoe ini. Djikalaw sakiranja dosanja akan mati sakalipoen nistjaja koelepasken dija. Demikijan lagi, djika sahajakoe koemaradhikakan ija. Maka pergilah marikaïtoe sakalijan bertanjakan orang jang tahoe menawari bisa, itoepoen tijada djoega dapat. Hhatá ada saörang hamba radja datang kapada orang dalam pandjara itoe. Maka bertanja ija: Adakah toewan[2] tahoe menawari bisa oelar? Maka sahoet laki[2] itoe: Insjâ Allâh tàalá, hamba tjoba menawari dija. Maka dibawa oranglah akandija kahadapan radja, maka disoeroeh tawari anaq radja itoe. Maka ditawarinjalah sakoetika anaq radja poen semboehlah. Maka radja poen amat soekatjita melihat anaqanda baginda soedah semboeh itoe. Maka ija poen mengaroenijaï akan laki[2] itoe.

Niet minder komt dit ook reeds uit in het begin van het HS. vergeleken met Gonggrijp's tekst.

Het handschrift geeft daar:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد الله رب العالمين والصلاة والسلام علي محمد وعلى اله وصحبه اجمعين وبه نستعين بالله على اين سوات حكاية فري مڤتاكن سكل چرتر بناڠ يايت حكاية راج سيع دڠن سڠيكور لمب ستروبه نمان اوله سبب فتنه دمينا سودارن كليلا يايت دوائكور سريكالا (1) سبرمول كات يڠ امفون چرتر ساتو راج هرمان ساه انق راج نسروان عاديل ددالم نڬري مدينه تنكال دهادف اوله سكال منتري دان هلبالڠ بلاتنترن فد كتيك ايت برداڠ سمبه سڠورڠ برهمان كفد راج هرمان ساه يا تونكو شاه عالم اد سواة حكاية كفد سڠورڠ فنديت هندو تولالو سكالي امت اندء فركتائن ددالمن ايت مڤتاكن ببراف فركتائن سكل بناڠ كارن مڤمبل قياس كفد سكل (2) مك سبد راج هرمان شاه سياف دافت كيت مڤوره فرڬي مڤالين حكاية ايت باو كفداكو مك سڠورڠ فون تياد برچاكف اكن فرڬي مڤالين حكاية ايت برداڠ سمبه بزرويه يا تونكو شاه عالم جك دولي شاه عالم تتهكن فاتك مڤالين حكاية ايت كفد فنديت هندو ايت مدهمداهن دڠن دولة شاه عالم نسچاي دفراوله جوك سفرت يڠ دمقصودكن اوله دولي ساه عالم مك تيته راج هرمان شاه هي بزرويه فرڬيله اڠكو كرجاكن سفرت كتام ايت جكلو كفراوله سفرت كهندقكو بسوله كبقتينم كفداكو تله بسوله كرنياكو اكنديكو

Bij Gonggrijp vindt men: Bismi' llahi' rrahhmani-rrahhim. Ini hhikajat Kalila dan Damina, demikijanlah tjeriteranja: Sabermoela. Kata jang ampoenja tjeritera: Ada saörang radja Horman Sjah namanja anaq radja Noesjirwan àdil di dalam nagri Medinah. Sakali peristiwa radja doedoeq di atas singgasana karadjaän dihadap oléh segala manteri dan hoeloebalang balatan-

(1) Hier moet een lacune zijn.
(2) Hier moet een lacune zijn.

taranja. Pada koetika itoe ada saörang Brahmana berdatang sembah kapada radja Horman Sjah: Ja Toewankoe Sjah àlam, ada saörang pandita Hindoe jang amat boediman lagi bidjaqsana. Bahoewa Said itoe ada menaroh sawatoe kitab terlaloe indah[2] perkataännja; di dalamnja itoe beberapa perkataän segala binatang karana mengambil qijas kapada segala manoesija dan peri radja Singa dengan saékor lemboe Satroeboh namanja, dan peri mengatakan Kalila dan Damina, jaïtoe doewa ékor serigala. Maka sabda radja Horman Sjah: Sijapa dapat koesoeroeh pergi menjalin kitab itoe, membawa kapadakoe. Maka saörang poen tijada bertjakap akan pergi menjalin hhikajat itoe. Maka berdatang sembah saörang bernama Barzoejèh: Ja Toewankoe sjah àlam, djika Doeli sjah alam menitahkan patek menjalin hhikajat itoe kapada pandita Hindoe itoe, moedah-moedahan dengan dawlat Sjah àlam diperoléh djoega saperti jang dimaqçoedkan oleh Doeli sjah àlam. Maka titah radja Horman sjah: Hé Barzoejèh, pergilah angkaw kerdjakan saperti katamoe itoe. Djikalaw koeperoléh saperti kahendaqkoe besarlah kabaqtijanmoe kapadakoe, telah besarlah karoenijakoe akan dikaw.

Wanneer intusschen de voorkomende verschilpunten niet van belangrijker aard waren, en alleen slechts bestonden in meerdere of mindere uitvoerigheid, of in grootere volledigheid dan wel gebrekkigheid, dan zou schrijver dezes zich er niet toe geroepen gevoeld hebben dit handschrift zoo opzettelijk ter sprake te brengen. Wat hem in het handschrift van meer gewicht toescheen, en door den Heer Gonggrijp niet voldoende duidelijk in het licht werd gesteld, is dat het raamverhaal van het fabelboek in dit handschrift, ten gevolge een flater van den afschrijver, eigenaardig uitgebreid, en daarna zelfs geheel verloopen is.

Op het feit, dat het raamverhaal in het handschrift van de Hollander (en in nog een ander, A, n°. 1755 der Leidsche Akademie, dat mij hier niet toegankelijk is) sterke afwijkingen vertoont, wees de Heer Gonggrijp in de aanteekening bij bl. 191 van den 1ᵉⁿ druk, bl. 167 van den tweeden druk zijner uitgave, slechts met de volgende woorden: „Het schijnt dat, vooral bij A. en H. twee verschillende lezingen, w: arin bij het eene een gesprek tusschen den Brahmaan en de prinsen, bij het andere een gesprek tusschen radja singa en den Qadli den overgang vormt tusschen twee hoofdstukken, nevens elkander opgeschreven en geheel verward zijn."

Ten einde de bedoeling van den Heer Gonggrijp toe te lichten worden hier in extenso die gedeelten van het hs. weergegeven, die van belang zijn.

Zooals elders — in het genoemde opstel — in het licht is gesteld, doch uit de Maleische bewerking van de Kalila dan Damina niet zoo dadelijk blijkt, omdat een verdeeling in hoofdstukken, of afdeelingen, wel beschouwd er niet duidelijk, of slechts gedeeltelijk, in aangegeven is, bestaat de eigenlijk gezegde verhalenbundel in de redacties, waarmede die Maleische in zoo hooge mate verwant is, uit een dertien (13) verhalen, voorafgegaan door een niet constant aantal inleidingen of voorredenen, terwijl het eerste verhaal uit twee stukken bestaat, het verhaal zelf met een vervolg er op.

Die dertien (13) verhalen zijn:

	Gonggrijp [1]	Gonggrijp [2]	Handschr.
1. De leeuw en de stier.	28	28	21
Vervolg van 1. Het verraad gestraft.	130	114	91
2. De kraai, de muis, het hert en de schildpad.	165	145	111
3. De kraaien en de uilen	194	170	129
4. De aap en het zeedier	265	233	172
5. De trouwe ichneumon	279	244	181
6. De kat en de muis	286	251	183
7. De vogel قبره	292	256	186
8. De jakhals kluizenaar	301	264	191
9. De tijgerin en hare jongen. . .	321	281	203
10. De kluizenaar	325	285	206*
11. De koning droomt	327	286	*206

	Gonggrijp [1]	Gonggrijp [2]	Handschr.
12. De dankbare dieren	340	298	211
13. De vrienden	346	303	

Deze verhalen, waarvan er verscheidene weder ingelaschte verhalen bevatten, zijn gevat in een raamverhaal, gewoonlijk een samenspraak van een koning met een geleerde, die, na door den koning om verhalen van een bepaalde strekking gevraagd te zijn, hem dezen doet. In de Maleische Kalila dan Damina, behoudens in één hs. (van het Bataviaasch Genootschap), is daarentegen het raamverhaal in overeenstemming met dat van een kortere, andere, vijfverhalige redactie van het boek, waarin een geleerde aan vier zeer domme prinsen, op hun vaders verlangen, door die verhalen eenige kennis aanbrengt; doch men zie hiervoor het reeds genoemde opstel.

Hier is het slechts noodig te constateeren, dat in de Maleische hikajat Kalila dan Damina, althans in de meeste handschriften, de voorstelling is dat de brahmaan Somasanma aan de vier zonen van Iskandar sjah die dertien (13) verhalen voordraagt.

Ook in het hier besproken HS is dat zoo, en zou dat zoo zeker het geheele boek door geweest zijn, ware niet, blijkbaar door een abuis van den afschrijver, wijziging in de voorstelling gekomen, zoodat 1° Somasanma zijne verhalen, nl. het tweede, derde en vierde, aan een Qadli in den mond legt, en 2° daarna, te beginnen dus met het vijfde verhaal, zelf van het tooneel verdwijnt, als het ware vervangen wordt door dien Qadli evenals de prinsen door Koning Leeuw, tot wien die Qadli steeds het woord voert.

Het *eerste* verhaal wordt bij Gonggrijp, 1e dr. bl. 28, en 2e dr. bl. 25, ingeleid met maka laloe Brahmana Soema-Sanma bertjeriteralah dari pada hhikajat jang pertama. Niet anders luidt het in het handschrift, bl. 21. حكاية يڠ فرتام .درفد برچرتراله شنما برهمان شوم لالو ,بمك waarna Somasanma het verhaal van den leeuw en den stier gaat doen.

Leest men den overgang tot het *tweede* verhaal in het hs., dan blijkt het, dat Somasanma op verzoek van de prinsen

aan het verhalen blijft, doch zijn verhaal aan een Qadli in den mond legt, die met vertellen begint als Koning Leeuw hem er om gevraagd heeft.

Men vindt er namelijk bl. 111. شهدان ستله برهمان سوم سنما برحكاية ددغركن اوله انق راج٢ كامفت ايت مك كامفتن امت سكچتاله هتين سرت مموج٢ اكن حكاية ايت مها انده دغن بجقسان برهمان سوم‌سنما برچرتراكن ايت مك مكين براهيله كامفت انق راج ايت مك اوجرن يا توانكو تولالو بايك سكالي همب كامفت مندغركن حكاية يغتله توانكو چرتراكن ايت بتاف فول فرين حكاية يغكدوا يايت دواوغ لاك٢ بركاسه٣ن كدوان مك كمدين جادي سترو كدوان دان تربونه سؤوغ تيان دغن دوسان حكاية‌كنله توانكو همب كامفت مندغركندي افبيل ددغر اوله برهمان سوم‌سنما اكن كات٣ راج٢ ايت مك ايفون ساغتله سكچت هتين سراي برفيكر جك دمكين فركرتين دافتله اكو مغجاري اكندي اوله سبب براهين اكن مندغر حكايتكو اركين مك برهمان سوم‌سنما برحكاية ددغركن اوله انق راج٢ كامفت ايت القصه مك ترسبتله حكاية يغكدوا دمكين دچرتراكن اوله اورغيغ امفون چرترا سكالفرستوا ستله دمينا ماتي مك راج سيغا فون سدغ دهادف اوله سكل بلانتقران مك راج سيغا برتيته ممغكل قاضي دان برهمان مك كدوان فون دانغ مغادف مك تيته راج سيغا هي قاضي دان برهمان بتاف حكاية دواوغ لاك٢ يغ برصحابة ايت بركاسيه٢هن كدوان كمدين جادي برسترو فول مك سؤوغ بربونه تيان دغن دوسان مك يغ ممبونه ايت دبونه فول اتو [جاغن‌ك] بارغ تونمب كدوا بري فضيلة اكن همب داري كارن اداله تونمب اورغيغ دسچيكن الله تعالى اكن مات هاتي توانمب مك سمبه قاضى بهو اداله تيف٢ سكل اورغ يغبرعقل دان اورغيغ بوديمان ايت برصحابة دغن اورغيغ مليا لاك بايك فراغين مك بوديمان نمان جك تتكال دانغ فدان كسكيتن ساله سؤوغ انتار كدوان مريكيت برتولغ٢غنله

اي فد كسكيتن صحابتن ايت مك سمفرناله برصحبة نمان
سفرت سبد نبي صلي الله عليه وسلم عدو عاقل خير من صحبة
الجاهل يعني برسترو دڠن اورڠيڠ برعقل ايت ترلبه بايك در
فد برصحبة دڠن اورڠيڠ ببل لال قاصي فون برسعير بهوا يڠ تولن
ايت بارڠسياف مملهرا دان منولڠكن ديكو فد كتيك كسكيتتن
بهوا كلبهت تولن يڠ كباڤكن ايت ملينكن ددالم كبچيكن
برسكاءن جوك اي ممبري ديكو دان كتيك داتڠ مضارة دان
كسوسهن دان كجهاتن دتڠكلكنن اكنديكو مك يايت بوكن تولن
نمان مك اداله سفرت حكاية تكوكر برصحبة دڠن كاكق دان
تيكس دان كيجڠ دان كوراء مك سبد راج سيڤا هي قاضي
دان برهمان بتاف حكاية ايت چرتراكن له كودعر سفاي اداله
همب براوله اعتبار دان انصاف دارفد سبب نصيحة تونهمب
كدوان القصه مك سمبه قاضي اد فاتك مندعرد بغوا فلسطين
. . . . . سواة فاداڠ مهالواس ·, terwijl bij Gonggrijp, bl. 154, 1e druk, en bl. 144, 2e druk, slechts staat: Satelah Brahmana Soema Sanma berhhikajat itoe, maka anaq radja kaämpat itoe soekatjitalah hatinja, maka oedjarnja: Ja Toewankoe, bajiq sakali hamba kaämpat mendengarkan hhikajat jang telah Toewankoe tjeriterakan itoe, betapa doewa orang berçahhabat itoe berkasih-kasihan kadoewanja, kamoedijan djadi bersatroe poela maka saörang terboenoeh, tijada dengan dosanja, melaïnkan oléh sabab chijanat çohhbatnja. Barang toewan hamba hhikajatkan poela tjeritera jang kadoewa itoe, soepaja hamba dengar betapa peri kalakoean çahhabat jang benar dan toeloes hatinja, soepaja adalah hamba beroléh manfaät dan ìbarat dari pada sabab mendengar naçihhat toewan hamba. Maka sahoet Brahmana: Tijap 2 segala orang jang beràqal itoe berçahhabat dengan orang jang moelija lagi baïk perangi-nja djoewa maka boediman namanja. Djika da-

tang padanja kasakitan antara kadoewanja, maka bertoeloeng-toeloengan lah ija pada kasakitan çahhabatnja itoe, maka sampoernalah çahhabat namanja. Saperti sabda Nabi çala Allahoealéhi wa salam: Bahoewa bersateroe dengan orang jang beràqal itoe terlebih baik dari pada berçahhabat dengan orang jang bebal. Dan lagi ada sjàir: Bahoewa jang tawlan itoe barangsijapa memeliharakan dan menoeloengkan dikaw padakoetika kasakitan Bahoewa koelihat tawlan jang kabanjakan itoe, melaïnkan didalem kabedjikan bersoeka-soekaän djoega ija menjertaï dikaw, dan pada koetika datang madlarat dan kasoesahan dan kadjahatan ditinggalkannja akan dikaw, maka jaïtoe boekan tawlan namanja. Maka adalah saperti hhikajat tekoekoer berçahhabat dengan gagak dan tikoes dan kidjang dan koera[2]. Maka kata anak radja itoe: Ja toewan betapa hhikajatnja? Tjeriteraï kiranja akan hamba. Maka Brahmana Soema Sanma berhhikajat didengarkan oleh anaq radja kaampat itoe Alqiçat. Ada hamba dengar di benoewa Kasjmir ada soewatoe padang maha loewas.

Hetzelfde geldt van den overgang van het tweede tot het *derde* en van het derde tot het *vierde* verhaal. Men zie slechts de volgende citaten.

Na het slot van het tweede verhaal: Bertoeloeng-toeloenganlah kamoe dengan berboewat kabedjikan dan takoet akan Allah tàalá, dan djangan kamoe bertoeloeng-toeloengan dengan berboewat dosa dan bersateroean. (Gonggrijp, 1e dr. bl. 193, en 2e dr. bl. 169 bl. 169,) geeft het Hs. op bl. 129:

شهدان ستله سده قاضي منچرتراكن حكاية ايت كفد راج سيڤا
مك راج سيڤا فون ساعة سكچت سرت منكرهاي براف امس
دان فيرق سرت فكاين يڠ امت اندهء كفد قاضي دان برهمان

دمکينله دچرتراکن اوله اورڠيڠ امفون چرتر اين ستله برهمان سوم
سنما برحکاية ددڠرکن اوله انق راج کامفت ايت مک کامفتن
فون امت سکچتاله هتين سراي ممووچ٢ اکن حکاية ايت مها
اندء٢ دڠن بحقسانن برهمان مڠاترکن چرتر ايت مکين برتمبه٢
براهيله انق راج کامفت ايت مک اوجرن يا توانکو ترلالو بايک
سکالي همب کامفت منڠرکن حکاية يڠتله توانکو چرتراکن
ايت بتاف فول حکاية يڠکتيک اين مد٢هن همب کامفت
اين براوله فڠجاران دان فلجاران دري سبب منڠرکن حکاية
توانکو ايت کلکين مک برهمان شوم شنما برحکاية ددڠرکن
اوله انق راج کامفت ايت انقصة مک ترسبتله حکاية يڠکتيک
سکالفرستوا مک تيته راج سيڠا کفد قاضي دان برهمان بارڠ
توانهمب چرتراکن افاله کيران کفداکو فري دواورڠ برکاسيه٢هن
سفرت سودارا سجالن جادي کمدين جادي برستروفول کدوان
بتاف حکايتن ايت مک سمبه قاضي دان برهمان ياتوانکو سري
مهراج بهو ادانه تيف٢ سکل اورڠ يڠ بديمان لاک برعقل ايت
سکالي٢ تياد فرچاي اي اکن سترون دان تياد اي ترکنا سکالي٢
اکن افاي درفد تيفو سترون ايت سفرت کات شعير فلهراکن ديريم
درفد ستروم سفاي کمدين جاڠن سبلم اوله فرکتانن جادي ترسمو
برمول مک اوجر قاضي ادفون سترو ايت جک مانس مولتن
سفرت مدو سکليفون جاڠنله کيت اکندي افبيل کيت فرچاي
اکن کتان نسچاي داتڠله سفرت حکاية راج کاکق دڠن
راج بورڠ هنتو مک سبد راج سيڠا هي قاضي بتاف حکاية
ايت کتاکنله اولهم اکو دڠر القصة مک اوجر قاضي يا توانکو سري
مهراج اد سبوه بوکت مهاتڠکي ددالم سوات نکري

En na: Maka hendaqlah pada segala jang boediman itoe bahoewa dimasoqkannja kadalam hatinja akan perkataän ini (Gonggrijp, 1e dr. bl. 265 en 2e dr. bl. 232), het einde van het derde verhaal, vervolgt het HS. (bl. 172), als wij de laatste woorden herhalen:

. . . فد هتين اکن سکل فرکتان دان عبارة تمسيل مثل دان مثال
يڠترسبت اين سفاي سنتوس هيدف ددالم دنيا دان براوله

كمناڠن ددالم نڬري اخرة دمكينله اد٘ن شيدان ستله سده قاضي
منچرتراكن حكاية ايت مڬ راج سيڠا فون ساڠتله سكچت سرت
مڠرنيايڠ براف هرت اكن قاضي دان برهمان دمكينله دچ٘ترا
كن اورڠيڠ امفون چرتوا حكاية ستله برهمان شوم سنما سده
برحكاية ددڠر اوله انق راج٢ كامفت ايت مڬ ساڠتله سكچت
هتين كامفت انق راج ايت فون مموج٢ اكن بحقسان برهمان
شوم سنما ايت مڠلوارڬن دان مڠاتركن عبارة دان تمڎيل يڠ امت
اندە٢ دڠن موافقة كفد كلاكوان دان فربوانن ايت مكين برتمبه٢له
براهين كامفت انق راج ايت مڬ اوجرن يانوانكو شوم سنما ترلالو
مها اندە٢ همب كامفت مندڠر درفد چرتران توانكو بتاف فول
حكاية يڠ كامفت توانكو چرتراكنله كيران همب كامفت دڠر
مد٢هن ترڠ سڬل جالن دان كلاكوان اورڠيڠ بديمان درفد فايده
منڠر حكاية توانكو كلكين افبيل برهمان شوم سنما منڠر كات٢
انق راج كامفت ايت مڬ ايفون ساڠتله سكچت هتين
سرت اي برفيكر جكلو دمكين فكرتين انق راج اين دافتله
اكو اجاري اكندي دڠن سمفرنان ستله ايت مڬ برهمان
شوم سنما فون برحكاية ددڠر اوله انق راج كامفت القصه
مڬ ترسبتله حكاية يڠ كامفت دچرتراكن اوله برهمان شوم
سنما كفد انق راج كامفت ايت سكالفرستوا فد سوات هاري
مڬ تيته راج سيڠا كفد قاضي دان برهمان چرتراي فول
اكندي بتاف فرين اورڠيڠ كنا اوفاي سترون دفلهراكندير٘ين
درفد اوفاي ايت كمدين مڬ داڠت فول اي برلفس دير٘ين
درفد افاي سترون ايت مڬ سمبه قاضي دان برهمان ادفون
بچار يڠدمكين ايت امت سوكرن ملينكن ساڠت برفيكر
دان مشاوارة سرت دڠن سبنر٢ بچار جوا جڬ تياد دمكين
نسچاي ڤوكرله اي كفد كبنسان سفرت حكاية كور٢ دڠن كرا
اوله سبب كورڠ بچاران بهو سترو يڠ سده ددالم تاڠنن ايت
بربالق دلفسكنن فول مڬ سبد راج سيڠا هي قاضي بتاف حكاية
ايت كتاكنله اولهم كدڠر القصة مڬ اوجر قاضي يانوانكو سري
مهراج اد سوات فولو ترلالو بسر دان امت باڤق كرا دالمن

waar Gonggrijp 1e dr. bl. 193 en 265, en 2e dr. bl. 169 en 232 eenvoudig geven:

Satelah Brahmana Soema Sanma berhhikajat oléh anaq radja kaämpat itoe, maka ijapoen didengar amat soekatjita hatinja seraja memoedji² akan hhikajat itoe mahaindah² dengan bedjaqsananja brahmana mengatoerkan tjeritera itoe. Maka oedjarnja: Ja toewankoe, terlaloe baïk sakali hamba kaämpat menengarkan hhikajat jang telah toewankoe tjeriterakan itoe. Betapa poela hhikajat jang katiga itoe? Moedah-moedahan hamba kaämpat ini beroléh pengadjaran dan peladjaran dari sebab menengarkan hhikajat Toewankoe itoe. Maka sahoet Brahmana Soema Sanma. Ada poen orang jang boediman lagi beràqal itoe, sakali² tijada pertjaja ija akan sateroenja, dan tijada ija terkena sakali² oléh tipoe daja sateroenja itoe, saperti kata sjäir: Peliharakan dirimoe dari pada sateroemoe, soepaja kamoedijan djangan sebalmoe oléh perkataännja djadi tersemoe. Adapoen sateroe itoe, djika manis moeloetnja saperti madoe sakalipoen, djanganlah kita pertjaja akan dija, apabila kita pertjaja akan katanja, nistjaja datanglah saperti hhikajat radja gagak dengan radja boeroeng hantoe. Alqiçah Ada sawatoe boekit maha tinggi di dalam sawatoe nagari. . .

en: Satelah Brahmana Soema-Sanma soedah berhhikajat, didengar oléh anaq radja kaämpat itoe maka sangatlah soetkatjita hatinja, oedjarnja: Ja Toewankoe Soema-Sanma! Tjeriteraï oléhmoe poela betapa perinja orang jang memeliharakan dirinja dari pada oepaja sateroenja? Dan betapa perinja orang jang kena oepaja sateroenja maka dapat poela ija berlepas dirinja deri pada oepaja sateroenja itoe. Maka oedjar Brah-

mana: Adapoen bitjara jang demikijan itoe amat soekarnja melajinkan dengan sangat² berpikir dan moesjawarat dan dengan sabenar² bitjara djoega. Djika tijada demikijan nistjaja goegoerlah ija kapada kabinasaän saperti hhikajat koera² dengen kera, oleh sabab koerang bitjaranja koera² itoe, sateroe jang soedah di dalam tangannja itoe dilepaskannja poela. Maka kata anaq radja kaämpat itoe: Betapa hhikajat itoe? Katakanlah oléhmoe. Maka oedjar Brahmana: Ada soewatoe poelaw, terlaloe amat banjaq kera dalamnja.

Doch verder verdwijnt nu in het handschrift Somasanma van het tooneel, zooals bijv. blijken kan uit den overgang van het vierde tot het *vijfde* verhaal, en uit dien van het vijfde tot het *zesde*.

Bl. 180, van het HS. geeft na het einde van het vierde verhaal (Gonggrijp, 1e druk bl. 278, 2e druk, bl. 244): Hendaqlah segala orang jang boedimän dibitjarakannja dahoeloe barang sawatoe pekerdjaan jang disoeroehkan atawa disertaï dan menarohkan harta jang sabaïk² bitjara, pada orang jang dimaloewi, soepaja djangan ija menjesal pada kamoedijannja, het volgende:

شهدان سثله سده قاضي دان برهمان منچرتراكن حكاية ايت مك
تيته راج كفد قاضي دان برهمان بهو اد همب دڠن سواة يڠدالم
تاڠن كيت اوله كارن تقصير كيت مملهراكندي دان ممركساڭ
فكرجاڭن ايت منجادي مڤسل كمديڠن ايت هندقله توانڤمب
چرتراكن حكاية ايت فد همب مك سمبه قاضي بهوا سن سڬل
مانسي ايت اد باڠ سوات فكرجان يڠدكرجاكنن دڠن تياد دفيكركن
دان فرقسان نسچاي داتڠ جوا فدان چلاك دان مڤسل جوك اي
كسدهنن بهو سسڠكين جاڠن كام بائكي مانسي داتڠ دڠن كام
مليڠكن هندقله كام دهولوي اكن بربائكي مانسي ايت دڠن بودي
فكرتيم يڠبائك ارتين افبيل داتڠ جام كفدام جاڠنله اي سمفي

كدهولوان حرمة جامو ايت كفد كام سيڠيان هندقله كام جوا مندهولوي ممبري حرمة اكندي دان جاغن داتڠ كبائكن اورڠ دهولو درفد كبجيكنمو اكندي ارتين جاڠن سمفي مانسي بربائكن كامو ملينكن ماو جوا كامو مندهولوي بربائكي مانسي ايت ددالم فد ايت فون جك داتڠ كجهاتن فدام مك سدهله دڠن فنتام يڠدمكين ايت دان بوكن تقصير بچارام فد ممبچاركندي بهو سسڠكهن بارڠسوات فكرجان دڠن برسيڠكراء ايت يايت درفد فكرجأن شيطان جوا دان كسداهتن مڤسل جو ادن سفرت حكاية سۏرڠ زاهد ممبونه چرفلي سبب تياد دڠن فركسان دان تيدا دوسان چرفلي اخرن مڤسل زاهد ايت مك تيته راج سيڤا هي قاضي بتاف حكاية ايت چرتراكنله كدڠر القصه مك اوجر قاضي يا توانكو اد سۏرڠ زاهد لاڬي فرتاف

En na het einde van het vijfde verhaal (Gonggrijp, 1e druk bl. 285, 2e druk bl. 250): Oepama inilah barang sijapa tijada pariksa pada pekerdjaännja dan bersigera ija pada mengerdjakan dija, melajinkan menjesal djoega kasoedahannja, vindt men daar op bladz. 182.

ستله سده قاضي مڠچرتراكن حكاية ايت كفد راج مك كات راج سيڤا هي قاضي دان برهمان برمول اد همب دڠر اورڠيڠ تياد دڠن فيكر دان تياد دڠن بچاران ممبواڠكن ديرين كدالم لاوت كبنسان كمدين مڤسل اي اكنديرين دان هندقله توانمب خبركن كفد حال سترون حاضر دهدافن دان دبلاكڠن بنسانه اي دالم سترون ايت مك دافت اي ملفسكنديرين درفد تاڠن سترون ايت دان جنجين دڠن سترون فون دسمفيكنن جوك بتاف حكاية ايت كتاكنله اولهم كدڠر القصه مك اوجر قاضي يا توانكو بهو فري يڠ بركاسيه٢هن ايت تياد اكن ككل نسچاي براوبه جوك كادانن دار سهاري كفد سهاري امغام اوان اد كلان تورون هوجن دان اد كلان تياد تورون هوجن دان تياد سديكال اي موافقة تنف فد سوات تمفت امغام اورڠيڠ برستيا دڠن فرمفون يڠباكوس لاك درجان دان امغام برستيا دڠن اورڠ گيلا دان امغام برستيا دڠن اورڠ مود٢ ترون يڠ ايلق روفان سكليڠن ايت تياد

تڬه ستيان امڤام انيله درفد سوات حال كفد سوات حال
كسداهنن براوبه جوا برمول هاني فون دماكن جوڬ جاڠن دكتاكن دان
دسڤكهكن اي تتف دان جڬ دلهت ترلالو امت اي بركاسيه٢هن
دان برسوات موافقتن سكليفون تياد دافت دتكهكن فد هاتي كارن
سبب يڠ ستيا ايت امت سوكر هان فد جالن كبجيكن جوڬ
دسرتايڭن دان جڬ فد جالن كجهاتن يايت امت سوكر ستيان
ملينكن كلاكوان فد اورڠيڠ بديمان ايت جوڬ برمول باراڠ
سوات فكرجان دان فرجنجينن دتكهكن فد هتين دان دفربوتن
دڠن اڠكونان شعير كاسيه اولهم يڠ ككاسهم ايت كالو تاكوت اي
منجادي ستروم دان فري ستروم دڠن بفرلهن بچارام سياف تاهو
سهاري ستروم ايت كاسيه فدام سبرمول سكالي٢ جاڠن اڠكو
فرچياكن ستروم ايت بهو اكن اورڠيڠ بديمان ايت برداميي اي
دان برباييكي دڠن سترون ايت هندق برچنتان اي جوڬ اد
فكرجان ايت ملينكن كبجيكن دان منجاوهكن سكليفون دفرباييكي
جوڬ كلاكوانن سفرت حكاية كوچيڠ دڠن تيكس مك سبد
راج كفد قاضي بتاف حكاية ايت مك كتاكنله كدڠر القصه
مك اوجر قاضي يا توانكو اد سوات هوتن دالم سوات نڬري . . .

Hier mist men Somasanma, evenals in het vervolg van het handschrift, waarin, zooals reeds is gezegd, één overgang, die tusschen het 10de en het 11e verhaal, ontbreekt, welke intusschen, zonder twijfel, zoo hij voorhanden was, evenzeer slechts gewagen zou van Koning Leeuw en den Qadli.

Uitvoeriger te worden dan reeds is geschied, kan overbodig worden geacht. Slechts dienen wij nog een oogenblik stil te staan bij den overgang tot het *tweede* verhaal (HS. bl. 111), en nòg een gedeelte van die bladzijde aan te halen, omdat dat in het licht stelt hoe de uitbreiding, en daarmede ook die latere wijziging van het raamverhaal, ontstaan is. Blijkbaar is het ten gevolge van een flater van afschrijver, die, nadat hij dien flater eenmaal begaan had, er tegen opzag een gedeelte van hetgeen hij geschreven had door te slaan, en zelf onder den invloed van zijn geschrijf gekomen, in plaats van het te laten voor wat het was, het is gaan

gebruiken en er, zoo goed en zoo kwaad als dat ging, op voort heeft geborduurd.

Na het einde van het vervolg van het eerste verhaal, bij Gonggrijp 1e druk bl. 161, 2e druk bl. 144, demikijanlah perolèhan orang jang chijanat dan berboewat fitnah karana dangki akan soedaranja; kasoedahannja itoe kombali kaätas dirinja djoega kadjahatan itoe, volgt bij Gonggrijp, behoudens dat de overgang nog met een bab jang kadoewa wordt aangegeven, dadelijk het gedeelte dat boven bl. 403 werd aangehaald: Satelah Brahmana Soenma sanma berhhikajat itoe . . . . . , doch vervolgt het handschrift, vóór den overgang tot het *tweede* verhaal, dat men boven op bladzijde 402 reeds heeft ontmoet, alsof het verhaal van Koning Leeuw nog niet uit is, nog als volgt:

شهدان ستله ماني دمينا مک سوات هاري راج سيڤا برتان
کفد قاضي دان برهمان بتاف فرين اورڠ برصحبة مک اوجر
قاضي دان برهمان ادفون اورڠ برصحبة ايت توانکو هندقله تکه
ستيا فد صحبتن دان افبيل اد کسکارن صحابتن هندقله دتولهن
دڠن سڠکه هاني هڠک لفس کسوساهن صحبتن ايت دان
افبيل اد رهسي صحابتن ايت جاڠن دکتاکتن فد سؤرڠ جوا
فون دمکينله فرين اورڠ برصحبة نمان ستله راج مندڠر کات
قاضي دان برهمان ايت مک راج سيڤا فون ترلالو سکچت
لال ممبري کرنيا دڠن سفرتين کفد قاضي دان برهمان دمکينله
دچرتراکن اورڠيڠ امفون چرترابن

In den Arabischen tekst, die taliter qualiter van den Maleische het prototype geweest moet zijn, wordt hiervan niets gevonden, en veilig mag wel gezegd worden, dat het slechts een uitbreidende verschrijving is. Deze verschrijving evenwel moet den schrijvende op de gedachte hebben gebracht, dat vertellen van den Qadli (enz.) nog verder te gaan gebruiken. Hoe hij het gedaan heeft, is reeds gebleken [1]).

[1]) Dat in het begin van het vervolg, — het begin van de pericope van

De Heer Gonggrijp wees er op in zijne uitgaven, 1e druk in de aanteekeningen bij bl. 233 en 249, 2e druk in de aanteekeningen bij bl. 204 en 218, dat in dit HS. de geschiedenis van den Pers, den Arabier en zijne vrouw, die bij hem loopt van bl. 231—249 van den 1en druk, en bl. 203—219 van den 2en druk, op een paar punten uitgebreider is dan in den door hem uitgegeven tekst, en de overige Hss., bepaaldelijk omdat Amir Adjam en Amir Arab, ieder op hunnen beurt, ergens in het verhaal, nog eene vertelling ten beste geven. Deze beide vertellingen vindt men in het Hs. op bl. 150 en 160. Zij luiden als volgt.

Dat van bl. 150:

حتي مک دودقله امير عرب برکات۲ دڠن امير عجم انتار
هندق تيدر کدوان مک کات امير عرب يا سيدي برحکايتله
کيران توانهمب سبلم کيت تيدر اين سفاي همب منڠرمک
اوجر امير عجم اد سوات حکاية همب دڠر فد تبدالفراش کتان
سوات هاري اد اکو دودق دالم سوات مسجد سرت ابراهيم
ابن اسحاق مک دانڠ سۏرڠ لاکي۲ برتاڤکن يا ابن اسحاق
اداکه هارس سۏرڠ مڤمفل دڠن سوات سمفل انس درين
مک دافت داوريکن اکندي مک اوجر ابن اسحاق بهکن
دافت داوري اکندي لالو دامبلن دلم درفد منچتراکن تتکال
فد مسا فراڠ نبي فريطر مک مڤسلله اکنديزين درفد قومن
ايت مک ايفون توبتله مک دقبولکن الله تعالي اکن توبتن
ايت سفرت يڠترسبوت ددالم قران دان لاڭ حديث رسول الله
صلي الله عليه وسلم سبرمول جڭ دانڠ سۏرڠ ممباوا عذر
درفد ممنتا دعا سرت امفون کفد الله تعالي نسچاي اکو
ممنتا امفون اکنديکو کفد الله تعالي ستله ايت دفريوتن فول

---

het raamverhaal, waarmede tot het tweede hoofdverhaal wordt overgegaan, — in het hier besproken HS. verwarring heerscht, gaf de Heer Gonggrijp reeds aan. B ven heeft men de beide lezingen nevens elkander. Men zi:t dat wat in het HS. als de omschrijving van het tweede verhaal wordt gegeven, slechts past op het eerste verhaal, zooals men bevestigd vindt door hetgeen te lezen is bij Gonggrijp 1e druk bl. 27, 2e druk bl. 24.

دوس اتس ديرين مک دمنتان فول امفون کفد الله کمدين
درفد ايت دفربوتن فول مک دمنتان فول امفون فد الله تعالي
هڠک براف کالي سکليفون امون دڠن شرطن نسچاي دامفوني
الله تعالي جوڠ اکن دسان مک دانڠله اي فد هاري قيامة
درفد اورڠيڠ براوله امفون دان رحمة درفدان مک کات لاکي٢
ايت هي توان شيخ اداله اکو توبة کفد الله تعالي تتاف تياد اکو
مڠلور دي مليڠکن دڠن کواس الله تعالي جوڠ اداله دامفوني
الله تعالي دوسکو اتو تيادکه مک دکچتله هتيکو تياد براف لمان
دودقله اتس تاسر منڠکو دکاڠنکو تيب٢ دانڠ سؤرڠ فرمفون دالم
تاڠنن سوات بکس برايسي مکانن کتان صبرله اڠکو هڠک
دانڠ تڠه مالم سکارڠ بوله اڠکو ماکن ماکنن اين حتي غائبله فرمفون
ايت درفد متاکو ستله سده اکو درفد سمبهيڠ عشا مک ددقله
ممباچ تسبيح سمفي تڠه مالم تيب کلهت بله ديوال رومهکو
مک کلهت دڠن پات سؤرڠ بدوي فد تاڠنن سوات بکس
ايت دالم سوات بکس ايت سوات مکانن سروفا دڠن ايرمدو
يڠبکو روفان لالو دانجقکنن اکنداک بهرو هذا ق کامبيل دتا
رقکنن فول مک متاکو فون تياداله لفس ممندڠدي مک مکانن
ايتفون دسوفکنن کمولتکو ترلالو امت اذة چيتارسان لالو اکو
مڠهرق سکال لالو فڠسن اکو انتار براف ساعة سيومنله اکو درفد
فڠنسکو مک تياداله کلهت لاڠ فرمفون ايت کمدين تيدوله
اکو تياد ماکن دان مينم ملهينکن ترلهت٢له اکو اکن فرمفون
ايت تياد لفس درفد هتيکو لاڠ مک لاک٢ ايتفون مناڠيس
درحمتکن الله تعالي اکندي سبرمول ستله امير عجم برحکاية
مک تيدرله کدوان . . . . . .

Dat van bl. 160.

مک دبواڤانه کفد امير عرب کتان انيله فنولڠ سڠل صحابة
همب اکن تونهمب دان امس تيڠ ريب درهم فمبرين
همب اکن تونهمب دڠن کارن الله تعالي مک لال دتريم اوله
امير عرب سڠل امس دان سهيا در فد فمبرين امير عجم دڠن
ببراف سکچتان سراي منتأ دعا اکن امير عجم ايت دڠن

براف فوج٢ين الله سبحان وتعالي سراي كتان يا سودڬرادالة
تونبمب اين سفرت حكاية سلطان مامون الرشيد تتكل كلور
دري نڬري بغداد كارن هندق نايك حج مك اوجر اميرعجم
بتاف حكاية ايت چرتراكنله همب هندق مندغرالقصه مك
كات اميرعرب اد فد سوات تاهن كلور سلطان مأمون الرشيد
برجالن كمكه تتكال ايت وسيرام اورغله فد سڬل جالن٢ ايت
دغن اير سفاي جاڠن تربڠكت لبو كادار مك برسمفه سلطان
مامون الرشيد دم الله تياد اكو ماو بركايڠدران ملينكن برجالنله
اكو دغن ككيكو سنديري حتي برجالنله سلطان مأمون الرشيد
سهاري ستو ميل جاوهن هڠك تياد كواس لاڬ اي برجالن
دالم انتار ايت تيب٢ داتڠ سؤرغ لكلاك سعدون المجنون نمان
ملنتاڠ كهدافن سلطان مامون الرشيد مك بركات اي دغن سعير
اين الدنيا ترانك ليس الموت يتيك فما نصع الدنيا وظل لليل
يكفيك الا يا طالب الدنيا الشانك كحا اصحك الدهر لذلك
الدهر يكيك ارتين بريله اولهم يغداتڠ كفدام تياداله لاڬ اكنداتڠ
موة ايت كفدام اف كوفربوت اكن دنيا اداله اي اين بايڠ٢
فوهنكايو جو اداڽ فد الله بكيمان هي يڠ مننتت دنيا تڠكلكن
دنيا ايت اولهم اداله قكرجان ديريم ايت دترتاواكن اوله ماس
دان دمكينلاڬ مناڠس ماس ايت اكنديكو برمول تله بركات يڠ
امفون چرترا افبيل ددغر اوله سلطان مامون الرشيد فون مڤهرق
دغن هرق يڠ امت لال فڠسن ستلة سده سيومن در فد
فڠسن مك دسورهن چاري سعد المجنون تياد دفراوله اورغلاڬ
اكندي اركين مك كات اميرعرب دمكينله همب لبت فكرتي
تونبمب تياد همب سماكن اكن ارتا دنيا كارن اي لاڬي اكن
همب تڠكلكن تركادڠ اي لاري درفد همب يڠ سفرة كأدنن
همب اين اوله سبب تيد دافت همب مندلقكن درفد
فمبرين تونبمب ملينكن تريما جوڬ شهدان ستله ايت مك
امير عرب فون برمهنله سرت منتأ معاف كفد اميرعجم لالوله
برجالن مك امير عجم فون مڤورهكن دغن ببراف لسكرن فرڬي

مڤنتركن امير عرب كفد تمفتن يڠ سدي لاما ايت مك امير عرب فون سمفيله كتمفتن دڠن سكچتان

Met het oog op het feit, dat in de Maleische bewerking van de Kalilah wa Dinmah een eigenaardige vermenging te constateeren is van minstens twee veruiteenliggende afstammelingen van het oude Pañcantantra, zij er hier nog even nader opgewezen, dat, zooals boven reeds werd gezegd, eene verdeeling in hoofdstukken of afdeelingen wel beschouwd er niet duidelijk of slechts gedeeltelijk in aangegeven is. Begin en einde van een hoofdverhaal blijkt gewoonlijk slechts uit het stukje van het raamverhaal, dat men tusschen twee hoofdverhalen aantreft, volgnommers dragen die verhalen gewoonlijk niet, en verdeeld in hoofdstukken met volgcijfers kan men het boek evenmin achten, want slechts bij de eerste hoofdstukken, (of hoofdverhalen) vindt men gesproken van het eerste, het tweede enz. Daarbij doet zich nu weder de bijzonderheid voor, dat niet tegenstaande er op bl. 13 (1e druk), en bl. 12 (2e druk) gesproken was van Sabermoela, dihhikajatkan oléh orang jang ampoenja hhikajat ini bahoewa dari pada bahasa Hindoe dipindahkan kapada bahasa Parsi. Maka kitab ini anam belas bab, dan jang sapoeloeh bab itoe dari pada bahasa Hindoe dan jang anam bab itoe dari pada bahasa Parsi, waarvoor men in het hier besproken HS., op bladz. 10, het volgende vindt:

سبرمول مك دسالين حكاية اين درفد بهاس هندو كفد بهاس فرسي مك دتورنكن فول كفد بهاس ملايو .....

سبرمول دمكينله فري چرتر حكاية اين سكل دهمفونكن اوله فنديت هندو ايت دان فنديت فرسي جادي انم فصل دمكينله چرترا كن اوله اورغيغ امفون چرتر اين امفت چرترا

de nommering der onderdeelen zich, voorzoover aan te wijzen, bepaalt tot de eerste vijf (5) verhalen, als een terugslag op het adalah hhikajat itoe lima façal tjeritera-

nja itoe, met bijbehoorende nadere omschrijving, van Soemasanma, op bl. 27 (1e druk), bl. 24 (2e druk) en bl. 20 ('t HS.). De aanhalingen boven uit den tekst van Gonggrijp en uit het handschrift, die geheel of gedeeltelijk het raamverhaal weergeven, d. w. z. wat Gonggrijp betreft voor de vier (4), en wat het hs. aangaat voor de zes (6) eerste verhalen, stellen den lezer hier in staat dit dadelijk na te gaan, mits zij nog aangevuld worden met die gedeelten van Gonggrijp's uitgaven, welke hier bepaaldelijk in aanmerking komen: Gonggrijp 1e druk bl. 279, 2e druk bl. 244: Hendaqlah Toewanhamba tjeriterakan djoegá hhikajat jang kalima itoe, en bl. 285 en 286 (1e druk) en bl. 250 en 251 (2e druk), waar geen volgcijfer meer wordt genoemd. Uit die aanhalingen blijkt, dat bij Gonggrijp het 1e, 2e, 3e, en 5e hoofdstuk een volgnommer dragen, en in het HS. het 1e, 2e, 3e, en 4e. In het HS. is bij het vijfde verhaal Somasanma van het tooneel getreden, en daarmede daar ook de nommering vervallen. Uit het HS. blijkt dat in de Maleische bewerking van de Kalilah wa Dimnah, zoo als deze in elkander zit en opgesteld is, ook het vierde verhaal een volgcijfer behoort te dragen. Duidelijk is ook dat in de Maleische bewerking, in verband met de passage waarnaar reeds werd verwezen, de *vijf* eerste hoofdstukken, om ze zoo hier te noemen, alle eens met een volgcijfer waren aangeduid.

DE KONGSI'S VAN MONTRADO. (1)

ERRATA.

bl. 511 r. 16 v.b. staat: 1.167.000 lees: 1.097.686.
„ „ noten 1. 2. 3. 4. 5 moeten gelezen worden:
(1) 581.447 naar Hongkong.
13.187 „ Swatow.
215.874 „ Emoy.
(2) naar Emoy.
(3) „ Hongkong: 42.469.
„ Swatow: 2.709.
(4) „ Hongkong.
(5) „ Hongkong.

bl. 512	r. 19 v.b.	staat:	0.500	lees: 9.500.
„ „	„ 22 v.b.	„	740	„ 750.
„ 513	„ 22 v.b.	„	Hokko's	„ Hakka's.
„ 517	noot r. 2 v.o.	„	kinderen 522	„ kinderen 588.
„ 525	r. 9 v.b.	„	Sibaler	„ Sibalei.
„ 527	r. 9 v.b.	„	San-pat-foen	„ Sin-pat-foen.
„ 533	r. 2 v.o.	„	Soen-fo	„ Soeng-fo.
„ 534	r. 6 en 7 v.o.	„	Lioe-Tjang-Po	„ Lioe-Tjhang-Po.
„ 537	r. 10 v.o.	„	Anam	„ Anom.
„ 538	noot r. 3 v.o.	„	Kotta	„ Koe-ta.
„ 542	r. 13 v.o.	„	Sam-pat-joe	„ Sam-pa-tjoe.
„ 542	r. 10 v.o.	„	Batoe-Adjing	„ Batoe Adjong.
„ 545	r. 7 v.o.	„	Tjin-Hap-Sjoen	„ Tjhin-Hap-Sjoen.
„ 549	noot r. 1 v.o.	„	en Serawak	„ in Serawak.
„ 550	noot r. 5 v.b.	„	VIII	„ VII.

(1) Zie deel XXXV pag. 498 e. v.

bl. 552 noot 1. r. 2 en 3 v.b. staat: 己 lees: 己

„ 554 noot r. 2 v.b. staat: Song-phi lees: Siong-phi.

„ 562 r. 9 v.o. achter „mijnwerkers" in te voegen „niet."

„ 563 r. 2 v.o. staat: Sebalam lees: Sebalauw.

„ 578 r. 13 v.b. „ Tshak-tjoo „ Tshak-tjoe.

„ 578 r. 6 v.o. „ Kon-djin-njong-miao lees: Kon-djim-njong-miao.

„ 581 r. 18 v.b. „ Tjhi-njin-kon lees: Tjhi-njin-kong.

„ 605 r. 5 v.b. „ jit-liong-si-tshien-si-hoen lees: jit-liong-si-tshien si-foen.

„ 605 r. 13 v.b. „ 11. Goudtahil lees: 11./ Goud-tahil.

„ „ r. 15 v.b. „ 11, 12. „ 11./: 12

„ „ r, 19 v.b. „ wicht „ gewicht.

„ 606 r. 7 v.b. „ 767 „ 768.

„ „ r. 13 v.b „ 4 gulden „ 2 gulden.

„ 610 r. 4 v.b. „ Semoedin „ Semoedoen.

„ „ r. 7 v b. „ Tjhin-Lak „ Tjhim-Lak.

Bijlage A. „ De „de drie kongsi's van Fo-Sjoen" 1850-1854 lees: De „drie kongsi's van Fo-Sjoen". 1850-1854.

Bijlage B. „ XIII Sn Modd Tsafioedin lees: XIII Sn Mohd Tsafioedin.

Kaart „ Phak-miong-thoe lees: Phak-miong-theoe.

BLADVULLING.

Nog een Javaansch geheimschrift.

Jaren geleden werd er in dit Tijdschrift een mededeeling geplaatst, zie Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., IV, 205, over eene der wijzen waarop de Javanen van hun schrift geheimschrift weten te maken. Deze bestond hierin, dat men bij een *aksara* alle *sanḍangan*'s plaatst, behalve die welke juist gelezen moet worden.

Een andere methode kon onlangs aan het licht worden gebracht naar aanleiding van een oud briefje in geheimschrift, dat de Heer K. F. Holle aan het Bataviaasch Genootschap ten geschenke deed, zie Not. Bat. Gen. XXX, bl. 68. Deze tweede wijze was aan de *aksara* den vorm te geven van een samengestelden *pada*, die in een zijner eerste lijnen de *aksara* bevat of verbergt, terwijl de vereischte *sanḍangan* door bijteekens, halen, of krullen aangegeven zijn.

Een derde soort van geheimschrift, dat thans nog in de Vorstenlanden bekend is, en gebruikt wordt, is althans gedeeltelijk gebaseerd op oude grammaticale leeringen, die men o. a. in de Tjarakabasa terugvindt.

Bij deze soort vervangt men de *sanḍangan*'s deels door *aksara*'s, die er aan verwant zijn, deels op een andere niet altijd geheel duidelijke wijze er aan herinneren.

Zoo wordt, terwijl men de de *sanḍangan* vervangende *aksara* met drie *tjĕtjĕk's* gekroond achter de *aksara* plaatst, waar die *sanḍangan* bij behoort, behalve waar ◌ꦺ de *taling* vervangt, daar deze vóór de *aksara* wordt gezet:

de *layar* vervangen door de ◌ꦽ,
de *pĕpĕt* vervangen door de ◌ꦾ,
de *tjĕtjĕk* vervangen door de ◌ꦿ,

de *wulu* vervangen door de [illegible]
de *tjakra* vervangen door de [illegible]
de *wignyan* vervangen door de [illegible]
de *suku* vervangen door de [illegible]
de *pangkon* vervangen door de [illegible]
de *taring* vervangen door de [illegible]
de *taling* vervangen door de [illegible].

Tot toelichting volge hier, volgens dit laatste systeem geschreven, het begin van het eerste der door Dr. J. J. DE HOLLANDER in zijne Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde, Breda 1848, bl. [illegible], medegedeelde gedeelten van de door WINTER vervaardigde Javaansche overzetting van de Engelsche, slechts gedeeltelijk gereed gekomen, vertaling van W. CAREY en J. MARSMAN van den Sanskrit tekst der Râmâyaṇa.

[illegible]

Hetgeen beantwoordt aan het volgende, dat op de gewone wijze geschreven is:

[illegible]

WOORDENLIJSTJE

VAN DE

SOLOREESCHE TAAL

(SOLOREESCH-HOLLANDSCH)

VERZAMELD

DOOR

H. H. O. LEEMKER.

Onderpastoor te Larantoeka.

EENIGE AANTEEKENINGEN.

1°. De Soloreesche taal wordt gesproken door de bevolking;
a.) van het eiland Flores, beoosten het rijk van Sikka;
b.) van de eilanden Adonara en Solor;
c.) van het Westelijk gedeelte van het eiland Lomblen, inclusief het gebied van Lamaleëra.

2°. Voor zoover ons bekend is, bestaat de Soloreesche taal uit 3 à 4 nogal eenigszins van elkander afwijkende dialekten. Vele woorden worden overal gebezigd, maar ook vele andere woorden kan men slechts op enkele plaatsen gebruiken. Vooral de dialekten van de bevolking van Krowē (dicht bij de grenzen van Sikka) en van de bevolking van Lamaleëra (op het eiland Lomblen) verschillen nog al aanmerkelijk van elkander.

3°. Als eerste proeve wordt hier een lijstje gepubliceerd van een duizendtal woorden die gebezigd worden op

de eilanden Adonare en Solor en het meest Oostelijk gedeelte van Flores.

4°. De woorden zijn hier geschreven, zooals zij zijn opgevangen uit den mond zelven van de bevolking.

5°. De dubbele leter *ng.* midden in de sijllabe wordt nooit gescheiden en de uitspraak er van komt overeen met de Hollandsche uitspraak van het woord *jongen,* b. v. lang-ô, laṅgô, bĕng-ĕr.

6°. Over de uitspraak der medeklinkers valt slechts het volgende op te merken.

a.) De *g.* klinkt altijd als de Fransche *g* vóór *a, o* of *u,*

b.) De *s.* wordt meestal hard uitgesproken.

7°. Regels voor de lengte of kortheid van een klank zijn vooralsnog moeilijk te geven en daarom heb ik het best geoordeeld, om waar zulks noodig was door verschillende teekens aan de goede uitspraak tegemoet te komen.

8°. Die verschillende teekens zijn de volgende:

a.) De korte *a* wordt aangeduid door ă.
b.) De lange *a* „ „ „ ā.
c.) De lang gerekte *a* „ „ „ āā.
d.) De toonlooze *e* „ „ „ ĕ.
e.) De zachtlange *e* (b.v. in gēven) „ „ „ ē.
f.) De scherplange *e* (b.v. in lêeren) „ „ „ ê.
g.) De scherpkorte *e* (b.v. in pen) „ „ „ e.
h.) De gerektkorte *e* (b.v. in pèrel) „ „ „ è.
i.) De langgerekt korte *e* „ „ „ ě.
j.) De korte *i* „ „ „ ĭ.
k.) De lange i „ „ „ ī.
l) De zachtlange *o* (b.v. in lōven) „ „ „ ō.
m.) De scherplange *o* (b.v. in hôoren) wordt aangeduid door ô.
n.) De scherpkorte *o* (b.v. in stok) wordt aangeduid door ò.
o.) De dof klinkende *o* (b.v. in dof) wordt aangeduid door o.

p.) De *u* wordt uitgesproken als het Hollandsche oe-

9°. De tweeklanken zijn *ai*, *ee*, *au*.

10°. Worden de twee opeenvolgende klinkers *ai*, *ee*, *au*, afzonderlijk uitgesproken, dan wordt dat aangeduid door een trema te („) zetten boven de tweede klinker.

11°. De klemtoon, niet aangeduid, valt altijd op de voorlaatste lettergreep.

12°. Valt de klemtoon daarentegen op eene andere lettergreep dan wordt hij aangeduid door het teeken (,) boven de bedoelde lettergreep.

13°. Slechts enkele werkwoorden worden vervoegd. De vervoeging bestaat hierin, dat de beginletter veranderd wordt. Een paar werkwoorden worden onregelmatig vervoegd.

14°. Voor den eersten persoon meervoud gebruiken de Soloreezen twee verschillende woorden, namelijk *kamē* en *titē*.

Kamē wordt gebezigd, als men den aangesproken persoon wil uitsluiten.

Titē wordt gebezigd, als men ook den aangesproken persoon bedoelt.

A.

a, wat (vr. voorn. w.)
mōmětē'a?, wat brengt gij?
mō mětē' hauw a?, wat brengt gij hier?
aä, iets.
mō mětē' aä ka takė? brengt gij iets of niets?
gō ait aä hala, ik krijg niets.
aär wōwan, verhemelte (van den mond.)
aä takė (achter een werkwoord aä hala) niets.
adja, veel, talrijk.
ikan mion di adja?, heht gij veel visch?
aën, aangezicht, gelaat.
ahò, hond.
sikan ahó pê, jaag dien hond weg.
ahò batīn, speurhond, jachthond.
ahò blakīn, hond, rekel.
ahò ina (k), hond, teef.
aìn, aangezicht, gelaat, front, gevel, aanschijn, uiterlijk, gezicht.
puü ain: het aangezicht wasschen.
ait, krijgen, verkrijgen, vinden, bekomen, bereiken, erlangen, verwerven.
aja, veel, talrijk, menig.
akkě, geeft een verbod te kennen en wordt altijd door een werkwoord gevolgd, b.v. akkě plaė, loop niet weg.
alla, vischnet, werpnet.
alang, geluid, galm, klank.
alang-alang, gegons.
alen, buik, onderbuik.
alen blara, buikpijn.
alen gōën bohu kai, ik ben verzadigd.
alen malu, honger hebben.
alīn, ader, zenuw, vezel.
alīn bēlĭn, slagader.
porro alīn, aderlaten.
alō, stamper, rijststamper.
ama, vader.
amma, moeder.
amma bapa, ouders.
amu, ledig, onbeduidend, hol, onbewoond.
lang-ô amu, een onbewoond huis.
pigang amu, een leeg bord.
amut, wortel.
ana, kind.
ana barawáin, meisje.
ana barakŏwain, meisje.
ana blakīn, jongen.
ana krīden, weeskind.
ana paü, pleegkind.
anē, aas, lokaas.
ang-īn, wind.
ang-īn apun, landwind, die 's nachts waait.

ang-īn blĕku, felle wind, scherpe wind, stormwind.
ang-īn blinô, zacht windje, kalm.
ang-īn glĕtĕn, koelte, frissche wind.
ang-īn timu, oosten wind.
apē, vuur.
apē gāān lang-ô, een huis staat in brand.
apē hēmô, vlammen, het vuur vlamt op.
non apē muri blida, te vuur en te zwaard.
apē priô, lucifersdoosje.
apu, kalk, krijt.
apun, dauw, dampig.
arak, overgehaalde toewak (bedwelmende drank, uit den lontarpalm getrokken.)
arak buran, jenever.
arak mēan, roode arak, kanipa.
aran, plank.
arang, houtskool.
arĕdjanti, afgevaardigde van een Radja, afgezant, gezant, bode
arĭn, afval, overschot.
arīn, jongere broeder of zuster, in 't alg. iemand, die jonger in jaren of lager in rang is.
arra ruwa, overmorgen.
assa, afkomst, geslacht, familie.
ata, soort van vrucht.
ata, persoon.
ata aja, menigeen.
ata auwĕdá deugniet, schelm.
ata blakīn, man.
ata bliwan, vijand.
ata datan, slecht mensch.
ata djawa, Maleier.
ata dôrē, volgeling, gevolg, aanhang, partij.
ata kiwan, bergbewoner.
ata krēēn, het mindere volk.
ataléwó, inboorling.
ata maten, lijk, doode.
ata mitĕn, neger.
ata pĕnaren, Mohamedaan.
ata sĕrani, Christen.
ata wun, nieuweling.
atadikan, mensch.
atadikan waokai lĕwó, bevolking.
aten, hart, gemoed, inborst, lever.
aten blara, aanstoot, ergernis, hartzeer.
aten blōla, trotsch.
aten brēa, vroolijk.
aten brĕkĕt, moed.
aten kĕsīn, moedeloos, kleinmoedig.
aten kurang, moedeloos, gebrek aan moed.

aten lêrē, nederig, ootmoedig, deemoedig.
aten lodogêrē, aarzelen, weifelen.
aten mĕlân, goedhartig.
aten platè, aandrift.
aten suka, verblijd, zich verheugen.
aten susa, leed.
aten toü, eensgezind.

atu, wal (van steen), verschansing, fort.

auw, bamboesriet.
auw kĕka, doornachtige bamboes.
auw kramat, bamboe doeri.
auw pĕtung, een soort vau bamboes.
auw prĭng, eene soort van bamboes.

auwĕdá, slecht boos.

B.

bāā, afwateren, afstroomen, stroomen, vlieten, vloeien.

baä, buil, gezwel, opzwellen.

baät, zwaar, gewicht, zwaarte, log.

badjan, roeien.

baha, kauwen.
baha wata, djagong kauwen.

bahi, afhalen, afpellen, afstroopen, afvillen, bolsteren, doppen, pellen, schillen, stroopen, villen.
bahi tana, onkruid uitwieden.

bain, hooren, luisteren.

bajo, dorschen, stampen (in een vijzel, mortier, bak).
bajo tahan, rijststampen.

bakila, blinken, flikkeren, fonkelen, glimmen, glinsteren.

bako, ronde mand, groote korf.

bala, olifantstand, ivoor.

bala wēlīn, naam van een kampong (eig. de waarde van een olifantstand).

bansa, prauwenhuisje, werf.

bapa, vader.
bapa djadi, echte vader.
bapa paü, pleegvader.
bapa mōën hēgē?, wie is uw vader?
bapa mōën narang hēgē? hoe heet uw vader?
mōë naen bapa hēgē? wie is uw vader?

barakowain, vrouw.

baron, emmer, wateremmertje.

batīn, jagen.

bau, aandrijven, bovendrijven, drijven, vlotten.

bau, morgen, de volgende dag.
bau hôgô hulan, (bij

zamentrekking: bau lagulan, morgen vroeg.

bau kajo, waringinboom.

bawan, ui.

bĕdi, geweer, buks.

bĕgo, opwellen, opstijgen.

bēhīn, inschenken, gieten.

bĕka, vliegen.

bĕkĕl, drift, toorn, vertoornd, geraakt, misnoegd, boos, toornig, kwaad, vergramd.

ôna bĕkĕl, gramschap, toorn.

bēku, een soort van inlandsche dans.

bĕkut, uittrekken, wieden, plukken.

bĕkut luô, gras of onkruid uittrekken.

bĕla, eene heg in zee om visch te vangen.

bēlĭn, groot, aanmerkelijk, ruim, van aanzien, aanzienlijk, belangrijk, beroemd, gewichtig, voornaam.

bēlo, snijden, hakken, slachten, afkorten, afhakken, afhouwen, afkappen, houwen, omhouwen, omkappen.

bēlo kĕpīn, kortwieken.

bēlo luô, gras maaien.

bēlo ruwa, midden doorhouwen.

bĕlōka, kletsen, veel praten

bĕng-an, luim, kuur, fratsen grillen, willekeur.

bêra, gauw, ijverig, vlug, gezwind.

bĕra-bĕra, haastig, spoedig, ijlings.

bĕrīn, slaan, kloppen, beuken.

bĕrīn wrĕkĕn, afranselen.

bĕrīn non mĕnamu, geeselen.

bēro, vleugelprauw.

bĕsi, kastella.

bĕsi lolon, het blad van de kastella.

bĕsi puhun, de bloem van de kastella.

bĕsi ubun, de top, de teedere spruitjes van de kastella.

bĕsó, komen.

bĕtang, ongaar, rauw.

wata bĕtang, rauwe djagong.

bêto, komen.

biasa, gewend, gebruikelijk, gewoon, ingewortelde gewoonte.

biat, scheuren, afscheuren.

labu biat kai, het baadje is gescheurd.

bihô, koken.

bihô tahan, rijst koken.

bihô tanassu, suiker maken van het sap van den lontarpalm door het te koken.

binatang, beest, dier.

binatang rogē, kruipend gedierte.

binatang waokai, gedierte.
binē, bloedverwant.
blahán, lang.
rian blahán, naam van een kampong (eig. een lang gehucht)
blara, ziek, ziekelijk, lijdend, ongesteld, pijn, smart.
blara aja, gevaarlijk ziek.
blara bēlĭn, gevaarlijk ziek.
blara hēpat, koliek.
blara kalipīn baä, belroos.
blaun, metaal, ringen van zilver of metaal, die de lui in de ooren dragen.
blĕku, fel, hard, onstuimig (van den wind.)
blĕman, week, zacht, buigzaam, gedwee, lenig.
blida, zwaard, sabel.
blino, spiegel.
bliwan, oorlog, krijg, strijd.
raän bliwan muri kaö sarē kai?, is er nog oorlog of is het al vrede?
bliwô, stelletje, doosje.
blola, hoog, lang (hoog van gestalte).
blomon, diep.
blonē, kussen.
blonē kottan, hoofdkussen.
blopor, rond (als een schijf.)
blu, fijn, dun, tenger.
bluron, fijn, dun
bobu, masker, mom.
bodon, dom, lomp, onwetend.
bohu, verzadigd.
bola, breken (van hout) doormidden knakken.
bolo, koek, gebak, suikergebak, oblie.
bōon, kolon bōon, groote tortelduif.
bottē ana, een kind in de heup dragen.
botti, flesch.
bôwô, blaffen.
brēa, lustig, vroolijk, verlangen, verheugd, ergens trek in hebben, genoegen nemen, aandachtig, ijverig, arbeidzaam, gaarne.
brēa-brēa, frissche moed.
brēa hala, mishagen.
brĕkē, gevlochten ijzerdraad.
brĕkĕt, moedig, driest, dapper, durven, heldhaftig, onbeschroomd, onverschrokken, vrijmoedig.
brĕkĕt lawan, durven, tegenstreven.
brĕtīn, aankwakken.
brēun, vriend, makker, bevriend, kameraad.
brēun moppan, hartevriend.
brēun sĕnaren, boezemvriend.
brēwô, zwetsen.

brihĕn, herstellen.
brīng-īn, koud, koorts.
brīng-īn platé, heete koorts.
těká brīng-īn, door koorts bevangen worden.
broba, graf.
brua, wenig, luttel, gering.
brua muri, nog een weinig.
bu, aanblazen, blazen.
bu apē, vuur aanblazen.
buat, afvaren, zeilen.
pai buat, aan komen zeilen.
budi, gedrag, karakter, aard, besef, begrip, verstand.
budi take, slecht.
buhu, blazen.
buhu di kottan, op het hoofd blazen.
buka, openen, afdekken, afrollen, aflichten, ontdekken, uit elkander nemen, losmaken, ontblooten, ontvouwen.
buka ĕpan barang, goederen uitpakken.
buka lipa, ontkleeden.
bulĭt, bewoelen, ingewikkeld, verward.
bura, schuim, schuimen.
buran, wit, blank, bleek, grijs (van haar).
busan, kat.
but, kolon but, een soort veldhoen.
buta, inwikkelen, een bundel maken, inpakken, baal, bundel.
butak, slijk, slib, modder.
butĕk, breken (van glas).
butĕk butĕk, brokkelen.
butĕk dăhè', breekbaar.
butĕk hala, heel, onbeschadigd.
butĕk kai, aan stukken.
buto, acht, 8.

D.

dăhè', dicht bij, nabij, naburig.
dăhè' butĕk, broos.
dăhé' kai, reeds dicht bij.
dăhè' muri, dichter bij.
pi dăhè', hier dicht bij.
dai, komen.
gō dai, ik kom.
mōmai, gij komt.
naè nai, hij komt.
kamĕ mai, wij komen.
titētai.
miô mai, gijl. komt.
raè hauw, zij komen.
dai dăhè' naderen.
dai non mĕr'an, aansluipen.
mō lau mai? komt gij van den zeekant?
gō lau dai, ik kom van den zeekant.

mětē' manu pai, breng de kip hier.

danē, kloppen slaan.

danē gědāan, de trom roeren, de trom slaan.

danē gong, op de gong slaan.

danē kěni, bellen, luiden.

danē watô, naam van een kampong (eig. den steen slaan).

dapu, niezen.

datan, slecht, kwaad.

dēïn, staan, overeind staan.

děkak, vallen, tuimelen.

děkak tălīnga, achterover vallen.

dēkē, aanpunten.

děkět, scherp.

hēpē děkět, een scherp mes.

matan děkět, scherp van gezicht.

děman, nat.

děman brua, vochtig.

děnē, talrijk, veel.

děra, nog.

dētīn, dragen.

dětô, bonzen, kloppen, aanporren, aanbonzen, aankloppen, tikken.

dětô di kěnawê, aan de deur kloppen.

digá, waar (bijw. van plaats).

dikan, zeker, inderdaad voorwaar, stellig, bepaald.

dīkīn, aan een stok dragen.

dila, aflikken, likken.

dimu, antimoen.

dira, blazen, bewaaien.

dira apē, het vuur doen opvlammen door het te bewaaien met een nira (eene waaier van gevlochten kolibladeren).

djadi, worden, voortbrengen, ontstaan, voorvallen, gebeuren, geschieden, baren, jongen werpen, geboren worden, lukken, slagen, telen.

djadi ana, baren.

djadi bēlin, groeien (van menschen en dieren).

djadi hala, mislukken.

djadi hěpuk, kwijnen.

djaga, verzorgen, de wacht houden, bewaken, hoeden, in acht nemen, oppassen, waken.

djaran, paard.

djaran ina, merrie.

djaran lakīn, hengst.

djon, schip, groot vaartuig.

djon apē, stoomboot.

dōan, ver, afstand, afgelegen, verwijderd.

dōï, munt.

dōï pêra, zilveren munt.

dòkīn, lossen, ontladen (goederen.)

doppa, beklimmen, bestijgen.

doppa kiwan, een berg beklimmen.

doppa lĕwó, naar eene kampong gaan, die op een berg gelegen is.

doppi, schild,

dôrē, volgen, achtervolgen, nabootsen, naloopen, vergezellen.

dôrē parĭtta, gehoorzamen.

dôrē pēhen, inhalen.

doru, scherpen, slijpen, wrijven, boenen, poetsen, afwrijven.

duman, drinken uit een nawing (bamboesje, waarin de lui de sap van den lontarpalm in bewaren.)

duün en dun, verkoopen.

dun hoppē, handel drijven.

E.

ĕban, effen, vlak.

ĕbo, takera, balk van een arengpalm.

ĕda, achteruitdeinzen.

ĕkan, mitĕn, avond, donker, duisternis.

ĕkan mitĕn kai, kamē gêrē lang-ô, als het donker is gaan wij naar binnen.

ĕkīn, eene bamboes met knoesten of knobbels. Zulk een bamboes gebruiken de lui bij wijze van ladder.

ekka, zie akkĕ.

ĕlan, plein, open terrein bij een huis, erf.

ĕlē, schuld.

tion ĕlē, aanmanen om schuld.

ĕlo, beloven, aanbieden, aanbod, afspraak, afspreken, akkoord, beding, overeenkomst, belofte, contract.

ĕma, met dit woord roept een klein kind zijne moeder.

emmar, tin.

ĕpan, goed (zelfst. n. w.)

ĕpan, aja, rijk.

ĕpan-ĕpan, bezitting, goederen.

ĕpan-ĕpan ata pana, bagage.

ĕpan hôrok, lading.

ĕpan wrĕkĕn, rijk.

ĕrĕnt, aangezicht, gelaat, front, gevel, vóór.

ĕrĕnt bĕkĕl, aangrimmen.

ĕrĕnt kawuê, ijlhoofdig, duizelig.

ĕrĕnt kĕmi, een vriendelijk gelaat.

ĕrĕnt maran, een zuur aangezicht.

tĕpi ĕrĕnt kamē, hier vóór ons.

ĕrĕt, zie ĕrĕnt.
ĕrô-ĕrô, lekker, aangenaam, smakelijk.
essa (blara-) aamechtig, aamborstig.
ĕtīn, een gevlochten doos van kolibladeren, waar de lui sirih, pinang en kalk in bewaren.
ēü, droes, snot, snotterig.
ĕwun, zweeten.
ĕwun, tĕtīk tōü, één zweetdruppel.

G.

gāān, eten, afkabbelen, branden, knagen, uitbijten (van vochten.)
gō gāān, ik eet.
mō gāān, gij eet.
naė gāān, hij eet.
kamō mĕkan, wij eten.
titē tĕkan, wij eten.
miô mĕkan, gijl. eet.
raė rĕkan, zij eten.
apē gāān lang-ô, een huis staat in brand.
pai, titē tĕkan kluô, komt, laten wij rijst gaan eten.
titē tĕkan kapė, laten wij maar gaan eten.
gāān tabako, tabak kauwen.
gāān luô, grazen.
gāān rēnu wati, nuchter.
gadē, onderpand.
gahò, vergruisd, gesmolten, vermozeld, aangestoken (van vruchten.)
gaka, schreien, weenen.
galin, graven.
gassi, rekenen, tellen, berekenen.
gassi rēhi, talloos.
gatĕk, jeuken.
gawē, overtreden (een gebod), doorwaden (een rivier.)
gĕbi, een beschot maken.
gĕdāān, trom.
gēha, ander (van redelijke wezens gebezigd).
ata gēhá, een ander mensch.
gēhá-gēhá, ieder afzonderlijk.
gēhan, trekken.
gēhan tenna a rai, eene prauw op het strand trekken.
gēhi, niet willen.
gēhi hala, willen.
gēït, scheren.
gêka, lachen.
gĕlan, armband, koperdraad.
gĕlĕk, afgemat, vermoeid.
lēïn gĕlĕk, stijf in de beenen (van het loopen.)
gĕlĕn, armringen, enkelringen.
lōë gĕlĕn, de armringen, de enkelringen afdoen.

logē gĕlĕn, de armringende enkelringen aandoen.

gĕlīn, graven, uitpeutereu, opwroeten.

gĕlīn broba, een graf graven.

gēlu, aflossen, wisselen, ruilen.

gĕmi kumīt, den baard uittrekken met een tangetje.

gĕnātō, zeuden, afzenden, verzenden, sturen.

gĕnato ĕpan-ĕpan, goederen zenden.

gĕnato kaniki, mondbehoeften sturen.

gĕnĕku, spelen.

gĕnĕku bodon, beet hebben.

gĕnĕku matan, aanlonken.

gĕni, razen, opspelen, vechten, krakeelen, ruzie maken, kibbelen, twisten, tweespalt.

gĕrē, klemmen, stijgen, rijzen, opkomen, opgaan, oploopen, verheffen, aanstellen, bestijgen, opwaarts gaan.

gêrē djon, aan boord gaan.

gêrē djaran, paard rijden.

gêrē lang-ô, in huis gaan.

gêr ē lōdō, op en neer gaan.

gêrē rai, landen, aan wal stappen.

gêrē wōlor, een heuvel beklimmen.

gĕta, vragen, ondervragen, naar iets vernemen.

gĕta tahan, rijst korrels plukken.

gĕtĕr, zie gĕta.

gĕtán, alle, alles.

di uli gĕtán, op alle plaatsen.

gĕto, breken (van touw).

raăn gĕto kōda, een zaak beslissen.

gikē, bijten.

gilô, zuur.

gima, vischjes zoeken, als 't laag water is.

gipĕt, aanklemmen, aanknijpen.

glaran pomali, verboden. ongeoorloofd (in godsdienstigen zin).

glaran hala, geoorloofd.

glĕtĕn, koel, frisch, lommer.

gliki, schuins, hellend, helling.

lĕrá gliki, één uur na den middag.

glino, glinsteren.

glupa, vergeten, verwaarloozen, verleeren.

gnēwa, een ieder zijns weegs gaan.

gō, ik, mij.

gōë, ik mij.
gōën, mijn.
gōë naen, mijn.
māān pê gōën, dat is mijn tuin.
māān pê gōënaen, dat is mijn tuin.
gōbō, binden, vastmaken.
gōbō kĕnōbō, het hoofddoek vastmaken.
gokkō, kraaien.
manu gokkō, de haan kraait, 5 uur 's morgens.
gōlō, alom, overal, omheen, rondom, omtrek.
gong, bekken (metalen instrument).
gowalīk, terug, terugkeeren, omkeeren, op nieuw.
gowittē, verliezen, kwijtraken.
grĕga, het bamboezen doosje, waar de lui kruit in bewaren.
grīdīn, beven, bibberen, huiveren, sidderen.
guīt, graven, delven, aandiepen.
guma, eene soort van boom.
guna, belang, nut.
gutē, halen.

H.

hadat, gewoonten, gebruiken.
hadat lĕwó. laudswijze.
rōï hadat, beleefd, beschaafd.
hakka, komen.
lali hakka, komen van eene plaats, die lager gelegen is.
hakkĕ, ophouden, rusten.
hakkĕ dēï, stil staan
hala, niet (achter een werkwoord).
hama, treden, een soort van inlandsche dans, waarbij met de voeten op den grond getreden wordt.
hama, met, eveneens, gelijk, van gelijken inhoud, waarde of grootte.
hama-hama, tegelijk, gezamenlijk, te zamen, aan elkander.
hama-henna, hetzelfde, even, goed, onverschillig.
hamu, vegen, stoffen, afstoffen.
hana, schouder.
hana nēkīn, linkerschouder.
hana wana, rechterschouder.
hapen, hangen, ophangen.
harè', de sap uit den lontarpalm halen, waaruit de lui hun toewak bereiden.
hauw, komen.
hauw tĕpi, kom hier.
mĕtē hauw, breng het hier.

mětē' hauw manu pê, breng die kip hier.

hawur, naaien.

hē, uitroep (tusschenwerpsel).

hē brēun, hé! vriend.

hē mian ē, hé, wacht even.

hěbo, baden, een bad nemen.

hēgē, wie (vr. voorn. w.)

hēkat, vervangen, opvolgen, beurt.

hēkat-hekat, beurtelings.

hělán, olie.

hělán tapo, klapper olie.

hělán tana, petroleum.

hēlun, als, evenals.

hělút, ondergaan (van hemellichamen.)

lěrá hělút kai, de zon is al onder.

wulan hělút kai, de maan is al onder.

hēmô, vlammen.

henna, ook, slechts.

pê henka, dat alleen.

pê henna takė, behalve dat.

hēpat, buikloop.

hēpē, mes.

hēpē matan, het lemmer van een mes.

hēpē nětěk, het heft van een mes.

hěpuk, zwak, krachteloos, afgemat, bezwijken.

hěrīn, grens, uiteinde, oever, zoom, kant, rand.

hěrún, ontmoeten, aantreffen, bezoeken.

hikun, elleboog.

hiton, toelichten, voorlichten, 's nachts visschen met fakkellicht.

hiwa, negen 9.

hō, uitroep (tusschenwerpsel.)

hō pai ō kom hier!

hō brēün, vriend!

hō' gō miau tĕpi ō, ik wacht hier!

hō gō toran pia ō, ik wacht hier.

hōbē, aafsch, omgekeerd.

tenna hōbē, de prauw is ten onderste boven.

hōdē, ontvangen, aannemen, aanvaarden.

hodē hala, afkeuren, afslaan, weigeren, bedanken.

hōdjan, gebieden, bevelen.

hōdjan hauw, laten komen.

hōdjan madjan, laten roepen.

hōgē, verhinderen, belemmeren, vastraken, haken, ergens aanhaken.

hōgō, opstaan, ontwaken.

hōgō hūlan, 's morgens vroeg.

hōnē, bouwen.

hōnē lang-ô, een huis bouwen.

hōnē nidu, een bergplaats bouwen.
hônīk, antwoorden.
hoppē, koopen, aankoopen, inkoopen, aanschaffen.
hôrē, gieten.
hôrē waidikottan, giet water op het hoofd.
hôrok, laden, bevrachten.
hôron, verbergen, schuilen.
lĕrá horon di kolan kowan, de zon schuilt achter de wolken.
tōbō hôron, wegkruipen, belagen.
hu?
hu pettan, beminnen.
anahu pettan inabapa, het kind bemint zijne ouders.
hubuk, aanspeten.
hubung, vasthechten, aanhechten, aanschakelen.
huda, gelasten, bevelen, gebieden.
hukĕr, meten maat.
hukun, machtig, recht, macht, vonnis, straf.
hulan, zien, aanschouwen.
hupĕ, pijl met ijzeren punt.
hura, aardappel.

I.

ia, hier.
tēĭ ia, hier blijven.
ihē, steven (van een vaartuig).
ihē kolan, achtersteven.
ihink, been, gebeente.
ikan, visch.
ikan kottan klēmu; eene soort van walvisch.
ikĕrĕn, ander (van redelooze wezens gebezigd).
manu pê gō hoppē hala, gutē manu ikĕrĕn, die kip koop ik niet, haal een andere.
ikun, staart.
ilē, top van een berg.
ina en inak, moeder, wijfje (van dieren).
ipan en ipĕ, tand, kies.
ipĕn bēlĭn, slagtand.
ipĕn blara, tandpijn, kiespijn.
ipĕn waokai', gebit.
irun, neus, snuit.
irun uman, neusgat.
isĕk, zuigen.
isĕk tabako, rooken.

K.

ka, of.
kaā, kraai.
kaäwuk, asch, stof.
kaäwuk-kaäwuk, aschgrauw.
kaäwuk platè, heete asch.
kabara, ongehuwd meisje.
kabēkīn, doof.

kabēkīn non měku, doofstom.

kaběsar, overmoedig, weerstrevend, weerspannig, nijdig.

kabi, bakkebaard.

kabĭng-ĕr, buikworm.

kabōon, grommen, knorren (als varkens).

kabottin, maag.

kabottin blara, maagpijn.

kadang, hok.

kadĕmē, nat.

kadenna, schelp.

kadēwa, gordel, die de lui om hun middel dragen en waarin verschillende bamboezen doosjes ter bewaring van kruit enz.

kado, beurs.

kadokko, verschrikken

kadoru, tegen iets aanloopen.

kahawē, pijl met weerhaken.

kahawuk, mengen, aanmengen, vermengen.

kahawuk non wai, aanlengen met water.

kahawuk hama-hama, dooreenmengen.

kahēdē, aanlonken.

kahēdē, non matan ikan, aanlonken van ter zijde.

kai, reeds.

hōdē kai, reeds ontvangen.

kajo, hout.

kajo guma. } Soorten
kajo kanila. } van best
kajo knahà (assana.) } timmerhout.

kajo ona, woud, wildernis.

kaka, oudere broeder of zuster, ouder (in jaren), meerdere (in rang).

kaka arīn, aanverwant, familie.

kala, armband, armringen, enkelringen.

lōē kala, ze afdoen.

lōgē kala, ze aandoen.

kălakkè, dorpshoofd.

kălakkè lĕw'o, kamponghoofd (de voornaamste).

kalipīn, wang.

kaluba, aarden kan, pot.

kama, bast, bolster, dop, hulsel, huid, korst, schaal, schil, schors, vel.

kamē, wij (met uitsluiting van den aangesproken persoon)

kamekkō, scorpioen.

kamelu, verwelken.

kamiê, (kamiling, kamiri, bakĕra), eene groote noteboom, waarvan de vrucht olie geeft.

kamōgon, lui, achteloos traag, loom.

kamugu, kracht.

kanari wuan, eene inlandsche amandel.
kanĕbi, muur wand, beschot.
kanèko, knevel.
kanēma, blad van den lontarpalm.
kanĕmi, baardtangetje.
kanêrê, trap van bamboes, dienende om over de afsluiting van een akkerveld te klimmen.
kănēün, deelgenoot, aandeelhebber.
kaniki, mondbehoeften proviand.
kaniton, voorhoofd.
kanōja, schommel.
kanulun, korrel.
kanuma, geel.
kanuwu of wawè kanuwu, varkensnest.
kaò, of.
kapè' maar (voegw.) niet noodig, genoeg.
titē pana kapé' laten wij maar weggaan.
kapĕk, garen draad.
kapēkun, eene soort van wild boontje.
kapi, nu, thans.
kara, een korfje of mandje.
kara'n, kruik.
karang-īn, tak.
karbau, buffel.
karēhi, niet kunnen.
kari, het vezelachtig gedeelte van de bast eener kokosnoot.
karong, zak.
nowin karong, baaldoek
katĕkĕl, bekrompen, eng, nauw, beklemd, beperkt.
kôrok katĕkĕl, beklemd, op de borst, bezetting op de borst benauwd.
katĕnĕ, een weinig.
katĕnĕ muri, nog een weinig.
katjubong, beker, glas.
kawak, nest.
manu kawak, kippenest
kawan, lat van een dak.
kawēgon, buigen (van boomtakken), scheef.
kawêra, nangka, eene soort van vrucht.
kawikit, eene soort van vogel.
kawil, hoeklijn, vischlijn (om te hengelen.)
kawittē, houten pijl.
kawuë, duizeling.
ĕrĕnt kawuë, duizelig, ijlhoofdig.
kottan kawuë, duizelig, bedwelmd.
kawukĕn, dronken.
kēa, schildpad.
kēban, provisiekamer, bewaarplaats van goederen, bergplaats, voorraadschuur.
kĕdaan, ladder, trap.

kědasar aangestoken.
kědira, denken beoordeelen.
kědira pê ona mōën, denk dat bij uzelven.
kěka, doornachtige bamboes.
kělán, dampkring.
kělěkě, bovenarm.
kělěkórē, knieholte.
kělěn, dampkring.
kělěran, vischlijn.
kěli, de holte onder de schouders.
kěmada, band, riem om de lendenen.
kěmi, zoet, vriendelijk, aanlokkelijk, aantrekkelijk, aanvallig.
kěnalin, breekijzer.
kěnalun, boogswijze buigen, achterwaarts gekeerd taran kěnalun, hoornen (van dieren), die achterwaarts gekeerd staan.
kěnamu, aar korenaar, stengel.
kěnatang, bank, rustbank van gepleten bamboes.
kěnatang ata maten lijkbaar.
kěnawang, rib.
kěnawē, deur, poort.
kěng-ěr aangrijnzen, beknorren, grommen.
kēni, klein
kěnōbō hoofddoek, hoofdband (reep van palm of koliblad).
gōbō kěnōbō, het hoofddoek vastmaken.
lōō kěnōbō, het hoofddoek losmaken.
kěnōbong, wormstekig, rot.
kēo, knie.
kěpǫ, sirihdoos.
kěpin, vleugel.
kěpó fluiten.
kěra, uitspruitsels van de bamboes,
kěra waton, naam van eene kampong (eig. uitspruitsels van de bamboes, en steen).
kěrùn, kort, beknopt.
kěsin, klein.
kětěbu plěpa, lat (van een dak.)
kěwakka, prěpa, een soort van boom (die bij het strand in zeewater groeit).
kěwana, dwarsbalk, overdwars.
kěwô, aal.
kěwôkō, de ziel van een afgestorvene.
kěwókor, strot, keel.
kěwókor gōën maran, ik heb dorst.
kia, eerst, vooreerst.
miankia, wacht eerst.
kiwan, berg, gebergte.

ata kiwan, bergbewoner, bergvolk.

klabang, duizendpoot.

klēa, licht, niet zwaar, vlug.

klĕka, donder.

klĕmi, zoet.

klĕrĭn, afhaspelen.

klĕrĭn talē niwan, het ankertouw afhaspelen.

klĕron, vischlijn.

klottē, kinderen, bedienden

kluô, gekookte rijst.

kōan, de dij (deel van het menschelijk lichaam tusschen de bil en de knie).

kobu, kaaiman, krokodil.

koda, spreken, bepleiten, bepraten, onderhandelen, taal.

koda amu, heuzelpraat.

koda barīn, het dialekt van de Soloreesche taal, dat gesproken wordt in Noordelijk Krowe (tusschen Sikka en Lōbĕtōbi).

koda belĭn, belangrijke zaak, eene zaak van groot gewicht.

koda djawa, de Maleische taal.

koda ēön, het dialekt van de Soloreesche taal, dat gesproken wordt in Zuidelijk Krowe

koda gĕto wati, de zaak is nog aanhangig.

koda kirīn, zaak, aangelegenheid, godsdienstige waarheid.

koda-koda, gepraat.

koda kowaân, onzin.

koda lamahôlô, de Soloreesche taal, zooals die gesproken wordt op de eilanden Adonara en Solor en het meest Oostelijk gedeelte van het eiland Flores.

koda sĕrĕdē, beleid.

kōlan, rug, achter.

kōlan riunk, ruggegraat.

pana di kōlan, achteraanloopen.

pana dôrē kōlan gōën, loop achter mij.

kolīn, drooge moeson, oostmoeson

kōlon, vogel.

koppong, beeltenis, portret, schilderij.

kôren, kin.

kôrok, borst.

kôrok blara, pijn op de borst.

kôrok riunk, borstbeen.

kôta, schans, verschanzing.

kottan, hoofd (lichaamsdeel.)

kottan bĕng-ĕr, scheele hoofdpijn.

kottan blara, hoofdpijn.

kottan blonē, hoofdkussen.

kottan kawuē, duizelig

ijl hoofdig, bedwelmd suizebollen.
kowāán, gek, krankzinnig.
kōwai, echtgenoote,
gutē kowai, trouwen.
pĕkan kowai, zijne vrouw verlaten (do r een ander huwelijk aantegaan).
kowan, wolk.
kōwantakė, onbewolkt.
kramat, doorn.
krēen, klein gering.
ana krēen, een kleinkind.
ata krēen, het minder volk.
kriden, wees, ouderloos.
ana kriden, weeskind.
ata kriden, weduwnaar, weduwe.
kritē, eene soort van wilde bijen.
krōa, aalgeer, vork van bamboes met verscheidene tanden om visch te steken.
krōgon, mager.
krōkō, een wilde plant.
krokra, knarsen.
krōmē, muis.
kromē bēlĭn, rot, rat.
kromē tana, veldmuis.
kroppon, jongeling, man (ongehuwd).
kubang, aarden kan.
kuda, paard.
kuda biakīn, hengst.
kuda ina merrie.
kulun, zaad, pit (van vruchten.)
kuma, 1o. kurkuma.
2o. geel.
kumīt, baard.
kun, fakkel toorts.
kuna, slaaf, bediende.
kuno (ikan-) eene soort van visch.
kurang, behoefte, gebrek, ontbreken, ontoereikend.
kusīn, kat.
kutō, luis.
kuwassa, machtig, bemiddeld, rijk.

L.

laba, beitel.
labu, kleed, kleedingstuk baatje.
labu liman, mouw.
labu okkin, versleten baatje.
labu wulīn, kraag.
labu wun, een nieuw kleedingstuk.
laga, afbreken, bouwval.
lagulan, ochtend.
laiën, zuiver, net, rein, schoon.
raän laiën, reinigen, wasschen (borden enz), afspoelen.
laiīn, melden, uitspreken, noemen.

lakkang, verbinden.
lakiwai, een huwelijk aangaan.
lako, bunzing.
lala, pap brij.
gutē lala, sorong anagaān, haal pap en geef het kind te eten.
lali beneden, onder.
pêlali, daar beneden.
lali angin, aanlij.
lalun, manulalun, haan.
lama (k), ambt, deel, post, bediening, rang graad, afdeeling, gedeelte.
lamakku, (eene samentrekking van lama en makku), de naam van eene kampong.
lamahala, de naam van eene kampong (eig. geen deel, zonder deel.)
lamahôlô, soloreesch.
lamakêra, naam van eene kampong (eig. afdeeling) van de uitspruitsels van de mottong (een koolboom.)
lamalĕra, naam van eene kampong (eig. zonne deel)
lamawohón naam van eene kampong (eig. buiten afdeeling).
lamawolo (r), naam van eene kampong (eig. heuvel afdeeling).
lang-ô, huis, gebouw, woning.
lang-ô kĕnawē, huis deur.
lang-ô kōda, raadhuis
laran, weg, pad, voetpad, baan.
laran bēlĭn, heerhaan.
laran pĕnĕ, een weg niet meer begaanbaar wegens onkruid, doornen enz.
larantukan, naam van eene kampong (eig halfweg).
noni laran, den weg wijzen.
nurun laran, den weg wijzen.
gō kō laran, ik ken den weg.
lau, zeekant (plaats aanduizend.
lau pappa, aan den zeekant.
lau watan, zeestrand
pê lau, zeewaarts.
tōbō lau, ga aan den zeekant zitten (aan den kant, waar de zeei s.)
lawan, aandruischen, aankanten, weerstreven.
lēba, dragen.
lēbō, aanwas van eene rivier sterke afloop van het water sterke afwatering.
lēdan, leunen, steunen.
lēga, wandelen.
lēgo, omvaren.

lēgo wutun, eene voorgebergte omvaren.
lēgo-lēgo, eene soort van inlandsche dans.
lēhón, met pijl en boog schieten.
lēïn, voet, poot, klauw, voetstuk, grondslag.
lēïn ana, teen.
lēïn blara, zeere voet.
lēïn gĕlĕk, stijf in de beenen, vermoeid van het loopen.
lēka, mengen, vermengen onder elkander mengen, zich met iets inlaten.
lēka lēün, allegaartje, van alles wat.
lĕkan, spiets.
lēla, lang. duur van tijd, lang geleden, langdurig, geruimen tijd.
lēla kai, reeds lang geleden.
lēlu, watten.
lēma, vijf.
lĕrá, zon.
lĕrá baun, achtermiddag (ook: rĕbáun).
lĕrá gêrē, de zon stijgt op.
lĕrá hĕlút kai, de zon is al ondergegaan.
lĕrá lêrē, s'namiddags om 5 uur.
lĕrá mata, zons verduistering.
lêrē, laag, nederig.
lĕrón, dag.
lĕrón-lĕrón, dagelijks.
lĕrón pi, deze dag.
lĕrón pira? hoe lang?
lĕrón tukan, middag.
lĕtu, sluiten, afsluiten, bedekken, dekken, stoppen.
lēwa, in volle zee.
lĕwò, kampong, dorp.
mōlĕwòa? waar zijt gij van daan?
lĕwòkluô of lĕkluô, naam van eene kampong (eig. dorp van gekookte rijst)
lĕwò laga, naam van eene kampong (eig. ruïne, vervallen dorp)
lĕwò lēïn, naam van eene kampong (eig. voet van een dorp.)
lĕwó lêrē, naam van eene kampong (eig. laaggelegen kampong.)
lĕwo okkin, naam van eene kampong (eig. voormalig dorp.)
liang, zingen, gezang.
raän liang, zingen.
lidun, sluiten (met een sleutel, op slot doen.
lidun kĕnawē, de deur sluiten.
lihan, draad van een pijlboog.
likon wai, dam, afdamming, waterkeering.

lilē, zien, bekijken.

liman, hand, arm.

liman ana, vinger, pink.

liman ina, (k), duim.

liman nēkin linkerhand, linkerarm.

liman wana, rechterhand, rechterarm.

lipa, eene rok, door de lui om het lijf geslagen of op de heugen gedragen.

loëlipa, de lipa uittrekken.

logēlipa, de lipa aandoen.

liwō, kom, waterplas, poel vijver, buffelwed.

lōdō, dalen, ondergaan, afstijgen, afstand doen, afdalen, afloopen (van het water), aftreden, een huis uitgaan naar beneden gaan.

lōë, uittrekken (kleederen).

lōgē, aandoen, aangorden, gebruiken, aanhebben, aantrekken, omdoen.

logē labu. aankleeden.

lōkēa (samentrekking van lĕwó kēa,) naam van eene kampong (eig. schildpaddorp.)

lola, half.

to nonlola, anderhalf.

lolon, blad.

mukololon, pisangblad.

tapololon, kokospalmblad.

lōōk, losmaken, ontbinden, verlossen, loslaten, bevrijden, laten gaan, ontslaan, ontheffen, ontkomen, los, vrij.

loran, ontijdig baren of werpen, misgeboorte.

lotta, mannetjeshert.

lottor, knie.

luba, schaap.

lugu, zich buigen, bukken.

lugu kottan, het hoofd buigen.

luhi, naald stift, priem.

lulong, rollen, oprollen.

lulun, aanknoopen.

lumu?

botti puïn taä, akkĕ tamihê lumu, eene flesch (b.v. met suiker) goed afsluiten, opdat de mieren er niet bij komen.

lun, rivier.

lungo, rivier.

luô, gras.

luô maran, hooi.

bĕlō luô, grasmaaien.

luran, oven.

luwuk, in de heete asch leggen.

luwun, baarmoeder, lijfmoeder.

M.

maān, tuin, plantage, akker beplanting.

ola maān, tuinen maken, de akkers bewerken.

madjan, roepen, ontbieden.

madjan ata rĕkan, ter maaltijd noodigen.

mai, fraai, schoon, lekker, aangenaam, aardig, allerliefst.

rasa mai, aangenaam van smaak.

makku, eene houtsoort.

makok, kop.

makok bēlĭn, kom.

makok tana, aarden kom.

mali, streelen, vleien, aaien, aanhalen, boeien, flik flooien.

mali ana, een kind streelen.

malu, honger, eetlust.

alen malu, honger hebben.

malu, sirih, betel.

gāan wua-malu, sirih pinang kauwen.

malu tanaën, onrijpe sirih.

malu tănahá, rijpe sirih.

malu tang-a, onrijpe sirih.

malu tanuē, oude sirih.

malu tanuü, gedroogde sirih.

mamma, kauwen.

mammawata, djagong kauwen.

manuma, veger, stoffer, bezem.

manipi dun, fijn.

manira, waaien.

manira apē, het vuur doen opvlammen door het te bewaaiën met een nira (eene waaier van gevlochten kolibladeren).

manu, kip.

manukana, kuiken.

manukina, hen.

manu kronē, een kip, die nog geene eiéren legt.

manuk lalun, haan.

manu pai, broeihen.

manu pragan, haantje.

manuk tellún, kippenei.

manu wain, kippesoep.

manung-ar, wonde kwetsuur.

manung-ar tadan, lidteeken.

raān manung-ar, wonden, kwetsen.

mara, dorst, dorst hebben.

mara, marak, ajer manis (sapuit den lontar palm).

mō harĕ' mara pêmaāna? waarom haalt gij de sap uit den lontar palm?

gō harĕ' bĭho tanassu, om er suiker van te maken (door het te koken).

maran, droog, dor, onvruchtbaar.

tĕká maran, aan den

grond zitten (een vaartuig.)

marīn, zeggen melden.

marīn koda, kennis geven.

nēi marīn, doen weten, te kennen geven, aankondigen, bekend maken.

marīn Tuwan, ana goën blara, zeg aan Mijnheer, dat mijn kind ziek is.

mata dood, sterven, verdooving van ledematen.

mata dăhè', op sterven liggen apē mata, het vuur is uit.

raän mata, dooden.

matan, oog.

matan blara, oogpijn.

matan buta, blind.

matan kawēgon, scheele oogen.

matan ôdō, slaperig, slaap hebben.

matan rawunk, ooghaar.

maten, lijk, een doode.

ata maten, eene afgestorvene.

matenlēma, morīn to, vijf zijn er dood, en één is nog levend.

mè, blaten.

mēan, rood, bruin, rosachtig, schaamte, bedeesd, verlegen, bedremmeld, beschaamd, beschroomd.

mēan tuwa, bruin.

mĕgà en mĕgĕ', bestendig, vast, hecht. onwrikbaar, standvastig.

pana mĕgà, stevig op de voeten staan.

mēhà, alleen.

gō mēhà, ik alleen.

mēï, bloed.

mēkē, pissen.

mēkĕr, verkouden, hoesten, kuchen.

mĕku, stom.

mĕlán, goed, wel, gunstig, deugdzaam.

pê mĕlán sarè, dat is aardig.

mĕnala, kiekendief.

mĕnakkan, duivel.

mĕnĕrĕk, sterk verlangen, vurig verlangen, begeeren.

mĕnú, vol.

mĕnurin, jong, jengdig, licht van kleur.

mĕràn, stil, heimelijk, rustig, bedaard, zwijgen.

dai non mĕrán, komen aansluipen.

tōbō mĕrán, stilzitten.

mèt, band, riem om de lendenen.

mĕtán, vleesch.

mĕtán sēōk, gebraad, gebraden vleesch.

mĕtán tānahá, gekookt vleesch.

mĕtán wain, vleeschsoep.

mětīn, zandbank, rif vischjes zoeken op het afgeloopen strand.
mětīn maran, eb.
mětō, pad, padde
mian, wachten, zullen.
mian kia, wacht eerst, straks.
mian usi, wacht even.
milan, vuil, smerig, morsig.
raän milan, bevuilen, bezoedelen, bemorsen.
miô, gij (meervoud.)
mion, uw (meervoud.)
mitěn, zwart, donker.
mō, gij (enkelvoud), u.
moë, gij (enkelvoud.)
moën, uw (enkelvoud.)
moppan, juist, nauwkeurig.
morīn, leven.
mottong, eene soort van koolboom.
rian mottong, naam van eene kampong (eig. gehucht van dien koolboom.)
muda, citroen, limoen.
muda bēlĭn, pompelmoes.
muda kaněmi, sinaasappel.
muda ka putu, naam van eene kampong (eig. de verbrande limoen boomen)
mukô, pisang.
mukô lōlon, pisangblad
mula, planten, poten.
munak, aap.
muran, juist, echt, in orde, vereffend.
muri, nog, bovendien, en ook, alwedér.
brua muri, nog een weinig.
usi muri, nog een weinig.
muta, braken overgeven.
muta mēi, bloedspuwen.
muwan, maal keer.
muwan aja, menigmaal, meermalen.
muwan pira? hoeveelmaal.
muwan ruwa, tweemaal.
muwan tō, éénmaal.
muwan tō muri, andermaal nogmaals.
muwan tō tō, nu en dan, somtijds.

N.

naän dikěn, zeker, inderdaad, voorwaar, vast, blijkbaar, stellig bepaald.
nadon, ja knikken.
naė, hij, zij, hem, haar.
naà pê, hij (met nadruk.)
naën, zijn, haar aanbehooren, toebehooren
nahak, aanstampen.
nain, adem.
gēhan nain, ademhalen.
najang, slaapplaats.
nakin, huren, athuren.

nalang, fout misdaad schuld, abuis, feil ongelijk.
nalang hadat, misbruik.
nēinalang, beschuldigen.
taô nalang, aantijgen, belasteren.
nama, plein (een effen terrein bij het offerhuis (korkē).
hama nama, dansen op zulk een plein.
nana, etter.
nanēga, hoe, hoedanig, op welke wijze.
napīn, aanraken, betasten, bevoelen.
nappa, uitspreiden.
narang, naam, benaming.
narang gōën Bēda, ik heet Beda.
narang moënhēgē? Hoe heet gij?
narang naën hēgē? Hoe heet hij?
narang waun, berucht.
naü rooven, buitmaken, aanranden in beslag nemen, berooven, plunderen.
nauw wai, water putten.
nawa, laat staan, volstrekt niet.
nawa, akkĕ gutē, haal het niet, volstrekt niet.
nawing, bamboesje, waarin men ajer manis en toewak doet.
nawo, geleiden, begeleiden.
nēa, de binnenschaal van een kokosnoot.
nēbon, ankeren.
uli nēbon, haven, ankerplaats.
nēēk, helder, daglicht, duidelijk.
djadi nēēk, de dag breekt aan.
raän nēēk, bewijzen.
nēï, geven, afgeven, afstaan, begiftigen.
nēï kodagêrē, eene zaak aanbrengen.
dēï marīn, te kennen geven, laten weten, mededeelen.
nĕka, bewaren, achterhouden, besparen, (goederen) bergen.
nēkīn, links, linker.
nēkīn wana, links en rechts.
nĕkú, maar (voegw.), echter, doch, niettemin, nochtans.
nēku?
nēku pi, nu, op dit oogenblik.
nēku pê, zoo even, pas geleden.
nĕmu, zes.
nĕna, vragen, aanvragen, afsmeeken,
nĕna-nĕna, bedelen,
nĕpē, erven.

nĕrŭ rasp.

nĕtĕk, boveneinde, heft (van een mes), handvat (van een zwaard.)

nidu, bergplaats ter bewaring van padi en djagong.
honē nidu, zulk eene bergplaats bouwen.

niha, haag, heg, omheining, schutting.
niha kajo staketsel.
tula niha, een heg maken.
lĕtu non niha, insluiten door eene omheining.

niku, afkeeren, afwenden.
niku ĕrĕnt, het gelaat afwenden.

nilang, koralen.

nira, waaier (van gevlochten kolibladeren.)

nitun, beschermgeest.

niwan, anker.
tale niwan, ankertouw.
wĕlu niwan, het anker uitwerpen.

noa, grens, begrensd.

nokkon, nacht.
nokkon doan, s' avonds om 10, 11 uur.
nokkon tukan, middernacht.

nōlō, te voren, vroeger.
nōlō faān, in den beginne, in de vroegste tijden.

nōlō-nōlō, eertijds.

nomme, (koekoesan), eene soort van zeef.

non en, met. aan, door, benevens.

nōni. aanwijzen. aanduiden, aantoonen.
nōni laran, den weg wijzen.

noōn, zijn, bestaan, zich bevinden. aanwezig zijn.

nopé, aldus, dusdanig.

nowa, bericht, tijding.

nowīn, doek, linnen.
nōwin bĕbĕt, windsel.
nowīn platė, baai, wollenstof.

nuba nara, afgod.

nubi-nabi, maag.

nubuk, aanspeten.

nuhun, lip.
nuhun lali, onderlip.

nulé, het gewricht tusschen de hand en den arm.

nuli, schubben (vān vischen).

nuro, eetlepel.

nurun, aanduiden, aan, toonen, aanwijzen, toonenwijzen.

O.

odjō, golf.
odjō nĕtē', aanspoelen.

ôdō, 1° schuiven, duwen, voortduwen.

2° insluimeren.

ôdō tenna, eene prauw voortschuiven.

ōhan, mat (om er op te slapen.)

ōhan blonē, mat en kussen (het beddegoed van den inlander.)

okkĭn, oud, versleten, voormalig.

okkor. doos

ola, werken, arbeiden, bezig zijn.

ola māan, tuinen maken, in het djagong — of padiveld arbeiden

ola paun-paun, langzaam werken, talmen.

ôlak, ijzer.

ôlak tain, ijzerroest.

ôlak wulin, staaf (van ijzer).

taō ôlak, beslaan.

oli, (een werk) staken.

ôna, binnen, gemoed.

ôna brēa, ijverig.

ôna platè, het kookt van binnen (van kwaadheid.)

lang-ô ôna, binnenhuis.

rai ôna, inham, baai.

pata gêrērai ôna, trachten in de baai te komen.

ôpan, liegen, bedrog, misleiden, onwaar.

opu, zwager.

owĭn, frisch, koel, lommer, schaduw.

P.

paen paat, vier, 4.

padu, kaars, waskaars

pain, luchten, in de zon droogen.

pălĕdĕk donder, onweder.

pali, heden.

pali pi, nu.

pana, gaan, loopen, zich op reis begeven, heen gaan vertrekken.

pana batīn, op de jacht gaan.

pana bêra, spoeden, ijlen, vlugloopen.

pana buat, onder zeil gaan.

pana hĕrún, te gemoet gaan.

pana klēa, licht ter been.

pana lĕĭn, te voet gaan

pana mĕgá, sta vast ter been.

pappa, zijde, kant, overzijde

lau pappa, aan den zeekant.

rai pappa, aan den landkant.

tōbō di pappa goën, ga naast mij zitten.

paritta, gezag, gebieden.

lali paritta, onderworpen, onderhoorig, afhankelijk.

passak (bĕdi), een geweer afschieten schieten.

pata, beproeven.

patala, ster.

patė, betalen.

pau, mangga, eene soort van vrucht.

paü, verzorgen, fokken, aankweeken, hoeden.

paun-paun, langzaam, zachtjes, stilletjes.

pana paun-paun, langzaam loopen.

pê, die, dat.

pê a? wat is dat?

pê wahá, daarna

pēda, hakbijl.

pêdang, ananas.

pēhen, vatten, grijpen, vasthouden, vangen.

dôrē pēhen, achtervolgen, inhalen.

pĕkan, verlaten.

pĕlōru, kogel.

pĕmĕga, met kracht met aandrang.

pĕnain, stilhouden, haltmaken, rusten, ophouden.

pĕnain hala, voortdurend, eeuwig.

pĕnain kia, eerst rusten.

pêraq, zilver.

persadja, gelooven, vertrouwen.

pèsa, kanon.

pĕti, reiskoffer, kist.

pettan, er aan denken; bedenken, achtgeven, opletten, aan iets denken, zich herinneren, aandacht, zorg.

pĕtun, eene soort van dikke bamboes.

pi, deze, dit, hier.

pi a? wat is dit?

pi nokkon, van nacht.

pi wahá, hierna.

lĕrón pi, van daag.

pia, hier.

pia kai, reeds hier.

pigang, bord, schotel.

pigang-makok, aardewerk.

pira, hoeveel.

pitan, drukken, persen.

pito, zeven.

plaė, hardloopen, vluchten, hollen, rennen.

platė, heet, geestrijk (van dranken.)

platė brīng-īn, koorts, platé brīng-īn wrĕkĕn, hevige koorts.

plēa, geneesmiddel.

plēa kabĕng-ĕr, wormkruid.

plētun, beëedigen, eedzweren.

plētun ôpan, meineed.

plēwan, prijzen, loven.

pôhè, helpen, bijstaan, hulp.
porrō, doornijden.
porro talē, het touw doorsnijden.
pragan?
manu pragan, haantje.
praossu, eene vierkante flesch.
prěto, tegenkomen.
prigi, bron, put, waterput.
puhun, bloem.
puĭn, binden, vastbinden, aanknoopen.
puĭn hama-hama aaneen binden, samenbinden.
puĭn měgá, stevig vastbinden.
puĭn taä, stevig vastbinden.
pukan, boom, aanleiding, omdat.
pukan pê, derhalve.
pulo, tien.
pulo non to, elf.
pulo non ruwa, twaalf.
pulo ruwa, twintig.
pulo huwa non tō, een en negentig.
puna, af, voltooid.
puna kai, het werk is af.
pupul, aanloop, toeloop, bende, drom, bij een vergaderen, bijeenkomen, samenkomen.
ata pupu (1), verzameling van volk?
purat, beginnen, aanvangen.
purē, purĭn, wijders, voorts, daarna, naderhand, laten.
kaka nōlō, arĭn purē, de oudste het eerst, daarna de jongste
putuk, branden, afbranden.
těká putuk, in brand geraken.
puü, wasschen.
puü ain, het aangezich wasschen.

R.

rāā, kolon raā, wilde houtduif.
rāān, stem.
raän, doen, maken, aanleggen veroorzaken.
gōkaän, ik doe, ik maak.
mō maän, gij doet, gij maakt.
naè naän, hij, zijdoet, hij, zij maākt.
kamē maän, wij doen, wij maken.
tiē taän, wij doen, wij maken.
miô maän, gijl. doet, gijl. maakt.
raè raän, zij doen, zij maken.
radja, koning, vorst.
radja ana, prins.

raè, zij (3 pers. meerv. oud.)
raè pê, die lui.
raèn, hun (bez. voorn.w)
raha, zie raā.
rai, land, vaste wal.
pê rai, landwaarts.
a rai, aan wal.
rai ona, inham, baai.
lōdō rai kia, eerst landen, eerst aan wal gaan.
gēhan tenna a rai, eene prauw op het strand trekken.
rasa, gevoelen, smaken, ondervinden, smaak, gevoel.
rasa aten, aandoening.
rasa susa, smart lijden.
rata, haar, hoofdhaar.
ratu, honderd.
rĕbaun, tegen den avond, 5 tot 6 uur.
rēdō, schudden, bewegen.
tana rēdō, aardbeving.
rēhi, niet kunnen.
rĕman, nacht.
rĕman tukan, middernacht.
rĕmon, overschot.
rēnu, drinken.
gō kēnu, ik drink.
mō mēnu, gij drinkt.
naè nēnu, hij drinkt, zij drinkt.
kamē mēnu, wij drinken.
titē tēnu, wij drinken.
miô mēnu, gijl. drinkt.
raè rēnu, zij drinken.
nēi rēnu, drenken.
rĕta, barst, barsten.
rĕtē', brengen, aandragen, bezorgen, aanvoeren.
gō gĕté, ik breng.
mō mĕté, gij brengt.
naè nĕté, hij brengt, zij brengt.
Kamē mĕté, wij brengen
titē tĕtē', wij brengen.
miô mĕtē', gijl brengt.
raè rĕtē', zij brengen.
rĕtē doppa, iets boven op het gebergte brengen.
rĕtē gaān, het eten opdienen.
rĕtē g êrē, in huis brengen.
rĕtē hauw, hier brengen.
rĕté lōdō, beneden brengen, buitenshuis brengen.
rĕté tong-an, iemand aandienen.
rĕtun, belletjes.
rĕwang, kunnen.
gō kĕwang, ik kan,
mō mĕwang, gij kunt.
naè nĕwang, hij kan, zij kan.
kamē mĕwang, wij kunnen.
miō mĕwang, gijl. kunt.
raè rĕwang, zij kunnen.
rĕwang hala = rēhi, niet kunnen.

gōkĕwang hala ik kan niet enz.
rian, gehucht, klein dorp.
ribu, duizend.
riē, paal, mast, staak, pilaar, zuil.
riunk, been, bot.
riunk blara, jicht.
riunk waokai, gebeente.
rōbĕk, begraven.
rōbĕk ata maten, een dooden begraven.
rōdē, moeten.
gō kōdē, ik moet.
mō mōdē, zij moet.
naè nōdē, hij moet, zij moet.
kamē mōdē, wij moeten.
titē tōdē, wij moeten.
miô mōdē, gijl. moet.
raè rōdē. zij moeten.
rôhô, aanrijgen.
rôhô wawê, offeren (door varkens te slachten),
rôhô witi, offeren (door geiten te slachten).
rōi, zien, kennen, weten, verstaan.
gō kǭï, ik zie.
mō mōï, gij ziet.
naé nōï, hij ziet, zij ziet.
kamē mōï, wij zien.
titē tōï, wij zien.
miô mōï, gijl. ziet.
raè rōï, zij zien.
gō kōï hala, ik zie 't niet, ik weet het niet.
kōda raè rōï hala, zij, kunnen niet praten.
rōï hadat, beleefd, beschaafd, wellevend.
rōlō voorop loopen.
gō kōlō, ik loop voorop.
mō mōlō, gij loopt voorop.
naè nōlō, hij loopt voorop zij loopt voorop.
kamē mōlō, wij loopen voorop.
titē tōlō, wij loopen voorop.
miô mōlō gijl. loopt voorop.
raè rōlō, zij loopen voorop.
rossuk, wrijven, boenen, poetsen.
rugi, schade, verlies, nadeel, afbreuk.
ruha, hert
ruha ina, hinde.
ruha taran, hertshoorn.
passak ruha, herten schieten.
rupan, vorm, gedaante, uiterlijk, voorkomen.
rupan hama, eveneens, van gelijken vorm.
rupan-rupan, allerlei.
rusa, beschadigd.
ruwa, twee, beide.

S.

sabong, wit doek.
sabuan, vergaderplaats voor jongelui.

sapi, koe, os, rund.
sapi mětán, rundvleesch.
sarė, vrede, goed.
sarė hala, slecht.
sěba, zoeken, opzoeken.
sěba ikan, visschen.
sědan, treden, met de voeten treden, trappen.
sěgan, komen, tot aan eene plaats.
sěgan děra, nog niet gekomen (maar reeds op weg).
naė sěgan kia, hij moet eerst hier zijn.
sěguni, eene soort van visch.
sělaka, ongeluk, onheil, tegenspoed.
sěnarèn, goed, braaf, mooi.
sēok, bakken, braden.
sēpat, op zij gaan, uit den weg gaan.
sěpu, een licht uitdoen.
sěpu padu, eene kaars uitdoen.
sěrědē, slim, veel weten, handig, ervaren.
sěrīga, eene zitbank van gepleten bamboes.
sěrú maān, het gekapt hout op een veld in brand steken, waarvan de asch tot bemesting dient voor een akker.
sêwa gělan, percuchon.
si (verkorting van usi), een weinig.
gō kēnu si, ik drink een beetje,
sia, zout.
sikan, verdrijven, verjagen, weg!
soga, opnemen, optillen, wegnemen, afnemen, aflichten, opbeuren.
sogor, sloopen.
sorong, aangeven, toereiken, terhand stellen.
soru, aakse, bijl, dissel.
sōwái, eene mat van gevlochten kolibladeren.
suka, genoegen nemen, gaarne, goedvinden, believen.
suka hala, mishagen,
suka rōï, nieuwsgierig.
sun, jaar.
sura, brief, papier.
susa, moeielijkheid, kwelling, kommer, verdriet, bezwaar, lastig, moeite.
susa henna, verloren moeite.
akkê susa, heb geen zorg.
aten susa, kommer, verdriet, hartzeer.
ôna susa = aten susa.
rasa susa, smart gevoelen, pijn lijden.
susu, beschuit.

T.

ta (verkorting van takė), neen

taä, stevig, stijf, hard, vast, onbewegelijk.
raän taä, bevestigen.
tabako, tabak.
tabako lolon, tabaksblad.
tabal, lap.
tada, aaleggen, mikken.
tadan, bewijs, teeken, kenteeken, merk.
tahak, gaar.
tahan, rijst.
tahan kama, padi.
tahan lôhón bras.
tahi, zee.
tai, uitwerpsel, drek, mest, afgang, drab. roest, droesem, moer.
pana tai, zijn gevoeg doen.
tain, buik, ingewanden.
takè, neen, niet. Achter een werkwoord gebruikt men hala.
takkĕr lang-ô, een huis dekken.
takut, vreezen, duchten, angst, bang, bevreesd, beschroomd, schuw, schrikachtig, ontzag.
tălakkan, een bamboestok, waarmede men een vaartuig boomt.
tulak tălakkan, (een vaartuig) boomen.
talē, touw, koord, zeel, reep, riem, streng, band, lijn.
talē bēlĭn, takel.
talē blida, bandelier.
tali, bijdoen, bijvoegen, aanvullen, vermeerderen,
tali tana, aanaarden, ophoogen.
tali paté, bijbetalen.
tălĭng-a, achterover.
dĕkak tălĭng-a, achteroovervallen.
tămihê, mier.
tămuhu, nagel.
tana, aarde, grond, land, veld.
tana êkan, aarde, als woonplaats van de menschen.
tana wutun, landtong.
tănabá, rijp.
tănaro, was.
tănassu, suiker.
tănĕmē, tam.
tanga, rauw.
ikan tang-a, versch visch, pas gevangen.
tani, weenen, schreien, huilen.
tanōgē, nek.
tănuê, oud, bejaard.
lōlatănuê, half bejaard.
tănuü, verdroogd.
taô, plaatsen, stellen, leggen, zetten, wegleggen.
taô sia, inzouten.
tapĕl, lijmen, opplakken.
tapĕl plea, geneesmiddelen (kruiden, zalf) op een wond leggen.

tapô kokosnoot.
taran, hoorn.
tawa, groeien (van planten).
tawar, afdingen.
tědě, zien.
těga? waar? waarheen?
mō panatěga! waar gaat gij naar toe.
tēî, blijven, zich ophouden, wonen, vertoeven, resten.
těká, raak, raken, treffen.
těká blara, zich bezeeren.
tělěn, slikken, doorslikken, inslikken.
těló, drie.
tellúk, 1°. eieren leggen.
2° kuiten (onder de wade).
tellúk buran, eiwit.
tellúk kama, eierschaal, eierdop.
tellúk kěnuman, dooier van het ei.
tellún, ei.
tellún lola tănahá, een zacht ei.
tellún taä, een hard ei.
tellún waun, een vuil ei.
tellún wuantō, één ei.
tellún wun, een versch ei.
těmakka, stelen.
těměla, vloo.
tenna, prauw, schuit.
tenna hōbē, de prauw ligt ten onderste boven.
těně, een weinig, een beetje.
těně muri, nog een weinig.
těnidi, rustbank, slaapbank.
těpak, slaan met de vlakke hand, kaakslag, mep, muilpeer.
těpi, hier.
tērata, boschhaan.
těrosso, uitglijden.
těrun, wegjagen.
tēti, op, boven, opwaarts
tēti lang-ô, in huis.
tēti lěwó, in de kampong.
tětīk, druipen, druppelen, doorzijpelen, lekken.
těwo, suikerriet.
těwu, vrijkoopen, loskoopen, verlossen, ontzetten.
tibang, wegen.
tibang koda, overwegen, nadenken, zich beraden.
tilun, oor, hengsel, handvat.
timu, oosten.
ang-īn timu, Oostewind.
tionělē, aanmanen om de schuld te betalen.
tĭtē, wij (met den aangesproken persoon mede), ons.
bapa titē, onze vader.
titē naèn, ons.
tō, een,!
tōhenna, eenig, slechts één.
tō non lola, anderhalf.
tō tō, afzonderlijk.
tô, aanstooten, aanraken, aanbonzen.
mēdja akkě tô, stoot niet tegen de tafel.

tōal, springen, afspringen.
tōal di tenna a rai, van de prauw op den wal springen.
tōal lōdō, naar beneden springen.
tōbi, tamarinde.
tōbi kajo, tamarindeboom.
tōbi pukan, tamarindeboom.
tôbō, zitten, wonen, aanzitten.
tôbō koda, beraadslagen.
tôbo mĕrán, stilzitten.
tôbo ruha, zich in hinderlaag leggen om herten te schieten.
todok, tegen iets aanloopen, stooten.
ton, aam, ton.
tonē, dempen (een put).
tong-an, verschijnen, te voorschijn komen, zich aanmelden.
tor, willen, wil.
tôran, wachten, iemands komst afwachten.
mō tôran gō dilau watan, wacht mij bij het strand.
toü, een, 1.
trĕkĕt, kleven, aankleven.
tubak, het zaad in den grond steken.
tubak ikan, visch steken (met een harpoen).
tubar, geest.
tubĕr; geest.
tubĕr-nawa, ziel.
tubuk, met geweld tegen iets stooten, aanbonzen.
tuho, melk, borsten.
tuhuk, aanzijgen, insteken, prikken.
tukan, half.
lĕrón tukan, middag.
nokkon tukan, middernacht.
rĕmantukan, middernacht.
tula, maken.
tula lang-ô, een huis bouwen.
tula tenna, eene prauw maken.
tulak, duwen, voortduwen.
tulīn, draaien, omdraaien.
tuma, schelden, beleedigen aangrauwen, afgrauwen.
tuno, branden.
turan, droomen.
turu, liggen, rusten, slapen.
tutun, aansteken.
tutun apē, vuur aanleggen, vuur aanmaken.
tutun padu, eene kaars aansteken.
tutunaga, blik.
tuwak, gegiste drank uit den sap van den lontarpalm.
tuwan, heer, u (tegen een Europeaan).

U.

uba, uba bĕdi, bruit, buskruit.

ubun, teedere spruitjes der gewassen.
uho, koraalsteen.
uho mĕnurĭn, jonge koraalsteen.
uhun, achteruitgaan.
tenna uhun, de prauw gaat achteruit.
ula, slang, worm, adder, rups.
ula kabĭng-ĕr, buikworm.
ula tòtok, slangenbeet.
uli, plaats, oord.
uli nēbon, ankerplaats,
uman, kuil, gat, opening, hol.
laba kajo pè mààn uman, beitel dat hout en maak er een gat in.
ungar, wonde.
untu, winst, voordeel, fortuin, baat, aanwinst.
uran, regen.
uran bēlĭn, stortregen, plasregen.
urek, een weinig slepen, een weinig trekken.
urek tenna a rai, eene prauw een weinig op het drooge trekken.
urīn 1e. tuinhuisje.
2e. naderhand.
usi, weinig, iets.
usi muri, nog een weinig, zoo aanstonds.
usi muri naè hauw tĕpi, zoo aanstonds, komt hij hier.
usu assa, afkomst, oorsprong.
utan, boonen, erwten.
utan tana, eene soort van erwten.
utun, aanbaksel, aanbrandsel.
uwan, aars, gat, bil.
uwan uman, aarsgat.
uwĕ, zie uwan.
uwē, aardappel (inl) oebi.
uwē wolanda, Europeesche aardappel.
uwīn, bos, bundel.

W.

wāān, laag, verdieping, voering, bekleedsel, bedding.
wāān tō, enkelvoudig, éène verdieping hoog.
wāān ruwa, tweevoudig, twee zien.
wadja, kaaiman.
wadjan, roeiriem.
wahá, af, voltooid.
wahakai, reeds op.
wahàpé, nadat.
wai, water.
wai bāā, stroomend water.
wai bĕgo, welwater.
wai bēlĭn, gezwollen (van eene rivier).
wai gêrē, vloed.
wai glĕtĕn, koud, frisch water.
wai hĕbō, badwater.
wai matan, wel, bron.
wai mēkē, pis.

wai mĕnú, hoog water (bij wassend getij).
wai mēnu, drinkwater.
wai platé, heet water.
wai prigi, put water.
wai pro, het zilte water, zeewater.
wai tĕtik tō, één waterdrupel.
wai tuho, melk.
wai uran, regenwater.
wai bāālun, naam van eene kampong (eig. stroomend rivierwater.)
wain, soep, saus.
manu wain, kippesoep
tapo wain, kerri.
waleng, naar iemand gooien met een stuk hout.
wana, 1°. witte mier.
2°. rechts, rechter.
wanē, bij, honigbij.
wanē wain, honig.
waokái, alle.
warat, westen.
ang-īn warat, westewind.
wata, djagong.
wata kĕnōbong, wormstekige djagong.
watan, strand, oever.
lauwatan, zeestrand.
wati, nog niet.
wato, steen.
wato bĕdi, vuursteen.
wato witi, naam van eene kampong (eig. geitesteen).
waun, stank, vuil (van eieren, wonden enz.) bederf, rottend, rieken.
wawē, varken, zwijn.
wawē hutan, een wild varken.
wawē ina, zeug.
wawē kĕsīn, big, speenvarken.
wawē krōnē, een varken, dat nog geene jongen geworpen heeft.
wawē lĕwo', tam varken.
wawē ulan, een slagtand.
wawē woran, reuzel, varkensvet.
wēgor, roeren, omroeren.
wēkak, kakatoe.
wēkan, deelen, verdeelen.
wēkan ruwa, in tweeën deelen.
wĕkĕl, achtereinde, achterste
wĕkīn, lichaam, romp.
wĕli, ginds, aldaar (veraf).
wĕli wohon, ginds buiten.
pê wĕli, daar ginds.
wēlīn, prijs, waarde.
wēlīn bēlĭn, kostbaar, duur (in prijs)
lōdō wēlīn, afslaan (in prijs)
wĕlú, verwerpen, wegwerpen, weggooien, verbannen
ata wĕlú, banneling.
wĕlú niwan, ankeren.
wĕnē, huidziekte.

wĕra, zand.
wĕra kaäwuk, stuifzand.
wèwé, groene erwten.
wêwel, tong.
wia, gisteren.
witì, geit.
witì krēnē, eene geit, die nog geene jongen geworpen heeft, geitje.
wôhô, buiten.
wōlĕrĕ, het been (van de knie af naar beneden).
wōlor, heuvel.
wōran, vet.
wōwan, mond, bek, muil, snoet, snavel, tromp, monding, opening.
wōwĕl, de ruimte onder het huis, dat op palen staat.
wrĕkĕn, veel, talrijk.
ĕpan wrĕkĕn, rijk.
wua, pinang.
wuan, vrucht.
wuan-wuan, fruit, ooft.
wuhu, boog, schietboog.
wukun en ukĕn, zweer, puistje.
wulan, maan, maand, markt.
wulan gêrē, de maan komt op.
wulan hĕlŭt, de maan gaat onder.
wulan mata, maansverduistering.
wulan nēĕk, maanlicht.
wulīn, kraag, staaf, schacht.
olak wulīn, staaf ijzer.
wata wulīn, schacht turksch koren.
wulō, eene soort bamboeriet.
wulun, groente, moeskruid.
wulun māān, moestuin, groentetuin.
wulun wain, groentesoep.
wuün en wun, nieuw.
ata wun, nieuweling, aankomeling.
wuran, schuim.
wĕlú wuran, het schuim afscheppen.
wutun, punt, uiteinde, top, kaap, voorgebergte, hoek, uithoek.

JAVAANSCH DIALEKT

VAN

DĚRMAJOE (INDRAMAJOE)

DOOR

Dr. J. GRONEMAN,

Civiel geneesheer te Banjoemas.

De volgende Midden-javaansche woorden worden òf niet verstaan, òf weinig gebruikt, en door de daarnaast gestelde Dĕrmajoesche woorden en zegswijzen vervangen. Deze zijn deels oorspronkelijk, deels oud-javaansch of aan de Soendasche en Maleische talen ontleend. Dit geldt tevens voor een groot deel der rezidentie *Tjirĕbon*, althans voor zoo ver daar javaansch wordt gesproken. [1])

Vele inboorlingen, vooral van de desa, kennen geen *Krama*. Plaatsnamen worden soms gekramanizeerd door vormen, die in Midden-Java, althans in de Vorstenlanden, minder hoog geacht worden; bij voorbeeld *Dĕrmadjĕng* (*Dĕrma-adjĕng*) voor *Dĕrmajoe* (*Dĕrmia-ajoe*), *adjĕng* evenals *ajoe* in den zin van *wiloedjĕng, slamĕt*.

De lange *a* klank, in open lettergrepen, luidt als in 't Soendaasch en Maleisch als onze *a* en niet als de Midden- en Oost-javaansche *å*. De lange *o* (*taling-taroeng*) daarentegen als *å* en niet als onze lange *o*. Zoo wordt ꦢꦗꦼꦫꦏ꧀ als *djĕrå* en ꦭꦫꦏ꧀ als *lårå* uitgesproken, terwijl ꦭꦫ *lara* luidt [2]).

---

[1]) Enkele van die woorden vond ik zelfs ook te *Boemiajoe* (halfweg *Tegal* en *Banjoemas*) en in deze residentie terug. *Banjoemas*, April 1893.

[2]] Als lid van de javaansche-schoolkommissie heb ik meermalen vruchteloos er opgewezen dat *lårå* volgens de Soerakartasche uitspraak, die op alle javaansche scholen gevolgd heet te worden, niet twee maar *ziek* beduidt.

I. NGOKO.

VORSTENLANDSCH.	DĔRMAJOESCH.
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible] (1)
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible] (2)	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

(1) Meisjes worden zoo genoemd totdat zij gehuwd zijn.

(2) B. v. [illegible] [illegible]

ကျောင်းသား ကျောင်းသူ

ကျောင်းသားများ ကျောင်းသူများ

ကျောင်းသားအုပ် ကျောင်းသူအုပ်

ကျောင်းသားအုပ်များ ကျောင်းသူအုပ်များ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီး

ကျောင်းသားအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ ကျောင်းသူအုပ်ကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးကြီးများ

---

(1) Uitgesproken als ကျောင်းဒီ၊

(2) Men vraagt echter gewoonlijk ကျောင်းကျောင်းဆိုကြပါဦးဗို့၊

(1) Van dieren en levenlooze voorwerpen. Van menschen zegt men

ကျောင်းအုပ်ကြီး ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူး ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်

ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန် ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည် ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကို ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလို ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသော ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသောကြောင့် ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသောကြောင့်ဖြစ် ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသောကြောင့်ဖြစ်၏ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသောကြောင့်ဖြစ်၏။ ၊ ကျောင်းအုပ်ကြီးရာထူးတာဝန်ယူသည်ကိုသိရှိစေလိုသောကြောင့်ဖြစ်၏။

ကျောက်ဆူး ၊ ကျောက်ဆူးပင် ၊

ကျောက်ဆူးသီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ရင်းခံ ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ရင်းခံကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ရင်းခံငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ရင်းခံသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အရင်းခံ ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အရင်းခံကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အရင်းခံငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အရင်းခံသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်ငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်သားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးပင်အသားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးသားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးအသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးအသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးအသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးအသားသား ၊

ကျောက်ဆူးအသား ၊

ကျောက်ဆူးအသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးအသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးအသားသား ၊

ကျောက်ဆူးသီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီးသား ၊

ကျောက်ဆူးသီးသားကြီး ၊

ကျောက်ဆူးသီးသားငယ် ၊

ကျောက်ဆူးသီး

ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀	*manasoemas*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*

ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀	*manasoemas*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim*
ꦩꦤꦱꦸꦩꦱ꧀ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸꦏꦺꦴꦤ꧀ꦩꦶꦤꦶꦩ꧀ꦱꦸꦱꦸ	*manasoemas koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe koen minim soesoe*

1) Als imperatief.

2) *Koewoe* is een *desa* hoofd. *Madjikan* geldt zoowel van een bestuurshoofd voor zijn politie-oppassers als van een bordeelhouder of-houdster voor hunne broodwinsters.

ကျောင်းသား ကျောင်းသူ
ကျောင်းအုပ်ကြီး
ကျောင်းဆရာ ကျောင်းဆရာမ
ကျောင်းတိုက်
ကျောင်းတော်ကြီး
ကျောင်းထိုင်ခုံ
ကျောင်းဝတ်ကြီး
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီး
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရား
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီး
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများ
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအား
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံး
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကို
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စား
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြု
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီး
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်လည်း
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်လည်းကောင်း
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်လည်းကောင်းပါ
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်လည်းကောင်းပါ၏
ကျောင်းဝတ်ကြီးဆရာတော်ကြီးဘုရားရှင်မြတ်တော်ကြီးများအားလုံးတို့ကိုယ်စားပြုပြီးလျှင်ပင်လည်းကောင်းပါ၏။

ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ, 1a)	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ, 1b)	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ (ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ)	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ
ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ	ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ ꦩꦼꦤꦏꦸꦂ

1a) In den zin van *hurken, zitten.*

1b) In den zin van 't maleische *bijar: het zij zoo!*

[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible] 1)	[illegible]

1) In den zin van *beter*, maleisch: kapènak.

ꦲꦪꦁ꧀	ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀
ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀	ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀
ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀	ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀
ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀	ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀
ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀	ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀
ꦲꦪꦁ꧀ꦏꦸꦁ꧀

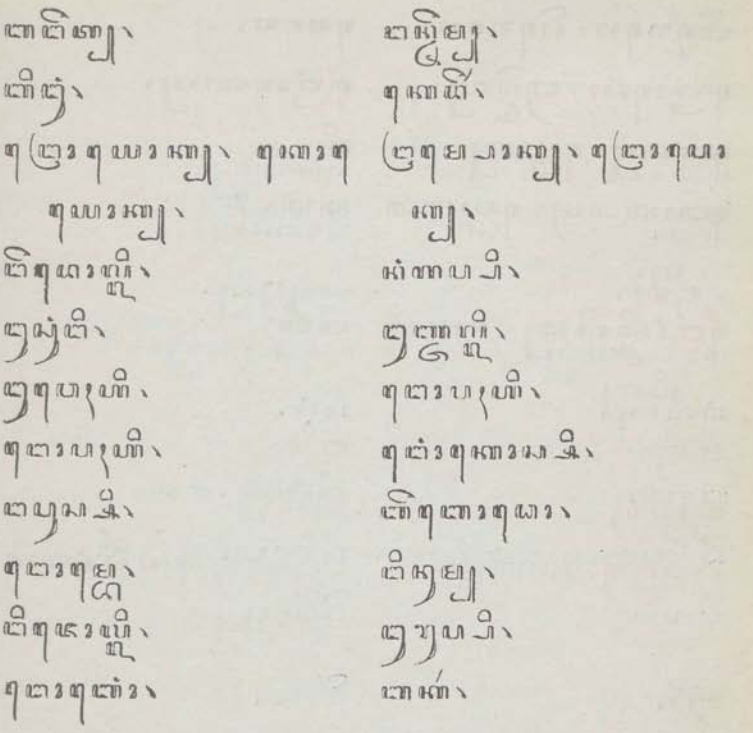

II Krâmâ.

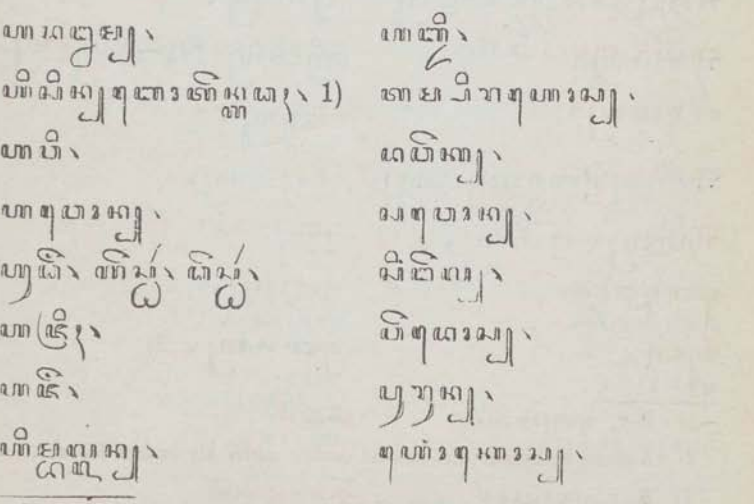

1) In den zin van *beschaamd* wegens gebrek aan kleeren enz.

ကိုယ်တော်မြတ်ဘုရား၊	ကိုယ်တော်မြတ်ဘုရား၊
ကိုယ်ဝန်၊	ကိုယ်ဝန်၊
ကိုယ်ဝန်ဆောင်၊	ကိုယ်ဝန်ဆောင်၊
ကိုယ်ဝန်ပျက်၊	ကိုယ်ဝန်ပျက်၊
ကိုယ်ဝန်ပျက်ကျ၊	ကိုယ်ဝန်ပျက်ကျ၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျ၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျ၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသား၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသား၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီ၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီ၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသား၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသား၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီး၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီး၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေး၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေး၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမ၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမ၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီး၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီး၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကို၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကို၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရား၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရား၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကို၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကို၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စား၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စား၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြု၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြု၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီး၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီး၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီးသော၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီးသော၊
ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီးသောအခါ၊	ကိုယ်ဝန်ရင့်ကျသားဖြစ်ပြီးသားသမီးကလေးမကြီးကိုယ်တော်မြတ်ဘုရားကိုယ်စားပြုသည်ဖြစ်ရာ၌ပင်လျှင်ပြီးသောအခါ၊

1) *Mamah* beteekent dus *vader*.

1) De *tjåkrå* die in Midden-Java, althans in de Vorstenlanden, verloren is gegaan, is in *Dermajoe* dus nog behouden gebleven.

ꦱꦶꦂ꧀	*sir*
ꦩꦶꦂ	*mir*
ꦱꦶꦂꦠꦺꦴꦁ	*sirtèng*
ꦱꦶꦂꦩꦶꦂꦩꦶꦂ	*sirmirmir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*

ꦱꦶꦂ꧀	*sir*
ꦩꦶꦂ	*mir*
ꦱꦶꦂꦠꦺꦴꦁ	*sirtèng*
ꦱꦶꦂꦩꦶꦂꦩꦶꦂ	*sirmirmir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*

ꦱꦶꦂ꧀	*sir*
ꦩꦶꦂ	*mir*
ꦱꦶꦂꦠꦺꦴꦁ	*sirtèng*
ꦱꦶꦂꦩꦶꦂꦩꦶꦂ	*sirmirmir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*
ꦱꦶꦂ	*sirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsirsir*

1) In de vorstenlanden zegt men *sowan* van mannen *marak* van vrouwen.

2) Niet te verwarren met lèpèn, *Krâmâ* van *kali*.

ꦩꦤꦶꦁꦏꦸ	ꦱꦶꦫꦱꦺꦃ
ꦏꦶꦫꦶꦩ	ꦥꦸꦠꦿꦶ
ꦥꦒꦸꦭꦸꦩꦤ	ꦧꦺꦴꦤꦺꦴ, 1)
ꦥꦫꦠꦶꦩꦤ	ꦥꦫꦠꦶꦩꦤ
ꦩꦶꦤꦱꦸꦩꦤ	ꦱꦶꦫꦱꦺꦃ
ꦏꦸꦩꦶꦤꦱꦸꦩꦤ, ꦩꦤꦶꦁꦏꦸꦩꦤ	ꦏꦸꦩꦶꦤꦱꦸꦩꦤ
ꦱꦶꦩꦤ, (ꦩꦤꦶ)	ꦏꦸꦩꦶꦤ
ꦧ(ꦏꦸꦩꦤ)	ꦏꦶꦁꦏꦸꦩꦤ
ꦏꦸꦩꦤ	ꦩꦤꦶꦁꦏꦸꦩꦤ
ꦱꦶꦩꦤ	ꦱꦶꦩꦤ
ꦥꦫꦠꦫꦸꦃ	ꦩꦺꦴ
ꦭꦫꦱ	ꦲꦠꦸ
ꦏꦸꦫꦸꦩ	ꦏꦸꦩꦺꦴ, ꦏꦸꦫꦸꦩ
ꦥꦫꦠꦫꦸꦏ	ꦭꦺꦴꦩꦧꦺꦴꦁ
ꦱꦶꦩꦫ	ꦭꦺꦴꦩꦱꦶꦁ
ꦩꦤꦶ, ꦩꦤꦺꦴꦁ	ꦩꦤꦺꦴꦁ
ꦥꦫꦠꦫꦸꦏꦺꦴꦁ	ꦩ(ꦏꦸꦁ)
ꦩꦁꦏꦸ, (ꦱꦶꦱꦺꦴꦤꦺꦴ)	ꦱꦶꦩꦃ
ꦱꦶꦱꦺꦴꦤꦺꦴ	ꦱꦶꦱꦶꦩꦶꦤꦺꦴ
ꦱꦶꦩꦃ, ꦱꦶꦩꦩꦤ	ꦱꦶꦱꦶꦃ, ꦏꦸꦁ, 2)

1) Kramanizeering van *pajoeng, in casu* niet van *pajoe.*

2) *Lĕnggah* alleen van zeer hooge personen, b. v. van een *boepati.*

ಹುಳಿಯಾದ	ಹುಳಿಯಾಯಿತು
ಬಿಸಿಯಾದ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು
ಬಲವಾದ	ಬಲವಾಯಿತು
ಹುಚ್ಚಾದ (ಬಾಯಿ)	ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟ
ಬಿಳಿಚಿಕೊಂಡ	ಬಿಳಿಚಿಕೊಂಡಿತು
ಬಿಳಿಚಿದ	ಬಿಳಿಚಿತು
ಬಿಸಿ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು
ಬಲವಾದ	ಬಲವಾಯಿತು
ಬಿಸಿಯಾದ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು
ಬಿಸಿ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು
ಕುಳಿತುಕೊಂಡ	ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿತು
ಬಿಸಿಯಾದ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು 1)
ಹಾಳಾದ	ಹಾಳಾಯಿತು
ಬಿಸಿಯಾದ	ಬಿಸಿಯಾಯಿತು

ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊
ကြိုးကိုင်ခြင်းနှင့်ပတ်သက်သော၊

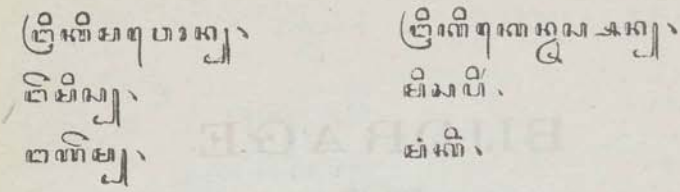

Nog eenige opmerkingen.

Beide ouders worden onder 't volk naar hun kind genoemd, maar zonder 't woord *pak* op *bok* voor den naam te plaatsen. Dus heeten de vader en de moeder van *Sardja* of *Sarti* beiden evenzoo. Ter onderscheiding, zoo noodig, zegt men dan *Sardja bapa*, *Sardja bijang* en *Sardja botjah*, waardoor 't voorvoegsel een achtervoegsel wordt. Minder dikwijls echter zegt men ook *Bi Sarti*, maar dat kan even goed *vrouw Sarti* als *moeder van Sarti* beteekenen.

Kinderlooze gehuwde vrouwen noemt men wel *bi tèn* of, korter, *tèn*, van *pĕngantèn*. Ook *bingantèn* of *ngantèn*.

Simbok is *kasar, simah* minder, *bibi: rada aloes* en *hiboe: ḍoewoer ḍéwek*. 1)

Ook kinderlooze gehuwde mannen noemt men wel *tèn te ngantèn*, of anders bij hun naam.

DĔRMAJOE, Augustus 1892. J. GRONEMAN.

1) *'Mbok* is minder laag dan *simbok* en *siboe* lager dan *hiboe*.

BIJDRAGE

TOT DE

KENNIS DER OUDHEDEN

VAN

JAVA

DOOR

A. G. VORDERMAN.

Corresp. der Kon. Akad. van Wetenschappen.

In de vorige aflevering van dit Tijdschrift werden eenige oudheden van Madoera beschreven, wier aanwezigheid niet vermeld is in VERBEEK'S „oudheden van Java."

Een reis die ik onlangs ondernam in de residentien Soerabaja, Pasoeroean, Kediri en Semarang gaf mij gelegenheid meerdere Hindoebeelden aan te treffen, die eveneens niet in het bovenbedoelde standaardwerk voorkomen of de beschrijving van andere die daarin wel vermeld zijn, aan te vullen. Niet alle vondsten waren echter even belangrijk.

De meest interessante zijn die van Modjopoero (twee kolossale Çiwa's), de beeldengroep van de desa Doempi, het Doergabeeld van Bedji, de rhaksasha van Kedawoeng en een tweearmige Doerga te Singosari.

De beschrijving der door mij aangetroffen oudheden volgt hieronder.

RESIDENTIE SOERABAJA.

A. MODJOPOERO WETAN.

district Bengawan djero; afdeeling Grissee.

Wanneer men op den grooten weg van Grissee naar Sidajoe de Solo-rivier, door middel van een pont, gepasseerd heeft bij de post Boengah, slaat men links een binnenweg in die, den rivieroever volgende, tot de desa Modjopoero wetan met lichte voertuigen berijdbaar is. In deze desa liggen in een tuin op een paar honderd passen van den rivieroever twee verminkte kolossale beelden, waarvan één in zijn geheel, doch met afgeslagen gelaat, bewaard is gebleven, terwijl van het andere enkel het onderdeel tot en met de heupen aanwezig is.

1. Çiwa als Kâla.

Het beeld ligt in een kuil in den grond op den rug. Het bewerkte gedeelte is 2.83 meter hoog, terwijl onder het beeld nog eene ruwe onbewerkte andesiet massa is, die in deze maat niet begrepen is en vermoedelijk tot steun in den bodem, waarop het geplaatst had moeten worden, zoude dienen.

Glorie en achterstuk ontbreken.

Het gelaat is geheel weggeslagen.

Het hoofdhaar naar achteren gekamd voorgesteld. Op het achterhoofd overgaande in drie rijen kolossale krullen van rechts naar links gewonden. Het beeld stelt voor de ineengedrongen gestalte van een lijvig persoon in actieve houding.

De groote oorhangers reiken tot de sleutelbeenstreek en bevatten in het midden een doodshoofd. Daar ook het rechter oor gemutileerd is, zijn deze détails het duidelijkst aan den linkerkant waar te nemen. De uiteinden der oorhangers hangen over een collier uit 3 aaneengesloten rijen krakelingvormige arabesken bestaande, waarvan een rij doodshoofden afhangt, waaronder er zijn die de grootte bezitten van een normalen menschenschedel. De doodshoofdenrij heeft een koraalsnoer „en guirlande" opgenomen, terwijl van het middelste doodshoofd drie korte uiteinden dezer snoer afhangen, eindigende in scherpe punten.

Onder de met arabesken versierde tepels is een breede buikgordel aangebracht met een agraaf in het midden, die een doodshoofd voorstelt, van waar ook een koraalsnoer in bochten afhangt. Deze gordel is met ronde uitgebeitelde platen versierd. Ter hoogte van de genitaalstreek hangen aan het kleed drie groote doodshoofden, waarvan het middelste, ook wat den koraalsnoer betreft, overeenkomt met dat van het collier. Ter zijde van den rand van het kleed, dat terhoogte van de heupen is opgebonden, is wederom een rij doodshoofden aangebracht.

De schouders zijn van rijkbewerkte versierselen voorzien. De bovenarmband heeft een doodshoofd in het midden. Pols- en enkelringen bestaan uit toegeknoopte slangen.

Een kolossale oepawita loopt over den linker schouder schuins over den buik naar beneden en geeft op duidelijke wijze de vorm van een reuzenslang aan, bij welke de rug- en buikschilden duidelijk van elkander zijn onderscheiden. De linkerarm is in den elleboog gebogen en steunt op een zware bewerkte knods. De rechterarm, ook gebogen, houdt in de hand een zwaar kabeltouw in een strik eindigende. Zooals hierboven reeds vermeld is, bezit het beeld eene lengte van 2.83 meter; de breedte van den eenen schouder tot den andere is ± 1, 7 meter en de breedte van de rechterhand 31 centimeter.

2. Çiwa als Kâla

Op een tiental passen noordwaarts van het sub 1 beschreven beeld, ligt een dergelijk op den grond, dat oogenschijnlijk dezelfde afmetingen heeft, doch waarvan enkel de onderste helft bewaard is gebleven. Deze gelijkt volkomen op die van het andere Çiwa-beeld.

B. SIDAJOE.

Hoofdplaats van de afdeeling Sidajoe.

3. Ganeça.

Op het erf achter het bureau van den assistent-resident van Sidajoe stond in Juli 1892 op een klein vierkant gemetseld grondvlak, dat een muurtje heeft, versierd met 4 Chineesche leeuwenbeeldjes aan de hoeken, een Ganeçabeeld ontsierd door teer en kalk. Het is afkomstig uit de desa Modjopoero sub A. vermeld.

Als gewoonlijk is het in zittende houding, met de voetzolen tegen elkander gekeerd. Op een lotuskussen voorgesteld. Hoofdversiersel bijenkorfvormig. Vierarmig. Rechter achterarm houdt den rozenkrans in de hand. Rechter voorarm den afgebroken tand. Linker achterarm met olifantshaak, in den vorm van een bijl, in de hand. Linker voorarm op de knie rustend, de hand het etensnapje vasthoudende waarin de snuit steekt. Slang als oepawita.

Hoogte van het beeld 98 ctm., waarboven het achterstuk 17 ctm. uitsteekt.

C. SOROWITI.

District Tambangan, afdeeling Sidajoe.

4. Graf van Soenan Kalidjogo.

Even voor de post Pantjeng bereikt wordt, op den grooten weg tusschen Sidajoe en Toeban, wordt een binnenweg aangetroffen, die in Z. W. richting naar de desa Sorowiti leidt. Nabij de doekoeh Gamping Kradjan, tot deze desa behoorende, slaat men een pad in, dat westelijk door de doekoeh heen tegen een kalkberg opklimt, op welks top een triangulatiepaal is opgericht. Het pad in Noordelijke richting vervolgende, komt men eerst aan eene Inlandsche pasangrahan en daarna door een deur op eene plaats waar zich een missigit voor de bedevaartsgangers bevindt, die deze plaats bezoeken, terwijl vlak over de missigit een soerambi

voor vrouwen is opgericht. Vóór de astana bereikt wordt, moet een poortje gepasseerd worden, in welks nabijheid een ander steiler pad uitkomt, dat van den voet des heuvels eveneens naar het heilige graf leidt. Dit laatste is met steenen ompaggerd en slechts te bereiken na twee gapoera's gepasseerd te zijn. Het graf staat in reuk van heiligheid, daar het de overblijfselen heet te bevatten van Soenan Kalidjogo, zooals door de Javanen die deze streek bewonen beweerd wordt. Volgens Brûmûnd (zie VERBEEK's oudheden van Java) wordt het graf van dezen Soenan aangetroffen op $1^1/_2$ kilometer ten Z. W. van Koedoes.

(Mededeeling van den wedono van Tambangan, Bagoes Kromo Atmodjo).

D. LOPANG.

District Goenoeng Kendeng, afdeeling Lamongan.

5. Vervallen ruine uit den Hindoetijd.

Even vóór paal 6, op den weg tusschen Lamongan en Kembangban, gaat een zijweg Noordelijk op naar de desa Lopang. Op $^1/_4$ paal afstands van den grooten weg ligt een Javaansch kerkhof, waarvan een gedeelte goed schoongehouden wordt en dat beschaduwd is door eenig gespaard wild hout, terwijl daar eene langwerpig vierkante steenhoop wordt aangetroffen van roode baksteenen uit den Hindoetijd, waarvan velen met mos begroeid zijn. Deze steenhoop is $4^3/_4$ meter lang, $2^1/_2$ meter breed en 0.45 meter hoog. Slechts enkele steenen zijn nog gaaf en deze zijn dan gemiddeld 40 ctm lang, 20 ctm breed en 8 ctm dik. Zoowel hier als elders trof ik, in dergelijke steenen, gleuven aan, meestal 3 in getal, die cirkelsegmenten vormen, evenwijdig aan elkander geplaatst en daarin gebracht zijn met vingertoppen, vóór de steenen gebakken werden. Nog heden ten dage treft men deze bijzonderheid aan in de steen-

bakkerijen van Kediri, Japara en van meerdere plaatsen in Oost-Java.

Bij de Javanen van het Lamongansche, staat de boven beschreven steenhoop onder den naam Koeboeran Dowo zeer in aanzien en wordt daar bij sommige gelegenheden geofferd.

E. BEDJI.

District Goenoeng Kendeng, afdeeling Lamongan.

6. **Doerga.**

Wanneer men van den bovenbeschreven koeboeran dowo op den binnenweg terugkeert en die in Noordelijke richting vervolgt, moet men bij de desa Lopang rechts afslaan om over galangans een schaduwrijk plekje te bereiken, waar eenige kleine bronnen ontspringen. In het boschje dat deze bronnen belommert is een open plek waarop een Joni wordt aangetroffen en een Doergabeeld bij de bevolking bekend onder den naam „Poetri Bedji." De plek waarop deze overblijfselen uit den Hindoetijd staan, is goed onderhouden en met een walletje van opeengestapelde Modjopaitsche baksteenen, een vierkant uitmakende, omgeven.

De Joni heeft een bewerkte rand, is 38 ctm breed en 41 ctm lang, terwijl de tuit 20 ctm uitsteekt. Het vierkante gat is niet juist in het midden aangebracht. Rechts en links van Joni en beeld liggen merangoverblijfselen en asch als teeken dat hier geofferd wordt.

Het Doerga-beeld is fraai bewerkt van andesiet. Het staat met de lendenen naar rechts uitgebogen en de linker knie iets vooruitspringend. Gewone hoofdversierselen, een afgeknotten kegel samenstellende. Oorhangers, en twee colliers met afhangende sieraden. Geen vrouwensnoer, doch eene platte oepawita uit vier rijen kralen samengesteld, die van den linker schouder tusschen de goed ontwikkelde borsten naar beneden loopt en links van den navel

weder uitwijkt om met een bocht tot boven de knieën te gaan en achter den rechterheup te verdwijnen. Versierde buikband onder de borsten. Het kleedje in sierlijke plooien uitgebeiteld en tot op de enkels afhangend.

De voeten op den rug van den buffel staande. Dubbele eenvoudige armbanden om de polsen, dubbele meer versierde om de bovenarmen van het 1e paar.

De enkelringen hangen tot op den voetrug af. Gelaat geschonden, doordien de neus ontbreekt. Op de glorie aan weerszijden, twee arabesken onduidelijk geciseleerd, in den vorm van opgerichte slangenkoppen, met wijd geopende monden. Heeft aan iedere zijde vier armen, allen met dubbele polsringen.

De rechter 1e voorarm houdt het uiteinde van den staart des buffels omvat. De 2e rechter arm heeft de schelp in de hand, de 3e den vliegenwaaier en de 4e is geschonden, zoodat het attribuut niet herkenbaar is.

De linker voorarm houdt den daemon met horizontaal gestrekte handpalm ter neder gedrukt. De 2e linkerarm heeft een naar boven gerichte knods in de hand; de 3e een kort zwaard en de 4e een bijl.

De daemon komt uit het lichaam van den buffel nabij den nek te voorschijn. Hij is in gebogen houding, terwijl zijn genitalien zichtbaar zijn. Het hoofd wordt door de godin tegen zijn rechter schouder omgebogen. Zijn rechterarm is gebogen en houdt een kort zwaard in de hand, doch geen schild. De linkerarm heeft de daemon met gebogen elleboog naar boven gericht met de hand op het hoofd. Rondom het voorhoofd is het haar in een rij boeddha-krullen opgemaakt, van links naar rechts gewonden. Daarop volgt naar achteren gekamd haar en eindelijk een tweede rij boeddha-krullen van het ééne oor over den kruin tot het andere reikende. Eenvoudige als koraalsnoeren afhangende versierselen en een eenvoudige armband als eenig bekleedsel. De buffel ligt op een lotuskussen met de pooten onder het lijf; van achteren is het scrotum zichtbaar. Achter den buffelkop

staat tegen het achterstuk aan een kleine vaas waarin lotusplanten die zich rechts en links van Doerga verheffen, maar vooral rechts goed uitkomen en daar tot aan de glorie reiken.

Het fraaie beeld is 1.2 meter hoog, met inbegrip van het achterstuk, dat $7^1/_2$ ctm. boven de glorie uitsteekt.

De grootste breedte is 54 ctm.

F. DOEMPI.

District Goenoeng Kendeng Afdeeling Lamongan.

Even buiten de grens van Mantoop ligt dicht nabij de desa Toegoe, alwaar VERBEEK een dikken opgerichten steen aantrof die den vorm heeft der beschreven steenen, de desa Doempi. Benoorden deze desa wordt in een sawahvlakte een beeldengroep aangetroffen onder eenig geboomte opgesteld, waartoe o. a. een groote woenoetboom en een kepoe behooren. De laatste doet zijn naam stercularia foetida geen oneer aan, ten minste in den bloeitijd, die juist samenviel met het tijdstip dat ik de beelden bezocht en die mij een onaangenaam uurtje bezorgde, tijdens het beschrijven en opmeten der oudheden, want de lucht der bloemen, die overvloedig aanwezig waren, komt volkomen overeen met die van het bekende kajoe-tai.

De beelden staan gerangschikt naast elkander binnen de enceinte van eene kleine vierkante plek, omgeven door een walletje van kalksteen brokken.

Behalve twee Joni's, de kleinste 45 ctm hoog, breed en lang en de grootste 63 ctm in het vierkant en 71 ctm hoog, beiden uitgesleten, doordien de desalieden er hunne patjols op slijpen, staan hier zes Hindoebeelden, die allen gebeiteld zijn uit poreuse andesiet en die vermoedelijk vervaardigd zijn in een tijd dat de beeldhouwkunst reeds in verval was. Om de attributen te bestemmen moeten zij eerst met klapperschillen en water van de aangehechte korstmossen bevrijd worden.

De beeldengroep, van links naar rechts beschrijvende, bestaat uit:

7. Ganeça.

Zittend op een lotuskussen. Slang als oepawita. Gewoon torenvormend hoofdversiersel. Door verweering geen 3de oog te herkennen. Hand van den rechter voorarm houdt het afgebroken tandfragment bevat, die van den rechter achterarm het bidsnoer. Linker achterarm naar boven gericht met een bijl in de hand. Hand van den linker voorarm omvat het napje waarin de snuit. Glorie evenhoog als het achterstuk. Hoogte 79 ctm.

8. Ganeça.

Slechts 18 ctm. hoog van grijswitte kalktuf vervaardigd. Zwart verweerd en met gele beboreh besmeerd. Détails behalve de snuit en 4 armen niet meer te herkennen.

9. Çiwa als Goeroe.

Zwaar verweerd en ruw bewerkt beeldje in staande houding. Gelaat geschonden, doch het vertoont een puntige kinbaard. In de linkerhand de waterkruik, in de rechter hand het bidsnoer. Op den rechter schouder de naar achteren afhangende vliegenwaaier. Geen lotuskussen. Van glorie niets te bemerken. Het achterstuk gedeeltelijk verminkt, zoodat het niet boven het beeld uitsteekt. Hoogte 49 ctm.

10. Çiwa als Goeroe.

Zeer verweerd beeld, rechtopstaande in loopende houding d. i. niet in de heupen verwrongen, doch enkel het linker been naar buiten en achter uitwijkende, terwijl het rechter been, loodrecht staande, tot steun dient. Gewone haartooi. Afhangende oorhangers en een onderlijfkleedje, dat tot achter de enkels in plooien afhangt. Geen lotuskussen. Ruw bewerkte glorie, evenhoog als het achterstuk. Oepawita herkenbaar. De rechter arm naar beneden; de hand houdt

een staf met drietand vast, die evenhoog reikt als het beeld. Linkerarm in den elleboog gebogen, met naar het midden gerichten voorarm; de hand houdt een wrong van het kleed vast. Boven deze hand ligt een onherkenbaar voorwerp, dat naar achteren gericht is.

Het beeld is 79 ctm. hoog en staat in een kleine joni.

11. Doerga.

Met vier armen. De voeten van den daemon nog in den nek van den buffel. Handen van den daemon saâmgevouwen in smeekende houding. Staart van den buffel vastgehouden door de hand van den rechter 1e arm. De 2de rechts houdt een bijl in de hand; 1e linker voorarm houdt het hoofd van den daemon in bedwang, 2e linker voorarm beschadigd. Het ruw bewerkte en erg verweerde beeld staat in een kleine joni en is 75 ctm. hoog. De buffel met gele beboreh besmeerd.

12. Trimoerti.

Erg verweerd beeld, zoodat kleine détails b. v. in het hoofdkapsel onherkenbaar zijn.

Geen glorie of lotuskussen, doch staande op een eenvoudig voetstuk. Het stelt eene godheid voor met drie hoofden, waarvan één naar voren en de andere respectievelijk naar rechts en links gekeerd zijn. Voorhoofdstooi voor ieder afzonderlijk, doch een gemeenschappelijke haartooi. Vier voorarmen. De beide voorste met samengevoegde handen tegen den buik. Deze handen hebben blijkbaar een voorwerp bevat, dat thans afgebroken is. Achterste rechter voorarm gemutileerd. Achterste linker voorarm houdt het bidsnoer in de hand. Aan wêerszijden is het kleedje, ter hoogte van de heupen, tot een rozet opgenomen; van daar hangt het in plooien tegen het achterstuk aan. Rechts naast het beeld staat op het voetstuk een waterkruik uitgebeiteld.

Hoogte van het achterstuk, met inbegrip van het voetstuk, 1.22 meter. Hoogte van het beeld 1.07 meter. Vermoedelijk een Trimoerti-voorstelling van Çiwa.

Met het oog op de voorstelling van den buffel, waarop Doerga staat wordt hier, vóór de sawahs beploegd worden, door de bevolking een sedekah gegeven, in de hoop dat de karbouwen krachtig zullen werken en van ziekten verschoond zullen blijven.

G. LAKAR.

District Goenoeng Kendeng, afdeeling Soerabaja.

13. Tjandi ruine.

Vlak langs den weg, die van Lakar naar Menganti loopt, ligt op een schoongehouden plekje eene verzameling rood gebakken Modjopait-steenen tot eene pyramide opgestapeld en van boven gedekt met een nog gaaf gebleven nok, versierd met lijstwerk, van roodgebakken steen. Het desavolk is in de meening, dat het de ruine van eene missigit is en heeft er vroeger een afdak overheen gebouwd, dat thans mede verdwenen is en waarvan enkel de vier steenen neuten nog over zijn. Het plekje is door cambodjaboomen omgeven en 3 meter in het vierkant. Aan den ingang bevindt zich een ronde steen, plat van boven, waarin eene holte in het midden is aangebracht; van die holte tot den rand loopt een gleuf.

H. TANGGOEL ANGIN.

District Rawapoeloe I, afdeeling Sido-Ardjo.

14. Groep van Hindoe beelden.

In het tuintje voor de woning van den suikerfabrikant HAN TING TJOEN (zie VERBEEK l. c. pag. 248).

Van deze beeldenverzameling, uit 46 stuk bestaande, is door VERBEEK l. c. op pag. 248, sub. 479, gewag gemaakt. Zij werd door mij op 23 Juli 1892 bezocht. De eigenaar, bovengenoemd, houdt er behalve de oudheden nog eene collectie rariteiten op na, die alleszins bezienswaardig is. Een der rijkste suikerfabrikanten uit den Oosthoek als hij is, ontziet hij zich geene kosten zich de duurste nieuwerwetsche luxeartikelen aan te schaffen, waaronder er zijn van groote kunstwaarde. Een bezoek aan zijne fabriek, die de nieuwste installaties bezit en waar, uitgezonderd den machinist, met Chineesch en Javaansch personeel gewerkt wordt, is dan ook aanbevelingswaardig. Zoo heeft hij o. a. drie muziekkorpsen in dienst. Eén vrij goed Europeesch orchest (Javanen en Maleiers onder een Europeeschen kapelmeester), één gamelan met toebehooren en één Chineesch orchest.

De beeldenverzameling viel mij tegen. In een kleinen tuin, vóór de pendopo, opgesteld, wisselde de grootte der beelden af tusschen twee en zeven decimeter. Behalve Ganeça's en raksasha's bestonden 15 beelden uit voorstellingen van Oema of Parwati, de gezellin van Çiwa als Mahadewa, met achterstuk glorie en halsversiering, doch zonder vrouwensnoer.

Bij bijna alle beelden, die deze godin in de collectie voorstellen, is zij staande en met vier armen. De voorste tot elkander gebracht voor het onderlijf en in de samengevoegde handen een lotusknop of lotusbloem houdende en in de achter handen meestal bidsnoer en vliegenwaaier. Bij 5 beelden wordt dit laatste attribuut in de rechter achterhand gehouden. Bij 7 anderen heeft zij dáár de bidsnoer en in de linker achterhand den vliegenwaaier. Een beeld is er, waarbij Oema in de handen der *beide* achterarmen een vliegenwaaier houdt en één waarin dit voorwerp vervangen is door een schijf, op den naar boven gerichten wijsvinger balanceerende, waarboven drie kronkelende vlammen uitsteken.

Verder worden in deze collectie twee beelden aangetroffen, voorstellende een naakte man met tot aan de hielen af-

hangend hoofdhaar en een naakte vrouw met een dergelijke haardosch. Beiden komen wat bewerking en steensoort betreft overeen met het beeld dat in de collectie van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is en door GROENEVELDT sub. 209 c. is beschreven geworden in den bekenden Catalogus, doch stellen obscoene voorstellingen daar en bezitten eene hoogte respectievelijk van 72 en 65 ctm. In het voorhoofd van het beeld, dat den man voorstelt, is een klein vierkant gat gebeiteld, waarin vermoedelijk een edelsteen geplaatst is geweest, doch die thans ontbreekt.

Bij vele beelden dezer collectie, o. a. de beide laatstgenoemde, zijn ontbrekende deelen met Portland-cement bijgewerkt. Bij een Ganeça, stak b. v. een ijzeren staafje uit, waaromheen men een olifantstand met Portland-cement had aangebracht, welke tand nu weder afgevallen was.

I. SOEMOWONDO.

District Modjosarie kidoel, afdeeling Modjokerto.

15. **Ganeça.**

In het begin dezes jaars werd bij het bewerken van den grond, op ¼ paal Oostelijk van de districtshoofdplaats Koetoredjo, een Ganeça ontdekt, hoog 91 ctm. Het beeld moet zich thans nabij den Kewedanan bevinden (Mededeeling van Dr. J. J. PIGEAUD).

J. KETANEN.

District Modjosari kidoel, afdeeling Modjokerto.

16. **Een bronzen tongtong en dito schildpad.**

Beide voorwerpen werden onlangs bij het bewerken der sawah in de nabijheid van de suikerfabriek Ketanen, dicht

nabij de vindplaats van den sub 15 bedoelden Ganeça onder den grond aangetroffen en zijn thans in het bezit van den administrateur dezer fabriek.

(Mededeeling van Dr. J. J. PIGEAUD).

K. MODJOKERTO.

Hoofdplaats der afdeeling.

Op het erf van de assistent-residents woning te Modjokerto bevinden zich eenige steenen Hindoe-oudheden, die van elders zijn aangebracht; o. a. een nagakop en het uiteinde van een watergoot dat in een eikelvormenden tuit eindigt. Deze eikel is als lotusknop voorgesteld. Op het achtereinde is in indecente houding een vrouwenbeeld aangebracht dat schrijlings zit en den lotusknop met de handen omvat houdt. Het beeld is zonder godinnenornaat, doch heeft gewone arm- oor- en borstsieraden. Het hoofdhaar is naar achteren tot een kondé opgemaakt en het heeft een sarong, met een rokje van vederen. De lengte van den goot tot de eindopening is 75 ctm en de hoogte van het vrouwenbeeld bedraagt 50 ctm.

Meer interessant is een beeld dat daarnevens staat en vermoedelijk eene voorstellen is van

17. Dewi.

Vierarming beeld met glorie en achterstuk. Om het bovenste gedeelte der glorie is in het achterstuk een stralende zon uitgebeiteld. Eerste voorarmen op den buik samengevoegd. De handen houden een rondachtig niet herkenbaar voorwerp bevat (vermoedelijk een lotusknop). Oepawita aanwezig, doch geen vrouwensnoer. De rechter tweede voorarm houdt een drietand in de hand. De linker tweede voorarm heeft een rondachtig lichaam in de hand, dat niet herkenbaar is. Van het voetstuk is het voorste gedeelte

afgebroken. Links verrijst een nagakop en rechts een schijf op 5 smalle stijltjes. De achtervlakte van het achterstuk vertoont in haut-relief een penisvormig lichaam, aan de basis en de corona omgeven door ornamentwerk; het corpus in het midden van elf dwarse ribbetjes voorzien. Om dit lichaam heen is een stralenkrans uitgebeiteld.

Hoogte van het achterstuk 94 ctm.

Id. van het boven beschreven corpus 46 ctm.

L. MODJOWARNO.

District Modjo-Agoong, afdeeling Djombang.

In den tuin der woning van de heeren KRUIJT, zendelingleeraren te Modjowarno, bevindt zich een steenen Hindoebeeld, dat daar overgebracht is van Ngoro, alwaar het nabij de suikerfabriek in den grond is aangetroffen en vermoedelijk voorstelt

18. **Lakshmi.**

Ruw bewerkt, twee-armig vrouwenbeeld, staande op een lotuskussen. Geen vrouwensnoer, doch oepawita. Gewone versiering. Op het hoofd een torenvormende haartooi. De beide armen zijn in den elleboog naar voren en binnen gebogen. Iedere hand houdt een voorwerp vast. Het is niet wel uit te maken of dit een lotusknop is met langen steel die tot aan de knieën afhangt, dan wel een slang moet beteekenen die melk uit de tepels zuigt. Op het lotuskussen staat tegen het achterstuk aan weerszijden een langwerpige vaas, waaruit lotusplanten omhoog stijgen. Boven de schouders, tegen het achterstuk aan, waar de bloemen uit de lotusvazen eindigen, is aan weêrzijden een zandlooper-vormige handtrom aangebracht, waaruit een vliegenwaaier steekt met de nêerhangende kwast naar binnen gekeerd. Glorie aanwezig.

Hoogte 76 ctm.

RESIDENTIE PASOEROEAN.

M. BANJOE BIROE.

District Winongan, afdeeling Pasoeroean (zie VERBEEK l. c. pag. 305).

Op het fraaie belommerde erf van de bekende badplaats Blauw-water staan eenige beelden, die daar volgens ingewonnen berichten geplaatst zijn door een der vroegere residenten van Pasoeroean. Oorspronkelijk van Singosari afkomstig werden zij eerst naar het residentiehuis overgebracht en later naar Banjoebiroe. Behalve een banaspati, worden daar Ganeça's aangetroffen en voorstellingen van Çiwa als Goeroe. Bovendien een Naga als sluitsteen op een steenen badkuip.

N. KEDAWOENG.

District Redjoso, afdeeling Pasoeroean.

19. **Rakshasa.**

Op het voorerf van het woonhuis van den heer G. LEBRET, eigenaar van het land Kedawoeng, staat een merkwaardige Rakshasa, afkomstig van de nabijgelegen desa Toegoe, tot het land behoorende. Dit beeld is met het achterstuk 72 ctm. hoog; het linker been geknield, het rechter gehurkt. De korte ineengedrongen gestalte houdt in de linker hand een korte knods. De rechter hand steunt op de overeenkomstige knie. Het onderstuk is gedeeltelijk afgebroken. Het heeft een echte rakshasa-kop die wat beschadigd is, doch geen vogelbek en evenmin een vederen kleedje. Gewone versiering en bewerkte borstkas. Pols- en armringen. Rijk versierde halsnoer en buikgordel. Oepawita als een scherp uitspringende band. Het zwaar krullend haar hangt naar achteren

af. Om het achterhoofd is, bij wijze van glorie, tegen het achterstuk een krans van vederen uitgebeiteld. De zijden van het achterstuk springen naar voren uit en stellen vleugels voor, waarvan de langste slagpennen naar binnen gericht tot boven den haartooi reiken. De platte bovenrand van het achterstuk is bewerkt met naar achteren gerichte vederen.

Dit beeld is merkwaardig om den tooi met vogelvederen en komt hierin overeen met de bekende rakshasa Menak-djingga, door VERBEEK op pag 231 genoemd, sub Trawoelan. Ook deze Menak-djingga heeft een glorie van vogelvederen en vertoont dergelijke vleugelvormige versierselen, gelijk ik de gelegenheid had waar te nemen toen ik, in Augustus 1892, de oudheden van Modjopait in gezelschap van Dr. PIGEAUD voornoemd, bezocht.

0. GADING.

District Pasoeroean, afdeeling Pasoeroean.

In den tuin over het landhuis te Gading, één paal bewesten de hoofdplaats Pasoeroean en toebehoorende aan den Heer LEBRET voornoemd, bevinden zich behalve eenige familiegraven ook Hindoe-oudheden. Eenige dezer laatsten zijn vroeger naar Nederland gezonden, doch enkelen zijn overgebleven. Aan den ingang nabij den grooten weg staan twee kleine rakshasa's op pilaren met arm-pols-en enkelringen als slangen. Een dezer wachters draagt een tjawat, waarvan het vooreinde afhangt en de genitalien bedekt. Het andere mist dit. Beiden zijn in half geknielde houding en houden den knods in de saamgevoegde handen in dreigende houding over den schouder.

Zij naderen meer tot het polynesisch type van beelden.

Verderop in den tuin liggen eenige beelden verspreid, waarvan de uitvoering zeker uit den laatsten tijd der Hindoe-overheersching dagteekent, o. a. een kleine nandi in zandsteen uitgehouwen en een vrouwenbeeld, dat meer gelijkt

op een wajang golèk dan op eene Hindoe godin. Ook eene kleine Ganeça wordt daar aangetroffen. Het meest interessante beeld is echter het volgende en stelt voor

20. Çiwa als Goeroe.

Het is fraai bewerkt in andesiet en vertoont een zwaarlijvige figuur in rustige houding. Gelaat ongeschonden met lange knevels en spitsen baard. Hoofdtooisel cijlindervormend. Eenvoudige oorknoppen, bovenarmbanden en polsringen. Als oepawita een koord over den rechter schouder heen, dat onder den linker oksel verdwijnt. Rechterhand vóór tegen het lijf aangedrukt, houdt een bidsnoer bevat. Linkerhand naar beneden, een water kruik dragende. Bovenlijf naakt, onderlijf met een kleed bedekt, dat ter zijde in plooien opgenomen is. Glorie en achterstuk zijn grootendeels weggebeiteld, vermoedelijk door een der vroegere Europeesche eigenaars, die het beeld op een hoog gemetseld statief geplaatst heeft om tot tuinsieraad te dienen. Rechts van het beeld staat een kleine vaas, waaruit een opklimmende lotusplant. Naast de voeten het restant van een klein voetstuk, waarop iets gestaan heeft dat weggebroken is. Tegen het achterstuk ter hoogte van den linkerschouder is het fragment van een vliegenwaaier zichtbaar.

Hoogte 154 ctm.

P. SINGOSARI.

District Karonglo, afdeeling Malang.

(Zie VERBEEK, l. c. pag 620).

Over weinig Javaansche oudheden is zooveel gepubliceerd als over die van Singosari en met den Boroboedoer en de oudheden op het Diengplatean behooren zij tot de langst bekende en meest bezochte. De nog aanwezige tempel van

andesiet werd mij, toen ik in Juli 1892 deze plek bezocht, als „Tjandi Tjonkop" genoemd. Aan de Oostzijde is een nis aan den buitenkant, waarin een groot beeld moet gestaan hebben en waarvan het afzonderlijk aangebrachte lotuskussen nog aanwezig is. Over de verdere détails behoeft niet te worden uitgeweid, doch opmerking verdient, dat onder de zeven kleine Doerga-beelden, die het terras aan de West- en Zuidzijde versieren, zich één bevindt met twee armen, terwijl van de overigen één met acht armen en vier met vier armen voorgesteld zijn. Het acht-armige Doergabeeld houdt in de hand van den 1^en^ linker voorarm de staart van den stier en in dien van den 1^en^ rechter voorarm een knods, die op den kop van den stier rust, zonder dat de daemon zichbaar is. Verder bevinden zich op het grasperk om den tjandi, drie kleine nandi's, waarvan één met bellen en dekkleed en een kleine olifant.

De indruk die de rakshasa's op het groote grasveld maken is overweldigend.

Ook de Ganeça is prachtig en zittend op een kussen, welks rand uit een rij goed bewerkte doodshoofden bestaat.

Op een der aanwezige zonnewagens is de god Soerija aanwezig. De beschrijving komt overeen met die welke GROENEVELDT in den bekenden Catalogus gaf van n° 203 der collectie van het Bataviaasch genootschap. Om den rechter voorarm van Soerija is een band geslingerd, die het verlengde van de oepawita daarstelt, terwijl de linkerhand, een plat voorwerp bevattende, op het zitvlak rust. Godheid en wagen met paarden zijn uit één steen gehouwen.

RESIDENTIE KEDIRI.

Q. KEMLOKO.

District Blitar, afdeeling Blitar.

21. Onbekend beeld.

Vlak nabij de post Kemloko wordt aan den rand van den grooten weg een beeld aangetroffen in zittende houding, de armen gekruist op de knieën rustende, met den kin op de armen, in dezelfde rustende houding die Inlanders soms plegen aan te nemen. Het gelaat is geschonden; het haar naar achteren gekamd, ter hoogte van het achterhoofd in krullen overgaande en naar achteren los afhangende, tot op den rug. De persoon, die het moet voorstellen, is nagenoeg naakt, doch heeft een soort tjawat om de lendenen bevestigd. Het is blijkbaar later op een Joni geplaatst en bereikt een hoogte van 73 ctm, terwijl die van de Joni 43 ctm. bedraagt.

Er wordt door de bevolking bij dit beeld geofferd. Ook is het op verschillende plaatsen met gele beboreh besmeerd.

RESIDENTIE SEMARANG.

R. AMBARAWA.

Hoofdplaats der Afdeeling Ambarawa.

22. Nandi.

Op de hoofdplaats Ambarawa bevindt zich aan den grooten weg, naast de ingangspoort van de gevangenis, een beschadigde en geteerde nandi.

S. SALATIGA.

Hoofdplaats der afdeeling Salatiga.

Voor het logement Remij-Scheere, ter hoofdplaats, staan twee beelden, vrij ruw bewerkt op den muur. Het eene stelt voor een:

23. Onbekend Vrouwenbeeld.

Op een lotuskussen zittende met gekruiste beenen en vierarmig, de voorste handen op de knieen rustende. Linker 1e voorarm, naar boven gericht, houdt een schijfvormig voorwerp op den vinger balanceerende. De rechter 2e voorarm is verminkt. De uiteinden van den sjerp hangen van weerszijden over het lotuskussen heen. Gewone versiering met vrouwensnoer. Hoog 76 ctm.

Het tweede beeld stelt voor

24. Doerga.

In rustige houding op den buffel staande, zonder lotuskussen en glorie. De kop van den buffel links van den aanschouwer. Ruw bewerkt beeld, geteerd en 65 ctm. hoog.

25. Twee steenen met basreliefs.

Op het voorerf der assistent-residents woning staan twee steenen met basrelief onlangs uitgegraven nabij de desa Bedji, gelegen aan den grens tusschen Salatiga en Ambarawa. De Heer G. J. P. Valette deelde mij mede, dat de bevolking van meening is dat zij afkomstig zijn van de voormalige Tjandi Doekoeh, op 3 palen afstands gelegen van de vindplaats en vermeld sub no. 154 op pag. 94 van Verbeek's „oudheden van Java."

Een dezer basreliefs heeft, te oordeelen naar de ornamentatie, een hoek van een tempelomgang uitgemaakt. De figuren bepalen zich tot ornamenten, en tot het achterdeel van een aap, welks voorste helft vermoedelijk op een vroeger aangrenzend uitgehouwen steen moet zijn voorgekomen. Ook op den bij Verbeek op pag. 95 sub. 156 vermelden steen met basrelief te Salatiga aangetroffen, is een aap afgebeeld.

BATAVIA, 31 December 1892.

NOTA,

betreffende de rijstcultuur in de Residentie Tapanoeli, samengesteld uit bijdragen van de in die Residentie dienende ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur,

INGEZONDEN DOOR DEN HEER

A. L. VAN HASSELT.

destijds Resident van Tapanoeli.

Gerekend van den dag waarop het zaad op de kweekbeddingen wordt uitgezaaid, kan de sawahrijst geoogst worden na 5 tot 7, ook wel eens 8 maanden.

Die duur hangt grootendeels af van de soort padi welke geplant wordt. Er zijn twee hoofdsoorten, n. l. de „ème na hobor" of „ème na tiboe" en „ème na lambat" of „ème na bangil" de „vlugge" en de „langzame" padi. Tot elk dezer soorten behoort een groot aantal variëteiten, die uiterlijk vaak zeer weinig van elkander verschillen, maar niettemin onder verschillende namen bij de bevolking bekend zijn zijn, als b. v.

GEWONE PADI.

Angkolásch	Tobásch	Mandailingsch
Si Poeritik	—	—
Si Djambe Rao	Si Djambe	Si Djambe Rao
—	—	Si Moendom
Si Amporik	Si Amporik	—
—	Si Atje	—
Si Antjimoen	Si Antjimoen	—
Si Paja	Si Paja	—
Si Loemoet	Si Loemoet	Si Loemoet
Si Barebe	—	—
Si Basiang	—	Si Basiang
Si Manoek	Si Djaroem	Si Djanggoet
Si Pandan Boenga Toboe	—	Si Daoen Toboe
Si Hopol	—	Si Goembot
Si Latting	—	—
Si Boenga Indjon	—	Si Amindjon
Si Oelando	—	—
Si Saraksang	—	—
—	—	Si Kitjo[2]
Si Moepil	—	Si Moepil
Eme na bara	—	Eme na bara
Si Loba	—	Si Loba
Si Dja Lela	—	Si Dja Lela
—	—	Si Tali Poejoe
—	—	Si Djangkijan
Si Hilongkilong	—	Si Hilongkilong
—	—	Si Balom
—	—	Si Paroepoek
Si Anak moesang	—	Si Anak moesang
Si Bahopo	—	Si Bahopo

KLEEFRIJST.

Angkolásch	Tobásch	Mandailingsch
Si Poeloet Sokka	—	Si Poeloet Songka
Si Arang	—	Si Poeloet Dawet
Si Poeloet Ronda	—	Si Poeloet Oboek
—	—	Si Poeloet Boelan
Si Taring Landoek	—	Si Taring Landoek
—	—	Si Poeloet Kolang

Het vlugger of later rijpen der padi is ook afhankelijk van het klimaat, terwijl eveneens het dichter of ijler zaaien en planten er op van invloed is. In warme streken wordt eerder geoogst dan in koude, en daar waar ijler gezaaid en geplant wordt, rijpt de padi spoediger.

Dooreen genomen heeft de „vlugge" padi 5 tot 6 maanden, de „langzame" padi 6 tot 7 soms 8 maanden noodig alvorens zij gesneden kan worden.

Bij den sawaharbeid vallen 6 hoofdmomenten te onderscheiden namelijk:

1e. de bevloeïïng der velden.
2e. het in orde brengen der kweekbedden;
3e. de bewerking der velden;
4e. het overplanten der zaailingen;
5e. het schoonhouden der velden;
6e. de oogst.

Behalve daar, waar de sawahs van regenwater afhankelijk zijn, zooals te Sorkam (Baros) en op de Banjak-eilanden, waar men het eerst begint met het aanleggen van dijkjes om het regenwater te verhinderen weg te vloeien, bestaan de eerste werkzaamheden in het aanleggen der waterleidingen.

Men begint met het graven der leiding „mangali bondar;" daarna wordt de stuw in de leiding gemaakt „manahalak", en dan laat men het water op de sawahs vloeien. De tijdens

het braak liggen hard geworden grond, zoodoende geheel onder water komende, wordt doorweekt en laat zich dan gemakkelijk bewerken. Het bevloeien noemt men in het Mandailingsch „mangarondam," de Bataks van Toba en Silindoeng noemen het „mangengge."

De sawah's worden 2 à 3 weken onder water gehouden, alvorens tot de grondbewerking wordt overgegaan. In moerassige streken echter waar de bodem uitteraard reeds voldoende doorweekt is, vangt men eerder met die bewerking aan.

Behalve de hoofdleiding heeft men nog nevensloten, die dienen om het water uit de hoofdleiding op de verschillende sawah-vakken te brengen; voorts nog de sloot waarin het water, na over het veld gevloeid te zijn, verzameld wordt. De verschillende leidingen heeten in het Mandailingsch, respectievelijk: „bondar godang", „bondar mangalit" of „bondar karihir" en „bondar adaboean; de doorlaten of duikers „simoha mohai", in het Tobásch „ponot."

In Toba wordt het water niet dadelijk na het gereedkomen der leidingen op de sawah's gebracht, doch vooraf de grond in drogen toestand omgewerkt. Dit heeft ook in Silindoeng plaats op velden die eenige jaren braak hebben gelegen, en daar „gasgas" heeten. Moet men woesten grond tot sawah maken, dan is er natuurlijk vooraf nog anderen arbeid noodig, namelijk het kappen en opruimen van geboomte, het uitgraven van de wortels en stronken, en het terrasseeren.

Het tweede hoofdmoment van bewerking, het in orde brengen der kweekbedden: „mambaen parsamean," komt in Silindoeng en op enkele plaatsen in Toba niet voor, omdat daar de padi, nadat de sawah tot beplanten gereed is, dadelijk daarop wordt uitgezaaid.

De kweekbedden worden bij voorkeur aangelegd op schrale gronden, aangezien te forsch uitschietende jonge plantjes volgens den inlander kans geven op een schraal gewas en mitsdien op een minder goeden oogst.

De bedden „parsamean" geheeten, worden eerst van het daarop groeiende gras ontdaan door middel van de „tadjak" of „rimbas", een rechthoekig op het vlak van het ijzer omgebogen schoffel, aan een korten stok bevestigd; daarna dijkt men de bedden in om den grond onder water te kunnen houden. Het kweekbed wordt door het aanbrengen der dijkjes in verscheidene afdeelingen, in het Mandailingsch „loepak", in de Tobalanden „tangga" geheeten, verdeeld, die met een bamboe of met de hand worden gelijk gestreken, om het daarop te brengen water overal even hoog te doen staan.

Is de grond genoegzaam doorweekt, dan wordt uitgezaaid „menjaboer". Daartoe wordt de zaadpadi nadat men ze van één tot drie etmalen in water te weeken gelegd en daarna twee nachten en een dag op een koele plaats heeft laten uitdruipen, gelijkelijk uitgestrooid over het bed, waarvan men het water heeft laten wegvloeien, en dat eerst een paar dagen later weer onder water wordt gezet. Het zaad wordt niet met aarde bedekt en moet daarom bewaakt worden, ten einde te voorkomen dat de vogels het oppikken, en ook, nadat de plantjes eenige dagen oud zijn, tot wering van rupsen en kleine torren, die de fijne sprietjes afvreten, Dit wachthouden noemt men in het Mandailingsch „mamoero emé."

Voor het verjagen der vogels gebruikt men vogelverschrikkers, „halak kalak" genoemd, bestaande uit ruw gemaakte poppen van idjoek of lompen, bladeren en takken, al welke voorwerpen door touwen met elkaar verbonden worden, zoodat ze gemakkelijk in beweging te brengen zijn.

Op die plaatsen in Toba, waar de padi niet dadelijk op het veld wordt uitgezaaid, geschiedt het aanleggen der kweekbedden eerst nadat het sawahveld gedeeltelijk bewerkt is.

Als het kweekbed aangelegd en het zaad gezaaid is, komt het derde hoofdmoment van den arbeid, het bewerken van den grond, aan de beurt.

Dit geschiedt niet overal op dezelfde wijze en met dezelfde werktuigen.

In de Maleische landen, Baros en Singkil, maakt men bij het bewerken van den grond gebruik van den gewonen inlandschen ploeg, „badjak" geheeten, getrokken door twee karbouwen.

In den regel wordt tweemaal geploegd; op enkele plaatsen, o. a. te Sorkam, driemaal, en in het Singkilsche zelfs viermaal. De eerste maal wordt het veld in ééne richting beploegd, welke bewerking „membadjak" heet; de tweede beploeging, „membalik", geschiedt dwars op de richting van de eerste; de derde bewerking heet „manigakali"; de vierde, slechts in Singkil voorkomende, „badjag ampat lapig."

Bij zachte, moerassige gronden wordt in genoemde streken, vóór de beploeging, een kudde karbouwen op het veld losgelaten en daarop heen en weer gedreven, om den grond dooreen te werken en het onkruid te vertreden, hetgeen „merantjah" wordt genoemd.

Slechts dan wordt van den ploeg geen gebruikt gemaakt, wanneer de landbouwer niet in het bezit is van karbouwen. Hij zelf moet dan den arbeid verrichten en bezigt daartoe de gewone „pangkoer", waarmee de grond tweemaal wordt omgehaald, de tweede maal hoofdzakelijk om de omgespitte aardkluiten stuk te slaan.

Bij vochtigen grond gebruikt men geen „pangkoer", maar een ander werktuig, dat in de Tobalanden, eenigzins afwijkend in vorm, algemeen in gebruik is. In Baros en Singkil heet dat werktuig „koedali", het is een soort slagvork met vijf lange houten pinnen.

Het losgemaakte gras en ander onkruid wordt verzameld en gebruikt tot ophooging der dijkjes „pamatang", die in verschillende richtingen over het veld aangelegd, dit in meestal rechthoekige vakken „piring" verdeelen.

Nadat het ploegen is afgeloopen, worden de velden geëgd, „menjekeq" of „menjisir." Dit geschiedt ook in twee richtingen, loodrecht op elkaar.

Als eg, „sikeq" of „sisir" gebruikt men een stuk rondhout ter lengte van ruim 1,5 M., voorzien van 25 c. M. lange niboeng pinnen. Aan dit toestel wordt een boom met juk bevestigd, waarvoor twee karbouwen worden gespannen. Wanneer de velden nu tot op eene diepte van hoogstens 25 c. M. zijn omgewoeld, blijft nog slechts over den grond gelijk te maken, „mendatar", waartoe men een groot stuk rondhout bezigt met boom en juk, eveneens door karbouwen getrokken.

In den regel wordt de grond slechts 15 tot 20 c. M. diep omgewerkt. Diepere grondbewerking geeft een schralen oogst; bij zeer vetten grond, zooals in de vallei van groot Mandailing stoelen dan de planten wel sterk uit en wordt het stroo ongewoon lang, maar de vruchtzetting is gering; elders vreest men den mageren ondergrond met den plantbodem dooreen te werken, want waar dat gebeurt, lijdt men schade in de opbrengst. De aard en gesteldheid van den ondergrond oefenen den grootsten invloed op de wijze van bewerking der sawah's uit.

In Silindoeng geschiedt de omwerking van den grond, daar „manggolé" geheeten, met de „hoedali ombak", een zelfde soort werktuig als in Baros en Singkil in gebruik, doch met slechts drie houten tanden, waarvan de punten veelal met ijzer beslagen zijn.

Heeft men te maken met „gasgas", dan geschiedt het omspitten van den grond vóór de bevloeiïng.

Nog van een ander werktuig wordt gebruik gemaakt, in vorm overeenkomende met de „hoedali ombak", doch met slechts twee tanden en „sidoea radja" genaamd.

Is de grond voldoende omgewerkt, dan blijft de sawah in dien toestand één maand met rust. Daarna worden de dijkjes, „balok", aangelegd, waarna men overgaat tot het „mangombak golé", het omspitten van den grond voor de tweede maal.

Het aanleggen van de noodige dijkjes, geschiedt bij gedeelten: de dwarsdijkjes „balangi" geheeten, worden aange-

legd vóór het „manggolé", de overlangsche dijkjes „balok", waartusschen een strook, „satangga", gelegen is, na het „mangombak golé."

Bij dezen arbeid bezigt men een stuk rotan „hotang", ter lengte van 80 à 90 M., dat in de gewenschte richting wordt gespannen en waarlangs alsdan de „balok's", bestaande uit opeengehoopte aarde, ter hoogte en dikte van 30 à 40 c.M., worden aangelegd. De hoogte en breedte der „batangi" bedraagt gewoonlijk niet meer dan 20 c. M. Wie ze breeder maakt, wordt als een onbekwaam landbouwer aangezien. Zijn de dijkjes gereed, dan gaat men over tot het bemesten der sawah's, waartoe mest „napoe" van karbouwen, koeien en paarden wordt gebruikt, die vooraf verzameld is in een „tangkil", de put, waarin ze dagelijks uit de „taoembara", de stalling voor het vee, meestal onder de woning gelegen, wordt overgebracht en verbrand.

Na de bemesting volgt het stukslaan en fijnmaken der aardkluiten, „manggetei" geheeten, en het vermengen van de mest met de aarde, waarbij tevens aarde van hooger gelegen plekken wordt afgedragen, om voorkomende holten er mede te vullen.

Daarna wordt er geëgd, „manggatgati" of „manggairi" met de „gat-gat" of met de „gair-gair", een soort hark, de eene voorzien van 5 tot 8 en de andere van 12 tot 20 tanden.

„Manggatgati" en „manggairi" geschieden echter zeer zeldzaam na elkander op hetzelfde veld; òf het een òf het ander wordt verricht, makende het een het andere overbodig.

Bij sawah's waarvan de bodem uit zandgrond bestaat, wordt de grond niet met de „hoedali ombak" omgespit, doch twee malen beploegd „maninggala", met de „tinggala" de gewone ploeg, door karbouwen getrokken.

De eerste beploeging geschiedt nadat het water van de sawah is afgeleid; de tweede een maand later, nadat de sawah weder onder water is gezet.

Daarna wordt geëgd „manisir" met de „sisir," door karbouwen getrokken. De eg heeft 20 tot 24 pinnen. De

„sisir" verricht hetzelfde werk als de „hoedali ombak" bij het „mangombak gole."

In Toba heet de eerste bewerking der rijstvelden „manggaring"; zij geschiedt, al naar gelang het terrein vlak of hellend is, met den ploeg, de reeds genoemde „tinggala", of met de „ansoean", dat zijn twee armdikke houten stokken, ter lengte van ± 2 M. van boven af over eene lengte van $1^1/_2$ M. rond, overigens vierkant, en van onderen in een punt uitloopend.

Met deze stokken, waarvan men een in elke hand neemt, wordt de grond omgestoken. Beide stokken worden te gelijk, op een afstand van 30 à 40 c. M. van elkander, met kracht in den grond gestoken, waarna door voor- en achterwaarts wrikken een kluit aarde wordt losgemaakt en opgewipt, en daarna naar voren omgeslagen; daarbij helpt de voet het werken met de „ansoean".

Achteruitgaande werkt men voort in rechte lijn. Veelal zijn drie of vier mannen, naast elkaâr staande, met het „manggaring" bezig. Is het gansche veld op die wijze omgestoken, dan ziet het er uit als een diep omgeploegde akker.

Nu gaat men over tot het onder water zetten van de sawah, die eenige weken later geëgd wordt met de „sisir", welke niet verschilt van die, in Silindoeng in gebruik.

Nadat de kweekbedden en dijkjes zijn aangelegd, waarbij men hier idjoektouw instede van rotan bezigt, wordt het veld op nieuw geëgd. Het gereedschap, daartoe gebezigd, heet in Toba „djarmang" of „gair-gair."

Wij zullen nu de beschrijving laten volgen van de grondbewerking in de andere gedeelten van de Residentie:

Met den „tadjak" of „rimbas" wordt het onkruid op het bewaterde veld vlak boven den grond afgeslagen, hetgeen „manabas" of „mangarimbas" heet.

Dit afgeslagen onkruid wordt op rijen gelegd, om daarmede later de dijkjes bij te werken, die, gedurende de braakligging, door menschen en vee verstapt, in den planttijd weder be-

hooren te worden in orde gebracht. Bij het aanleggen van nieuwe sawah's behoort het opwerpen van die dijkjes uit aarde, ter hoogte van ± 30 c.M., tot de eerste werkzaamheden.

Op hellend terrein heeft men grootere en sterkere dijkjes noodig dan op vlakke gronden, en worden ze dan ook in den planttijd, behalve met het afgeslagen gras, met aarde opgehoogd.

Een dag of zes nadat het onkruid is afgeslagen, wordt het gekeerd „mamalik", ten einde de verrotting te verhaasten, waarna het een week later in hoopjes verzameld wordt „mangko poli", en dan tevens dichter bij de dijkjes gebracht, hetgeen „pasosakkon" heet. Na afloop hiervan maakt men korte bamboe kokertjes „sitapangi" om als buizen in de dijkjes te worden gelegd, ten einde het water van het eene vak op het andere te brengen. Niet altijd maakt men van die kokertjes gebruik; is de grond stevig genoeg, dan dienen kleine openingen in de dijkjes om het water door te laten, en anders wordt op een geschikte plaats met de hand of voet eene verlaging „si tapangi" in het dijkje aangebracht, die naar gelang van den watertoevoer verhoogd of verlaagd wordt.

Nu volgt het „mangampeon"; het bijna geheel vergane onkruid wordt op de dijkjes gebracht en met slib bestreken. Tevens wordt de modder in de vakjes, meestal niet grooter dan een paar Meter in 't vierkant, met handen en voeten gelijk gemaakt, om het water overal even hoog te doen staan. Het water mag niet te krachtig over de sawah vloeien, opdat geen slib wordt weggespoeld, het moet even den grond bedekken, meer niet.

De algemeene naam voor de dijkjes is in het Mandailingsch „batangi"; naar gelang van de richting worden ze echter onderscheiden in „goli-goli" en „sibarat-barati."

Eerstgenoemde loopen met de helling van het terrein mede; de „sibarat-barati" houden het water tegen; te zamen vormen ze de vakken, die „loepak" heeten.

De dijkjes langs de waterleidingen worden wat steviger

gemaakt dan de andere, zóódat men er op loopen kan, hetgeen bij de gewone „batangi's" niet mogelijk is. Men noemt deze grootere dijkjes, die tevens tot pad dienen, „gadoe."

In enkele streken, b.v. in Padang Lawas en Sipirok wordt om den grond gemakkelijker te kunnen omhalen, na het „manabas", evenals in Baros en Singkil, ook wel gebruik gemaakt van karbouwen, die daartoe in het veld heen en weer gedreven, den grond als het ware kneden en het onkruid vertreden.

In Sipirok heeft men echter de ondervinding opgedaan, dat aldus bewerkte gronden schrale oogsten leveren en geeft men dáár dan ook aan het omslaan met de slagspade de voorkeur. Zij, die geen karbouwen bezitten, kunnen die dieren voor het beoogde doel leenen. Onder aanbieding van de sirihdoos wordt het verzoek daartoe aan den eigenaar der karbouwen gedaan, die, als hij genegen is het in te willigen, de sirih aanneemt, waarop hij door den verzoeker, met vrouw en kinderen, ten maaltijd wordt genoodigd. Na het eten komt de gastheer op zijn verzoek terug, dat thans eerst voor goed wordt ingewilligd.

Niet altijd is een karbouwenbezitter daartoe bereid, omdat het gebruik wil dat, als bij den arbeid een karbouw in de sawah sterft, de leener slechts de helft van de waarde betaalt; sterft een dier buiten de sawah, dan komt de geheele schade ten laste van den eigenaar. Ook wanneer een karbouw eenig letsel bekomt, b. v. een poot breekt, komt de schade geheel ten laste van den eigenaar.

Na het „mangampeon" is de sawah tot beplanten gereed; deze bestaat alsdan uit eene aaneenschakeling van kleine ondiepe vijvers, die door lage met slib gladgestreken dijkjes van elkander gescheiden zijn, terwijl nergens meer gras of onkruid te zien is.

Sedert den aanvang van den arbeid zijn nu 40 à 50 dagen verstreken, de kweekplantjes hebben den juisten leeftijd tot overplanten bereikt, en men kan aanvangen met het vierde hoofdmoment van den arbeid, het uitpooten der zaailingen.

Na voorzichtig, doch bij handen vol tegelijk, te zijn uitgetrokken, waarbij nagenoeg alle haarworteltjes afbreken, worden ze in bosjes bij elkander gebonden en de wortels van het slijk bevrijd, door ze in het water heen en weer te bewegen, en daarna tegen een houtje, in het Mandailingsch „pangerpasan" geheeten, meestal echter eenvoudig tegen de vlakke hand, uit te slaan.

De bosjes kweekplantjes, die een omtrek hebben van ± 30 c. M. en met een jong arènblad zijn omwonden, worden nu getopt, en vervolgens over de sawah verdeeld, die vooraf is droog gelegd, en blijven daar één of twee dagen liggen. De planters en plantsters nemen elk eenige vakken voor hunne rekening; zij maken de bosjes los en steken de plantjes, ietwat schuin, bij 3 tot 8 tegelijk, en zooveel mogelijk in rijen, in den modder, op ongeveer 20 c.M. van elkander.

Dit geschiedt, tenzij de bodem zeer zacht is, met behulp van den „toendjoek", ook wel „intjoewan" genoemd, een houten of bamboezen stokje van ongeveer 20 c.M. lengte, met een dwarsstokje in het midden. Men brengt het werktuigje met de punt in den grond, terwijl men de plantjes met den vinger bij de wortels tegen het stokje houdt, niet ver van de punt af, zoodat „intjoewan" en plantjes te gelijk in den grond worden gedrukt. Vooral bij harden en zandigen grond is het gebruik van den pootstok noodig om de stengels der jonge plantjes voor breken en knakken te vrijwaren. Daarom ook blijven de uitgetrokken plantjes eenige dagen ongeplant; de stengels worden dan buigzamer.

Het uitplanten heet „manjoewan".

In Siboga en Baros zijn twee verschillende plantwijzen bekend:

1e het „tanam troes", op de hierboven vermelde wijze, en

2e het „mangaranak", dat als volgt geschiedt:

Over een klein gedeelte van het veld worden de zaailingen bij bosjes van 30 tot 40 stuks en met onderlinge tusschenruimten van niet meer dan 5 c.M. uitgeplant, om na dertig

dagen wederom uitgetrokken te worden, waarna men er de lange wortels uitsnijdt en dan eerst overgaat tot het bovengenoemde „tanam troes". Alleen bij overvloed van water geeft men aan de tweede plantwijze de voorkeur, anders wordt de gewone gevolgd.

Behalve de twee genoemde plantwijzen, kent men nog een derde, „mantjetjet", die in enkele streken van de onderafdeeling Groot Mandailing, zooals in Batang Natal en Tano Bato, en in het Klein-Mandailingsche, vooral daar waar de grond steenachtig en minder vruchtbaar is, veel wordt toegepast.

Hierbij worden geen kweekbedden aangelegd, doch legt men het zaad op de sawah's zelve uit, bij kleine hoopjes, van ongeveer 12 korreltjes bij elkander, en op dezelfde afstanden als waarop men gewoon is de zaailingen uit te planten. Het water wordt dan van de sawah afgeleid totdat de worteltjes genoegzaam in den grond gedrongen zijn. Zooals vanzelf spreekt, moet bij deze werkwijze meer gewied worden, daar de sawah's ruim een maand langer in gebruik zijn.

Na afloop van het planten wordt het water weder op de sawah geleid en duurt de bevloeïïng, met uitzondering van korte tusschenpoozen bij het wieden, onafgebroken voort, totdat de rijst bijna rijp is.

Zooals hiervoren is gezegd, worden in Silindoeng en hier en daar in Toba geen kweekbedden aangelegd, doch wordt de padi dadelijk op de sawah 's uitgezaaid.

Dit heeft plaats met de hand, nadat het zaad, dat in een toegebonden zak van pandanbladeren 2 à 3 dagen in het water gelegen heeft, ontkiemd is.

Na de uitzaaiing wordt het zaad in den grond geslagen, zoodat het niet meer te zien is, ten einde te voorkomen dat het door de vogels wordt opgepikt. Dit slaan geschiedt met een bosje nerven van arènbladeren, en heet „mambosik". Een ander wijze om het zaad in den grond te brengen is, dat men met een hark met korte tanden,

„rogo" genaamd, den grond na de bezaaiing losjes opharkt.

Pas geplant zien de zaailingen er geelachtig uit, als jonge arènbladeren in miniatuur; op dien leeftijd noemt men de padi in Mandailing „marmare-mare". Hebben de gele blaadjes na eenige dagen een groene kleur gekregen, dan noemt men het gewas „mangarata."

Eenige dagen nadat men van het gewas zegt mangarata (rata = groen) zijn de blaadjes reeds zoolang dat ze door den wind bewogen worden, welke stand van het gewas „main-main angin" (Mandailing), in het Sipiroksche marlai laini hatoeldik wordt genoemd: het gewas wordt bewogen evenals de staart van de hatoeldik, een klein vogeltje.

Ongeveer een tiental dagen later zijn de blaadjes, „halopa", waar zij uit den stengel zijn voortgekomen, reeds zoo stevig, dat alleen de uiteinden nog kunnen bewogen worden; daarom spreekt de landbouwer van „manjoesoen halopa", de blaadjes schikken zich om den stengel, en is het tijd het weinige onkruid dat zich reeds tusschen de plantjes bevindt te wieden „manggaor-gaori". Tegelijker tijd worden de plantjes die er slecht uitzien ingeboet „mangoelboei".

Het padigewas kan nu ongeveer een maand doorgroeien voordat men overgaat tot het voor de tweede maal wieden „marbabo", dat uitsluitend door vrouwen geschiedt. Al het onkruid tusschen de plantjes en op de dijkjes wordt verwijderd.

Na eenige dagen beginnen de plantjes uit te stoelen, waaraan men in het Sipiroksche den naam „manjangar" (sanggar = riet) geeft; na verloop van een week of drie spreekt men van „mamintjoer" (Mandailingsch), wanneer de bladscheeden van de hoofdplant, die de vrucht omsluiten, recht naar boven schieten.

De bladeren krijgen nu langzamerhand hunne volle lengte en de stengels beginnen te zwellen, ten teeken dat de bloem spoedig zal ontluiken. In deze periode noemt men het gewas „boltok kenek" en het is dan tijd om de sawah's

droog te leggen „mangkiang", waartoe de waterleidingen geheel worden afgesloten.

Een tiental dagen later zijn de stengels sterk gezwollen en spreekt men van „boltok godang"; zijn enkele bloemen geopend, dan heet het „marpanindoi", en staat het gansche veld in bloei, dan is de padi „bibi" of „roentjang" en de vruchtzetting aanstaande.

Stonden de aren in den beginne nog recht naar boven, spoedig worden zij zwaarder „marisi oedjoengna" en buigen zich hoe langer hoe meer om „moendoek". Op enkele plaatsen vertoonen zich gele halmen, wat men „masak-masak salobong" of „marindoeri indoeri" noemt, in Sipirok „marlangat," en weldra volgt nu het „adaroanna," als't gouden graan den sikkel wacht.

In de Tobalanden wordt, evenals in de andere streken dezer Residentie, tweemaal gewied:

De eerste maal „manggaor" geheeten, zoodra zich in de sawah een begin van onkruid vertoont, maar het zijn dan voornamelijk de dijkjes „batangi" die schoon gemaakt worden; eene maand later wordt weder gewied „marbabo" en de sawah van alle onkruid gezuiverd.

Dan is het de tijd voor het „mamontis", het maken van muizen-paadjes. Langs een over het veld gespannen rotan worden, op ongeveer 1½ M. van elkander, smalle gangen „bontis" gemaakt, door alle in den weg staande padiplantjes uit te trekken, die, waar noodig, op ijle plaatsen worden ingeboet.

Naar men zegt beschermen deze paadjes het binnenwaarts staand gewas tegen de veldmuizen, die zich bij voorkeur langs de opengelegde gangen bewegen en alleen de aan weerszijden daarvan staande halmen beschadigen.

Bedoelde paadjes worden over het geheele veld aangelegd en verdeelen dit in strooken, die, „sandahop" heeten. Na het „mamontis" wordt tot het uitdunnen van het plantsoen, „manarak" geheeten, overgegaan, omdat door de uit-

zaaiing de plantjes niet zoo regelmatig in den grond staan als die, welke uit de kweekbedden in de sawah geplant zijn. De plantjes worden hier en daar, waar zij te dicht op elkaâr staan, uitgetrokken en op de ijl bezaaide plekken ingeboet.

Als het veld gereed is, moeten de plantjes ongeveer 5 c.M. van elkander staan. Na het „manarak", worden de muizengangen met de aarde van weerszijden opgehoogd, ten gebruike van de bewakers, die in den tijd van het rijpen de vogels moeten verjagen. Dit ophoogen heet „mangkoear" of „mandjapdjap" en geschiedt met de „djapdjap", een gereedschap gelijkende op een patjol, doch veel langer en smaller dan deze, geheel van hout, en aan het einde van het blad afgerond.

Zoodra het gewas begint vrucht te zitten moet het tegen de vogels beschermd worden. Om ze te verjagen, worden in verschillende richtingen over het veld touwen gespannen en daaraan allerlei voorwerpen gehangen, als: dorre bladeren, oude lappen, kleppers en andere. Door aan de touwen te trekken, worden al de daaraan gehangen voorwerpen in beweging gebracht en zoodoende de vogels verjaagd.

Veelal zijn de touwen zóó gespannen, dat ze in één punt samenkomen, waar ze bevestigd zijn aan een staak „hotor." Een ander touw verbindt dezen staak met het hutje „pansa", meestal slechts een afdak, hoog boven het veld opgericht, waar de bewaker gezeten is.

Vliet er een beek langs het veld, dan wordt, door middel van een eenvoudige inrichting, van de kracht van het water gebruik gemaakt om het gansche samenstel van touwen in voortdurende beweging te houden. Een aan de „hotor" gebonden touw loopt over eenige gaffelvormige stokken naar den oever en hangt af in het water, waar het bevestigd is aan een stuk hout, dat door de kabbeling wordt op en weer bewogen.

In de Tobalanden wordt ook de „sior", gebruikt, een soort boog, bestaande uit een bamboelat, gespannen door

middel van 2 aan de uiteinden der lat vastgemaakte rotandraden, „boear boear" geheeten, welke in het midden bevestigd zijn aan een van een roostertje van gevlochten rotan „sibar", voorzien houten raampje, ter grootte van 5 □ c.M.

In stede van pijlen bezigt men van klei geknede kogeltjes „poeroer", die op de „sibar" gelegd, naar de vogels worden afgeschoten. Verder bezigt men nog algemeen de „ambalang" een van touw gemaakte slinger, waarmede men steentjes werpt.

Voorts heeft men nog:

1e. „halak halak", poppen van idjoek en lappen, die òf vaststaan, òf aan een bamboestaak zijn opgehangen;

2e. „hapak hapak", een op een staak geplaatste bamboegeleding, waaraan één middenschot gelaten en die overlangs gespleten is. De eene helft is door een touw verbonden met het wachthuisje; trekt de wachter aan de lijn, dan opent zich de spleet, en bij het loslaten, slaan de stukken bamboe met een harden slag tegen elkander;

3e. „goempar", een ledig petroleum blik, omgekeerd op een staak gezet, en door een touw met een bamboe koker verbonden, die in de naastbijzijnde waterleiding zoodanig op een spil geplaatst is, dat zij het stroomende water opvangt en, vol zijnde, omslaat; het touw krijgt dan een ruk, waardoor het blik tegen den staak wordt geslagen;

4e. „baling baling", grootere en kleinere windmolens, waarvan de twee wieken uit een paar plankjes of stukken boomschors bestaan, en die, in beweging zijnde, een schel piepend geluid maken.

De molentjes stellen zich vanzelf naar den wind door middel van een windvanger, bestaande uit een stuk klapper- of arèntak.

Een niet minder groote plaag voor het gewas dan de vogels zijn de „pianggang's" (walang sangit). Vooral in

de lagere streken, komen zij veelvuldig voor. Zoodra deze insecten zich beginnen te vertoonen, gaat men 's morgens heel vroeg naar het veld om ze te vangen. Men moet zoo vroeg gaan, omdat, zoolang het graan nog nat is van den dauw, de pianggang's weinig bewegelijk en dus gemakkelijker te vangen zijn.

Met een trechtervormig mandje, van bamboe bast gemaakt, en waarvan de bodem uit een van pandanbladeren gevlochten zakje bestaat, strijkt men over de toppen der aren waar de insecten zich bevinden, die in het zakje van pandanbladeren vallen en vervolgens gedood en, tot sambal bereid, gegeten worden.

Somwijlen gebeurt het dat de padi, hetzij door het groote gewicht der aren, dan wel doordien ze te spichtig is opgeschoten, niet bestand is tegen den wind en gaat legeren „mapopo".

Alsdan worden de bossen bij drieën met de bladeren aan elkander gebonden, „manoengkoesi", waardoor het neervallen en het rotten van het zaad wordt verhinderd.

Al de hiervoren genoemde werkzaamheden komen voor het grootste gedeelte voor rekening van den man; het lichtere werk, zooals het keeren en verzamelen van het onkruid, het bewaken der kweekbeddingen en van het rijpende graan, het in bossen binden en verdeelen der zaailingen, het uitplanten en het wieden wordt in den regel door vrouwen en meisjes verricht. Bij den oogst echter is iedereen die maar werken kan op de been; man, vrouw en kinderen nemen er aan deel, en worden dikwijls bijgestaan door bloedverwanten en vrienden.

Ieder is gewapend met een gebogen mes „sesabi", of wel met een gewoon mes dat, tot aan het heft door een bamboe gestoken, op dezelfde wijze als de „sesabi" gehanteerd wordt.

In de maleische streken dezer Residentie, in de strandafdeelingen, gebruikt men bij het padisnijden ook wel de „toewei", die van de Javaansche niet verschilt.

De padi wordt ter lengte van 35 à 40 c. M. afgesneden en in groote cylindervormige hoopen, in het Mandailingsch „boenboen", in het Tobásch „boesoek boesoehan" geheeten, op het veld opgestapeld, met de aren naar binnen en de stengels buitenwaarts gekeerd.

Is men hiermede gereed, dan wordt op het veld gedorscht „mardége", waartoe de aren op de „rinti" worden uitgetrapt, een zeer zware en pijnlijke arbeid, die meerendeels door vrouwen wordt verricht.

De „rinti" bestaat uit vier van boven aan elkander bevestigde en van onder in een vierkant opgestelde bamboestaken van ongeveer $2^1/_2$ vadem lengte, die dus als 't ware de ribben van een vierzijdige piramide vormen. Op ongeveer manshoogte is tusschen die vier staken een vloer van niboeng of bamboelatten aangebracht, waarop de aren van de in de nabijheid staande „boenboen" gelegd en met de voeten uitgetrapt worden. De korrels vallen tusschen de reeten der latten door op den grond, waar zij door een uitgespreide mat worden opgevangen, terwijl de halmen op den vloer blijven liggen, van waar ze op een hoop worden geworpen, om daar te worden verbrand.

In de Tobalanden ziet de „rinti" er eenigzins anders uit. Op ongeveer twee meter boven den grond wordt aan twee, op een vadem van elkander, recht op en stevig in den grond geplaatste stokken een dwarshout stevig bevestigd. Tusschen de twee stokken wordt een mat uitgespreid, waarop de dorscher, die zich aan het dwarshout vasthoudt, met de voeten de padi uittrapt.

Nadat het gedorschte graan gewand is, Mandailingsch „mangangin", Tobásch „poerpoer", waartoe het langzaam uit een boven het hoofd gehouden „indoeri", een platte wan van bamboe of rotan, wordt gestort, zoodat al het lichte vuil, stof, ledige doppen en kleine strootjes „hoerangkam", door den wind worden medegenomen, terwijl de zwaardere korrels naar beneden op een mat vallen, wordt het in zakken, Tobásch „panoehoehan" gedaan, naar huis

gebracht en in de „sopo", de rijstschuur bewaard in groote zakken „ompon", die 10 tot 40 pikols kunnen bevatten.

In Toba en Silindoeng bezigt men instede van een „indoeri", aldaar „andoeri" geheeten, de „ampang", een gewone korf van bamboe. Is er geen voldoende wind, dan wordt er met een „andoeri" gewaaid.

Behalve op sawah's wordt ook op droge velden, „haoema toer" rijst geteeld, waarbij nagenoeg overal de meest primitieve cultuurwijze wordt gevolgd en de grond dan ook reeds na twee oogsten uitgeput, althans niet meer voor rijstbouw geschikt is. Slechts Toba maakt hierop een gunstige uitzondering; daar staat de ladangbouw op vrij hoogen trap en verdient daarom eene nadere bespreking.

Niet alleen worden de akkers er uitstekend bewerkt, maar zij worden ook zooveel mogelijk bemest.

Voor het omwerken van den grond bezigt men de „ansoean", hierboven omschreven, doch op vlakke velden van groote uitgestrektheid wordt geploegd, waarna men eenige warme dagen afwacht om de aardkluiten van alle onkruid te ontdoen en te vergruizen, „mandebel" of „manbas-basi".

Al het onkruid wordt verzameld en geheel verbrand, waarna de asch over het veld wordt uitgestrooid.

Na een tweede omwerking of beploeging is de akker tot bezaaiing gereed. Vijf à zes korrels worden bij elkaar in de pootgaten gelegd, die gemaakt zijn met behulp van een „ordang" een soort hark, waarvan de pinnen gewoonlijk 3, soms 4, 6 of 8 in getal, een lengte hebben van 12 c. M.

Het dicht maken der pootgaten heet „manaboi" en geschiedt met een bundeltje varens „arsam", waarmede men losjes over het veld veegt.

Droge velden van groote afmeting, op vlak terrein, worden bezaaid op de wijze van de sawah's in Silindoeng; waar het gewas te dicht staat, wordt het uitgetrokken en op ijlere plaatsen ingeboet, 't geen „manarak" heet.

Wanneer de padi opgeschoten is en de plantjes een ze-

kere hoogte bereikt hebben, wordt gewied en daags daarna gemest.

In den vroegen morgen, als de dauw nog op het gewas ligt, gaat het geheele gezin, waarvan ieder eene hoeveelheid asch in een mand of zak medeneemt, naar het veld om er de asch aan de wortels der plantjes uit te strooien.

De op den grond druppelende dauw bevochtigt de pas uitgestrooide asch, waardoor verstuiving er van wordt voorkomen. Na het bemesten wordt het veld steeds schoon gehouden; elken dag wordt het zich tusschen het gewas vertoonend onkruid met de hand verwijderd. De wal of dijk rondom het veld wordt van alle onkruid vrij gehouden met de „pangali", een werktuig dat veel gelijkt op de maleische „tambilang", en welks blad in stede van ijzer ook wel van het schoftbeen van een karbouw vervaardigd wordt.

Thans mogen eenige cijfers en eene opgave der in gebruik zijnde maten een plaats vinden.

Een landbouwer door zijne vrouw geholpen, kan hoogstens een bouw sawah bewerken. De productie per bouw bedraagt dooreen genomen op de beste gronden 20 tot 35, en op mindere gronden 10 tot 25 pikols; een enkele maal zijn van een bouw 50 pikols geoogst, doch dat is een groote zeldzaamheid.

Voor levensonderhoud heeft een gezin, bestaande uit man en vrouw, jaarlijks ongeveer 11 à 13 pikols padi noodig.

De in gebruik zijnde maten voor padi en voor de sawah's zijn in de onderscheiden streken zeer verschillend.

De grootte eener sawah wordt aangegeven door vermelding der voor de beplanting gebezigde hoeveelheid zaadpadi, dan wel door opgave van het product der sawah.

Zoo beteekent in Sipirok en Angkola een sawah van één „loenggoek" of een „boenboen", een stuk veld met een opbrengst van een „loenggoek" of gemiddeld 15 zakken padi, elk ± 50 Amst. pond inhoudende.

In Groot Mandailing geldt als maat voor de sawah de

opbrengst in „koelak", met een inhoud van 5 tot 7½ kati; in Natal, eveneens, maar de „koelak" heeft daar een inhoud van 10 kati.

In Padang Lawas is de gewone maat voor sawah's de „nali", gelijkstaande met ± een half pikol; in Batang Toroe de „saga" of „parmasan", en in de afdeeling Siboga algemeen de „soekatbanih", een bamboe maat zaadpadi.

De gebruikelijke padi-maten zijn in Angkola, Groot- en Klein Mandailing:

de golom
de takar = 10 golom
„ soewat = 10 takar = 4 à 5 kati
„ ampat = 4 soeat = 1 sago
„ boban = 2 ampang;

in Sipirok:

de karoeng = 6 djoewal
1 djoewal = 9 A. ₸
2 djoewal = 1 saga;

in Padang Lawas:

de tepongan = ¼ tjoepak
„ bolak = ½ „
„ gantang = 4 „
„ tarak = 6 „
„ djoewal = 12 „
„ nali = 48 „
„ pikol = 100 tjoepak;

in Natal, de koelak of ¹/₁₀ pikol;

in Batang Toroe:

de saga = 2 djoewal
„ djoewal = 2 tarak
„ tarak = 2 tapongan
„ parmasan = 12 soloep of 15 katti
„ soloep = 3 takar;

in Siboga en Baros:

de balei
„ gantang = 2 balei

de soloep = 2 gantang
„ soekat = 4 soloep
„ koelak = 2 soekat
„ pikol = 10 koelak;
in Singkil:
de ampang = 20 arei = $6^1/_2$ koelak
„ arei = 8 atjo
„ atjo = 4 oending;
op Nias:
Sasoï (104 kati) = 15 koelak
de koelak = 4 djoembo
„ djoembo = 2 noja
„ noja = 4 ka en
„ ka.

Sedert de Christelijke godsdienst en de Islam het heidendom hebben verdrongen, zijn vele der gebruiken en plechtigheden, met de rijstcultuur in verband staande, in onbruik geraakt of gewijzigd; geheel verdwenen zijn ze echter nog niet.

In het algemeen bepalen de Mohammedanen zich tegenwoordig tot het houden van een gastmaal na afloop van den oogst, waarbij door een of meer malim's gebeden wordt.

Bij het gezamenlijk opkomen voor het in orde brengen van de prise d'eau, de „kapala bondar" wordt gele rijst met kip gegeten en leest de malim een stuk uit den koran.

In Batang Toroe, wordt de plechtigheid van het openen der waterleiding door alle kampongbewoners met den radja aan het hoofd bijgewoond. Nadat wierook gebrand is, zegt de radja, bijwijze van „niat", tot de vorsten der geesten, die de „kapala bondar" bewaken en op den groei van het gewas invloed uitoefenen, het navolgende: Marsimora^s ma hami soedena di anak ni Sombaon dohot diboroe na mora na hoemaliang di bona ni bondar di baen na ro hami toeson mangido boenga padi, moeda torkis hami padapot emé on hami timbangma haoel nami, boenoe horbo, rap dohot ina^s boedjing^s dakdanak, doli^s manjombahon haoel nami i, dohot

digon dangan; dat is: wij allen buigen ons voor u Boroe Sombaon, Vorsten en uwe kinderen, die om de kapala bondar verblijf houden; wij komen hier om van u de boenga padi te vragen; wanneer wij geluk hebben, zijn wij voornemens hier een karbouw te slachten, terwijl wij allen, mannen en vrouwen, groot en klein, jong en oud, u zullen verheerlijken, terwijl tevens de gandang geslagen zal worden.

Na het uitspreken dezer woorden, worden door alle aanwezigen de handen als bij het gebed tegen elkaar gelegd, terwijl allen met het gelaat naar de bondar gekeerd zijn.

Bij het uitzaaien der zaadpadi hebben ook hier en daar plechtigheden plaats. Zoo wordt in Siboga, Baros, Singkil, en het maleische gedeelte van Nias vóór het uitzaaien een doekoen geroepen, en dezen verzocht de hulp der geesten af te smeeken, om het gewas voor ziekten en andere onheilen te vrijwaren.

Daaraan gevolg gevende, brengt de doekoen de reeds te voren gekookte „*Sipoeloet*" een pisang-tambatoe-loot, de plantjes sitawar, sidingin, soegih-soegih poetih en itam, naar de te beplanten kweekbedding, plaatst ze in het midden daarvan en prevelt, onder het branden van wierook, een gebed. Na afloop hiervan wordt de „sipoeloet", die naast de plantjes geplaatst is, weer naar huis gebracht, waar ze door de kinderen genuttigd wordt. Bij de Niassers maakt men bij die gelegenheid „*adjoe adjoe*" (houten beeldjes), slacht een varken of een kip en geeft den „éré", den geestenbezweerder, te eten.

Bij het overplanten der zaailingen en bij het begin van den oogst hebben dergelijke formaliteiten plaats. Op Nias worden eenige dagen vóór den oogst „*adjoe adjoe*" gemaakt, en rondom de sawah klapperbladeren gehangen. Nadat men denéré te eten heeft gegeven, gaat deze alleen naar de sawah, slaat daar op een soort trom, snijdt met een mesje eenige rijpe aren af, bindt die te zamen, en hangt ze aan de rijstschuur op. Daarna wacht men drie dagen, alvorens met oogsten te beginnen. Gedurende het snijden

van het graan moet men, zoolang men daarmede op het veld bezig is, zoo min mogelijk spreken; alleen het hoogst noodige mag gezegd worden, maar in geen geval mag men elkanders naam uitspreken. Men zegt dan alleen: man, vrouw, meisje, oude man of oude vrouw. Ook mag het woord „vuur" niet over de lippen komen.

Wil men „vuur" zeggen dan zegt men „koud."

Vraagt men dus om vuur, dan zegt men in plaats van: „*so aliteu*" „*so kofoe kofoe.*"

Eveneens zijn gedurende den oogst verboden de woorden „rook" en „steen." Wil de een den slijpsteen van een ander leenen om zijn mes aan te zetten, dan zegt hij niet „*kara*" of „*gowe*" maar „*adoelen manoek*" (kipei).

De schuur op het veld, waar de pas gesneden padi verzameld wordt, noemt men dan niet als gewoonlijk „*osé*" maar „*lingoe*". De zak waarin de aren gelegd worden niet „*sie*" of „*teuwa*" maar „*tafi*". Verder mag men gedurende het oogsten niet spuwen; spuwt men, dan moet men met werken ophouden en eerst de „éré" doen komen om tooverspreuken uit te spreken.

In Mandailing en Batang Toroe heeft soms eenige dagen vóór den oogst, een andere plechtigheid plaats; het zoogenaamde „*mangoepa*" of „*manjoejoep tondi ni eme*", het zoeken naar den zoogenaamden „*Radja ni eme*".

Deze doet zich in vier verschillende vormen voor, namelijk als „*Songing sori*", *padi polopak*", „*padi gondoen*", of „*dajang maléwé*".

Die vormen zijn slechts spelingen der natuur, zooals een half verborgen ligging van de aar in het schutblad, of een toevallige stand der bladeren, dan wel een gebrekkige groei daarvan, die de plant voor den opmerker een eigenaardig aanzien geeft en waarin de ouden het bewijs vonden voor de aanwezigheid van een grooten geest.

Bij het zoeken van den „Radja ni ème" gaat men in Mandailing volgender wijze te werk. Is de gunstige dag voor het padisnijden aangebroken — in 't algemeen zij hier opgemerkt

dat het bepalen van de gunstige dagen geschiedt door middel van de „parkalahan", bamboe latten, waarop kabalistische figuren zijn gekrast — dan brengt men „*pangir*", gemaakt van citroenwater en andere plantensappen, en „*koemajan*" bij den „*radja ni eme*", bewierookt „de *pangir*" en sprenkelt deze over de padi, eerst over den radja, dan over de daaromheen staande planten en zegt: „*mare tondi manjoejoen daganak*", om de geesten te roepen, wat men daarom „*marpio tondi ni ème*" noemt. Men plant daarop de kruiden „*sitawar*", „*sidingin*", „*roedang na bara*" en „*simartampoea*" als offer bij het wierookvat. Somwijlen verbeeldt men zich dan de geesten in de aren te hooren en is dat een teeken dat men een goeden oogst mag verwachten; vervolgens noemt men de vier „*radja's ème*" bij hun naam, zij het ook, dat men ze niet alle op het veld gevonden heeft, wat trouwens slechts zeer zelden gebeurt, en zegt hen, dat men hen thuis verwacht en dat alles voor hunne komst in gereedheid is gebracht. Men plukt ze daarna met de hand af, waarna de 7 daaromheen staande padistoelen met de „*sasabit*" afgesneden worden.

De „radja" en zijne „kawan's" worden dan voorzichtig in een slendang „*sende djantan*" geplaatst, waarin men reeds eenige bladersoorten, touw van „*padang togoe*" (een grassoort) en een vuursteen gedaan heeft en brengt dit alles met de „sasabit" naar huis, zonder daarbij een woord te mogen spreken. Ook dient men onder het dragen voorzichtig te loopen; de kinderen te huis worden zoet gehouden, totdat de padi op de bestemde plaats, op den rijstzolder met touw van „padang togoe" tegen een der stijlen is vastgebonden. Vóór men naar de sawah gaat om de rijstgeesten binnen te halen, dient men eerst gegeten te hebben, want het zou een slecht teeken zijn, wanneer men voor den „*radja ni ème*" gekomen, honger had, een voorbode van een slechten oogst. Zoodra de padi binnenshuis is gebracht, worden de deuren gesloten, om te beletten dat de geesten daaruit zullen ontsnappen, en is er bezoek, dan dienen de

bezoekers in huis te blijven tot de padi is opgeborgen, of totdat het maal is afgeloopen, dat men gewoon is direct na het opbergen te gebruiken.

Een gunstig voorteeken is het, wanneer men onder het „*mangoepa*" een vrouw ziet met een klein kind, en vooral wanneer deze vrouw iets komt brengen; zij wordt dan aan het maal genoodigd.

Droomt men 's nachts, dat men van het „*mamangkal manjabi*" te huis komende, de slendang met de aren bijna niet dragen kan door het groote gewicht, dan is ook dit een teeken van een goeden oogst.

Somwijlen gebeurt het, dat men tijdens het rijpen der padi een kleine gevlekte slang op de sawah ziet. Deze slang heet „*Si Baganding ni eme*" en is de drager van een rijstgeest die een goeden oogst voorspelt; men ompaggert dan de plaats waar men de slang gezien heeft, brandt wierook en brengt er de vier meergenoemde kruiden „sitawar," „sidingin", „roedang na bara" en „simartampoea" en een pisangblad met „*parlaslas*" (een soort gedroogde visch), zout, en spaansche peper of gember.

In Batang Toroe bestaat nog het gebruik den avond vóór den dag waarop de „radja ni ème" huiswaarts wordt gebracht, de sawah rond te loopen, en alle aren of „roempoen's", die langs de dijkjes naar buiten hellen, naar binnen te buigen, terwijl men dan het woord richt tot den „radja ni ème" en hem kennis geeft dat men plan heeft hem den volgenden morgen huiswaarts te brengen.

Wordt in de onderafdeeling Sipirok thans in de Christenkerken voor den oogst gebeden en daarna een dankfeest gehouden, en bepalen de Mohammedanen er zich tot het bovengezegde, dertig jaren geleden was dat anders.

Toen werd, vóórdat men de zaadpadi ging weeken, een „datoe", de Bataksche geneesheer en geestenbezweerder, geroepen om den goeden dag aan te geven die altijd in de vijfde maand „sipahalima" viel.

Als een goed teeken werd het beschouwd, wanneer lucht-

bellen opstegen als de zaadpadi in het water werd gestort.

Bij het uitzaaien zong men:

Ranggas ranggis simar kopo hopo,

bagas porngis oelang magopo,

't welk beteekent, dat het padigewas goed gevulde aren moge verkrijgen en niet te loor zal gaan.

En men zorgde „santan", geweekte ongekookte rijst en „itak", rijstmeel gereed te hebben, waarvan men zelf iets gebruikte en het overige voor den geest die in het zaad huist en voor de andere geesten, die in de nabijheid van de kweekbedden wonen, de „bégoe's", neerzette, dan wel uitstrooide om hen gunstig te stemmen.

Ook was het raadzaam op dien dag veel te eten om goed gevulde aren te krijgen.

Als de tijd van het „marlangat", het geel worden der aren, was aangebroken, dan moest men „mangoepa ème", een offer brengen aan de geesten die de padi in hunne macht hebben.

Dan bracht men naar de sawah gekookte visch op een pisangblad gelegd, in 't midden waarvan met zout bestrooide kippeneieren lagen, en bovendien een andere visch, „parlaslas", „sabe" of „pege" met wat soeri.

Eens in de vijf jaren werd een groote offerande gebracht „mangasé", waartoe in de sawah een huisje „langgaton" voor de geesten werd gebouwd, waarin vruchten en andere eetwaren werden neêrgelegd onder het aanroepen der bégoe's en het afsmeken van hunne hulp.

In de „koeta", het dorp, teruggekeerd, werd een geit geslacht en ging men gedurende zeven dagen niet naar het veld om de bégoe's niet te storen.

Nog was het gebruikelijk tegen het rijpen eenige padistoelen uit den grond te rukken „manolpok" en den kuil aan te vullen met zand dat in boombladeren was gewikkeld. Men vroeg zoo doende een milden oogst, evenzoo door het „matoe monak", het vóóroogsten van het rijpende graan, waarvan door den eigenaar een maal werd naar huis gebracht en genuttigd.

Bij het dorschen, „mardigé" werd een steen in een blad gewikkeld naast de dorschers gelegd „di taroe si tandok" om te voorkomen dat de bégoe's de padi wegvoerden.

Begon men te wannen „mamoerpoer", dan werd een weinig padi, in een blad gewikkeld, op eenigen afstand neergelegd als aandeel voor de geesten „toempoek rankeso", om hen te bewegen het overige graan ongemoeid te laten.

SIPIROK, 15 Januari 1893.

DE KORANISCHE VERHALEN

IN HET

MALEISCH.

(Vervolg en slot.)

(Zie Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Deel XXXV.)

DOOR

D. GERTH VAN WIJK.

MOESA (Mozes).

Na den dood van Joesoef werd Jahoeda koning van Mesir en Ma'sib, de zoon van Rian, onderkoning en toen ook Jahoeda gestorven was, volgde Ma'sib hem op als koning. Na een regeering van 200 jaar, gedurende welken tijd hij zelf en alle Egyptenaren den waren godsdienst verlaten hadden en weer tot afgoderij vervallen waren, terwijl alleen de Israeliten den eenigen God bleven aanbidden, stierf ook hij en liet de heerschappij na aan zijn zoon Walid, de Farao (1) der geschiedenis. Deze liet zijn onderdanen allerlei zwaren arbeid verrichten, woeste gronden ontginnen, overal aanplantingen aanleggen, en o. a. een buitengewoon groot paleis bouwen met een hoogen toren, omringd door een vierkanten wal van magneet, die al het ijzer aantrok; hij had een ijzeren troon laten vervaardigen en toen deze in het paleis gebracht was, bleef hij ten gevolge van de kracht van den magneet in de lucht hangen zonder ergens op te steunen. In zijn baard had hij paarlen geregen en op zijn hoofd droeg hij een helm met twee horens (2).

Trotsch op zijn macht en rijkdom heerschte hij naar willekeur en eischte, dat zijn onderdanen hem als hun god zouden aanbidden; „ik ben, sprak hij, uw opperheer, aanbidt geen andere goden, want ik alleen ben uw god, ik ken geen anderen god." Terwijl hij zoo sprak, hield het water van den Nijl op te stroomen en bleef stilstaan. Zij, die hem dit kwamen vertellen, voegden er bij: „als gij werkelijk onze god zijt, laat dan het water hard worden, zoodat men er te paard over kan." Daarop beval hij een man te paard een persangga ver over den Nijl te gaan en daarna 100,000, die op een plaats zeven persangga van daar moesten stilhouden. Vervolgens dompelde hij zich geheel alleen midden in den Nijl en kwam aan een grot; deze trad hij binnen, haalde er een doos uit, waarin zich een oude kain bevond, die hij zich om den hals bond en over den rug liet hangen, viel op zijn knieën en bad: „Heer, ik weet dat gij de ware God zijt; maar ik voor mij verlang alleen grootheid en macht in dit leven en verlang niet naar uw eeuwigheid." Nauwelijks had hij dit gezegd of Djabrail in de gedaante van een jong man kwam uit de grot te voorschijn en vroeg: „wat is uw verlangen?" „Dat niemand mij zal kunnen weerstaan." „Goed", antwoord Djabrail. „Maar, hernam Farao, aan welke voorwaarde zal ik moeten voldoen?" „Als iemand Gods wet overtreedt, dan kan God, wiens toorn machtig is, hem naar willekeur straffen en de ongehoorzame zal tot zijn straf in den Nijl verdrinken. Geef mij een schriftelijk bewijs, dat gij deze voorwaarde aanneemt." Aangezien Farao geen papier, pen en inkt bij zich had, bezorgde Djabrail hem dit en nu schreef de vorst de woorden op, die de engel gesproken had. Vervolgens nam Djabrail het papier en borg het weg, tot het uur der vergelding voor Farao zou gekomen zijn.

Farao verliet daarop de rivier en beval haar ten aanhoore van al zijn onderdanen: „stroom naar boven" en toen de Nijl aan dit bevel gehoorzaamd had: „stroom weer naar beneden." Beval hij „trek uwe wateren terug", dan gebeurde ook dit. „Is er een andere Heer dan de koning van

Mesir," sprak hij nu tot zijn verbaasde onderdanen; „ik heb de macht om alles te doen, wat ik wil, zelfs de Nijl gehoorzaamt mij." Allen erkenden hem toen als den eenigen Heer en aanbaden hem. Nadat hij in zijn paleis was teruggekeerd, ontsprong daar op zekeren dag een bron, om welke de koning muurwerk liet bouwen, zoodat het water naar de vlakte stroomde; weldra groeiden er boomen om, die alle olijfolie gaven, welke de kracht had alle zieken, die er van dronken, te genezen (3).

Farao was een wreed en onrechtvaardig vorst voor de Israelieten, die dezen naam droegen naar Jakoeb, die ook Israil, d. i. Abd Allah, dienaar van God, heette. Zij waren verdeeld in 12 stammen naar het aantal van Jakoeb's zonen en, overeenkomstig de voorspelling aan Ishak en later door Joesoef op zijn sterfbed gedaan, in dienstbaarheid gebracht, door Farao die hun allerlei zwaren arbeid opdroeg. Sommigen moesten voor hem den grond bebouwen, anderen steenen houwen en aandragen, weer anderen steenen vormen en bakken, huizen bouwen, balken zagen, ijzer smeden enz., terwijl de vrouwen moesten spinnen en weven (4).

Toen nu de tijd naderde, dat Moesa zou geboren worden, kreeg Farao eens een vreemden droom; hij zag nl. van Jerusalem een vuur naderen, dat geheel Mesir omgaf en al de huizen der Egyptenaren (Kobti) verteerde, maar die der Israelieten ongedeerd liet (5). Onmiddellijk liet hij de wichelaars ontbieden, volgens welke de droom beteekende, dat er uit het volk van Israil een kind zou geboren worden, dat eenmaal Farao's heerschappij ten val zou brengen. Op raad van zijn minister Haman gaf hij nu last alle Israelitische knapen, die in dat jaar geboren waren, te dooden, de meisjes echter bleven gespaard; ook moesten alle vrouwen onderzocht worden, of zij zwanger waren en zoo ja, de vrucht gedood. Zoo werden in korten tijd 12,000, volgens anderen 90,000 kinderen vermoord; maar de aanzienlijke Egyptenaren begonnen te morren en spraken tot Farao: „gij laat wel alleen de kinderen der Israelieten ombrengen, maar wanneer ook

de volwassenen gestorven zijn, dan komt al het werk op ons neer." Het gevolg hiervan was, dat Farao een nieuw bevel uitvaardigde, nl. dat het eene jaar de kinderen gedood en het andere jaar in het leven zouden gelaten worden. Zoo gebeurde het, dat Haroen (Aaron) geboren werd in het jaar, dat de kinderen niet en Moesa in het jaar, dat zij wel gedood werden.

Door Gods machtige beschikking had niemand bemerkt, dat Johabed, zoo heette Moesa's moeder, zwanger was. Deze had een vroedvrouw aangenomen, die behoorde tot degenen aan wie Farao opgedragen had de Israelitische vrouwen te onderzoeken. Toen nu de weeën kwamen opzetten, ontbood Johabed die vrouw, die van plan was overeenkomstig 's konings bevel het kind te dooden, zoodra het zou geboren zijn; maar toen Johabed bevallen was en de vroedvrouw den buitengewoon schoonen knaap zag, werd zij vervuld met medelijden en liefde jegens hem en sprak tot de moeder: „ik ben hier gekomen om uw kind te dooden, maar nu ik hem gezien heb, heb ik hem lief gekregen, ofschoon ik aan hem zie, dat hij een vijand van mijn volk is." Daarop verliet zij het huis, maar de wachters bemerkten haar en wilden terstond het huis binnengaan; gelukkig zag Marjam, Johabed's dochter, hen naderen; zij haastte zich haar moeder te waarschuwen, die den pas geborene in een doek wikkelde en in een brandenden oven stopte. Nauwelijks had zij dit gedaan, of de wachters traden binnen; maar aan Johabed's uiterlijk geen verandering en in het huis niets bijzonders bespeurende, vergenoegden zij zich met de vraag: „is de vroedvrouw niet hier geweest?" „Ja, ontvingen zij ten antwoord, zij is mij eens komen bezoeken;" daarop verwijderden zij zich.

Johabed spoedde zich naar den oven, jammerende dat nog nooit een moeder tegenover haar kind gehandeld had als zij, maar vond den kleine ongedeerd, omdat God aan het vuur bevolen had koud te blijven. Zij nam het kind op den schoot en zoogde het, maar vol angst dat iemand

het ontdekken zou. Toen gaf God haar de gedachte in het in een kistje te leggen en dit aan den Nijl toe te vertrouwen. Terstond ging zij er op uit en kwam terecht bij een Egyptischen timmerman, wien zij op zijn vraag, waartoe zij dat kistje noodig had, de onvoorzichtigheid had te zeggen, dat zij er een pas geboren kind in wilde verbergen. Zoodra zij den winkel verlaten had, begaf de timmerman zich naar de wachters, die aangesteld waren om de kinderen te dooden; maar toen hij hun wilde mededeelen, wat hem zoo even gebeurd was, ontnam God hem de spraak, zoodat hij slechts door gebaren kon te kennen geven, wat hij zeggen wilde. Daar de wachters hem niet begrepen, werden zij boos en joegen hem met schoppen en slagen weg. Te huis gekomen herkreeg hij de spraak en wilde nu nogmaals de wachters gaan waarschuwen; maar opnieuw werd hij stom en daarbij blind en de wachters denkende, dat hij den spot met hen dreef, mishandelden hem nog erger dan de eerste maal.

Naar huis vluchtende viel hij in een kuil en bleef daar eenigen tijd bewusteloos liggen; bijgekomen begreep hij, dat God hem gestraft had en deed een gelofte, dat als God hem gezicht en spraak hergaf, hij niet alleen Johabed niet zou verraden, maar haar zou helpen voor het kind te zorgen. God verhoorde het gebed van den man, die een geloovige was geworden. Johabed bracht het kistje naar huis en toen de nacht inviel, legde zij den kleine er in, sloot het en bracht het naar de rivier (6).

Farao had maar één kind, een dochter, die door een walgelijke ziekte, een schurftachtige melaatschheid, bezocht was. Vergeefs had hij de hulp van alle geneesheeren en deskundigen ingeroepen, geen enkele kon haar genezen; een echter was er, die tot Farao gezegd had: „wij kunnen uw dochter niet helpen, maar er zal zich in de rivier iets vertoonen, dat de gedaante van een mensch zal aannemen; laat uw dochter diens speeksel nemen en op haar huid smeren, dan

zal zij genezen; op een Maandag ochtend bij zonsopgang zal het in de rivier te vinden zijn." Op een Maandag ochtend dan begaf zich Farao vergezeld van zijn vrouw Asia (de dochter van Mazham), die in het geheim een geloovige was, zijn dochter en haar maagden naar den Nijl; terwijl nu deze in de rivier rondplasten en speelden, zag Farao een kistje, dat door den stroom tegen een boom gedreven was. Spoedig was het op zijn bevel aan land gebracht en voor hem neergelegd, maar hoe men zich ook inspande, niemand kon het openen. Eindelijk kwam Asia naderbij, keek door een spleet en zag in het kistje een buitengewonen glans, die door geen ander was waargenomen, en haar gelukte het, het deksel te openen; daar zag zij nu een kleinen knaap met een schitterenden lichtglans tusschen de oogen, zuigende op zijn duim, waaruit God melk voor zijn onderhoud deed komen. Door zijn schoonheid won hij dadelijk de liefde van Asia en ook de toegenegenheid van Farao. Toen hij nu uit het kistje gehaald was, nam de prinses van zijn speeksel, wreef dit op haar lichaam en zie, terstond was haar melaatschheid verdwenen.

Een van Farao's ongeloovige dienaren fluisterde ondertusschen den vorst in, dat dit waarschijnlijk het in zijn droom bedoelde kind was, waarom hij den raad gaf het terstond te dooden. Reeds wilde Farao hieraan gevolg geven, toen Asia hem bezwoer het leven te sparen van een kind, waaraan zij nu reeds door de genezing van hun dochter zooveel verplichting hadden. „Welnu, sprak Farao, neem gij het kind dan, ik wil er niet van weten, zorg er voor en geef het een naam." Asia noemde hem daarop Moesa, omdat hij uit water en hout gehaald was; want in het Kobtisch beteekent *moe* water en *sa* hout (7). Asia liet een min zoeken om den kleinen Moesa te zoogen, maar hoeveel vrouwen er ook kwamen, Moesa wilde bij geen enkele zuigen. Inmiddels had Johabed haar dochter Marjam uitgezonden om te onderzoeken, hoe het met het kind gegaan was en toen zij nu vernam, dat er een min

gezocht werd, bood zij aan er een te halen. Volgens het eene verhaal antwoordde zij, toen men haar vroeg, wie die vrouw was: „het is een vrouw, die pas bevallen, maar wier kind gedood is, en die nu graag een ander kind zou zoogen." Volgens een ander verhaal zeide zij, dat het haar moeder was, die een zoontje Haroen had, geboren in het jaar toen de kinderen niet werden omgebracht. Zij kreeg last die vrouw naar het paleis te brengen en nauwelijks had Moesa zijn moeder bemerkt, of hij greep de hem aangeboden borst en zoog, tot hij verzadigd was. Johabed werd daarop als min aangenomen en nam naar de gewoonte der zoogsters het kind mee naar haar huis; en zoo vervulde God zijn belofte, dat hij haar haar kind zou teruggeven. Dagelijks bracht zij Moesa naar Farao en ontving behalve andere geschenken iederen dag een dinar, tot de kleine gespeend was (8).

Toen dit gebeurd was, gaf Farao, die Moesa had lief gekregen, een groot feest; hij nam het kind op zijn schoot en speelde er mee; maar plotseling gaf de kleine hem een slag in het gezicht en trok hem aan zijn baard, zoodat het hem pijn deed tot in de hersens. Hoogst vertoornd sprak hij nu tot Asia: „dit kind is mijn vijand, ik zal hem dooden." Zijn dienaren juichten dit voornemen toe, maar Asia antwoordde: „het kind is nog jong en weet niet, wat het doet; ik zal er de proef van nemen." Daarop haalde zij een schaal met gloeiende kolen en een andere gevuld met edelgesteenten: „grijpt hij naar de edelgesteenten, dan is dat een bewijs, dat hij met opzet gehandeld heeft; maar grijpt hij naar de kolen, dan is het blijkbaar, dat hij nog geen onderscheid kan maken." Reeds stak Moesa de hand uit naar de edelgesteenten, toen Djabrail ze naar de kolen deed afwijken. Nauwelijks voelde Moesa de warmte van het vuur, of hij stak zijn vingers in den mond en brandde zijn tong, waardoor hij volgens hs. 122 een belemmering in de spraak behield. De reden, dat hij zijn hand niet brandde, was dat hij daarmee

Farao had geslagen, wat een Gode welgevallige daad was, aangezien Farao een vijand van God was, en dat hij zijn tong wel brandde, omdat hij daarmee Farao zijn vader had genoemd (9).

Toen Moesa 30 jaar (10) was en God hem verstand en de kennis van den waren godsdienst had geschonken, ging hij eens op een feestdag, gezeten op een paard van Farao en gekleed als deze, naar zekere stad (11) waar hij twee mannen, een Egyptenaar, een kok van den koning, en een Israeliet twistende en vechtende ontmoette. De Israeliet, in Moesa 's konings aangenomen zoon herkennende, riep de hulp van dezen in en vertelde, dat de kok, die de Israelieten met de grootste minachting behandelde, hem gelast had, alsof hij een slaaf was, hout naar de keuken te brengen, wat hij geweigerd had. Moesa bevrijdde nu zijn stamgenoot, waarop de Egyptenaar zei: „goed, dan zal ik u het brandhout te dragen geven". Moesa, die groot en sterk was, werd hierover zoo vertoornd, dat hij den kok met één slag doodde, waarna hij het lijk begroef, zonder dat iemand iets van de zaak gezien had. Toen ondertusschen zijn drift bedaard was, had hij berouw over zijn daad en bad God om vergiffenis, want het was zijn bedoeling niet geweest een moord te begaan. Den volgenden morgen ontmoette hij op nieuw denzelfden Israeliet (12), die weer met een Egyptenaar aan het vechten was en weer Moesa's hulp inriep; maar deze werd boos en beknorde hem; toch kreeg hij medelijden met hem en hief de hand op om den Egyptenaar een slag te geven, maar de Israeliet vreezende dat deze voor hem bestemd was, riep luidkeels: „hei, Moesa, wilt gij mij dooden zooals gisteren den kok van den koning?" De Egyptenaar deze woorden hoorende haastte zich Farao er kennis van te geven, die terstond last gaf Moesa gevangen te nemen en voor hem te brengen.

Gelukkig was er in 's konings gevolg een ware geloovige, maar die zijn geloof verborgen hield, Kazail of volgens anderen

Samaoen, die langs een korteren weg Moesa wist te bereiken, hem waarschuwde voor het dreigend gevaar en hem den raad gaf naar elders te vluchten. Moesa volgde dien raad en liep zonder den weg te kennen op goed geluk voort; maar God zond een engel om hem te begeleiden en deze bracht hem in het land Madain. Volgens één verhaal had Moesa, toen hij Egypte verliet, niets bij zich dat hem tot voedsel kon dienen dan knolbladeren, zoodat zijn ingewanden geheel groen werden als bladeren ([13]); hij kwam met gewonde voeten in Madain ([14]) aan op het oogenblik, dat de mannen bezig waren hun geiten bij een put te drenken, terwijl twee jonge vrouwen achteraf stonden. „Wat doet gij hier", vroeg Moesa haar. „Wij wachten, antwoordden zij, tot de mannen klaar zijn, wij kunnen niet tusschen hen doordringen; zijn zij weg, dan geven wij aan onze geiten het overblijvende water. Onze vader nabi Sjoeaib, een afstammeling van nabi Ibrahim, is al oud en niet sterk meer, daarom komen wij hier met onze geiten." Moesa kreeg medelijden met die vrouwen, nam den sluitsteen van den put weg, die zoo zwaar was, dat 40 mannen hem nauwelijks konden optillen, en putte het noodige water. Vermoeid en uitgehongerd ging hij daarop onder een boom zitten en bad God om voedsel.

De jonge vrouwen keerden inmiddels naar huis terug, waar haar vader verbaasd was haar zooveel vroeger dan gewoonlijk te zien komen. Zij vertelden hem de ontmoeting, die zij met den vreemdeling gehad hadden en nu sprak Sjoeaib: „ga een van beiden dien vreemdeling halen." De eene dochter ging terstond om dat bevel uit te voeren en bij Moesa gekomen sprak zij zedig haar gelaat bedekkende: „Vader laat u roepen om u uw loon te geven voor het drenken van onze geiten." Toen Moesa deze woorden hoorde, wilde hij eigenlijk niet meegaan, maar de honger dwong hem en zoo liep hij achter de jonge vrouw aan. Onder het loopen waaide de wind haar kain op en zoo zag hij haar kuiten (wat niet geoorloofd is); daarom zei hij:

„loop gij liever achter en ik voor, als ik mij in den weg vergis, wijs mij hem dan." Aan het huis van Sjoeaib gekomen ging Moesa op diens verzoek naar binnen en zette zich neer, maar weigerde te eten. „Waarom", vroeg de oude man. „Omdat, antwoordde Moesa, ik vrees, dat dit voedsel mij als een belooning zal toegerekend worden voor den dienst, dien ik uw dochters bewezen heb; ik ben een nabi en vraag niet naar aardsch loon." „Dit is geen loon, jongman, het is mijn gewoonte evenals die van mijn vader vreemde gasten uit te noodigen om aan te zitten, ook al hebben zij niets voor ons gedaan." ([15])

Nadat Moesa zijn honger gestild had, vertelde hij zijn geschiedenis ([16]) en Sjoeaib, verbaasd over wat hij hoorde, begreep dat zijn gast een bijzondere gunsteling van God was. „Vader, sprak nu een van de beide dochters, neem dezen jongen man in uw dienst; hij is sterk en gij kunt hem vertrouwen." ([17]) „Hoe weet gij, dat hij sterk is?" „Hij heeft alleen den steen van de opening van den put verwijderd, waartoe anders 40 man noodig zijn." „En hoe weet gij, dat hij te vertrouwen is?" „Omdat hij mij verzocht heeft achter hem te loopen, opdat hij niet zien zou wat van mijn lichaam door den wind ontbloot werd, zonder dat ik het wist." Sjoeaib stelde daarop aan Moesa voor: „blijf bij mij, ik zal u mijn dochter Safoeria ([18]) tot vrouw geven, als gij daarvoor acht of tien jaar bij mij in dienst wilt blijven om mijn kudden te hoeden." ([19]) Acht jaar was de tijd, waarvoor Moesa zich verbond, wilde hij echter tien jaar blijven, dan zou dat als een gunst beschouwd worden. Toen het huwelijk voltrokken was en Moesa de zorg voor het vee op zich zou nemen, wilde Sjoeaib hem een stok geven ([20]) om de kudden zoo noodig tegen vijandig gezinde buren of roofdieren te verdedigen. Hij beval dus aan zijn dochter een staf uit zijn vertrek te halen en weldra kwam zij terug met den staf, dien Adam uit het paradijs had meegenomen, en die door Noeh, Ibrahim en Ismail geërfd in het bezit van Sjoeaib was gekomen. Dezen wilde hij echter

niet aan Moesa geven en beval dus aan zijn dochter een anderen te halen; maar telkens kwam haar dezelfde stok in handen en zoo gaf Sjoeaib hem eindelijk aan Moesa; terstond evenwel had hij berouw over die daad en eischte den staf terug. Moesa stelde hierop voor de zaak aan een scheidsrechter te onderwerpen; zij gingen op weg en ontmoetten weldra een man, een engel die de gedaante van een mensch had aangenomen, en die Moesa beval den stok weg te werpen; wie hem kon oprapen, die zou hem behouden. Sjoeaib kon dit niet doen, daar de stok te zwaar was, maar Moesa tilde hem met één hand op en mocht hem nu met toestemming van zijn schoonvader behouden. [Hier worden de wonderbare eigenschappen van den staf opgesomd ([21]) en de diensten, die hij aan Moesa bewees; hij steunde er op als hij liep of vermoeid was, sloeg er de drooge bladeren mee van de boomen, die tot spijs voor zijn geiten moesten dienen, als er geen ander voedsel was; die staf voorzag hem van allerlei benoodigdheden als hij op reis was, doodde slangen, verjoeg verscheurende dieren en beschaduwde hem als het warm was. Volgens een ander verhaal vertelde die staf hem allerlei merkwaardigheden, als hij er mee liep; had hij honger, dan lei hij den staf op den grond en er kwam eten; had hij dorst, dan stak hij den staf in den grond en er ontsprong een bron; verlangde hij vruchten, dan kreeg de staf takken en bladeren en bracht terstond de gewenschte vruchten voort; des nachts verlichtte zij hem als een lamp ([22]).]

Toen Moesa zijn acht (volgens anderen 20 of zelfs 28) jaar gediend had, sprak hij tot zijn vrouw: „vraag aan uw vader voor ons de helft van de lammeren, die dit jaar zullen geboren worden," „Goed, antwoordde Sjoeaib, alle bonte lammeren, die dit jaar geboren worden, zullen voor u zijn." Nu gaf God Moesa in om met zijn staf het drinkwater der geiten te beroeren en zie, alle geiten wierpen bonte jongen. Sjoeaib, een nabi, hield natuurlijk zijn woord, gaf al de jonge geiten aan Moesa en stond hem toe naar

Egypte terug te keeren, omdat hij verlangde zijn moeder weer te zien ([23]).

Het was in den kouden tijd, dat Moesa de reis ondernam vergezeld van zijn vrouw, die hoogzwanger was, en al zijn have en vee meevoerende. Moesa was zeer jaloersch, daarom zonderde hij zich over dag met zijn vrouw af, opdat niemand haar zou zien, en alleen des nachts voegde hij zich bij de anderen ([24]). Op een nacht, dat het zeer koud was en zij niet wisten, waarheen zij gingen, want zij trokken langs ongebaande wegen voort, trachtte hij vuur te maken, maar te vergeefs ([25]). Eensklaps ziet hij in de verte vuur; hij gelast zijn gevolg te blijven, waar zij zijn, hij zal vuur gaan halen en dan misschien iemand ontmoeten, die hem den rechten weg kan wijzen. Hij gaat er op af en komt aan een boom, die van beneden tot aan den top in een vurigen gloed gehuld was; de commentatoren merken hier op, dat het maar een gloed was, maar dat zij het vuur noemen, omdat Moesa het daarvoor hield ([26]). „Ik ben, zoo klonk het nu uit den boom, uw Heer". „Ik hoor uw stem, antwoordde Moesa, maar ik weet niet van wien zij komt, want ik zie niemand." Daarop hernam de stem: „ik ben boven en naast, voor en achter u en omgeef u van alle kanten." Moesa begreep nu, dat God tot hem gesproken had en voldeed onmiddellijk aan het bevel, dat hem gegeven werd, om zijn sandalen af te leggen ([27]), opdat zijn voeten den heiligen grond zouden raken. [Volgens een ander verhaal moest hij ze afleggen, omdat zij van een ongelooide ezelshuid gemaakt waren ([28]).] Vervolgens gaf God hem den last naar Farao te gaan en dezen aan te manen niet langer in ongerechtigheid te leven. Maar Moesa was bevreesd en antwoordde: „Heer, ik heb een Egyptenaar gedood en Farao zoekt mijn leven; daarenboven spreek ik gebrekkig, laat dus mijn broeder Haroen mij althans ter zijde staan, want anders zullen Farao en zijn volk mij voor een leugenaar uitmaken". „Vrees niet, liet de stem zich weer hooren, ik zal u en uw broeder kracht geven en de macht om wonderen te verrichten; ik zal u

beschermen, zoodat niemand u kwaad kan doen. Ga nu naar Farao, maar spreek zacht en vriendelijk tot hem, of hij zich misschien zal bekeeren. En nu werp uw staf op den grond." Moesa deed dit en de stok veranderde terstond in een vervaarlijke slang, zoodat Moesa verschrikt de vlucht nam, maar God beval hem: „kom hier terug en neem uw stok weer op". Om hieraan te gehoorzamen, wilde hij zijn hand met zijn baadje omwikkelen, maar dit werd hem verboden en zoo greep hij, moed vattende, met zijn bloote hand de slang, die terstond weer een stok werd. Daarop kreeg hij nog het bevel: „steek uw hand onder uw oksel;" hij deed dit en toen hij ze weer te voorschijn haalde, schitterde zij als de zon, een glans die weer verdween, toen hij de hand weer onder zijn oksel stak. Door deze wonderteekenen gesterkt, verdween Moesa's vrees en maakte hij zich op naar Mesir (29).

Daar aangekomen haastte hij zich naar het huis van zijn moeder, waar hij ook Haroen ontmoette, wien hij de hem gedane opdracht mededeelde. Vergeefs trachtte Johabed (30), bevreesd dat Farao haar zoons zou laten ombrengen, hen terug te houden; maar ondanks haar tegenwerpingen gingen zij nog denzelfden nacht naar het paleis (31), waar zij evenwel eerst den volgenden morgen toegelaten werden (32). „Misschien, zei Farao toen hij zijn toestemming daartoe gaf, zullen die mannen, die zich zendelingen van den Heer der wereld noemen, ons stof tot lachen geven". Maar nauwelijks was Moesa binnengekomen, of de koning ontstelde, want hij herkende in den vreemdeling den persoon, dien hij als kind had laten verzorgen. „Ik kom, sprak Moesa, op last van den eenigen Heer om u te vermanen terug te keeren tot den waren godsdienst en tevens de Israelieten, die gij tot nog toe verdrukt hebt (33), vrij te laten, dan zal ik hen uit dit land wegvoeren". „Als gij een anderen Heer aanbidt dan mij, antwoordde Farao, dan zal ik u in den kerker werpen" (34); die kerker nu was een vunzig onderaardsch hol, waar nooit het daglicht in scheen. „En als

ik u een teeken vertoon", hernam Moesa. „Dan zal ik gelooven, dat gij de waarheid spreekt." Nu wierp Moesa zijn staf op den grond, die terstond in een ontzettende slang veranderde; verschrikt namen de aanwezigen overhaast de vlucht en er ontstond daarbij zulk een verwarring, dat 20.000 menschen er het leven bij inschoten. Ook Farao was, vervolgd door de slang, die dreigde hem in te slikken, het paleis binnengeloopen, maar kwam weer terug, toen Moesa op zijn verzoek de slang had opgenomen, die terstond weer een stok werd. Daarop stak Moesa zijn hand onder zijn oksel en Farao ziende, hoe zij schitterend als de zon te voorschijn kwam, begon aan de waarheid van Moesa's zending te gelooven ([35]); maar zijn grooten riepen hem toe: „die mannen zijn toovenaars, alleen door toovenaars kunnen zij overwonnen worden." Alvorens dus een bepaald antwoord te geven maakte de koning de afspraak met de godsgezanten, dat op een vastgestelden dag zijn toovenaars zich met hen zouden meten ([36]). Op dien dag kwamen de toovenaars opzetten (volgens sommigen 70 Kobten en 2 hoofden, die Madjoesi d. i. vuuraanbidders waren; volgens anderen waren het afgedwaalde Israelieten; sommigen stellen hun aantal op 70.000, anderen op 80.000, wier hoofd volgens een der schrijvers Samaoen heette; daar zijn er die vertellen, dat de bijeenkomst te Alexandrië plaats had) en nadat Moesa het had goedgekeurd, wierpen zij eerst stokken en touwen op den grond, die de gedaante van slangen aannamen, waarmee de geheele vlakte als bezaaid was. Op dit gezicht schrikten Moesa en Haroen, maar toen Allah aan Moesa bevolen had: „wierp gij thans uw stok", veranderde deze als vroeger in een slang, die in een oogenblik alle andere verslond. De toeschouwers trachtten te vluchten, maar in het gedrang kwamen 50.000 man om. De toovenaars ondertusschen verklaarden zich overwonnen, zeggende: „was het enkel tooverij, dan zouden onze stokken en touwen er ook nog zijn, maar nu is het duidelijk, dat hij een gezant is van den waren God." Farao in woede ontstoken, dat zij den God

van Moesa als den waren erkenden, zonder dat hij daartoe zijn toestemming gegeven had, liet hun de rechterhand en den linkervoet afhakken en hen daarna ophangen of spietsen, maar zij stierven als geloovigen God prijzende.

Farao liet vervolgens een buitengewoon hoogen toren bouwen, zoo hoog als nog nooit menschenhanden gebouwd hadden; toen die toren gereed was, beklom de koning hem en schoot tegen den hemel een pijl af, die met bloed bevlekt weer op aarde viel; maar toen de zon onderging, raakte Djabrail met zijn vleugel Farao's boog, die in drie stukken brak; één stuk kwam op 's konings bloedverwanten terecht, van welke er duizend stierven, één viel in de zee en één vloog naar het Westen; overigens kwamen alle bouwlieden van den toren om het leven ([37]). Maar toch wilde Farao niet gelooven aan Moesa's zending en nu strafte God hem en zijn volk met hongersnood; geen regen viel, niets groeide, er kwam gebrek aan alles, maar Farao bleef verstokt.

Op Moesa's gebed zond God toen de eerste plaag ([38]) over Egypte; het water van den Nijl overstroomde het geheele land en steeg tot een manshoogte in de huizen der Kobten, zoodat deze zich niet bewegen konden; de huizen der Israelieten echter bleven verschoond, ofschoon zij tusschen de andere instonden. Acht dagen, van Zaterdag tot Zaterdag, had deze bezoeking geduurd, toen beloofden Farao en zijn onderdanen, dat zij zich zouden bekeeren en de Israelieten in vrede met Moesa laten wegtrekken. Het water verdween en liet een vruchtbare slib achter, zoodat alles weldra welig begon te groeien en een prachtigen oogst beloofde; maar na een maand braken de Egyptenaren hun woord en nu kwam de tweede plaag. Ontelbare sprinkhanen daalden op het geheele land neer, die overal den oogst verwoestten, bladeren en vruchten, hout- en ijzerwerken van de huizen verslonden, zoodat deze instortten, terwijl op nieuw de Israelieten geen schade ondervonden. Weer had deze bezoeking acht dagen geduurd, toen Farao opnieuw beterschap beloofde, maar even spoedig weer tot zijn ongeloof

verviel. Toen kwam er ongedierte ([39]) voor den dag, dat niet alleen alle planten vernielde, maar in de kleeren en het voedsel kroop, het haar, de wenkbrauwen, de oogharen en de huid van de menschen afknaagde, zoodat het lichaam bedekt was met wonden, alsof zij pokken hadden, en zij niet konden zitten of staan, eten of slapen.

Na acht dagen vroegen zij opnieuw vergiffenis; maar hun berouw was van even korten duur als vroeger en nu werden zij door de vierde plaag bezocht. Het land werd overstroomd door kikvorschen, die de huizen en al het huisraad (natuurlijk alleen van de Egyptenaren), de potten en pannen vulden, zoodat men geen water koken of deeg bereiden kon; men kon niet eten of den mond openen om te spreken, want dan sprongen er dadelijk kikvorschen in; er kon geen vuur aangemaakt worden, want het werd terstond uitgedoofd door kikvorschen, die er niet in verbrandden, omdat zij God's bevel uitvoerden. Na acht dagen betuigden de Egyptenaren in hun radeloosheid weer berouw; maar nauwelijks was de plaag verdwenen, of zij keerden terug tot hun afgoderij, waarom zij voor de vijfde maal bezocht werden. Al het water nl. veranderde in bloed, zoodat niemand kon drinken; alweer gebeurde dit slechts aan de Kobten, niet bij de Israelieten. Farao liet, toen hem dit bericht werd, een aantal mannen van beide stammen bij zich komen en beval hun kruiken met water te vullen; in de kruiken der Egyptenaren werd het terstond bloed, terwijl dat der Israelieten water bleef. Een arme vrouw van dorst versmachtende klopte bij haar Israelitische buurvrouw aan en vroeg om water, maar nauwelijks had deze het ingeschonken, of het veranderde in bloed. „Neem gij het in uw mond en spuw het dan in den mijne," smeekte zij; de Israelitische vrouw voldeed aan dit verzoek, maar in den mond der andere werd het water weer bloed. Ook Farao zelf kon niet drinken; hij zoog het vocht uit jonge planten en takken, maar ook dat vocht had een bitteren nasmaak. Nogmaals vroegen zij na acht dagen vergiffenis en nogmaals geloofde

Moesa aan hun berouw; maar pas had de plaag opgehouden, of Farao vertoonde zich weer in zijn waren aard. In zijn prachtigste kleeren getooid verscheen hij voor zijn onderdanen en vroeg hun, of zij hem niet grooter en machtiger vonden dan Moesa, die geen gouden halsketen en andere sieraden droeg (wat in Mesir noodzakelijk was voor een man van aanzien) en die niet eens duidelijk kon spreken.

Farao had allerlei wreede martelingen uitgevonden om hen, op wie hij vertoornd was, ter dood te brengen. Nu was er een zekere Masita (40), de vrouw van Kazail, die een geloovige was maar dit geheim hield, en wier werk het was Farao's dochter te kappen; eens was zij daarmee bezig, toen de kam op den grond viel, waarop zij uitriep: „mogen allen vergaan, die den eenigen God niet als Heer erkennen." „Is er dan een andere Heer dan mijn vader," vroeg de prinses. „Ja, luidde het antwoord, de God die hemel en aarde geschapen heeft." Geërgerd ging de prinses naar haar vader en vertelde hem het gebeurde. Buiten zich zelf van woede liet Farao de vrouw ontbieden en dreigde haar met de wreedste straffen, als zij hem niet als haar Heer erkende; maar zij weigerde hardnekkig en nu gaf hij bevel haar tusschen vier palen op den grond uit te strekken, armen en beenen aan die palen vastgespijkerd, en slangen en schorpioenen over haar borst te laten kruipen. Masita had twee dochtertjes en daar zij volhardde in haar geloof aan God, liet Farao die twee meisjes halen en de oudste boven den mond van haar moeder slachten. Nog bleef Masita standvastig, maar toen men nu ook haar jongste dochtertje bracht, werd zij een oogenblik wankelmoedig en zuchtte; God evenwel gaf het kind in haar moeder aan te sporen om het geloof niet te verzaken; beiden werden daarop vermoord, maar terstond door God in den hemel opgenomen.

Na den dood van Masita was Kazail gevlucht; wel zond Farao mannen uit om hem op te sporen, maar niemand kon hem vinden. Eindelijk werd bericht, dat men hem op zekeren berg had gezien en terstond waren twee mannen

bereid om hem bij den vorst te brengen. Op den berg gekomen zagen zij werkelijk Kazail, maar drie rijen wilde en verscheurende dieren achter hem, die met hem God aanbaden; verbaasd bleven zij een oogenblik staan, terwijl Kazail bad: „Heer, honderd jaar heb ik mijn geloof verborgen gehouden; indien deze twee mannen dit ook doen, schenk hun dan ook het geloof en geef hun reeds op aarde macht en grootheid; maar openbaren zij mijn geheim, straf hen dan in de hel." De een, die dit gebed gehoord had, werd geloovig; maar de ander ging aan Farao vertellen, wat hij gezien had. De koning vroeg, of er nog iemand was, die dit gezien had; de man noemde nu zijn makker, maar deze verklaarde: „van al wat die man vertelt, heb ik niets gezien." De eerste werd daarop als leugenaar gespietst. (41)

Toen Asia vernomen had, hoe wreedaardig Masita om haar geloof vermoord was, meende zij niet langer te mogen zwijgen, maar verweet Farao zijn goddeloosheid, terwijl zij openlijk verklaarde, dat zij in God en zijn profeet Moesa geloofde. Vergeefs trachtte Farao haar tot andere gedachten te brengen, vergeefsch waren ook de pogingen van haar ouders, Asia bleef standvastig en werd tot dezelfde straf veroordeeld als Masita; God evenwel nam haar ziel tot zich, zoodat zij niets van de pijnigingen gevoelde.

Eindelijk was de tijd daar, waarop God besloten had, dat Farao voor zijn ongerechtigheden zou gestraft worden (42); Moesa kreeg den last aan de Israelieten te bevelen dien nacht hun lichten aan te laten (43); dien nacht nl. stierven alle Kobtische jonge dochters en van de daardoor ontstane verslagenheid maakte Moesa gebruik om met de Israelieten, 600.000 man sterk alleen de weerbare mannen gerekend, uit Egypte te trekken. (Hier volgt het reeds medegedeelde verhaal van het opsporen van Joesoef's lijk, met slechts geringe wijzigingen, die geen afzonderlijke vermelding behoeven.) Zoodra Farao de vlucht der Israelieten bemerkte, verzamelde hij zijn leger en zette hen achterna. Uit de verte zagen zij

hem naderen en in hun angst verweten zij Moesa, dat hij hen in het verderf had gestort; geen ontkomen was mogelijk, vóór hen de laoet Kolzoem (Roode Zee), achter hen de honderdduizende Egyptische zwaar gewapende ruiters en voetknechten. Moesa zelf wist geen raad, tot God hem beval met zijn staf op de zee te slaan, waarop deze zich verdeelde en er zich tusschen de wateren twaalf wegen vertoonden, voor ieder der stammen één; zon en wind droogden de paden, die door golven hoog als muren van elkander gescheiden waren. Maar ieder der stammen klaagde nu, dat zij hun broeders niet konden zien en niet wisten, wat er met deze gebeurde. Om hen gerust te stellen maakte God in de golven overal gaten, zoodat van de verschillende wegen men elkander kon zien en hooren. Inmiddels was ook Farao aan den kant der zee gekomen; hij spoorde zijn leger aan de vluchtelingen te vervolgen, maar de Egyptenaren eischten, dat hij aan hun hoofd zich in zee zou wagen en toen hij aarzelde kwam Djabrail op een merrie (44), maar voor de overige Egyptenaren onzichtbaar, aangereden en plaatste zich voor Farao. Nauwelijks had de hengst van dezen (de Egyptenaren reden altijd op hengsten) de merrie geroken, of hij wierp zich achter deze in de zee gevolgd door al de Egyptenaren, die door den engel Mikail van achteren opgedreven werden. Toen allen te water waren, sloten zich de golven boven hen en verdronken zij. Op het laatste oogenblik wilde Farao zich nog bekeeren, maar Djabrail riep hem toe, dat het te laat was. Inmiddels waren de Israelieten aan den overkant gekomen, maar wilden eerst niet gelooven, dat Farao was omgekomen; daarom beval God aan de golven 's konings lijk aan wal te spoelen en nu eerst waren zij overtuigd (45). Onder aanvoering van Moesa en Haroen trokken zij nu voort en kwamen in het land van een volk, dat afgoden aanbad in de gedaante van runderen. (Dit was de reden, dat Samiri, zooals verhaald zal worden, een kalf maakte). De Israelieten vroegen Moesa hun ook zulk een rund te

maken, niet omdat zij aan de eenheid van God twijfelden, maar om een zichtbaar voorwerp te hebben, waarin zij God konden vereeren, meenende dat zij daardoor niet zouden afwijken van den waren godsdienst; natuurlijk weigerde Moesa niet alleen aan hun verzoek te voldoen, maar verbood hun ten strengste eenig ander wezen te aanbidden dan God.

Tijdens de Israelieten nog in Egypte waren, had Moesa hun beloofd, dat hij, als God hun vijanden had doen omkomen, hun een boek zou brengen, waarin alles vermeld was, wat zij doen en laten moesten. Nu bad hij om dat boek, maar kreeg tot antwoord, dat hij eerst 30 dagen, nl. de maand Zoe'lkaidah, moest vasten. Na afloop vond hij dat zijn adem vuil was en reinigde zich daarom den mond; maar nu kwam een engel hem zeggen: „de adem van iemand, die gevast heeft, is geuriger dan kastoeri; door die vermeende reiniging is uw adem stinkend geworden." Daarom moest hij opnieuw 10 dagen vasten in de maand Zoe'lhidjah en in die 10 dagen kwam een groote ramp over Israel ([46]).

Toen nl. Djabrail neerdaalde om Moesa te halen ten einde hem voor God te brengen, was hij gezeten op een paard, dat alleen door Samiri gezien werd en deze nam een hand vol aarde uit het voetspoor van dat paard om die later bij het maken van het kalf te gebruiken. Moesa trok schoone kleeren aan, droeg aan Haroen de zorg voor het volk op gedurende zijn afwezigheid en vertrok met Djabrail naar den berg Toersina (Sinaï). God hulde dezen in een dichte duisternis en verdreef alle geesten en het kruipend gedierte, dat er zich bevond, en sprak daarop tot Moesa, maar zoo dat Djabrail er niets van verstond. Toen Moesa die stem gehoord had, wilde hij God zien, en hoezeer die stem hem ook waarschuwde, dat dit onmogelijk was, want dat hij dan moest sterven, bleef hij bij zijn verzoek zeggende, dat hij liever dadelijk wilde sterven dan blijven leven zonder God gezien te hebben. Nu daalden de engelen in verschillende vrees-

wekkende gedaanten achtereenvolgens uit de zeven hemelen neer Gods lof zingende, maar met zulke verschrikkelijke stemmen, dat Moesa de vlucht wilde nemen. Eindelijk vertoonde zich een vuurzee, een zeer klein gedeelte slechts van de goddelijke tjahaja (glans) niet grooter dan het oog van een naald, waarin hij den troon van God zag; maar op dit gezicht viel hij bewusteloos neer. God liet een steenen gewelf boven hem maken, opdat het vuur hem niet zou verteren, waarna de engelen hem weer bijbrachten; toen, inziende dat hij iets zondigs gevraagd had, bad hij om vergiffenis. (Sedert Moesa met God gesproken had, kon niemand zijn gelaat meer aanzien, want het was omstraald met goddelijken glans, die tot aan zijn dood bleef; daarom bedekte hij zijn hoofd, als iemand hem naderde. Eens zag zijn vrouw dien glans; ontzet wierp zij zich voor hem neer en sprak: „bid God, dat ik ook in den hemel uw vrouw zij." „Dat is ook mijn wensch, antwoordde Moesa, mits gij geen anderen man neemt dan mij, want in den hemel is een vrouw de vrouw van haar laatsten man.")

Vervolgens ontving Moesa van God de tafel des verbonds, de tawrid (tora), waarin vermeld stond wat plicht is, wat verdienstelijk en wat onverschillig, d. i. waaraan geen verdienste of belooning verbonden is, daarenboven het antwoord op vragen als: wat van twee dingen is beter, b. v. vergiffenis schenken of wraak nemen, waarop dan het antwoord luidt: vergiffenis schenken (47). Ondertusschen hadden gedurende Moesa's afwezigheid de Israelieten op last van hun oudsten al het goud en alle kostbaarheden bijeengebracht, die zij op de Kobten hadden buitgemaakt, toen deze in de Roode zee verdronken waren, en in den grond begraven; daarop had Samiri dit heimelijk weggehaald en er een kalf van gegoten. In drie dagen was dit werk klaar gekomen en toen had Samiri de aarde, die hij uit het voetspoor van Djabrail's paard had opgenomen, in den bek van het kalf gestopt, dat hierop vleesch was geworden en een stem had gekregen als een levend kalf. „Dit

is uw God, sprak hij toen tot het volk; Moesa is hem gaan zoeken, maar hier is hij, aanbidt hem dus." Wel trachtte Haroen hen te weerhouden, maar zij antwoordden: „wij zullen dit kalf, maar ook niets anders, aanbidden, tot Moesa terugkomt." Haroen scheidde zich toen met de geloovigen van de anderen af, die onder luid rumoer met zang en dans hun afgod verheerlijkten. Reeds uit de verte vernam Moesa bij zijn terugkeer van Sinaï dit rumoer en merkte spoedig, wat er gaande was. Woedend ging hij naar Haroen, trok hem bij haar en baard en vroeg hem verwijtend: „waarom het gij dit toegestaan en mijn bevelen niet opgevolgd?" „Zoon van mijn moeder, antwoordde Haroen, behandel mij niet zoo; ik heb getracht hen te weerhouden, maar ik durfde geen geweld te gebruiken, uit vrees dat zij dan uiteen zouden gaan en elkaar vermoorden, want dan hadt gij mij dit verweten." Toen keerde Moesa's toorn zich tegen de afgodendienaars, maar deze beriepen zich op Samiri. In zijn woede wierp Moesa de tafel des verbonds op den grond, zoodat zij in zeven stukken brak, waarvan zes naar den hemel terugkeerden; deze bevatten de verborgen wetenschappen, het eene achtergeblevene het onderricht in den godsdienst. Toen zijn toorn wat bedaard was, liet Moesa Samiri voor zich komen. Deze was alleen voor het uiterlijk een geloovige, maar in zijn hart was hij een kafir; hij verontschuldigde zich zelfs niet over wat hij gedaan had; Moesa wilde hem eerst dooden, maar op last van God beval hij hem zich uit het leger der Israelieten te verwijderen: „ga weg van hier, spreek tot niemand en laat niemand u naderen of tot u spreken." Sedert dien tijd dwaalde Samiri in de wildernis rond en kwam iemand bij ongeluk in zijn nabijheid, dan haastte hij zich hem toe te roepen: „nader mij niet". Eens gingen twee knapen het bosch in, de eene raakte hem bij ongeluk aan en beiden werden daarop ziek. (48)

Moesa liet nu het gouden kalf in stukken hakken en verbranden en de asch in den Nijl werpen, waarna hij aan alle Israelieten beval van het water der rivier te drinken;

da ardoor toch zou blijken of zij werkelijk berouw hadden, en zie, aan de lippen van allen, die in hun hart het kalf nog aanhingen, bleef goud kleven. Toen kwam er een last van God, dat die allen of zich zelf moesten dooden, of door de geloovigen ter dood gebracht worden; maar toen deze laatsten onder de afvalligen hun vaders, zoons, broeders, vrienden herkenden, weigerden zij het bevel uit te voeren. Om hun het gehoorzamen gemakkelijker te maken liet God nu een wolk neerdalen, die alles in duisternis dompelde en daarop ving de slachting aan, die van 's morgens tot 's avonds aanhield. Nadat er 70,000 of volgens anderen nog meer vermoord waren, kregen Moesa en Haroen medelijden en baden God de overgeblevenen te sparen. De duisternis verdween en daarop eindigde de moord; om Moesa te troosten verzekerde God hem, dat de omgekomenen als sjahid (geloofsgetuigen) gestorven waren en in den hemel zouden opgenomen worden; overigens moesten de anderen nog een zoenoffer brengen en dan zou God hun berouw aannemen. Moesa zelf moest met eenige uitgelezen mannen voor God verschijnen om vergiffenis te vragen. (49) Hij koos daartoe zeventig mannen uit, met wie hij zich, nadat zij zich van alle onreinheid gezuiverd hadden, naar den berg Sinaï begaf; „vraag, spraken zij daar tot hem, dat God ons zijn stem doe hooren." Inmiddels was de berg in een donkere wolk gehuld, waarin Moesa verdween, terwijl de 70 aan den voet van den berg achterbleven; daar konden zij evenwel toch de stem hooren van God, die sprak: „ik ben uw Heer, gij zult niemand aanbidden dan mij." Na afloop van het gesprek opende zich de wolk en zagen zij Moesa met een goddelijken glans omstraald, maar ontevreden, dat Moesa boven hen bevoorrecht was, riepen zij: „eerst als wij uw Heer gezien hebben, zullen wij gelooven." Toen daalde de engel des doods neer en ontnam hun het leven, of volgens anderen werden zij door het vuur van den hemel gedood. Op het gebed van Moesa echter, die vreesde dat het volk zou morren en oproerig worden als hij alleen terugkwam, kregen

zij het leven terug; omdat, voegt de schrijver er bij, hun sterfuur eigenlijk nog niet gekomen was, anders had dit niet kunnen gebeuren. (50)

Toen God de tawrit aan Moesa geschonken had, beval deze aan zijn volk den inhoud er van op te volgen, maar zij weigerden, zeggende dat de wet te zwaar was. Daarop nam Djabrail een berg op en hield dien op een manshoogte boven hen, terwijl zich vóór hen vuur en achter hen de zee bevond, zoodat zij nergens heen konden ontvluchten; toen sprak de engel: „zoo gij de wet aanneemt en gehoorzaamt, zult gij hier en hiernamaals gelukkig zijn; zoo niet, dan laat ik den berg op u vallen en verpletter u." De Israelieten ziende, dat er geen ontkomen aan was, namen de wet aan en beloofden God te zullen aanbidden.

Er was een zeer vroom man (51), die er een wijfjeskalf op nahield; dit bracht hij naar een nooit door menschen bezochte, met struikgewas en geboomte begroeide plaats en bad God het daar te verzorgen, tot zijn zoon volwassen zou zijn, want hij had niets anders om hem na te laten. Niet lang daarna stierf de man, het kalf bleef in de wildernis en verwijderde zich niet vandaar en kwam er bij toeval iemand in die buurt, dan verborg het zich. De zoon nu groeide voorspoedig op, werd zeer vroom en werkte wat hij kon om in het onderhoud van zijn moeder te voorzien. Zijn nacht verdeelde hij in drieën, een derde gebruikte hij om te *sembahjang* (bidden), het tweede gedeelte om te slapen en gedurende het derde gedeelte waakte hij aan de voeten van zijn moeder. 's Morgens vroeg ging hij naar het bosch om brandhout te halen en had hij zooveel verzameld als hij dragen kon, dan bracht hij het naar de markt en verkocht het; van het geld, dat hij er voor ontving, gaf hij een gedeelte aan de armen, een ander gedeelte besteedde hij voor zijn eigen onderhoud en het derde gedeelte bracht hij aan zijn moeder. Toen hij nu volwassen was, zeide zijn moeder eens tot hem: „uw vader heeft u een kalf nagelaten, dat zich daar en daar in het bosch ophoudt; het is geel van kleur als de opkomende zon en heet Moezahab (مذهب,

verguld); ga naar die plaats en vraag het in den naam van den God van Ibrahim, Ismail en Jakoeb en het zal u zeker teruggegeven worden, en breng het dan hier." De jonge man deed wat zijn moeder hem gezegd had, zag het kalf, riep het bij zijn naam en terstond kwam het bij hem; toen hij er mee naar huis ging, zei het kalf, dat door Gods almacht de gave verkreeg van te spreken: „ga op mij zitten, dat zal gemakkelijker voor u zijn." „Mijn moeder, antwoordde hij, heeft mij opgedragen u te gaan halen, niet op u te rijden, dat mag ik dus niet doen." Op een zekeren dag nu sprak zijn moeder: „gij zijt arm en moet hard werken, ga dit kalf verkoopen." „Voor hoeveel?" „Voor drie dinars." (52)

De jonge man ging naar de markt, maar ondertusschen had God aan een engel opgedragen zich in de gedaante van een mensch naar de aarde te begeven en o. a. den jongeling op de proef te stellen. „Wilt gij, vroeg de engel hem, dat kalf verkoopen en voor hoeveel?" „Voor drie dinars," was het antwoord. „Wilt gij het mij voor zes dinars verkoopen?" „Dat zal ik moeder gaan vragen, want al wilt gij mij zijn gewicht aan goud betalen, ik zal het niet verkoopen, als het niet met de toestemming van moeder is." Haastig ging hij naar huis en verkreeg de verlangde toestemming, maar nu bood de ander hem 12 dinars. Opnieuw begaf hij zich naar zijn moeder, maar deze zei nu: „misschien is die man een engel, die u op de proef wil stellen; keer dus tot hem terug en vraag hem, of gij het kalf moogt verkoopen of niet." Toen hij nu bij den engel kwam en hem die vraag deed, antwoordde deze: „keer terug naar uw moeder en zeg haar, dat zij het voorloopig niet verkoopen moet; daar is een man, Moesa, de zoon van Amran, die het van u koopen zal; verkoop het aan geen ander en wat den prijs aangaat, voor zooveel dinars als zijn huid kan bevatten." Daarop verdween de engel.

Er was onder de Israelieten een rijk man, die geen kinderen had maar een neef, die wel zijn rijkdommen zou er-

ven, maar ondertusschen in de diepste armoede leefde. Toen nu de rijke man talmde met sterven, doodde de ander hem om spoediger de erfenis machtig te worden; hij bracht daarop het lijk naar een andere kampong, lei het daar neer en kwam den volgenden morgen aan de lui van die kampong de bloedwraak vragen en toen nu dezen weigerden aan zijn eisch te voldoen, daar zij volhielden dat niemand hunner den moord bedreven had, klaagde hij hen aan bij Moesa. „Waarom, vroeg Moesa hun, hebt gij dien man vermoord?" „Wij hebben hem niet vermoord," verzekerden zij. Daar Moesa in deze zaak geen uitspraak wist te doen, bad hij op verzoek van de kampongbewoners God om voorlichting en gaf hun daarop den last: „koopt een kalf." „Houdt gij ons voor den gek, riepen zij hem toe, wij vragen naar den moordenaar en gij zegt, koopt een kalf." „Ik houd u niet voor den gek, hernam Moesa, God beware mij daarvoor, maar het is Gods bevel." Daarop vertelde hij hun hoe het kalf er moest uitzien, schitterend geel, niet oud, niet jong, van middelbaren leeftijd, maar het mocht nog niet voor den ploeg gebruikt zijn, noch om water te halen om den akker te besproeien. Na lang zoeken kwamen zij bij de bovengenoemde weduw, die voor haar vaars zooveel dinars vroeg, als de huid van het dier kon bevatten. Eerst weigerden zij zulk een hoogen prijs te betalen, maar een stem uit den hemel beval hun dit te doen, daarna de vaars te slachten en een stuk er van op het lijk te leggen. (De nauwgezette schrijver deelt hier uitvoerig mee, welk stuk volgens de verschillende autoriteiten dit moest zijn; volgens den een het malsche vleesch aan de beenderen, volgens een ander de ingewanden, volgens een derde de tong, volgens een vierde een dijstuk). Het bevel werd uitgevoerd en nu stond het lijk op met een nog bloedende wond aan den hals en verklaarde, dat zijn neef den moord gepleegd had. Als straf mocht de moordenaar de erfenis niet aanvaarden, terwijl de jongman voor zijn deugd beloond was

door den hoogen prijs, waarvoor hij zijn kalf verkocht had. De rijke man heette Amil (67 هامل, 68 عاميل, 122 عامل). (53)

(54) Eens toen Moesa aan het volk de kotbah (vrijdagsche preek) voorlas, vroegen zijn toehoorders hem: „wie kan dat het beste doen?" „Ik," antwoordde Moesa. God nam hem dezen geestelijken hoogmoed kwalijk (evenals vroeger aan Ibrahim) en sprak: „ik heb een dienaar, die woont waar de twee zeeën bijeenkomen, en die veel meer kennis heeft dan gij." „Hoe kan ik dien man ontmoeten", vroeg daarop Moesa. „Ga op weg met een visch in een mand bij u, waar die visch u verlaat, daar zult gij dien man aantreffen." Moesa begaf zich terstond op weg met Joesa' en kwam aan een rots, waar beiden zich uitgeput van vermoeienis en slaap te rusten legden en weldra in een diepen slaap vielen. Bij het ontwaken dacht Joesa' niet meer aan den visch en Moesa evenmin, maar zij liepen voort, totdat Moesa den volgenden morgen honger gevoelende wilde eten. Toen bleek het, dat de visch hier of daar achtergelaten was; Joesa' ging hem zoeken, maar vond niets; zij waren daarover te meer verwonderd, omdat de visch niet alleen reeds dood was, maar zij de eene helft er van opgegeten hadden. Haastig keerden nu beiden terug en bij de rots gekomen zagen zij op eens den visch in het water wegzwemmen, als het ware een voor in de zee vormende, die zich niet boven hem sloot, zoodat zij hem overal met het oog volgen konden. Volgens een der vele verhalen omtrent dit geval was de visch weer levend geworden, omdat een druppel van het water, dat Joesa' voor het gebed gehaald had, op hem gevallen was en dit water het water des levens was. Zij volgden zijn spoor in de zee en kwamen zoo aan een plaats, waar zich de man bevond, dien zij zochten; die man was Kilir. Moesa ging naast hem zitten en sprak hem over zijn kennis; juist op dat oogenblik vloog een vogel (55) voorbij met een droppel water aan den snavel. „Zie, antwoordde toen Kilir, de gedachte is bij u opgekomen, dat gij meer weet dan alle

menschen; maar ik zeg u, uw wetenschap en de mijne en die van alle vroegere menschen en van allen, die na ons komen zullen, vergeleken bij die van God is nog minder dan de droppel water aan den bek van dien vogel." Toen vertelde Moesa, dat hij op last van God gekomen was om van hem te leeren en dat hij hem overal wilde volgen, terwijl Joesa' naar het volk van Israil zou terugkeeren. Kilir stond Moesa toe bij hem te blijven, maar voegde er bij: „gij moet u stilhouden en uw nieuwsgierigheid bedwingen, als gij mij iets ziet doen, waarvan gij niet weet, hoe het zal afloopen. Vraag mij niets, later zal ik het u vertellen." Gaarne beloofde Moesa, die de bedoeling van Kilir niet begreep, diens woorden gehoorzaam te zullen opvolgen.

Nu begaven zij zich langs het zeestrand op weg en kregen weldra een vaartuig in zicht, waarin zij op hun verzoek zonder betaling opgenomen werden om de reis mee te maken. Maar nauwelijks waren zij in het schip of Kilir boorde een gat in een der planken, zoodat het water naar binnenstroomde. „Wat doet gij daar, vroeg Moesa verontwaardigd; die menschen bewijzen ons een dienst en als belooning daarvoor stelt gij hen bloot aan het gevaar van te verdrinken; is dat behoorlijk?" „Heb ik u niet gezegd, dat gij u bedaard moet houden, als gij mij iets ziet doen, dat gij niet begrijpt; heb ik u niet verboden mij iets te vragen?" Moesa vroeg vergiffenis en toen zij kort daarna weer aan land waren gekomen, liepen zij verder, tot zij een plaats bereikten, waar een aantal knapen aan het spelen waren, onder welke er zich een bevond, die buitengewoon schoon was. Eensklaps greep Kilir dezen en sloeg hem dood (56). Weer berispte Moesa hem, zeggende: „waarom doet gij dit? het is immers een misdaad een onschuldig kind te dooden." „Ik heb u reeds verboden, antwoordde Kilir hierop, mij naar de reden van mijn handelingen te vragen, doet gij dit nog eens, dan kunnen wij niet langer bij elkander blijven." Opnieuw trokken zij nu verder en kwamen aan een stad, waarvan de inwoners zeer gierig waren. Vergeefs vroegen de reizigers wat voedsel, niemand wilde hun

wat geven, alleen een oude arme vrouw deed dit; Moesa en Kilir deden toen een gebed voor haar en vervloekten de anderen. Voortloopende kwamen zij aan een muur, die op invallen stond, maar terstond door Kilir hersteld werd. Toen nu Moesa opnieuw zijn verwondering te kennen gaf over deze daad van Kilir, sprak deze: „nu moeten wij van elkaar gaan, maar eerst zal ik u de reden verklaren van wat gij mij hebt zien doen. Vooreerst dat vaartuig; het behoort aan arme brave broeders, die er den kost mee verdienen; het land, waarheen zij zich begaven, wordt geregeerd door een zeer gewelddadig vorst, die elk bruikbaar schip rooft; zijn zij eenmaal weg vandaar, dan kunnen zij de door mij aangerichte schade gemakkelijk herstellen. (Die vorst heet volgens sommigen Kalandi, قلندي, volgens anderen Matoelah, متولة, zoon van Kalandi). Wat in de tweede plaats den knaap aangaat, hij was slecht en zou zelfs zijn ouders tot ongeloof overgehaald hebben; in zijn plaats hebben zij een zeer schoone en brave dochter gekregen. (Later is deze getrouwd met een nabi en moeder van vele nabi's geworden). Eindelijk de bouwvallige muur; daaronder ligt een schat begraven, waarvan de eigenaars twee weeskinderen Saram, صرم, en Sarim, صريم, zoons van een vroom man zijn (57); als zij meerderjarig zijn, dan kunnen zij dien schat opgraven, maar was de muur nu ingestort, dan was de schat blootgekomen en de tegenwoordige goddelooze bewoners zouden hem zich toegeëigend hebben. Al wat ik gedaan heb, is geschied op last van God, die het mij ingegeven heeft." Hierop scheidden Moesa en Kilir.

Een der invloedrijkste mannen onder de Israelieten was Karoen (58), volgens sommigen een oom, volgens anderen een neef van Moesa; volgens de eene genealogie was hij de zoon van Jashar, يصهر, zoon van Fahit, فاهت, zoon van Lawi, لاوي (Levi); ook Amran, Moesa's vader, was een zoon van Fahit en dus de broeder van Jashar, zoodat Moesa en Karoen broerskinderen waren; een andere genealogie noemt Karoen den broeder van Amran, beiden zoons van Jashar, zoodat

Karoen Moesa's oom was. Geen man in Israil kon beter de tawrit lezen dan Karoen, maar ofschoon hij zich vroom voordeed, in zijn hart was hij een ongeloovige evenals Samiri; reeds onder Farao was hij aangesteld tot opzichter van de Israelieten, die hij voortdurend verdrukte en knevelde. Moesa kende de alchimie, dat is de kunst om goud te maken en had die voor een gedeelte geleerd aan Joesa', een gedeelte aan Kaleb, den zoon van Jofana, يوفنا en een gedeelte aan Karoen ([59]); maar deze kwam door list ook achter de kennis der beide anderen en maakte nu zooveel goud als hij wilde, zoodat hij schatrijk werd; zijn sleutels alleen waren een vracht voor 40 muilezels; maar daarbij werd hij telkens hoovaardiger en behandelde zijn landslieden telkens met meer minachting.

Op zekeren dag beval Moesa op last van God aan de Israelieten een groenen (blauwen) draad aan hun kleeren te binden ([60]), opdat zij die kleur ziende altijd aan den hemel zouden denken. Eerst weigerden zij daaraan te voldoen, maar na een vermaning van Moesa besloten zij te gehoorzamen; alleen Karoen bleef hardnekkig weigeren; deze nl. was afgunstig niet alleen op Moesa, den leidsman van het geheele volk, maar ook op Haroen, die door zijn broeder Moesa tot opperpriester voor de offeranden was aangesteld, terwijl hem zelf geen hooge betrekking was opgedragen. Hij verzette zich daarom tegen Moesa en eischte dat deze door een wonderteeken zou bewijzen, dat hij werkelijk op last van God dat bevel uitgevaardigd had en dat Haroen de wettige, door God gewilde opperpriester was. „Welnu, antwoordde Moesa, laat de oversten hun staven tot een bundel bijeenbinden en brengt ze dan in mijn tent, waar zij door eenigen uwer zullen bewaakt worden." Den volgenden morgen bleek het, dat al de andere staven onveranderd waren gebleven en alleen die van Haroen takken en bladeren had gekregen; iedereen was overtuigd behalve Karoen, die uitriep: „dat is weer zoo'n tooverkunstje als tegenover de wichelaars in Egypte, maar ik laat mij daardoor niet bedriegen." Hij bleef niet alleen bij zijn verzet, maar wei-

gerde ook de tienden voor de armen te betalen en toen Moesa daarop bleef aandringen en hem met Gods toorn dreigde, besloot hij den lastigen zedepreker in het openbaar te schande te maken en zoo zijn gezag te ontnemen. Daartoe ontbood hij een slecht bekend vrouw, die van haar man gescheiden was ([61]), en beloofde haar een zekere som geld, als zij openlijk verklaarde, dat Moesa overspel met haar gepleegd had. Den volgenden morgen kwam de vrouw in de vergadering der Israelieten en bracht de verlangde beschuldiging uit; maar nauwelijks was Moesa verschenen en had hij met luider stemme gevraagd, wie wat tegen hem in te brengen had, of de vrouw kreeg berouw en bekende, dat zij gelogen had, daartoe omgekocht door Karoen ([62]). Toen beval Moesa aan allen, die hem aanhingen, zich van Karoen af te scheiden. De aarde scheurde open en verzwolg Karoen met de twee vrienden, die bij hem gebleven waren, eerst tot de enkels, toen tot de knieën, daarop tot den hals; vergeefs bad hij om vergiffenis, telkens zakte hij dieper, tot hij geheel verdwenen was; iederen dag zakt hij nog steeds door tot den jongsten dag toe zonder ooit den bodem der aarde te bereiken. Onder het volk waren er inmiddels, die riepen: „Karoen is omgekomen, omdat Moesa naijverig was op zijn rijkdommen en zich daarvan wilde meester maken." Toen verzwolg op Moesa's bevel de aarde ook de geheele kampong van Karoen met al zijn schatten. God echter gaf aan Moesa zijn ontevredenheid te kennen over zijn onverbiddelijke gestrengheid; „Karoen vroeg u vergiffenis, gij hadt hem die moeten schenken; na u zal ik niemand meer macht over de aarde geven."

God had aan Moesa beloofd, dat hij hem en zijn volk het land Sjam tot een erfdeel zou schenken; maar dit land werd bewoond door de Kanaänieten, die zeer geweldig waren en zoo talrijk, dat zij 1000 doesoens hadden en iedere doesoen bezat 1000 këbons ([63]). Daarheen trokken zij, 600,000 weerbare mannen sterk, op onder hun twaalf

oversten en kwamen in de nabijheid van اريحا Arika (Jericho?), dat de Araloe'lmoekaddas (heilige grond) geheeten is. Hier zond Moesa de 12 oversten op verkenning uit en weldra ontmoetten zij een man uit het volk der Djabaroet (جبروة = reuzen), 'Audj, den zoon van 'Oenoek, geheeten. Die reuzen waren 3333 ellebogen lang, zij reikten tot aan de wolken en dronken daaruit water, zij vingen visch in de zee en bakten die aan de zon (64). Toen hij de 12 mannen ontmoette, was hij juist brandhout gaan halen, waarvan hij een bundel op het hoofd droeg; hij pakte hen, nam hen op zijn heup, bracht hen zoo naar zijn huis en toonde hen aan zijn vrouw, zeggende: „kijk die lui eens, die willen ons komen beoorlogen"; tevens kwakte hij hen voor de voeten van zijn vrouw neer, er bijvoegende: „ik zal ze fijn trappen". Maar zijn vrouw bracht hem tot bedaren en sprak: „laat hen liever ongedeerd terugkeeren, dan kunnen zij vertellen, wat zij gezien hebben". Volgens een ander verhaal stak hij hen in zijn mouw en droeg hen naar zijn koning, die hen eveneens ongedeerd wegzond met de woorden: „zegt aan uw volk, wat gij hier gezien hebt en vertelt hun, dat een tros druiven in ons land zoo zwaar is, dat vijf man ze dragen moeten en een dalima (granaatappel) zoo groot, dat als zij van haar inhoud ontdaan is, zij vijf man kan bevatten."

De twaalf hoofdlieden keerden terug, maar spraken onder elkaar af, dat zij het geziene alleen aan Moesa en Haroen zouden meedeelen. Toen deze hun berichten vernamen, drukten zij hun op het hart niets aan het volk te vertellen, daar de Israelieten anders door vrees bevangen niet zouden willen voorttrekken. Toch lekte het uit; alleen Joesa' en Kaleb, de zwager van Moesa, spraken met niemand over hun bevinding. Wat Moesa gevreesd had gebeurde; de Israelieten weigerden hardnekkig het heilige land in te trekken, dat door zulke geweldige reuzen bewoond werd. Vergeefs trachtten Joesa' en Kaleb hun moed in te spreken: „de Djabaroet, zeiden zij, zijn wel groot van lichaam maar zacht van

aard; vreest dus niet, God zal ons bijstaan." Maar het scheen, dat het volk hen wilde steenigen; luidkeels riepen zij: „gaat gij dan, wij willen niet, zoolang die Djabaroet er wonen; waren wij maar in Mesir gestorven, of laat ons in de woestijn omkomen." Moesa en Haroen dit hoorende scheurden zich de kleeren van het lijf en wierpen zich op den grond God biddende, dat hij het oproerige volk zou straffen. Een stem daalde daarop uit den hemel neer, die sprak: „van het tegenwoordige geslacht zal niemand het heilige land betreden dan Joesa' en Kaleb; de anderen zullen 40 jaar in de woestijn ronddolen" (65). Van nu af trokken de Israelieten wel iederen dag voort, maar dit was slechts schijnbaar; als zij des avonds uitrustten, bemerkten zij, dat zij op dezelfde plaats teruggekomen waren, vanwaar zij 's morgens waren vertrokken. Overigens werden zij door een wolk beschut tegen de warmte, terwijl een vurige pilaar hen verlichtte, als het donker was. Verder zond God hun manna tot voedsel, een gom die des nachts als dauw op de takken der struiken neerviel en smaakte als honig. Toen dit voedsel hen verveelde en Moesa vleesch voor hen vroeg, liet God iederen dag van het krieken van den dag af tot zonsopgang toe kwartels voor hen neerdalen; zij mochten daarvan telkens maar voor één etmaal verzamelen behalve op Vrijdag, dan deden zij voorraad voor twee dagen op; verzamelden zij meer, dan bedierf het. Hadden zij dorst en vroegen zij Moesa om water, dan sloeg hij met zijn staf op een steen en er kwamen twaalf waterstralen uit, voor iederen stam een, en waren zij verzadigd, dan sloeg Moesa weer op den steen en het water hield op te vloeien.

Volgens sommigen was aan dien steen de volgende geschiedenis verbonden. Moesa was buitengewoon kuisch en zedig van aard, zoodat hij b. v. altijd op een afgezonderde plaats baadde, opdat niemand zijn naakte lichaam zou zien; daarom vertelden de Israelieten, dat hij zeker het een of ander gebrek had. Op zekeren dag ging hij weer baden en lei zijn kain op een steen, maar toen hij het bad wilde

verlaten, liep die steen eensklaps hard weg. Moesa trachtte hem in te halen, maar de steen bleef eerst stil, toen Moesa midden onder de Israelieten was en deze hem geheel naakt hadden gezien; nu wisten zij, dat hij niet alleen geen gebrek had, maar tevens dat zijn lichaam buitengewoon schoon was. Deze steen nu was het, dien Moesa op Gods bevel bewaard had, omdat er wonderkracht in huisde, en dien hij gebruikte om er water uit te doen ontspringen. (66)

Toen nu de 40 jaar nagenoeg om waren, begonnen de Israelieten naar andere spijzen te verlangen en vroegen aan Moesa om komkommers, erwten, boonen en andere veldvruchten. „Welnu, antwoordde hij, trekt dan in het land Yrika (anderen spreken van Palestina of Sjam) en als gij in de poort der stad zijt, buigt dan het hoofd en vernedert u voor God, die u uit uw omdoling verlost heeft, en zegt: vergeef ons onze zonden." Maar zij gebruikten geheel andere woorden en om hun ongehoorzaamheid te straffen zond God een pest, waaraan in een oogenblik 70.000 man stierven. De overigen trokken met Moesa en Haroen op om de Djabaroet te beoorlogen; onder deze bevond zich ook de reeds genoemde 'Audj, die een rotsblok opnam, zoo groot als de vlakte, die de Israelieten besloegen; hij hief dien boven zijn hoofd om hem op de Israelieten neer te smakken, maar op datzelfde oogenblik zond God den vogel Hoedhoed, die gaten in den steen beet, zoodat deze over de hoofden der Djabaroet op hun schouders zakte en zij zich niet meer konden bewegen, maar zich aanstelden als gekken; daarop ging Moesa op 'Audj af en doodde hem.

(67) Nu was er een man Bal'oem (بلعم = Bileam), de zoon van Ba'oer (باعور), volgens sommigen een Israeliet, die, zich onder de Djabaroet gevestigd had, volgens anderen een man uit het rijk Balka (بلقاء), een vroom man, tot wien de inwoners des lands zich dikwijls in moeielijke omstandigheden om hulp wendden. Ook nu kwamen zij bij hem en spraken: „Moesa komt met ontelbare benden om ons van-

hier te verjagen; God verhoort uw gebeden, bid hem dus, dat hij Moesa en de Israelieten verderve." „Dat kan ik niet, antwoordde Bal'oem, want hij is een profeet; deed ik het, dan zou ik hier en hiernamaals ongelukkig worden." Zij verwijderden zich, maar kwamen weldra met hetzelfde verzoek terug. Bal'oem beloofde toen, dat hij God zou raadplegen; in zijn slaap verscheen God hem en verbood hem de Israelieten te vervloeken. Toen hij hun dit meegedeeld had, trokken zij af, maar kwamen spoedig terug met rijke geschenken en voor deze verzoeking bezwijkende, besteeg hij zijn ezelin en reed naar een berg (حبان), vanwaar hij de Israelieten zou kunnen zien. Na een oogenblik bleef de ezelin stilstaan; Bal'oem steeg af en sloeg haar; weer steeg hij op, maar tot driemaal gebeurde hetzelfde; toen gaf God de ezelin het vermogen om te spreken: „ik ben verbaasd, zeide zij tot haar berijder, dat gij verder wilt gaan; ziet gij de engelen niet, die voor mij staan en mij tegenhouden en toch wilt gij, dat ik u naar Moesa zal brengen om hem te vloeken." Maar Bal'oem wilde niet terugkeeren en daarom stond God toe, dat hij den berg bereikte. Toen hij echter zijn vervloeking wilde uitspreken, verdraaide God zijn tong, zoodat hij zijn eigen volk vervloekte en Gods zegen over de Israelieten inriep. „Wat doet gij," vroegen zijn volgelingen hem verschrikt. „Ik heb geen macht over wat ik gedaan heb, antwoordde hij, God heeft er mij toe gedwongen." Daarop stak hij zijn tong uit, die tot aan zijn borst neerhing, en sprak verder: „mijn tijdelijk en eeuwig geluk ben ik kwijt; nu kan alleen een list u de Israelieten doen overwinnen." „Welke list is dat?" „Verzamelt schoone vrouwen, kleedt ze rijk en stuurt ze onder de Israelieten; laten zij zich niet onttrekken aan de liefkozingen van wie haar verlangt, want als maar één man van hen overspel pleegt met ééne dier vrouwen, dan kunt gij hen overwinnen." In opvolging van dien raad zonden zij eenige schoone vrouwen naar het kamp der Israelieten. Kasta (كستا), de dochter van Soer (صور), liep voorbij een Israeliet Zimri (زمري), den

zoon van Saloem (سالم), een overste der Samaoenieten, die terstond belust op haar werd en met haar naar Moesa ging, wien hij meedeelde, dat hij die vrouw tot zich wilde nemen. „Nader die vrouw niet, antwoordde Moesa, wat gij wilt doen is zonde." Maar uitroepende: „ik wil u in deze zaak niet gehoorzamen", voerde Zimri haar naar zijn tent. Op hetzelfde oogenblik daalde de pest onder de Israelieten neer. Juist bevond zich in de nabijheid Fihas (فحاص), de zoon van 'Enan (عينان), zoon van Haroen, die de werkzaamheden van zijn grootvader waarnam; hij was groot, zwaar gebouwd en zeer sterk. Zoodra de pest was uitgebroken en hij er de oorzaak van had vernomen, spoedde hij zich naar de tent van Zimri, doorstak dezen en Kasta met zijn lans en bracht de lijken naar buiten, uitroepende: „Heer, zoo zal ik ieder doen, die tegen u zondigt." Toen nam God de pest weg, nadat er 70,000 man aan gestorven waren.

Volgens een ander verhaal beval de koning van Balka aan Bal'oem: „bid God, dat hij Moesa verderve." Bal'oem weigerde zeggende dat hij dit niet mocht doen, daar Moesa een nabi was; maar de koning dreigde hem te zullen kruisigen, als hij niet aan het bevel voldeed. Bal'oem ging met zijn ezelin op weg, maar deze bleef stilstaan, hoe hard haar meester haar ook sloeg, en zei eindelijk, dat een engel haar verhinderde voort te gaan. Bal'oem keerde naar den koning terug en vertelde dezen, wat hem overkomen was; de koning liet hem toen naar het kruis brengen en door vrees bevangen bad Bal'oem Gods vloek over de Israelieten af. Dit gebed werd verhoord en daarom moesten de Israelieten 40 jaar in de woestijn omdolen. Toen die tijd voorbij was, sprak Moesa tot God: „welke zonde hebben wij bedreven, dat gij ons gestraft hebt 40 jaar in de woestijn door te brengen?" Het antwoord, dat hij ontving, luidde: „de reden daarvan is het gebed van Bal'oem, dat ik verhoord heb." „Nu gij dat gebed verhoord hebt om ons ongelukkig te maken, hernam Moesa, verhoor nu ook mijn gebed om onze vijanden te verderven." Dit gebed nu werd verhoord en vervuld.

Toen Haroen's sterfuur gekomen was ([68]), sprak God tot Moesa: „ik wil uw broeder tot mij nemen, breng hem naar dien en dien berg." Zij begaven zich daarheen en zagen een boom, zooals zij er nog nooit een gezien hadden, en op eens een prachtig huis en daarbinnen een heerlijke rustbank." Hier, sprak Haroen, zou ik willen slapen." „Doe dat dan", was het antwoord. „Maar als de eigenaar komt, zal hij misschien boos worden." „Dat neem ik op mij, wij zullen hier beiden gaan slapen." Nauwelijks waren zij gaan liggen, of de engel des doods kwam de ziel van Haroen weghalen; verwijtend sprak hij nog tot Moesa: „gij hebt mij bedrogen door mij hier te brengen" en gaf daarop den geest, waarna het huis verdween. Toen Moesa alleen terugkeerde, beschuldigden de Israelieten hem, dat hij zijn broeder vermoord had uit afgunst, omdat zij zooveel van Haroen hielden. Op Moesa's gebed liet God toen Haroen's lijk neerdalen en eerst toen deze op Moesa's vraag: „heb ik u vermoord, zooals het volk mij verwijt," geantwoord had: „neen, ik ben gestorven, omdat mijn tijd daar was," kregen de Israelieten de overtuiging, dat Haroen zijn natuurlijken dood gestorven was.

Niet lang daarna was ook Moesa's tijd daar; de doodsengel daalde tot hem neer en sprak: „Moesa, uw Heer roept u." Maar Moesa gaf hem een slag op het oog, zoodat hij blind werd; ontsteld keerde hij naar God terug om hem het gebeurde te vertellen. God gaf hem het gezicht terug en zond hem op nieuw naar Moesa met de opdracht: „zeg hem, dat als hij wil blijven leven, hij zijn hand op den rug van een rund moet leggen en dan zal hij nog zooveel jaren leven, als dat rund haren heeft." Maar Moesa antwoordde: „o Heer, doe mij het heilige land tot op een steenworp naderen." In de buurt nl. van Jerusalem bevindt zich zijn graf.

Volgens een ander verhaal was Moesa naar een vlakte gegaan, ver verwijderd van de Israelieten en ontmoette eenige

engelen in de gedaante van menschen, die bezig waren een zeer fraai gaf te delven. „Voor wien is dat graf bestemd", vroeg Moesa. „Voor iemand, die zeer in aanzien is bij zijn Heer." „Welnu, ik wil in dit graf neerdalen." „Ga dan in dit graf slapen." Daarop daalde Moesa in het graf, ging liggen en stierf, nadat volgens sommigen de doodsengel hem een appel uit het paradijs had gebracht om er aan te ruiken. — Moesa was 120 jaar oud, toen hij stierf ([69]).

AJOEB (Job). ([70])

Er was eens een zeer rijk en braaf man van Roem afkomstig en Ajoeb geheeten; hij was een afstammeling van Ibrahim, terwijl zijn moeder uit het geslacht van Loet gesproten was. Rijk gezegend met goud, edelgesteenten en andere goederen, bezat hij 500 juk runderen, kameelen, ezels en geiten; 500 mannen, allen getrouwd en met kinderen, zorgden voor dat vee. Ajoeb was zeer milddadig, ondersteunde weduwen en weezen, zorgde voor de ongetrouwde vrouwen, gaf rijkelijk van zijn overvloed aan armen en hulpbehoevenden en toonde zoo zijn dankbaarheid jegens God voor de vele weldaden, die deze hem bewees. Ook de zonen en dochteren, die zijn vrouw hem geschonken had, waren allen vroom en godvreezend en eveneens zijn drie vrienden Jakin (يكن), Bildad (بلدد) en Sofar (صفر), die alle drie reeds mannen van leeftijd waren.

Iblis, altijd er op uit de menschen op den verkeerden weg te brengen om hen in het ongeluk te storten, haatte Ajoeb, omdat hij dezen niet tot kwaaddoen kon verleiden zooals andere rijken. In dien tijd was de toegang tot den hemel hem nog niet verboden, zoodat hij er in opsteeg, wanneer hij wilde; eerst nadat God nabi 'Isa tot zich genomen had, werd hij van vier hemelen uitgesloten en nadat God nabi Mohammad gezonden had, werden

alle hemelen voor hem gesloten. Op zekeren dag nu steeg Iblis, die telkens meer afkeer kreeg van Ajoeb, wiens naam zelfs door de engelen geprezen werd, op tot God en sprak: „ik heb bevonden, dat uw dienaar Ajoeb zeer godvruchtig is en dankbaar voor uw weldaden; trouwens dat is natuurlijk, daar hij gezond is en gij hem alles schenkt, wat hij begeert; maar vergun mij hem op de proef te stellen en hem dat alles te ontnemen, dan zal hij terstond veranderen en u niet meer danken en dienen."

God stond het verzoek toe en nu haastte Iblis zich de Afrit's en andere booze geesten bijeen te roepen om met hen te overleggen, hoe zij Ajoeb tot afvalligheid van God zouden brengen. „Welke macht heeft ieder uwer, sprak hij tot hen, om kwaad te doen?" „Ik, antwoordde een der Afrit's, kan vuur en wind doen ontstaan en verbranden, wat ik wil". Toen zond Iblis hem op Ajoeb's kameelen af, hij liet vuur uit de aarde komen, waardoor de kameelen met hun herders verbrandden. Daarop nam Iblis zelf de gedaante van een dier herders aan, begaf zich naar Ajoeb, dien hij aan het gebed vond, en deelde hem mee, dat kameelen en herders door het vuur verteerd waren en hij alleen ontkomen was. „God zij geloofd", riep Ajoeb uit, toen hij zijn gebed geëindigd had, in antwoord op Iblis' mededeeling, „hij had ze mij gegeven, hij heeft ze mij weer ontnomen." De menschen evenwel waren verwonderd over het gebeurde en zeiden: „Ajoeb heeft toch alleen den eenigen Heer aanbeden en nooit het gebed nagelaten"; anderen spraken: „als de Heer van Ajoeb macht had iets te doen, zou hij dit verhinderd hebben," en weer anderen: „God heeft Ajoeb zijn bezittingen ontnomen, opdat zijn vijanden zouden juichen en zijn vrienden bedroefd zijn." Ajoeb zelf evenwel sprak: „God zij geloofd, naakt ben ik uit den schoot mijner moeder gekomen, naakt zal ik tot de aarde wederkeeren en naakt zal ik zijn, als de Heer op den dag der opstanding de menschen bijeenroept."

Teleurgesteld keerde Iblis naar de zijnen terug en gaf een anderen Afrit last door een luiden gil de geiten en

runderen van Ajoeb met hun herders te dooden; doch bij Ajoeb gekomen om hem de tijding te brengen van de nieuwe ramp, die hem getroffen had, vond hij den vromen man even dankbaar jegens God als de eerste maal. En toen hij voor de derde maal een anderen Afrit opdroeg de akkers en boomgaarden van Ajoeb te verwoesten, bemerkte hij dat ook deze slag geen verandering in diens vrome berusting teweegbracht.

Hierdoor nog meer vertoornd steeg Iblis opnieuw naar den hemel en sprak: „Heer, ik heb Ajoeb al zijn bezittingen ontnomen en hij is onwrikbaar gebleven in zijn geloof aan u; maar hij heeft zijn kinderen nog, sta mij toe hen te dooden, tegen dat verlies is geen mensch bestand". Weer gaf God zijn toestemming en weer keerde Iblis naar de aarde terug, waar hij door een van zijn Afrit's het paleis liet verwoesten, waarin Ajoeb's kinderen bijeenwaren; door een hevige schudding braken de pilaren middendoor, dak en muren stortten in en bedolven de bewoners onder het puin; daarop nam de Afrit het gebouw, voor zoover het nog staande was gebleven, op en wierp het onderste boven, zoodat als er nog levenden in waren, ook deze verbrijzeld werden.

Nu nam Iblis de gedaante aan van den leeraar, die Ajoeb's kinderen onderwijs in den godsdienst gaf, en haastte zich hem te gaan vertellen op welke vreeselijke wijs zijn kroost was omgekomen. Ajoeb evenwel bleef God dankbaar voor al het goede, dat hij tot nog toe ondervonden had, maar toen Iblis telkens weer een beschrijving gaf van de ontzettende wijs, waarop de kinderen den dood gevonden hadden, werd Ajoeb eindelijk week van hart, begon te weenen en zuchtte. In allerijl vloog Iblis naar den hemel om zijn overwinning te melden; maar nog vóór hij daar was, had Ajoeb berouw over zijn zwakheid en bad om vergiffenis. Een engel bracht dit gebed naar Gods troon, vóór nog Iblis daar verschenen was en verbitterd, dat al zijn pogingen mislukt waren om Ajoeb tot morren tegen God te bewegen, vroeg hij nu macht over diens lichaam. Toen gaf God hem vergunning Ajoeb aan zijn lichaam te bezoeken; „maar zijn tong en zijn hart

moogt gij geen kwaad doen." God stond dit toe, omdat hij Ajoeb een voorbeeld wilde maken voor alle menschen en opdat alle vromen, bedenkende hoe de nabi's zelfs door bezoekingen getroffen worden, hem zouden navolgen in lijdzame berusting, hopende op de belooning hiernamaals.

In allerijl begaf Iblis zich nu naar Ajoeb, dien hij biddende vond, en blies hem zijn adem in de beide neusgaten; op eens werd het lichaam van den ongelukkige rood en van het hoofd tot de voeten bedekt met puisten, alsof hij pokken had, terwijl hij overal een onuitstaanbare jeukte gevoelde. Hij krabde zich met de nagels, tot deze afscheurden; toen nam hij een harden borstel, maar ook deze brak. Eindelijk krabde hij zich met ruwe steenen en scherven, zoodat er booze zweren ontstonden, waaruit bloed en etter vloeide, en zijn huid en vleesch openscheurden en de wormen er uitkropen. Zoo afschuwlijk was zijn voorkomen, dat zijn stadgenooten hem uit de stad banden en ver vandaar naar een plaats brachten, waar het vuil en de afval weggeworpen werden. Daar bouwden zij een hutje voor hem, waar niemand hem bezocht dan zijn vrouw Rahmah, een kleindochter van Joesoef; deze bracht hem dagelijks het voedsel, dat zij met haar arbeid verdiende. Zijn drie vrienden zelfs lieten hem geheel aan zijn lot over, daar zij overtuigd waren, dat hij het een of ander kwaad had bedreven, waarvoor God hem strafte. Eindelijk bezochten zij hem eens, verweten hem dat hij zeker heimelijk gezondigd had en gaven hem den raad God daarvoor vergiffenis te vragen. Bij hen bevond zich een jongman, die toen zij zwegen het woord opnam en hen bestraffende zei: „het is beter, dat gij zwijgt dan te spreken, zooals gij gedaan hebt; ik ben uw jongere en ik weet, dat gij godvruchtig zijt, maar toch zal ik nu spreken. Weet gij niet, dat Ajoeb een nabi is en dat hij altijd vroom heeft geleefd? Als God hem nu beproeft, dan is het niet dat God hem zijn toorn wil doen gevoelen, maar om hem te verheerlijken".

Zoo en nog meer sprak hij tot de drie vrienden, totdat

Ajoeb getroost antwoordde: „voorwaar God heeft wijsheid en genade in uw hart geplant." Daarop wendde hij zich van de drie vrienden af, vernederde zich voor God en riep biddend uit: „Heer, gij weet of ik tegen u gezondigd, dan of ik goed gedaan heb; zoo ik kwaad heb gedaan, straf mij dan, maar zoo niet, schenk mij dan uw genade en gunst." Terwijl hij zoo bad, daalde een wolk over en om hem neer, waaruit God zijn stem liet hooren en hem verzekerde, dat zijn zonden hem vergeven waren en zijn voorspoed zou terugkeeren; „sta nu op en trap op den grond, daar zal een bron ontspringen, in welks water gij moet baden om geheel te genezen; draag dan uw vrienden op mij een zoenoffer te brengen, want zij hebben door de woorden, die zij u toegevoegd hebben, tegen mij gezondigd." Ajoeb trapte nu op den grond en terstond kwam een heldere bron van frisch water te voorschijn, waarin hij een bad nam en zoo deed God zijn ziekte verdwijnen. Inmiddels kwam zijn vrouw, die hem echter niet op zijn gewone ligplaats vond. Eindelijk zag zij Ajoeb, maar zonder hem te herkennen en vroeg hem: „weet gij, waar de man is, die hier door zulk een vreeselijke ziekte getroffen was, of kent gij hem niet?" Glimlachend antwoordde Ajoeb: „die man ben ik"; toen eerst herkende zij hem aan zijn glimlach en omhelsde hem.

[De geleerden zijn het niet eens over den duur van Ajoeb's ellende; sommigen stellen dien op 18, anderen op 3, weer een ander op 7 jaar, nog weer een op 7 jaar, 7 maanden en 7 dagen].

Hassan verhaalt: zeven jaar en eenige maanden bleef Ajoeb op de plaats, waar de Israelieten hun vuil neerwierpen; alleen dieren kwamen bij hem, maar geen mensch bezocht hem dan zijn vrouw Rahmah, die met hem zijn leed gelaten droeg en hem voedsel bracht, terwijl beiden niet ophielden Gods naam te prijzen. Toen riep Iblis mistroostig zijn onderdanen bijeen en antwoordde op hun vraag, waarom hij zoo terneergeslagen was: „een dienaar van God heeft mij overwonnen; ik heb hem ongelukkig gemaakt, hem zijn

bezittingen en kinderen ontnomen, maar hij heeft niet gemord en alles onderworpen gedragen; helpt gij mij nu hem verder te verderven." „Welke middelen hebt gij tegen hem aangewend", vroegen zij. „Al wat ik gedaan heb, is vruchteloos geweest." „Hoe hebt gij het aangelegd om Adam en Hawa uit het paradijs te verwijderen?" „Toen heb ik Adam door zijn vrouw verleid." „Welnu, verleid dan ook Ajoeb door middel van zijn vrouw; hij zal niet in staat zijn haar woorden weerstand te bieden, want niemand komt bij hem dan zij." „Gij hebt gelijk," antwoordde Iblis; tevens ging hij in de gedaante van een man naar Rahmah en vroeg haar belangstellend: „waar is uw man?" „Daar ligt hij, die man die zijn wonden krabt", gaf zij ten antwoord. Nu herinnerde Iblis haar aan hun vroegeren voorspoed en stookte haar op tegen God; vervolgens bracht hij haar naar een geit en sprak: „als gij wilt, dat uw man spoedig geneest, slacht dan deze geit." Zuchtend en weenend begaf zij zich met de geit naar Ajoeb; „wanneer, zoo sprak zij hem toe, zult gij genezen van de ziekte, waarmee God u gestraft heeft? waar zijn uw rijkdommen, uw kinderen, uw vrienden? waar is uw jeugd en uw schoonheid? Ik weet een geneesmiddel, slacht deze geit en gij zult terstond weer gezond zijn." „Wees vervloekt, antwoordde Ajoeb zonder aarzelen, Iblis, de van God vervloekte, is bij u gekomen en heeft u slechte gedachten ingegeven; vertel mij, waarom weent gij over onze schatten en onze kinderen en mijn gezondheid, wie had mij dat alles gegeven?" „God had het u geschonken." „Hoelang heeft hij ons daarvan laten genieten?" „Tachtig jaar". „En hoe lang zijn wij door deze plaag bezocht"? „Zeven jaar en eenige maanden". „Vervloekte, gij denkt niet na; draag het leed, dat ons getroffen heeft, in lijdzaamheid, zooals wij tachtig jaar in voorspoed hebben doorgebracht. Bij God, als ik hersteld ben, zal ik u honderd slagen geven, omdat gij mij geraden hebt deze geit te slachten en andere hulp in te roepen dan van God. Ga weg van hier en laat mij uw aangezicht niet meer zien".

Rahmah verwijderde zich, maar nu was er niemand meer, die hem eten en drinken gaf, zoodat hij honger en dorst leed. Toen wierp hij zich neer voor God en deed een gebed, waarop een stem uit den hemel hem beval op den grond te trappen; onmiddellijk ontsprong op die plek een bron, waarin hij zich baadde en terstond verdween zijn ziekte; veertig pas verder trapte hij opnieuw op den grond en weer welde er een bron op, hij dronk er van en nu kreeg hij niet alleen zijn jeugd en schoonheid terug, maar ontving uit den hemel kostbare kleederen. Plotseling veranderde het water in gouden sprinkhanen, die op en om hem vlogen en die hij met de hand ving; ook dit was een geschenk van God.

Inmiddels dacht Rahmah, ofschoon bevreesd voor den toorn van haar man, voortdurend aan zijn ellende; „wie zal hem eten en drinken verschaffen? misschien is hij dood en door de dieren verslonden; ik zal tot hem gaan, ook al jaagt hij mij weg en slaat hij mij." Zoo in zich zelve peinzende, keerde zij terug naar de plaats, waar zij Ajoeb verlaten had, maar vond die geheel veranderd, terwijl hij niet te vinden was, alleen zag zij er kleeren liggen. Weenende liep zij naar alle kanten rond, tot Ajoeb, die op een hoogte gezeten was, haar zag en haar toeriep: „wel vrouw, wat zoekt gij hier?" Denkende dat die man misschien de eigenaar der kleeren was, antwoordde zij: „ik zoek een man, die door een zware ziekte getroffen zich op dezen mesthoop ophield." „Wat was die man u?" „Hij was mijn echtgenoot." „Als hij hier was, zoudt gij hem dan herkennen?" „Hoe zou een vrouw haar man niet herkennen"; tevens zag zij den man oplettend aan en vervolgde: „hij geleek voor zijn ziekte op u." „Welnu ik ben Ajoeb; nadat gij van mij weggegaan zijt, heb ik God gebeden en hij heeft mij mijn gezondheid teruggegeven." Toen dankte zij God en het was haar, of zij uit den dood was opgestaan.

Een ander verhaal luidt, dat Iblis op den weg ging zitten, waarlangs Rahmah ging, met een kist vol geneesmiddelen en haar aanbood haar man te genezen; maar

Ajoeb begreep, dat het Iblis was en verweet zijn vrouw, dat zij zich door dezen had laten verleiden. Volgens weer een ander verhaal trachtte Rahmah gedurende de ziekte van haar man met werken geld te verdienen, ten einde voedsel voor hem te kunnen koopen; maar toen eindelijk niemand haar meer in dienst wilde nemen, sneed zij haar hoofdhaar af, verkocht het en kocht er eten voor, dat zij haar man bracht. „Waar is uw haar," vroeg Ajoeb. „Daarvoor heb ik deze spijs gekocht," antwoordde zij. Maar Iblis gaf Ajoeb in, dat zijn vrouw overspel had bedreven en men haar daarom het haar had afgesneden; toen zwoer Ajoeb, dat als hij hersteld was, hij haar honderd slagen zou geven.

Toen Ajoeb genezen was, kreeg hij zijn bezittingen en kinderen terug en om zijn eed tegenover zijn vrouw gestand te doen, nam hij op Gods ingeving een handvol grashalmen en sloeg haar daar zachtjes mee. (71)

JOENOES (Jonas). (72)

Joenoes, de zoon van Mita (ميت), in het land Ninive (er staat in beide 67 en 68 بناوي, waarschijnlijk een schrijffout voor ننناوي), behoorende tot het rijk Moesoel, kreeg bevel van God zijn goddelooze landgenooten te bekeeren, maar zijn prediking was vruchteloos. Toen deed God aan Joenoes weten, dat na drie dagen de straf uit den hemel op hen zou neerdalen. Joenoes waarschuwde hen, maar zij zeiden onder elkaar: „wij zullen Joenoes op de proef stellen, of hij waarheid gesproken dan gelogen heeft; laat ons opletten, of hij dien nacht in zijn huis blijft; zoo ja, dan zal er geen plaag komen, maar overnacht hij daar dan niet, dan zullen wij weten, dat de door hem voorspelde straf ons zal treffen."

Den derden nacht nu verliet Joenoes de stad en in den vroegen morgen bedekte de hemel zich met

een donkere rookende wolk, die op de stad neerdaalde en haar geheel omhulde. Toen nu de inwoners zagen dat al hun kinderen zwart werden, geloofden zij eerst, dat hun verdelging nabij was; overal zochten zij Joenoes, doch vonden hem niet. God gaf evenwel, dat zij berouw gevoelden over hun zonden; zij verlieten de stad met vrouwen en kinderen, al hun have en vee meevoerende en vluchtten naar een hoogte, waar zij onder het scheuren van hun kleederen zich voor God vernederden en betuigden, dat zij berouw gevoelden over hun verkeerdheden en aan de zending van Joenoes geloofden. God had medelijden met hen, schonk hun vergiffenis en deed de wolk optrekken.

Ondertusschen had Joenoes zich reeds ver vandaar verwijderd en was op een plaats gekomen, waar hij God bad zijn bedreiging te vervullen. Toen hij echter bemerkte, dat de stad ongedeerd bleef, werd hij door vrees bevangen; in die stad toch was het de gewoonte, dat als iemand onwaarheid had gesproken, hij ter dood veroordeeld werd en Joenoes, die niets bemerkt had van de boetedoening zijner landgenooten, meenende dat God de gedreigde straf niet had gezonden en overtuigd, dat hij dus als leugenaar zou gedood worden, durfde niet terug te keeren en trok morrende tegen God verder. Eindelijk kwam hij aan de zee en zag daar een schip, dat landwaarts hield om water in te nemen. Zonder betaling werd hij in dat vaartuig opgenomen, maar toen het weer in volle zee was, bleef het stil liggen; vooruit kon men niet en evenmin naar land terugkeeren. Weldra begon de bemanning te morren, vreezende dat zij gebrek aan voorraad zouden krijgen en toen sprak Joenoes: „ik weet, wat de zaak is; daar is iemand aan boord, die zwaar tegen God gezondigd heeft; die man ben ik, werpt mij dus in zee." Maar daar wilden de schepelingen niets van weten; „waarom, spraken zij, zouden wij u in zee werpen, wij hebben u niets zondigs zien doen". „Welnu, besloot toen de kapitein, wij zullen driemaal het lot werpen", en telkens viel dit op Joenoes.

„Werpt mij in zee, riep hij daarop, dan zult gij anderen behouden blijven". Ofschoon zij medelijden met hem hadden, wierpen zij hem overboord en terstond zeilde het schip snel weg.

In de nabijheid van het schip zwom een buitengewoon groote visch rond, die Joenoes in zijn geopenden bek opving en hem inslikte, maar zonder hem leed te doen, want God had tot dien visch gezegd: „Joenoes is niet bestemd tot voedsel voor u, maar uw buik moet hem tot verblijf dienen; doe hem dus geen leed en laat geen haar aan hem gekrenkt worden." De visch daalde daarop in de zee neer en op den bodem gekomen hoorde de nabi een verward rumoer. Toen hem nu geopenbaard was, dat dit geluid voortgebracht werd door de visschen, de rotsen en al wat zich op den bodem der zee bevond, die God prezen en zijn lof verkondigden, riep hij van uit den buik van den visch: „voorwaar, daar is geen God dan Allah, die één en almachtig is, terwijl ik een goddelooze zondaar ben". De engelen brachten deze woorden van Joenoes aan God over, die nu den visch beval Joenoes weer op land uit te werpen. De oelama 's zijn het niet eens over den duur van Joenoes' verblijf in den buik van den visch; volgens sommigen 40 dagen, volgens anderen 3, 7, enz. Volgens den Koran is hij uit den buik van den visch verlost, omdat hij daar God geloofd en verheerlijkt heeft; had hij dit niet gedaan, dan zou de buik van dien visch als het ware zijn graf zijn geworden, waarin hij had moeten blijven tot den dag der algemeene opstanding.

De visch spoog Joenoes aan land, maar zijn lichaam was geheel kaal, als een kieken zonder veeren, en hij was zeer zwak. Hij ging dus liggen en God liet op die plaats een laboe (pompoen) en andere klimplanten groeien, die Joenoes moesten beschermen tegen de stralen der zon. Ook zond God hem een wilde geit, wier melk hij drinken kon; zoo kwam hij weer tot krachten en viel in een gezonden slaap. Maar toen hij ontwaakte, zag hij tot zijn schrik,

dat de laboe en de andere beschuttende planten dood en haar bladeren verlept waren, zoodat de stralen der zon hem hinderden. Hij begon te weenen, doch nu zond God Djabrail tot hem; „Joenoes, verweet deze hem, over het vergaan van één laboeplant zijt gij bedroefd, terwijl gij gemord hebt, omdat de Heer 100,000 van uw landgenooten niet heeft verdelgd; maar deze hebben berouw gehad over hun slechtheid, zij zijn geloovigen geworden en daarom gespaard." Daarop verdween Djabrail en Joenoes liep verder; niet lang daarna ontmoette hij een jeugdigen geitenhoeder, wien hij vroeg: „wie zijt gij?" „Ik ben, kreeg hij ten antwoord, van het volk van Joenoes." „Welnu, hernam deze, wanneer gij bij de uwen teruggekeerd zijt, zeg hun dan, dat gij Joenoes ontmoet hebt, want die ben ik." „Als ik geen getuigen heb voor de waarheid van wat ik zeg, dan zullen zij mij dooden", hervatte de knaap. „Deze grond en deze boom zullen uw getuigen zijn", verzekerde hem Joenoes; vervolgens sprak hij tot den grond en den boom: „als deze knaap tot u komt, weest gij dan zijn getuigen, dat hij mij ontmoet heeft." Zij beloofden dit en daarop verliet Joenoes die plaats, terwijl de knaap naar de stad terugkeerde, waar hij den vorst vertelde, dat hij den nabi gezien en gesproken had. Niemand evenwel geloofde hem en reeds gaf de vorst bevel hem als leugenaar ter dood te brengen, toen hij zich op zijn getuigen beriep. Gevolgd door een aantal der inwoners ging hij naar de opgegeven plek en toen zij den grond en den boom hoorden bevestigen, dat de knaap de waarheid gesproken had, keerden zij haastig naar den vorst terug om hem te vertellen, wat zij bijgewoond hadden. De koning niet minder verbaasd over zulk een wonder dan zijn onderdanen zag in den jeugdigen herder natuurlijk een door God buitengewoon begunstigd kind en achtte hem daarom meer waardig op den troon te zitten dan zich zelf. Zoo werd de knaap koning over Joenoes' landgenooten en regeerde 40 jaar.—Volgens het verhaal van sommigen zond God, nadat Joenoes den

buik van den visch verlaten had, hem naar een ander volk om ook dat te bekeeren. (73)

ALJAS (ELIAS). (74)

Nadat Joesa', een kleinzoon van Joesoef, Sjam (Syrië) veroverd had, vestigde hij daar het volk van Israil en verdeelde het land onder hen. Aan één stam gaf hij het land Baalbak; de inwoners van dat land hadden een afgod Baal (بعل) en hun koning heette Bak en van die twee namen hadden zij dien van hun land gemaakt. Tijdens nu over dat rijk Adjab (Achab) regeerde, vervielen de Israelieten tot de grofste afgoderij; door den koning gedwongen, vereerden zij vooral den afgod Baal, wiens beeld 20 ellebogen lang was en vier aangezichten had. In dien tijd was het, dat God op nieuw een nabi deed verschijnen, Aljas, een kleinzoon van Haroen, wien hij opdroeg het volk te bekeeren; maar zij luisterden niet naar hem en gehoorzaamden alleen de bevelen des konings. Deze had tot vrouw Isabil (ازبيل), aan wien hij het geheele bestuur van het rijk opdroeg, wanneer hij om oorlog te voeren of om andere redenen afwezig moest zijn. Isabil had zeven mannen gehad, die zij alle met list om het leven had gebracht; zij had een hoogen ouderdom bereikt en was moeder van 70 kinderen. Als regentes had zij een aantal vrome mannen onder allerlei voorwendsels laten ombrengen, maar haar minister, die een geloovige was doch dit voor de wereld verborgen hield, had wel drie honderd vromen, die zij wilde dooden, weten te redden.

Nabij Adjab's paleis had een godvruchtig man, Masdaki (مزدكي), een fraaien tuin met een huis, waarin de koning en de koningin zich dikwijls gingen vermaken. Adjab was zeer bevriend met Masdaki en bewees hem allerlei gunsten, maar Isabil was afgunstig op zijn lusthof, dien iedereen roemde. Daarom peinsde zij op een middel om hem te dooden, ofschoon

Adjab haar ernstig verbood hem kwaad te doen. Op zekeren tijd moest Adjab weer op reis en van die gelegenheid maakte Isabil gebruik om eenige mannen over te halen, die zouden verklaren dat Masdaki den koning vervloekt had. De koningin ontbood hem, deelde hem mee waarvan hij beschuldigd was, en toen hij ontkende, liet zij hem ter dood brengen, waarna zij zich van zijn huis en hof meester maakte. Nadat Adjab teruggekeerd was, vertelde zij hem het gebeurde, maar de koning was zeer vertoornd over den moord en voorspelde haar, dat zij er geen voordeel uit zouden trekken. Niet lang daarna verscheen Aljas en verkondigde aan vorst en volk, dat God vertoornd was, omdat een rechtvaardig man onschuldig was vermoord, en dat als Adjab en Isabil geen boete deden voor die snoode daad en den lusthof niet terstond teruggaven aan Masdaki's erfgenamen, zij in dien tuin zelf den dood zouden vinden en hun lijken, door ieder verlaten, daar zouden verrotten en door het gedierte verslonden worden, zoodat zij slechts korten tijd genot van hun misdaad zouden hebben. Adjab weigerde echter naar hem te luisteren en dreigde zelfs hem te te dooden, terwijl hij zelf met zijn volk voortging Baal te aanbidden. Aljas, bevreesd voor 's konings toorn, vluchtte naar een moeielijk te bestijgen berg en vond in een grot een schuilplaats, waar hij zich zeven jaren ophield.

Inmiddels werd Adjab's geliefkoosde zoon door een ziekte overvallen zoo hevig, dat men voor het behoud van zijn leven vreesde; wel baden de 400 priesters, die de koning had aangesteld om dienst te doen bij het beeld van Baal, voortdurend om diens hulp, maar zij kregen geen antwoord zooals vroeger; vroeger toch waren er Setans in het afgodsbeeld gekropen en hadden dan gesproken, zoodat de menschen hun stem hoorden, maar nu verbood God dit. Verbaasd en ontsteld begaven de priesters zich naar Adjab en stelden hem voor de hulp van een anderen god in te roepen, daar Baal blijkbaar verstoord was, misschien wel omdat Aljas nog leefde. Adjab sprak zich vrij van schuld tegenover

Baal; had hij Aljas nog niet gedood, dan was dit alleen omdat zij die er op uitgegaan waren om den profeet op te sporen, hem nog niet hadden gevonden. Op nieuw zond hij er nu mannen op uit om Aljas te zoeken en ditmaal waren zij gelukkiger; zij kwamen vlak bij de plaats, waar de profeet zich bevond en deze ontving nu het bevel van God om onbevreesd van den berg neer te dalen en zich naar de mannen te begeven, die op hem afgezonden waren. Bij hen gekomen vermaande hij hen tot den eenigen en waarachtigen God terug te keeren en aan Adjab mede te deelen, dat zijn kind eerlang zou sterven als straf, dat hij zich tot de afgoden gewend had. Vol vrees keerden zij naar den vorst terug en vertelden hem, dat zij Aljas ontmoet hadden, die er verzwakt en vermagerd uitzag, gekleed in een haren pij, maar zoo indrukwekkend, dat zij geen woord hadden kunnen spreken. „Ik zie wel, antwoordde Adjab, dat ik mij slechts door list van hem zal kunnen meester maken."

Om dit doel te bereiken koos hij daarop vijftig dappere mannen uit, die tevens als zeer slim bekend stonden en tegen geen misdaad opzagen, en deze namen op zich den profeet over te halen om uit eigen beweging zich in hun handen te stellen. Zij togen naar den berg, verdeelden zich en riepen Aljas van verschillende kanten toe, dat koning en volk berouw hadden over hun zonden en geloofden, dat hij werkelijk een profeet en gezant van Allah was. Toen Aljas deze woorden hoorde, bad hij tot God: „indien die mannen de waarheid spreken, vergun mij dan tot hen te gaan, maar zoo zij onwaarheid spreken, zend dan uw vuur uit den hemel om hen te verbranden." Nauwelijks had hij dit gebed gedaan, of een engel bracht vuur uit den hemel en alle 50 zendelingen verbrandden tot asch. Adjab werd, toen hij het bericht hiervan kreeg, nog meer vertoornd op Aljas, maar gaf de hoop niet op dezen in handen te krijgen; weer zond hij 50 man op hem af, die nog vromer spraken dan de vorige, maar daar

ook zij ongeloovigen en bedriegers waren, werden ook zij door vuur uit den hemel verteerd. Nogmaals haalde Adjab 50 mannen over om te beproeven Aljas bij hem te brengen, maar nu geloovigen, bekenden van den profeet; met hen ging deze mee, maar toen hij in de stad kwam, verergerde de ziekte van 's konings kind en stierf het. Adjab was zoo bekommerd over dit sterfgeval, dat hij niet meer aan Adjab dacht en deze keerde ongedeerd naar zijn berg terug. Eindelijk verveelde het den profeet alleen in zijn grot te leven en besloot hij weer onder de menschen te gaan verkeeren. Zoo kwam hij aan de woning der moeder van Joenoes (dezelfde Joenoes, die door een visch ingeslikt is), die toen nog een zuigeling was. Daar bleef hij zes maanden verborgen, maar het huis was hem te klein en zoo keerde hij na verloop van dien tijd naar het vrije gebergte terug tot groot verdriet van zijn gastvrouw, die zich nu geheel verlaten gevoelde. Kort daarna werd Joenoes ziek en stierf; de wanhopige moeder dekte het lijk met een stuk lijnwaad en verliet het huis om Aljas te zoeken. Na zeven dagen ontmoette zij dezen en smeekte hem mee naar haar huis te gaan om het kind in het leven terug te roepen. Eerst weigerde hij, zeggende dat hij de macht niet had om haar verzoek te voldoen, maar eindelijk overwonnen door haar weenen en smeeken vergezelde hij haar naar haar woning, waar hij na zeven dagen aankwam en het kind reeds veertien dagen dood vond. Toen haalde hij water voor het gebed en smeekte God het kind weer levend te maken; Joenoes herleefde werkelijk en Aljas keerde daarop naar zijn grot terug.

Toen nu de zeven jaren, die Aljas in afzondering zou doorbrengen, om waren en hij bemerkte, dat Adjab en zijn onderdanen in hun afgoderij en boosheid volhardden, bad hij God zijn straf op de goddeloozen te doen neerdalen en hen te verdelgen; „geef mij macht, zoo bad hij, over de sluizen des hemels, zoodat er in zeven jaar geen regen valt dan op mijn gebed." Maar God vond zeven jaar te lang; toen bad hij om zes, om vijf jaar, maar ook dit was

te lang en eindelijk stond God toe, dat er een droogte van drie jaar zou zijn. Alles verdorde, het vee stierf, er ontstond hongersnood en een groot gedeelte der inwoners kwam daardoor om, terwijl Aljas zijn voedsel ontving door de vogels, die het hem brachten. Eens liep hij voorbij een oude vrouw, die hem vroeg, of hij niet wat voor haar te eten had. „Een beetje meel en wat olie", antwoordde hij; daarop liet hij haar twee kruiken brengen, hij sprak er een gebed over uit en onmiddellijk vulden zij zich, de ééne met meel, de andere met olie. Daarop liep hij verder en kwam aan de woning van een andere vrouw, die een zoon had Elisa (اليسع), den zoon van Aktoeb (اخطوب). Gedurende zijn oponthoud aldaar werd het kind doodziek, maar op Aljas' gebed kreeg het de gezondheid terug en van dat oogenblik af bleef Elisa bij den profeet, dien hij niet meer verliet, maar overal volgde, waarheen hij zich ook begaf.

Nadat de droogte drie jaar geduurd had, keerde Aljas naar de Israelieten terug en vermaande hen opnieuw zich tot den waren God te bekeeren; „laat ons de proef nemen, ging hij voort, brengt uw afgoden naar buiten en bidt, dat zij regen geven, en zoo zij u niet verhooren, doet dan een gebed aan den God, dien ik u predik." De afgodsbeelden werden naar buiten gebracht, maar de gebeden der priesters bleven onverhoord; toen vroeg het volk Aljas zijn God te bidden en weldra verhief zich aan den horizon een wolkje niet grooter dan een schild, maar dat hoe langer hoe grooter werd en spoedig den geheelen hemel bedekte en waaruit een overvloedige regen neerviel, die het geheele land deed herleven. Eenigen tijd dienden de Israelieten toen weer God, maar het duurde niet lang, of zij vervielen weer tot de oude afgoderij. Toen bad Aljas, dat God hem van de aarde zou wegnemen; hij kreeg daarop bevel om een zekeren dag zich naar een aangegeven plaats te begeven. Op den bepaalden dag begaf hij zich met Elisa daarheen en vond er een paard, dat er uitzag als vlammend vuur; hij besteeg het en het voerde hem weg.

Onder het opstijgen wierp hij Elisa zijn mantel toe als een teeken, dat deze in zijn plaats als nabi zou optreden. — Na Aljas' verdwijnen liet God de vijanden van Israil over hun land komen; Adjab en Isabil werden in den hof van Masdaki vermoord en hun lijken bleven daar, tot zij geheel vergaan waren.

De verhalen loopen uiteen omtrent wat er met Aljas gebeurde, nadat het vurige paard hem had weggevoerd; volgens sommigen woonde hij met Kilir te Baitoe'lmoekaddas (Jerusalem); anderen vertellen, dat hij op verschillende eilanden of ook op het vaste land zijn verblijf hield en Kilir in de zee; de laatste voedde zich met boomvruchte en Aljas met twee brooden, die iederen nacht uit den hemel voor hem neerdaalden. Kilir deed zijn ochtendgebed te Mekkah, zijn middaggebed te Medinah, zijn namiddaggebed te Jerusalem, zijn gebed bij zonsondergang op den berg Toersina en zijn avondgebed op den berg van Gog en Magog; hij heeft een zeer hoogen ouderdom bereikt, omdat hij het water des levens gedronken had. — Nog is er een verhaal, volgens hetwelk Kilir en Aljas zullen sterven, als de Koran naar den hemel zal terugkeeren; dan zullen met hen alle geloovigen sterven en alleen de ongeloovigen zullen dan nog blijven leven, maar hun zal geen gelegenheid meer gegeven worden om zich te bekeeren; honderd jaar later zal de dag der algemeene opstanding aanbreken. (75)

TALOET (SAUL) EN DAOED (DAVID).

Na den dood van Moesa trad als nabi onder de Israelieten Joesa' op, na diens dood Kaleb en na dezen Haskil (حزقيل), maar na den dood van dezen laatsten vervielen de Israelieten tot allerlei kwaad en afgoderij. Daarna kwamen Aljas en Elisa, maar op den duur bleef ook de prediking van deze mannen zonder vrucht. Vervolgens verwekte God hun een vijand Balsasa (بلشاث), behoorende tot de familie

van Djaloet (جالوت); zijn volk, de Amalekieten (عمالقة), woonde langs de zee van Roem tusschen Mesir en Palestina (فلشطين); zij overwonnen de Israelieten, namen hun have en goed weg, voerden een groot aantal mannen, vrouwen en kinderen in gevangenschap weg en dwongen hen schatting te betalen. Zoo raakten de Israelieten in nood en ellende, omdat er geen nabi was, die hen terecht wees en hen regeerde.

In dien tijd was er een zwangere vrouw, die God bad, dat zij een zoon zou baren; God verhoorde haar gebed, het kind waarvan zij beviel was een zoon, dien zij Ismawil (اسمويل) noemde; zij bracht hem naar een priester te Jerusalem, die hem als zoon aannam en hem de tawrit leerde lezen. Eens sliep Ismawil aan de zijde van zijn leermeester, toen Djabrail tot hem neerdaalde en hem riep; de jongeling dacht de stem van zijn meester te hooren en vroeg, wat deze verlangde. Maar zijn meester, hierdoor uit zijn slaap gewekt, werd boos en beval hem weer te gaan slapen. Toen kwam de stem voor de tweede maal, opnieuw vroeg hij zijn meester en beval deze hem te gaan slapen. Voor de derde maal hoorde hij nu een stem, die hem riep, maar nu was het duidelijk de stem van Djabrail, die tot hem sprak: „ga tot uw volk, zeg hun dat God u tot nabi voor hen aangesteld heeft en vermaan hen niet langer kwaad te doen." Volgens Wahab leefden de Israelieten, nadat Ismawil hun nabi geworden was, veertig jaar in voorspoed en rust; toen kwamen zij bij den profeet en spraken: „geef ons een koning, dan zullen wij met hem optrekken tot den heiligen oorlog." „Indien, antwoordde Ismawil, God u gelast met uw koning te gaan strijden, zult gij dit toch niet doen." „Waarom, vroegen zij weer, zouden wij niet strijden ter wille van God, die ons verlost heeft?"

Ismawil bad nu God een koning voor de Israelieten te zenden en als antwoord liet zich een stem uit den hemel hooren: „neem u een staf en een hoorn gevuld met olie;

hij die koning zal worden, is zoolang als die staf en let op uw hoorn, als er een man op uw erf komt en de olie stijgt op in uw hoorn, dan zal die man koning zijn over Israil." De man, die kwam, was Taloet. Ismawil goot hem de olie over het hoofd en zalfde hem tot koning. In het Hebreeuwsch heet hij Saul, de zoon van Kis, een afstammeling van Benjamin; hij wordt Taloet genoemd, omdat hij zoo lang was, langer dan al zijn landgenooten; overigens was hij leerlooier en verrichtte allerlei ander werk.

Volgens Wahab had Taloet's vader (77) een ezel verloren en zijn zoon met een knecht uitgezonden om dien te zoeken. Bij het huis van Ismawil gekomen zei de knecht: „laat ons den nabi vragen, waar de ezel is." Zoo gingen zij het huis binnen, waarop de olie in den hoorn begon op te stijgen; Ismawil naderde daarop Taloet en bevond, dat deze even lang was als de staf (78), dien hij gesneden had. Vervolgens goot hij de olie op Taloet's hoofd uit en sprak: „gij zijt de koning der Israelieten, God heeft u tot mij gezonden." Maar Taloet antwoordde: „weet gij niet dat mijn stam de geringste is in Israil?" „Dat is zoo", hernam de profeet. „Welk teeken is er dan, vroeg Taloet weer, dat ik koning over Israil moet worden? Ik ben gekomen om den ezel van mijn vader te zoeken." „Keer naar uw huis terug, was het antwoord, want de ezel is reeds bij uw vader." Taloet begaf zich daarop terug naar zijn vader, terwijl Ismawil tot het volk ging en sprak: „God heeft u Taloet tot koning gegeven." Maar zij zeiden: hoe zou Taloet koning over ons worden, wij komen daarvoor eerder in aanmerking dan hij." De reden dat zij zoo spraken was, dat onder de 12 stammen van Israil de eerste was die der priesters, afstammelingen van Lawi, waaruit ook Moesa en Haroen voortgekomen waren; daarna de stam der edelen, nakomelingen van Jahoeda, waaruit Daoed en Soeleiman. Taloet echter was niet van aanzienlijker afkomst dan de overige nakomelingen van Jakoeb, want hij was uit den stam van Benjamin en deze was het minst in aanzien,

omdat zij tengevolge van hun vele ondeugden en weinige goede daden niet door God gezegend werden. „Geef ons een teeken, riep het volk, dat God hem tot koning over ons gesteld heeft." „Dat teeken, antwoordde Ismawil, zal zijn, dat hij de ark des verbonds zal terugbrengen."

Toen nl. de Israelieten zich aan allerlei zonden schuldig maakten, stond God toe, dat zij verslagen en onderworpen werden door de Amalekieten, die ook de ark wegvoerden. Zij brachten die naar een stad (ازدود geheeten) in Palestina en plaatsten ze in den afgodstempel; maar den volgenden morgen vond men de afgodsbeelden op den grond gevallen en verbrijzeld. Toen voerden zij de ark naar een andere plaats, maar daar werden de inwoners ziek en velen stierven. Weer werd zij naar een ander dorp gebracht, maar dit kreeg last van muizen, die zoo talrijk waren, dat zij al het voedsel opaten, zelfs vond men op een morgen een man, wiens ingewanden door de muizen opgegeten waren. Opnieuw werd zij naar elders gevoerd, maar daar kregen allen, die er voorbijgingen hevige koliek. Eindelijk gaf een Israelietische gevangen vrouw den raad de ark op een pedati te laden en de daarvoor gespannen runderen te laten trekken, waarheen zij wilden; de ark werd opgeladen en terstond daalden vier engelen neer, onzichtbaar voor de menschen; zij wezen den weg aan de trekdieren en deze brachten haar op Israelietisch grondgebied. Toen de Israelieten dit vernamen, beschouwden zij het als een wonderteeken, waardoor God hun te kennen gaf, dat zij Taloet als koning moesten erkennen. (79)

Taloet trok nu uit Jerusalem met 70.000 strijdbare mannen om de Amalekieten te beoorlogen; het was zeer warm en nergens zag men water, zoodat allen vreeselijk van den dorst leden; eindelijk kwamen zij aan een rivier met helder water, maar nu beval Taloet, dat zij niet mochten drinken dan het water onder het voorttrekken met de hand opscheppende en aan den mond brengende; wie anders dronk zou toonen geen ware geloovige te zijn. Slechts 313 man ge-

hoorzaamden, de anderen dronken naar hartelust, maar hun lippen werden zwart en hun dorst werd niet gelescht; toen weigerden zij tegen den vijand op te trekken en zoo kwam de voorspelling uit, die Ismawil gedaan had. (80)

Onder degenen, die met Taloet de rivier overtrokken, bevond zich ook de vader van Daoed, die dertien zonen had, van welke Daoed de jongste was. Deze kon zoo handig met den slinger omgaan, dat hij alles raakte, waarnaar hij wierp. Eens kwam hij te huis van zijn ronddolingen in het gebergte en vertelde aan zijn vader, dat hij een grooten tijger had ontmoet, er op was gesprongen en er op gereden had, het dier aan zijn twee ooren vasthoudende, zoodat het hem geen kwaad kon doen. Een andermaal verhaalde hij, dat toen hij God gebeden en verheerlijkt had, de bergen dit met hem gedaan hadden; uit een en ander maakte de vader op, dat God Daoed tot groote dingen bestemd had. (85)

De aanvoerder van het vijandelijke leger, dat tegenover Taloet stond, Djaloet (Goliat) geheeten, was een reus (82), die iederen dag Taloet zelf of wie maar wilde uit het leger der Israelieten opriep tot een tweegevecht; wie in dien strijd overwon, die zou koning worden over het geheele rijk der overwonnenen. Taloet beloofde zijn dochter en de helft van het rijk aan wie Djaloet zou dooden, maar geen der Israelieten durfde den strijd te wagen. Toen ontvingen de priesters de volgende openbaring van God: „vult een hoorn met olie en plaatst dien op het hoofd van een man; begint die olie dan te koken, giet ze dan op zijn hoofd uit; blijft zij daar zonder naar het gelaat neer te druipen, dan is dat de man, die Djaloet zal overwinnen." De proef werd bij allen genomen, ook bij de twaalf broeders van Daoed, die allen groot en zwaar gebouwd waren, maar bij niemand gelukte zij. Eindelijk kwam het uit, dat er nog een jongere broer was, Daoed geheeten; omdat hij zoo klein en onbeteekenend van voorkomen was, was hij in het gebergte achtergebleven om de geiten te hoeden.

Terstond ging Taloet er zelf op uit om den jongeling te zoeken; weldra ontdekte hij hem, nam de proef met den hoorn met olie en toen deze geheel uitkwam, begreep hij dat die onaanzienlijke jongeling de man was door het goddelijk bevel bedoeld (83). „Indien, sprak Taloet tot hem, gij Djaloet doodt, zal ik u mijn dochter geven en u de helft van mijn rijk afstaan." Toen Daoed zich bereid had verklaard, vroeg Taloet hem verder: „hebt gij al eens gelegenheid gehad om uw kracht te beproeven?" „Eens, antwoordde Daoed, was ik aan het hoeden van mijn geiten, toen een tijger er een beetpakte; ik greep den tijger, scheurde hem den bek open en redde zoo de geit." (84) Taloet nam hem nu mee naar zijn leger; onderweg ontmoette Daoed een steen, die hem toeriep: „neem mij op, ik ben de steen, waarmee Haroen een koning gedood heeft." Daoed stak den steen in zijn tasch en kwam voortloopende aan een anderen steen, die hem verzocht: „neem mij op, ik ben de steen, waarmee Moesa een koning gedood heeft." Daoed stak ook dezen in zijn zak en eenige schreden verder kwam hij aan een derden steen, die hem toesprak: „neem mij, ik ben de steen, waarmee gij Djaloet zult dooden." (85)

Met die drie steenen kwam Daoed in het leger en wilde terstond Djaloet gaan bestrijden, maar Taloet gaf hem een paard, een ijzeren harnas en wapens; Daoed reed een eindje voort, maar keerde toen terug. „De jonge man is bang," riepen de omstanders. Ook Taloet was verwonderd en vroeg: „waarom keert gij terug?" „Indien, antwoordde Daoed, God mij wil helpen, heb ik uwe wapenen niet noodig; sta mij toe Djaloet te bestrijden, zooals ik zelf dit verlang." (86) Daarop wierp hij den tasch met de drie steenen over zijn schouder, nam zijn slinger en een schild en ging zoo op Taloet af. Toen deze zwaar gewapend te paard gezeten Daoed zag naderen, riep hij hem toe: „wilt gij mij bevechten?" „Zeer zeker", was het antwoord. „Wilt gij mij bevechten met steenen, alsof ik een hond was?" „Gij zijt

nog minder dan een hond." Zij wisselden nog eenige woorden en daarop nam Daoed den eersten steen in den naam van den God van Ibrahim, den tweeden in den naam van den God van Ishak, eindelijk den derden in den naam van den God van Jakoeb. Zoodra hij ze alle drie in zijn slinger gelegd had, slingerde hij dezen rond en tevens verhief zich een sterke wind, zoodat de steenen met zulk een kracht tegen Djaloet aankwamen, dat zij den ijzeren helm van den reus doorboorden en hij dood neerviel; daarop doodden die steenen nog een dertigtal van zijn krijgsoversten, die achter hem stonden. Daoed sleepte onder het gejuich der menigte het lijk naar Taloet en aangezien met Djaloet's dood de oorlog geëindigd was, keerden allen verheugd naar huis terug en leefden verder in rust en vrede. (87)

Nadat Daoed de Israelieten van Djaloet verlost had, drong hij aan op de vervulling van Taloet's belofte; maar deze eischte nu een bruidschat (88). „Dat hebt gij mij niet als voorwaarde gesteld, alleen dat ik Djaloet zou dooden; ook heb ik niets dat ik als bruidschat zou kunnen geven." „Welnu, hernam Taloet, ik vraag u ook geen goud of zilver, maar gij zijt dapper, de omstreken zijn vol van onze onbesneden vijanden, dood twee honderd van hen en breng mij hun voorhuiden, dan zal dit uw huwelijksgift zijn." Daoed ging er terstond op uit om aan dit bevel te voldoen; in korten tijd had hij het verlangde en nu gaf Taloet hem zijn dochter tot vrouw (89). Weldra had hij zich ook de liefde en toegenegenheid verworven van het geheele volk, dat hem voortdurend toejuichte en prees, zoodat ten laatste Taloet afgunstig op hem werd en besloot hem te dooden (90). Dit werd aan Daoed's vrouw meegedeeld, die het weer aan haar man vertelde; deze weigerde eerst geloof te slaan aan het bericht, maar toen zij hem verzekerde, dat zij het vernomen had van een zekeren Zoe'lain (ذالعين), een man die nog nooit gelogen had, besloot hij maatregelen te nemen om zich te overtuigen, of het waarheid was of niet. Daartoe liet hij een kruik arak brengen, lei die op zijn

bed en dekte ze met een kain toe, terwijl hij zelf onder het bed ging liggen. In den nacht kwam Taloet, vroeg aan zijn dochter: „waar is uw man?" en op het antwoord dat Daoed te bed lag, ging hij daarheen en hieuw de kruik door, denkende dat het zijn schoonzoon was; maar de arak ruikende riep hij uit: „God vergeve Daoed, dat hij zooveel arak dronk!" Daarop ging hij weg, maar vernam den volgenden dag, dat Daoed niet dood was en dacht toen bij zichzelf: „een man, dien ik heb willen dooden, zal, nu mij dit niet gelukt is, zich stellig trachten te wreken."

Sedert dien tijd liet Taloet zijn paleis door een sterke wacht bewaken; op een zekeren nacht echter drong Daoed er in door en lei een pijl aan het hoofd, een aan de voeten, een aan de rechter- en een aan linkerzij van den koning neer. Taloet herkende bij zijn ontwaken de pijlen van Daoed en had berouw over wat hij tegen dezen gedaan had, uitroepende: „voorwaar, hij is beter dan ik." Den volgenden nacht sloop Daoed opnieuw het paleis binnen, nam 's konings kruik met bidwater weg en sneed eenige haren van zijn baard (91) en een stuk van zijn kain af. Nu echter werd Taloet, toen hij des morgens het gebeurde ontdekte, weer in toorn tegen Daoed ontstoken en liet hem overal zoeken, maar te vergeefs. Eens reed hij te paard door een bosch en zag zijn schoonzoon, dien hij nu stellig meende te zullen vangen; maar Daoed vluchtte zoo snel, dat niemand hem kon volgen, en kwam aan een grot, waarin hij zich verborg. Door Gods beschikking kwam een spin haar web voor den ingang der grot weven en toen nu Taloet daar langs ging en het ongeschonden spinneweb zag, begreep hij dat niemand daarin gevlucht kon zijn; hij trok dus voorbij en keerde zonder zijn doel bereikt te hebben naar zijn paleis terug. Daoed echter achtte het verstandiger niet meer in Taloet's nabijheid te komen en begaf zich met de zijnen dieper in het gebergte, waar hij zich onaf-

gebroken met de vervulling van zijn godsdienstplichten bezig hield.

Wel verre dat 's konings toorn verminderde, werd hij hoe langer hoe meer verlangend naar Daoed's dood; allen die hem op de onschuld van zijn schoonzoon wezen en trachtten hem betere gedachten in te boezemen, liet hij ter dood brengen. Maar eindelijk kreeg hij berouw over zijn wreedheden. Iederen nacht bezocht hij de graven der vermoorden en vroeg hun vergiffenis; maar zij antwoordden, dat zij hem geen vergiffenis wilden schenken en op den jongsten dag als zijn beschuldigers zouden optreden. Nu werd hij hoe langer hoe mistroostiger en wilde niet meer eten of drinken, tot hij ten laatste een van zijn vertrouwde mantri's opdroeg om iemand te zoeken, die hem kon zeggen, of God zijn berouw wilde aannemen. „Gij zijt, hernam de mantri, als de koning die in een zekere doesoen woonde; op het gewone uur begonnen de hanen te kraaien, maar de koning geloofde, dat het een ongewoon uur was, zag er een slecht voorteeken in en beval al de hanen te dooden. Eens bij het slapen gaan, zei hij: „roept mij morgen ochtend, als de hanen kraaien, dan zullen wij er op uitgaan"; maar men antwoordde hem: „gij hebt ze immers alle laten dooden, toen zij nog leefden konden wij hun gekraai hooren." Zoo gaat het ook u, gij hebt alle wijzen en vromen laten ombrengen; maar zweer mij dat als ik er een ontmoet, gij hem geen kwaad zult doen." De mantri nl. kende een toovenares, die hij had moeten dooden, maar die hij in het leven had gespaard, haar verzekerende dat hij haar later nog wel zou noodig hebben. Toen nu Taloet plechtig beloofd had, dat hij haar geen leed zou doen, ging hij met zijn mantri naar de woning dier vrouw; de mantri trad alleen binnen en vertelde haar, dat hij namens den koning kwam; eerst weigerde zij te spreken, maar toen de mantri haar gerust had gesteld en haar verzekerd, dat zij niets behoefde te vreezen, zeide zij: „ik kan 's konings vraag niet beantwoorden, maar kent gij het graf van een profeet, breng mij dan daarheen." Daarop

geleidde de mantri haar en Taloet naar het graf van Ismawil en op haar tooverspreuk verrees de profeet. „Wat doet gij hier, vroeg hij de menschen ziende, is het de dag der opstanding?" „Neen, antwoordde zij, maar Taloet wil u vragen, of God zijn berouw aanneemt en zijn zonden zal vergeven." „Wat hebt gij sedert mijn dood gedaan," vroeg nu de profect den koning. „Ik heb, antwoordde deze, sedert dien tijd allerlei boosheid bedreven." „Hoeveel kinderen hebt gij? „Tien". „Welnu, hernam Ismawil, daar is één middel om Gods vergiffenis te verwerven; verlaat uw troon en trek met al uw zoons uit tot den heiligen oorlog; als zij allen voor uw oogen zullen gesneuveld zijn, meng u dan zelf in den strijd en wanneer ook gij daarin zult omgekomen zijn, dan zullen uwe zonden u door God vergeven worden." Na dit gezegd te hebben verdween hij in zijn graf en Taloet keerde naar zijn huis terug, wel eenigszins opgebeurd, maar bevreesd dat zijn kinderen misschien zouden weigeren den gegeven last te gehoorzamen. Hij riep hen bijeen en sprak hen toe: „als uw vader in de hel was verzonken, zoudt gij hem dan, indien het u mogelijk was, daaruit willen verlossen?" „Zeer zeker", antwoordden zij. „Welnu, hernam hij, ik ben bijna tot de hel veroordeeld, maar gij kunt mij redden." Daarop deelde hij hun de woorden van Ismawil mede en toen zij zich allen bereid verklaard hadden, toog hij met hen uit tot den heiligen oorlog, waarin eerst al zijn tien zoons als geloofsgetuigen voor zijn oogen vielen en ten laatste ook hij zelf sneuvelde. De man die hem gedood had kwam dit aan Daoed vertellen, maar in plaats van de belooning te ontvangen, waarop hij gehoopt had, werd hem het hoofd door Daoed afgehouwen; „de man, sprak deze, die de hand aan den koning heeft geslagen, is onwaardig langer te leven".—Taloet had veertig jaar geregeerd, toen hij in den strijd omkwam. (92)

Na den dood van Taloet regeerde Daoed zeventig jaar over Israil; hij was de eerste, die de waardigheid van koning en profeet in zich vereenigde. Hij verstond de taal

der vogels en der insekten en had een buitengewoon schoone stem, zoodat wanneer hij de psalmen voordroeg, die hem door God ingegeven waren en die geen wets- of verbodsbepalingen maar alleen lofzangen ter eere van God bevatten, het water stilstond, de wilde dieren, vogels, boomen, bergen en rotsen zwegen en zelfs de wind ging liggen om naar hem te luisteren en daarna Gods lof te verkondigen. Hij was gewoon uit te gaan eenvoudig gekleed als iemand uit het volk, opdat men hem niet zou herkennen; ontmoette hij dan iemand, dien hij niet kende, dan vroeg hij hem wat de koning deed en hoe men over hem dacht, en altijd hoorde hij dan koning Daoed prijzen. Eens nu ontmoette hij een vreemdeling, een engel die op Gods bevel de gedaante van een mensch had aangenomen, en wien hij hetzelfde vroeg. De engel antwoordde: „daar is maar één gebrek in hem, hij voedt zich en de zijnen met geld uit de schatkist". Toen bad Daoed, dat God hem een handwerk zou leeren om voor zich en zijn gezin het dagelijksch onderhoud te kunnen verdienen. Zijn gebed werd verhoord; God maakte voor hem het ijzer week, zoodat hij het met de hand kon bewerken en kolders vervaardigen, die hij voor 4000 derham het stuk verkocht, waarvan hij de helft voor zich en de zijnen gebruikte en het overige aan de armen gaf; zoo nuttigde hij geen voedsel meer, dan wat hij door eigen handenarbeid verdiend had. Overigens vastte hij om den anderen dag, sliep tot middernacht, deed dan zijn gebed, waarna hij weer ging slapen tot den dageraad. Eén dag sprak hij recht, één dag bracht hij door in godsdienstige verrichtingen, één dag vermaakte hij zich met zijn vrouwen, van welke hij er 99 had, terwijl iederen nacht 30.000 man de wacht moesten houden bij zijn vertrekken. (93)

Op zekeren dag verdiepte hij zich in de geschiedenissen van Ibrahim, Ismail, Moesa en anderen van zijn voorgeslacht en bad, dat hem dezelfde buitengewone grootheid zou geschonken worden als aan hen. Maar hij kreeg ten

antwoord: „die mannen hebben allen beproevingen ondervonden, waaraan zij zich met lijdzaamheid onderworpen hebben, u is nog niets van dien aard overkomen." „O Heer, hernam Daoed, zend ook mij een dergelijke beproeving, ook ik zal ze onderworpen dragen" (94). Daarop werd hem verzekerd, dat op een bepaalden dag de beproeving zou komen. Volgens een ander verhaal was de reden, waarom Daoed in verzoeking gebracht werd, dat toen hij op een dag het volk aanspoorde hun zonden te bekennen en zij antwoordden: „hoe zou het mogelijk zijn, dat een mensch een dag doorbracht zonder een enkele zonde te bedrijven", hij bij zich zelf dacht: „dat zou mij mogelijk zijn." En toen er een riep: „de verleiding komt van de vrouw", zei hij in zich zelf: „als God mij door welke vrouw ook liet verleiden, dan zou ik aan die verleiding weerstaan."

Niet lang daarna zat hij eens in vrome overpeinzingen verzonken, toen de duivel tot hem kwam in de gedaante van een wonderschoone gouden duif (95), die bij zijn raam rondfladderde en daar ging zitten, tot zij zijn opmerkzaamheid had getrokken. Toen Daoed die duif zag, was hij verrukt en wilde ze grijpen om ze aan het volk te toonen als een teeken van Gods macht; maar ze vloog weg en ging een eind verder weer zitten; Daoed bleef haar naloopen, tot hij in een tuin kwam, waar hij een beeldschoone vrouw zag, die bezig was te baden. Terstond kwam de begeerte naar die vrouw bij hem op en deed hij navraag, wie zij was. „Die vrouw, berichtte men hem, is Batseba (96), de vrouw van Oeria, die ten heiligen oorlog getrokken is tegen Balka onder Ajoeb, (ايوب, Joab?) den zoon van Soeria, den zoon van Daoed's zuster. Volgens sommigen liet hij toen Oeria dooden en huwde hij met diens vrouw; maar volgens anderen zond hij Ajoeb een brief, waarin hij hem beval: „zend Oeria tegen die en die stad ten strijde en laat hij dan vóór de ark uittrekken." Wie toch vóór de ark uit streed, mocht niet terugkeeren dan als overwinnaar, of wel hij moest als geloofsgetuige op het slagveld blijven. Oeria

gehoorzaamde en veroverde de stad. Toen Daoed hiervan bericht kreeg, liet hij hem tegen een andere stad oprukken en nadat ook deze veroverd was tegen een derde; daar sneuvelde Oeria en nadat de vastgestelde termijn ('idah) voorbij was, nam Daoed de weduw tot vrouw en kreeg bij haar een zoon, Soeleiman. Eenigen tijd daarna vroegen twee mannen toegang tot Daoed, die zich in zijn bidvertrek had opgesloten; de wachters weigerden hun den doortocht, waarop zij verdwenen en eensklaps voor Daoed in zijn vertrek stonden. Die twee mannen waren Djabrail en Mikail, die op Gods bevel de gedaante van menschen aangenomen hadden en nu bij Daoed kwamen om zijn beslissing in een geschil in te roepen. „Deze, mijn broeder, sprak de een, had 99 schapen en ik had er één; toen vroeg hij ook het mijne en daar ik het hem weigerde, heeft hij het mij met geweld ontnomen." „Uw broeder heeft onrecht tegen u gepleegd", antwoordde Daoed, maar nauwelijks had hij deze woorden geuit, of de twee mannen keken elkaar aan, begonnen te lachen en verdwenen, nadat de een gezegd had: „deze man weet recht te spreken over anderen maar niet over zich zelf" (97). Toen eerst kwam Daoed tot bezinning en begreep, dat wat zij gezegd hadden een toespeling was op zijn gedrag tegenover Oeria; toen ook zag hij in, dat hij bezweken was voor de verzoeking, waarin hij door de schoonheid van Batseba gebracht was; hij wierp zich ter aarde om vergiffenis te vragen; 40 dagen en nachten bleef hij zoo zonder eten en drinken weenende en biddende liggen, zonder zijn hoofd zelfs op te heffen, zoodat er gras rondom opschoot, totdat een stem uit den hemel tot hem kwam: „ga naar het graf van Oeria en bid hem, dat hij u uw daad vergeve; ik zal zorgen, dat hij uw stem verneemt." Daoed gehoorzaamde en na lang smeeken verkreeg hij de gevraagde vergiffenis niet alleen, maar gaf Oeria ook zijn goedkeuring aan Daoed's huwelijk met Batseba. Daoed was 70 jaar, toen hij voor de bezoeking bezweek; van nu af leefde hij nog vromer dan vroeger; één van de

vier dagen zonderde hij zich af met de wetgeleerden en priesters en dan weenden zij gezamenlijk over hun zonden; één dag ging hij geheel alleen buiten de stad om te weenen en dan weende de geheele natuur, wilde en tamme dieren, vogels, visschen, boomen, rotsen, met hem. (98)

Ondertusschen groeide Soeleiman (99) op tot een godvruchtig jongeling, die door God en menschen bemind werd om zijn dapperheid, vroomheid en rechtvaardigheid, waarvan hij vele blijken gaf. Op zekeren dag kwamen twee mannen met een twistgeding bij Daoed, de een had een akker, de andere hield er een geit op na; deze nu was losgeraakt en had den aanplant van den ander vernield. Daoed besliste daarop, dat de landbouwer de geit zou nemen als vergoeding voor de aangerichte schade. Bij het heengaan kwamen die twee mannen langs Soeleiman, die hun vroeg welk vonnis zijn vader geveld had; toen zij hem dit meegedeeld hadden, kon hij zijns vaders uitspraak niet goedkeuren; zij keerden daarop naar Daoed terug, die Soeleiman liet roepen en hem vroeg, hoe de zaak dan uitgemaakt moest worden. „Laat, besliste de jongeling, de geit voorloopig aan den eigenaar van den akker gegeven worden, opdat hij voordeel trekke van de melk, het haar en de jongen, en laat de ander den akker bewerken; wanneer dan de aanplant weer is zooals voordat de geit dien beschadigd had, dan worde het dier hem teruggegeven." Daoed erkende, dat deze uitspraak billijk was en besliste dienovereenkomstig.— Soeleiman was nauwelijks 11 jaar, toen hij dit vonnis velde. (100)

Op een anderen dag kwamen twee vrouwen, een oudere en een jongere bij Daoed; beide hadden een kind gehad, maar toen zij een woud doortrokken, had een tijger het eene verslonden. De twee vrouwen raakten nu in twist, aan wie het overgebleven kind toebehoorde en vroegen Daoed die zaak uit te maken; deze kende het kind toe aan de oudste vrouw. Diep bedroefd en weenende vertrok de jongste en kwam langs Soeleiman, die haar naar de oorzaak van haar tranen vroeg. Zij vertelde het gebeurde en Soeleiman, die de ware toedracht der zaak begreep, beval ook de oude vrouw met het

kind voor hem te brengen en toen nu de beide vrouwen voor hem stonden, sprak hij: „slacht het kind en geef aan iedere vrouw de helft." De oude vrouw nam hiermee genoegen, maar de andere wierp zich weenend voor Soeleiman neer en smeekte: „spaar het kind of dood ook mij" en zoo bleek wie de ware moeder was; haar werd het kind teruggegeven ([101]).— Toen het sterfuur van Daoed daar was, werd hij opgevolgd door ([102])

SOELEIMAN.

Deze was nog grooter en machtiger dan zijn vader en onderwierp alle vorsten der aarde; alle menschen, geesten, zoowel djin's als setan's, alle wilde en tamme dieren, alle vogels, alle monsters in de zee, al het kruipend gedierte, alle schepselen in één woord erkenden hem als hun heer en meester; hij had 400 vrouwen en 600 bijwijven en van zijn vader had hij 1000 paarden geërfd zoo vlug als de wind, die uit de zee voortgekomen en gevleugeld waren. Eens nadat hij het middaggebed gedaan had, hield hij zich met die paarden bezig en vergat den tijd voor het namiddaggebed. Eerst toen de zon onderging, bemerkte hij het verzuim en had hierover zoo'n spijt, dat hij 900 paarden den nek en de pooten afhakte, God vergiffenis vragende, dat die dieren hem van zijn godsdienstplichten hadden afgehouden. — De paarden, die nu bestaan, zijn afstammelingen van de honderd toen overgeblevene.

Ook gaf God hem macht over den wind, zoodat deze bedaarde of aanwakkerde, naarmate Soeleiman het gebood. Trok hij ten strijde, dan liet hij zijn leger plaats nemen op een zijden met goud doorweven tapijt, gemaakt door de geesten en waarop een spreekgestoelte voor hem zelf, gouden en zilveren stoelen voor de anbia en de oelama's en daarachter zitplaatsen voor de andere menschen, de geesten, de vogels enz. Een zachte wind nam dat tapijt op en bracht het, waarheen hij wilde; een weg van een maand

legde hij zoo af in een halven dag en zoo zacht woei de wind, dat het tapijt zich niet bewoog. Als hij 's morgens van Ilia (ایلیا) vertrok, was hij om 12 uur te Istakar (اصطخر, Persepolis) en tegen zonsondergang te Babil, een afstand van een maand voor een ruiter op een vlug paard. Volgens een andere autoriteit vertrok hij 's morgens van Irak, kwam tegen 12 uur te Merwa (مروا), deed zijn middaggebed te Balka, ging dan naar Toerki en vandaar naar Tjina; vanhier begaf hij zich rechts naar de plaats waar de zon opkomt, naar Kandahar, vandaar naar Makran (مکران) en Karman (کرمن) verder naar Parsi, na eenige dagen naar Kankar (کنکر) en zoo naar Sjam, waar hij te Tadmor uitrustte.

Soeleiman verstond de taal der vogels; „weet gij, vroeg hij eens aan zijn onderdanen, wat de boschduif zegt?" „Neen", antwoordden zij. „Die vogel zegt, verklaarde hij daarop, gij verwekt kinderen, die zullen sterven en bouwt huizen, die zullen vergaan." Zoo vroeg hij naar de beteekenis van het geluid van allerlei vogels, maar niemand kon hem die zeggen; hij zelf verklaarde dus verder: „de ringduif zegt: een edeldenkend mensch kan niet ongelukkig worden; — de pauw: al wat gij doet, wordt vergolden; — de hop: wie geen medelijden met anderen heeft, ondervindt ook geen barmhartigheid van anderen; — de lijster: vraagt vergiffenis, gij allen die gezondigd hebt; — de strandvogel: al wat leeft zal sterven, wat nieuw is zal oud worden; — de zwaluw: doe wel en u zal welgedaan worden; — de houtduif: lof zij den allerhoogsten Heer, hemel en aarde zijn vol van hem; — de kraai vraagt, dat de bezittingen der geloovigen zullen vernield worden; — de kata: geloofd zij de heilige God; — de kiekendief: geloofd zij de hoogverheven God; — de arend: hij die de barmhartige heet, is gezeten op den goddelijken troon."

(Eenige Israelieten, die tot den Islam wilden overgaan, vroegen aan Abdallah ibn Abbas de verklaring der geluiden van eenige dieren, en toen hij hun die gegeven had, bekeerden zij zich terstond.)

Eens liet Soeleiman zich met zijn geheele gezin en al zijn onderdanen door den wind van Istakar naar Jaman voeren en kwam van daar naar Medinah. Daar aangekomen sprak hij: „dit is de plaats, waarheen de laatste der profeten zal verhuizen; gelukzalig al wie in hem gelooft en hem gehoorzaamt." Vandaar kwam hij te Mekkah en zag, hoe daar om den Ka'bah een aantal afgodsbeelden opgericht waren, die door allerlei booze geesten aangebeden werden. Toen nu Soeleiman over den Ka'bah heentrok begon deze te weenen. „Waarom weent gij", vroeg God. „Omdat een profeet, dien gij verheven hebt boven alle menschen, vergezeld van alle vromen en geleerden over mij heengetrokken is zonder op te houden, terwijl de booze geesten een aantal afgodsbeelden rondom mij aanbidden in plaats van u". „Ween niet daarom, hernam de stem van God; voorwaar ik zal uw wenschen vervullen; later zullen zeer velen voor u neerknielen en ik zal in het einde der dagen den profeet zenden, die den Koran zal brengen; ik heb u en hem meer lief dan alle andere profeten en ik zal het den menschen tot een plicht maken in u te komen bidden; zij zullen naar u verlangen, zooals de kiekendief naar zijn nest en zij zullen verlangend aan u denken, zooals de kameel aan haar jong en de duif aan haar eieren, en ik zal uw omgeving zuiveren van afgodsbeelden en de booze geesten verbieden die te aanbidden." Toen zweeg de Ka'bah ([108]). Ondertusschen was Soeleiman te Taif gekomen en trok vandaar verder naar een ravijn ongeveer drie mijlen van de woonplaats der mieren verwijderd; sommige van deze waren zoo groot als een kameel of als een tijger, maar de meeste waren klein. Verschrikt door het rumoer van het voorbijtrekkende leger gaf een der mieren den raad: „laat ons in den grond kruipen, anders zullen wij door het leger van Soeleiman vertrapt worden; want hij weet niet, dat wij hier zijn en zij letten niet op ons." De wind bracht deze woorden over aan Soeleiman, die begon te glimlachen, toen hij ze vernam en aan de verblijfplaats

der mieren gekomen, nauwkeurig hun doen en laten bespiedde. Toen prees hij den grooten en wijzen God en dankte den Heer voor de hem geschonken gunsten. (104)

Volgens sommigen was Soeleiman begonnen de stad Jerusalem te bouwen, vóór hij naar Mekkah toog; toen hij in deze plaats kwam, bleef hij er eenigen tijd en slachtte dagelijks 5000 kameelen, 5000 runderen en 20.000 geiten voor zijn leger. Op een dag sprak hij tot zijn omgeving: „op deze plaats zal een Arabier geboren worden uit den stam Hasjim, uit het geslacht der Koreisjiten, die door God zal bijgestaan worden tegen allen, die hem willen bestrijden; het zal voor hem hetzelfde zijn, of een plaats dicht bij is, dan wel of zij op een afstand van een maand reizen ligt; hij zal de bespotting niet vreezen van die hem beschimpen, wanneer hij het ware geloof zal prediken." „Welke zal die godsdienst zijn," vroegen zij hem. „De ware godsdienst, dat is de godsdienst van Ibrahim; gelukzalig allen, die daaraan zullen gelooven". „Hoelang zal het nog duren, vóór hij verschijnt?" „Over nagenoeg duizend jaar zal die laatste der profeten, die hun aller hoofd (pënghoeloe) zal zijn, geboren worden." (105)

Op zekeren morgen vertrok Soeleiman uit Mekkah en kwam tegen den middag te Sana; naar beneden ziende bemerkte hij, dat hij zich boven een fraaie streek bevond en besloot daar stil te houden en zijn middaggebed te doen. Ondertusschen dacht de hop (*hoed-hoed*) bij zich zelf: „het schijnt, dat Soeleiman hier verlangt te blijven; ik zal eens naar boven vliegen om de uitgestrektheid der aarde te aanschouwen." Hij vloog op, keek rechts en links en zag op eens een schoonen lusthof; hij wilde dien nader bekijken, streek dus neer en ontmoette een anderen hop, die van Jaman kwam. De hop van Soeleiman heette Jafoer (يعفور) en de ander 'Anfir (عنقير). Terstond knoopten zij een gesprek aan; Jafoer vertelde, dat hij kwam van den machtigen koning Soleiman, aan wien alle schepselen onderworpen waren, en daarop deelde 'Anfir mee, dat zijn meesteres was de groote

prinses Balkis, de koningin van Jaman, aan wie 12.000 kleinere vorsten onderworpen waren, van welke ieder 100.000 strijdbare mannen onder zich had, en dat zij nog ongetrouwd was. „Kom mee, sprak hij, dan zal ik u haar rijk toonen." Jafoer wilde eerst geen gehoor geven aan die uitnoodiging, omdat hij bang was, dat Soeleiman hem zou missen; als deze nl. zijn gebed wilde doen, moest Jafoer bidwater voor hem opsporen; deze toch had het vermogen om in den grond als door glas te zien, of er water was en op welke diepte; dan pikte hij op die plaats en de geesten gingen aan het graven, tot het water bereikt was. Eindelijk evenwel liet Jafoer zich overhalen; „uw koning, sprak 'Anfir, zal verheugd zijn, als gij hem bericht brengt van onze koningin." Zoo ging hij mee en vergat den tijd, terwijl hij Balkis bewonderde, en keerde eerst naar Soeleiman terug, toen de tijd van het namiddaggebed gekomen was.

Toevallig was Soeleiman stilgehouden op een plaats, waar geen water was; nadat men er overal te vergeefs naar gezocht had, liet hij den hop roepen, maar deze was nergens te vinden. Vertoornd dat de vogel zich niet liet zien, zwoer Soeleiman, dat hij hem geducht zou straffen en ontbood de zeemeeuw om hem te gaan opsporen. Deze vloog hoog de lucht in, tot de aarde zich niet grooter aan hem vertoonde dan een kommetje, dat voor iemand staat. Zij wendde den blik naar alle kanten en bemerkte eindelijk Jafoer, maar toen zij dezen wilde grijpen, smeekte de hop hem geen leed te doen; de zeemeeuw kreeg medelijden, maar zei hem dat Soeleiman gezworen had hem te zullen dooden of althans zwaar te straffen. Weldra hadden zij de andere vogels bereikt, die Jafoer dezelfde bedreigingen van den koning overbrachten; maar hij antwoordde: „de profeet zal wel weten, of hij zijn bedreigingen moet uitvoeren of niet; breng ik hem een goede tijding, dan zal hij mij geen leed doen." Bij Soeleiman gekomen spreidde hij vleugels en staart uit, streek zacht op den grond neer en vroeg deemoedig vergiffenis; maar Soeleiman greep hem in zijn toorn bij den kop

en sprak: „vanwaar komt gij, waar hebt gij u den geheelen dag opgehouden? ik zal u een zware straf opleggen." „Bedenk, o vorst, viel de hop hem in de rede, dat gij staat tegenover den almachtigen Heer." Toen Soeleiman deze woorden hoorde, bedaarde hij, gaf den vogel vergiffenis en vroeg: „wat heeft u den geheelen dag opgehouden?" „Heer, ik ben iets te weten gekomen, dat gij niet weet en al uw onderdanen niet; ik breng u bericht van prinses Balkis, de dochter van Sarhil (سرحيل), den zoon van Jarab (يعراب), den zoon van Kahtan (قحطان); zij is de schoone, machtige en verstandige koningin van Saba in Jaman. Verder vertelde hij van haar rijkdommen en het aantal harer onderdanen; „alleen, voegde hij er bij, zij aanbidt de zon; Iblis houdt haar terug van den rechten weg en er is niemand, die haar dien wijst." Nadat Soeleiman het verhaal van Jafoer gehoord had, sprak hij: „ik zal eerlang weten, of gij waarheid gesproken hebt of niet; ga nu terstond water zoeken". De hop deed dit en op hetzelfde oogenblik kwamen de geesten graven op de plek, die hij had aangewezen, en nu stroomde er een helder water uit, waaraan menschen en dieren hun dorst leschten. ([106])

Na afloop van het gebed schreef Soeleiman een brief, dien hij aan Balkis wilde laten brengen en waarin hij haar in naam van den eenigen God aanspoorde dezen te aanbidden. Hij verzegelde den brief en gaf hem aan Jafoer met de woorden: „breng dezen brief aan Balkis en als zij hem gelezen heeft, zie dan goed toe, wat zij doet, en luister naar wat zij zegt, en breng mij dan terstond haar woorden over." Jafoer nam den brief en bracht hem naar Marab (= Saba), drie dagreizen van Soefa (صوف) verwijderd. Hij vond het geheele paleis gesloten, vloog daarom naar een raam en zag Balkis op haar rug liggende slapen; door dat raam kwam het zonlicht naar binnen en zoodra dat gebeurde, ontwaakte Balkis en deed haar gebed aan de zon. De hop spreidde nu zijn vleugels uit voor dat raam, zoodat het licht er slechts met moeite doorheen

drong. Balkis schrikte wakker, toen zij dat ongewone verschijnsel bemerkte en op hetzelfde oogenblik liet Jafoer den brief op haar schoot vallen. Zij nam hem op, bekeek hem en zag terstond aan het zegel, want zij kon lezen, dat de afzender een machtig vorst was, grooter en aanzienlijker dan zij zelf. Nadat zij den brief gelezen had, stond zij op, ging op den troon zitten en liet alle onderhoorige vorsten met hun onderdanen ontbieden om terstond voor haar te verschijnen. In korten tijd waren allen bijeen, zoodat de menschen zich op de vlakte verdrongen. „Mannen, zoo sprak Balkis hen nu aan, God heeft mij door een vogel een brief laten brengen van Soeleiman, den zoon van Daoed, waarin hij mij aanspoort met u allen zijn godsdienst aan te nemen; geeft gij mij nu raad, wat ik hierop antwoorden moet, want ik wil dit niet doen zonder uw medeweten en goedkeuring." „Vorstin, antwoordden zij, wij zijn sterk en machtig en al wat gij ons opdraagt zullen wij doen, al is het nog zoo moeielijk; ook vreezen wij den oorlog niet." Van alle kanten drongen zij er op aan, dat Balkis tegen Soeleiman ten strijde zou trekken, maar de vorstin bleef zwijgen. „Geef ons maar bevel, riepen zij, zoo noodig zullen wij op uw bevel sterven." Toch sprak Balkis niet, hoezeer men haar tot den oorlog aanzette; zij wist, dat als haar onderdanen heimelijk een bewoonde plaats binnentrokken, zij die geheel verwoestten en de inwoners gruwelijk mishandelden en nu vreesde zij, dat als Soeleiman in haar land viel en vernam, hoe haar bevelhebbers zich gewoonlijk gedroegen, hij hen eveneens zou behandelen. Eindelijk sprak zij: „ik heb een plan om Soeleiman op de proef te stellen; ik zal hem rijke geschenken zenden en daarmee onderzoeken, of hij een nabi of een gewone koning is; is hij een koning, dan zal hij ze aannemen, maar is hij een nabi, dan zal hij ze weigeren; wij zullen dus zien, wat onze gezanten van hem terug brengen."

Balkis koos nu 800 (volgens anderen 500) jonge mannen, die zij als vrouwen kleedde, en even zooveel maagden

gekleed als jonge mannen (volgens anderen waren allen geheel gelijk gekleed) en liet allen op kostbaar opgetuigde paarden stijgen; daarop nam zij 500 klompen goud en 500 klompen zilver, een gouden met edelgesteenten omzette kroon, op den top waarvan een buitengewoon kostbare bezoar omgeven door juweelen; verder een doosje, waarin een nog niet doorboorde paarl en een diamant, waardoor een gat gemaakt was zoo vol kronkelingen, dat niemand er een draad kon doorsteken. Toen ontbood zij een van haar verstandigste en meest vertrouwde raadslieden en gaf hem een brief aan Soeleiman, waarin zij dezen verzocht de mannen van de vrouwen te onderscheiden, de paarl te doorboren en een draad door den diamant te halen. „Geef hem dezen brief, dit doosje en de verdere geschenken; maar gij, mannen, spreekt niet het eerst; als hij u aangesproken heeft, antwoordt hem dan met een zachte, fijne stem als vrouwen en gij, vrouwen, spreekt met een grove stem, alsof gij mannen waart." „En, ging zij voort tot den aanvoerder van het gezantschap, als gij bij Soeleiman komt, let dan goed op zijn doen en laten; als hij u met een toornigen blik aanziet, weest dan niet bevreesd en vernedert u niet voor hem, want dan is hij een koning en ik ben aanzienlijker en machtiger dan hij; maar is hij vriendelijk, weest dan overtuigd, dat hij een nabi is."

Het gezantschap begaf zich op reis, maar ook de hop vloog haastig terug naar Soeleiman, wien hij alles omtrent woorden, brief en geschenken mededeelde. Terstond liet nu Soeleiman door zijn geesten klompen goud en zilver maken en over de vlakte, die een uitgestrektheid had van negen persangga's, verspreiden, terwijl hij aan zijn onderdanen, menschen, geesten en dieren, last gaf plaats te nemen rechts en links van den weg, dien het gezantschap volgen moest. Toen deze nu naderden, waren zij verbaasd al dat goud en zilver te zien, waaruit zij bemerkten, dat Soeleiman veel rijker was dan Balkis; zij wierpen het goud en zilver, dat zij meegebracht hadden neer op de leege plekken, die volgens

één verhaal Soeleiman opzettelijk opengelaten had; „anders, sprak de aanvoerder, zou het den schijn hebben, of wij ze vandaar hadden weggenomen; en wat zou een vorst, die zooveel goud en zilver bezit, geven om de kleinigheid, die wij hem brengen?" Maar toen zij tusschen al de geesten en wilde en tamme dieren heen trokken, sloeg hun de schrik om het hart; doch de geesten spraken hun moed in en riepen hun toe: „loopt gerust door, u zal geen leed geschieden, wij zijn hier slechts als een teeken van de macht en de grootheid van onzen vorst."

Zoo kwamen zij bij Soeleiman, die hen vriendelijk aankeek en toesprak: „wat hebt gij daar?" Daarop boden zij hem den brief en de geschenken aan; hij opende den brief en vroeg met een vriendelijke stem: „waar is dat doosje?" Het werd hem gegeven en nu vroeg hij aan de geesten, wie de paarl kon doorboren en een draad door den diamant trekken; niemand kon dit doen, totdat er een was, die den raad gaf dit door een rups te laten doen. Soeleiman liet toen een rups (zijdeworm) komen, die inderdaad een draad door het gat haalde. Tot belooning werd haar een boom gegeven, waarop zij zou leven en die haar voedsel zou verschaffen. Vervolgens ging Soeleiman er toe over de mannen van de vrouwen af te zonderen; daartoe liet hij waschwater brengen en onderscheidde hen aan de manier van wasschen. Toen nu al de raadsels van Balkis opgelost waren, sprak hij tot de gezanten: „brengt de geschenken aan uw koningin terug en zegt haar, dat zij spoedig hier komt om den waren godsdienst te omhelzen; komt zij niet, dan zal ik met mijn ontelbaar heer naar haar land trekken, maar dan wordt het geheel verwoest." De gezanten keerden naar Saba terug en deelden hun bevinding aan Balkis mede, die een kort besluit nam en een vertrouwd persoon naar Soeleiman zond om hem kennis te geven, dat zij eerlang voor hem zou verschijnen ([107]). Kort daarop begaf zij zich gevolgd door de rijksgrooten met hun onderdanen op weg naar Soeleiman; haar troon had zij in het achterste vertrek van haar paleis geplaatst, dat uit zeven

verschillende afdeelingen bestond, die zij alle zorgvuldig had doen sluiten, zoodat niemand dien troon kon naderen. Zoodra Soeleiman vernam, dat Balkis op reis was, sprak hij tot zijn grooten: „wie van u kan den troon der koningin hier brengen, vóór zij zelf hier is?" Soeleiman wilde dien troon toen laten halen, omdat de prinses nog niet tot het ware geloof bekeerd was; was zij eenmaal bij hem, dan zou dit gebeuren en dan zou het hem niet meer geoorloofd zijn iets van haar weg te voeren. Verder wilde hij door het overbrengen van haar troon aan Balkis de macht van God toonen en eindelijk wilde hij er eenige veranderingen aan maken en dan haar slimheid op de proef stellen. Allen zwegen, maar eindelijk antwoordde een geest, een Afrit: „ik zal hem halen, vóór gij nog van uw troon zijt opgestaan; wanneer gij het volk gerecht hebt, zal hij voor u zijn." Soeleiman nl. was gewoon elken morgen tot aan het middaguur recht te spreken over zijn onderdanen. Hij antwoordde den Afrit: „dat is te lang, hij moet eerder hier zijn." Daarop sprak Asaf, de zoon van Barkia (برخيا, Barahja), een vrome vriend Gods: „wanneer gij naar den hemel opziet, zal de troon voor u staan, vóór gij den blik weer naar de aarde slaat." Toen deed hij een gebed onder aanroeping van Gods heiligste namen en onmiddellijk zond God engelen, die een weg onder den grond maakten en den troon voor Soeleiman brachten, vóór hij nog den blik had neergeslagen; de in dat oogenblik afgelegde afstand was twee maanden reizens. Nu liet Soeleiman door een van zijn dienaren eenige kleine wijzingen aan den troon aanbrengen, eenige sieraden verplaatsen, die boven waren verwisselen met die beneden waren, om te zien of Balkis hem toch herkennen zou.

Soeleiman was van plan Balkis tot vrouw te nemen, maar de geesten raadden hem dit af, daar zij de dochter van een vrouwelijke djin was en zij vreesden, dat zoo er uit het huwelijk een zoon geboren werd, deze en zijn nakomelingen hen met minachting zouden behandelen; daarom vertelden zij allerlei kwaad van haar om Soeleiman afkeerig van haar

te maken en zeiden o. a., dat zij geen verstand had, dat haar voeten waren als van een ezel en haar kuiten dicht begroeid met haar. Toen Soeleiman die praatjes hoorde, besloot hij niet alleen met den troon haar verstand op de proef te stellen, maar ook zonder dat zij het bemerkte zich te overtuigen, of wat hem van haar voeten en kuiten verteld werd de waarheid was. Daarom beval hij een vloer van glas te maken, waaronder hij water leidde en allerlei visschen rondzwemmen liet. Zoodra nu Balkis bij hem was gekomen, wees hij haar eerst den troon en vroeg, of dat de hare was. De prinses, die de sleutels van haar paleis bij zich had, waarin die troon weggesloten was, stond verbaasd over de gelijkenis, maar durfde toch niet beweren, dat het de hare was uit vrees, dat zij voor een leugenaarster zou uitgemaakt worden. Zij antwoordde dus ontwijkend: „hij is geheel gelijk aan den mijne", uit welk antwoord Soeleiman de overtuiging kreeg, dat zij zeer bedachtzaam en verstandig was. Nu verzocht hij haar naderbij te komen, maar zij durfde niet, denkende dat zij door het water moest gaan, daar zij het glas niet kende. Op Soeleiman's aansporing evenwel zette zij haar voet vooruit, maar stroopte haar sarong op, opdat deze niet nat zou worden en zoo zag Soeleiman, dat zij geen ezelsvoeten maar wel veel en lang haar op haar kuiten had. „Vrees niet, haastte hij zich haar toe te roepen, want hij wilde die harige beenen niet langer zien, stap gerust voort, het is een glazen vloer." Daarop liet zij haar sarong weer neer en kwam bij Soeleiman; hij spoorde haar aan zijn godsdienst aan te nemen en overtuigd door wat zij gezien had, dat de God van Soeleiman almachtig was, verklaarde zij zich daartoe onmiddellijk bereid. Vervolgens trad Soeleiman met haar in het huwelijk, nadat hij haar eerst van die ontsierende haren bevrijd had; eerst had men hem den raad gegeven ze met een scheermes weg te scheren en dan met een zekere zalf te bestrijken, zoodat zij niet meer konden groeien; maar zij wilde niet, dat een stuk ijzer haar lichaam zou

aanraken. Toen liet hij op raad van een djin haar kuiten met kamfer besmeren en zoo verdwenen de haren. Nadat het huwelijk voltrokken was, liet hij door zijn geesten in Jaman drie steden voor haar bouwen, zoo schoon als nog geen mensch gezien had. Iedere maand bezocht hij Balkis daar en bracht dan drie dagen bij haar door; 's morgens vertrok hij uit Sjam en kwam dan in den namiddag in Jaman en zoo ook keerde hij in een halven dag naar Sjam terug. Uit zijn huwelijk met Balkis werden kinderen geboren.

Gelijk reeds gezegd is, was Balkis de dochter van Sarhil; Jarab, de vader van dien Sarhil, was een zeer machtig vorst, die 40 zoons had, van welke Balkis' vader de jongste was; maar hij regeerde over geheel Jaman en onderwierp alle andere vorsten; ook zag hij met minachting op hen neer en wilde met geen hunner dochters huwen. Hij nam daarom de dochter van een djin tot vrouw, zij heette Rihanat (ريحانة) en haar vader Sakan. Bij deze Rihanat kreeg Sarhil slechts één kind, een dochter Balkis, en toen hij stierf, werd deze door een gedeelte van het volk als koningin erkend, terwijl een ander gedeelte een koning koos uit een ander geslacht, zoodat Jaman in twee rijken verdeeld raakte. Die koning echter was een vreeselijke dwingeland, die de rijksgrooten mishandelde, de getrouwde vrouwen roofde en zich bij al zijn onderdanen gehaat maakte. Toen Balkis dit vernam, besloot zij hem van kant te maken; zij liet hem voorstellen met haar in het huwelijk te treden, maar toen dit gesloten was, maakte zij hem dronken en hieuw hem het hoofd af. Den volgenden morgen zagen zijn onderdanen dat hoofd uit het paleis hangen en zij waren zoo verheugd over 's konings dood, dat zij onmiddellijk Balkis tot vorstin uitriepen en zoo werden de twee deelen van het rijk weer vereenigd, voordat zij met Soeleiman in het huwelijk trad.

Bij al zijn macht en grootheid had Soeleiman inmiddels ook zijn menschelijke gebreken. Zoo sprak hij eens: „dezen

nacht zal ik bij al (volgens anderen, bij 90 van) mijn vrouwen gaan en dan zullen zij mij ieder een zoon schenken, die alle krachtige geloofshelden zullen worden." Had hij daarbij gezegd: „in sja Allah" (als God wil), dan zou zijn wensch vervuld zijn; nu evenwel, daar hij God niet ingeroepen had, werd slechts één van die vrouwen zwanger en beviel van een misgeboorte.

Inmiddels was de tijd genaderd, dat Soeleiman aan een zware beproeving blootgesteld en gedurende 40 dagen van zijn troon afgezet werd. Midden in de zee was een eiland Midawan (ميداون) genaamd, waarover een machtig vorst heerschte en waarheen niemand den weg kende. Eens liet Soeleiman zich met zijn geheele leger daarheen voeren; hij daalde neer, doodde den vorst, die een afgodendienaar was, en nam diens dochter Djaradah (جرادة) gevangen. Deze prinses was schooner dan eenige vrouw in geheel Sjam en Jaman; Soeleiman was dan ook spoedig verliefd op haar, liet haar het ware geloof omhelzen en huwde met haar. Hij overlaadde haar met gunsten, verhief en beminde haar boven al zijn andere vrouwen, maar al zijn pogingen om haar op te vroolijken waren vruchteloos; zij bleef altijd even droefgeestig en deed niets dan weenen. Eindelijk vroeg Soeleiman haar, wat de reden daarvan was, waarop zij antwoordde, dat zij voortdurend aan haar vader dacht en die herinnering haar geen oogenblik met rust liet. „Maar in plaats van uw vader hebt gij een echtgenoot, die een veel machtiger vorst is dan hij was en die al uw wenschen inwilligt of voorkomt, en daarenboven hebt gij nu een beteren godsdienst dan vroeger." Wat gij daar zegt is waar, maar ik kan mijn vader niet vergeten; laat een beeld van hem maken en in mijn paleis brengen, dan kan ik hem 's avonds zien en dat zal mij troosten en opbeuren." Soeleiman beloofde haar verzoek te zullen voldoen en liet het gevraagde beeld maken, dat sprekend op den vader van Djaradah geleek, alleen het leefde niet. De prinses liet het naar haar paleis brengen en kleedde het, zooals haar vader dit bij zijn leven deed, en als Soeleiman het paleis

verlaten had, begaf zij zich met haar dienstmaagden en slavinnen naar het beeld en allen aanbaden het. Nadat zij dit 40 dagen 's morgens en 's avonds gedaan hadden, zonder dat Soeleiman er iets van bemerkte, kwam Asaf achter het geheim; hij toch had als vertrouweling van den vorst op ieder uur van den dag toegang tot het paleis en ontdekte op den veertigsten dag, hoe Djaradah het beeld aanbad als een god. Toen hij dit gezien had, ging hij naar Soeleiman en sprak: „ik ben oud, mijn gebeente is zwak en mijn leven spoedt ten einde; maar vóór ik sterf, zou ik nog eenmaal tot het geheele volk willen spreken over de vroegere profeten en hun vertellen, wat zij nog niet weten". Soeleiman gaf gaarne zijn toestemming, het geheele volk kwam bijeen en Asaf hield zijn rede; hij roemde de vroegere profeten om de vrome daden zoowel in hun jeugd als in hun ouderdom door hen verricht, totdat hij aan Soeleiman kwam, van wien hij slechts zeide, dat hij in zijne jonge jaren godvruchtig was geweest en daarom ook door God gezegend. Daarop verliet hij het spreekgestoelte en verwijderde zich, terwijl ook Soeleiman naar huis terugkeerde, waar hij terstond Asaf ontbood, wien hij vroeg: „waarom hebt gij van alle profeten gesproken en hen geroemd tot aan hun dood en mij slechts geprezen om wat ik in mijn jeugd en niet om wat ik op rijperen leeftijd heb verricht? Wat heb ik op mijn ouden dag misdaan? Verklaar mij dat." „Ik heb, antwoordde Asaf, van uw latere jaren niet gesproken, omdat in uw huis reeds veertig dagen lang een ander dan Allah wordt aangebeden; gij hebt toegegeven aan het verlangen van uw vrouw en wat zij gedaan heeft, komt op u neer." „Waarom, hernam Soeleiman, die van de afgoderij van Djaradah geheel onkundig was, hebt gij mij niet gewaarschuwd, zoodra gij dit bemerkt hebt en deelt gij mij dit eerst nu mede?" Vervolgens begaf hij zich naar de woning van Djaradah, verbrijzelde het beeld en strafte allen, die met zijn vrouw afgoderij gepleegd hadden, zeer zwaar. Daarop liet hij zich een schoon kleed brengen, waarvan het garen door jonge maagden gesponnen

en dat geweven was door vrouwen, die ofschoon reeds huwbaar nog nooit door een man aangeraakt waren. Dat kleed wierp hij zich om, strooide zich asch op het hoofd en begaf zich geheel alleen naar een eenzame vlakte, viel daar voor God op zijn aangezicht en bad om vergiffenis voor wat hij misdaan had; nadat hij zoo den geheelen dag van den vroegen morgen tot den avond in boetedoening had doorgebracht, keerde hij naar zijn paleis terug. ([108])

Onder Soeleiman's vrouwen was er ééne, Aminah geheeten, bij wie hij een kind had en die hij bijzonder vertrouwde; wanneer hij een behoefte ging doen of zich naar een van zijn vrouwen begaf, was hij gewoon zijn zegelring aan die Aminah ter bewaring te geven en haar dien eerst terug te vragen, als hij zich gereinigd had. Zoo deed hij ook dien avond, maar terwijl hij zich in het geheim gemak bevond, kwam Sakar (صخر), een zeer boosaardige duivel, uit de zee, nam de gedaante van Soeleiman aan en vroeg Aminah zijn zegelring terug; Aminah gaf hem dien, hij stak hem aan zijn vinger en ging op Soeleiman's troon zitten, waar als naar gewoonte menschen, geesten en dieren voor hem verschenen. Ondertusschen kwam Soeleiman naar buiten en ging naar Aminah, maar hij was zoo geheel veranderd van voorkomen, dat toen hij haar zijn ring vroeg, zij hem niet alleen niet herkende, maar toen hij aanhield, hem voor een leugenaar uitmaakte er bijvoegende: „zoo even heb ik den ring aan Soeleiman teruggegeven, die nu op zijn troon zit." Hij verbaasde zich wel over die woorden, doch begreep dat God hem deze beproeving zond als straf voor de zonde van Djaradah; hij verwijderde zich dus vandaar, maar waarheen hij zich ook begaf zeggende, dat hij Soeleiman de zoon van Daoed was, overal schold men hem uit, wierp hem met steenen en slijk en riep: „zie dien gek, hij geeft zich uit voor Soeleiman". Ziende dat niemand hem herkende, liep hij naar het strand der zee en verhuurde zich als daglooner bij een visscher, die daar woonde en voor wien hij iederen dag de visch naar de markt zou brengen om ze te verkoopen.

Iederen dag ontving hij als loon twee visschen, waarvan hij den eene verkocht om er brood voor te koopen, terwijl hij den andere bakte en opat. Zoo leefde hij veertig dagen, even lang als zijn vrouw het beeld van haar vader aangebeden had.

Inmiddels begon Asaf achterdocht te koesteren tegen den persoon, die de plaats van Soeleiman had ingenomen; hij deed onderzoek bij de grooten en ook deze beklaagden zich over den koning, die zich niet hield aan de wet en in strijd met deze handelde en rechtsprak. Ook de vrouwen in het paleis beklaagden zich, dat de koning geheel veranderd was en voortdurend de voorschriften omtrent de reiniging schond. Toen begaf Asaf zich met de oudsten naar het paleis, drong er met geweld in door, wijl Sakar den toegang had laten verbieden, en begon uit de taurit (tora) voor te lezen. Op het hooren van het heilige woord schrok Sakar, hernam zijn eigen gedaante en vloog naar de zee; daar viel de zegelring van zijn vinger en werd door een visch opgeslikt. Dienzelfden avond (het was de veertigste dag) ontving Soeleiman als naar gewoonte zijn twee visschen, waarvan hij den eene verkocht; den andere sneed hij open en vond in den maag zijn ring terug. Nauwelijks had hij dien aan zijn vinger gestoken, of hij herkreeg zijn vorige voorkomen; vogels, geesten, menschen, allen kwamen bij hem en zoo keerde hij naar zijn paleis terug, waar hij alles vertelde wat hem in die veertig dagen overkomen was. Terstond liet hij Sakar halen, sloot hem in zware steenen (volgens anderen in een ijzeren kist), die hij met ijzeren ketenen bevestigde en liet hem zoo in zee werpen, waar hij tot den jongsten dag moet blijven. ([109])

Reeds Daoed was begonnen den tempel (masdjid) te Jerusalem te bouwen, maar toen hij stierf, was het gebouw nog slechts tot een manshoogte opgetrokken; God nl. had bepaald en hem ook geopenbaard, dat niet hij maar zijn zoon den tempel zou voltooien. Na den dood van Daoed droeg Soeleiman aan de geesten op al het zware werk van den bouw te

verrichten; zoo liet hij hen van overal wit marmer halen, waarvan zij eerst de wallen van Jerusalem moesten optrekken en toen dit werk gereed was, begon hij aan den tempel. Hij verdeelde de geesten in twaalf groepen, die ieder hun eigen taak hadden; de eene moest goud, zilver en hyacinten uit de mijnen halen, een andere paarlen van het zuiverste water uit de zee, een derde allerlei edelgesteenten, een vierde muskus en allerlei andere reukwerken. Toen al wat hij gelast had bijeengebracht was, ontbood hij de werklieden, die de groote steenen moesten doorhouwen en de edelgesteenten slijpen en daarop bouwden zij den tempel van wit, geel en groen marmer, afgezet met edelgesteenten; het dak werd gemaakt van kunstig gesneden hout, terwijl de wanden ingelegd werden met juweelen en de grond bevloerd met turkooizen. Nadat de uitwendige bouw gereed was, verzamelde Soeleiman de schriftgeleerden en priesters, de vromen en godvruchtigen en deed een gebed, waarin hij God om drie dingen bad, waarvan twee hem toegestaan werden; vooreerst dat zijn wet duurzaam zou zijn, verder dat er nooit een vorst zou komen zoo groot en machtig als hij; ten derde, dat wie in dien tempel het gebed deed, vergiffenis zou erlangen voor zijn zonden en rein zou worden als een pas geboren lam. Dit laatste verzoek werd niet ingewilligd; de Israelieten bleven evenwel het gebed doen in Soeleiman's tempel, totdat hij verwoest werd door Baktoe'l Nasar (Nebukadnezar), die alle tempelgereedschappen naar Babil wegvoerde.

Toen zijn sterfuur naderde, begaf Soeleiman zich naar den tempel en bad, dat zijn dood verborgen zou blijven voor de geesten, totdat alles gereed was, wat nog aan het inwendige van den tempel ontbrak. Daarop ging hij naar zijn bidplaats, bleef daar op zijn stok geleund staande zijn gebeden doen en en gaf den geest; daar hij niet van houding veranderde en ook zijn lichaam geen verandering onderging, bemerkten de geesten zijn dood niet, daar hij vroeger ook wel zeer lang aaneen onbewegelijk was blijven bidden. Zij bleven

dus ijverig doorwerken zooals bij Soeleiman's leven; eerst na een jaar, toen de witte mieren zijn stok doorgeknaagd hadden, viel Soeleiman voorover en zoo bemerkte men, dat hij dood was. Dit voorval toonde tevens aan de geesten, dat zij niet vooruit weten, wat in de toekomst verborgen is. Sedert dien tijd beschermen zij evenwel de witte mieren en zorgen voor het voedsel van deze dieren, omdat zij hun den dood van Soeleiman hebben bekend gemaakt. Soeleiman was 53 jaar oud, toen hij stierf, waarvan hij 40 geregeerd had; hij was 13 jaar, toen hij koning werd en 4 jaar nadat hij den troon had beklommen, begon hij Jeruzalem te stichten. ([110])

Het ondervolgende is nog een voorval uit het leven van Soeleiman. Eens liet God hem weten: „begeef u naar het zeestrand, daar zult gij iets wonderlijks zien." Hij ging daarop met zijn gevolg van menschen en geesten naar het strand en beval daar aangekomen aan een Afrit rechts en links uit te kijken. De geest zag echter niets, waarom Soeleiman hem gelastte: „dompel u in de zee en wat gij daar ook ontmoet, als het iets merkwaardigs is, breng het dan hier." De Afrit dook tot een belangrijke diepte in zee, maar zag niets en keerde dus terug. Toen gaf Soeleiman denzelfden last aan een anderen Afrit, die driemaal zoo diep dook en zoo op den bodem der zee terecht kwam. Daar zag hij een kapel van steen en kalk met vier deuren, een van paarlen, een van topaas, de derde van juweelen en de vierde van chrysoliet; alle vier die deuren stonden open, maar er kwam geen druppel water in de kapel. De Afrit nam het gebouw op, steeg er mee naar boven en zette het voor Soeleiman neer, die in het midden een zeer schoonen en rijk gekleeden jongman zag geheel verdiept in het gebed. Soeleiman ging naar binnen, groette den jongeling en vroeg hem: „wie heeft u een verblijfplaats in de zee gegeven?" Daarop antwoordde de ander: „weet, profeet Gods, dat mijn vader lam en mijn moeder blind was; zeventig jaar heb ik hen gediend en voor hen gewerkt en toen nu mijn moeder den dood voelde naderen, bad zij: „Heer,

schenk mijn zoon een lang leven om u te dienen", terwijl mijn vader op zijn sterfbed vroeg: „Heer, geef mijn zoon een plaats om u te dienen, waarheen geen weg is voor de booze geesten". Toen ik nu beiden begraven had, ging ik naar het strand en op eens zag ik, dat deze kapel voor mij geplaatst werd. Ik ging er in en op hetzelfde oogenblik greep een engel haar op en wierp haar in zee". „Wanneer, vroeg daarop de profeet, zijt gij in de zee geworpen". „Dat was in den tijd van nabi Ibrahim, den vriend Gods." Soeleiman rekende uit, dat dit reeds 1400 jaar geleden was en toch was de man nog jong. „Wat is uw voedsel in de zee", vroeg hij verder. „Iederen dag komt een groene vogel bij mij met een geel voorwerp in den bek, dat er uitziet als het hoofd van een mensch; het heeft den smaak van al wat lekker is op aarde, honger en dorst, warmte en kou, slaap en vermoeidheid verdwijnen er door". Weer vroeg Soeleiman: „wilt gij bij mij blijven of in de zee terugkeeren?" De jongeling verkoos het laatste, waarop Soeleiman den Afrit beval de kapel terug te brengen naar de plaats, waar hij ze gevonden had. Toen dit geschied was, keek hij naar alle kanten en sprak: „gij ziet, hoe God het gebed der ouders verhoort; weest hun dus nooit ongehoorzaam, want God heeft allen lief, die zich vroom jegens hun ouders gedragen". (111)

ARMIA EN 'AZIZ (JEREMIA EN EZRA.)

Armia (ارميا) (112), de zoon van Kalja (خليا), een afstammeling van Haroen, kreeg bevel van God om naar Nasjiat (نشيه), den konlng der Israelieten, te gaan en hem aan te sporen zich met het volk tot den waren God te bekeeren onder herinnering aan al de weldaden, die hij hun bewezen had; want koning en volk zondigden weer zwaar tegen God en hielden zich niet aan zijn geboden. Toen stond Armia op onder het volk en sprak tot hen de woorden, die God hem ingaf; zij luisterden echter niet naar zijn verma-

ningen, zoodat God hem eindelijk mededeelde, dat het uur der vergelding gekomen was en hij Jerusalem verwoesten zou en de Israelieten verdelgen door Baktoe'l Nasar, den vorst van Babil; de verwoesting zou evenwel niet plaats hebben dan op Armia's verzoek en later zou de stad weer verrijzen. Inderdaad kwam Baktoe'l Nasar niet lang daarna met een ontzettend groot leger tegen Jerusalem optrekken.

Toen nu de ondergang van Jerusalem nabij was, zond God een engel in de gedaante van een man naar Armia. „Wie zijt gij", vroeg deze zijn bezoeker. „Ik ben, was het antwoord, een man uit het volk van Israil en ben tot u gekomen om u raad te vragen ten opzichte van mijn bloedverwanten, want ik heb hen lief en zij haten mij; geef mij dus raad, hoe ik mij tegenover hen gedragen moet". „Blijf hen liefhebben en hun goeddoen en spreek hen vriendelijk toe", hernam Armia. De engel verdween, maar kwam na een paar dagen terug. Armia herkende hem niet en vroeg: „wie zijt gij en wat komt gij doen?" „Ik ben, antwoordde de engel, dezelfde man die voor een paar dagen hier is geweest om uw raad te vragen; hoeveel goed ik mijn bloedverwanten ook doe, zij gaan maar voort mij kwaad te doen". „Keer weer tot hen terug, sprak daarop de nabi, blijf hun goed doen en bid God, dat hij hen betere". Weer ging de engel weg en weer kwam hij na een paar dagen met dezelfde klacht terug en toen hij nu vertelde, dat zijn bloedverwanten in hun boosheid volhardden, bad Armia, dat God hen zou straffen, indien zij werkelijk handelingen verrichtten, die zijn toorn opwekten. Nauwelijks had hij deze woorden gesproken, of de engel verdween en een bliksemstraal sloeg in den tempel en verbrandde het offeraltaar. Armia begon te weenen, scheurde zijn kleederen en strooide zich asch op het hoofd, want hij begreep, dat nu de ondergang van zijn volk was gekomen en dat zijn bezoeker een engel was geweest, door God tot hem gezonden. „Alleen, klonk nu een stem uit den hemel hem in de ooren, alleen

ter wille van uw gebed zal thans het volk van Israil vergaan." En inderdaad veroverde kort daarna Baktoe'l Nasar Jerusalem en liet de inwoners gedeeltelijk ombrengen en de overigen in gevangenschap naar Babil voeren.

Ondertusschen had Armia een ezel bestegen en de stad verlaten om de wildernis in te trekken, niets bij zich hebbende dan wat wijn in een kruik en wat vijgen; bij Balja (بلیا) gekomen hield hij stil en zag vandaar, dat Jerusalem geheel verwoest was. „Hoe zou, riep hij toen uit, God die stad en haar inwoners uit den doode kunnen opwekken en weer bloeiend maken?" Daarop bond hij zijn ezel met een ijzeren ketting vast, ging onder een boom liggen en viel in een diepen slaap, die 100 jaar duurde; de ezel stierf, maar de wijn en de vijgen bleven onveranderd, terwijl God maakte, dat menschen, noch wilde of tamme dieren, noch vogels Armia zagen of in zijn nabijheid kwamen. Toen Armia's slaap 70 jaar geduurd had, zond God een engel naar een koning van Perzië, Nak Sjak (نق شک) geheeten, en droeg dezen op zijn onderdanen te verzamelen en Jerusalem en Balja weer op te bouwen, zoodat zij weer even schoon en bloeiend waren als vóór de verwoesting; daarenboven stierf Baktoe'l Nasar door Gods beschikking een ellendigen dood door muskieten, die in zijn hersens doordrongen, en alle Israelieten, die nog in Babil waren, herkregen hun vrijheid, waarop zij naar Jerusalem terugkeerden en die stad en Balja weer hielpen bevolken. Gedurende 30 jaar namen beide steden in bloei toe, zoodat zij weer geheel gelijk werden aan vroeger.

Nadat Armia 100 jaar geslapen had, deed God hem ontwaken; hij keek daarop naar zijn ezel, maar zag niets dan vergane beenderen; op bevel van God verzamelden deze zich tot een geraamte, dat terstond vleesch en huid kreeg en, als bewijs dat het leefde, begon te balken. Nu kwam een engel bij Armia en vroeg hem: „hoe lang hebt gij geslapen?" Eerst antwoordde hij: „een dag", maar toen hij zag, dat de zon nog niet geheel onder en de avondschemering nog niet

verdwenen was, terwijl hij tegen den middag ingeslapen was, zei hij: „een halven dag". „Gij hebt, sprak toen de engel, 100 jaar geslapen, uw vruchten en uw wijn zijn onveranderd gebleven, en uw ezel, die ondertusschen gestorven was, heeft God doen herleven, zooals gij gezien hebt, en ook de Baitoe'lmoekaddas is weer verrezen". Deze gebeurtenis had plaats om aan de menschen tot voorbeeld en bewijs te dienen, dat zij na hun dood eenmaal zullen opstaan. ([118])

Volgens anderen gebeurde het zooeven verhaalde aan 'Aziz (عزيز), een dergenen die gevankelijk naar Babil gevoerd waren. Na den dood van Baktoe'l Nasar keerde hij naar zijn vaderland terug en hield op bij Harkad (هرقد) aan den oever der rivier Dadjlah (دجلة); hij vond de geheele streek leeg en uitgestorven, maar vol vruchtdragende boomen. Nadat hij van die vruchten geplukt en gegeten had en andere uitgeperst, waarvan hij het vocht in een kruik opving, viel hij in slaap, nadat hij uitgeroepen had: „hoe zou God deze verwoeste streek en haar inwoners weer in het leven kunnen doen terugkeeren". Hij toch geloofde niet aan de opstanding na den dood.

(Het verhaal van het ontwaken, het herleven van den ezel, het bezoek van den engel is geheel eensluidend met het voorgaande, maar er komt een slot aan, dat bij de geschiedenis van Armia ontbreekt.)

Na zijn ontwaken liep 'Aziz rond, verbaasd overal bloeiende kampongs te zien; eindelijk ontmoette hij een stokoude vrouw van ongeveer 150 jaar, geheel blind en die niet meer kon loopen; zij was een dienstmaagd van 'Aziz' familie geweest en ongeveer 20 jaar, toen hij naar Babil weggevoerd werd, zoodat zij in haar jeugd hem nog gekend had. „Zeg moedertje, sprak hij haar aan, is dit de kampong van 'Aziz?" „Ja", antwoordde zij en begon te weenen, waarop zij vervolgde: „hoe lang is het reeds geleden, dat ik zijn naam gehoord heb; nu eerst hoor ik hem weer door u noemen". „Ik ben 'Aziz", hernam hij. „Groote God, riep de oude vrouw daarop uit, hoe zou dat mogelijk

zijn; hij is reeds 100 jaar geleden verdwenen en sedert hebben wij nooit iets van hem gehoord". „En toch ben ik 'Aziz, hernam de man; God heeft mij 100 jaar dood doen zijn en nu weer in het leven teruggeroepen". „Welnu, hervatte de vrouw, 'Aziz was een heilig man, deed hij een verzoek aan God, dan werd het altijd toegestaan; bid gij dus voor mij, dat God mij het gezicht teruggeeft, dan zal dat stellig gebeuren en ik zal u herkennen". 'Aziz deed daarop een gebed, streek vervolgens zijn hand over haar oogen en sprak: „sta op en wees ziende met de toestemming van God". Zij stond op, het was haar of haar zwakheid verdwenen was en toen zij nu den man zag, aan wiens gebed zij dit te danken had, riep zij uit: „voorwaar gij zijt 'Aziz." Toen ging zij met hem naar zijn woning, luide roepende: „gij allen, hier is 'Aziz tot u teruggekeerd"; maar zij wilden haar niet gelooven, daarom ging zij voort: „ik lieg niet, op het gebed van 'Aziz heeft God mij het gezicht teruggegeven en mijn beenen weer lenig gemaakt; 100 jaar is hij dood geweest en nu heeft God hem in het leven teruggeroepen". De omstanders stonden verbaasd en kwamen naderbij, terwijl 'Aziz' zoon, die reeds ongeveer 120 jaar was, sprak: „mijn vader had een zwarte vlek in den vorm van de wassende maan tusschen de twee schouderbladen". 'Aziz ontblootte nu het bovenlijf en iedereen zag de bedoelde vlek.

Daar is nog een verhaal van 'Aziz. Toen Baktoe'l Nasar de taurit verbrand had, was er geen zichtbaar teeken meer tusschen God en het volk van Israil. Aziz was hierover zeer bedroefd, maar een engel kwam bij hem met een pot water, dat hij 'Aziz te drinken gaf en nauwelijks had deze het water gedronken, of de geheele taurit was in zijn hart opgenomen. Naar zijn volk teruggekeerd, predikte hij hun de heilige wet, vertelde dat hij 'Aziz was en dat God hem als nabi tot zijn volk gezonden had om den godsdienst te herstellen. Zij echter zeiden: „als dat zoo is, schrijf dan de taurit voor ons op, dan zullen wij weten, of gij de waarheid spreekt". 'Aziz voldeed aan dat verzoek en schreef de taurit

op en nu was er een man, die beweerde: „mijn vader heeft mij verteld, dat een van zijn voorouders een taurit onder een wijnstok heeft begraven." Men ging met den man naar de aangewezen plaats en vond er werkelijk een taurit en toen men deze vergeleek met die 'Aziz geschreven had, was er geen letter die verschilde. Nu waren de Israelieten overtuigd en noemden hem een zoon van God: „want, zeiden zij, God kan aan niemand dan aan zijn zoon de taurit in het hart gegeven hebben".

Na 'Aziz' dood vervielen de Israelieten weer tot hun oude zonden; wel zond God hun nog eenige gezanten, maar een deel van het volk noemde hen leugenaars, anderen doodden hen, totdat eindelijk Zakaria en Jahja opstonden, afstammelingen van Soeleiman. (114)

JAHJA (Johannes).

[Van Zakaria wordt melding gemaakt in het begin van het hoofdstuk handelende over 'Isa, hier wordt alleen gesproken over den dood van Jahja, de aanleiding er toe en de gevolgen er van.]

Er was een koning over Israil, die volgens sommigen met zijn stiefdochter, (volgens anderen met de dochter van zijn zuster) wilde trouwen, en aan Jahja vroeg, of dat geoorloofd was; Jahja zei, dat een dergelijk huwelijk verboden was en toen zag de koning van zijn voornemen af. De moeder van het meisje vernam weldra, dat het Jahja was, die het verlangde huwelijk had verhinderd, en besloot zich te wreken.

Eens toen de koning feestvierde, kleedde zij haar dochter met de schoonste kleederen en de kostbaarste sieraden en sprak tot haar: „ga nu naast den koning zitten en geef hem wijn te drinken en als hij dan verlangt u te hebben, zeg hem dan, dat gij u niet aan hem wilt geven, als hij u niet eerst schenkt, wat gij van hem verlangt, en belooft

hij u dat, vraag hem dan het hoofd van Jahja, den zoon van Zakaria". De dochter deed, zooals haar moeder bevolen had en ofschoon de vorst eerst verbaasd was over het verzoek en wilde, dat zij iets anders zou vragen, gaf hij in zijn dronkenschap eindelijk toe en liet Jahja onthoofden. Toen het afgehouwen hoofd voor hem gebracht werd, sprak dit nogmaals: „het is niet geoorloofd met zijn stiefdochter te trouwen." Den volgenden morgen vroeg begon het bloed van Jahja ziedend uit den grond te komen; wel gaf de koning last er aarde over te werpen, maar het bloed bleef opstijgen; zelfs toen de aarde er zoo hoog als de wallen van Jerusalem opgegooid was, bleef het naar boven komen.

In dien tijd liet God een koning van Babil, Hardoes (حردوس) genaamd, tegen Jerusalem optrekken; hij viel den koning van Israil aan en overwon hem, waarna hij zijn legerplaats buiten Jerusalem betrekkende, aan zijn bevelhebber Jaboerdaan (یبورداﺍن) last gaf alle inwoners te dooden, zoodat hun bloed tot in zijn kamp zou stroomen. Toen nu deze bevelhebber aan de plaats kwam, waar de offerdieren geslacht werden, zag hij bloed uit den grond opstijgen en vroeg wat daarvan de reden was. Men antwoordde hem, dat het bloed was van offeranden, die 800 jaar geleden geslacht, maar niet aangenomen waren. Toen liet Jaboerdaan honderden aanzienlijke Israelieten, kinderen en gevangenen op die plaats slachten, maar het bloed bleef opborrelen en nu dreigde de veldheer, dat hij allen zou laten ombrengen, als zij hem de waarheid niet wilden vertellen. Bevreesd dat hij zijn bedreiging zou uitvoeren, vertelden zij toen, dat het het bloed was van een profeet, die hen had aangespoord tot vroomheid en verboden kwaad te doen; „maar wij hebben niet naar hem geluisterd en onze koning heeft hem laten onthoofden." „Hoe heette die profeet?" „Jahja, de zoon van Zakaria." Jaboerdaan begreep, dat zij nu de waarheid spraken en beval: „sluit de poorten der stad en laat al het volk van Hardoes de stad verlaten en alleen de Israelieten daarin achterblijven;" onder deze werd nu een vreeselijk bloed-

bad aangericht en toen viel Jaboerdaan op Jahja's graf op zijn knieën en bad hem, dat hij zijn bloed zou laten rusten, voordat alle Israelieten gedood waren. Het bloed bleef daarop stil, Jaboerdaan deed het bloedbad ophouden en riep uit: „ik geloof aan den God, dien de Israelieten aanbidden en ben overtuigd, dat er geen andere God is." Verder sprak hij tot de Israelieten: „Koning Hardoes heeft mij gelast zoolang onder u te moorden, tot uw bloed midden onder zijn leger zou stroomen, en zijn bevel moet gehoorzaamd worden; graaft daarom nu een diepe gracht, werpt daarin uw paarden, ezels, kameelen en geiten en doodt die alle." Toen nu het bloed naar het leger van Hardoes stroomde, liet Jaboerdaan alle gedoode Israelieten op de vermoorde dieren in de gracht werpen, zoodat het was of het bloed van de Israelieten kwam. Hardoes gaf toen bevel de nog overgeblevenen in het leven te laten en keerde naar Babil terug ([115]).

'ISA (Jezus) ([116]).

Zakaria en 'Amran waren getrouwd met twee zusters, dochters van Kafoes (قافوس), Zakaria met Isbia' (اشبياع), die de moeder werd van Jahja, en 'Amran met Djanah (جنة), de moeder van Marjam. Djanah nu bleef kinderloos, tot zij een leeftijd bereikt had, waarop zij niet meer hoopte moeder te worden; maar zij behoorde tot degenen, die God lief heeft en aan wie hij zijn gunst schenkt. Eens zat zij onder een boom en zag een vogel, die haar jong voerde; toen bad zij, door dat gezicht hartstochtelijk naar een kind verlangende, dat God haar er een zou schenken: „mocht gij mij die gunst bewijzen, dan zal ik het grootbrengen om in den tempel te dienen." Kort daarop werd zij zwanger en toen bad zij: „Heer, gij hebt mij het kind gegeven, dat ik in den schoot heb; ik zal het opvoeden om voor uw dienst te leven; voorwaar gij verhoort de gebeden en zijt alwetend." Ondertusschen wist zij niet, of het een jongen of een meisje was en haar man berispte haar daarom over haar woorden, zeggende:

„ik ben verbaasd over uw gedrag; immers als het een meisje is, waarvan gij zwanger zijt, hoe zal zij dan dienst kunnen doen in den tempel, daartoe is een vrouw ongeschikt". Kort daarna stierf 'Amran en toen de tijd daar was, beviel Djanah niet van een zoon, zooals zij gehoopt had, maar tot haar teleurstelling van een dochter, die zij Marjam noemde. Marjam nu was schooner dan alle vrouwen in haar tijd en God beloofde, dat hij haar en wie uit haar geboren zou worden, beschermen zou tegen het kwaad en de verleiding van Iblis. Daarop wikkelde Djanah het kind in een mat en bracht het in den tempel naar de priesters, allen afstammelingen van Haroen, zeggende; „neemt dit kind en voedt het op tot een dienstmaagd van den tempel." Toen ontstond er twist onder hen, want ieder hunner wilde het kind tot zich nemen uit gehechtheid aan de nagedachtenis van 'Amran, totdat Zakaria sprak: „het is natuurlijk, dat ik Marjam aanneem, want haar moeder is de zuster van mijn vrouw". De anderen namen daarmee echter geen genoegen en antwoordden: „indien het kind gegeven wordt aan den persoon, die er het meeste recht op heeft, dan moet het aan haar moeder gelaten worden; maar laat ons loten, wie het krijgen zal." Daarop gingen zij naar de rivier Ardan (Jordaan); zij kwamen overeen, dat ieder zijn naam op zijn schrijfstift zou schrijven, dat allen dien dan in de rivier zouden werpen en dat hij, wiens stift naar boven zou komen, Marjam tot zich zou nemen. Door Gods beschikking kwam de pen van Zakaria naar boven, terwijl de andere wegdreven of in de diepte verzonken; Zakaria bracht het kind nu naar zijn vrouw, die voor haar zorgde, tot zij volwassen was. Toen maakte hij een bidvertrek voor haar in den tempel met een deur in het midden, terwijl men niet daarbinnen kon komen dan langs een trap evenals bij den ingang van den Ka'bah; daar bleef zij van nu af dag en nacht, over dag vastte zij en des nachts stond zij op om het gebed te doen en niemand kwam bij haar dan Zakaria, die haar eten, drinken en olie bracht. Van de twee koeken, die hij haar bracht, at zij den

eene op en den andere gaf zij aan haar oude dienstmaagd. Eens vergat hij op het gewone uur bij haar te komen en toen zond God, wien de engelen, ofschoon hij het natuurlijk zelf wist, dit verzuim mededeelden, Djabrail met een schotel vol van de heerlijkste vruchten uit het paradijs. Een oogenblik later kwam Zakaria en toen hij die vruchten zag en vernam, dat zij een geschenk uit den hemel waren, werd hij nog meer overtuigd, dat Marjam op een bijzondere wijs door God begenadigd werd.

Op zekeren tijd kreeg zij de menstrua; niet wetende wat haar overkwam, begon zij te weenen, maar een stem uit den hemel stelde haar gerust; „ween niet, wat u gebeurt is naar de wijze der vrouwen; in dezen toestand moogt gij uw gewone godsdienstverrichtingen niet doen, maar na acht dagen zult gij u reinigen en ga dan naar den tempel". Toen nu Marjam uit het bad kwam, gaf God aan Djabrail den last: „neem een kluit van de aarde, waarvan Adam geschapen is, breng die in het lichaam van Marjam, want uit haar zal ik een nabi doen geboren worden, die geheel zondeloos zal zijn" ([117]). Djabrail nam de gedaante aan van een schoonen jongeling ([118]) en ging naar Marjam, die te vergeefs trachtte hem te ontwijken; eindelijk zette zij zich op den grond neer en bedekte zich het gelaat, waarop Djabrail bij haar kwam en sprak: „God heeft mij tot u gezonden om u mee te deelen, dat gij een zoon zult ter wereld brengen". „Hoe is dat mogelijk, riep zij verschrikt uit, geen man heeft mij aangeraakt en ik heb geen echtgenoot." „Bij God is alles mogelijk, antwoordde de engel; hij zegt: word en het is er; hij doet wat hij wil en in u wil hij zijn almacht openbaren." Daarop blies hij haar de kluit aarde in de zij (of in den mond) en zij was zwanger ([119]). Zij keerde naar den tempel terug, waar haar dienstmaagd weldra haar toestand bemerkte, waarvan zij mededeeling deed aan de Israelieten. Deze wilden haar eerst niet gelooven, maar besloten eindelijk iemand te zenden om de zaak te onderzoeken. Zij kozen daartoe volgens som-

migen een vrouw, Sadik (*oprecht*) geheeten, die voor zeer waarheidlievend bekend stond en een bloedverwant van Marjam was, volgens anderen een neef van deze, Joesoef den timmerman, die eveneens nooit gelogen had. Sadik bemerkte terstond, dat Marjam zwanger was en toen deze nu verklaarde, dat dit alleen door Gods wil was en haar kind geen vader had, eischte de bezoekster een teeken, dat zij de waarheid sprak. Marjam vroeg daarop aan het kind in haar schoot: „wie is uw vader en wie zijt gij? en waarvan zijt gij gemaakt?" „Ik heb geen vader, was het antwoord, ik ben 'Isa, de geest Gods, en ik ben door God geschapen evenals Adam". Sadik, nu overtuigd dat hier een wonder was gebeurd, keerde terug om haar bevinding aan de Israelieten mede te deelen. ([120])

Inmiddels naderde de tijd, waarop Marjam zou bevallen en Djabrail kwam haar halen om haar, ofschoon het nacht en zeer koud was, naar Baitoe'l hem (بيت الحم, Betlehem) nabij Baitoe'laksa (بيت الاقسي = Jerusalem) te brengen. Daar zette zij zich tegen een verdorden dadelboom neer; maar zoodra haar kind geboren was, kreeg die boom bladeren, bloesems en vruchten, die in hetzelfde oogenblik rijp werden, ofschoon het in den kouden tijd was, terwijl aan haar voeten een heldere beek ontsprong, doordien Djabrail (of 'Isa) er op getrapt had; het kind kreeg den naam 'Isa Masihi [deze laatste naam wordt verschillend verklaard, o. a. dat 'Isa bij zijn geboorte onmiddellijk door Djabrail zou gezalfd zijn ([122])]. Iblis ([123]) had in dienzelfden tijd de gedaante van een Israeliet aangenomen en maakte nu het volk wijs, dat Marjam zich uit de voeten gemaakt had om haar kind te dooden, uit schaamte dat zij ongehuwd was. Daarop trok het volk naar de plaats, waar zij zich bevond, maar zij maakten daarbij zulk een leven, dat Marjam bang werd; 'Isa echter sprak haar moed in en Djabrail zei haar: „als iemand u vraagt, moet gij te kennen geven dat gij een gelofte hebt gedaan heden niet te zullen spreken, maar dat uw kind zal antwoorden". Bij haar gekomen overlaadden de Israelieten haar met verwijten: „uw vader 'Amran was een

vroom man en uw moeder Djanah heeft nooit overspel gepleegd, waarom hebt gij u dan zoo gedragen?" Marjam gaf geen antwoord, doch wees op haar kind, waarop de Israelieten riepen: „hoe zouden wij met een pas geboren kind kunnen spreken?" 'Isa liet nu de borst van zijn moeder los en sprak met luider stemme, zoodat allen hem verstonden: „God heeft mij geschapen om zijn almacht te toonen, ik zal een profeet, de laatste voor de Israelieten, zijn en den waren godsdienst prediken." Het kind zoo hoorende spreken, waren de Israelieten overtuigd, dat zij met een wonder te doen hadden en Marjam zich werkelijk niet aan overspel had schuldig gemaakt ([124]).

Toen 'Isa volwassen was, begaf hij zich onder de Israelieten en vertelde hun, dat God hem als nabi tot hen gezonden had en dat hij wonderen zou verrichten om de waarheid van zijn woorden te bevestigen ([125]). „Welke teekenen kunt gij ons toonen", vroegen zij ongeloovig. „Ik zal, antwoordde 'Isa, vogels van aarde voor u maken en die zullen door Gods macht levend worden." Inderdaad maakte hij vogels van klei, blies er op, zij werden levend en vlogen op; ('Isa had vleermuizen gemaakt, omdat deze de volmaaktste onder de vogels zijn; zij toch hebben borsten en tanden en menstrueeren evenals de vrouwen); toen zij evenwel uit het gezicht verdwenen waren, stierven zij terstond, opdat er verschil zou zijn tusschen het door den mensch gemaakte en het door God geschapene ([126]). „Ook, zoo ging 'Isa voort, kan ik blinden ziende maken en zieken genezen." Duizenden kwamen tot hem en naar degenen, die daartoe te zwak waren, ging 'Isa zelf en gaf hun het gezicht en de gezondheid terug alleen op voorwaarde, dat zij zich tot God zouden bekeeren. Daarenboven wekte hij vier dooden op: 'Azar (عَازَر), die reeds drie dagen begraven was, toen 'Isa bij zijn graf gebracht werd; daarna den zoon van een oude vrouw, die naar het graf gedragen werd, toen 'Isa langs den lijkstoet kwam, en die op het gebed van den nabi van de lijkbaar opstond en naar huis terugkeerde; vervolgens de dochter van een tollenaar, die reeds een dag dood was, maar op 'Isa's gebed weer levend werd;

alle drie leefden nog lang en kregen kinderen. De vierde, dien hij opwekte, was Sam, de zoon van Noeh; op 'Isa's gebed verliet Sam zijn graf, zijn haar was voor de helft grijs geworden, terwijl dit niet het geval was, toen hij stierf. Nadat hij uit het graf opgerezen was, vroeg hij: „is de dag der opstanding reeds aangebroken?" „Neen, antwoordde 'Isa, maar ik heb God gebeden u weer levend te maken; keer nu terug naar uw graf en sterf op nieuw". „Laat het dan zijn, hernam Sam, dat God mij voor den doodstrijd behoedt". En zoo geschiedde het. ([127])

Verder wist 'Isa, wat ieder gegeten en als voorraad in zijn huis opgeborgen had; zoo vertelde hij eens aan een aantal kinderen, die in een school bijeen waren: „uw ouders hebben dit en dat gegeten en zoo en zoo voor u bewaard; gaat naar uw huis en dan zult gij zien, dat ik u de waarheid gezegd heb". De kinderen volgden zijn bevel en vroegen de spijs, die 'Isa genoemd had; de ouders waren natuurlijk verwonderd, hoe hun kinderen dit wisten en vroegen, wie hun dat verteld had. „'Isa", antwoordden zij. Daarop verboden de ouders aan hun kinderen zich verder met 'Isa in te laten en sloten hen in een groot huis op. 'Isa kwam daarlangs en vroeg: „wat is er in dit huis?" „Niets, antwoordde men hem, dan varkens." „Welnu, hernam 'Isa, het zal zijn, zooals gij gezegd hebt." Toen nu de ouders de deur van het huis openden, zagen zij dat hun kinderen in varkens veranderd waren. Het gerucht van dit voorval verspreidde zich weldra naar alle kanten en Marjam, bevreesd dat men haar zoon kwaad zou doen, gaf hem den raad zich voorloopig uit die streek te verwijderen. 'Isa besteeg daarop een ezel en nam de vlucht naar Egypte.

Op zijn ronddoling kwam hij met zijn moeder aan een dorp, waar hun door een der dorpelingen gastvrijheid werd verleend. Eens kwam hun gastheer zeer bedroefd te huis en Marjam trachtte van zijn vrouw te vernemen, wat de reden daarvan was. Eerst wilde de vrouw die niet mededeelen, maar eindelijk zei zij: „onze koning kwelt en onderdrukt

ons op allerlei wijzen; zoo heeft hij bevolen, dat ieder van zijn onderdanen hem en zijn geheele leger een dag moet onthalen en te eten geven; heden is het de beurt van mijn man en daar wij arm zijn en niets hebben om den vorst te eten te geven, vreest hij voor de straf, die hem wacht." „Is het anders niet, troostte Marjam, zeg dan aan uw man, dat hij zich niet ongerust behoeft te maken; ik zal mijn zoon 'Isa verzoeken een gebed tot God te doen om u te helpen." 'Isa evenwel maakte bezwaar: „als ik Gods hulp voor dezen man inroep, zullen er moeielijkheden voor ons uit voortkomen." „Bekommer u daar niet over, mijn zoon, antwoordde Marjam, maar bedenk alleen, dat deze menschen ons welgedaan hebben." „Welnu, hernam 'Isa, laat hem dan al zijn potten en pannen, schalen en kruiken met water vullen." Toen dit geschied was, deed 'Isa een gebed en terstond veranderde het water in allerlei lekkere spijzen en dat in de kruiken was in heerlijken wijn. Het duurde niet lang of de koning trad binnen; hij nam plaats en liet zich de spijzen smaken, maar toen hij den wijn proefde, zoo heerlijk als hij dien nog nooit gedronken had, vroeg hij vanwaar zijn gastheer dien had. De man aarzelde de waarheid te zeggen, maar daar de koning bleef aandringen, zei hij eindelijk: „ik heb een knaap in mijn huis, die zoo begunstigd wordt door God, dat al wat hij vraagt, toegestaan wordt; hij heeft voor mij dezen wijn gevraagd." De koning had eenige dagen te voren een zoon verloren, van wien hij zeer veel hield en dien hij tot zijn opvolger bestemd had; „laat dien knaap hier komen, beval hij zijn gastheer, dan zal ik hem vragen God te bidden mijn zoon in het leven terug te roepen." 'Isa kwam, maar weigerde aan het verzoek van den vorst te voldoen; „indien, sprak hij, uw zoon weer levend wordt, zal dit u onheil berokkenen." De koning echter bleef aanhouden en toen verklaarde 'Isa zich bereid een gebed te doen, mits de koning hem toestond daarna met zijn moeder ongehinderd heen te trekken, waar hij wilde. Toen nu de prins weer levend geworden was, begon het volk te morren; „deze vorst, riepen zij uit, heeft ons het

bloed uitgezogen en ons mishandeld en nu zal zijn zoon hem opvolgen en het nog erger maken." De vorst, de prins, de hovelingen werden vertoornd, toen zij deze woorden hoorden en wilden de ontevredenen dooden, en zoo ontstond er een algemeen gevecht (128). 'Isa verwijderde zich daarop met zijn moeder en trok naar een andere streek, waar zij bij menschen kwamen, die zich met de vischvangst bezig hielden. „Volgt mij, sprak 'Isa tot hen, en laat anderen visschen vangen." „Wie zijt gij", vroegen zij hem. „Ik ben 'Isa, de zoon van Marjam, een dienaar en gezant Gods, helpt mij zijn godsdienst verkondigen". Twaalf van hen namen hier genoegen mee en werden zijn apostelen (حواريين, hawarioen). [In alle Maleische handschriften, die mij ten dienste stonden, worden die hawarioen als een kaoem, stam, geslacht, familie, voorgesteld en van dien naam verschillende verklaringen gegeven, b. v. dat zij zoo heetten, omdat zij in het wit gekleed waren, of wel omdat zij rein van hart waren.]

(Hier volgt het verhaal van het verwen der kain's, zie Noot 124, als een wonder ten behoeve van de hawarioen, maar vrij verward.)

Op zekeren dag vroegen de hawarioen aan 'Isa, of hij de macht had voedsel voor hen uit den hemel te doen neerdalen. „Indien gij aan God gelooft, dan geeft hij u alles, wat gij vraagt", was 'Isa's antwoord, maar tevens verbood hij hun telkens wonderen te vragen, daar dit een bewijs was, dat zij niet in hem geloofden. „Wij vragen niet om voedsel uit den hemel om ons te verzadigen, hernamen zij, maar om ons geloof in God en u, zijn gezant, te versterken." Daarop beval 'Isa hun dertig dagen te vasten, daarna zou hij aan hun verzoek voldoen. Toen nu die tijd om was, nam 'Isa een bad, trok schoone kleederen aan en deed een gebed, waarop zich een stem uit den hemel liet hooren: „op uw gebed, 'Isa, zal ik een tafel met spijzen uit den hemel doen neerdalen, maar wie daarna nog ongeloovig is, dien zal ik straffen, zooals nog nooit een mensch gestraft is." En nu daalde werkelijk een tafel neer (waarvan verschillende beschrijvingen

naar verschillende autoriteiten). „Laat de waardigste onder u, sprak daarop 'Isa, deze tafel ontdekken." Samaoen, de oudste der hawarioen, stond op en antwoordde: „u, profeet Gods, past het dit te doen." Daarop nam 'Isa bidwater, deed een gebed en onder het uitspreken der woorden: „in naam van den goedertieren en genadigen God", ontdekte hij de tafel, waarop zich een schotel vertoonde met een toebereiden visch zonder graten en schubben en al het bijbehoorende en brood, zoo geurig als nog nooit een mensch geroken had. „Heer, vroeg daarop Samaoen, is dit spijs van deze wereld of uit de andere?" „Dit is, antwoordde 'Isa, een spijs, die God in zijn almacht voor u gemaakt heeft, eet er dus van." Maar de hawarioen waren nog bevreesd: „Heer, riepen zij, eet gij er eerst van". 'Isa evenwel weigerde dit te doen, zeggende; „gij hebt er om gevraagd, eet gij er dus van." (Ook nu nog durfden, volgens N°. 104, de apostelen niet te eten, maar vroegen 'Isa om een nieuw teeken; op zijn gebed werd de visch weer levend en kreeg graten en schubben, om na een oogenblik tot zijn vroegeren toestand terug te keeren). Toen de hawarioen ook nu nog aarzelden, riep 'Isa de armen, blinden, lammen, zieken, melaatschen en noodigde hen uit van den maaltijd te eten; gretig maakten zij daarvan gebruik, maar toen zij allen verzadigd waren, zagen zij met verbazing, dat de schotel niet alleen niet geledigd, maar de visch weer in zijn geheel en de schotel nog even gevuld was, als toen zij begonnen te eten; daarenboven waren allen, die er van gegeten hadden, 1300 in getal, van hun ziekten en gebreken genezen en kenden tot hun dood toe geen armoe meer. De tafel steeg weer ten hemel en nu hadden de apostelen berouw, dat zij niet van de spijs gegeten hadden en zoo ook allen, die van het gebeurde hoorden. Maar nog veertig dagen lang daalde de tafel iederen dag des morgens ten aanschouwen van de Israelieten neer om des avonds weer ten hemel te stijgen; alleen liet God daarbij aan 'Isa weten, dat de spijs alleen voor de armen bestemd was. De rijken werden daarom afgunstig en scholden 'Isa uit voor een

toovenaar; doch God strafte hen door hen nog denzelfden nacht ten getale van 330 in varkens te veranderen, die nog drie dagen leefden. N° 104 voegt hier nog bij, dat hun bloedverwanten zich naar 'Isa begaven om zijn hulp in te roepen; maar toen zij wilden spreken, konden zij geen geluid voortbrengen. 'Isa noemde hen daarop bij hun namen en toen was er eindelijk een onder hen, die hem vroeg: „is er iemand onder de menschen beter en verhevener dan gij?" „De verhevenste van alle profeten, antwoordde hij, zal door God aan het einde der tijden geschapen worden, zijn naam is Mohammad; hij zal grooter zijn dan alle profeten en ook zijn aanhangers zullen talrijker zijn dan de volgelingen van alle andere profeten; wanneer hij verschijnt, gelooft dan allen in hem, opdat gij aan de straffen der hel ontkomt" ([129]).

'Isa trok nu weer met zijn moeder verder overal de menschen tot het ware geloof aansporende, tot de hoofden der Israelieten eindelijk besloten hem te dooden. Onder de verschillende verhalen, die hier omtrent 'Isa's dood worden meegedeeld en die in hoofdzaak met elkaar overeenkomen. is het uitvoerigst dat ontleend aan Wahab. Op zekeren nacht richtten de Israelieten een kruis (spietspaal) op om er 'Isa in de duisternis aan te bevestigen. De nabi had dien nacht de apostelen om zich verzameld en voorspeld: „vóór de haan zal gekraaid hebben, zal een van u mij verloochend en voor eenige zilverlingen verkocht hebben." Daarop gingen zij uit elkaar en nu begaf zich een der hawarioen (hier niet genoemd, maar verder op Tatia Noenoes, ططيا نونس) zich naar de verzamelde Israelieten, die hem dertig dirham boden, zoo hij hun de plaats wees, waar 'Isa zich ophield. Deze was een huis binnengegaan, waarheen zich ook de verrader begaf. Terwijl nu deze binnentrad, nam God 'Isa tot zich en veranderde de gedaante van Tatia Noenoes zoo, dat hij geheel het evenbeeld van 'Isa was, en toen eindelijk de Israelieten het wachten moe de woning binnendrongen, grepen en kruisigden zij hem ondanks zijn verzekeringen, dat hij de man niet was, dien zij zochten. Na zeven dagen beval God aan 'Isa naar de aarde te-

rug te keeren om Marjam te bezoeken en haar te troosten. Ook de apostelen waren daar bijeengekomen en 'Isa zond hen toen uit om over de geheele aarde het geloof aan Allah te verkondigen ([130]).

Vorgens de kroniekschrijvers was Marjam 13 jaar oud, toen zij in de Baitoe'lhem, in het land Jeruzalem (hier niet als gewoonlijk Baitoe'lmoekadas, maar اوري شلم), 'Isa baarde; hij werd op zijn dertigste jaar nabi en in den daartoe voorbeschikten nacht (lailatoe 'lkadar) van de maand Ramadan, toen hij 33 jaar oud was, in den hemel opgenomen. Marjam leefde daarna nog 6 jaar ([131]).

DE ZEVEN SLAPERS IN DE SPELONK.

(ASHABOE 'L KAHFI WA AL RAKIM) ([132]).

(Koran XXIII)

(Volgens sommigen is *rakim* een looden plaat boven den ingang der grot, volgens anderen de naam van de grot, waarin zich de zeven vrienden bevonden, volgens nog anderen de naam van den berg, waarin de grot was. De ashab waren de jonge mannen, die de leer van 'Isa onderhielden; de ouden, die het Evangelie gekend hadden, waren gestorven, terwijl hun landgenooten de afgoden aanbaden). ([133])

Er was een vorst van Roem Dakianoes (Decius, 250 n. Chr.), die afgoden en duivels aanbad en allen liet ombrengen, die van zijn godsdienst afweken, zoodat velen uit het land vluchtten; toen hij in de negeri Afsoes (افسوس, Efese), kwam, waar de bedoelde jongelingen woonden, liet hij al de geloovigen voor zich brengen en beval hun zijn afgoden te vereeren; sommigen deden dit, omdat zij aan het wereldsche leven gehecht waren, anderen weigerden en werden ter dood gebracht, nadat hun de handen afgekapt waren en zij andere martelingen ondergaan hadden, en boven de poorten der stad opgehangen Ook de zeven jonge mannen, tot de aanzienlijkste familiën behoorende, bleven bij het ware geloof; eens waren zij weer op hun gewone bidplaats aan het verrichten van hun godsdienst-

plichten, toen lieden van Dakianoes dit zagen en het den vorst overbrachten. Deze liet hen voor zich komen en zei: „kiest wat gij wilt, zoo gij bij uw godsdienst blijft, zal ik u laten dooden." „Onze Heer, antwoordde de oudste, heeft hemel en aarde geschapen en wij willen geen ander aanbidden; hem loven en prijzen wij en hem vragen wij verlossing, uw afgoden willen wij niet aanbidden, doe met ons wat gij wilt." De anderen spraken op dezelfde wijs. Toen liet Dakianoes hun rijke kleederen uittrekken en sprak: „voorzeker, ik zal u straffen, gelijk ik gedreigd heb; maar omdat gij nog jong zijt, geef ik u tijd van beraad". Daarop zond hij hen weg en vertrok zelf naar een andere stad om daar de zaken te regelen. ([134])

Na het vertrek van Dakianoes overlegden de jongelieden, wat zij doen zouden en toen zij het daarover eens waren geworden, haalden zij geld uit hun huis, gaven daarvan een gedeelte aan de armen en behielden het overige voor hun onderhoud; vervolgens begaven zij zich naar een naburige grot, gevolgd door een hond ([135]), dien zij trachtten weg te jagen, maar die toch bij hen bleef en de gave ontvangende van te spreken zei: „waarom wilt gij mij wegjagen, ik bemin u als vrienden van God en later, wanneer gij slaapt, zal ik u bewaken." Toen de jonge mannen in de grot waren, deden zij niets dan God loven en prijzen, bidden en op de gezette tijden vasten, terwijl de jongste, Jamlika, van tijd tot tijd naar de stad ging, gekleed als een arme bedelaar, om onopgemerkt voedsel voor hen te koopen en dan tevens onderzoek te doen of Dakianoes naar hen had gevraagd. Na eenigen tijd kwam deze terug en hernieuwde het bevel dat alle inwoners de afgodsbeelden moesten aanbidden. Jamlika was toen juist in de stad om voorraad op te doen, maar haastte zich met het weinige, dat hij had kunnen krijgen, naar zijn vrienden terug en deelde hun de treurige tijding mee, dat de vorst bevolen had hen op te sporen. Toen wierpen zij zich neder en baden vurig, dat God hen uit de handen van Dakianoes zou redden; vervolgens aten zij, na-

dat de zon ondergegaan was, het voedsel op dat Jamlika had meegebracht en deden opnieuw een gebed, dat God hen beschermen en in veiligheid uit de grot verlossen zou. God gaf daarop, dat zij in een diepen slaap vielen en zoo ook de hond, die met de voorpooten naar de opening der grot uitgestrekt ging liggen.

Den volgenden dag gaf Dakianoes last hen te ontbieden, zeggende dat aangezien zij ambtenaren waren, hij niet boos op hen zou zijn, als zij zich maar tot zijn godsdienst bekeerden; maar de aanwezige hovelingen antwoordden: „zij hebben zeker geen berouw over hun ongehoorzaamheid, anders zouden zij zich wel bekeerd hebben en nu hier zijn." Dakianoes werd woedend, toen hij deze woorden hoorde en liet de vaders der zeven vrienden roepen, die hij naar hun zonen vroeg; zij wisten evenwel alleen te zeggen, dat zij zelf gehoorzame onderdanen waren en niet gestraft mochten worden ter wille van hun ongehoorzame kinderen, die daarenboven goed van hen hadden meegenomen; dat zij echter nog in het land moesten zijn, want dat zij naar den naburigen berg Jandjaloes (يَنجلوس) gegaan waren. Daarop liet Dakianoes hen vrij, maar zond menschen uit om de grot te onderzoeken; men zag of vond echter niets. (Het was de bedoeling van God door die zeven jongelingen een teeken te geven, hoe hij op den dag der opstanding alle menschen uit het graf zal doen verrijzen.) Vervolgens gaf de vorst bevel de opening der grot dicht te maken, zeggende: „laat hen dan maar in de grot blijven, dan zullen zij van honger en dorst omkomen en die grot zal hun graf zijn." De zeven vrienden lagen, alsof zij werkelijk sliepen, in het middelste gedeelte der grot en keerden zich van tijd tot tijd van de rechter- naar de linkerzijde, volgens sommigen eenmaal, volgens anderen tweemaal in het jaar, en de hond deed dit dan ook. In de omgeving van Dakianoes waren twee vrome mannen, Nidroes (نِدروس) en Doenoes (دونس), maar die hun geloof verborgen hielden en die op twee looden platen het verhaal van de zeven jongelingen met hun namen en die van hun familie opschreven, welke platen zij in een kistje aan

den wand der grot ophingen. Dit geschiedde nog bij het leven van Dakianoes.

Eindelijk stierf deze vorst en nadat verscheiden geslachten voorbijgegaan waren, kwam er een vroom vorst op den troon, Nidoesi (Theodosius II) geheeten. Onder de regeering van dezen waren de geloovigen het niet eens over een geloofspunt; sommigen toch geloofden aan de lichamelijke opstanding, anderen niet; deze meenden, dat de mensch alleen op aarde leeft en de ziel zal opstaan, maar het lichaam niet. Nidoesi was over deze oneenigheid zeer bedroefd, sloot zich in zijn paleis op en bad dat God een teeken zou geven, opdat alle menschen aan de opstanding van het lichaam zouden gelooven. Om aan dit gebed te voldoen gaf God een inwoner van die streek, Oeliasin, in de steenen, die de opening der grot afsloten, weg te breken om er een stal voor zijn geiten van te maken. Toen de grot geopend was, ontwaakten de slapers als uit den slaap en begonnen te bidden als altijd; daarop vroegen zij aan Jamlika: „wat hebben de menschen gisteren van ons aan Dakianoes verteld?" want zij dachten, dat zij als naar gewoonte geslapen hadden, misschien een dag, misschien een halven dag, daar zij ingeslapen waren bij het krieken van den dag en het was namiddag, toen zij ontwaakten. Maar ziende, hoe lang hun haar en hun nagels geworden waren, begrepen zij dat hun slaap langer dan een dag geduurd had en zij riepen uit: „God weet, hoe lang het geweest is." Jamlika sprak daarop: „Dakianoes heeft last gegeven ons het geheele land door te zoeken om ons voor hem te brengen en vandaag te dooden." „Broeders, sprak hierop de oudste, Maksilna (hier Maksilimna, تمكسليمنا, gespeld), bedenkt dat wij toch eindelijk sterven moeten, laat ons wanneer Dakianoes ons roept, Allah niet verloochenen, nadat wij aan hem geloofd hebben". Vervolgens zeiden zij tot Jamlika: „ga gij naar de stad en hoor, wat de menschen van ons zeggen en of men over ons gesproken heeft bij Dakianoes; maar ga zoo, dat men u niet herkent en onze verblijfplaats niet te weten komt, want dan

zou men ons steenigen of naar Dakianoes brengen om ons tot ongeloof te doen vervallen en dan zouden wij nooit zalig kunnen worden; neem ook geld mee en koop eten voor ons, maar meer en beter dan gewoonlijk, want wij hebben geducht honger."

Jamlika trok weer zijn bedelaarspak aan en nam gouden zilvergeld mee om er het noodige voor te koopen; dat geld had natuurlijk den stempel van Dakianoes. Buiten de grot gekomen, liep hij langs een onbeganen weg, uit vrees dat iemand van zijn familie of een ander hem zou herkennen; hij toch wist niet dat die menschen reeds 300 jaar geleden gestorven waren. Aan de stadspoort gekomen zag hij daarop met verbazing een opschrift, waaruit bleek dat de inwoners geloovigen waren; hij keek rechts en links en sloop toen naar een andere poort, waar hij hetzelfde zag. Nu liep hij door bij zich zelf bedenkende, of men hem zou herkennen, en dan weer, of dit wel de stad van Dakianoes was, want hij zag wel veel menschen, maar die spraken geheel anders dan tijdens dien vorst. Zoo liep hij verbaasd verder en keerde eindelijk terug naar de poort, waar hij het eerst aangekomen was. „Hoe is het mogelijk, dacht hij, gisteren nog hielden de menschen hun geloof verborgen en nu zijn er overal opschriften, waarin zij bekend maken, dat zij geloovigen zijn; misschien slaap ik." Daarop bedekte hij zijn gelaat met zijn kain en ging de stad in; daar hoorde hij, hoe op de markten en in de winkels alle menschen zwoeren bij den naam van 'Isa, den zoon van Marjam; hij bleef een oogenblik tegen den stadswal staan en sprak hoe langer hoe meer verbaasd in zich zelf: „ik weet niet, hoe ik het heb; gisteren als iemand den naam van 'Isa uitsprak, werd hij door Dakianoes ter dood gebracht en nu noemt iedereen dien naam en niemand is bang voor Dakianoes; waarschijnlijk is dit niet een stad, waar hij regeert." Eindelijk ontmoette hij een jongman, wien hij vroeg: „hoe heet deze stad?" „Afsoes", was het antwoord. Nu steeg zijn verbazing ten top en hij dacht: „de duivel is misschien in mij gevaren, ik ben mijn verstand kwijt; bij God, laat ik

deze stad verlaten, vóór men mij herkent en misschien uitscheldt of mishandelt." Ondertusschen was hij bij een man gekomen, die eetwaren verkocht; hij haalde een geldstuk voor den dag, gaf het dien man en zei: „verkoop mij eetwaren voor dit zilverstuk." De man nam het geld en zag, dat graveersel en stempel anders waren dan op de gangbare munt. Verbaasd gaf hij het aan een van zijn vrienden en ook aan anderen om het te bezien en toen zij den stempel bekeken hadden, fluisterden zij onder elkander: „deze jongeling heeft een schat gevonden, waarin goud en zilver van vroeger tijden." „Vanwaar, vroegen zij hem, hebt gij dit oude geld; breng ons naar de plaats, waar gij het gevonden hebt." Jamlika begreep niet, wat zij bedoelden en antwoordde slechts: „ik heb geen geld gevonden." Toen bonden zij hem zijn kain om den nek en sleurden hem zoo door de straten voort; weldra ontstond er opschudding, iedereen kwam naar buiten om te zien, wat er aan de hand was en sommigen zeiden: „die jonge man hoort hier niet te huis, wij hebben hem nooit gezien en kennen hem niet." Jamlika ondertusschen hoopte, dat ook zijn ouders en bloedverwanten of andere van zijn bekenden zouden verschijnen, deze toch zouden hem wel te hulp komen. Inmiddels sleepte men hem voort naar de twee penghoeloe's, die het bestuur over de negeri voerden, beiden vrome mannen, de een Arioes (اريوس), de andere Sitalioes (شيطليوس)geheeten. Jamlika echter dacht niet anders, dan dat men hem naar Dakianoes voerde, terwijl de menigte hem bespotte als een gek. Hij begon te weenen en sprak in zich zelf: „Heer van hemel en aarde, geef mij kracht om lijdzaam te blijven als ik voor den vorst sta; als mijn vrienden wisten, wat mij gebeurt, zouden zij hier komen om mij voor den koning te vergezellen, want wij hebben plechtig beloofd, dat wij u niet zullen verloochenen en dat wij geen afgoden zullen aanbidden; dan toch zouden wij voor eeuwig van elkaar gescheiden zijn en elkaar niet weerzien."

Ondertusschen bleek het weldra, dat hij niet naar Dakia-

noes gebracht werd, maar naar de twee penghoeloe's, die hem het geld afnamen, dat hij bij zich had, en hem vroegen: „vanwaar hebt gij dit geld, jongman, en waar hebt gij den schat ontdekt, waaronder zich dat geld bevond?" „Ik heb geen schat gevonden, antwoordde hij, dit is geld, dat hier gestempeld is, maar ik begrijp van de geheele zaak niets en weet niet, wat ik u zeggen zal." „Maar vanwaar komt gij dan?" „Zoover ik weet, ben ik iemand van hier". „Maar hoe heet dan uw vader en wie kent u of uw vader?" Niemand der aanwezigen echter kende hem of een der zijnen. „Gij zijt een leugenaar, sprak toen de eene penghoeloe, gij wilt ons de waarheid niet zeggen". Jamlika raakte hoe langer hoe meer verward, boog het hoofd en keek naar den grond; sommigen der omstanders riepen: „die man is gek", maar anderen zeiden: „neen hij is niet gek, hij houdt zich maar zoo en doet of hij niet wel bij het hoofd is, in de hoop dat wij hem zullen vrijlaten." Toen keken de penghoeloe's hem scherp aan en zeiden: „denk niet, dat wij u zullen loslaten; wij gelooven u niet, gij zegt dat dit geld van uw vader is, maar de stempel is meer dan 300 jaar oud en gij zijt een jongman; meen niet, dat wij u voor den gek houden; wij zijn mannen, zooals gij ziet, die tot de aanzienlijksten des lands behooren; zeg ons waar zich de schat bevindt, vanwaar gij dit geld gehaald hebt, dan zullen wij u loslaten en anders zullen wij u boeien en zwaar straffen". Jamlika sprak toen op zijn beurt: „antwoordt mij op wat ik u vragen wil: wat voert koning Dakianoes tegenwoordig uit?" „Wij weten niet, dat er in dezen tijd een koning is, die Dakianoes heet; die is reeds o zoo lang dood en hoeveel van zijn nakomelingen zijn hem al opgevolgd, totdat wij onzen tegenwoordigen koning Nidoesi gekregen hebben." „Ik ben verbaasd, hervatte Jamlika, over wat gij zegt en gij gelooft niet, wat ik zeg; weet gij dan niet, dat Dakianoes zeer wreed was tegen de geloovigen en hun beval de afgoden en den duivel te aanbidden? ik en mijn zes vrienden zijn gisteren naar een

grot in de buurt gevlucht en daar zijn wij gaan slapen; toen wij wakker werden, hebben zij mij naar de stad gestuurd om voedsel te koopen en bericht in te winnen, of Dakianoes ons laat zoeken of niet. Ik heb in de stad rondgeloopen en ben naar de markt gegaan om eten te koopen en gij weet zelf, wat mij hier overkomen is. Gaat met mij mee naar den berg Jandjaloes, dan zal ik u mijn vrienden toonen." Toen de penghoeloe's deze woorden hoorden, zeiden zij tot de omstanders: „vrienden, misschien is het een wonder, dat God om zijn macht te toonen aan dezen jongeling heeft verricht, laat ons met hem meegaan, dan kan hij ons zijne vrienden toonen." Daarop gingen allen met Jamlika naar de grot.

Ondertusschen maakten Jamlika's vrienden zich ongerust over zijn lang wegblijven en vreezende, dat hij in handen gevallen was van Dakianoes, maakten zij zich gereed hem te gaan opzoeken, toen zij aan den ingang der grot gekomen het rumoer vernamen van een naderende menschenmassa, vergezeld van olifanten en paarden. Niet anders denkende, dan dat Dakianoes in aantocht was om ook hen gevangen te nemen, beloofden zij elkaar nogmaals standvastig te zullen blijven in het geloof en gingen daarop bidden. Zoo vond hen Jamlika, toen hij in de grot kwam en hun zijn wederwaardigheden vertelde, waarbij hem gebleken was, dat zij 309 jaar geslapen hadden. Arioes en Sitalioes kwamen nu ook de grot binnen en zagen daar een kistje hangen; dit werd geopend en nu vond men er de vroeger vermelde twee looden tafels in, waarop de namen der jongelingen geschreven waren en hoe zij in de grot gevlucht en opgesloten waren. (Hier worden 9 namen genoemd, vroeger zijn er 6 en 8 opgegeven, onderling verschillende.) Daarop zonden de penghoeloe's iemand naar koning Nidoesi met verzoek om ten spoedigste daar te komen. Haastig begaf deze zich gevolgd door al de aanzienlijken naar de grot, God lovende, dat hij door dit wonder een eind had gemaakt aan allen twijfel bij de geloovigen omtrent de werkelijke opstanding der lichamen. Nadat hij de jongelingen

gegroet en omhelsd had, deden zij een gebed voor hem en keerden vervolgens terug naar de plaats, waar zij geslapen hadden; daar ontnam God hun het leven. Nidoesi liet hen met een kain bedekken en ieder in een gouden kist leggen, maar des nachts verschenen zij hem in den droom en spraken: „God heeft ons niet van goud of zilver gemaakt maar van aarde, laat ons dus op den grond rusten als vroeger, daar willen wij blijven tot God ons op den dag der opstanding opwekt." Nidoesi gaf den volgenden dag last hen in houten kisten te leggen en toen nu allen de grot verlaten hadden, maakte God de lijken onzichtbaar en durfde niemand de grot meer binnen te treden. Boven den ingang liet Nidoesi een masdjid bouwen, dien de geloovigen jaarlijks bezoeken. Tot nog toe liggen de lijken, ook dat van den hond, daar en ieder jaar keeren zij zich eenmaal om van rechts naar links en omgekeerd, zoodat hun lichaam ongeschonden blijft tot den jongsten dag, wanneer zij weer opgewekt zullen worden. De kleur van den hond was geelbruin, volgens anderen steenrood; volgens Abdoellah was zijn naam Fatmir (فطمير), anderen geven verschillende andere namen op. Verder zegt Walad, dat er geen dieren in den hemel zijn dan de hond der 7 slapers en de ezel van Bal'oem, die door alle vromen geëerd wordt.

Het verhaal eindigt met een herhaling der verschillende opgaven van het aantal der ashaboe'lkahfi; het meest algemeen aangenomen en als geldig erkende aantal is zeven. (136)

BARSIS. (137)

Barsis (برصيص) leefde vóór Mohammad maar na 'Isa en was buitengewoon godsdienstig; zeven jaar lang was hij geen oogenblik ongehoorzaam of afvallig van God en de duivel was onmachtig om hem te verleiden of op den verkeerden weg te brengen. Op zekeren dag riep Iblis alle boosaardige setans bij elkander en vroeg: „is iemand van u in staat het met Barsis voor mij klaar te spelen?"

„Ik", antwoordde Bel (بِدِص), die terstond naar de bidkapel van Barsis ging en hem riep; maar Barsis was zoo verdiept in zijn godsvereering, dat hij niet antwoordde. Toen Bel dit bemerkte, ging hij aan den voet van het vertrek eveneens zijn godsdienstplichten vervullen; na tien dagen keek Barsis om en zag hem biddende, zooals een leeraar het doet. Het speet Barsis nu, dat hij Bel niet geantwoord had en hij vroeg dus: „ik heb u niet geantwoord, toen gij mij geroepen hebt, omdat ik het te druk had; maar wat verlangt gij nu van mij?" „Ik wenschte bij u te blijven om van u te leeren, hoe ik mij gedragen moet; leer mij dat, bid ik u." „Ik moet mijn gebed gaan doen, antwoordde Barsis, ik weet niet wat ik met u doen moet; zijt gij een geloovige, dan zal God misschien uw gebed verhooren, als gij dat verzoek aan een der geloovigen doet." Daarop ging hij weer aan het verrichten van zijn godsdienstplichten en liet Bel alleen. Veertig dagen hield hij zich daarmee bezig zonder om te zien; toen keek hij om en zag met verbazing, dat ook Bel ingespannen verdiept was in zijn godsvereering; „wat wilt gij toch van mij", vroeg hij daarom. „Ik wil bij u komen, antwoordde Bel, om met u te bidden." Barsis gaf daarop toe en van nu af verrichten zij hun eeredienst gezamenlijk; somtijds at Bel niet in 40, somtijds niet in 80 dagen, zoo onafgebroken verdiept was hij in zijn godsvereering. Toen Barsis dit zag, wilde hij niet meer van Bel scheiden, zoodat toen deze na een jaar hem wilde verlaten om een vriend te bezoeken, Barsis hem verzocht te blijven. „Welnu, zei Bel, ik zal nog eenigen tijd bij u blijven en u de bezweringen leeren, die ik ken, en waaraan gij veel meer zult hebben dan aan alle vrome werken, die gij verricht hebt; daarmee kunt gij zieken genezen en aan krankzinnigen het verstand teruggeven, als gij die spreuken over hen uitspreekt." Barsis antwoordde daarop: „ik wil dat niet leeren, want als de menschen vernemen, dat ik zieken kan genezen, zullen allen bij mij komen en ik zal geen tijd meer hebben om mijn godsdienstplichten te ver-

vullen." Maar voortdurend hamerde Bel op hetzelfde aanbeeld, tot hij Barsis zijn tooverspreuken geleerd had; toen verliet hij hem, keerde tot Iblis terug en sprak tot dezen: „ik heb Barsis verdorven."

Het duurde niet lang of Barsis kreeg gelegenheid om zijn nieuwe kennis in praktijk te brengen. Bel toch maakte in die buurt een man bezeten; daarop nam hij de gedaante van een geneesheer aan en stelde aan de bloedverwanten van den ongelukkige voor, of hij beproeven zou hem te genezen. Gaarne werd dit aanbod aangenomen, maar nadat Bel schijnbaar eenige pogingen had aangewend, zei hij: „de geest, die in dezen man gevaren is, is mij te sterk; ik heb geen macht over hem, maar ik zal u een man wijzen, die spreuken kent, waarmee hij den bezetene genezen kan." Daarop bracht hij hen naar Barsis, wien zij verzochten hun bloedverwant het verstand terug te geven; Barsis sprak zijn tooverspreuken uit en de man raakte bevrijd van den boozen geest, die in hem gevaren was. Zoo deed Bel met een aantal mannen, die allen door Barsis genezen werden, tot hij eindelijk in een prinses voer. Deze had drie broers; hun vader, de koning, was overleden en opgevolgd door zijn broeder, die nu over de Israelieten regeerde. Toen nu de prinses krankzinnig was geworden, kwam Bel weer als geneesheer bij de broeders en gaf hun den raad haar bij Barsis te brengen en haar daar te laten, tot zij geheel hersteld zou zijn. Zij evenwel maakten bezwaar: „hoe moeten wij het aanleggen om te maken, dat Barsis onze zuster zal behandelen; hij gedraagt zich tegenover ons zeer hooghartig, zoodat wij niet bij hem durven komen." „Bouwt een huis, raadde Bel hun aan, dicht bij zijn masdjid en brengt uw zuster daarin; als hij haar dan behandelen wil, brengt haar dan in zijn bidvertrek en zegt: wij vertrouwen u onze zuster toe, behandel gij haar ter wille van God." De broeders gingen daarop naar Barsis, maar deze weigerde hun zuster in behandeling te nemen. In opvolging van den ontvangen raad bouwden zij toen een huis naast zijn masdjid, brachten hun zuster eerst daarheen en legden haar vervolgens in het

bidvertrek van Barsis, waarna zij naar huis terugkeerden. Nadat Barsis zijn gebed verricht had, keek hij op en zag, dat de vrouw zeer schoon was en op datzelfde oogenblik maakte een vurige begeerte naar haar zich van zijn hart meester; tevens voer de booze geest weer in de prinses, die al haar kleeren afwierp. Daarop sprak de duivel tot Barsis: „voldoe nu aan uw begeerte, later kunt gij immers berouw hebben en boete doen; zoo zult gij erlangen, wat gij verlangt, en zoo handelende zult gij toch in de nabijheid van God blijven." Zoo spoorde de duivel Barsis voortdurend aan om overspel met de prinses te plegen, tot hij eindelijk voor de verzoeking bezweek. De prinses werd zwanger en toen sprak de duivel tot hem: „hoe zult gij het nu aanleggen, want gij zult geschandvlekt zijn voor alle menschen; om daaraan te ontkomen, moet gij de vrouw dooden, daarna kunt gij er berouw over hebben en u bekeeren; als haar broeders naar haar komen vragen, zeg dan dat de duivel haar heeft weggevoerd en dat gij niet sterk genoeg waart om hem te weerstaan". Barsis vermoordde de vrouw, bracht haar naar den voet van het gebergte en begroef haar daar.

Niet lang daarna kwamen de broeders bij Barsis om hun zuster te bezoeken, naar wie zij zeer verlangend waren; zij vonden hem verdiept in het gebed, maar verwonderd dat zij hun zuster niet zagen, vroegen zij hem, wat hij met haar uitgevoerd had, waarop hij het antwoord gaf, dat de duivel hem had voorgezegd. Zij geloofden hem en keerden bedroefd naar huis terug; maar 's nachts toen zij sliepen, kwam een booze geest bij den oudste der broeders en sprak: „ik ben verbaasd over u; Barsis heeft overspel met uw zuster gepleegd en toen haar zwangerschap niet langer verborgen kon blijven, heeft hij haar vermoord en aan den voet van een berg begraven; de rand van haar kain is buiten het graf gebleven; ga naar die plaats, zoek de slip van haar kain en gij zult bevinden, dat ik u de waarheid heb gezegd." De jongman ontwaakte en sprak bij zich zelf: „mijn droom is van den duivel; het is geheel onnatuurlijk, dat Barsis overspel met mijn zuster zou ge-

pleegd hebben". Dit gebeurde drie achtereenvolgende nachten, maar toch geloofde hij den droom niet en sprak er zelfs niet met zijn broeders over. Toen kwam de duivel bij den tweeden broeder en vertelde hem hetzelfde; maar ook deze geloofde den droom niet en sprak er evenmin over. Daarop ging de duivel naar den jongsten broeder en deze vertelde aan de twee anderen den droom, dien hij gehad had. „Ik heb, sprak toen de middelste, dezelfde verschijning gehad"; „en ik ook," voegde de oudste er bij. Verbaasd over wat zij van elkander vernamen, begaven zij zich naar Barsis, maar waren eerst verlegen hem te zeggen, wat het doel van hun komst was; toen zij dit gedaan hadden, gingen zij gezamenlijk naar de aangeduide plek, zagen daar de slip van de kain hunner zuster en in hun woede verzamelden zij hun bloedverwanten, trokken met allerlei wapens en andere werktuigen naar de masdjid van Barsis, haalden die omver, bonden hem de handen en brachten hem voor den vorst. Deze ondervroeg Barsis, die zijn misdaad bekende, waarop hij veroordeeld werd aan de spietspaal te sterven.

Hier kwam Bel weer in gedaante van een mensch bij Barsis, maar deze herkende hem niet. „Het verwondert mij, sprak Bel nadat hij zich als den vroegeren vriend had bekend gemaakt, dat gij, vrome man, die u uitgegeven hebt voor vromer dan alle profeten van Israil, u vergrepen hebt aan wat u toevertrouwd was en u niet alleen niet tevreden gesteld hebt met wat gij hebt gedaan, maar zelfs nog uw misdaad bekend en u zelf te schande gemaakt; als gij zoo sterft, zult gij geen belooning verwerven voor al uw goede daden." „Wat moet ik doen, vroeg Barsis, om mij uit dezen nood te redden?" „Indien gij mijn raad wilt opvolgen, zal ik u verlossen." „Zeg mij, wat ik doen moet en ik zal u gehoorzamen." „Aanbid mij," sprak toen Bel. Barsis deed dit en daarop hernam Bel: „voorwaar ik beklaag u, dat gij eindelijk zelfs uw God verloochend hebt; nu trek ik mij van u af, want ik vrees God".

Hier eindigt het verhaal met de mededeeling, dat Barsis en Bel beiden voor eeuwig in de hel zijn.

Abdallah ibn Abas vertelt: van dien tijd af gingen de priesters der Israelieten slechts heimelijk uit en zelfs de slechtste menschen beschuldigden hen, dat zij allerlei kwaad deden, totdat er iets buitengewoons plaats had met Djarih (جريح); deze was een zeer braaf man, die zich dag en nacht met vrome godsdienstverrichtingen in zijn bidvertrek bezig hield. Eens kwam zijn moeder bij hem, terwijl hij aan het bidden was. „Wat, dacht hij, is mijn eerste plicht, naar mijn moeder gaan, of mijn gebed verrichten?" Daarop ging hij weer aan het gebed. Den volgenden dag kwam zijn moeder hem weer bezoeken; maar ook nu liet hij zich niet van het gebed afleiden. Heengaande sprak toen zijn moeder: „God, laat mijn zoon niet sterven, voor hij het gezicht van slechte vrouwen gezien heeft." Nu bevond zich daar een vrouw, die zich in al haar schoonheid vertoonde en tot die moeder zei: „als gij wilt, zal ik uw zoon vragen overspel met mij te plegen." Daarop ging zij voor Djarih op haar rug liggen, maar hij keerde zich zelfs niet om en zag haar niet aan. Zij verwijderde zich, zwerende dat zij zich zou wreken, bood zich aan een geitenhoeder aan, dien zij ontmoette en deze pleegde ontucht met haar. Zij werd zwanger en toen zij bevallen was, verklaarde zij aan de Israelieten: „Djarih is de vader van mijn kind". Het volk liep naar de masdjid van den vromen man, haalde ze onderste boven en mishandelde hem. „Wat heb ik misdaan, vroeg hij verwonderd, dat gij mij zoo behandelt?" „Gij, vrome man, hebt overspel met deze vrouw gepleegd en door u heeft zij een kind gekregen." „Breng dat kind bij mij." Dit deden zij en lieten hem op zijn verzoek los; daarop deed hij een gebed, ging naar het kind, streelde het met zijn vinger over den buik en sprak: „kind, wie is uw vader?" Door Gods heschikking kreeg het pas geboren kind het vermogen om te spreken en zei met luider stemme: „mijn vader is een geitenhoeder". Daarop wendde Djarih zich tot het volk en sprak: „gij hebt gehoord, wat dit

kind gezegd heeft". Nu smeekten zij hem vergiffenis, omhelsden hem en beloofden dat zij hem een masdjid van goud zouden bouwen. „Neen, riep hij, niet van goud maar van aarde, zooals zij vroeger was", en dit deden zij.

Onder de omstanders bevond zich een vouw met een zuigend kind aan de borst; onverwachts kwam er een ruiter voorbij met een fiere houding en een bevallig voorkomen. Toen de moeder dien man zag, riep zij uit: „Heer, maak dat mijn kind wordt als de man, die daar voorbijgegaan is". De knaap liet de borst van zijn moeder los, keek naar den man en sprak toen: „God, geef dat ik niet word als die man". Vervolgens bracht men een vrouw voorbij, die door haar geleiders mishandeld werd, terwijl zij zeiden: „gij hebt ontucht gepleegd en gestolen". De moeder bad toen: „Heer, geef dat mijn zoon niet wordt als deze vrouw". Maar weer sprak de knaap daarop: „God, maak dat ik word als deze vrouw". Verbaasd zei toen de moeder tot haar kind: „toen hier een man voorbijkwam met een voornaam uiterlijk, heb ik God gevraagd u te maken als dien man, en gij hebt gebeden, doe dat niet; nu heeft men een vrouw voorbijgebracht, die mishandeld werd, beschuldigd van overspel en diefstal, en toen ik God gevraagd heb u niet als die vrouw te doen worden, hebt gij gebeden, laat mij worden als die vrouw. Wat is de reden van uw gedrag?" „Die man, antwoordde daarop de knaap, is slecht en doet onrecht, daarom heb ik gezegd: Heer, maak mij niet als dien man. Maar die vrouw is niet overspelig en heeft niet gestolen, daarom heb ik gevraagd, dat God mij als die vrouw zou laten worden; want zij is een geloovige en men heeft haar onrecht aangedaan".

DE HEEREN VAN DEN OLIFANT

(ASHABOE'L FIL). (138)

Het volgend verhaal (Koran 105), waarmee het handschrift

eindigt, vermeldt de wondervolle redding van de Ka'bah van Mekkah.

Een zekere Abraha, een Abyssiniër, had Jaman veroverd en was door den Nidjas (koning) van Abyssinië in de heerschappij over het veroverde land bevestigd. Met leedwezen zag hij, dat jaarlijks de Arabieren van alle kanten naar de Ka'bah te Mekkah togen, en om hieraan een einde te maken bouwde hij een tempel te Sana, hopende zoodoende de menigte daarheen te lokken en gaf hiervan kennis aan den Nidjas. Een Arabier, die van de zaak gehoord had, begaf zich daarop naar dien nieuwen tempel en verontreinigde de kiblat met drek. Toen Abraha vernam, wat de Arabier gedaan had, besloot hij om zich te wreken de Ka'bah van Mekkah te verwoesten; hij verzocht hulp aan den Nidjas, die hem o. a. ook zijn eigen olifant, Mahmoed, een buitengewoon groot en sterk dier zond. Met een talrijk leger trok hij naar Mekkah op, kennis gevende dat hij niemand aldaar leed zou doen, maar alleen den tempel verwoesten. Bij de stad gekomen liet hij al het grazende vee, waaronder ook 200 kameelen van Abdoe'l Moetalib, buit maken, terwijl de inwoners bevreesd voor den naderenden vijand de stad verlieten en naar het naburige gebergte vluchtten. Abdoe'l Moetalib begaf zich naar Abraha en toen deze hem vroeg, wat hij verlangde, antwoordde hij: „geef mij mijn 200 kameelen terug". „Hebt gij niets anders te vragen, hernam Abraha, dat verbaast mij; gij weet, dat ik kom om de Ka'bah te verwoesten en nu vraagt gij mij niet die te sparen, maar alleen u uw buitgemaakte kameelen terug te geven". „De kameelen, was het antwoord, zijn mijn eigendom, maar de Ka'bah heeft haar eigen Heer, die haar zal weten te beschermen". Met zijn kameelen, die hem teruggegeven werden, naar Mekkah teruggekeerd, liet hij die op raad van zijn ouden vriend Aboe Masoed in de *haram* (het heilige grondgebied in den omtrek van de Ka'bah) los rondloopen, hopende dat de Abyssiniërs er op die plaats

zouden dooden, waardoor zij zich den toorn en de straf van God op den hals zouden halen. En zoo geschiedde het.

In dienzelfden nacht nu kwamen zwermen vogels, zoo talrijk dat zij den hemel verduisterden, van den kant der zee opzetten; zij waren zoo groot als zwaluwen en hadden ieder een steentje in elken poot en een in den snavel, zoo groot als een katjang kědělai. Boven de troepen van Abraha gekomen lieten zij die steentjes op hen vallen en daar er tevens een hevige wind opstak, kwamen die met zooveel geweld terecht, dat zij door de ijzeren helmen heendrongen en allen, die geraakt werden, omkwamen. Overhaast sloeg de rest op de vlucht, Abraha zelf werd door een vreeselijke ziekte getroffen, waaraan hij te Sana stierf en zoo bleef de Ka'bah door Gods tusschenkomst gespaard. De olifant Mahmoed had, toen men hem tegen den tempel wilde doen optrekken, zich niet willen verroeren, maar was op den grond gaan liggen. Opgestaan wendde hij zich naar den omgekeerden kant en toen men hem opnieuw in de richting van de Ka'bah wilde sturen, ging hij weer liggen en weigerde halsstarrig zijn geleiders te gehoorzamen; ook bleef hij bij de vernietiging van het leger gespaard. (Volgens een ander verhaal was de reden, waarom Abraha op last van den Nidjas de Ka'bah wilde verwoesten, dat Arabische kooplieden op een van hun handelsreizen met opzet of door onvoorzichtigheid een tempel in Abyssinië hadden verbrand, een daad waarover wraak moest genomen worden.)

Na den aftocht van het leger begaven Abdoe'l Moetalib en Aboe Masoed zich naar de verlaten legerplaats en vonden daar onnoembare schatten van goud en edelgesteenten; zij groeven daarop twee kuilen, die zij met die kostbaarheden vulden, waarbij Abdoe'l Moetalib niet alleen de edelmoedigheid had den ander de keus te laten tusschen de twee kuilen, maar hem zelfs dien aan te wijzen, waarin zij naar zijn meening de meeste kostbaarheden geworpen hadden. Vervolgens riep hij de andere inwoners van Mekkah en liet hen het overige goud enz. verzamelen en onder elkaar ver-

deelen. Sedert dien tijd leefden de familiën dier beide mannen in nauwe vriendschap, terwijl Aboe'l Moetalib het hoofd van het geslacht der Koraisjieten werd.

De geleerden zijn het niet eens over den tijd, wanneer deze gebeurtenis plaats had; de een zegt 40, de ander 23 jaar vóór de geboorte van Mohammad, maar de meesten geven daarvoor het geboortejaar van den profeet op.

AANTEEKENINGEN.

(1). Volgens T. A. is Pirngon (Farao) afkomstig van Tan-ija. Hij is de opvolger van vorst Roekjat, zoon van Ibnoe Walit, welke eerste slechts 2 jaar in Mĕsir geregeerd had. — Volgens R. P. (Sĕrat radja Pirangon oetawi tjariossipoen nabi Moesa, proza, uitgegeven door T. Roorda, 1844; dit werk breekt af in de geschiedenis van het gouden kalf) is djaka Pirangon of Pirngon een rijstbouwer op Bali, die met padi en bĕras naar Mĕsir ging, waar hongersnood heerschte. Daar ontmoette hij Haman uit de desa Karas, die onder Bali ressorteerde; zij werden compagnons. De handel lukte echter niet erg, daar door den grooten toevloed van koopers velen niet betaalden. Pirngon huurt nu een uitgestrekte begraafplaats en wordt daarmee rijk. Door het geven van geld en kleeren aan de armen van Mĕsir, en later ook van wapens, krijgt hij vele aanhangers. Toen hij machtig genoeg was, liet hij den koning van Mĕsir oppakken en wierp zich zelf als koning van Mĕsir op. In beide werken is Haman zijn patih (vizier).

(2). Hetgeen hier van Pirngon verteld wordt, komt noch in T. A. noch in R. P. voor.

(3). In Arabische verhalen komt de ontmoeting van Farao en Djabrail in eenigszins anderen en natuurlijker vorm voor, daags voor Farao bij de vervolging der Israelieten verdrinkt.

Het tot hiertoe medegedeelde is de inhoud der laatste bladzijden van hs. nº. 66, waarin ook nog de geboorte

van Moesa verteld wordt. In n°. 122 komt op dezelfde plaats, d. i. vóór het verhaal der geboorte van Moesa, hetzelfde voor slechts hier en daar in een enkel woord of een enkele uitdrukking verschillende.

Het volgende is getrokken uit n°. 67 of 68, beide copieën van een zelfde origineel, bij slordigheid hier en daar elkander verduidelijkende; belangrijke verschillen in redactie met n°. 122 worden in de aanteekeningen opgegeven.

T. A. en R. P. hebben beide het verhaal van de proef, waaraan Pirngon onderworpen wordt, met eenige wijzigingen evenwel en in 't laatste werk op een andere plaats, nl. eerst nadat Moesa een min gekregen heeft. In beide is sprake van het vullen der rivier Sarandil, die uitgedroogd was; Pirngon laat daartoe tallooze ruiters (in T. A. 700,000) door de bedding heen en weer galoppeeren om het water te voorschijn te roepen, maar zonder gevolg. Hij verlaat daarop de stad en komt aan een grot; van de kain wordt niet gesproken. In die grot bleef hij volgens R. P. een jaar (volgens een andere overlevering 3 maanden) in afzondering; volgens sommigen vroeg hij alleen om de macht de Sarandil zonder regen te kunnen vullen, volgens anderen om de oppermacht in deze wereld. Djabrail verschijnt als een oud man. Wat in den tekst van de bron verteld wordt, staat in T. A. als met de rivier zelf gebeurd en ontbreekt in R. P.

(4). Ontbreekt in T. A. en R. P.

(5). N°. 122. Farao ziet in zijn droom een aantal boomen opschieten, waaronder de geheele bevolking een schuilplaats zoekt; hij laat de wichelaars ontbieden om zijn *drie* droomen uit te leggen, van welke echter slechts de genoemde vermeld wordt. In 66 wordt maar van één droom gesproken, dezelfde als in 122. De geboorte wordt in 122 op de volgende wijze verteld, vrij wel overeenkomende met het vroeger meegedeelde verhaal van Ibrahim's geboorte.

De wichelaars voorspellen, dat uit het geslacht van Israil een kind zal geboren worden, dat een eind zal maken aan

Farao's macht; het is nog niet geboren, maar zal dien nacht geconcipieerd worden. Farao vaardigt een bevel uit, dat dien nacht geen Israeliet zijn vrouw mag naderen, op de stipte nakoming van welk bevel Haman zorgvuldig toezicht laat houden. Nu had Farao een mantri, een hoofdman der Israelieten, 'Amran geheeten, die tot zijn vertrouwdste raadslieden behoorde. Bij zijn vrouw Johabed had hij reeds twee kinderen, een dochter Marjam en een zoontje Haroen. In den bewusten nacht nu hield hij als gewoonlijk de wacht bij het hoofdeind van 's konings bed. Johabed wilde hem ontmoeten en begaf zich naar het paleis, waarvan zij alle deuren geopend vond, terwijl alle wachters sliepen. Zonder stoornis en zonder door iemand bemerkt te zijn, kwam zij bij 'Amran die haar bezwangerde, waarop zij naar huis terugkeerde. Den volgenden morgen deelen de wichelaars mee, dat het gevreesde kind geconcipieerd is. Terstond geeft Farao last alle Israelietische vrouwen te onderzoeken en zoo er zwangere onder zijn, de vrucht af te drijven en tevens alle jonggeboren knapen te dooden; de vaders werden op 's konings erf gebracht en ieder Egyptenaar, die een kind gedood had, kreeg den vader tot slaaf; deze werden aan het oor gemerkt om terstond herkend te kunnen worden.

Op zekeren dag was Johabed bezig voor het eten te zorgen, toen zij door de barensweeën overvallen werd en van een buitengewoon schoonen knaap beviel. Op dat zelfde oogenblik kwamen de wachters opdagen, zoodat zij nauwelijks tijd had het kind in een pot kokend water te leggen. De wachters niets verdachts vindende verwijderen zich, Johabed ijlt naar den pot en haalt er haar kind ongedeerd uit. Een stem van boven roept haar toe, dat zij niet voor haar kind behoeft te vreezen, maar het in een kistje moet leggen en dit in den Nijl werpen. Nu verschijnt Djabrail in de gedaante van een Israeliet, hij haalt een timmerman, die een kistje maakt en na den kleine gezoogd te hebben brengt Johabed het kistje met haar kind er in naar een tak van den Nijl, die door het erf van het koninklijk palies liep. Farao ziet het kistje, geeft aan

de hofdames bevel het bij hem te brengen, maar zij kunnen het niet aan land krijgen; dit gelukt slechts aan Asia, die het ook opent. Farao's melaatsche dochter neemt het knaapje er uit, haar hand wordt bevochtigd door zijn tranen, zij veegt die af aan haar lichaam en eensklaps is haar melaatschheid verdwenen. Farao, die het kind eerst wilde dooden, komt daarop tot andere gedachten en laat een min zoeken, maar hoevelen er ook komen, de kleine wil bij geen enkele zuigen. Eindelijk kwam er een Israeliet, die meedeelde dat er in zijn kampong een vrouw was, die niet lang geleden was bevallen en het kind dus kon zoogen. Die vrouw was Johabed en bij haar kind gekomen gaf zij het de borst, waaraan het gretig zoog. Haman dit ziende kreeg achterdocht en vroeg haar, of zij misschien de moeder was, wat zij natuurlijk ontkende. Daarop werd zij als min aangenomen, ontving 200 dinars belooning en nam haar intrek in het paleis.

In 66, dat eindigt waar Moesa den koning aan den baard trekt, is het verhaal gelijkluidend; alleen wordt de naam Haman niet genoemd, maar heet hij, de Senopati van Farao.

In 122 is de naam van Johabed حايل, in 66 خايل, in 67 en 68 يوحايد of يوحايذ, waarin de eerste *ja* misschien ten gevolge van onduidelijkheid van het origineel in plaats van *ba* is geschreven, en de tweede in plaats van *noen*, komende zoo de naam overeen met dien in R. P. (Boehanad).

(6). T. A. is omtrent Moesa's geboorte tot aan het oogenblik, dat hij door zijn moeder in de rivier gelegd wordt, zeer kort. Van een droom van Pirngon wordt niet gesproken, ook wordt niet gezegd dat het kind uit de Israelieten zal voortkomen. Pirngon laat alleen de nog ongeboren kinderen, jongens en meisjes, dooden, daar immers de profeet nog moet geboren worden. Van een tweede bevel wordt niet gesproken; de naam van Moesa's moeder wordt niet genoemd, maar alleen gemeld, dat nabi Ngimram, een Israeliet, zijn zwangere vrouw in een grot verborg en na haar bevalling het kind in een kistje aan de rivier toevertrouwde.

R. P. Een mantri van Mĕsir, baginda Karibil geheeten, had bij zijn vrouw Dewi Moedjaïmi twee dochters; de oudste, Dewi Boehanad, was getrouwd met den mantri Sajid Imram, de jongste, Dewi Asijah, was om haar schoonheid door Pirngon tot gemalin verheven; maar hij mocht haar niet aanraken, daar zij door Allah voor den Rasoel (Mohammad) bestemd was. Telkens als Pirngon haar wilde naderen, stelden de engelen een djim voor haar in de plaats. Hierna volgt de geschiedenis van den droom als in 't Maleische verhaal. Pirngon laat alle moslims opsluiten, de mannen afzonderlijk en de vrouwen eveneens. Na 6 dagen ondervraagt hij de wichelaars, die hem meedeelen dat in dien nacht de tjahja of wahjoe (lichtglans) van den profeet zou neerdalen. Hij laat nu nog strenger de wacht houden, maar intusschen is de tjahja reeds op sajid Imram neergedaald. Met behulp van Djabrail, die de poorten opende en de wachters deed inslapen, kwamen de echtgenooten, die dien nacht door Allah met een hevig verlangen naar elkanders bijzijn vervuld waren, bijeen en wel in het bed van Pirngon, die door Djabarail zoolang op den grond werd gelegd. Niet lang daarna ging de tjahja op Dewi Boehanad over, ten teeken dat de profeet geconcipieerd was. Toen Pirngon het gebeurde te weten kwam, liet hij alle vrouwen, ook die der kafirs, onderzoeken en in geval van zwangerschap de vrucht afdrijven.

Na 11 maanden zwanger geweest te zijn, beviel Boehanad van een zoon, en werd gedurende 40 dagen door engelen geholpen; van een voedvrouw wordt niet gesproken. Van de wichelaars hoorende, dat de profeet geboren is, geeft Pirngon bevel alle zuigelingen van het mannelijk geslacht te dooden. — Het overige in hoofdzaak als in de Maleische verhalen; evenals in 122 wordt Moesa in een pot met kokend water gestopt. De timmerman, in den tekst vermeld, gaat in R. P. rechtstreeks naar Pirngon en niet naar de wachters.

(7). In T. A. vindt de vorstin den zuigeling, neemt hem als zoon aan en geeft hem den naam Moesa.

Volgens R. P. was de juiste tijd, waarop de nabi zich zou vertoonen, onbekend; daarom liet Pirngon op den Nijl een koepel bouwen en daar de wacht houden. Asijah neemt het kind aan om te verhoeden, dat het later iets tegen den vorst zou kunnen ondernemen, en noemt het Moesa, omdat zij het in de rivier drijvende had gevonden.

(8). In T. A. alleen, dat Moesa op aanwijzing van Marjam, die hier voor het eerst zonder meer genoemd wordt, door zijn moeder wordt gezoogd. In R. P. vindt men op deze plaats voor het eerst melding gemaakt van nabi Aroen, jongeren broer van Dewi Marjam, en wordt gezegd dat Boehanad slechts eens in de 5 dagen haar kind naar het paleis behoefde te brengen.

(9). Volgens 122 brandt Moesa zich bij die gelegenheid de tong, hetgeen oorzaak was, dat hij later gebrekkig (telor) sprak.

Overigens wordt in dat hs. op twee merkwaardige punten in het verhaal van Moesa's jeugd gewezen; ten eerste wordt de vraag, waarom hij niet zijn hand, maar wel zijn tong brandde, beantwoord als in den tekst. Maar ten tweede wordt de vraag gesteld: „waarom werd Moesa bij zijn geboorte in het water gelegd en bleef Mohammad op het land", waarop het antwoord luidt: „God wist, dat Moesa heel streng en hard was jegens de ongeloovigen en nu werd hij in zijn jeugd in het water gelegd, opdat zijn karakter zou verzachten jegens de geloovigen, want het water heeft de eigenschap om week te maken. Mohammad daarentegen was vol belangstelling en toegenegenheid jegens alle schepselen, daarom bleef hij op het land, opdat zijn karakter streng zou worden tegen de ongeloovigen".

In T. A. wordt de naam Asia (Asijah) niet genoemd, evenmin vermeld, dat Moesa zijn tong brandde. Daarentegen deelt T. A. mede, dat de koning Moesa wilde dwingen te verklaren, dat hij (Pirngon) God was, en hem op zijn weigering mishandelde. De vorstin dreigde toen den vorst niet meer ter wille te zullen zijn, indien hij Moesa niet met vrede liet.

Volgens R. P. was de reden, waarom Moesa zoo brutaal was jegens den vorst, dat deze met zijn baard zijn hoofd aanraakte. Hij trok Pirngon dan ook alleen aan den baard zonder hem pijn te doen en brandde later even goed zijn vingers als zijn tong. — Hierna volgen in R. P. twee wonderen door Moesa verricht. Op zijn vijfde jaar laat hij op een feest de geslachte en toebereide kameelen, schapen enz. herleven en naar buiten wandelen, om ze een oogenblik later weer in de respectieve schotels te laten terugmarcheeren. Twee jaar later laat hij Pirngon door een haan de les lezen over zijn verwatenheid. Driemaal laat Pirngon dien haan dooden, maar telkens roept Moesa het dier weer in het leven en dadelijk zet het dan zijn vermaningen voort. Bij beide gelegenheden wilde de koning den nabi door Haman laten dooden, hetgeen telkens door Asijah verhinderd werd. Later krijgt Moesa de tjahja kanabejan (profeten-lichtglans), waardoor zijn uiterlijk schoon en indrukwekkend wordt, zoodat allen, ook Pirngon, van hem gaan houden. „Dit moest ook wel, omdat hij de gunst van Allah genoot," zegt de tapsirist (commentator) Seh Kakim.

([10]). Volgens R. P. veel jonger, want toen hij de dochters van Soengeb ontmoette, was hij pas 12 jaar oud.

([11]), Die stad wordt hier genoemd منفا (Memfis?) in مدينة, waarmee vermoedelijk Medain (Midian) bedoeld is.

([12]) Volgens 122 heet die man Samiri, maar het is den schrijver of afschrijver blijkbaar niet duidelijk, of hij met één persoon Samiri te doen heeft, dan wel met een geheelen stam, hij spreekt van Samiri en van sĕgala Samiri.

([13]). In T. A. doodt Moesa een zoon van een mantri, die hem verweet dat hij zich voor 's konings zoon uitgaf, terwijl hij inderdaad een kind van onbekende ouders was. De naam van zijn beleediger wordt niet genoemd. Op raad van Kambil, een bloedverwant der vorstin, gaat hij op de vlucht. Van de knolbaderen wordt niets gemeld. — Volgens R. P. was de gedoode chef van het kettingkwartier en werd Moesa gewaarschuwd door Sajid Imram, die toevallig ten

hove was. Naar een andere overlevering was de reden van den moord dezelfde als in T. A. en werd Moesa door zijn moeder gewaarschuwd. De engel, die hem den weg wees, heet hier Djabarail; op zijn reis at Moesa allerlei gebladerte.

([14]). Javaansch Mĕdajin en eens in de T. A. Madarjan.

([15]). De profeet heet in T. A. Soengib, in R. P. Soengeb. In het eerste werk wordt maar van één dochter gesproken, ni Sapoera, in R. P. van twee, Dewi Soepoewah en Dewi Lajam. In deze redactie is ook het verhaal duidelijker; de zusters kwamen te laat en konden met haar beiden het deksel van den put niet oplichten, omdat er daarvoor 40 mannen noodig waren. Dat Moesa Sapoera's kuiten zou gezien hebben, komt in T. A, niet voor; in R. P. wil Moesa Soepoewah juist vóór laten gaan, maar zij is beschaamd en laat hem voorgaan, zij zal den weg door het werpen van steentjes aanwijzen. Van het eten aan Moesa voorgezet in R. P. niets, wel in T. A., waar evenwel gezwegen wordt van de complimenten door den hongerigen Moesa gemaakt, alvorens hij toetast.

([16]) R. P. Moesa zegt, dat hij de zoon is van nabi Imram, zoon van nabi Jas-ar, z. v. nabi Laroe, z. v. nabi Jakoeb, z. v. nabi Iskak, z. v. nabi Ibrahim.

([17]) R. P. Soepoewah zegt alleen, dat Moesa sterk en ijverig is; hoe zij dit weet, vraagt haar vader niet.

([18]). In den tekst worden de namen der twee dochters van Sjoeaib verschillend opgegeven; volgens sommigen heet de oudste Safoer of Safoerah en de jongste Lia, Saraka of Sagir. In 122 heet de oudste Safoer, de jongste Salfoen.

In dit laatste hs. wordt hier de geschiedenis verhaald van Sjoeaib, een afstammeling van Ismail, die te vergeefs zijn landslui aanspoorde den waren God te aanbidden; wel deden zij dit eenigen tijd en gebruikten in den handel eerlijke maten en gewichten, maar toen zij zoodoende tot rijkdom en welvaart gekomen waren, werden zij afvallig en noodzaakten Sjoeaib het land te verlaten; daarop ontstond er hongersnood en werden zij uitgeroeid. Sjoeaib vestigde

zich op de grenzen van Medain, waarvan de overgebleven bevolking hem vijandig gezind was.

T. A. meldt omtrent Soengib's onvruchtbare prediking in Mědajin, dat men hem om een teeken vroeg. Hij beloofde dit en terwijl vroeger alles duur was, werd het nu verbazend goedkoop. Toen dit echter de menschen niet tot inkeer bracht, zond Allah een groote droogte en hongersnood en daarna een vuurregen, die Mědajin verwoestte. In R. P. eveneens maar veel uitgebreider.

([19]) R. P. laat Soengeb eerst wat later aan Moesa de keus tusschen zijn dochters; hij kiest de oudste, maar Soengeb wil het huwelijk eerst voltrekken, nadat Moesa hem 8 jaar gediend heeft. Volgens een andere overlevering werd er geen tijd bepaald; maar zou Moesa al de zwarte en Soengeb al de witte lammeren krijgen, door Soengeb's 100 witte geiten geworpen. Natuurlijk werden er alleen zwarte geboren. Toen zou Moesa de bruine krijgen en werden er alleen bruine geboren. Daarop de bonte en toen ook nu alle lammeren aan Moesa ten deel vielen, voltrok Soengeb het huwelijk, waarbij Djabarail als getuige fungeerde.

([20]). T. A. Die staf is van olijfhout; wat er verder gezegd wordt, ontbreekt.

In R. P. wordt omtrent dien staf nog het volgende verhaald: een paar dagen voor Moesa's komst was Djabarail vermomd dien staf bij Soengeb komen deponeeren, en had hem meegedeeld, dat hij Moesa heette en hem later die staf op zijn verzoek dadelijk moest teruggegeven worden. Toen nu Soengeb de reden opgaf, waarom hij dien staf niet wilde afstaan, zeide Moesa: „welnu, ik ben Moesa" (wat hij trouwens vroeger ook al verteld had). Soengeb gaf toe, maar wilde er een getuige bij hebben. Zij gaan naar buiten en ontmoeten den onvermijdelijken Djabarail. Deze steekt den staf in den grond: wie hem er uithaalde, mocht hem behouden. Zoo kwam Moesa in het bezit van dien wonderstaf.

([21]). In R. P. door Djabarail na de episode met de monstermieren (zie noot 22).

([22]). N°. 122. Toen Moesa de geiten zou gaan hoeden, waarschuwde Sjoeaib hem voor een plaats, die vol slangen was en dus vermeden moest worden; maar wat Moesa ook deed, hij kon de geiten niet weerhouden juist daarheen te gaan. Vermoeid gaat hij liggen en valt in slaap met zijn stok naast zich; op hetzelfde oogenblik komen de slangen te voorschijn en willen de geiten verslinden, maar terstond verandert de staf in een groote slang, die al de andere doodt. Ontwakende zag Moesa, dat zijn geiten ongedeerd waren, maar de vlakte met doode slangen bezaaid was.

In T. A. zijn het mieren zoo groot als katten. Moesa neemt ze ziende de vlucht, maar wordt door Djabarail ingelicht, welk nut hij van zijn staf kan trekken.

In R. P. zijn het mieren zoo groot als geiten. Moesa wordt wakker en wil op zijn kameel wegrijden, maar Djabarail gelast hem zijn staf op den grond te werpen. De staf verandert in een groote slang die de mieren verslindt en daarna tot Moesa terugkeert. Deze wordt weer bang, maar Djabarail leert hem de slang op te nemen, die daarop haar oude gedaante herkrijgt. Een tweede ontmoeting met slangen als hierboven in hs. n°. 122.

([23]) Deze historie van het bezweren van het drinkwater ontbreekt in R. P., waar Moesa slechts twee geiten van Soengib meekrijgt.

([24]) Volgens R. P. trekt Moesa door een gevaarlijk bosch om eerder bij zijn familie te zijn, naar wie hij zeer verlangde. Van jaloezie wordt niet gesproken, hij was ook zonder volgelingen.

([25]) R. P. Allah toornde nl. op Moesa wegens zijn trots, daar hij dacht met zijn staf alleen alle gevaren te kunnen trotseeren.

([26]). Ook volgens de beide Javaansche redacties was het maar een gloed, die zich vertoonde op of bij den berg Toersina (bij het oude Moekadas voegt T. A. er aan toe). De toeren, die Moesa op last van Allah moet uitvoeren,

ontbreken op deze plaats (T. A.), maar worden later vertoond bij zijn ouders om hen te overtuigen.

(27). In nº. 122 wordt gezegd, dat die sandalen in schorpioenen veranderen. — Dit komt ook voor in R. P., waarop Allah aan Moesa zijn reeds vermelden hoogmoed voorhoudt.

(28). R. P. Moesa moet zijn sandalen afleggen, omdat (zooals Allah zegt) het leer afkomstig is van een dier, dat zijn natuurlijken dood gestorven en niet volgens den ritus geslacht is. — Verder vertelt Allah hem nog, dat zijn vader gestorven is. In het geheel sprak Allah 304,000 woorden tot Moesa; daarom kreeg hij den naam Kalammollah. Een setan trachtte hem te beduiden, dat niet Allah maar een setan tot hem sprak, doch te vergeefs.

(29). In 122 maakt Moesa nog de opmerking, dat hij zijn vrouw alleen moet achterlaten. „Ik zal, wordt hem geantwoord, een bidadari opdragen voor haar te zorgen". „En wie zal mijn kudden bewaken?" „Ik zal een tijger gelasten ze te hoeden".

R. P. Allah gelast Moesa met zijn staf tegen een steen te stooten; deze barst en er binnen in ziet Moesa een vette rajap- of laron-koningin. „Wie heeft haar eten gegeven", zegt Allah; eveneens zal hij ook Moesa's vrouw en kind immers voor gebrek bewaren. Daarna brengt Djabarail op Allah's bevel dat kind, 7 dagen oud, bij Moesa, die het besnijdt, waarna Djabarail het bij de moeder terugbezorgt. Door Allah's beschikking komt een herdersjongen uit Mědajin op de plaats, waar Soepoewah is, en belast zich met een boodschap voor haar vader, die daarop moeder en kind door Dewi Lajam laat afhalen.

(30). In R. P. is het Dewi Marjam, die Moesa tracht terug te houden; maar deze laat de tjahja zien en vertoont eenige toeren met zijn staf. Op deze plaats wordt nog gesproken van een jongere zuster, Dewi (of Den ajoe) Kaltoem

(31). T. A. in krijgsgewaad; R. P. als fakirs gekleed. Aan de deurpoorten zijn twee woeste tijgers vastgebonden, die echter de profeten ongehinderd doorlaten.

(32). R. P. Eerst na 7 dagen (volgens anderen na een jaar) worden de profeten bij Pirngon toegelaten. De wachters wilden hen niet aandienen, totdat een rondreizend kunstenaar door den vorst ontboden dezen er opmerkzaam op maakte, dat er buiten twee gekken stonden. (Moesa had nl. gezegd, dat Pirngon Allah niet was). Nu vertoont Moesa zijn wonderstaf en laat den verschrikten vorst tot driemaal toe beloven den Islam aan te nemen.

(33). In de Javaansche redacties wordt van verdrukking der Israelieten noch hier noch elders iets gemeld.

(34). T. A. Pirngon dreigt Moesa te dooden wegens zijn moord op den mantri-zoon (hier poenggawa), maar Moesa antwoordt daarop, dat een moslim, die een kapir doodt, niet mag gedood worden niet alleen, maar zelfs door Allah begiftigd wordt. Daarop vertoont hij op Pirngon's verzoek eenige toeren met zijn staf.

(35). P. R. Pirngon had wel moslim willen worden, maar Haman houdt hem daarvan terug en maakt hem zelfs weer jong, iets wat Moesa beloofd had te zullen doen, zoodra hij zich bekeerde (in 122 eveneens). Moesa begrijpt er niets van, maar Djabarail wijst hem op Allah en spoort hem aan voorloopig maar naar huis te gaan. Schuilende voor den regen overnachtten de profeten bij een weduwe. Intusschen had Pirngon hun 40 gewapenden nagezonden om hen in den slaap te dooden; maar de staf veranderde uit eigen beweging in een man, die 33 van de 40 doodsloeg; de 7 overgeblevenen haastten zich het gebeurde aan den vorst mee te deelen. De weduwe. neemt den Islam aan en te huis gekomen verzamelt Moesa een groot leger en stelt als zijn patih (vizier) aan nabi Joesak (Josua), zoon van sajid Noen, z. v. sajid Ibraim, z. v nabi Joesoep.

(36). In T. A. is het niet een wedstrijd tusschen de toovenaars van Pirngon en Moesa, maar een gevecht tusschen het van heinde en ver bijeenverzamelde talrijke leger van den vorst en het veel kleinere der Banisrail (Israelieten). Pirngon doet een vuurregen neervallen, door Moesa met

regenwater beantwoord. Nu laat Pirngon het honden en wilde zwijnen regenen, die op last van Moesa door een tijger gedood worden. Ontelbare slangen door Pirngon voortgebracht worden door Moesa's staf verzwolgen, waarop de kapirs in verwarring raken. Hierna wordt verhaald hoe Pirngon een (sic) vrouw Ngasijah doodde, die den Islam had aangenomen (= Masita?), en hoe de toovenaars (para-oebatan), die zich ook bekeerd hadden, hetzelfde lot ondergingen.

In R. P. is de eenige toovenaar Haman, die Pirngon voorstelt al zijn onderhoorigen op te roepen, ieder voorzien van een touw en een stuk hout (daaruit worden later slangen). Onder de leenvorsten is de voornaamste Saboer. Pirngon daagt Moesa tot een strijd uit in de vlakte Radjabakana. Daar worden al de houten en touwen op een hoop gelegd. Vele mantri's gaan tot Moesa over. Daarop ontstaat een gevecht; de kapirs worden verslagen, maar nu stelt Haman zich aan hun hoofd. Hij laat het vuur regenen enz. als hierboven in T. A. Toen radja Saboer vernam, dat Haman het onderspit had gedolven, onderwierp hij zich aan Moesa en nam den Islam aan.

([37]). In R. P. alleen dat de toren tot driemaal toe werd opgebouwd; zoodra hij een zekere hoogte bereikt had, stortte hij weder in. Van Pirngon's schot wordt niet gesproken.

([38]). Over de plagen is T. A. zeer kort. Met een enkel woord worden genoemd: de plaag der kikkers, die der vliegen en die van het bloedwater. — R. P. handelt er uitvoeriger over en noemt vijf plagen: 1° zware regen gevolgd door overstrooming; 2° sprinkhanen; 3° motten, apen (sic), muskieten, rajaps, wrangas; 4° kikvorschen, padden, wormen, duizendpooten; 5° bloedregen. Na iedere plaag komt Haman met voorkennis van Pirngon bij Moesa om hem te verzoeken Allah te bidden er een eind aan te maken, onder belofte dat de vorst, hij zelf en al de overige kapirs den Islam zullen aannemen. Is eenmaal de plaag over, dan vergeten zij telkens hun belofte. Na de laatste plaag daalt Djabarail tot Pirngon neer en gelast hem schriftelijk te verklaren,

dat wie als mensch zich voor Allah uitgeeft met aarde verstikt en verdronken zal worden.

([39]). Alle oelama's, zegt de tekst, noemen dit ongedierte *koemla* (قملة), maar hun verklaringen van dit woord zijn verschillend; volgens sommigen was het de *boeboek*, die uit het graan voortkomt, volgens anderen waren het aardluizen, die Moesa uit den grond liet ontstaan.

([40]). In 122 wordt dit verhaal meegedeeld onmiddellijk na de bekeering en den dood der wichelaars. Daar is Masita de dochter van Farao, bij een andere vrouw dan Asia; het is deze, die de prinses kapt, welke haar *kamanakan* wordt genoemd. Zij wordt evenals in den tekst wreedaardig vermoord, daar zij in haar geloof aan den God van Moesa volhardde. Van Kazail en diens vrouw wordt geen melding gemaakt.

R. P. Die vrouw heet Ngisah en is de echtgenoot van den kastemaker, die indertijd het kistje voor Moesa gemaakt had; zij was in dienst bij Pirngon's dochter. Daar zij den vorst niet als Allah wil aanbidden, wordt zij op zijn bevel met haar zuigeling in een rijstpot gekookt. Pirgnon's vrouw Asijah is hierover zeer bedroefd, verwijt haar gemaal zijn wreedheid en verklaart, dat ook zij den Islam belijdt. Daarop laat Pirngon haar kruisigen. Moesa en Aroen dit hoorende gaan haar vermomd op de strafplaats bezoeken, troosten haar en bidden Allah haar lijden te verzachten en haar in den hemel op te nemen. Haar lijk wordt op last van den vorst aan de Israelieten gegeven. — Dit verhaal is m. i. het mooiste uit het geheele werk; het is goed gesteld en vrij van de eindelooze herhalingen, waarmede andere episoden behept zijn. Het komt in R. P. vóór de plagen voor.

([41]). Het verhaal van Kazail ontbreekt in T. A. en in R. P.

([42]). Omtrent den tocht door de Roode Zee meldt T. A. alleen, dat Moesa met de Banisrangil gedwongen was voor de overmacht van Pirngon te bukken en de zee (ongenoemd), na er met zijn staf op geslagen te hebben, ongehinderd doortrok. — R. P. is veel uitvoeriger. Na zijn bezoek aan Pirngon

(noot 38) begeeft Djabarail zich naar Moesa en gelast hem de moslims in vieren te verdeelen, een ongespeend lam te laten slachten en daarmee de deuren der geloovigen te bestrijken (als in 122, noot 43), omdat Allah dien nacht de zielen van alle kapirs wil nemen, behalve die der krijgslieden, daar dezen in den strijd moeten omkomen. Den volgenden morgen beveelt Pirngon allen zich tot het gevecht gereed te maken. Intusschen heeft Moesa met al zijn volgelingen mannen en vrouwen, 600,000 in getal, op last van Djabarail de wijk naar het bosch genomen. Dit bemerkende zet de koning hen na, waarop Moesa aan Joesak opdraagt het leger in slagorde te scharen. De strijd begint, maar Pirngon's leger is te sterk en de moslims moeten vluchten. Daarop dalen 12 engelen allen te paard gezeten neer om Moesa bij te staan; maar ofschoon zij in de voorhoede strijden, wordt Moesa weer kleinmoedig en vlucht andermaal. Door Allah's beschikking daalt er een donkere wolk neer, die de moslims aan Pirngon's oog onttrekt, zoodat zij een oogenblik kunnen uitrusten. Zij zijn echter in groote verlegenheid, daar zij opgesloten zijn tusschen den vijand en den Nijl, die 7 dagreizen breed is. Het vervolg als in het Maleische verhaal; de 12 engelen moeten voorop gaan, vóórdat de moslims zich te water durven begeven.

([43]). In 122 beveelt Moesa aan de Israelieten een schaap te slachten en het bloed op de deur te smeren, want dien nacht zal de doodsengel neerdalen en alle kinderen der Kobten dooden; het geheele land zal dan vol kommer en rouw zijn en niemand zal aan de wegtrekkende Israelieten denken. Donderdag nacht trokken dezen weg, al het goud en zilver en de andere kostbaarheden meevoerende, die zij van Farao geleend hadden. Eerst op Zondag morgen bemerkte Farao hun vlucht en gaf dadelijk last hen te vervolgen. Zijn troepen aangevoerd door Haman achterhaalden de Israelieten, juist toen deze aan de Roode zee (laoet Kolzoem) gekomen waren.

([44]). In 122 heet deze merrie Marajani Hoeroem (ماريان حروم).

Toen Farao op het punt was van te verdrinken, wilde hij zich bekeeren; maar Djabrail vertoonde hem het vroeger opgemaakte kontrakt en zoo vond hij den dood in de golven met alle Egyptenaren behalve Haman; „die zal, zegt God, op een andere wijs getroffen worden". De Israelieten keeren naar Mĕsir terug en ontmoeten daar werkelijk Haman als een uitgehongerden bedelaar; zijn straf is, dat hij van honger moet sterven. In Mĕsir liet Moesa alle paleizen van Farao omverhalen en verdeelde al diens schatten onder het volk van Israil, zoodat allen rijk werden en er zich geen armen meer onder hen bevonden. Moesa wilde voor zich zelf niets daarvan hebben; hij gaf niets om aardsche schatten, maar hield zich alleen bezig met de uitoefening van zijn godsdienstplichten. Op zekeren dag kreeg hij bevel zijn vrouw Safoer op te zoeken, die hij op dezelfde plaats terugvond, waar hij haar 40 jaar vroeger had achtergelaten, met twee dochters van 40 jaar en al zijn geiten; met dit alles keerde hij naar Mĕsir terug.

Ook T. A. vermeldt ter loops, dat Moesa Haman laat zoeken.

Volgens R. P. zendt Moesa Joesak om de vrouwen en de schatten uit Mĕsir naar Banisrail (hier als plaatsnaam) te voeren, daar hij zelf niet in Mĕsir regeeren wil. Verder moet hij allen, die niet willen gelooven, ombrengen en hun huiden verbranden. Al de aan Mĕsir onderhoorige landen nemen den Islam aan en vormen één rijk met Banisrail. Verder laat Moesa zijn vrouw Soepoewah halen met haar zoon van 5 jaar, baginda Ip-radoen.

([45]). In T. A. alleen, dat velen Moesa nog niet wilden erkennen, ofschoon hij verklaarde van Allah de Toret en Sarengat gekregen te hebben.

([46]). R. P. Allen die manbaar waren moesten gedurende de maand Doelkangidah vasten. Daar een van Moesa's dienaren tabak gepruimd had, vastten zij nog 10 dagen; daarop ging Moesa naar den berg Toersina, Aroen als zijn plaatsvervanger achterlatende. Slechts 8 mantri's vergezelden hem, die echter niet verder meegingen dan tot den voet van den berg.

(47). T. A. Nadat Moesa door Djabarail een gouden stoel uit den hemel als zitplaats was aangewezen, wilde hij God zien. Djabarail tracht hem daarvan af te brengen, hetzelfde doen verschillende door God afgezonden engelen, maar Moesa blijft bij zijn verlangen. Eindelijk ziet hij de tjahja van Allah, waarop hij in zwijm valt en 7 dagen buiten kennis blijft. Van een gewelf wordt niet gerept, evenmin van het gesprek met zijn vrouw. De Toret schijnt hij reeds vroeger ontvangen te hebben (zie noot 45).

In R. P. is die „duisternis" een voorhangsel. Op bevel van Allah treedt Moesa er achter, maar daar is weer een voorhangsel en zoo zijn er 70 achter elkaar. Voor het laatste gekomen, krijgt hij van Djabarail een gouden stoel uit den hemel. Na een verhaal van een setan (ongeveer als in noot 28), geeft Moesa zijn verlangen te kennen Allah van aangezicht tot aangezicht te zien. Na de verschijning der engelen, die vrij langdradig behandeld is, daar allen hetzelfde zeggen, krijgt Moesa bevel op te zien naar den berg Djabir. Daar vertoont zich een zeer klein gedeelte van Allah's tjahja, slechts zoo groot als het puntje van het haar van een rijstaar. Er ontstaat een schrikbarend onweer, waardoor de berg Djabir in zessen uiteenspat; drie stukken komen neer bij Mĕkkah, nl, de bergen Djabir, Noer en Kerah; drie bij Medina nl. de bergen Waris, Warĕkan en Hoed. De Toersina raakt in brand en alle boomen er op verbranden. Moesa wordt door Allah onder steenen voor het vuur behoed, maar toch sterft hij; zijn geheele lichaam valt uiteen, en hij blijft 7 dagen en 7 nachten dood. Daarop wordt hij door de engelen weer in elkaar gezet en in het leven teruggeroepen. Hij toont nu berouw, maar niet lang daarna wordt hij weer hoovaardig en verlustigt zich in de gedachte, dat hij zoo bevoorrecht is boven alle andere menschen. Nu beveelt Allah hem links, rechts en achter zich te zien en hij ontwaart duizende menschen, die geheel zijn evenbeeld zijn. „Zie, zegt Allah, deze zijn allen mijn gunstelingen, niet gij alleen". (Hier wordt er aan herinnerd,

hoe Allah eertijds nabi Joesoep, die zich op zijn schoonheid verhoovaardigd had, evenzoo bestrafte). Daarna krijgt Moesa de Toret en wel op Vrijdag, 20 Soera; zij is geschreven op 18 steenen tafelen elk van 2 hasta's in het vierkant, en bevat 114 djoes of 1000 soerat. Deze moet Moesa oplezen. Na nog een poos met Allah gesproken te hebben over Koran, Toret, Psalmen en Nieuw Testament, daalt Moesa van den berg af. Evenals de andere nabi's had ook hij een ngelmoe gekregen, nl. de second sight. Twee van de mantri's, die beneden gebleven waren, vielen op zijn nadering onmiddellijk dood, daar zij een stukje van zijn lichaam gezien hadden. Hiertegen neemt Moesa voor den vervolge maatregelen door een nauwsluitend kleed aan te trekken. Daarna leest hij aan de zes overgebleven mantri's de Toret voor.

([48]). N_0. 122. Na Moesa's vertrek was er onder de Israelieten een ziekte uitgebroken, waarvan Samiri hun vertelde, dat zij een bezoeking was van God, omdat zij het goud enz. van Farao hadden meegenomen. Zij brengen dit bij elkaar en Samiri maakt (evenals in den tekst) er een kalf van, waarvan hij aan de Israelieten verzekert, dat het hun God is. Maar zij gelooven hem niet, daar Moesa naar den berg Toersina is om God te bidden: „Moesa en God, antwoordt Samiri op deze tegenwerping, hebben elkaar niet ontmoet; God is den eenen kant uit hierheen gekomen en Moesa is den anderen kant uit gegaan en gestorven".

Als Moesa in zijn gebed vraagt: „wie heeft dat kalf zijn stem gegeven?" antwoordt God: „ik." „Waarom?" „Omdat gij de zorg voor uw volk hebt opgedragen aan Haroen, die niet in staat was hieraan te voldoen; hadt gij hen aan mij toevertrouwd, dan zou wat nu gebeurd is, niet geschied zijn".

Na het wegjagen van Samiri wierp Moesa zijn staf op den grond, waarop deze spleet en al de aanwezigen verzwolg; onder dezen waren echter ook geloovigen, die door Gods tusschenkomst terechtkwamen aan den voet van den berg Kaf, waar zij zich op den landbouw toelegden en

God bleven dienen. — Toen Mohammad ten hemel voer, zag hij over die streek een buitengewonen glans schijnen: „Wat beteekent dat licht?" vroeg hij aan Djabrail. Deze verhaalde hem, welke menschen daar woonden en bracht hem daarheen; toen die menschen van Djabrail vernamen, wie hun bezoeker was, bekeerden zij zich terstond tot den Islam en zeiden de geloofsformule op.

R. P. Samirijoe, goudsmid van Moesa, had van den setan bevel gekregen een gouden kalf te maken van het uit Mĕsir geroofde goud. Dit kalf kon spreken door hetzelfde middel als in den tekst. Samirijoe begraaft heimelijk het kalf en laat het daarna door de Israelieten opgraven, onder voorgeven op die plaats een stem gehoord te hebben, die zeide: „ik ben uw God". Op zijn voorbeeld gingen toen de meesten het kalf aanbidden. Hiermede eindigt de R. P.

In T. A. wordt gesproken van een rund (sapi). Toen Moesa zich bij Allah beklaagde over de goddeloosheid van zijn volk, antwoordde Djabarail hem, dat het zijn eigen schuld was. Had hij vóór zijn vertrek zijn volk in de hoede van Allah aanbevolen in plaats van in die van Aroen, dan was het niet gebeurd (= 122). Samiri, zoo heet hij hier evenals in het Maleisch, wordt niet door Moesa ontboden enz.; alleen bekeeren de ongeloovigen zich, nadat Djabarail op Moesa's bede om hulp een berg boven Mĕsir gehouden heeft, met bedreiging die op hen te laten vallen (ongeveer als iets verder in den tekst). — Hierna volgt in T. A. het verhaal van Karoen.

([49]). In 122 wordt van dit tweede bezoek aan den berg Toersina geen melding gemaakt; de in den tekst genoemde 70 man hebben daar Moesa vergezeld, toen hij de taurit ontving; toen zijn zij gestorven en in het leven teruggeroepen.

([50]). Ook in T. A. ontbreekt dit verhaal.

([51]). In 122 wordt het volgend verhaal voorafgegaan door de geschiedenis van Karoen. Daar wordt geen gewag gemaakt van den vromen zoon, alleen van een arme

oude vrouw, die er een bijzonder mooie kip op nahield, welke zij voor een dirham verkocht; voor dat geld schafte zij zich een kalf aan, dat zij verzorgde als haar eigen kind. Later verkocht zij het voor 50,000 dinars aan de Israelieten, die een vaars zochten.

In T. A. komt dit verhaal eerst na de geschiedenis van Balhoem (Bileam). Het kalf is hier weer een rund (sapi); de jongeling heet Djaka Soengkana, de naam van het rund wordt niet genoemd.

(52). T. A. 6 dinars. De engel verdubbelt tot viermaal zijn bod en Soengkana gaat viermaal heen en weer naar zijn moeder. Eindelijk zegt de engel hem, dat hij het rund alleen mag verkoopen, indien hij er zooveel voor kan krijgen als de huid aan goud kan bevatten. Moesa wordt hierbij niet genoemd.

(53). In T. A. eenigszins anders. Een rijk koopman, Amil genaamd, had één zoon, djaka Said. Deze wordt door zijn neven Kadah en Robil, zoons van Amil's broeder, die reeds oud was, in een bosch gelokt en gedood, daar zij hopen op deze wijs later van hun rijken oom te kunnen erven. (In een parenthese wordt vermeld, hoe men niet gelooven wil, dat Moesa in staat is een doode weer levend te maken, waarop Moesa de verzuchting slaakt: „mocht ik hen kunnen overtuigen, o God!). Na 7 dagen zoekens heeft Amil het lijk van zijn zoon gevonden; hij brengt het bij Moesa en vraagt om recht, waarop Moesa hem vraagt, wie de moordenaar is; maar dat is het juist, wat Amil wil te weten komen. Daarop gelast Moesa hem een koe te koopen, die . . . enz., als in den Maleischen tekst. Eerst laat nu Moesa het lijk met den staart van het rund slaan, waarop er beweging in Said komt en hij gaat zitten, zonder nog te kunnen spreken. Nu gelast Moesa hem met de tong te slaan, waardoor hij de spraak herkrijgt en de moordenaars kan noemen. Dit verhaal is met voorliefde behandeld en beslaat in T. A. meer dan $^1/_4$ van de geheele geschiedenis van Moesa. Hierna volgt een verhaal van Allah's rechtvaardigheid, dat in het Maleisch ontbreekt.

In 122 wordt na dit verhaal verteld, dat Moesa op last van God aan de Israelieten beveelt Mĕsir te verlaten en naar Sjam te trekken, het land van Ibrahim, dat God hem en zijn nakomelingen tot een erfdeel heeft gegeven. Daarna dat Moesa op een steen slaande water voor hen doet ontspringen en dat, nagenoeg op dezelfde wijs als later in den tekst, de Israelieten overtuigd werden dat Moesa geen lichaamsgebreken had.

(54). Na een paar verhaaltjes over de rechtvaardigheid van Allah volgt in T. A. de ontmoeting met Kilir. Er wordt alleen gezegd, dat Allah op Moesa toornde, omdat hij zoo hoovaardig was. Moesa begeeft zich met Aroen op weg naar Kilir, die in het levenswater woont. Bij een water gekomen aten de profeten rijst met een visch en wierpen de graten in het water; deze vereenigden zich weer tot visschen, waaruit Moesa opmaakt, dat dit het levenswater is. Moesa gaat alleen te water, Aroen blijft achter

In 122 volgt dit verhaal op de geschiedenis van Bal'oem (Bileam).

(55). Deze schoone vergelijking van 's menschen kennis bij een droppel water wordt in T. A. gemist.

(56). T. A. Zij zagen twee jongelieden, die beiden door Kilir worden doodgeslagen. Overigens komt de Javaansche redactie in hoofdzaak met de Maleische overeen, behalve bij het laatste gezicht van den muur, die op instorten staat; de verklaring door Kilir gegeven is dezelfde als in het Maleisch, maar het verhaal zelf is vrij duister.

(57). De negeri, waar zich die bouwvallige muur bevond, heette volgens sommigen Antiochië (?) [67 en 68 انطكية]; volgens anderen ايلهكن of اندليس, Andalusië (?), in de Magrib; in 122 Armenië (ارمنية).

T. A. Eén zoon, die nog geboren moet worden. Al de eigennamen in deze episode genoemd ontbreken in T. A.

(58). T. A. Karoen was een neef van Moesa en had hem het goudmaken afgekeken. Op zekeren dag nl. had Allah tot Moesa gezegd: „schrijf met gouden inkt", maar Moesa

wist niet hoe aan goud te komen, waarop Djabarail hem leerde uit vier bladsoorten goud te maken (zie volgende noot). Het overige omtrent Karoen benevens het onderwijs in de alchimie door Moesa aan verschillende personen, ieder voor een deel gegeven, ontbreekt in T. A.

([59]). N°. 122 vertelt hieromtrent het volgende. Moesa krijgt last de taurit met goudinkt te laten overschrijven, maar verklaart zich daartoe buiten staat, daar hij geen goud heeft. Daarop brengt Djabrail hem een zeker soort van gras en beveelt hem dit, vermengd met drie andere soorten, te verbranden, dan zal het goud worden. Moesa draagt nu aan Joesa', Karoen en Kaloet (كالوة), den zoon van Loefaha (لوفها), op ieder een soort te gaan zoeken; maar Karoen laat zich door de twee anderen toonen, welke soort zij moeten zoeken en zoo verzamelt hij voor zich van alle drie; hij behoudt daarvan een gedeelte voor zich en terwijl nu Moesa goud maakt, let hij goed op hoe dit geschiedt; vervolgens verbrandt hij de door hem achtergehouden kruiden en al wat hij er in het vervolg mee aanraakt, verandert in goud. — Het overige is wat den inhoud aangaat gelijk aan den tekst, alleen wordt de episode der staven niet verteld.

([60]). In T. A. ontbreekt wat hier van dien groenen draad gezegd wordt; ook het verhaal van de staven.

([61]). Volgens 122 was zij daarenboven zwanger. Volgens T. A. een bijzit van Karoen.

([62]). Volgens T. A. ondervraagt Moesa het foetus, dat Karoen als zijn vader noemt. — Karoen sterft niet, maar blijft hangen tusschen leven en sterven in; met hem worden zijn schatten verzwolgen. — De verwijten door het volk en door Allah tot Moesa gericht ontbreken.

([63]). T. A. alleen het volgende. Allah zond Moesa uit om vorst Arkija (het Maleische Arika?) van Tambijah te beoorlogen. In de woestijn van Tambijah gekomen hebben de Israelieten weldra gebrek aan leeftocht, waarom Moesa 12 mannen uitzendt om dien te zoeken. Deze worden door de reuzen van Tambijah in een dalima-tjangkok aan den vorst aangebo-

den. Die vorst is 100 gaz lang, zijn onderdanen 80, en zij zijn van ouder tot ouder kapirs. De vorst vindt de Israelieten erg klein, maar zijn patih, die Moesa's antecedenten kent, waarschuwt hem en verhaalt het gebeurde met Pirngon. Op zijn raad roept Arkija de hulp in van den pandita Balhoem. Het volgende ongeveer als in het Maleische Hs. 122 (noot 67). Balhoem weigert eerst, daar hij bang is voor Allah, maar geeft later op raad van zijn vrouw toe (zie verder noot 67).

Toen Moesa na 40 jaar ontwaarde, dat hij niet uit de woestijn kon raken, riep hij Allah's hulp in en smeekte Balhoem te straffen. Zijn gebed wordt verhoord, Balhoem's iman gaat over in een hond, die Seh Kiboel Kahpi (zie later de geschiedenis der zeven slapers in de grot) wordt, en de honden-iman in Balhoem. Het verhaal eindigt met de mededeeling, hoe Moesa de Banisrangil in de woestijn spijst, en hoe het volk maar niets doet dan morren.

(64). Deze beschrijving is ontleend aan die van Jadjoedj en Madjoedj.

(65). Ontbreekt in T. A.

(66) In 122 wordt aan dit verhaal (zie noot 53) het volgende toegevoegd: „daarom heeft God aan Mohammad bevolen: zeg aan de geloovigen, dat zij niet doen als de Israelieten en schimpen op hun profeet of een anderen profeet, want dan zal God hen straffen".

(67) N°. 122. De Israelieten klagen over gebrek aan voedsel. Daarop gelast Moesa hun voedsel te gaan zoeken. Eenige mannen (nu eens 7, dan weer 17) gaan er op uit naar Sjaharistan Zaroem (شهرستان زروم ook زرون); de inwoners van dat land waren verbaasd de Israelieten te zien; zij toch waren 80 gaz lang en Moesa slechts 10 en geen der Israelieten was grooter dan Moesa. Hun koning tracht Bal'oem, een godvruchtig kluizenaar, die alles ontdekken kon wat tot op den bodem der aarde gebeurde, over te halen de Israelieten te vervloeken; vergeefs beproeft de koning hem door rijke geschenken daartoe om te koopen. Maar de

koning laat zich hierdoor niet afschrikken; na overleg met zijn raadslieden zendt hij de geschenken aan Bal'oem's vrouw, die haar man dreigt hem te verlaten, zoo hij niet aan 's konings verzoek gehoor gaf. Daar de vrouw zeer schoon en Bal'oem erg op haar verzot was, gaf hij toe en sprak den vloek uit, die verhoord werd, ten gevolge waarvan de Israelieten 40 jaar in de woestijn بنوا بنية of بوى, moesten ronddolen. (Dat بنية zal wel een vergissing zijn voor التيه, althans de beteekenis *gebouw* klopt niet juist met het begrip *woestijn*).

([68]). T. A. Dood van Aroen. Na hun bezoek aan Kilir komen de twee broeders aan een paleis, de astana der nabi's. Aroen vindt alles zoo mooi, dat hij verklaart hier te willen sterven. Dit gebeurt; na hem begraven te hebben keert Moesa terug. De verdenking, die hem treft van zijn broeder gedood te hebben en hoe hij zich verdedigt, ongeveer als in den tekst. Aroen wordt opgevolgd door zijn zoon Joesak en deze wordt vorst. (Dit laatste klopt niet met het einde van noot 35).

([69]). N°. 122. Toen Moesa 150 jaar oud was en hij begreep, dat zijn einde naderde, stelde hij Joesa' tot zijn opvolger aan. Op een zekeren morgen zag hij den doodsengel 'Izrail voor zich staan, die hem eerbiedig groette. „Wat komt gij hier doen, vroeg Moesa hem, mij bezoeken of mij het leven benemen?" „Ik kom op last van God uw ziel wegvoeren." „Langs welken weg wilt gij haar wegvoeren?" „Door uw mond." „Mijn mond heeft met God gesproken en altijd zijn naam verheerlijkt, hoe zoudt gij mijn ziel door mijn mond ontvoeren?" „Dan door uw oor." „Mijn oor heeft Gods stem gehoord". „Door uw oogen." „Mijn oogen hebben het licht Gods gezien". „Door uw neusgaten". „Mijn neusgaten hebben den geur Gods geroken, welriekender dan muskus en nardus". „Door de palm van uw handen". „Met mijn handen heb ik de taurit ontvangen". „Door uw voetzolen". „Mijn voetzolen hebben den berg Toersina betreden." „Door uw kruin." „Mijn kruin heeft altijd de bevelen Gods ge-

dragen" (mĕndjoendjoeng, op het hoofd dragen = gehoorzamen; de woordspeling gaat bij de vertaling verloren). „Door uw ledematen." „Mijn ledematen hebben op den berg Toersina den glans van Gods verschijning waargenomen." Toen keerde 'Izrail tot God terug en vertelde, wat Moesa gezegd had. Daarop daalde de stem van God neer tot Moesa: „wilt gij niet in mijn nabijheid zijn?" „O Heer, was het antwoord, vergun mij naar Jerusalem te gaan om u daar te aanbidden." Nadat dit verzoek was toegestaan, bad Moesa verder: „Heer, zorg voor mijn twee kinderen, dat zij braaf blijven en zich houden aan den waren godsdienst." „Sla met uw staf tegen de rots." Moesa deed dit, de rots spleet en nu kwam er een rups uit met een groenen grashalm in den bek, die God prees, zeggende: „lof zij God, den eenigen Heer, die ons ziet en hoort, ons verblijf kent en ons niet vergeet, maar ons ons voedsel schenkt." „Zoo ook, voegde een stem uit den hemel hieraan toe, zal ik uw kinderen niet vergeten, Moesa, maar voor hen zorgen." Welgemoed begaf Moesa zich nu op weg en ontmoette de engelen nagenoeg als in den tekst.

T. A. In hoofdzaak is het verhaal van Moesa's dood eensluidend met het bovenstaande. — Wat de begrafenis aangaat, er zijn 4 personen, ook is Moesa niet terstond gereed om in het graf neer te dalen. Eerst toen hij zag, dat die vier mannen naar alle windstreken graven voor hem gereed maakten, gaf hij toe en daalde in den kuil neer. Zijn staf werd in zee geworpen en hij zelf door de engelen begraven. Moesa was 150 jaar oud geworden en had 400 maal een bezoek van Djabarail gehad. Tusschen Ibrahim en Moesa liggen 340 jaren.

(70). De geschiedenis van Ajoeb komt in 122 niet voor.

T. A. Na den dood van Moesa volgt een verhaal, hoe zijn opvolger nabi Joesak den ongeloovigen vorst van Mĕlaka beoorloogde. Toen deze zich niet wilde bekeeren, hield Allah op Joesak's gebed de zon drie dagen bedekt. Daarop kwam er een orkaan opzetten, die den vorst met zijn

volk wegvaagde. — Joesak werd opgevolgd door baginda Istikla. Niettegenstaande zijn waarschuwingen gaven de Banisrangil zich hoe langer hoe meer aan afgodendienst over en toen Istikla hen dreigde met de wraak van Allah, namen zij hun toevlucht tot den heidenschen vorst Djatipoera, zoon van Janoes. Door toedoen van Istikla ontstaat er onder de Banisrangil een epidemie, waardoor velen sterven. Vorst Djatipoera zelf wordt door den doodsengel Idjrail gehaald, niettegenstaande hij zich in een ijzeren kamer opgesloten had. Zes duizend zijner wachters kwamen eveneens om. Hierover in woede ontstoken doodden de kapirs den profeet Istikla; maar nu is Allah's geduld ten einde en worden alle nog overgebleven kapirs door vuur verteerd. — Hierna volgt nabi Joenoes; de geschiedenis van Ajoeb komt in T. A. eerst veel later voor, nl. na nabi Jahja.

([71]) De geschiedenis van Ajoeb is in T. A. veel korter en kleurloozer dan in het Maleische verhaal. Het leed dat Ajoeb ondervindt wordt voorgesteld als een beproeving van Allah, Iblis speelt hier geen rol. Eerst neemt Allah hem zijn have, toen zijn kinderen en daarna zijn vrouwen af op één na, een oude, wier naam niet genoemd wordt. Daarop krijgt hij een afgrijselijke ziekte en wordt door allen verstooten; alleen die oude vrouw past hem op, terwijl van de drie vrienden niet gesproken wordt. Al deze slagen verdroeg Ajoeb geduldig, maar toen de wormen zijn tong gingen doorknagen, smeekte hij Allah een eind aan zijn kwaal te maken, daar hij anders niet meer in staat zou wezen Zijn naam te verheerlijken. Dit gebed had Ajoeb's genezing ten gevolge. Behalve den naam van den profeet komt in deze geschiedenis geen eigennaam voor dan die van Djabarail, die hem vraagt, waarom hij eerst om genezing bad, toen zijn tong aangetast werd.

([72]). De geschiedenis van Joenoes komt in 122 geheel aan het eind als laatste verhaal van het hs. voor.

([73]). Ook Joenoes wordt in T. A. zeer stiefmoederlijk behandeld. Op last van Allah moet hij zijn volk tot den waren God brengen, maar zijn prediking is vruchteloos. Hij

verlaat het land al morrende tegen Allah: „als Hij gewild had, zou Hij immers de harten der ongeloovigen hebben veranderd". Zoo murmureerende gaat hij scheep; maar het schip wordt door den visch Noen omgeworpen en Joenoes door hem ingeslikt. Nu toont hij berouw en na een korte vermaning van Djabarail ontvangen te hebben, wordt hij uit zijn gevangenis verlost. Andere eigennamen dan de bovengenoemde ontbreken.

([74]). De geschiedenis van Aljas ontbreekt in 122.

([75]). Van Iljas wordt in T. A. gesproken na Ajoeb; wat van hem verteld wordt, verschilt ten eenenmale van het Maleische verhaal en komt in hoofdzaak op het volgende neer. Radja Doelkarnen, ook genaamd Soeltan Naskandar of Seh Ngabdoelkarnen (Alexander de Groote), deed op zekeren dag zijn priesters en wetgeleerden de vraag, wie van hen een middel tegen den dood kende. Niemand kon hierop antwoorden behalve baginda Iljas en baginda Kilir, die den vorst meedeelden, dat er in Djoelmad (djagad kang pětěng = onderwereld?) een bron was met levenswater. Zij boden den vorst aan hem er heen te leiden; hij moest 3000 volgelingen meenemen, allen gezeten op merries, die nog nooit gejongd hadden, en voor 12 jaar teerkost. Om zich in de duisternis licht te verschaffen nam de vorst een kostbaar edelgesteente mee. Aan de Djoelmad gekomen gaf Kilir den raad de paarden achter te laten om vlugger te kunnen gaan. Dit gebeurde, maar spoedig raakte de vorst van Kilir gescheiden. Deze vond de bron met levenswater en dronk er van (vergl. de de ontmoeting van Kilir met Moesa). Daarna deed hij zijn gebed en vulde een leeren zak met dat water om het den vorst te brengen; maar door slaap overmand, sliep hij in en gedurende dien tijd dronk een raaf den zak leeg. Bij zijn ontwaken dit ziende begreep Kilir, dat het de wil van God was. Intusschen had Doelkarnen een engel ontmoet, die hem vroeg, wat hij in de Djoelmad kwam doen. Op zijn antwoord, dat hij het levenswater zocht, gaf de engel hem steenen ter grootte van een ei. Hier wordt het verhaal duister;

zooveel blijkt er uit, dat door de glibberigheid van den weg de steenen vielen en vertrapt werden en men dus onverrichter zake terugkeerde.

Na een beschrijving van Naskandar's macht, waarin het vroeger vermelde omtrent de Djoedja-Makdjoedja voorkomt (zie 1ste gedeelte, aanteekening 71), wordt nog verteld, dat Iljas in het woud rondgaat en de landdieren beschermt, terwijl Kilir hetzelfde in de zee uitvoert tot den dag der opstanding toe. Beiden dienen steeds Allah en vermanen de ongeloovigen.

(76). N°. 122. Na den dood van Moesa volgde Joesa' (Jozua) hem op als nabi en daar de 40 jaar om waren, mocht hij zijn landgenooten naar Sjam voeren. De Amalakieten, die dat land bewoonden, trokken uit om de Israelieten te beoorlogen en de strijd was zeer hevig. Op Vrijdag sprak Joesa': „heden zullen wij den strijd niet voortzetten, want heden kunnen wij de kafirs niet overwinnen; morgen zullen wij weer beginnen en zoo iederen dag". Nauwelijks hadden de hanen gekraaid, of zij rukten uit en God beval de zon naar het oosten terug te keeren; toen dit drie dagen en nachten geduurd had, deed God een hevigen wind uit het oosten opkomen, die steenen en zand tegen het gelaat der ongeloovigen woei, zoodat zij naar het westen vluchtten. Toen namen de Israelieten hun steden met al de goederen, die zij achtergelaten hadden. Nog 5 jaar leefde Joesa', toen stierf hij. Vervolgens werd Kaloet (= Kaleb) de penghoeloe der Israelieten. Sedert evenwel scheidden zich 80.000 man af, die door God met al hun vee gedood werden. Weer scheidden zich 4000 man af en gingen naar Jaman; daar vestigden zij zich, groeven putten, plantten en zaaiden en leefden in voorspoed; in 700 jaar stierf niemand (zie 1ste ged., Hoed) en zij dienden God. Maar toen werden zij overmoedig en dronken wijn en lieten zich door den duivel overhalen om allerlei afgoden te maken en te dienen. Nogmaals liet God een profeet opstaan, Kalal (خظل), die hen dreigde, dat zoo zij niet terugkeerden van hun zonden,

zij gestraft zouden worden als de tijdgenooten van Noeh, Hoed, Sjoeaib en Moesa; maar zij luisterden niet, ja hun koning Taoen (طعون) wilde den profeet laten grijpen en dooden; deze was echter niet te vinden. Op zekeren nacht sprak Kalal: „morgen zal u een straf treffen". (Deze straf heet moenadjat, مناجة, wat beteekent mati terkĕdjoet, van schrik sterven.) En werkelijk den volgenden morgen viel plotseling een man onder het praten dood, een ander eveneens onder het eten en naarmate de zon steeg, stierven er zeer velen. De koning gewaarschuwd sloot zich in den goed bewaakten toren van zijn paleis op en riep toen overmoedig uit: „hoe zou de dood mij hier kunnen overvallen?" Nauwelijks had hij dit gezegd, of hij zag in den toren een man van een buitengewoon lange gestalte; „wie zijt gij?" vroeg de vorst. „Ik ben de engel des doods". „Ga weg en keer terug naar de plaats, vanwaar gij gekomen zijt". De doodsengel deed dit; verbaasd vroegen de lieden in den toren: „hoe mag hij binnengekomen zijn, zonder dat wij het gezien hebben; misschien is er een gat, laat ons dat dicht maken". Maar pas hadden zij de wanden met lood belegd, of de engel kwam terug. De koning begreep, dat deze voor hem kwam en inderdaad benam de engel hem het leven, terwijl allen in den toren eveneens omkwamen; geen enkele bleef in het leven en het water in de putten droogde op. Toen kwam Kalal weer tot zijn volk en wees hen op de weldaden, die God hun bewezen had, en op de straf die de goddeloozen treft. Zij evenwel luisterden niet naar hem en doodden hem. Daarop liet God een draak uit de zee te voorschijn komen, die het geheele land verwoestte, de inwoners vielen bewusteloos neer, uit de putten steeg rook op en doodde hen. — Paleis en putten bestaan nog en blijven in dien toestand tot den jongsten dag.

De Amalakieten, aan wie de Israelieten hun land en bezittingen ontnomen hadden, waren er voortdurend op uit deze terug te krijgen en zoo dikwijls de Israelieten tot zonde vervielen, gelukte het hun vijanden hen te overwin-

nen, ja zelfs ontnamen zij hun de *taboet Sakinah* (ark des verbonds) en nu daalde geen engel meer tot hen neer en geen nabi bad meer om de rampen van hen af te weren.

In die dagen was er onder hen een man, die twee vrouwen had, van welke de eene kinderen had, maar de andere niet; „hoe komt het toch, dat gij geen kinderen hebt," sprak de eerste tot de tweede. „God schenkt kinderen aan wie hij wil," was het antwoord. Daarop deed de kinderlooze vrouw een gebed en smeekte God haar een schoon en braaf kind te geven. God verhoorde haar gebed en zij bracht een zoon ter wereld, wien zij den naam Ismawil gaf; toen deze 40 jaar oud was, daalde Djabrail tot hem neer en gaf hem de *noeboeat* (waardigheid van nabi).

(77). In 122 is Taloet in dienst bij een man, wiens vee hij moet hoeden; het is een kameel, die verloren is geraakt.

(78.) N°. 122. Djabrail had aan Ismawil een zwaard gebracht, wie dat kon hanteeren, zou koning worden. Toen nu Taloet bij hem kwam en de profeet zag, dat zijn bezoeker groot en sterk was, liet hij het zwaard brengen en nam er de proef mee, die gelukte.

(79). Ook in N°. 122 ondervinden de Amalakieten allerlei van de ark, waarom zij haar op een pedati laadden en de voorgespannen runderen het bosch injoegen. Taloet ging er op uit om ze te zoeken en vond haar op een afstand van 1000 joedjana's, zoodat niemand ze gezien had. Geheel alleen trok hij ze naar het land der Israelieten, die hem daarop als koning erkenden.

T. A. meldt omtrent Taloet's troonsbeklimming slechts het volgende. De Banisrangil hadden geen koning en wenden zich daarom tot nabi Ismangil om er hun een aan te wijzen. Deze noemde hun Taloet; maar de Banisrangil maakten bezwaar, omdat hij de zoon van een weduw en arm was. Toen zeide Ismangil: „God heeft mij ingegeven, dat hij koning moet worden, die de Ark des Ver-

bonds (Jav. karda Sakinah, zie Kor. II, 249) kan terugbrengen. Dit nu viel Taloet ten deel, die ook alleen in staat was de ark te openen; zij bevatte nl. een koninklijk gewaad. Aanstonds werd Taloet tot koning uitgeroepen.

(80). T. A. Ismangil had gezegd: „degenen onder uw soldaten, die aan een rivier gekomen al loopende drinken en niet uitrusten, houden zich aan mijn godsdienst, de anderen niet." En nu bleek het, dat van de 100.300 man maar 300 ware geloovigen waren.

(81). Ontbreekt zoowel in 122 als in T. A.

(82). T. A. 70 gas lang.

(83). N°. 122. Daoed wordt de zoon van Ismawil genoemd; de proef met de olie wordt eveneens genomen, maar hier heet het, dat zij over het geheele lichaam van Daoed vloeit.

(84). Van Dawoed's vader noch broers wordt in T. A. gesproken. Hij biedt Taloet aan den reus te bevechten. Om zijn kracht te beproeven laat de koning hem een *baroeti* (harnas?) aandoen, dat geen zijner soldaten kon dragen, zoo zwaar was het. Indien Dawoed overwint, zal hij het rijk van Djaloet krijgen.

(85). N°. 122. De eerste zegt: „ik ben de steen van Ibrahim;" de tweede: „ik van Moesa;" de derde: „ik zal Djaloet dooden."

In T. A. zeggen de steenen niet, waarvoor zij vroeger gediend hebben; alleen zegt de laatste, dat hij de steen Askabil (?) is.

(86). Ontbreekt in T. A.

(87). T. A. In hoofdzaak hetzelfde. De eerste steen doodt er alleen reeds 1000, onder wie Djaloet.

(88). N°. 122. Taloet weigert Daoed zijn dochter en het halve rijk te geven, omdat hij zoo donker (hitam) is en mata koetjing heeft, wat toen een gebrek was. „Ik verlang uw dochter niet, roept Daoed uit, maar wil alleen God dienen." Daarop trekt hij met 70 volgelingen naar het gebergte; Taloet wil hem dooden en zendt daartoe mannen af, die de 70 vermoordden, maar Daoed was niet

bij hen. Op de volgende pag. dringen de Israelieten aan op de vervulling van Taloet's belofte; deze eischt nu een aantal verslagen vijanden, als in den tekst, maar geen voorhuiden. Eindelijk geeft hij zijn dochter aan Daoed.

(89). T. A. Taloet houdt Dawoed voor den gek, zeggende dat zijn belofte sloeg op het hiernamaals; zijn dochter kan hij ook niet geven, daar zij niet wil, omdat zij schoon en Dawoed leelijk is.

(90). N°. 122. Taloet wilde Daoed dooden met voorkennis van diens vroow, die dit aan haar man meedeelde. — Hier is het een kruik met toeak.

(91). N°. 122. Den halven baard.

(92). N°. 122 vertelt niets omtrent Taloet's dood.

T. A. heeft slechts het volgende. Nadat Taloet zijn belofte geschonden had, was Dawoed met 70 volgelingen naar het gebergte getrokken. Half uit ijverzucht, half uit vrees ging Taloet hem na, aan zijn gevolg den last gevende Daoed te dooden, als zij hem mochten aantreffen. Toen Dawoed dit hoorde, ging hij naar den vorst, dien hij slapende vond; hij legde nu zijn dolk ontbloot op Taloet's hals met een brief, waarin hij schreef, dat hij Taloet had kunnen dooden, maar dit niet gewild had, omdat hij Allah vreesde. Nadat Taloet bij zijn ontwaken dezen brief gelezen had, keerde hij naar zijn paleis terug, maar werd spoedig daarna door de Israelieten afgezet, die Dawoed in zijn plaats tot koning uitriepen.

(93). In 122 wordt eveneens uitgeweid over het gezang van Daoed en hoe hij door het maken van maliënkolders in het onderhoud der zijnen voorziet. — Dan volgt een verhaal, dat in den tekst niet voorkomt. Djabrail komt aan Daoed het bevel van God brengen, dat hij Sadad (سداد) een buitengewoon machtig vorst, maar afgodendienaar, tot het ware geloof moet bekeeren. Genoemde vorst had te Damsjik (Damascus) een prachtig paleis laten bouwen met een lusthof er omheen, als het paradijs (soerga) zoo schoon; daar hij echter weigerde zich te bekeeren, kwam de doods-

engel hem het leven ontnemen, juist toen hij dat paleis zou betrekken. Al zijn schatten kwamen aan Daoed.

Volgens T. A. regeerde Dawoed in Mĕsir. Van zijn vermomde uitgangen wordt niet gesproken, evenmin van de wijs waarop hij in zijn onderhoud voorziet. Wel daarentegen van den strijd, dien hij op bevel van Allah tegen Sadad moest voeren, welke vorst ook daar door Ngidjrail met zijn onderdanen wordt gedood.

(94). Ook in T. A. is dit aanleiding tot Dawoed's vergrijp.

(95). N°. 122, volgens sommigen een pauw. — In T. A. staat niet te lezen, dat die vogel de duivel zou geweest zijn.

(96). In 67 en 68 gespeld تسابع, in 122 يطسايغ of يطشايغ. In 122 sneuvelt Oeria tegen Roem; na een jaar trouwt Daoed met de weduw; overigens gelijk in den tekst.

In T. A. Dewi Woerjan, haar man heet Iman Taboet en was Dawoed's oom. Toen Dawoed bemerkte, dat hij zonder die vrouw niet kon leven, liet hij Iman Taboet ontbieden en stelde dezen voor hem Dewi Moerjan af te staan in ruil voor vier van zijn eigen vrouwen, die Taboet zelf mocht uitkiezen. Deze weigerde en werd daarom door Dawoed tweemaal ten oorlog gezonden; bij de laatste gelegenheid sneuvelde hij. — Toen nu de idah voorbij was, deed Dawoed aanzoek om de hand der weduw, maar zij weigerde, tot zij op zekeren nacht een stem hoorde, die tot haar zei: „trouw hem toch maar; stel hem echter deze voorwaarde, dat hij u een zoon moet schenken, die hem als koning en profeet zal opvolgen." Eerst kon Dawoed niet besluiten onder deze voorwaarde Dewi Woerjan tot vrouw te nemen, maar toen Djabarail het hem aanraadde en hem tevens verzekerde, dat hij blij moest zijn, daar Dewi Woerjan door Allah's beschikking maagd was gebleven op dezelfde wijs als indertijd de vrouw van Pirngon, gaf Dawoed toe en huwde haar.

(97). T. A. Gelijkluidend, alleen worden de engelen niet met name genoemd.

([98]). Ook in T. A. wordt vermeld, dat Iman Taboet aan Dawoed vergiffenis schonk.

([99]). T. A. Omtrent Soeleiman's geboorte wordt meegedeeld, dat hij ter wereld kwam zonder hoofd, armen en beenen, en dat deze lichaamsdeelen eerst te voorschijn kwamen, nadat Dawoed en Dewi Woerjan beiden openlijk schuld hadden beleden.

([100]). Volgens 122 was Soeleiman toen 7 jaar. In T. A. is het verhaal gelijkluidend met den tekst.

([101]). In plaats van dit verhaal heeft 122 een geheel ander. Een vrouw komt klagen, dat zij een mand met meel naar huis wilde dragen, maar dat er een hevige wind kwam, die het meel wegwoei. Daoed antwoordt, dat hij geen macht over den wind heeft, maar laat haar een andere mand met meel geven. Zij komt bij Soeleiman, die haar raadt terug te keeren en te zeggen: „ik vraag recht, maar geen geschenk". Daoed geeft haar nu 10 manden met meel; zij gaat verheugd heen, maar Soeleiman zendt haar weer terug. „Wie stuurt u terug", vraagt Daoed verwonderd. „Uw zoon." Daoed ontbiedt nu Soeleiman, die hem zegt, dat hij God moet bidden, dan zal hij ook macht hebben over den wind. Daoed doet dit en roept den wind op, die vertelt, dat hij niet uit eigen beweging, maar op last van God heeft gehandeld; op zee nl. was een rijk geladen schip zwaar lek op het punt van vergaan; toen zwoeren de schepelingen, dat zij 10 mas aan de armen zouden geven, als het schip gered werd; daarop had de wind het meel daarheen gewaaid om het lek te stoppen.— Na eenige dagen kwam het schip behouden aan en de vrouw ontving de 10 mas.

Ook T. A. heeft hier een geheel ander verhaal. De afgewezen minnaars van een vrouw besluiten gezamenlijk zich op haar te wreken. Zij gaan naar Dawoed en beschuldigen haar djinah met een hond gepleegd te hebben; vier getuigen bevestigen dit. Nadat de vrouw door Daoed veroordeeld is, gaat zij weenende naar Soeleiman, die daarop de getuigen afzonderlijk ondervraagt omtrent de

kleur van den hond en den tijd, waarin het misdrijf zou plaats gehad hebben. Zij leggen allen verschillende verklaringen af en zoo blijkt de onschuld der vrouw.

([102]). T. A. Op last van Allah moet van Dawoed's zoons diegene hem opvolgen, die 20 door Hem gestelde vragen kan oplossen. Dit kan alleen Soeleiman Die vragen luiden: „Waar zit het geloof?" „In het hart." — „Waar het verstand?" „In den schedel." — „Waar de kracht." „In de beenderen". — „Waar de gloed?" „In de oogen." — „Waar bitterheid?" „In de wereld". Enz. — Dawoed stierf 400 jaar oud.

Ook in 122 wordt verteld, dat Djabrail aan Daoed den last komt overbrengen om zijn 11 zoons, van wie Soeleiman de jongste was, bij zich te roepen en hun vragen voor te leggen als in T. A. en die alleen door Soeleiman beantwoord worden, waarom deze tot Daoed's opvolger wordt uitgekozen. — Dit verhaal wordt voorafgegaan door een ander, waaruit blijkt hoe verborgen misdaden toch eindelijk uitkomen en mocht dit tijdens het leven van den misdadiger niet geschieden, op den jongsten dag alles aan het licht zal komen. Een arme weduw leefde met haar zoon zeer vroom in het woud; hun voedsel bestond uit twee dalima's, die iederen dag voor hen in de nabijheid van hun hut bij een put aan een door God beschikten boom groeiden. Eens klaagde de knaap, dat hij door één zoo'n vrucht niet verzadigd werd en honger had. Van dat oogenblik bracht de boom geen vruchten meer voort en hadden zij niets meer te eten. Nu was er een zeer rijk en aanzienlijk Israeliet, die o. a. een rund had, waaraan hij zeer gehecht was, zoo zelfs dat hij ieder, die het beest leed deed, met den dood bedreigde. Op den derden dag nu dat de weduw en haar zoon geen voedsel gebruikt hadden, kwam dat rund aan hun hut en sprak: „slacht mij en eet mijn vleesch, ik word u door God geschonken." Eerst wilde de vrouw niet, maar toen het rund zijn woorden herhaalde, stond zij aan haar zoon toe het dier te

slachten. Toen dit op den gewonen tijd niet terug kwam, liet de eigenaar het overal opzoeken en zoo kwam het weldra uit, dat het geslacht was en wie dit gedaan had. Op de aanklacht van den eigenaar liet Daoed de weduw en haar zoon voor zich verschijnen en iedereen was verbaasd, dat een vrouw zoo algemeen bekend om haar vroomheid zich aan een misdaad had schuldig gemaakt. „Hebt gij het rund gedood en waarom?" vroeg Daoed haar. De weduw vertelde het gebeurde, maar de rijke man riep woedend: „wie kan zulke praatjes gelooven?" Daoed echter antwoordde: „voor Gods macht is niets onmogelijk," en daar hij wel geloof sloeg aan wat de vrouw verteld had, wilde hij den ander bevredigen door hem een zware som gelds te bieden; maar de eigenaar bleef onverbiddelijk en eischte, dat er recht gedaan zou worden. Daarop sprak Daoed: „Welnu ik zal recht spreken; komt allen morgen, dan zult gij mijn vonnis hooren." Dien nacht verscheen Djabrail aan Daoed en sprak tot hem: „vraag den man morgen of hij zich nog herinnert, dat hij op een tocht naar Mesir een man ontmoet heeft, die 500 rijk geladen kameelen had; dat hij dien man vermoord en in het zand begraven en zich van zijn rijkdommen meester gemaakt heeft; die man was de echtgenoot der weduw en de vader van den knaap." Wel ontkende de man aanvankelijk, maar weldra kwamen er overstelpende bewijzen, dat hij de misdaad bedreven had, waarvan hij beschuldigd was. Hij werd ter dood veroordeeld en zijn bezittingen aan de weduw en haar zoon toegewezen. „Zoo zal op den jongsten dag alles geopenbaard worden, wat verborgen was gebleven".

([102]*) Beide handschriften 67 en 68, hebben katak (kikvorsch); ik heb gedacht aan een vergissing van den afschrijver en den gelijkluidenden Arabischen vogelnaam قطا, kata, gelezen, een vogel die in grootte en gedaante met de duif overeenkomt.

([103]). De beschrijving van Soeleimans macht en luister is in T.A. veel minder uitvoerig. Niets wordt verhaald omtrent de beteekenis der verschillende vogelgeluiden, even-

min vinden wij Soeleiman's tocht naar Mĕkah en Medinah vermeld. Daarentegen wordt verteld, hoe Soeleiman rijstmandjes maakte, die hij vermomd ging verkoopen, met welken handenarbeid hij in zijn onderhoud voorzag.—Nu volgt het verhaal van den sili-visch (een zeer dun aaltje). Soeleiman had nl. aan Allah zijn wensch te kennen gegeven in staat te zijn, voor al wat leven heeft te zorgen; niets wat ademt mocht tekortkomen. „Goed", zei Djabarail tot hem, voed dan morgen maar eens de vissehen". Met groote hoeveelheden rijst, vleesch en vruchten begeeft Soeleiman zich naar zee, waar een klein sili-vischje, zoo lang als een vinger hem voedsel komt vragen. Maar hoeveel de vorst het vischje ook gaf, het was niet te verzadigen. Eindelijk was alles op en de sili verdween verklarende, dat hij nog niet genoeg gegeten had. Soeleiman begreep den wenk van Allah en bad om vergeving.

([104]). Omtrent de mieren is T. A. veel uitvoeriger dan het Maleische verhaal.

Bij Soeleiman's terugkeer van de zee, hadden zijn olifanten onder hun vorst Koendjara (of Obah) vele onderdanen van vorst Namli (den mierenvorst) vertrapt. Deze beklaagt zich hierover bij Soeleiman, die antwoordt, dat uit den aard der zaak dikwijls de kleinen door de grooten vertrapt worden. Hiermee niet tevreden smeekt Namli God Soeleiman te straffen. Dit gebeurt. Een kleine duizendpoot (lĕna) kruipt Soeleiman in het oor en veroorzaakt hem gruwelijke pijn; geen geneesheer kan hem helpen, alleen Namli, maar deze stelt de voorwaarde, dat Soeleiman hem recht zal verschaffen. Nadat Namli de duizendpoot gedood en verwijderd heeft, geeft Soeleiman zijn volgelingen last den mierenkoning te helpen om de olifanten te straffen. Maar Namli wil dit liever zelf doen, nu hij eenmaal 's vorsten toestemming daartoe heeft. Hij laat daarop kuilen graven en die overdekken; vele olifanten vallen daarin en worden door de mieren doodgestoken; de overgeblevenen vragen Namli om vergiffenis.

([105]). Ontbreekt in T. A. (eveneens in 122). Na een kor-

te beschrijving van Soeleiman's weldadigheid, matigheid en godsvrucht en hoe hij 300 echte vrouwen had, 400 bijzitten en 1000 vrouwelijke dienstbaren [wong pawon — moet zijn (wong) pawongan?], volgt de geschiedenis van poetri Balkis.

([106]). In T. A. veel korter. Op zekeren dag heeft Soeleiman last van de zonnestralen, waaruit hij afleidt, dat er van de vogels afwezig zijn; deze moesten hem nl. met hun vleugels tegen de warmte beschutten. Eerst laat hij door den radjawali (een soort van havik) de musch zoeken; maar deze heeft een verontschuldiging, daar haar jongen om voedsel schreeuwden. Daarna de specht. Toen deze voor Soeleiman gebracht was, wilde hij hem dooden. Maar de specht verzoekt hem eerst zijn verhaal aan te hooren, hoe hij door de andere vogels nagezet gevlucht was en een zeer schoone vrouw had gezien, prinses Balkis van Saba. Daarop beschrijft hij haar persoon en haar paleis.

No. 122. Een zonnestraal treft Soeleiman, hij kijkt op en ziet, dat de plaats van den hoed-hoed leeg is; hij wordt boos en zendt den vogel 'Akab (عقاب) uit om de hop te zoeken; Akab, de penghoeloe der vogels, ontmoet de hop en brengt haar naar Soeleiman, wien zij vertelt, wat zij van Balkis gezien heeft; deze heeft geen man, maar aanbidt de zon, eens als deze opkomt en eens als zij ondergaat. — Ook hier niets van de ontmoeting van Soeleiman's vogel met dien van Balkis.

([107]). Dit alles in T. A. veel korter. Eerst zendt Soeleiman den specht met een brief, naar de prinses, die na hem gelezen te hebben den vogel een bode met kostbare geschenken en een brief voor den vorst meegeeft. Deze neemt ze aan, onthaalt den bode, maar draagt hem bij zijn vertrek op de prinses zijn verlangen over te brengen, dat zij met haar onderdanen den Islam zal aannemen. In Saba teruggekeerd brengt de bode deze boodschap over en weidt uit over de macht van Soeleiman. Daarop wordt de bode weer naar den vorst teruggezonden met het volgende: 1°. 20 merries; Soeleiman moet raden, welke de moeders

en welke de jongen zijn; — 2°. 20 dienaren, waaruit de vorst den gunsteling der prinses moet kiezen; — 3°. een glazen pot, dien de vorst met water moet vullen, maar het mag geen regen- of bronwater zijn; — 4° een edele steen, die doorboord moet worden, zonder dat men daarbij van een scherp werktuig gebruik maakt. Verder moet Soeleiman haar paleis naar Mĕsir overbrengen. Kan hij dit alles, dan zal gebleken zijn, dat hij een uitstekend vorst is. — Soeleiman lost alle raadsels op en geeft denbode andermaal een brief mee, waarin hij opnieuw Balkis aanspoort den Islam aan te nemen; zij geeft gehoor aan zijn verlangen. Daarna laat Soeleiman het geheele rijk Saba naar Mĕsir overbrengen en neemt Balkis tot vrouw. De merkwaardigheid van haar kuiten wordt ter loops vermeld.

Ook in 122 stuurt Balkis aan Soeleiman o a. een beker, dien hij met water vullen moet, dat noch uit den hemel noch van de aarde afkomstig is; hij voldoet hieraan door een paard te laten harddraven en het zweet in dien beker op te vangen. — Asaf brengt haar paleis over; om daarbinnen te komen moet zij over een er omheen gegraven vijver, dien Soeleiman met glas heeft laten bedekken, gaan en nu bemerkt de koning, dat wat men hem van haar kuiten verteld heeft onwaar is. — Hierop volgt een zeer verward verhaal van een tooverpaard, dat eindelijk dronken gemaakt, gevangen genomen en bij Soeleiman gebracht wordt; deze vergeet zijn sembahjang 'asar (achtermiddaggebed), maar op zijn gebed laat God de zon terugkeeren, die eerst ondergaat, als Soeleiman het gebed verricht heeft.

([108]). Van dit alles komt niets in T. A. voor, wel in No. 122, waar het verhaal echter zeer duister is; de koning van het eiland gaf zich voor God uit en liet zich als zoodanig aanbidden.

([109]). In T. A. neemt de djin de gedaante der vertrouwde vrouw aan (beider namen ontbreken) en wordt hij later uit het paleis verdreven door het reciteeren der *djaboer* (psalmen van David). In hoofdzaak komt overigens het verhaal met het Maleische overeen.

In 122 heet de booze geest Astarhi, اصطرحى. Toen Soeleiman bij den visscher Djalwi, جلوي, in dienst was, bemerkte de dochter van dezen, dat als die daglooner onder een boom lag te slapen, een slang kwam, die bladeren van den boom plukte, waarmee zij hem bewaaide. Hieruit maakte zij op, dat hij geen gewone daglooner was en drong er bij haar vader op aan haar dien man als echtgenoot te geven. Soeleiman maakte eerst bezwaar, wijl hij te weinig verdiende om er een vrouw op na te houden; maar toen Djalwi een ruimer belooning beloofde, gaf hij toe en had het huwelijk plaats. Zij was het, die den bewusten visch slachtte, uit wiens ingewanden een buitengewone glans begon te stralen, waardoor het geheele huis verlicht werd en zoo ontdekte Soeleiman zijn zegelring (katam noeboeat).—Het vervolg als in den tekst.

([110]). T. A. vermeldt alleen, dat Soeleiman een prachtigen tempel liet bouwen en daarin den dood vond op de wijs als in den tekst; men bemerkte eerst, dat de vorst gestorven was, toen Iblis in de gedaante van een rajab (witte mier) den staf had doorgeknaagd, waardoor de vorst vooroverviel.

([111]). Dit verhaal ontbreekt zoowel in T. A. als in N°. 122.—Dit laatste heeft na den dood van Soeleiman de geschiedenis der verwoesting van Saba in vroeger tijden door een ontzettende overstrooming; zeer duister verteld.

([112]). Karmija is in T. A. een zoon van Soeleiman. Velen wilden zijn prediking niet aannemen, waarop (als straf van Allah) de vorsten van Roem, Boestam, Toerki en Ngabĕsah met hun legers oprukten om de schatten van Soeleiman te rooven. Op het gebed der geloovigen zond Allah toen den koning der winden, Sarmoen, die al de vijandelijke benden wegvaagde.

In N°. 122 wordt Armia eveneens een zoon van Soeleiman genoemd; de koning van Hindostan trekt tegen Jerusalem op; de Israelieten gaan naar den tempel, waar zij de taurit lezen; vernietiging van het vijandelijke leger als in T. A.

([113]). Omtrent Karmija en Baboe Nasrah wordt T. A.

het volgende gemeld. Baboe Nasrah was de zoon van een schoone vrouw, die door den vorst van Babil (of Baboel), Radjami, in hoogzwangeren toestand tot zich was genomen. Een jaar lang werd Baboe Nasrah door een hond gezoogd. Hij was zeer sterk en hielp zijn stiefvader in den oorlog, waardoor hij bij dezen zeer in aanzien kwam. — Djabarail geeft Karmija den last naar Baboel te gaan en Baboe Nasrah te bezoeken, daar deze later de Banisrangil zal verdelgen. De profeet ontmoet den aanstaanden vorst en deelt hem mee, dat hij een machtig koning zal worden, door alle omliggende volken gevreesd. Hij verzocht Baboe Nasrah daarop bij de verovering van het rijk der Banisrangil zijn bloedverwanten te sparen, en nadat zij elkaar schriftelijke beloften gedaan hebben, keert Karmija terug. Intusschen had Baboe Nasrah zich met geweld van de regeering meester gemaakt en den naam aangenomen van Radja Daharnoes. Drie rijken hadden zich nog niet aan hem onderworpen, Mĕsir, Ngĕsam en Betalmoekadas. Daharnoes trok tegen deze drie rijken op, roofde de schatten en voerde de bewoners gevankelijk weg; alleen de bloedverwanten van Karmija liet hij gaan.

N°. 122. Bakt Nasar is koning van Koefa. — In Babil was oudtijds een koning Raham (of Radjam, nu eens رجام dan weer رجام); deze zag eens een vrouw, op wie hij verliefd werd en die hij bezwangerde. Zij beviel van een zoon, maar vreezende, dat de koning het kind zou dooden, wikkelde zij het in een net, bracht het naar een afgodstempel en lei het daar neer. Door Gods beschikking komt een hond het kind zoogen en verzorgen Eens gaat de moeder naar den tempel om te zien, of het nog leeft en bemerkt met verbazing, dat het groot geworden is. Terwijl zij zich afvraagt, wie wel voor het kind mag gezorgd hebben, komt de hond, die den kleine laat zuigen en hem daarna reinigt. Toen bracht zij het kind naar huis en gaf het den naam Bakt Nasar (oentoeng berhala), omdat het door de goden beschermd en in het leven gehouden was. Zij gaf het kind

rijst en de borst, maar het wilde niet eten of zuigen; daarop keerde zij naar den tempel terug om den hond te halen, maar deze had zich, den knaap niet meer ziende, tegen de afgodsbeelden dood gestooten. Bedroefd ging zij weer naar huis en vond den kleine slapende; nu gaf zij hem den tepel in den mond en, ofschoon haar borst droog was, kwam er door Gods beschikking vocht uit en zoo zoogde zij hem een jaar lang. Na 7 jaar was hij volwassen, wel leelijk, maar buitengewoon sterk, zoodat hij alle knapen de baas was. — Op zijn 12de jaar kreeg hij het bovenvermelde bezoek van Armia. Later maakte hij zich met geweld meester van de regeering en nam den naam aan van Darnoes (درنوس). Hij onderwierp 'Adjam en Hindi en wilde ook Sjam, Mesir en Magrib veroveren; maar toen hij tegen Sjam optrok en de Israëlieten dit vernamen, gingen zij op last van Armia in den tempel de taurit lezen en het leger van Darnoes sloeg op de vlucht.

Jerusalem werd eerst later door Bakt Nasar veroverd en verwoest, wat na de geschiedenis van 'Isa wordt verteld, ongeveer als in het hoofdstuk Jahja in den tekst.

([114]). Van Aziz wordt in T.A. niet gesproken. Daarentegen volgt in dit werk na de verdelging der legers van Roem enz. (noot 112) een vrij lang verhaal van Boelkija, zoon van Sadad (of Hadad), welke laatste 40 jaar in Mĕsir geregeerd had (een andere Sadad is in noot 93 genoemd). Deze Boelkija volgde zijn vader in de regeering op. Onder de nalatenschap van Sadad was een koperen kist, waarin zich een boek bevond, dat aanving met de mohammedaansche geloofsbelijdenis. Hierdoor wordt Boelkija verlangend Mohammad te leeren kennen. Hij reist daartoe naar Ngĕsam en verder naar Betalmoekadas, waar hij den pandita Apan ontmoet. Deze deelt hem mede, dat Moehammad de laatste der nabi's zal zijn, maar nog lang niet geboren is. Na een duister verhaal, waarin de slangenvorst Jamlik door Apan gevangen wordt, komen zij op hun tocht bij het graf van Soeleiman, in een grot midden in het bosch; daar wil Apan den

tooverring van Soeleiman's vinger trekken, maar dit heeft zijn dood ten gevolge. Aan Boelkija deelt ook Djabarail mede, dat Mohammad nog moet geboren worden. Nu wil Boelkija naar Mĕsir terug, maar hij is verdwaald; op zijn weg naar huis heeft hij nog vele ontmoetingen, o. a. met een djin, Srail geheeten, met Aspabisa (of Aspabisapa), ook met Kilir enz. Eindelijk neemt een vogel hem op den rug en brengt hem al vliegende in Mĕsir terug.

(115). T.A. Jahja wordt genoemd als de zoon van nabi Djakarija, dien deze op zijn ouden dag had afgebeden. Verder vermeldt T.A. niets van Jahja. Van Djakaria wordt verteld, hoe hij door de kapirs vervolgd en door een bosch loopende een boom bad hem in zich op te nemen. Maar Iblis vertelde aan de kapirs, waar de profeet gebleven was, waarop deze den boom gingen doorzagen. Djabarail gaf nu aan Djakarija de keus in het leven te blijven maar niet langer nabi te zijn, of zich te laten doorzagen en eeuwig profeet te blijven. Hij moest Djakarija dit onaangename dilemma stellen, tot straf dat hij niet bij Allah, maar bij een boom zijn toevlucht had gezocht. De profeet verkoos den dood (vgl. noot 124).

(116). Hierbij is gebruik gemaakt van nog twee hss., N°. 104, Nabi Zakaria, en N°. 105, Siti Marjam.

(117) Wat van Marjam in T. A. verteld wordt vóór de blijde boodschap haar door den engel gebracht, is zeer weinig, Zij was de dochter van Imram; zij was zeer schoon en leidde een vroom leven.

(118) In N°. 140 heet deze jongeling Takja (تقيا), de *godvruchtige*.

(119). In T. A. is de conceptie anders: Djabarail blaast Marjam de Noerboewat in den schedel.

(120). Dit verhaal ontbreekt in T. A.

(121). In 104, 105 en 122 wordt Betlehem niet genoemd, alleen de Baitoe'laksa, de verwijderde tempel d. i. Jerusalem.

(122) In T. A. slechts dat Marjam 's nachts naar een

eenzame plek trok en onder een dadelboom van een schoon kind beviel; bij haar bevalling werd zij geholpen door de widadari's (hemelnimfen).

([123]). In N°. 122 had Iblis de Israelieten reeds, toen zij de zwangerschap van Marjam vernamen, tegen haar opgehitst door hun te verzekeren, dat hij iederen dag een jongeling bij haar zag komen, dien zij voor Djabrail uitgaf.

([124]). In T. A. ongeveer gelijkluidend; het kind geeft zich zelf den naam van Ngisa en wijst als antecedent op nabi Sis, die wel zonder moeder geboren was (1ste gedeelte, noot 36).

In N°. 104 en N°. 122 volgt hier een episode omtrent de geboorte van Jahja, den dood van Zakaria en dien van Jahja.

Zakaria reeds oud en nog kinderloos zijnde bidt om een zoon. Djabrail komt hem meedeelen, dat zijn gebed verhoord is en op den vastgestelden tijd wordt Jahja geboren, die niets doet dan weenen en niet wil spelen, tot groot verdriet van zijn vader, die zoodoende geen vreugd van zijn kind beleeft. Op zekeren dag verbiedt Zakaria de Israelieten kwaad te doen, waarop zij besluiten hem te dooden. Zakaria neemt de vlucht en komt uitgeput van vermoeienis aan een boom, die zich op Gods bevel voor hem opent, zoodat hij er een schuilplaats in vindt. Zijn vervolgers geen spoor meer van hem vindende willen terugkeeren, maar nu mengt zich Iblis in de gedaante van een ouden Israeliet onder hen en vertelt hun, dat Zakaria in den boom verborgen is; hij bezorgt hun een zaag, waarmee zij den boom en tevens Zakaria midden door zagen. Jahja verneemt den moord van zijn vader, maar blijft in zijn bidvertrek bidden en weenen. — Eens komt een vrouw met een man bij hem met het verzoek hen te trouwen, maar Jahja weigert dit te doen, omdat de man haar zwager en een dergelijk huwelijk toen verboden was De vrouw haalt iemand over om Jahja te dooden en als zij het bericht ontvangen heeft, dat dit gebeurd is, wil zij haar voorgenomen

huwelijk vieren, ofschoon het voor haar gebrachte afgehouwen hoofd van Jahja haar waarschuwt, dat dit niet geoorloofd is. Maar gedurende het feest wordt zij door den wind opgenomen en in de woestijn neergeworpen, waar twee tijgers haar verscheuren.

Verder vertellen 104, 105 en 122 hier, dat Marjam haar zoontje, toen 6 of 7 jaar oud, bij een onderwijzer bracht, die het kind te jong vond om ernstig deel te nemen aan het onderwijs, maar ingenomen door zijn uiterlijk hem toch bij zich hield. Op zekeren dag liet hij 'Isa allerlei woorden nazeggen, waarvan de knaap de beteekenis vroeg, die de goeroe hem evenwel niet zeggen kon. Eindelijk werd deze boos en dreigde hem met zijn stok; doch 'Isa vermaande hem bedaard te blijven en hem zijn plaats af te staan. 'Isa nam de plaats van den goeroe in, die onder de leerlingen ging zitten, en verklaarde alle moeilijkheden. De goeroe bekende daarop, dat hij den knaap niets meer kon onderwijzen, maar wilde niet meer van hem scheiden en werd zijn eerste leerling.

Marjam vond het noodzakelijk, dat 'Isa een beroep leerde en bracht hem daarom bij een voller. Op een dag, dat deze afwezig was, kwamen een groot aantal menschen met kains om die te laten wasschen en verwen. 'Isa wierp ze alle in een zelfden bak met indigo en toen nu de baas terugkwam, was hij wanhopig, daar hij meende dat alle kains bedorven waren en hij aan niemand de zijne zou kunnen teruggeven. Ook Marjam, die haar zoon wilde bezoeken, beknorde hem, dat hij zijn meester zulk een schade had veroorzaakt, die zij in hun armoede niet konden vergoeden. Hij echter beval de eigenaars te roepen en toen deze tegenwoordig waren, haalde hij de kains één voor één uit den bak en gaf ieder de zijne terug geel, blauw, rood gekleurd, of hoe zij het ook verlangden. Duizend en dertig menschen hierdoor overtuigd van 'Isa's goddelijke zending, namen daarop het ware geloof aan, dat hij hun verkondigde. Slechts één oude vrouw bleef ongeloovig; driemaal liet zij aan

haar kain een andere kleur geven en riep toen uit, dat het maar bedrog en tooverij was; tot straf veranderde zij in een apin.

'Isa begeeft zich op goddelijken last (N°. 122) op reis vergezeld van den genoemden goeroe en komt aan een rijk, welks vorst een afgodendienaar is. Nu draagt hij den goeroe op den vorst aan te sporen tot de erkentenis: la ilaha illa Allah wa 'Isa roh Allah (daar is geen god dan God en Isa is zijn geest). De vorst laat zich overhalen om met zijn mantri's en grooten 'Isa te bezoeken en vraagt dezen: „wie zijt gij?" Ik ben een gezant Gods om u tot het ware geloof te bekeeren." „Geef ons een teeken en wij zullen u gelooven?" Daarop geneest 'Isa melaatschen, kreupelen, stommen en blinden, en nu verlangt de vorst, dat zijn pas gestorven ouders weer levend zullen worden. 'Isa laat zich naar het graf brengen, doet een gebed, en werkelijk staan de overledenen uit hun graf op en sporen hun zoon aan in 'Isa te gelooven, die in waarheid een nabi is. De koning bekeert zich met zijn geheele volk en laat op alle poorten de geloofsbelijdenis plaatsen: la ilaha illa Allah wa 'Isa roh Allah. — Hetzelfde verhaal komt ook voor in 104 en 105, maar de goeroe wordt daar tweemaal gedood evenals de jongeling in de bekeeringsgeschiedenis van den vorst, die later volgt.

Met dit verhaal eindigt N°. 105, hikajat Siti Marjam.

N°. 104 en 122. 'Isa keert naar zijn moeder terug, houdt haar voor dat de wereld vergankelijk is en zij zich door voortdurende godsvereering voor de eeuwigheid moeten voorbereiden; daarom zondert hij zich met haar af in het gebergte, waar hij een bidkapel (mandarsah) bouwt; hier houden zij zich met godsdienstige verrichtingen bezig. Eens terwijl 'Isa afwezig is om levensmiddelen te koopen, komt de doodsengel bij Marjam en ondanks haar verzoek om uitstel tot haar zoon terug is, dien zij nog eenmaal wil ontmoeten, ontneemt hij haar het leven. 'Isa vindt bij zijn terugkomst zijn moeder bewegingloos en denkt, dat zij

slaapt; maar toen zij den volgenden morgen nog in dezelfde houding nederlag, bemerkte hij dat zij dood was. Hij ging naar een naburige doesoen en ontving van den eigenaar een doodskleed om Marjam in te begraven; onderweg ontmoet hij Djabrail en Mikail, die met bidadari's uit den hemel neergedaald zijn, het lijk wasschen en ter aarde bestellen. Op haar graf bad hij God in naam van Mohammad's verhevenheid nog eenmaal de stem van zijn moeder te hooren, die hem daarop meedeelde dat zij in den hemel was, waar zij elkander later zouden ontmoeten.

Nu trok 'Isa verder en kwam aan een berg, met wien hij verzocht te mogen spreken; de berg vroeg hem toen God te smeeken, dat hij niet in de hel zou komen en daar 'Isa dit gebed alweer in den naam van Mohammad deed, werd het verhoord. Op den berg ontsprong nu een bron, waarvan het water koeler en frisscher was dan de dauw en zoeter dan honig. Daarop krijgt hij bevel naar een eiland te gaan, waarop zich een heilige bevindt, wiens sterfuur nabij is en dien hij moet begraven; hij ontmoet den wali, die ofschoon blind weet, dat hij 'Isa is, en die hem vertelt, dat twee vogels hem dagelijks zijn voedsel brengen. Den volgenden morgen sterft de wali; een boom ontwortelt zich en daaronder vertoont zich het voor den afgestorvene bestemde graf, waarin engelen met 'Isa hem neerleggen.

Vervolgens ontving 'Isa den last zich naar een ander groot eiland te begeven, waarvan hij den vorst en de inwoners moest bekeeren. 'Isa wandelt over de zee naar het eiland, waar hij een groot paleis ziet, in welks nabijheid hij een oude vrouw ontmoet, die hem voor een Arabier houdt; „hoe komt die man hier", denkt zij en veronderstellende dat hij honger heeft, noodigt zij hem in haar huis en wil hem te eten geven, terwijl zij op 'Isa's navraag hem meedeelt, dat de koning een grooten afgod aanbidt, dien ook al zijn onderdanen moeten vereeren. 'Isa weigert de spijs aan te nemen, voor zij hem als gezant Gods erkend en de geloofsformule uitgesproken heeft. Daarop vertelt zij hem, dat zij een zoon

heeft, die blind, doof, stom en lam is; 'Isa geneest hem, waarop hij een geloovige wordt en de geloofsbelijdenis vlot opzegt. Nu wil 'Isa hem naar den koning zenden om ook dezen aan te sporen het ware geloof te omhelzen; maar de moeder verzet zich hiertegen en waarschuwt, dat haar zoon stellig zal gedood worden. Toch gaat hij op bevel van 'Isa, vertelt den vorst, dat 'Isa hem genezen heeft en beveelt hem de geloofsformule la ilaha enz. op te zeggen. De vorst werpt in zijn toorn zijn kroon op den grond en gelast den jongen man te dooden. Wanhopig komt de moeder bij het lijk en verwijt 'Isa, dat hij door niet naar haar waarschuwing te luisteren de oorzaak is, dat zij van haar kind beroofd is. Maar 'Isa spreekt haar moed in, doet een gebed en beveelt den jongeling in den naam van God op te staan. Daarop zendt hij hem voor de tweede maal naar den vorst, die hem nu niet alleen laat dooden, maar zijn lijk verbranden en de asch door den wind verspreiden. Op 'Isa's gebed brengt de wind de asch weer bijeen en de jongeling herleeft. Nu gaat hij voor de derde maal naar den vorst, die door zulk een wonder verbaasd zich naar 'Isa laat brengen, dezen als profeet van God erkent, zich met zijn volk bekeert en zijn dochter als vrouw geeft aan den jongeling, die den troon beklimt en vorst wordt.

'Isa reist verder en heeft een ontmoeting met Iblis. „Waarom, vraagt 'Isa dezen, hebt gij Adam gehaat?" „Omdat, antwoordt Iblis, God hem boven mij verheven had". Verder vertelt hij, dat er vooral drie dingen zijn, die de menschen in het verderf storten: gierigheid, want die verhindert hen liefdegaven aan de armen te schenken; opvliegendheid en toorn, want daardoor ontstaan twisten en vechten zij, slaan elkaar op het hoofd, scheuren elkaar de kleeren van het lijf en scheiden van hun vrouw; dronkenschap, want in dien toestand grijp ik hen bij het haar en laat hen alles doen, wat ik wil, stelen, moorden en allerlei andere zonden. „Zijt gij wel eens bij mij geweest?" vroeg Isa verder. „Ja eenmaal in een lusthof, over welks schoonheid ik u zoo opge-

togen gemaakt heb, dat gij te veel van zijn vruchten gegeten en daarna zoo vast geslapen hebt, dat gij het gebed hebt vergeten". Toen zwoer 'Isa bij God, dat hij tot zijn dood toe niet meer aan zijn voedsel zou denken.

Hierna volgen het wonder van het maken der vogels, de aanneming der hawarioen, het neerdalen van de tafel met spijs en de dood van 'Isa, eensluidend met den tekst met uitzondering natuurlijk van wat na 'Isa's dood omtrent Marjam wordt meegedeeld.

([125]). In T. A. ontvangt Ngisa van Allah de kitab Intjil (of Indjil) om die te verkondigen, maar niemand wil naar hem luisteren.

([126]). Ontbreekt in T. A.

([127]). T. A. spreekt maar van één opwekking uit den doode; de naam van den herleefde wordt niet genoemd.

([128]). Van dit alles heeft T. A. niets; daarentegen komt in dit werk een verhaal voor, hoe Ngisa een vrouw in een vogel veranderde.

([129]). Omtrent de Apostelen heeft T. A. alleen, dat Ngisa 12 waschbazen tot zich riep, die zijn godsdienst omhelsden.

([130]). In hoofdzaak als in het Maleische verhaal. Ngisa vaart ten hemel te Měkah. De persoon, dier hier in Ngisa's plaats gedood wordt, heet Toja Noes (of Tojanoes?) en herkrijgt na zijn dood zijn vorige gedaante. Eerst in het laatst der dagen zal Ngisa op aarde neerdalen om den Antichrist (djadjal lanattoellah) te bestrijden. — Tusschen Ngisa en Moesa liggen 1153 jaren; Ngisa heeft 12 bezoeken van Djabarail gehad en is 33 jaar oud geworden.

([131]). Ontbreekt in T. A.

([132]). N°. 122 bevat noch dit verhaal noch de volgende; na den dood van 'Isa volgen de verwoesting van Jerusalem door Bakt Nasar, de geschiedenis van Aziz en die van Joenoes, nagenoeg gelijk aan het in den tekst meegedeelde.

In T. A. Komt dit verhaal vóór de geschiedenis van Ngisa.

([133]). Ontbreekt in T. A.

([134]). In T. A. geheel anders. Er wordt verhaald van 6

hoeloebalangs van vorst Doekajanoes van Roem, aan wie hij zeer gehecht was en die hem overal moesten volgen. Vijf hunner heeten: Tamlika (of Namlika), Nalika, Tantanoes, Oenoes, Maroenoes. Op zekeren dag besloten zij hun vorst, die een ongeloovige was, te verlaten en in een ander rijk ngelmoe (godsdienst) te gaan zoeken. Dit plan volvoerden zij, terwijl zij met den vorst op jacht waren; op hun tocht kwamen zij aan een grot, waar zij van vermoeidheid in slaap vielen. Doekajanoes liet naar hen zoeken, maar men kon hen niet vinden. Driehonderd jaar aan één stuk bleven de 6 mannen doorslapen. (Er zijn echter schrijvers, die een ander tijdsverloop opgeven.)

([135]). T. A. geeft als naam van dien hond Patmir op.

([136]). Het slot van het verhaal der 7 slapers is in T. A. veel korter. Tamlika gaat uit om eten te koopen. Toen de koopman het vreemde geldstuk zag, vroeg hij Tamlika hem een deel van zijn geld te geven, daar hij hem anders bij den koning zou aanklagen. Op zijn weigering werd Tamlika voor den vorst gebracht, die zijn verhaal gehoord hebbende, ook de andere slapers wilde leeren kennen. Toen Tamlika bij de grot gekomen was om zijn makkers te halen, vielen zij weer in slaap, maar nu was het de doodslaap. Daarop werden zij allen met den hond in den hemel opgenomen. Die hond nl. was Seh kiboel kahpi, de in een hond overgegane iman van Balhoem (zie gesch. van Moesa).

([137]). In T. A. komt ook dit verhaal niet voor.

([138]). Dit verhaal ontbreekt in T. A. — Na Ngisa behandelt dit werk nog vrij uitvoerig het leven van Mohammad, eenigszins korter dat der eerste 4 kaliefen en der eerste twee Omajaden, om ten slotte een en ander mee te deelen omtrent de invoering van den Islam op Java. Het boek eindigt abrupt in de geschiedenis van Soenan Giri.

ALPHABETISCH-SYSTEMATISCHE

INHOUDS-OPGAVE

VAN

DEEL XXV t/m XXXVI

VAN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS (*).

Adja-taparang.

Nota van toelichting op het contract, gesloten met het landschap Alietta (Adja-taparang) op den 30en Juli 1890, door D. F. van Braam Morris, XXXVI, 193.

Nota enz. (als voren) . . . Soepa (Adja-taparang), XXXVI, 202.

Nota enz. (als voren) . . . . Sawietto (Adja-taparang), XXXVI, 213.

Adoptie, zie Chinezen.

Afdrukken, zie Nieuw-Guinea.

Alietta, zie Adja-taparang.

Alifoeroe, zie Halmahera.

Alphabet.

Een oud-Javaansch alphabet van midden-Java, door Dr. J. Brandes, XXXII, 441.

(*) Dergelijke inhouds-opgaven zijn te vinden:
van deel I t/m XII in deel XII, bladz, 595 vlg.
» » XIII » XXIV » » XXIV, » 589 »

Ambon.

Twee zangen in de Ambonsche landtaal (bahasa tanah), vertaald en verklaard door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXVII, 69.

Aroe-eilanden.

De Aroe-eilanden, geographisch, ethnographisch en commercieël, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXIII, 57.

Asahan.

Geschiedenis van Asahan, door C. A. Kroesen, XXXI, 82.

Atjeh.

Een brief van prins Maurits aan den Sultan van Atjeh, door Dr. L. W. G. de Roo, XXV, 162.

Lijst van Atjehsche woorden, door J. Dias, XXV, 140.

Atjeehsche taalstudiën, door K. F. H. van Langen, XXVIII, 176.

Reis naar de Zuidelijke nederzettingen van Groot-Atjeh, door M. A. F. Goossens, XXIX, 465.

Sjair perang Atjeh, naar een te Singapoera (?) gelithographeerden Maleischen tekst, in het Hollandsch vertaald door E. Blok, XXX, 568.

Iets omtrent den oorsprong van het Atjehsche volk en den toestand onder het voormalig Sultanaat in Atjeh. Getrokken uit een rapport van den Gouverneur van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, XXXII, 89.

Studiën over Atjehsche klank- en schriftleer, door Dr. C. Snouck Hurgronje, XXXV, 346.

Babad Tanah Djawi, zie Bladvulling.

Babar:

De afdeeling Babar, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXIII, 187.

Bali:

Naar aanleiding van R. van Eck's „een eerste proeve van een Balineesch woordenboek", Utrecht, Kemink en zoon, 1876, door Dr. H. Neubronner van der Tuuk, XXV, 242.

Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali, door F. A. Liefrinck, XXXIII, 233.

Zie ook: Oudheden.

Banda.

Banda's veroverings-dag, door Mr. J. A. van der Chijs, XXVI, 195.

Bandjar-negara.

Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjar Negara, door A. M. K. de Does, XXXVI, 1.

Zie ook: Oudheden.

Bantam.

Oud-Bantam, door Mr. J. A. van der Chijs, XXVI, 1.

Zie ook: Piagem.

Batak-landen.

Eenige Bataksche raadsels, medegedeeld door C. A. van Ophuijsen, XXVIII, 201; XXX, 459.

Beiträge zur Kenntniss der Battareligion, von Dr. B. Hagen, XXVIII, 498.

Rapport über eine in Dezember 1883 unternommene wissenschaftliche Reise an den Toba-See (Central Sumatra), von Dr. B. Hagen, XXXI, 319. — Nota von Herrn R. D. M. Verbeek, XXXI, 383. — Bemerkungen zu den zwei Karten, von Herrn F. C. E. Meijer, XXXI, 384. — Sprachliche Bemerkungen der Redaction, XXXI, 386.

Bataksche spreekwoorden en spreekwijzen, door C. A. van Ophuijzen, XXXIV, 72; XXXV, 613.

Nota over de onafhankelijke Bataklanden, door C. J. Westenberg, XXXIV, 105.

De tijger en het bijgeloof der Bataks, door W. D. Helderman, XXXIV, 170.

De uitwatering van het Toba-meer en de Batoe Bongbong, door P. A. L. E. van Dijk, XXXV, 640.

Batavia.

Een en ander van het oude Batavia, door J. G. F. Brumund, XXV, 362.

Een conflict tusschen de Regeering en den Raad van Justitie des kasteels Batavia, 1795, door Mr. N. P. van den Berg, XXIX, 229.

Zie ook: Tooneel.

Batoeah, zie: Maleijers.

Batoelapa, zie: Masenrempoeloe.

Batoe-toelis, zie: Oudheden.

Bawean.

Huwelijks-gebruiken op het eiland Bawejan, door Mas Pringga Atmadja en H. Th. J. Uijtterbroeck, XXXIV, 533.

Begraven, zie: Formulieren.

Berichten.

Berichten en mededeelingen, ingezonden door Arnold Snackey, XXVIII, 473, 578; XXX, 632.

Biadjoe, zie: Tatoueeren.

Biliton.

De baning djoekoet singak en baning seran njeroepak amang, twee volksverhalen in het dialekt der Orang Lawoet of Orang Sekah van Bĕlitoeng, door J. G. T. Riedel, XXVI, 264.

Bijdrage tot de kennis van het Billiton-Maleisch, door A. G. Vorderman, XXXIV, 373. — Errata, XXXIV, 624.

Bima.

Nota van toelichting, behoorende bij het contract, gesloten met het landschap Bima op den 20sten October 1886, XXXIV, 176.

Bintang.

Bijdrage tot de kennis van Oud-Bintan, door J. G. Schot, XXXII, 602.

Bladvulling.

Bladvulling, door Mr. J. A. van der Chijs, XXX, 638.

De tekst van de proza-bewerking van de Babad Tanah Djawi gecastigeerd, XXXII, 556.

De huidskleur van de Javanen volgens hen zelf, XXXIII, 600.

Een nieuwe bewerking van de sĕrat Aji Saka, XXXIV, 104.

Drie Javaansche raadsels uit één Dasanama, XXXV, 480.

Eenige foutieve eigennamen in de door Meinsma uitgegeven prozabewerking van den Babad Tanah Djawi, XXXV, 127.

Een kunstige Javaansche strophe, XXXVI, 231.
Nog een Javaansch geheimschrift, XXXVI, 419.

Bolaang-Mongondo.

Menambahi deri kaoel dan perdjandjian diboeat pengakoewan dan di bertegoehken segala hal-hal diantara, oleh akoe padoeka radja Johannis Manuel Menopo, XXXV, 481.

Borneo.

Proeve eener vergelijkende woordenlijst van zes, in de Z. O. afd. v. Borneo voorkomende taaltakken, door C. den Hamer, XXXII, 455.

Zie ook. Chinezen, Dajak, Koetei, Pasir, Sampit, Sanggau, Sterrekunde, Tatoueeren.

Boro-Boedoer, zie: Oudheden.

Buitenzorg, zie: Oudheden.

Bijgeloof, zie: Batak-landen, Menangkabau, Nias.

Carteret.

Philip Carteret in Nederlandsch-Indie, 1767-1768, door Mr. J. A. van der Chijs, XXXIV, 1.

Celebes, zie: Adja-temparang, Bolaang Mongondo, Kadjang, Loehoe, Masenrempoeloe, Todjo.

Chinezen.

Het school-onderwijs onder de Chinezen op Java, door J. E. Albrecht, XXV, 225.

Beschrijving van drie Chineesche kaartspelen, door M. von Faber, XXVI, 413.

Sāng djie tjoa. De optocht der Chinezen voor het beschreven papier te Padang, door J. W. Young, XXVII, 560.

Bijdrage tot de kennis der Chineesche geheime genootschappen, door J. W. Young, XXVIII, 546.

Versterfrecht, adoptie en pleegkinderen bij de Chineezen. Behandeling der betrekkelijke artikelen van het wetboek, Tai Tshing Loet Lé, door J. W. Young, XXXI, 214.

Bijdrage tot de kennis der Chineesche hazard- en kaartspelen, door J. W. Young, XXXI, 269.

De feestdagen der Chineezen door Tshoà Tsoe Koàn. Naar

den Maleischen tekst bewerkt door J. W. Young, XXXII, 1.

De kongsi's van Montrado. Bijdrage tot de geschiedenis en de kennis van het wezen der Chineesche vereenigingen op de Westkust van Borneo, door S. H. Schaank, XXXV, 498. — Errata, XXXVI, 417.

Conflict, zie: Batavia.

Dajak.

De Rambai en Sebroeang Dajaks. Mededeelingen van den controleur, J. C. E. Tromp, XXV, 108.

Iets over de Dajaks van Melintam en Njawan, door J. M. van Berckel, XXVI, 423.

Zie ook: Sterrekunde.

Darawati.

Beklimming van den Dåråwati, door F. Fokkens, jr., XXX, 558.

Dasanama, zie: Bladvulling.

Desa.

Eenige dagen het desa-leven meêgeleefd, door Ch. te Mechelen, XXV, 165, 256.

Vrije desa's op Java en Madoera, door F. Fokkens jr., XXXI, 477.

Devotie, zie Naqsjibendîjah.

Dialect, zie: Javaansche taal- en letter-kunde.

Diëng.

Aanteekeningen omtrent het Diëng-gebergte en zijn merkwaardigheden, door J. J. Verwijk, XXXV, 215.

Dipanegara.

Iets over een ouderen Dipanegara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya, door Dr. J. Brandes, XXXII, 368.

Djakatra.

Het laatste overblijfsel van Djakatra, door Mr. J. A. van der Chijs, XXV, 460.

Djokjokarta.

Dagregister of dagelijksche aanteekeningen van het voor-

gevallene ter gelegentheid van de verwisseling van de, door het overlijden van den Sulthan, Hamangkoe Boeana Seno Patty Ingalaga Abdul Rachman Sahidin Panatto Gama Califatollah, vacant geraakte troon van het Djocjocartasche Rijk en de daartoe gedane reis door den WelEd. Gestr. Heer, M^r^. Pieter Gerardus van Overstraten, Raad extra-ordinair van Nederlandsch Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur op en langs Java's Noord-oostkust, gehouden door den Onderkoopman en Secretaris van politie te Samarang, Fredrik Jacob Rothenbühler, 20 Maart — 13 April 1792, XXVII, 295.

Het waterkasteel te Jogjåkartå, door J. Groneman, XXX, 412.

Nota behoorende bij de teekening van het waterkasteel, door R. D. M. Verbeek, XXX, 435.

Doerie, zie: Masenrempoeloe.

Dooden-feest, zie: Nieuw-Guinea.

Eed.

Over den eed der Maleiers ter Sumatra's Westkust, door G. W. W. C. van Hoëvell, XXVI, 529.

Gewone eed der Timoreezen en Rottineezen, medegedeeld door H. D. Wiggers, XXXVI, 279.

Engano.

Woordenlijst van de talen van Enggano, Mentawei en Nias, door D^r^. J. A. C. Oudemans, XXV, 484.

Proeve van eene Maleisch-Nederlandsch-Enganesche woordenlijst, door O. L. Helfrich en J. A. J. C. Pieters, XXXIV, 539. — Aanvullingen en verbeteringen, XXXV, 228.

Familie-leven, zie: Padangsche bovenlanden.

Feestdagen, zie: Chinezen:

Feesten, zie: Maleijers, Nieuw-Guinea.

Flores.

Woordenlijstje van het dialect van Sikka (midden-Flores), verzameld door L. F. Calon, XXXIII, 501.

Proeve eener beschrijving van land en volk van Midden-Manggarai (West-Flores), afdeeling Bima, gouverne-

ment Celebes en onderhoorigheden, door J. W. Meerburg, XXXIV, 434.

Eene voetreis over het oostelijk deel van het eiland Flores, door E. F. Kleian, XXXIV, 485.

Lijst van eenige woorden der Manggaraische taal, verzameld door J. W. Meerburg, XXXV, 75.

Eenige opmerkingen over het dialect van Sikka, gevolgd door eenige bemerkingen op de vorige lijstjes, eenige spreekwijzen, enz., verzameld door L. F. Calon, XXXV, 129.

Woordenlijst van het dialect van Lio (West-Flores), door L. F. Calon, XXXV, 200.

Dagboek van den controleur van Bima, J. W. Meerburg, gehouden gedurende zijne reis door het binnenland van Manggarai (West-Flores), 1890, XXXVI, 113.

Verslag der reis van den controleur Hoedt naar de Noordkust van West-Flores, XXXVI, 281.

Formulieren.

Formulieren in gebruik bij het afsterven en het begraven in de desa Bĕngang, afdeeling Soemĕdang, door Raden Karta Winata, XXXII, 211.

Geelvinks-baai, zie: Nieuw-Guinea.

Geestelijkheid.

De Mohammedaansche geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera, door Mr. L. W. C. van den Berg, XXVII, 1. — Rectificatie, XXVII, 190.

Geheimschrift, zie: Bladvulling.

Genootschap.

Een nieuw genootschap op het gebied van Indische taal-, land- en volken-kunde, XXV, 215.

Genootschappen (*geheime*), zie: Chinezen.

Gloegoer.

Dagverhaal van eene reis naar Gloegoer VI Kota, door den controleur, E. Th. van Delden, XXVII, 128.

Verslag over den toestand van het landschap Gloegoer VI Kotta, door E. Th. van Delden, XXVII, 166.

Verslag omtrent de invoering van het geregeld bestuur in

het landschap Gloegoer III Kota di ilir, door den Assistent-resident van de L Kota, H. Visser, XXVIII, 216.

Gouverneur-Generaal.

Hoe men in de 17de eeuw Gouverneur-Generaal werd, door Mr. J. A. van der Chijs, XXX, 596.

Grati.

Eenige aanteekeningen over de visscherij in de afdeeling Grati, door C. Knebel, XXVI, 283.

Een en ander over het meer van Grati, uit het Javaansch overgezet door J. Knebel, XXVI, 541.

Grissee, zie: Zonnewijzer.

Halmahera.

De godsdienst-begrippen der Halmaherasche Alfoeren, door C. F. H. Campen, XXVII, 438.— Nalezingen, XXVIII, 337.

Het eiland Halemahera, door C. F. H. Campen, XXVIII, 240.

De godsdienstbegrippen der Halemaherasche Alfoeren. Eenige oude volkssagen, naverteld door C. F. H. Campen, XXX, 437.

Handschriften.

Een verslag van professor A. C. Vreede omtrent eene verzameling Javaansche en Madoereesche handschriften, door Dr. J. Brandes, XXXV, 443.

Zie ook: Inkt.

Herwijnen.

Herwijnen. Bijdrage tot de geschiedenis van het middelbaar onderwijs in Ned.-Indie, door M. von Faber, XXX, 519.

Hikajat Kalila etc., zie: Mal. taal- en letterkunde.

Huidskleur, zie: Bladvulling.

Huwelijks gebruiken, zie: Bawean.

Indramajoe, zie: Javaansche taal.

Inkt.

De inkt, gebezigd voor het schrijven der oud-Javaansche handschriften uit de 14e en 15e Çaka-eeuw, door Dr. J. Brandes, XXXII, 438.

Jacht, zie: Nias.

Java, zie: Alphabet, Bandjar-negara, Bantam, Batavia,

Bladvulling, Chinezen, Darawati, Desa, Diëng, Dipanagara, Djakatra, Djokjokarta, Formulieren, Geestelijkheid, Grati, Herwijnen, Javaansche Regenten, Javaansche taal- en letter-kunde, Jayapattra, Kalang, Middenpersonen, Onderwijs, Oudheden, Piagëm, Raadsels, Salem, Snippers, Tooneel, Wajang, Zonnewijzer.

Javaansche Regenten.

Hoe de Compagnie soms met Javaansche Regenten handelde, medegedeeld door Mr. J. A. van der Chijs, XXV, 221.

Javaansche taal- en letterkunde.

Vragen ter opheldering van oud-Javaansche woorden, door Dr. H. Neubronner van der Tuuk, XXV, 132, 328, 432, — Een misverstand, door Prof. H. Kern, XXVI, 297.

Een paar bladzijden levend Javaansch, als proeve van Soerakartasche spreektaal, door D. F. van der Pant, met bijstand van Raden Padmå Soesastrå, XXX, 492

De gladde weduwe. Een Javaansch sprookje, in Soerakartasche spreektaal naverteld door D. F. van der Pant, met bijstand van Raden Padmå Soesastrå en vele anderen, XXXI, 1.

Javaansch dialekt van Dërmajoe (Indramajoe), door Dr. J. Groneman, XXXVI, 462.

Zie ook: Alphabet, Bladvulling, Dipanegara, Handschriften, Inkt, Jayapattra, Lakon, Oudheden, Piagëm, Raadsels, Wajang.

Jayapattra.

Een jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849, door Dr. J. Brandes, XXXII, 98.

Kadjang.

Schets van het regentschap Kadjang, onder-afdeeling Kadjang, afdeeling Ooster-districten, gouvernement Celebes en onderhoorigheden, door H. D. Wiggers, XXXVI, 247.

Kalang.

Bijdrage tot de geschiedenis der Kalangs op Java, door E. Ketjen, XXVIII, 185.

Kalasan, zie: Oudheden.

Kantteekeningen.

Naar aanleiding van prof. A. C. Vreede's „Kantteekeningen" enz., door Dr. J. Brandes, XXXII, 150.

Karimon Djawa.

Verslag van een reis naar de Karimon Djawa eilanden, in Augustus 1885 gemaakt door den Resident van Japara, Mr. J. P. Metman, XXXI, 140.

Kassa, zie: Maseurempoeloe.

Jonker.

Kapitein Jonker, 1630 (?) — 1689, door Mr. J. A. van der Chijs, XXVIII, 351; XXX, 1.

Kawi-oorkonden, zie: Oudheden.

Kateman.

Het stroomgebied der Kateman. Bijdrage tot de kennis van Oost-Sumatra, door J. G. Schot, XXIX, 555.

Kei-eilanden.

De Kei-eilanden, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXIII, 102.

Kisser.

Maleisch-Kissersche woordenlijst, door N. Rinnooij, XXXI, 149.

Koetei.

Een reis naar de bovenlanden van Koetei (21 Aug. — 15 Sept. 1885), door den Adsistent-resident, S. W. Tromp, jr., XXXII, 273.

Kongsi, zie: Chinezen.

Koran.

De Koranische verhalen in het Maleisch, door D. Gerth van Wijk, XXXV, 249; XXXVI, 531.

Krakatau.

Vroegere berichten omtrent Krakatau. De uitbarsting van 1680, door Mr. N. P. van den Berg, XXIX, 208.

Krawang, zie: Oudheden.

Kwantan.

Nota over den politieken en economischen toestand van het landschap Kwantan, door H. J. E. F. Schwartz, XXXVI, 325.

Labang mesĕm, zie: Madoera.

Laboean Batoe.

Schets der afdeeling Laboean Batoe, residentie Sumatra's Oostkust, door J. B. Neumann, XXVI, 434.

Lakon.

Lakon Kartå-wijogå (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XLIII), door C. Poensen, XXIX, 101.

Aanteekeningen op de lakon Djaladara-rabi, door P. Poensen, XXXI, 387.

Lampong.

Nota over de slavernij en het pandelingschap in de residentie Lampongsche Districten, door H. F. W. Cornets de Groot, XXVII, 452.

Lampongsche pijagĕms, medegedeeld door D^r^. H. Neubronner van der Tuuk, XXIX, 191.

Leti.

Leti-eilanden, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXIII, 200.

Limapoeloe Kota, zie: Padangsche bovenlanden.

Lio, zie: *Flores.*

Loeboes.

De Loeboes, door C. A. van Ophuijsen, XXIX, 88.

Woordenlijst van de taal der Loeboes, door C. A. van Ophuijsen, XXIX, 526.

Loehoe.

Het landschap Loehoe, getrokken uit een rapport van den Gouverneur van Celebes, D. F. van Braam Morris, XXXII, 498.

Madjapahit, zie: Oudheden.

Madoera.

De labang mesĕm te Tandjoeng-anjar op het eiland Madoera (Bangkalan), door S. C. Keller van Hoorn, XXXII, 431.

Zie ook: Desa, Geestelijkheid, Handschriften, Onderwijs, Oudheden.

Maiwa, zie: Masenrempoeloe.

Malaka.

Corte beschryvingh ofte substantiële vervattingh van 't leven, manieren en de postuur der wilde menschen, hun omtrent Malacca, de revier opwts. in de bosschagien onthoudende en preciselyk lettende op de fruyt tydt van 't jaer, medegedeeld door Mr. J. A. van der Chijs, XXVIII, 88.

Maleiers.

Over de feesten, die in gebruik zijn bij de Maleiers van de bovenlanden, vertaald door J. L. van der Toorn, XXV, 467.

Iets over het „batoeah en tilakŏ zijn" bij de Maleiers, door J. L. van der Toorn, XXVI, 556.

Zie ook: Menangkabau, Eed, Pad. bovenl., Tooneel.

Maleische taal- en letter-kunde.

Proeven van West-Sumatraansch Maleisch, door J. Habbema, XXV, 337.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van 's heeren Klinkert's beoordeeling der Mal. spraakkunst van Dr. J. J. de Hollander, door D. Gerth van Wijk, XXVI, 182.

Fragmenten uit een Maleisch handschrift, medegedeeld door J. Habbema, XXX, 473.

Enkele onjuistheden in den 3en druk van het Maleisch-Nederlandsche woordenboek, bewerkt door Dr. J. Pijnappel, hoogleeraar te Leiden, opgemerkt door J. Habbema, XXXI, 594.

Inlichtingen omtrent eenige Maleische woorden en uitdrukkingen, gevraagd of gegeven door J. Habbema, XXXII, 305.

Een paar bijzonderheden uit een handschrift van de Hikajat Kalila dan Damina, door Dr. J. Brandes, XXXVI, 394.

Zie ook: Atjeh, Biliton, Koran, Menangkabau, Padangsche bovenlanden, Sair, Seri Rama, Wajang.

Manggarai, zie: Flores.

Mapat Toenggoel.

Reis naar de onafhankelijke landschappen Mapat Toenggoel en Moeara Soengei Lolo VI Kota, door J. B. Neumann, XXIX, 1.

Nota betreffende de onafhankelijke landschappen Mapat Toenggoel en Moeara Soengei Lolo VI Kota, door J. B. Neumann, XXIX, 38.

Mardijkers, zie: Timor.

Masenrempoeloe.

Geschiedenis van het bondgenootschap Masenrempoeloe of Masenre-boeloe, door D. F. van Braam Morris, XXXVI, 149.

Nota van toelichting op het contract, gesloten met het landschap Maiwa (Masenrempoeloe) op den 8en September 1890, door D. F. van Braam Morris, XXXVI, 152.

Nota enz (als voren) . . . . Doeri (Masenrempoeloe), XXXVI, 164.

Nota enz (als voren) . . . . Kassa (Masenrempoeloe), XXXVI, 178.

Nota enz (als voren) . . . . Batoelapa (Masenrempoeloe), XXXVI, 185.

Mataram, zie: Piagëm.

Maurits (Prins), zie: Atjeh.

Melintam, zie: **Dajak.**

Menangkabau.

Menangkabausche spreekwoorden, door J. Habbema, XXV, 417, 538; XXVI, 168, 234.

Verscheidene verhalen omtrent het bijgeloof van de Maleiers in het land Minangkabau, door J. L. van der Toorn, XXV, 441.

Menangkabausche persoonlijke voornaamwoorden, door J. Habbema, XXVI, 564.

Transcriptie van het Menangkabausch Maleisch. Eene proeve tot beëindiging der questie, door G. de Waal, XXXIV, 100.

Mentawei-eilanden.

De Mentawei-eilanden, door H. A. Mess, XXVI, 63.

Zie ook: Engano.

Middenpersonen.

Middenpersonen tusschen de districts-beambten en desa-hoofden op Java, door Mr. W. A. J. van Davelaar, XXXIV, 365.

Misverstand.

Misverstand? door Dr. H. Neubronner van der Tuuk, XXVI, 538.

Zie ook: Javaansche taal- en letter-kunde.

Moeara Takoes, zie: Oudheden.

Montrado, zie: Chinezen.

Naqsjibendijah.

Over de devotie der Naqsjibendijah in den Indischen Archipel, door Mr. L. W. C. van den Berg, XXVIII, 158.

Mededeelingen over de devotie der Naqsjibendijah in den Ned. Indischen Archipel, door K. F. Holle, XXXI, 67.

Nias.

Godsdienst en bijgeloof der Niassers, door L. N. H. A. Chatelin, XXVI, 109.— Verbeteringen en nalezingen, XXVI, 573.

De jacht op het eiland Nias, door J. W. Thomas, XXVI, 274.

Kurze Formenlehre der niassischen Sprache, nebst einem syntaktischen Anhange, von H. Sündermann, XXVIII, 93.— Berichtigungen, XXVIII, 349.

Niassische Erzählungen von Missionar, H. Sündermann, XXXI, 315.

Der Götzendienst der Niasser, von Fr. Kramer, XXXIII, 473.

Das niassische Mädchen von seiner Geburt bis zu seiner Verheiratung. Vortrag von H. Lagemann, XXXVI, 296.

Zie ook: Engano.

Nieuw-Guinea.

Verslag eener reis met Z. M. stoomer, Batavia, van Ternate naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea tot 141° O. L., door den controleur, J. van Oldenborgh, XXVII, 363.

Verslag eener reis van Ternate naar de Noord- en Noord-West-kust van Nieuw-Guinea per Z. M. stoomschip, Batavia, gedurende Maart en April 1881, door J. van Oldenborgh, XXVII, 409.

Afdrukken van handen op rotsen bij Nieuw-Guinea, XXIX, 582.

Het rapport van H. Zwaardecroon en C. Chasteleyn betreffende de reis naar Nieuw-Guinea, in 1705 ondernomen door Jacob Weyland, medegedeeld door A. Haga, XXX, 235.

Iets over het doodenfeest bij de Papoea's aan de Geelvinksbaai. Uittreksels uit een brief van den zendelingleeraar, J. A. van Balen, XXXI, 556.

Eenige aanteekeningen aangaande de bewoners der N. Westkust van Nieuw-Guinea, meer bepaaldelijk de stam der Noefoorezen, door J. L. van Hasselt, XXXI, 576; XXXII, 261.

Rapport van eene reis naar de Noordkust van Nieuw-Guinea, 1886, door Dr. D. W. Horst, XXXII, 217.

Rapport over drie reizen naar het Nederlandsche gedeelte van Nieuw-Guinea, door F. S. A. de Clercq, XXXIV, 117.

Njawan, zie: Dajak.

Noefoorezen, zie: Nieuw-Guinea.

Noë-mina, zie: Timor.

Noesa Baroeng.

Verslag van eene reis naar het eiland Noesa Baroeng, door den controleur, P. C. Arends, XXVII, 173.

Nijverheid, zie: Bandjar-negara.

Obi-eilanden.

Schets der Obi-eilanden, door J. Stormer, XXXII, 620.

Onderwijs.

Bijdrage tot de geschiedenis van het inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië, door Mr. J. A. van der Chijs, XXV, 1.

Geschiedenis van eenige gouvernementeele inlandsche scholen op Timor, door Mr. J. A. van der Chijs, XXV, 52.

Het Mohammedaansche godsdienstonderwijs op Java en Madoera en de daarbij gebruikte Arabische boeken, door Mr. L. W. C. van den Berg, XXXI, 518.

Zie ook: Chinezen, Herwijnen.

Oudheden.

Facsimile van een tweetal beschreven koperen platen, afkomstig uit Bandjar Negara, XXV, 120.

Beschrijving van de Hindoe oudheden te Moeara Takoes, XII Kotta Kampar, door G. du Rij van Beest Holle (met een naschrift van W. P. Groeneveldt), XXV, 217.

Beschrijving van de Boeddhistische bouwwerken te Moeara Takoes, door J. W. Yzerman, XXXV, 48.

Beschreven metalen plaatjes van de desa Pasindoer, afd. Ledok (Bagelen), door K. F. Holle, XXV, 464.

De batoe-toelis te Buitenzorg, door K. F. Holle, XXVII, 90.

Nog een woord over den batoe-toelis te Buitenzorg, door K. F. Holle, XXVII, 187.

Kawi-oorkenden (vervolg), door K. F. Holle, XXVII, 538; XXVIII, 479.— Errata, XXVIII, 582.

Transcriptie van vier oud-Javaansche oorkonden op koper, gevonden op het eiland Bali, door Dr. H. N. van der Tuuk en Dr. J. Brandes, XXX, 603.

Een Nâgarî-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan, door Dr. J. Brandes, XXXI, 240.

Iets over den oorspronkelijken voet van Boro Boedoer, door J. W. Yzerman, XXXI, 261.

De tempelgroep van Tjandi Sewoe, XXXI, 328.

Nog eenige sporen van de oudheidkundige verrichtingen van den Luitenant der genie, H. C. Cornelius, door Dr. J. Brandes, XXXI, 597.

Tjandi Idjo nabij Jogjakârtâ, door J. Groneman, XXXII, 313.
Drie koperen platen uit den Mataram'schen tijd, gevonden in de residentie Krawang, door Dr. J. Brandes, XXXII, 339.
Nog iets over een reeds vroeger gepubliceerden piagĕm van Sultan Agĕng, door Dr. J. Brandes, XXXII, 363.
Aanteekeningen betreffende eenige der in de afd. Padang-Lawas voorkomende Hindoe-oudheden, door Ch. E. P. van Kerckhoff, XXXII, 487.
De oudheden van Madjapahit in 1815 en 1887. Met een kaartje, door Dr. R. D. M. Verbeek, XXXIII, 1.
De koperen platen van Sĕmbiran (Boeleleng, Bali). Oorkonden in het oud-Javaansch en het oud-Balineesch, medegedeeld door Dr. J. Brandes, XXXIII, 16.
Over eenige weinig bekende oudheden van de residentie Madoera, door A. G. Vorderman, XXXVI, 233.
Bijdrage tot de kennis der oudheden van Java, door A. G. Vorderman, XXXVI, 481.

Padang Lawas, zie: Oudheden.

Padangsche bovenlanden.

Iets over de spreekwoordelijke uitdrukkingen bij de bewoners van de Padangsche bovenlanden, door J. L. van der Toorn, XXV, 553.
Aanteekeningen uit het familie-leven bij den Maleier in de Padangsche bovenlanden, door J. L. van der Toorn, XXVI, 205, 514.
Aanteekeningen betreffende de rijstcultuur op sawah's in de onderafdeeling Limapoeloeh Kota der residentie Padangsche Bovenlanden, door G. de Waal, XXX, 391.
Aanteekeningen betreffende de rijstcultuur op boschgronden in de onderafdeeling Pangkalan Kota baharoe en XII Kota Kampar der residentie Padangsche bovenlanden, door G. de Waal, XXX, 400.

Palembang, zie: Piagĕm.

Pandelingschap, zie: Lampong.

Pangkalan Kota bahroe, zie: Padangsche bovenlanden.

Pantoen, zie: Ternate.

Papoea, zie: Nieuw-Guinea.

Pasemah.

Iets over het landschap, de Pasemah Oeloe Manna, en zijne tijdelijke onderwerping door Sir Thomas Stamford Raffles, medegedeeld door H. Visser, XXVIII, 314.

Pasindoer, zie: Oudheden.

Pasir.

Legende over het ontstaan van het vorsten-huis van Pasir (Oostkust van Borneo), door S. G. In 't Veld, XXVII, 557.

Pelalawan.

Het rijk Pelalawan, door J. Faes, XXVII, 489.

Penefoeij, zie: Timor.

Perak.

Iets over de vestiging der Nederlanders in Perak, door J. A. Kruijt, XXXIII, 596.

Piagĕm.

Een Palembangsche piagĕm, XXV, 127.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, door Dr. J. Brandes, XXXII, 557; XXXIV, 605; XXXV, 110, 209.

Zie ook: Lampong, Oudheden.

Planten-namen.

Inlandsche planten-namen, door Dr. R. H. C. C. Scheffer, XXV, 319.

Platen (koperen), zie: Oudheden.

Pleegkinderen, zie: Chinezen.

Posso, zie: Todjo.

Prambanan, zie: Oudheden.

Raadsels.

Javaansche raadsels, door G. J. H. van Limburg Stirum, XXXIV, 364.

Zie ook: Bataklanden, Bladvulling.

Rambai, zie: Dajak.

Redjang.

Proeven van Redjangsch, XXX, 484.

Reis-beschrijvingen, zie: Atjeh, Batak-landen, Flores, Gloegoer, Karimon Djawa, Koetei, Mapat Toenggoel, Nieuw-Guinea, Noesa Barong, Sampit, Si Maloer, Timor.

Rotti.

Eenige mededeelingen betreffende Rote, door een inlandschen schoolmeester, XXVII, 549.

Zie ook: Eed.

Rijstcultuur, zie: Padangsche bovenlanden, Tapanoeli.

Sair.

De sair Madi Kentjana, vertaald door C. den Hamer, XXXIII, 531.

Salem.

Beschrijving van het district Salem en in het bijzonder van het gehucht Goenoeng-Segara, door Raden Ario Tjondro Negoro. Met een naschrift van K. F. Holle, XXIX, 509.

Sampit.

Verslag eener reis door de boven-districten der Sampit- en Katingan-rivieren in Maart en April 1880, door W. J. M. Michielsen, XXVIII. 1.

Sanggau.

Het rijk Sanggau, door H. P. A. Bakker, XXIX, 353. — Verbeteringen en nalezingen, XXIX, 597.

Saoesoe, zie: Todjo.

Sapoedi-archipel.

Bijdrage tot de kennis van den Sapoedi-archipel, door J. J. Verwijk, XXXV, 234.

Beschrijving van den Sapoedi-archipel, door E. F. Jochim, XXXVI, 343.

Sawietto, zie: Adja-taparang.

Sebroeang, zie: Dajak.

Sĕmbiran, zie: Oudheden.

Sĕrat Aji Saka, zie: Bladvulling.

Seri Rama.

Iets over verschillende Maleische redactien van den Seri Rama, door D. Gerth van Wijk, XXXIV, 401.

Siak.

Nota omtrent het rijk van Siak, door H. A. Hijmans van Anrooij, XXX, 259.

Sikka, zie: Flores.

Si Maloer.

Verslag eener reis naar het eiland Si Maloer, ondernomen met Z. M. stoomer, Benkoelen, van 22 Februari tot 25 Maart 1881, door den waarnemend Adsistent-resident, K. T. H. van Langen, XXVII, 380.

Sjair, zie: Atjeh, Sair.

Slavernij, zie: Lampong.

Snippers.

Snippers van den Regent van Galoeh, Raden Adipati Aria Koesoema di Ningrat, met vertaling en toelichting door K. F. Holle, XXVII, 99.

Soemba.

Eenige mededeelingen over Soemba, door J. de Roo van Alderwerelt, XXXIII, 565.

Soembaneesch-Hollandsche woordenlijst met een schets eener grammatica, door J. de Roo van Alderwerelt, XXXIV, 234.

Soepa, zie: Adja-taparang.

Solor.

Woordenlijstje van de Soloreesche taal (Soloreesch-Hollandsch), verzameld door H. H. O. Leemker, XXXVI, 421.

Spellen, zie: Chinezen.

Spreekwoorden, zie: Batak-landen, Menangkabau, Padangsche bovenlanden.

Spreektaal, zie: Javaansche taal- en letter-kunde.

Sterrekunde.

Iets over de Dajaksche sterrekunde, mededeeling van S. H. Schaank, XXXII, 435.

Sumatra, zie: Asahan, Atjeh, Batak-landen, Chinezen, Eed, Gloegoer, Kateman, Kwantan, Laboean-batoe, Lampong, Loeboes, Maleiers, Maleische taal- en letter-kunde, Mapat Toenggoel, Menangkabau, Oudheden, Padangsche bovenlanden, Pelalawan, Pasemah, Piagĕm, **Redjang, Siak, Tapanoeli, Tooneel.**

Taalkunde, zie: Alphabet, Ambon, Atjeh, Bali, Batak-landen, Biliton, Bladvulling, Borneo, Engano, Flores, Handschriften, Javaansche taal- en letter-kunde, Kantteekeningen, Kisser, Lampong, Loeboes, Maleische taal- en letter-kunde, Nias, Oudheden, Planten-namen, Redjang, Soemba, Solor, Ternate, Wajang, Wandammen.

Tapanoeli.

Nota betreffende de rijstcultuur in de residentie Tapanoeli, samengesteld uit bijdragen van de in die residentie dienende ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, ingezonden door A. L. van Hasselt, XXXVI, 502.

Tarekat.

Kort begrip der beteekenis van de tarekat, naar het Maleisch van Sajid Oesman ibn Abdoellah ibn Akil ibn Jahja, adviseur honorair voor Arabische zaken, door A. F. von de Wall, XXXV, 223.

Tatoueeren.

Iets over het tatoueeren of toetang bij de Biadjoe-stammen in de Z/O afd. van Borneo, door C. den Hamer, XXX, 451.

Tĕnimbĕr.

Tanimbar en Timorlaoet-eilanden, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXIII, 160.

Ternate.

Ternataansche pantoen's, door C. F. H. Campen, XXX, 443, 625.

Timor.

Verslag eener reis van den resident van Timor en onderhoorigheden, Ecoma Verstege, naar de Noë-mina rivier en aangrenzende landstreken, gelegen aan de Zuid-Oostkust van Timor, in de maand Juli 1877, XXV, 121.

De Mardijkers van Timor, door Luitenant-Kolonel, A. Haga, XXVII, 191.

De slag bij Penefoeij en Vendrig Lip. Naschrift op „de Mardijkers van Timor" door Lt. Kol. A. Haga, XXVII, 389.

Zie ook: Eed, Onderwijs.

Timorlaut, zie: Tenimber.

Tjandi Idjo, zie: Oudheden.

Tjandi Sēwoe, zie: Oudheden.

Toba, zie: Batak-landen.

Todjo.

Todjo, Posso en Saoesoe, door G. W. W. C. baron van Hoëvell, XXXV, 1.

Tooneel.

Het tooneel te Batavia in vroegeren tijd, door Mr. N. P. van den Berg, XXVI, 313.

Het Maleische tooneel ter Westkust van Sumatra, door Ch. E. P. van Kerckhoff, XXXI, 303.

Transscriptie, zie: Menangkabau.

Uitspraak (rechterlijke), zie: Javaansche taal- en letterkunde.

Versterfrecht, zie: Chinezen.

Victorie.

„Victorie branden", door Mr. J. A. van der Chijs, XXVI. 256.

Visscherij, zie: Grati.

Vragen.

Vragen en mededeelingen, XXV, 196, 965; XXVI, 102, 202, 299, 571; XXX, 636.

Wajang.

Een en ander over de wajang, door Ch. te Mechelen, XXV, 72.

Eenige Maleische wajang-verhalen, toegelicht door Dr. H. Neubronner van der Tuuk, XXV, 489. — Nalezingen, XXVI, 199.

Wandammen.

Lijstje van telwoorden en eenige zelfstandige naamwoorden enz. van Wandammen, opgeteekend door G. L Bink, XXXIV, 62.

Water-kasteel, zie: Djokjakarta.

Weduwe (gladde), zie: Javaansche taal- en letterkunde.

Woordenboek, zie: Bali, Mal. taal- en letterk.

Zonnewijzer.

De koperen zonnewijzer van Gresik, verklaard door Radhen Mas Adipati Ario Tjondro Negoro, XXVII, 47.

Opmerkingen omtrent bovengemelden zonnewijzer, door Dr. J. P. van der Stok, XXVII, 62.

ALPHABETISCHE LIJST

VAN DE

MEDEWERKERS

AAN

DEEL XXV t/m XXXVI

VAN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-KUNDE (*).

Albrecht (J. E.), zie: Chinezen.

Arends (P. C.), zie: Noesa Baroeng.

Bakker (H. P. A.), zie: Sanggau.

Balen (J. A. van), zie: Nieuw-Guinea.

Berckel (J. M. van), zie: Dajak.

Berg (Mr. L. W. C. van den), zie: Geestelijkheid, Naqsji-bendijah, Onderwijs.

Berg (Mr. N. P. van den), zie: Batavia, Krakatau, Tooneel.

Bink (G. L.), zie: Wandammen.

Blok (E.), zie: Atjeh.

Braam Morris (D. F. van), zie: Adja-taparang, Loehoe, Masenrempoeloe.

Brandes (Dr. J.), zie: Alphabet, Dipanegara, Handschriften, Inkt, Jayapattra, Kantteekeningen Mal. taal- en letterkunde, Oudheden, Piagĕm.

Brumund (J. G. F.), zie: Batavia.

Calon (L. F.) zie: Flores.

Campen (C. F. H.), zie: Halmahera, Ternate.

(*) Eene dergelijke lijst der medewerkers aan de 24 eerste deelen is te vinden in deel XXIV, bladz. 611 vlg.

Chatelin (L. N. H. A.), zie: Nias.
Chijs (Mr. J. A. van der), zie: Banda, Bantam, Bladvulling, Carteret, Djakatra, Gouverneur-Generaal, Javaansche Regenten, Jonker, Malaka, Onderwijs, Victorie.
Clercq (F. S. A. de), zie: Nieuw-Guinea.
Cornets de Groot (H. F. W.), zie: Lampong.
Davelaar (Mr. W. A. J. van), zie: Middenpersonen.
Delden (E. Th. van), zie: Gloegoer.
Dias (J.), zie: Atjeh.
Does (A. M. K. de), zie: Bandjar-negara.
Dijk (P. A. L. E. van), zie: Batak-landen.
Ecoma Verstege, zie: Timor.
Faber (M. von), zie: Chinezen, Herwijnen.
Faes (J.), zie: Pelalawan.
Fokkens (F.), jr., zie: Darawati, Desa,
Gerth van Wijk (D.), zie: Koran, Mal. taal- en letter-kunde, Seri Rama.
Goossens (M. A. F.), zie: Atjeh.
Groeneveldt (W. P.), zie: Oudheden.
Groneman (Dr. J.), zie: Djokjokarta, Jav. taal- en letter-kunde, Oudheden.
Habbema (J.) zie: Maleische taal- en letter-kunde, Menangkabau.
Haga (A.), zie: Nieuw-Guinea, Timor.
Hagen (Dr B.), zie: Batak-landen.
Hamer (C. den), zie: Borneo, Sair, Tatoueeren.
Hasselt (A. L. van), zie: Tapanoeli.
Hasselt (J. L. van), zie: Nieuw-Guinea.
Helderman (W. D.), zie: Batak-landen.
Helfrich (O. L.) zie: Engano.
Hoedt, zie: Flores.
Hoëvell (G. W. W. C. baron van), zie: Ambon, Aroe-eilanden, Babar, Eed, Kei-eilanden, Leti, Tenimber, Todjo.
Holle (K. F.), zie: Oudheden, Salem, Snippers.
Horst (Dr. D. W.), zie: Nieuw-Guinea.
Hijmans van Anrooij (H. A.), zie: Siak.

In 't Veld (S. G.), zie: Pasir.
Jochim (E. F.), zie: Sapoedi-archipel.
Keller van Hoorn (S. C.), zie: Madoera.
Karta Winata (Raden), zie: Formulieren.
Kerckhoff (Ch. E. P. van), zie: Oudheden, Tooneel.
Kern (prof. H.), zie: Javaansche taal- en letter-kunde.
Ketjen (E.), zie: Kalang.
Kleian (C. F.), zie: Flores.
Knebel (J.), zie: Grati.
Kramer (Fr.), zie: Nias.
Kroesen (C. A.), zie: Asahan.
Kruijt (J. A.), zie: Perak.
Lagemann (H.), zie: Nias.
Langen (K. F. H. van), zie: Atjeh, Si Maloer.
Leemker (H. H. O.), zie: Solor.
Liefrinck (F. A.), zie: Bali.
Limburg Stirum (O. J. H. van), zie: Raadsels.
Mechelen (Ch. te), zie: Desa, Wajang.
Meerburg (J. W.), zie: Flores.
Mempo (J. M.), zie: Bolaang-Mongondo.
Mess (H. A.), zie: Mentawei-eilanden.
Metman (Mr. J. P.), zie: Karimon Djawa.
Meijer (F. C. E.), zie: Batak-landen.
Michielsen (W. J. M.), zie: Sampit.
Neubronner van der Tuuk (Dr. H.), zie: Bali, Jav. taal- en letterkunde, Lampong, Misverstand, Oudheden, Wajang.
Neumann (J. B.), zie: Laboean Batoe, Mapat Toenggoel.
Oldenburgh (J. van), zie: Nieuw-Guinea
Ophuijsen (C. A. van), zie: Batak-landen, Loeboes.
Oudemans (Dr. J. A. C.), zie: Engano.
Padma Soesastra (Raden), zie: Jav. taal- en letter-kunde.
Pant (D. F. van der), zie: Javaansche taal- en letter-kunde.
Pieters (J. A. J. C.), zie: Engano.
Poensen (P.) zie: Lakon.
Riedel (J. G. F.), zie: Biliton.
Rinnooy (N.), zie: Kisser,

Roo (Dr. L. W. G. de), zie: Atjeh.
Roo van Alderwerelt (J. de), zie: Soemba.
Rothenbühler (F. J.), zie: Djokjokarta.
Rij van Beest Holle (G. du), zie: Oudheden.
Schaank (S. H.), zie: Chinezen, Sterrekunde.
Scheffer (Dr. R. H. C. C.), zie: Planten-namen.
Schot (J. G.), zie: Bintang, Kateman.
Schwartz (H. J. E. F.), zie: Kwantan.
Snackey (A.), zie: Berichten.
Snouck Hurgronje (Dr. C.), zie: Atjeh.
Stok (Dr. J. P. van der), zie: Zonnewijzer.
Stormer (J.), zie: Obi-eilanden.
Sundermann (H.), zie: Nias.
Thomas (J. W.), zie: Nias.
Tjondro Negoro (Raden Ario), zie: Salem, Zonnewijzer.
Toorn (J. L. van der), zie: Maleiers, Menangkabau, Padangsche bovenlanden.
Tromp (J. C. E.), zie: Dajak, Koetei.
Uijtterbroek (H. Th. J.), zie: Bawean.
Verbeek (Dr. R. D. M.), zie: Batak-landen, Djokjokarta, Oudheden.
Verwijk (J. J.), zie: Diëng, Sapoedi-archipel.
Visser (H.), zie: Gloegoer, Pasemah.
Vorderman (A. G.) zie: Biliton, Oudheden.
Waal (G. de), zie: Menangkabau, Padangsche bovenlanden.
Wall (A. F. von de), zie: Tarekat.
Westenberg (C. J.), zie: Batak-landen.
Wiggers (H. D.), zie: Eed, Kadjang.
Young (J. W.), zie: Chinezen.
Yzerman (J. W.), zie: Oudheden..